

AKÜSBD

ISSN: 1302-1265
e-ISSN: 2149-4894

Afyon Kocatepe Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 23, Sayı: 4, Aralık–2021

Afyon Kocatepe University

Journal of Social Sciences

Volume: 23, Issue: 4, December–2021

	<p>Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 23, Sayı: 4, Aralık-2021</p>	
	<p><i>Afyon Kocatepe University</i> <i>Journal of Social Sciences</i> Volume:23, Issue:4, December-2021</p>	
<p>ISSN: 1302-1265 e-ISSN: 2149-4894</p>		

Sahibi / Owner

Afyon Kocatepe Üniversitesi adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Elbeyi PELİT

Editörler / Editors

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU

Yardımcı Editör / Assistant Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Alan Editörleri / Field Editors

Antropoloji –Felsefe –Psikoloji -Sosyoloji / Anthropology -Philosophy -Psychology -
Sociology

Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Coğrafya –Tarih / Geography -History

Doç. Dr. Selim KAYA
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Dil ve Edebiyat –Eğitim –İlahiyat / Language and Literature –Education –Theology

Prof. Dr. Gürbüz OCAK
Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU

İktisadi ve İdari Bilimler –Hukuk / Economics and Administrative Sciences -Law

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE

Halkla İlişkiler -İletişim -Turizm / Public Relations -Communication -Tourism

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Prof. Dr. Gürbüz OCAK

Sanat –Tasarım / Art -Design

Prof. Dr. Mustafa FİŞNE
Doç. Dr. Selim KAYA

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU (İngilizce)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE (Türkçe)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Artur KOZLOWSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ceylan Gazi UÇKUN	Kocaeli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida	ABD
Prof. Dr. Gürbüz OCAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Huziie HİROAKİ	Osaka Üniversitesi	Japonya
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Timothy MAY	University of North Georgia	ABD
Doç. Dr. Evren GÜÇER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mürsel BAYRAM	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yusuf DEMİR	Selçuk Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Ayhan URAL	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Bashir ADAMU	University of Leicester	İngiltere
Dr. Renata BZDILOVA	Pavol Jozef Safarik University	Slovakya

* Yayın Kurulu listesi ünvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet KAYACIK	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Aytunga OĞUZ	Dumlupınar Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Celal DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	University of South Florida	ABD
Prof. Dr. Cüneyt AKIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hasan KORKUT	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hilmi UÇAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İrfan MORİNA	Priştine Üniversitesi	Kosova
Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Semerkand Devlet Üniversitesi	Özbekistan
Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nesrin KULA DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nusret KOCA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Oğuz TÜRKAY	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye

Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYIĞIT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Veysel KULA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yusuf KARACA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Abdullah SELVİTOPU	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ahmet BAYTOK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Hasan DURAN	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ÖZCAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ALTIN	University of Central Florida	ABD
Doç. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yasin KELEŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Zivar Hüseyin BAYLAN	Khazar University	Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Ali YAŞAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Cihat ATAR	Sakarya Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Eyüp KURT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mutlu KAYA	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Seyil NAJIMUDINOVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Alan V. MURRAY	University of Leeds	İngiltere
Dr. Cristopher S. LIGHTFOOT	Metropolitan Müzesi	İngiltere
Dr. Naringül MARGAZİYEVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Ulanbek ALİMOV	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan

* Danışma Kurulu listesi ünvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanan ve alanında ulusal ve uluslararası indeksler tarafından taranan hakemli, disiplinler-arası akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazıların, her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. Derginin amaç, kapsam, yayın etik ilkeleri, makale kabul süreci ve diğer tüm ayrıntılar derginin resmî web sitesinde mevcuttur (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is a scientific, interdisciplinary and academic journal published by Afyon Kocatepe University Institute of Social Sciences and indexed in national and international field indexes.

All scientific, spelling and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors. Please check the Journal's website for aim and scope, ethical principles of the journal and article acceptance process and full details (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Yer Aldığı Dizin/İndeksler:
Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is Indexed at:

- **ACARINDEX**
- **CITEFACTOR** (*Academic Scientific Journals*)
- **DRJI** (*Directory of Research Journals Indexing*)
- **EBSCO** (*SocINDEX with Full Text - Full Text Subject Title List*)
- **EBSCOHOST** (*SocINDEX with Full Text - Database Coverage List*)
- **EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL INDEX (ESJI)**
- **GOOGLE SCHOLAR**
- **İDEALONLINE**
- **INTERNATIONAL CITATION INDEX**
- **MLA** (*Modern Language Association*)
- **RESEARCHBIB** (*Academic Resource Index*)
- **ROOT INDEXING** (*Journal Abstracting and Indexing Service*)
- **SCIENTIFIC INDEXING SERVICES (SIS)**
- **SOBİAD** (*Sosyal Bilimler Atıf Dizini*)
- **TEİ** (*Türk Eğitim İndeksi*)
- **TÜBİTAK-ULAKBİM TR DİZİN**

Dergi Yazışma Adresi/Journal Correspondence Address:

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi

ANS Yerleşkesi, 03200/Afyonkarahisar/Türkiye

Tel: +90 272 2281255– **Belgegeçer/Fax:** +90 272 2281476

e-posta/e-mail: akusbder@aku.edu.tr

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil> - <http://www.sbd.aku.edu.tr>

ISSN: 1302-1265 | **e-ISSN:** 2149-4894

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of This Issue*

Sıra No	Unvan-Ad-Soyad Title-Name-Surname	Kurum Institution
1.	Prof. Dr. Aytaç YILDIZ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
2.	Prof. Dr. Belgin AYDINTAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
3.	Prof. Dr. Fikri SALMAN	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
4.	Prof. Dr. Fuat GÜLLÜPINAR	Anadolu Üniversitesi
5.	Prof. Dr. Hikmet ASUTAY	Trakya Üniversitesi
6.	Prof. Dr. İjlal OCAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
7.	Prof. Dr. İlhan EGE	Mersin Üniversitesi
8.	Prof. Dr. Mehmet MEDER	Pamukkale Üniversitesi
9.	Prof. Dr. Mehmet SARI	Afyon Kocatepe Üniversitesi
10.	Prof. Dr. Mehtap YILDIRIM	Marmara Üniversitesi
11.	Prof. Dr. Muharrem GÜNEŞ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
12.	Prof. Dr. Paki KÜÇÜKER	Sakarya Üniversitesi
13.	Prof. Dr. Selahattin TURAN	Bursa Uludağ Üniversitesi
14.	Prof. Dr. Şakir SAKARYA	Balıkesir Üniversitesi
15.	Prof. Dr. Tatiana GOLBAN	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
16.	Prof. Dr. Tevfik ERDEM	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
17.	Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN	Hacettepe Üniversitesi
18.	Prof. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ	Sakarya Üniversitesi
19.	Doç. Dr. Arif ÇERÇİ	Gaziantep Üniversitesi
20.	Doç. Dr. Banu YÜCEL TOY	Yıldız Teknik Üniversitesi
21.	Doç. Dr. Bengü HIRLAK	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
22.	Doç. Dr. Dilek ERENOĞLU ATAİZİ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
23.	Doç. Dr. Duran CANKÜL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
24.	Doç. Dr. Emine Ferda BEDEL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
25.	Doç. Dr. Ender DURUALP	Ankara Üniversitesi
26.	Doç. Dr. İnci BİLGİN TEKİN	İstanbul Bilgi Üniversitesi
27.	Doç. Dr. Mesut GÜN	Mersin Üniversitesi
28.	Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU	Amasya Üniversitesi
29.	Doç. Dr. Nermin BULUNUZ	Bursa Uludağ Üniversitesi
30.	Doç. Dr. Nezahat Hamiden KARACA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
31.	Doç. Dr. Nida ABDİOĞLU	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
32.	Doç. Dr. Niyazi Savaş DEMİRCİ	Kafkas Üniversitesi
33.	Doç. Dr. Rıdvan ELMAS	Afyon Kocatepe Üniversitesi
34.	Doç. Dr. Salim DURUKOĞLU	İnönü Üniversitesi
35.	Doç. Dr. Sezai KOÇYİĞİT	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
36.	Doç. Dr. Sonnur İŞİTAN	Balıkesir Üniversitesi
37.	Doç. Dr. Süleyman KALE	Kırklareli Üniversitesi
38.	Doç. Dr. Uğur SEVİM	Giresun Üniversitesi
39.	Doç. Dr. Yakup DOĞAN	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
40.	Doç. Dr. Yaşar BARUT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
41.	Doç. Dr. Yeter TORUN ÖĞRETMEN	Çukurova Üniversitesi
42.	Dr. Öğr. Üyesi Buket BORA SEMİZ	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
43.	Dr. Öğr. Üyesi Deniz MACİT	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
44.	Dr. Öğr. Üyesi Engin AYTEKİN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
45.	Dr. Öğr. Üyesi Eray GEMİCİ	Gaziantep Üniversitesi

46.	Dr. Öğr. Üyesi Faruk DAYI	Kastamonu Üniversitesi
47.	Dr. Öğr. Üyesi Fatma Betül ŞENOL	Afyon Kocatepe Üniversitesi
48.	Dr. Öğr. Üyesi Harika Özge ARSLAN	Düzce Üniversitesi
49.	Dr. Öğr. Üyesi Hatice YILMAZ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
50.	Dr. Öğr. Üyesi Meltem OK	Dokuz Eylül Üniversitesi
51.	Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
52.	Dr. Öğr. Üyesi Rıfat KARAKUŞ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
53.	Dr. Öğr. Üyesi Saadet Ela PELENK	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
54.	Dr. Öğr. Üyesi Sami ACAR	Gazi Üniversitesi
55.	Dr. Öğr. Üyesi Ümit İZGİ ONBAŞILI	Mersin Üniversitesi
56.	Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz KARA	Bartın Üniversitesi
57.	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziyaettin TURAN	Uşak Üniversitesi

* Hakem listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

İçindekiler / Contents				
Makale Sıra No	Makale Başlığı Paper Title	Yazar(lar) Author(s)	Makale Türü Paper Type	Sayfa Page
Antropoloji – Felsefe – Psikoloji - Sosyoloji / Anthropology - Philosophy - Psychology - Sociology				
1	Ergenlik Dönemi Çocukların Cinsel Eğitime Yönelik Tutumları İle Ebeveynlerinin Toplumsal Cinsiyet Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi / <i>Investigation of the Relationship Between Adolescents 'Attitudes towards Sexual Education and Their Parents' Gender Perceptions</i>	Öğr. Gör. Filiz Yağcı, Melike Dürdane GÜRBÜZ, Dr. Öğr. Üyesi Esin SEZGİN	Araştırma Research	1211- 1225
2	Sosyal Medyada ‘Benliğin Sunumu’: Benlik ve Mahremiyetin Sunumunun Bireysel ve Toplumsal Anlamı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme / <i>'Presentation of Self' in Social Media: A Sociological Evaluation of the Individual and Social Meaning of Presentation of Self and Privacy</i>	Dr. Öğr. Üyesi Yaşar SUVEREN, Yüksek Lisans Öğrencisi Ayşe Gül Zeren KOSAL	Derleme Review	1226- 1241
Dil ve Edebiyat – Eğitim – İlahiyat / Language and Literature – Education – Theology				
3	Reading Asaf Halet and Wilfred Owen Comparatively / <i>Asaf Halet ile Wilfred Owen'in Karşılaştırmalı Bir Okuması</i>	Araş. Gör. Dr. Halil İbrahim ARPA	Araştırma Research	1242- 1254
4	Nazire Geleneğine Yönelik Mukayeseli Bir İnceleme / <i>A Comparative Study of the Nazire Tradition</i>	Öğr. Gör. Dr. Mutlu Melis ÖZGERİŞ	Araştırma Research	1255- 1268
5	Yeni Usûl Osmanlı Sarfı Adlı Eserde Şekil Bilgisi Öğretimi / <i>Teaching Morphology in Yeni Usûl Osmanlı Sarfı</i>	Dr. Öğr. Üyesi Halilibrahim ERTÜRK	Araştırma Research	1269- 1279
6	Bekir Yıldız'ın “Türkler Almanya’da” İsimli Eserinin Pozitivist Bir Yaklaşımla İncelenmesi / <i>The Work of Bekir Yıldız Titled “Turks in Germany” Investigation with a Positivist Approach</i>	Doç. Dr. Meryem NAKİBOĞLU, Yüksek Lisans Öğrencisi Betül AŞIK	Araştırma Research	1280- 1290
7	Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Duygu Düzenleme Becerileri ile Etkileşimli Oyun Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi / <i>The Examination of the</i>	Dr. Yeşim YURDAKUL, Doç. Dr. Utku BEYAZIT, Prof. Dr. Aynur	Araştırma Research	1291- 1307

	<i>Relationship between Emotional Regulation and Interactive Play Skills in Preschool Children</i>	BÜTÜN AYHAN		
8	Lider-Üye Etkileşimi ile Performans Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir Meta-Analiz Çalışması / <i>Examining the Relationship Between Leader-Member Exchange and Performance: A Meta-Analysis Study</i>	Dr. Öğr. Üyesi Yener AKMAN	Araştırma Research	1308- 1321
9	Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yazma Becerisi Tutum Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması / <i>Scale of Attitude towards Writing in Turkish as a Foreign Language: A Scale Development Study</i>	Öğr. Gör. Dr. Ömer Faruk KADAN, Prof. Dr. Bülent ARI	Araştırma Research	1322- 1333
10	Fen Öğretiminde Kullanılan Hologram Uygulamalarına Yönelik Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Görüşleri / <i>Science Teachers' Opinions about Use of Hologram Applications in Science Education</i>	Doç. Dr. Hasan BAKIRCI, Öğretmen Nurten GÖK, Doç. Dr. Hüseyin ARTUN	Araştırma Research	1334- 1348
11	Fen Bilimleri Dersine Yönelik Girişimcilik Ölçeği Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması / <i>Development of Entrepreneurship Scale for Science Lesson: A Validity and Reliability Study</i>	Can YOLAGİDEN, Doç. Dr. Oktay BEKTAŞ	Araştırma Research	1349- 1365
12	Okul Öncesi Öğretmenlerinin Kaynaştırma Eğitimine Yönelik Duyguları, Tutumları, Kaygıları ile Öğretmen Yeterlilikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi / <i>Examining of the Relationship between Preschool Teachers' Emotions, Attitudes, Concerns with Teacher Competences towards Integration Education</i>	Öğr. Gör. İsmail ÖZCAN, Dr. Öğr. Üyesi İzzet Baki KARAOĞLU	Araştırma Research	1366- 1385
13	Öğretmen Adaylarının Kavram Yanılgılarının Üç Aşamalı Kavram Yanılgısı Testi ile Belirlenmesi / <i>Determining Misconceptions of Prospective Teachers with the Three-Tier Misconception Test</i>	Doç. Dr. Rıdvan ELMAS, Dr. Savaş PAMUK	Araştırma Research	1386- 1403
14	The Evaluation of the Opinions and Satisfaction of International Students About Distance Education Delivered Due	Prof. Dr. Dilaver TENGİLİMOĞLU, Dr. Öğr. Üyesi	Araştırma Research	1404- 1418

	to Covid-19 Pandemic: A Case of Turkey / <i>Yabancı Öğrencilerin Covid-19 Salgını Nedeni ile Verilen Uzaktan Eğitim Hakkındaki Görüş ve Memnuniyetlerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği</i>	Fatma MANSUR, Pınar Amjad KHALEEL SAFFAR, Emre TENĞİLİMOĞLU		
İktisadi ve İdari Bilimler – Hukuk / Economics and Administrative Sciences - Law				
15	Finans Piyasasında Dönüşümün Kavgaaları: Dijital Bankacılık Geleneksel Bankacılığa Karşı / <i>Transformation Fights in the Financial Markets: Digital Banking vs Traditional Banking</i>	Dr. Öğr. Üyesi Gizay DAVER	Araştırma Research	1419- 1440
16	The Impact of Operational Performance on Profitability: An ARDL Approach on Turkish Airlines / <i>Operasyonel Performansın Karlılığa Etkisi: Türk Hava Yolları Üzerine ARDL Yaklaşımı</i>	Dr. Öğr. Üyesi Eyup ATİOĞLU	Araştırma Research	1441- 1452
17	BRICS-T Borsaları İle Altın ve Brent Petrol Fiyatları Arasındaki İlişkinin Zamanla Değişen Nedensellik Testi İle İncelenmesi / <i>The Investigation of the Relationship between BRICS-T Stock Markets, Gold and Brent Oil Prices with Time Varying Causality Test</i>	Doç. Dr. Feyyaz ZEREN, Dr. Öğr. Üyesi Selim GÜNGÖR	Araştırma Research	1453- 1467
18	Örgütlerde “Beyaz Yaka Suçları”: Mevcut Alanyazın Kapsamında Bir Değerlendirme / <i>“White-Collar Crimes” in Organizations: An Evaluation in the Scope of Current Literature</i>	Öğr. Gör. Onur SARIKAYA	Derleme Review	1468- 1476
19	Mahalli İdarelerde Altyapı Yatırımlarının Finansman Yöntemleri: Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi (ASKİ) Genel Müdürlüğü Örneği / <i>Financial Instruments of Infrastructure Investments in Local Administrations: The Case of Ankara Water and Sewerage Administration (ASKİ) General Directorate</i>	Doç. Dr. Mustafa TUNA, Sevilay BOSTANCI	Araştırma Research	1477- 1499
20	BIST İnşaat Endeksinde Bütünleşik CCSD-COCOSO Tabanlı Finansal Performans Analizi / <i>Integrated CCSD-COCOSO Based Financial Performance Analysis in BIST Construction Index</i>	Araş. Gör. Dr. Osman PALA	Araştırma Research	1500- 1513

21	Kemalism, Westernization, and Turkish Left / <i>Kemalizm, Batılılaşma ve Türk Solu</i>	Doç. Dr. Erkan DOĞAN	Araştırma Research	1514-1522
Halkla İlişkiler - İletişim - Turizm / Public Relations - Communication – Tourism				
22	Fine-dining Restoranlarda Müşteri Memnuniyetini Etkileyen Unsurların Belirlenmesi: Netnografik Bir Araştırma / <i>Determining the Factors Affecting Customer Satisfaction in Fine-dining Restaurants: A Netnographic Research</i>	Dr. Öğr. Üyesi Gizem KANDEMİR ALTUNEL, Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÇİFÇİ	Araştırma Research	1523-1537
23	The Effect of Type A Personality Trait and Mental Well-Being on Task Performance: A Research on Five-Star Hotel Managers in Alanya / <i>A Tipi Kişilik Özelliği ve Mental İyi Oluşun Görev Performansı Üzerindeki Etkisi: Alanya'daki Beş Yıldızlı Otel Yöneticileri Üzerine Bir Araştırma</i>	Doktora Öğrencisi Sefa CEYHAN	Araştırma Research	1538-1554
Sanat – Tasarım / Art – Design				
24	Öğretmenlerin Gömlek Satın Alma Davranışları ve Gömleklere Yönelik Geri Dönüşüm Konusundaki Görüşleri: Konya Örneği / <i>Teachers' Shirt Buying Behaviors and Views on Recycling Shirts: The Case of Konya</i>	Öğr. Gör. Kartal Murat AYVAZ, Doç. Dr. Hatice HARMANKAYA	Araştırma Research	1555-1566
25	Cevdet Bey ve Oğulları Romanında “Ev” ve Mekânsal Aidiyet Kavramı / <i>“Home” and Place Attachment in the Novel of Cevdet Bey ve Oğulları</i>	Araş. Gör. Su Kardelen ERDOĞAN, Prof. Dr. Gaye BİROL	Araştırma Research	1567-1580

Ergenlik Dönemi Çocukların Cinsel Eğitime Yönelik Tutumları İle Ebeveynlerinin Toplumsal Cinsiyet Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Investigation of the Relationship between Adolescents' Attitudes towards Sexual Education and Their Parents' Gender Perceptions

Öğr. Gör. Filiz YAĞCI¹, Yüksek Lisans Öğrencisi Melike Dürdane GÜRBÜZ², Dr. Öğr. Üyesi Esin SEZGİN³

Öz

Cinsel eğitim, bireye fiziksel, duygusal ve cinsel gelişim hakkında gerçek ve yanlışsız bilgiler vermektir. Bu eğitim doğumdan başlayarak ergenlik dönemine hatta tüm hayat boyu devam eden bir süreçtir. Bu araştırmanın genel amacı ergenlerin cinsel eğitime yönelik tutumları ile ebeveynlerinin toplumsal cinsiyet algıları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Ergenlik dönemi çocukların cinsel eğitime yönelik tutumları ile ebeveynlerin toplumsal cinsiyet algıları nicel araştırma deseni kullanılarak tanımlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, Kayseri il merkezinde bulunan Anadolu Lisesi, Anadolu İmam Hatip ve Mesleki Teknik Anadolu Lisesine kayıtlı 320 öğrenci ve ebeveynleri oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama araçları olarak, ergenler ve ebeveynlerine ilişkin bilgileri içeren “Kişisel Bilgi Formu” ile ergenlerin cinsel eğitime yönelik tutumlarını belirlemek üzere “Cinsel Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği (CEYTÖ)” ve ebeveynlerin toplumsal cinsiyet algılarını belirlemek için ise “Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ)” kullanılmıştır. Araştırma yapılan korelasyon analizi sonucunda ergenlerin cinsel eğitime yönelik tutumu ile ebeveynlerinin toplumsal cinsiyet algıları arasında pozitif yönde düşük-orta seviye de bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Ebeveynlerin toplumsal cinsiyet algıları cinsiyetlerine göre incelendiğinde, kadınların lehine anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkmıştır. Çocukların cinsel eğitime yönelik tutumlarında cinsiyete göre farklılık görülmemesi bir diğer sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ergenlik dönemindeki çocukların yanlış kaynaklardan cinsel bilgilere ulaşmasını önleyebilmek için ders müfredatlarına etik sınırlar çerçevesinde cinsel eğitim dersinin eklenmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik, cinsel eğitim, toplumsal cinsiyet, ebeveyn, tutum

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Sexual education is to give real and accurate information about physical, emotional and sexual development to the individual. Sexual education is to give adolescents and children real and false information about the function and function of the organs that carry out reproduction. This education is a process starting from birth to adolescence and even the whole life. The general purpose of this study is to examine the relationship between adolescents 'attitudes towards sexual education and their parents' gender perceptions. Adolescence children's attitudes towards sexual education and parents' gender perceptions were identified using a quantitative research design. Anatolian High School, located in the city center of Kayseri, consists of 320 students enrolled in Anatolian Imam Hatip and Vocational Technical Anatolian High School and their parents. As data collection tools, the "Personal Information Form" containing information about adolescents and their parents, the "Attitude Scale towards Sexual Education (CEYTÖ)" to determine the attitudes of adolescents towards sexual education and the "Gender Perception Scale

¹Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, filiz.yagci@sbu.edu.tr

²Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Enstitüsü, melikedgurbuz@gmail.com

³Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi, esin.sezgin@sbu.edu.tr

Atf için (to cite): Yağcı, F., Gürbüz, M. D., & Sezgin, E. (2021). Ergenlik dönemi çocukların cinsel eğitime yönelik tutumları ile ebeveynlerinin toplumsal cinsiyet algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1211-1225.

(TCAÖ)" to determine the parents' perception of gender.)" used. As a result of the correlation analysis conducted, it was revealed that there was a positive low-medium level relationship between the attitude of adolescents towards sexual education and their parents' gender perceptions. When the gender perceptions of the parents were examined on the basis of gender, it was found that there was a significant difference in favor of women. Also another result is that there is no difference in children's attitudes towards sexual education according to gender. In order to prevent adolescents from accessing sexual information from wrong sources, it is recommended to add a sexual education course to the curriculum within the framework of ethical limits.

Key Words: Adolescence, sexual tendency, gender, parent, attitude

Paper Type: Research

Giriş

Toplumsal cinsiyet, içinde yaşanılan toplum tarafından belirlenmiş, kadın ve erkeğin kişilik özellikleri ile her iki cinsiyete toplum tarafından belirlenen anlamlar yüklenmesi ve bu cinsiyetlerden beklenen rol ve sorumluluklar olarak tanımlanırken, bu kavram hayatın ilk anından itibaren varlığını göstermeye başlamaktadır (Vefikuluçay, Zeyneloğlu, Eroğlu ve Taşkın, 2007, s. 27; Alabay ve Yağan Güder, 2014, s. 1). Lise ve üniversite algılarını belirlemek amacıyla yapılan çalışmalarda; “kadının temel görevi eve ve aileye bakmaktır”, “evin reisi erkek olmalıdır”, “ailenin geçimini sağlamak erkeğin sorumluluğunda olmalıdır” gibi toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algıları ortaya çıkarmaktadır (Vefikuluçay vd., 2007, s. 28). Toplumsal cinsiyet eşitliği ise, kişinin cinsiyet farkından dolayı elde olan olanakların ve kaynakların tahsil edilmesi ve harcanması bakımından ayırım yapılmamasıdır (Akın ve Demirel, 2003, s. 73). Ancak toplumsal cinsiyet eşitliği ile ayrımcılık yapmama kavramını karıştırmamak gerekir. Bunun nedeni toplumsal cinsiyet kavramı salt eşitliği savunurken, ayrımcılık yapmama kavramı bunu tam olarak karşılayamamaktadır. Bu ayırmadan yola çıkarak toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin sadece yasal anlamda değil bunun yanında sahip oldukları haklarının birbirinden farklı ve birçok türünün olabileceğini kabul eden bir anlayıştır. Bu kavramın alt yapısını ise, farklı cinsiyette olmanın hayat şartlarını farklılaştırdığı bu nedenle cinsiyetlerin birbirinden farklı alan ve konularda farklı ihtiyaçlarının olduğunu kabul ederek ona uygun eşitlikçi bir zemin hazırlamak oluşturur (Üstün, 2011, s. 36). Bir başka ifade ile toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı toplumu oluşturan kişi ya da kişilerin cinsiyetine ilişkin özel isteklerin belirlenmesi ve karşılanması sürecinde çok önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde Cumhuriyet’in ilanından bu yana kadının toplumdaki değeri açısından kayda değer bir ilerleme sağlansa da halen belirgin olarak toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri karşımıza çıkmaktadır. Bu eşitsizliklerin azaltılması yönünde bazı akademik projeler ve çalışmalar da yürütülmektedir. Bu çalışmalara, on beş üniversitede farklı alanlardan birçok akademisyenin bulunduğu Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezlerini ve dört üniversitede bulunan Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalını örnek gösterilebilir (BKSGM, 2008, s. 28). Ancak yapılan çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı düşünülmektedir. Halen Türkiye’de kadın, cinsiyetinden dolayı ‘öteki’ olarak adlandırılabilen ve zayıflık olarak görülmektedir (Bingöl, 2014; s. 109). Toplumsal cinsiyet ayrımı kapsamında BM’in 2011 yılında Türkiye’nin uluslararası vesikasını açıkladığı “İnsanı Gelişmişlik Endeksi” sıralamasında Türkiye 92. sırada yer almıştır. Ayrıca parlamentoda temsil edilme, genel sağlık, üreme sağlığı ve eğitim gibi çok önemli konularda da 187 ülke içinde 77. sırada yer almaktadır (OKA, 2013, s. 18). Tüm bu verilerin ışığında toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik çalışmaların artması insanı haklar, özgürlük ve bu alanda yapılan çalışmaların birleşerek ilerlemesinde önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca halen problem olarak karşımıza çıkan toplumsal cinsiyet eşitsizliği odaklı çalışmalar incelendiğinde, bu sorunun en temelden çözümü için farklı boyutları ele alan çalışmaların yapılması gerektiği sonucuna varılabilmektedir. Bahsedilen temelden çözümünün ise en kolay ve en etkili yolu ailelerin bu konu hakkındaki mevcut düşüncelerini saptamak ve saptanan düşünceler sonucunda elde edilen argümanların içeriğini pozitif etki yaratacak şekilde düzenlemek olacaktır. Bu konuda,

çocukların çevrelerine karşı bakış açılarını şekillendirmede anne babaların değer algılarının önemli olduğu görülmektedir (Yavuzer, 2008, s. 69).

Literatürde konu ile ilgili çalışmalar incelendiğinde; Yıldız ve Güder (2016, s. 424)'in yaptığı bir çalışmada okul öncesi çocukların toplumsal cinsiyet algılarında ailenin rolünü incelemişler ve çalışma sonucunda çocuklarda cinsiyetlere yönelik kalıp yargıların oluşmasında annenin şiddete uğraması ve çocuğun bu şiddete tanıklık etmesi, aile içi görev ve sorumlulukların ataerkil toplum yapısına uygun şekilde dağıtılması ve annenin ev hanımı olması gibi konulardan önemli ölçüde etkilendiği sonucu ortaya çıkarmışlardır. Ayrıca araştırmadaki bir diğer önemli bulgu ise aile içinde görevlerin eşitlikçi anlayış benimsenerek dağıtılan ailelerde yaşayan çocukların, kadın ve erkeğin ev içindeki görevlerine karşı geliştirdikleri kalıp yargıları, aile içindeki görev ve sorumlulukların ataerkil düzene uygun dağıtılan ailelerde yaşayan çocuklardan çok daha az olduğu ortaya çıkmıştır. Ek olarak, cinsiyet rollerine ait kalıp yargıların eşlerin toplumsal cinsiyetçi davranışlarına göre şekillendiği ve ailede olduğu sonucuna varmıştır (Dökmen, 2004, s. 88; Signorella ve Frieze, 2008, s. 441). Zelyurt (2018, s. 2001) tarafından gerçekleştirilen bir başka çalışmada ise çocukların toplumsal cinsiyet gelişimi üzerinde ailenin etkisini değerlendirmek amacıyla ebeveynlerden alınan cevaplar ve kullanılan materyaller incelenmiş, ailenin verdikleri cevaplarda çok sayıda cinsiyetçi kelimelere ve seçtikleri oyuncularda da cinsiyetçi tutum sergiledikleri görülmüştür. Bu çalışmaların sonuçlarından hareketle öncelikle ebeveynlerin toplumsal cinsiyet algı düzeyleri ile ergenlik döneminde olan çocuklarının cinsel eğitime bakış açılarını incelemenin konuya her yönüyle bakılması açısından yararlı olacağı düşünülmektedir. Çünkü ergenlik döneminde yaşanan cinsel açıdan değişimler kişinin yetişkinlik döneminde önemli bir değer taşımaktadır. Bir bireyin cinselliğinin büyümesi ve gelişmesindeki en önemli faktör, bireyin içinde yetiştiği kültürün cinselliğe yönelik tutumudur. Ergenlik döneminde ortaya çıkan cinsel isteğe duyulan isteğin fazlalaşması, mastürbasyon, karşı cinsle alakalı birtakım görüşler, öpüşme ve aktiviteler vb. değişimlere örnek verilebilmektedir. Gerçekleşen bu doğal değişimlerin sonucu ergenler yeni hayat şartlarına uyum sağlaması zorluklarla karşılaşabilmektedir. Kültürel tabular, özellikle ergenlerde cinsel sağlık ve üreme sağlığı konularında eğitimlerin önündeki başlıca engellerdir (Akın, Özvarış, Eroğlu ve Mihçioğur, 2006; DeJong, Shepard, Roudi-Fahimi ve Ashford, 2007, s.1; Kukulcu, Gürsoy ve Sözer, 2009, s.50). Değişimlere uyum sağlayabilmesi adına ergenlerin cinsel eğitimi doğru kaynaklardan alması çok önemlidir. Erbil ve Top (2015, s. 62) tarafından üniversite öğrencileri ile yapılan bir çalışmada, aile içinde cinsel konuların konuşulmasının terbiye sınırı dışında kaldığı için konuşmaktan çekinildiği aileye sahip olan öğrencilerin oranı %99.2 iken bu konulara tam olarak hakim olduğunu hissetmeyen öğrencilerin oranı ise %52.4 olduğu belirlenmiştir. Yine bu çalışmada dikkat çeken başka bir bulgu ise, çalışmaya katılan kız öğrencilerin, %94.3 gibi büyük bir oranının ilk regl dönemlerinde büyük bir şaşkınlık yaşama, korku ve endişe gibi duygular yaşadıkları, çalışmaya katılan erkek öğrencilerin ise ilk ejakülasyonlarında %91.8'inin kızların yaşadığı duyguları yaşadığı ortaya çıkmıştır.

Cinsel eğitime yönelik pek çok tanım karşımıza çıkmaktadır. Bu tanımlar incelendiğinde, cinsel eğitimin, cinsel açıdan sağlıklı bireyleri topluma kazandırmak amacıyla verilen bir eğitim (Taşçı, 2003, s.27) olduğu yönünde tanımlamalar karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer tanım ise "Cinsel eğitim, bireyin fiziksel, duygusal ve cinsel gelişimini anlaması, olumlu bir kişilik kavramı geliştirmesi, insan cinselliğine, başkalarının haklarına, görüş ve davranışlarına saygılı bir bakış açısı edinmesi ve olumlu davranış biçimi, değer yargıları geliştirmesi eğitimidir" (Çalışandemir, Bencik ve Artan, 2008, s. 21). Bu eğitim doğumdan başlayarak ergenlik dönemine hatta tüm hayat boyu devam eden bir süreçtir (Tuzcuoğlu ve Tuzcuoğlu, 1996, s. 252). Ülkemizde bu kavramlar tabu olarak görülmekte ve cinsel eğitimin ayıp bir olgu olduğu görüşü hakimdir. Geçmişten beri Türkiye'de cinsellik ve cinsel sağlık hakkında araştırmalar yapılmaktadır. Bu yapılan çalışmalar incelendiğinde, gençlerin cinsellikle ilgili bilgileri aile yaşamı içinde alamadıkları, normal olmayan yollarla elde ettiklerini ve bu bilgilerin genellikle yanlış veya eksik olduğu sonucuna varılmıştır (Gürsoy ve Gençalp, 2010, s.33). Sungur ve Senler (2009, s. 46) bu konuda, ilk ilişki sırasında kesinlikle hamile

kalınmayacağı gibi yanlış inanışların olduğundan bahsetmiş ve bu yanlış inanışların cinsel eğitimin eksikliğinden kaynaklandığına değinmiştir. Kakavoulis (2001, s. 163) ise 2-15 ay yaş arası çocuklara sahip annelerin katıldığı çalışmanın sonucunda, çalışmaya katılan annelerin büyük bir çoğunluğunun cinsel eğitim bakımından eksik olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca Yağan Güder ve Alabay (2018, s. 138)'in yaptığı çalışmada çocukların cinsellikle ilgili en çok sorduğu sorular belirlenerek ebeveynlerin verdikleri cevaplar incelenmiş ve çalışma sonucunda ebeveynlerin çocukların cinsel konulardaki sorularına en çok kaçınmacı veya dini inançlara dayalı cevaplar verdikleri görülmüş, en az bilimsel temellere dayalı cevaplar verdiği ortaya çıkarılmıştır. İncelenen çalışmalar çocuğun cinsellik hakkında oluşan bilgilerinin yetersiz olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada, ergenin cinsel eğitime yönelik tutumu ile ebeveynlerinin toplumsal cinsiyet algıları arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Çalışmanın ergenlerin cinsel eğitime yönelik tutumlarının ebeveynlerinin toplumsal cinsiyet algıları açısından değerlendirilmesi ile alan yazınına katkıda bulunacağı, bununla beraber ergen ve ailenin cinsel eğitim ile cinsiyet algılarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı, cinsel eğitime yönelik oluşturabilecek eğitim programlarına ve uygulamalara yol gösterici niteliinde olduğu düşünülmektedir.

1. Yöntem

1.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada ergenlik dönemi çocukların cinsel eğitime yönelik tutumları ile ebeveynlerin toplumsal cinsiyet algıları nicel araştırma deseni kullanılarak tanımlanmıştır. Bu desende olgular arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modelinde iki ya da daha fazla sayıda olan değişkenler arasındaki birlikte olan değişimin varlığı veya derecesi araştırılmaktadır (Karasar, 2007, s.77). Bu kapsamda ebeveynlerin toplumsal cinsiyet algıları ile öğrencilerin "*cinsel eğitimin yararlarına ilişkin görüşleri*" ve "*cinsel sağlığa ilişkin görüşleri*" olarak belirlenen cinsel eğitime yönelik tutumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu araştırmanın etik kurul izni, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 08.12.2020 tarihinde 20/462 nolu karar ile alınmıştır.

1.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Kayseri il merkezinde bulunan rastgele seçilmiş bir Anadolu Lisesi, bir Anadolu İmam Hatip ve bir Mesleki Teknik Anadolu Lisesi olmak üzere toplam üç okula kayıtlı öğrenciler ve ebeveynleri oluşturmaktadır. Ergenlerin cinsel eğitime yönelik tutumları ile ebeveynlerinin toplumsal cinsiyet algıları arasındaki ilişkiyi incelemek için "G. Power 3.1.9.2" programı ile çalışma grubu sayısı en az 184 olması gerektiği tespit edilmiştir. Araştırma verileri kartopu örnekleme yöntemi ile gönüllü olarak katılan 320 öğrenci ve ebeveynlerinden toplanmıştır. Katılımcı sayısına göre Gpower aracılığıyla I. Tip hata miktarı 0.05 olmak üzere çalışma da kullanılan korelasyon testlerinden Kolmogorov-Smirnov testi, bağımsız t testi ve maksimum dört gruptan oluşan tek yönlü Anova istatistiksel yöntemlere göre testin gücü 0.96 olarak bulunmuştur. Çalışma grubu ile ilgili bilgiler Tablo 1 ve Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya katılan ergenlere ilişkin demografik özelliklerin dağılımı

Demografik Değişkenler		n	%
Cinsiyet	Kadın	189	59,1
	Erkek	131	40,9
	Toplam	320	100,0
Yaş	13	20	6,3
	14	57	17,8
	15	55	17,2
	16	65	20,3
	17	123	38,4
	Toplam	320	100,0
Kardeşlerinin Cinsiyeti	Erkek	91	28,4
	Kadın	64	20,0
	Erkek ve Kadın	165	51,6
Lise Türü	Anadolu Lisesi	112	35,0
	Anadolu İmam Hatip Lisesi	94	29,4
	Mesleki Teknik Anadolu Lisesi	114	35,6
	Toplam	320	100,0

Tablo 1 incelendiğinde kadın ergenlerin sayısı 189 (%59,1), erkek ergenlerin sayısı ise n=131 (%40,9) olduğu görülmektedir. Ergenlerin yaşları sırasıyla, 13 yaş n=20 (%6,3), 14 yaş n=57 (%17,8), 15 yaş n=55 (%17,2), 16 yaş n=65 (%20,3), ve 17 yaş n=123 (%38,4) olarak gösterilmektedir. Ergenlerin kardeşler arasındaki sırada en yüksek sayı ilk çocuk olan ergenlerde ve sayısı 144 (%45,0), en düşük sayı ise dördüncü çocuk olarak 9(%2,8) ergen olduğu anlaşılmıştır. Ergenlerin kardeşlerinin cinsiyetlerinde ise, en yüksek sayı 165(%51,6) ile her iki cinsiyetten de kardeşle sahip olan ergenlerin olduğu belirlenmiştir. Anadolu lisesinde öğrenim gören ergenlerin sayısı 112 (%35,0), Anadolu İmam Hatip lisesine de 94 (%29,4) ve Mesleki Teknik Anadolu lisesinde ise 114 (%35,6) olduğu saptanmıştır.

Tablo 2. Araştırmaya katılan ebeveynlere ilişkin demografik özelliklerin dağılımı

Demografik Değişkenler		n	%
Cinsiyet	Anne	251	78,4
	Baba	69	21,6
	Toplam	320	100,0
Aile Yapısı	Çekirdek aile	172	53,8
	Geniş aile	148	46,3
	Toplam	320	100,0

Tablo 2’de görüldüğü üzere, çalışmaya katılan 320 ebeveynin, 251 (%78,4) anne ve 69 (%21,6) baba olduğu görülmektedir. Ebeveyn yaşlarına göre dağılımında çalışmaya katılan ebeveynlerinin büyük bir çoğunluğunun 36-45 yaş arası 188 (%58,8), olduğu saptanmıştır. Ebeveynlerin öğrenim durumları incelendiğinde, ilkokulu tamamlayan ebeveyn sayısının en yüksek miktarda 96 (%30,0) olduğu belirlenmiştir. Ebeveynlerin meslekleri incelendiğinde, çalışmaya katılan ebeveynlerinin çoğunun ev hanımı 199 (%62,2) olduğu anlaşılmıştır. Ebeveynlerin büyüdükleri aile yapısı incelendiğinde, çekirdek aile yapısında büyüyen ebeveynlerin sayısı 172 (%53,8) iken geniş ailede büyüyen ebeveynlerin sayısı ise 148 (%46,3) olduğu saptanmıştır. Ebeveynlerin sahip oldukları kardeş sayısı incelendiğinde, çalışmaya katılan ebeveynlerinin büyük bir çoğunluğunun dört ve üzeri kardeşe sahi olan ebeveynlerin sayısı ise 186 (%58,1) olduğu görülmektedir. Son olarak ebeveynlerin sahip oldukları kardeşlerinin cinsiyetleri incelendiğinde, çalışmaya katılan ebeveynlerinin büyük bir kısmının her iki cinsiyetten de kardeşe sahip olduğu 284 (%73,1) belirlenmiştir.

Çalışmada nicel verilerden olan ergenlerin yaş değişkeninin verilerinin betimsel istatistiklerinden çalışma grubunun yaş ortalaması 15,66, standart sapması 1,313, en düşük yaş 13 ve en yüksek yaş 17 olarak belirlenmiştir.

1.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama araçları olarak, ergenler ve ebeveynlerine ilişkin bilgileri içeren “*Kişisel Bilgi Formu*” ile ergenlerin cinsel eğitime yönelik tutumlarını belirlemek üzere “*Cinsel Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği (CEYTÖ)*” ve ebeveynlerin toplumsal cinsiyet algılarını belirlemek için ise “*Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ)*” kullanılmıştır.

1.3.1. *Kişisel Bilgi Formu*

Araştırmacılar tarafından geliştirilen “*Kişisel Bilgi Formu*”, ergenlerin; cinsiyet, lise türü ve kardeşlerin cinsiyetlerine ilişkin bilgileri ve ebeveynlerin; cinsiyeti, yaşları, öğrenim durumları, meslekleri, aile yapısına ilişkin bilgileri toplamak amacıyla oluşturulmuştur.

1.3.2. *Cinsel Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği (CEYTÖ)*

Turhan (2015, s. 12) tarafından geliştirilen Cinsel Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği, ergenlik dönemindeki çocukların, cinsel eğitimine yönelik tutumlarını ölçmeyi amaçlamaktadır. 15 maddeden ve iki boyuttan oluşan 5’li likert tipi (Kesinlikle katılıyorum 5, katılıyorum 4, kararsızım 3, katılmıyorum 2, kesinlikle katılmıyorum 1) bir ölçektir. Ölçeğin maddeleri 11’i olumlu, 4’ü tersten puanlanan olumsuz maddelerdir. Ölçeğin puan aralığı 15-75 arasında ve ölçek puanları arttıkça cinsel eğitime yönelik tutumların olumlu anlamda arttığına işaret etmektedir. Ölçeğin boyutları incelendiğinde, cinsel eğitimin verilip verilmemesine, ne zaman verilebileceğine ve cinsel eğitimin yararlı olup olamayacağına ilişkin görüşlere yönelik maddelerin ‘*Cinsel eğitimin yararına ilişkin görüşler (CEYİG)*’ alt boyutunda toplandığı, cinsel sağlığa ve bunu kimlerle paylaşıp paylaşamayacağına ilişkin görüşlere yönelik maddelerin ise ‘*Cinsel sağlığa ilişkin görüşler (CSİG)*’ alt boyutunda toplandığı görülmektedir. Ölçeğin genelinde cronbach alfa katsayısının 0,865, CEYİG boyutu için alfa değeri 0,864, CSİG boyutu için alfa değeri ise 0,636 dir. Bu çalışma ile elde edilen verilerden ise Cinsel Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği’nin(CEYTÖ) cronbach alpha değerinin orta derecede güvenilir (0.658) olduğu saptanmıştır.

1.3.3. *Toplumsal Cinsiyet Ölçeği (TCAÖ)*

Altınova ve Duyan (2013, s. 9) tarafından geliştirilen Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği, bireylerin toplumsal cinsiyet algısını belirlemek üzere oluşturulmuştur. Toplumsal Cinsiyet Ölçeği, 25 maddeden ve tek boyuttan oluşan 5’li likert tipi (Tamamen katılıyorum 5, katılıyorum 4, kararsızım 3, katılmıyorum 2, tamamen katılmıyorum 1.) bir ölçektir. Ölçeğin maddelerinin 10’u olumlu, tersten puanlanan 15’i ise olumsuz olarak tasarlanmıştır. Ölçekten alınabilecek puan aralığı 25-125 arasında değişmekte ve yükselen puanlar bireylerin toplumsal cinsiyet algılarının yüksekliğine işaret etmektedir. Cronbach alpha değeri 0.87 olarak bulunan ölçeğin yüksek derecede güvenilirdir. Bu çalışmada ise Cronbach Alpha değeri 0,907 olarak bulunmuştur.

1.4. Veri Toplama Süreci

Kayseri il merkezinde bulunan iki Anadolu ve bir Anadolu İmam Hatip lisesinde eğitim veren öğretmenlerin aracılığı ile onam formu ve veri toplama araçları dijital ortamda ergenler ve ebeveynlerine ulaştırılmıştır. Elde edilen veriler incelenerek, eksik doldurulan ölçme araçları araştırmaya dâhil edilmemiştir.

1.5. Verilerin Analizi

Ergenlerden ve ebeveynlerinden dijital ortamda toplanan verilerin analizi SPSS 21 istatistiksel programı ile gerçekleştirilmiştir. Cinsel eğitime yönelik tutumlar ve toplumsal cinsiyet algıları ölçeklerinden elde edilen verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirlemek amacıyla Kolmogorov Smirnov analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucuna ait veriler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 3. TCAÖ ile CEYTÖ ‘ye ait normallik analiz sonuçları

Değişken	Betimsel İstatistik					Normal Dağılım Analizi				
	N	Min	Max	\bar{x}	Ss	Çarpıklık Değeri	Basık. Değeri	Kolmo.- Smirnov	sd	P
Ergen Yaşı	320	13	17	15,66	1,313	-,481	-1,089	,228	320	,000
TCAÖ	320	54	125	91,86	15,436	-,146	-,461	,036	320	,200*
CEYTÖ	320	28	66	52,48	5,627	-,670	-1,970	,095	320	,000
CEYİG	320	21	46	36,57	4,049	-,698	1,433	,120	320	,000
CSİG	320	7	25	15,903	2,516	-,241	,946	,097	320	,000

p<0,05

Tablo 3’ de görüldüğü üzere, ergenlerin yaşı, TCAÖ, CEYTÖ ve olmak üzere iki alt boyutlarına yönelik ebeveynler ve ergenlerden alınan verilerle yapılan Kolmogorov-Smirnov analizi bulgularına göre TCAÖ ise normal dağılım gösterdiği (p=0,200>0,05), ergenlerin yaş verileri (p=0,000<0,05) CEYTÖ ve CEYİG, CSİG alt boyutlarının normal dağılım göstermediği (p=0,000<0,05) görülmektedir. Sosyal bilimlerde yer alan alanların doğa bilimlerine benzer şekilde dağılım göstermesine gerek yoktur. George ve Marillery (2010, s. 78) tarafından savunulan varsayımda ise, bu değerlerin -2 ve +2 arasında olması yeterlidir. Bu varsayımları ele alarak ergenlerin yaş verileri, CEYTÖ ve alt boyutları puanlarının normal dağıldığını söyleyebilmek mümkündür. Bu nedenle verilerin analizinde Pearson Korelasyon Analizi, t-testi, ANOVA ve Post-Hoc yöntemlerinden Scheffe Testi kullanılmıştır.

1.6. Araştırmanın Etik Yönü

“Ergenlik Dönemi Çocukların Cinsel Eğitime Yönelik Tutumları ile Ebeveynlerinin Toplumsal Cinsiyet Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” isimli araştırma için Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu’ndan 08.12.2020 tarihli (20/462) nolu karar ile birlikte Etik Kurul izni alınmıştır.

2. Bulgular

Bu bölümde araştırmanın genel ve alt amaçları doğrultusunda elde edilen verilerle ilgili bulgu ve yorumlara yer verilmiştir.

Çalışma grubundaki çocukların yaşları ile TCAÖ, CEYTÖ ve alt boyutları puanları arasında anlamlı ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon Analizi uygulanmıştır ve sonuçlar Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. Ergenlerin yaşı ile TCAÖ, CEYTÖ ve alt boyutları arasındaki ilişkinin Pearson korelasyon analizi sonuçları (n:320)

Değişkenler	1	2	3	4	5
1.Ergen yaşı	1	-,058	,296**	,276**	,218**
2.TCAÖ		1	,282**	,292**	,162**
3.CEYTÖ			1	,916**	,762**
4.CEYİG				1	,438**
5.CSİG					1

**p<0,01

Tablo 4’de görüldüğü üzere, çocuğun yaşı değişkeni ile TCAÖ arasında (r = -,058 , p<0,01) negatif yönde düşük derecede ilişki olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Ergenlerin yaşı ile CEYTÖ arasında (r = 0,296, p<0,01) pozitif yönde düşük-orta derecede ilişki olduğu görülmektedir. Çocuğun yaşı ile CEYTÖ’nin alt boyutlarından olan CEYİG alt boyutu ile arasında (r= 0,276, p<0,01) pozitif yönde düşük orta derecede ilişki olduğu söylenebilmektedir. Çocuğun yaşı ile CEYTÖ’nin diğer alt boyutu olan CSİG ile arasında (r= 0,218, p<0,01) pozitif yönde düşük bir ilişki olduğu söylenebilir. TCAÖ ile CEYTÖ arasında (r= 0,282, p<0,01) pozitif yönde düşük-orta derecede ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca TCAÖ ile CEYTÖ’nin alt boyutlarından olan CEYİG alt boyutu ile arasında (r= 0,292, p<0,01) pozitif yönde düşük

orta derecede ilişki olduğu saptanmıştır. Ek olarak TCAÖ ile CEYTÖ'nin alt boyutlarından olan CSİG ile arasında ($r = 0,162, p < 0,01$) pozitif yönde düşük bir ilişki olduğu söylenebilir.

Çalışma grubundaki ergenlerin CEYTÖ ve alt boyutlarından aldıkları puanların cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan bağımsız t testi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Ergenlerin cinsiyetlerine göre CEYTÖ ve alt boyutlarının puan ortalamalarına t testi sonuçları

Ölçek Adı	Cinsiyet	N	\bar{X}	Ss	sd	t	p
CEYTÖ	Kadın	189	52,78	5,875	318	2,277	,250
	Erkek	131	52,05	5,240			
CEYİG	Kadın	189	36,88	4,218	318	2,838	,111
	Erkek	131	36,15	3,769			
CESİG	Kadın	189	15,90	2,548	318	2,176	,989
	Erkek	131	15,90	2,480			

Tablo 5'de görüldüğü üzere, ergenlerin cinsiyetlerine göre CEYTÖ ($t=2,227; p > 0,05$) ve alt boyutları CEYİG ($t=2,838; p > 0,05$) ve CESİG ($t=2,176; p > 0,05$) toplam puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Çalışma grubundaki ergenlerin CEYTÖ ve alt boyutlarından aldıkları puanların lise türü, kardeşler arası sıraları ve kardeşlerinin cinsiyetine göre toplam puan ortalamalarının farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. CEYTÖ ve alt boyutları ile tek yönlü varyans analizi sonuçları

Değişken	Ölçek	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Lise Türü	CEYTÖ	Gruplararası	29,817	2	14,909	,469	,626
		Gruplarıçi	10070,070	317	31,767		
		Toplam	10099,888	319			
	CEYİG	Gruplararası	49,932	2	24,966	1,527	,219
		Gruplarıçi	5182,114	317	16,347		
		Toplam	5232,047	319			
	CSİG	Gruplararası	8,837	2	4,418	,696	,499
		Gruplarıçi	2011,160	317	6,344		
		Toplam	2019,997	319			
Kardeş cinsiyeti	CEYTÖ	Gruplararası	170,476	2	85,238	2,721	,067
		Gruplarıçi	9929,412	317	31,323		
		Toplam	10099,888	319			
	CEYİG	Gruplararası	102,191	2	51,095	3,157	,044
		Gruplarıçi	5129,856	317	16,183		
		Toplam	5232,047	319			
	CSİG	Gruplararası	10,034	2	5,017	,791	,454
		Gruplarıçi	2009,963	317	6,341		
		Toplam	2019,997	319			

Tablo 6'da görüldüğü üzere, ergenlerin kardeş cinsiyetlerine göre CEYTÖ nin alt boyutu olan CEYİG puan ortalamaları arasında anlamlı fark ($F=3,157; p < 0,05$) olduğu görülmektedir. “Gruplararası varyansların eşit olması durumunda araştırmacıların seçebileceği çoklu karşılaştırma testleri (pairwise): LSD (Least Significant Difference), Sidak, Bonferroni, Tukey, Hochberg's GT2, Gabriel ve Scheffe olarak bilinmektedir” (Özdamar, 2018). Bu çalışmada, gruptaki gözlem sayılarının eşit olmaması nedeniyle Scheffe metodunu kullanıldı. Çalışma grubundaki CEYTÖ alt boyutlarından CEYİG toplam puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan Scheffe testi yapılmış ve sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. CEYTÖ'nin alt boyutu olan CEYİG toplam puanlarının ergenlerin kardeş cinsiyetlerine göre hangi gruplar arasında farklılığa ilişkin Scheffe testi sonuçları

Puanlar	Gruplar (i)	Gruplar (j)	i-j	Sh	p	Anlamlı Fark
CEYTÖ	Erkek	Kadın	-7,781*	2,485	,002	1-2
		Kadın ve Erkek	-1,121	,731	,249	-
	Kadın	Kadın ve Erkek	,839	,824	,596	-
CEYİG	Erkek	Kadın	-1,545*	,656	,019	1-2
		Kadın ve Erkek	-1,033	,525	,146	-
	Kadın	Kadın ve Erkek	,512	,592	,689	-
CESİG	Erkek	Kadın	-,515	,411	,456	-
		Kadın ve Erkek	-,188	,329	,850	-
	Kadın	Kadın ve Erkek	,328	371	677	-

Tablo 7'de görüldüğü üzere, çalışma grubundaki ergenlerin CEYTÖ ve alt boyutlarının toplam puan ortalamalarının, kardeşlerin cinsiyeti değişkenine göre hangi gruplar arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Scheffe analizi sonucunda söz konusu farkın; CEYTÖ toplam puan ortalamaları, sadece erkek cinsiyetinde kardeşe sahip olan ergenler ($\bar{X} = 89,41$) ile sadece kadın cinsiyetine sahip olan ergenler ($\bar{X} = 97,19$) arasında olduğu görülmektedir. Ayrıca CEYİG puanları incelendiğinde ise, sadece erkek cinsiyetinde kardeşe sahip olan ergenler ($\bar{X} = 35,74$) ile sadece kadın cinsiyetine sahip olan ergenler ($\bar{X} = 37,28$) arasında anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma grubundaki ebeveynlerin TCAÖ'den aldıkları puanların cinsiyete göre farklı olup olmadığını belirlemek için yapılan bağımsız t testi sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Ebeveyn cinsiyeti ve aile yapısına göre TCAÖ puan ortalamalarına ait bağımsız t testi sonuçları

Değişken	N	\bar{X}	Ss	sd	t	p
Cinsiyet						
Anne	251	94,38	14,681	318	5,852	,000
Baba	69	82,70	14,720			
Aile Yapısı						
Çekirdek Aile	172	93,23	14,854	318	1,117	,087
Geniş Aile	148	90,27	15,977			

Tablo 8'de görüldüğü üzere, ebeveynlerin cinsiyetine göre TCAÖ toplam puan ortalamaları ($t=5,852$; $p<0,05$) ile anlamlı bir farklılık görülmektedir. Kadınların TCAÖ puan ortalamaları ($\bar{X} = 94,38$), erkeklere ($\bar{X} = 82,70$) göre daha yüksektir. Ayrıca ebeveynlerin aile yapısına göre TCAÖ toplam puan ortalamaları ($t=1,117$; $p>0,05$) arasında farklılık olmadığı saptanmıştır.

Tartışma

Araştırmada ergenlerin cinsel eğitime yönelik tutumları ile ebeveynlerinin toplumsal cinsiyet algıları arasındaki ilişki incelenmiştir.

Elde edilen veriler doğrultusunda yapılan korelasyon analizi sonucunda, ergenlerin yaş değişkeni ile CEYTÖ arasında pozitif yönde düşük-orta derecede ilişki, CEYİG alt boyutu ile arasında pozitif yönde düşük orta derecede ilişki CSİG ile arasında pozitif yönde düşük bir ilişki olduğu söylenebilir. Diğer bir ifade ile ergenlerin yaşı arttıkça cinsel eğitime yönelik tutum puanları da artmaktadır. Bu bulgu, çocuğun yaşının cinsel eğitime yönelik tutumu ve cinsel eğitime yönelik görüşlerini etkilediği görülmektedir. Mukhtarova (2020, s. 6) tarafından yapılan benzer bir çalışmada on birinci sınıf öğrencilerinin cinsel eğitime yönelik tutumlarının dokuzuncu sınıf öğrencilerine göre daha olumlu olduğu ayrıca cinsel eğitimin yararlarına ve cinsel sağlığa ilişkin bilgilendirmeleri daha gerekli ve yararlı görmekte oldukları ortaya çıkmıştır. Bu sonucun yürütülen çalışmanın bulgusunu destekler nitelikte olduğu saptanmıştır. Çalışma bulgusunun aksine Akdemir ve Sarı (2019, s. 275), tarafından öğretmenlerle yürütülen

çalışmada da cinsel eğitime yönelik tutum ortalamaları ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Bu sonuç ile yaş değişkeninin cinsel eğitime yönelik tutumlarda salt belirleyici faktör olmayacağı, yanında diğer değişkenlerinde incelenerek yordanması gerektiği düşünülmektedir.

Ergenlerin cinsel eğitime yönelik tutumu ile ebeveynlerinin toplumsal cinsiyet algıları arasında pozitif yönde düşük-orta seviye de bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bir diğer ifadeyle ergenlerin cinsel eğitime yönelik olumlu tutumlarının artmasında, ebeveynlerin daha eşitlikçi yaklaşımlarının etkili olduğu görülmektedir. Ceylan, Artan ve Kurnaz Adıbatmaz (2020, s. 468) yaptığı çalışmada benzer olarak, ebeveynlerin cinsel eğitime yönelik olumlu tutumu arttıkça çocuklarının cinsel eğitiminde kullanılan iletişimde de beklenen davranışların arttığı yönünde bulgular saptanmıştır. Köroğlu ve Gölbaşı (2010, s. 12), tarafından yapılan ebeveynlerin cinsel eğitimle ilgili ilk bilgileri genellikle yakın çevrelerinden aldıkları ve % 56.4'ü gibi önemli bir çoğunluğunun mevcut bilgilerini yeterli bulduklarına ulaşılmış ancak çocukları tarafından kendilerine yönetilen cinsel soruları cevaplamakta %36.3'ünün kendilerini yetersiz gördüğü sonucuna ulaşılmıştır. Pınar, Doğan, Ökdem, Algier ve Öksüz (2009, s. 105), tarafından gençlerle yapılan çalışmada ise % 59'unun cinsel sağlık konusunda daha önceden bilgi sahibi oldukları ancak bu bilgileri internet ve arkadaş gibi aile dışı kaynaktan aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ek olarak gençler cinsel sağlık ile ilgili bilgileri sağlık personelinde ve anne-babadan almak istediklerini belirtmişlerdir. Yağan Güder ve Yıldız (2016, s. 424), tarafından yapılan küçük çocukların toplumsal cinsiyet algılarında içinde buldukları ailenin etkisini incelendiği başka bir çalışmada ise, ev işlerinde anne ve babası birlikte sorumluluk alan çocukların ev işlerine yönelik toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, ev işlerinde sorumluluk almayan babaların çocuklardan daha az kalıp yargıları olduğu görülmüş ve ailenin çocuğun toplumsal cinsiyet algılarında etkili olduğu sonucu ortaya çıkarılmıştır. İncelenen çalışmaların bulguları, yürütülen çalışmada ortaya çıkarılan ebeveynlerin toplumsal cinsiyet algılarının çocuğu cinsel eğitime yönelik tutum gibi yargılarını etkilediği sonucunu destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

Çalışma grubundaki ergenlerin cinsel eğitime yönelik tutumları ile cinsiyetleri arasındaki fark incelendiğinde, cinsiyete göre anlamlı bir farklılığın olmadığı saptanmıştır. Ayrıca cinsel eğitime yönelik puan ortalamaları arasında önemli derecede bir farklılığa rastlanmamıştır. Turhan (2015, s. 7), tarafından yapılan çalışmada incelenmiş ve bu çalışmanın bulguları ile örtüştüğü görülmektedir. Farklı sonuçları içeren çalışmalarda, erkek lise öğrencilerinin cinsel eğitimin yararlarına ilişkin görüşlerinin kız öğrencilere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu saptanmıştır (Mukhtarova, 2020, s. 64). Bazı çalışmalarda, kız öğrencilerin cinsel eğitime yönelik tutumunun erkek öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur (Bakır vd., 2019; Özpulat, 2017, s. 160). Elde edilen bu bulgu çerçevesinde, Türkiye'de 1974'te Aile Planlaması Derneği'nin katılımı ile gerçekleşen toplantının sonucunda ortaya çıkan cinsel eğitime yönelik bilgi tutumların araştırılması teklifi ile cinsel eğitim süreci başlamıştır (Bulut, 2003, s.11). Kız ve erkek öğrencilere birlikte uygulanan "cinsel sağlık eğitimi programının" öğrencilerin program temalarına ilişkin çok boyutlu bir bakış açısı kazandırdığı, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin olumsuz tutumlarda farkındalık oluşturduğu, cinselliğe ilişkin olumsuz, kısıtlayıcı ve taraflı tutumların sorgulanarak dönüştürüldüğü Esen ve Siyez (2017, s. 47)' in çalışmasında görülmüştür. Ergenlerin cinsel eğitime yönelik tutumları ile cinsiyet değişkeni arasında ilişkinin bulunmaması, cinsel eğitime yönelik tutumların yıllar içinde değiştiği, cinsel eğitime yönelik yapılan eğitimler ile ergenlerde cinsiyet faktörünün etkisinin olmadığını düşündürmektedir.

Ayrıca araştırmada ergenlerin cinsel eğitime yönelik tutumlarının çocukların devam ettikleri lise türlerine göre incelendiğinde, farklılaşmanın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak ulaşılan sonucun aksine Mukhtarova (2020, s. 12), tarafından yapılan çalışmada Anadolu lisesine devam eden öğrencilerin cinsel eğitime yönelik tutumlarının meslek lisesine devam eden öğrencilerden daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ek olarak ergenlerin cinsel

eğitime yönelik tutumlarının kardeşler arası sıra değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiş ve istatistiksel olarak bir farklılaşmanın olmadığı ortaya çıkmıştır.

Araştırmada incelenen başka bir bulgu ise, ergenlerin cinsel eğitime yönelik tutumlarının kardeşlerinin cinsiyetine göre farklılaşıp farklılaşmadığıdır. Buna göre, ergenlerin cinsel eğitime yönelik tutumlarının, sadece kadın cinsiyetinde kardeşi olan ergenlerin, sadece erkek cinsiyetindeki kardeşi olan ergenlere göre daha olumlu olduğu görülmektedir. Ayrıca ergenlerin, cinsel eğitime yönelik tutumlarının alt boyutu olan "*cinsel eğitimin yararına ilişkin görüşleri*"nin kardeş cinsiyeti değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. İnceleme sonucunda cinsel eğitimin yararına ilişkin görüşleri sadece kadın cinsiyetinde kardeşi olan ergenlerin, sadece erkek cinsiyetindeki kardeşi olan ergenlere göre daha olumlu olduğu sonucu saptanmıştır. Gönenç vd. (2018, s. 22), tarafından yapılan çalışmada ise erkek kardeşe sahip olma değişkeni ile toplumsal cinsiyet algı ölçeği ortalaması arasında istatistiksel bir anlamlılık bulunamazken cinsel eğitime yönelik tutum puan ortalaması ile yapılan benzer değişkende bir çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Çalışmada ortaya çıkarılan bulgu, bu açıdan bir ilk teşkil etmektedir.

Ebeveynlerin toplumsal cinsiyet algılarının cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde, kadınların toplumsal cinsiyet algılarında erkeklere göre anlamlı bir şekilde farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bakır ve Vural (2019, s. 123) tarafından yapılan toplumsal cinsiyet algılarının bazı değişkenler açısından incelendiği çalışma ile Altuntaş ve Altınova (2015, s. 92) tarafından yapılan toplumsal cinsiyetin sosyoekonomik değişkenler açısından incelendiği bir diğer çalışmanın bulguları ile bu çalışmanın bulguları örtüşmektedir. Ceylan vd. (2020, s. 479) tarafından yapılan benzer bir çalışmada ise, ebeveynlerin cinsel eğitime yönelik tutumları incelenmiş ve cinsiyete göre bir farklılığa rastlanmamıştır. Yetişkin bireylerin toplumsal cinsiyet algılarını belirlemeyi hedefleyen çalışmalarda genel olarak kadınların erkeklere kıyasla eşitlik kavramına daha fazla önem verdiği olgusuna rastlanmaktadır (Esen, Soylu, Siyez ve Demirgürz, 2017, s. 48). Bu bulgunun oluşmasında geçmişte kadınların daha fazla ayrımcılığa uğraması, ataerkil toplumlarda ikinci öncelik olarak yaşam sürerken günümüzde kadın haklarının demokratik toplum olmanın en önemli göstergelerinden sayılması ve siyasal anlamda cinsiyet eşitliği üzerine yoğunlaşarak bu düşüncenin yaygınlaşması gibi nedenlerin olduğu düşünülebilmektedir (Dinçkol, 2005, s.104). Erkeklerin toplumsal cinsiyet algı puan ortalamalarının daha düşük olma nedeni ise, güç olarak adlandırılan normun kendi ellerinde olmasından mutluluk duydukları ve mevcut durumun ortadan kalkmamasını istediklerinden olduğu düşünülebilmektedir (Vefikulucay vd., 2007, s. 28). Bu bulgu erkeklere yönelik eşitlikçi eğitimlerin artırılması gerektiğini gözler önüne sermektedir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde toplumsal cinsiyet eğitiminin, toplumda var olan eşitsiz tutuma karşı farkındalık kazandırdığı ortaya çıkmıştır (Stake, 2006, s.199; Stake ve Hoffmann, 200, s. 441).

İncelenen bir diğer bulguda, ebeveynlerin toplumsal cinsiyet algılarının aile yapısı değişkeni açısından farklılaşıp farklılaşmadığı incelendiğinde, aile yapısı değişkeni açısından anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Bu bulgu Özpulat (2017, s. 151) tarafından yapılan çalışmada aile yapısı değişkenine göre toplumsal cinsiyet algı puanları arasında anlamlı fark bulunmaması araştırma bulgusunu destekler niteliktedir. Ayrıca, kişinin toplumsal cinsiyet algısının oluşmasında aile yapısından ziyade içinde bulunulan ailenin kabul ettiği toplumsal cinsiyet algısının daha etkili olduğunu söyleyebilmek mümkündür (Gönenç vd., 2018, s. 28).

Araştırmanın bir diğer bulgularında ebeveynlerin yaşları, öğrenim durumu, meslek, kardeş sayısı, kardeş cinsiyeti, toplumsal cinsiyet algılarının farklılaşıp farklılaşmadığı açısından analiz edilmiş ve analiz sonucunda ebeveynlerin yaşları, öğrenim durumu, meslek, kardeş sayısı ve kardeş cinsiyeti değişkenleri ile anlamlı düzeyde bir farklılık bulunamamıştır. Ergin, Bekar ve Aydemir Acar (2019, s. 127) tarafından bizim bulgumuzu destekler nitelikte yapılan çalışmada, bireylerin toplumsal cinsiyet algı ortalamaları ile yaş değişkeni ile anlamlı bir fark bulunamazken, erkek kardeşi olan bireylerin daha gelenekçi bir tutuma sahip oldukları ortaya çıkarılmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmanın sonucunda ergenlerin cinsel eğitime yönelik tutumu ile ebeveynlerinin toplumsal cinsiyet algıları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgu ile ebeveynlerin toplumsal cinsiyet algılarının çocuğun benzer düşünce ve tutumları ile ilişkili olduğunu söyleyebilmek açısından önemlidir. Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu ise, ergenlerin yaşı ile cinsel eğitime yönelik tutumları arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucudur. Ortaya çıkarılan bu sonuç ile çocuğun yaşı arttıkça cinsel eğitime yönelik tutumlarının da olumlu yönde arttığı söylenebilmektedir. Ek olarak ergenlerin cinsiyetlerine göre cinsel eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmemiştir. Bu bulgu cinsel eğitime yönelik tutumlarda cinsiyetler arasındaki düşünce farkının azalması sonucunu içerdiğinden son yıllarda artan toplumsal cinsiyet çalışmalarının yarar sağladığını söyleyebilmeyi kolaylaştırabilmektedir. Araştırmanın ilgi çeken bulgusu ise katılımcı olan ergenlerin kardeş cinsiyetlerine göre cinsel eğitime yönelik tutumları arasındaki anlamlılık düzeyleridir. İnceleme sonucunda kadın cinsiyetinde kardeşi olan ergenlerin erkek kardeşe sahip olan ergenlerden daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç bize, kadın cinsiyetinde kardeşi olan ergenlerin cinsel eğitim konularına daha ılımlı yaklaştıklarını gösterebilmektedir. Ayrıca literatürde kardeş cinsiyeti ile cinsel eğitime yönelik tutumu inceleyen başka bir çalışmaya rastlanmamış olması da bu bulguyu alanyazın açısından değerli kılmaktadır. Son olarak çalışmada ebeveynlerin cinsiyetleri ile toplumsal cinsiyet algıları arasında kadınların lehine anlamlı bir fark bulunması, benzer sonuca ulaşan ve kadınların daha eşitlikçi bir yapıya sahip olduğunu gösteren birçok araştırmayı da destekler niteliktedir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar değerlendirilerek şu önerilerde bulunabiliriz; Ergenlerin cinsel eğitime yönelik tutumu ile ebeveynlerinin toplumsal cinsiyet algıları arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, ebeveyn-çocuk ilişkisinin kalitesinin artırılması, cinsel eğitime yönelik ailelerin bilgilendirilmesi ve aileye eğitim verilmesi önemlidir. Bu eğitimler doğrultusunda, çocukların toplumsal cinsiyet eşitliği kapsamında duyarlı bireyler olarak yetiştirilmeleri ebeveynleri aracılığıyla sağlanabilir. Ayrıca ebeveynlere cinsel gelişime ve kalıplaşmış toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik düşüncelerin ortadan kaldırılacağı eşitlikçi yaklaşımları ortaya koyan eğitimlerin, ergenlerle birlikte tüm aile üyelerinin (anne- baba, diğer kardeşler) bu eğitimlere katılımının desteklenmesi önerilebilir. Cinsel eğitimin erken dönemlerde verilmesi gerektiği görüşünden yola çıkarak, okul öncesi ve okul döneminde çocukların içinde bulunduğu gelişim dönemlerine uygun olarak hazırlanan cinsel gelişim ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik eğitimlerin verilmesi ile erken yaşta farkındalığı artırması sağlanabilir. Araştırmadan ebeveynlere yönelik çıkan sonuçlar incelendiğinde ise erkek kardeşe sahip olan ebeveynlerin toplumsal cinsiyet algısından negatif yönde etkilendiği görülmektedir. Bu nedenle okul ve çalışma hayatında yer alan özellikle erkek bireylere yönelik kurum kapsamında panolar, görseller, seminerler hazırlanmalı, toplumsal cinsiyeti içeren eğitimler planlanmalıdır. Genel olarak, bu eğitimlerin planlanmasına katkı sağlamak amacı ile cinsel eğitime yönelik tutumlar ve toplumsal cinsiyet eşitliğini etkileyen faktörleri, cinsiyete dayalı olumsuz düşünceleri ortaya çıkarmaya yönelik toplumun her kesimini kapsayan nitel çalışmalar yürütülebilir.

Kaynakça

- Akdemir, B. ve Sarı, O. T. (2019). Zihinsel yetersizliği olan bireylerle çalışan öğretmenlerin cinsel eğitime yönelik tutumları ve etik durumlarının karşılaştırılması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 15(3), 267-282.
- Akın, A. ve Demirel, S. (2003). Toplumsal cinsiyet kavramı ve sağlığa etkileri. *CÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 73-82.
- Akın, A., Özvarış, Ş., Eroğlu, K., ve Mıhçıokur, S. (2006). *Üniversite gençlerinin cinsel ve üreme sağlığı beş üniversite çalışması* (Özet Rapor). Türkiye Üreme Sağlığı Programı.

Yücel Ofset Matbaacılık.

- Alabay, E. ve Yağan Güder, S. (2014). Oyuncak reklamlarının mesajı: “Bana cinsiyetini söyle, sana oyuncuğımı söyleyeyim”. *Akdeniz Üniversitesi I. Dil, Kültür ve Edebiyat Çalıştayı, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.*
- Altınova, H. ve Duyan, V. (2013). Toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 24(2), 9–22.*
- Altuntaş, O. ve Altınova, H. H. (2015). Toplumsal cinsiyet algısı ile sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Turkish Studies (Elektronik), 10(6), 83-100.*
- Bakır, N., Vural, P. I., ve Demir, C. (2019). Üniversite öğrencilerinin cinsel eğitime yönelik tutumları ve toplumsal cinsiyet algılarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi, 3(5), 119-128.*
- Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2008). *Toplumsal cinsiyet eşitliği ulusal eylem planı* Ankara 2008–2013, Erişim Tarihi 28 Aralık2020 <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/6314/toplumsal-cinsiyet-e%C5%9Fitli%C4%9Fi-ulusal-eylem-plan%C4%B1-2008-2013.pdf>
- Bingöl, O. (2014). Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye’de kadınlık. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16(1), 108–114.*
- Bulut, A. (2003). Cinsel sağlık bilgileri eğitimi. M. Çokar ve H. Nalbant (Ed.), Öğretmen ve öğretmen adayları için cinsel sağlık eğitimi (s. 9-38). İstanbul: Uygun Matbaası.
- Ceylan, Ş., Artan, İ., ve Kurnaz Adıbatmaz, F. (2020). Cinsel Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği: Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması. *Yaşadıkça Eğitim Dergisi, 34(2), 468-490.*
- Çalışandemir, F., Bencik, S., ve Artan, İ. (2010). Çocukların cinsel eğitimi: geçmişten günümüze bir bakış. *Eğitim ve Bilim, 33(150), 14-21.*
- DeJong, J., Shepard, B., Roudi-Fahimi, F., ve Ashford, L. (2007). Young people’s sexual and reproductive health in the Middle East and North Africa. *Reprod Health, 14(78), 1-8.*
- Dinçkol, B. (2005). Kadın erkek eşitliği için pozitif ayrımcılık, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4, (8), 101-117.*
- Dökmen, Z. Y. (2004). *Toplumsal cinsiyet, sosyal psikolojik açıklamalar.* Ankara: Sistem Yayıncılık.
- Ergin, A., Bekar, T., ve Aydemir Acar, G. (2019). Tıp fakültesi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine yönelik tutumları ve etkileyen faktörler. *Fırat Tıp Dergisi, 24(3), 122-128.*
- Eroğlu, K ve Gölbaşı Z. (2010). Cinsel eğitimde ebeveynlerin yeri: ne yapıyorlar, ne yaşıyorlar?. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 8(2), 12-21.*
- Esen, E., Soylu, Y., Siyez, D. M., ve Demirgürz, G. (2017). Üniversite öğrencilerinde toplumsal cinsiyet algısının toplumsal cinsiyet rolü ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmesi. *e-International Journal of Educational Research, 8(1), 46-63.*
- Esen, E., ve Siyez, D. M. (2017). Cinsel sağlık eğitimi programının 9. sınıf öğrencilerinin cinsel sağlık bilgi düzeyleri ve tutumlarına etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 32(3), 560-580.*
- George. D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference.* Boston: Pearson.
- Gönenç, İ. M., Topuz, Ş., Sezer, N. Y., Yılmaz, S., ve Duman, N. B. (2018). Toplumsal cinsiyet dersinin toplumsal cinsiyet algısına etkisi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi, 7(1), 22-29.*
- Güler Yıldız, T. ve Yağan Güder, S. (2016). Okul öncesi dönemdeki çocukların toplumsal

- cinsiyet algılarında ailenin rolü. *Hacettepe University Journal of Education*, 31(2), 424-446.
- Gürsoy, E., ve Gençalp, N. S. (2010). Cinsel sağlık eğitiminin önemi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 23(23), 29-36.
- Kakavoulis, A. (2001). Family and Sex Education: A survey of parental attitudes. *Sex Education*, 1(2), 163-174.
- Karasar, N. (2007). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (17. baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kukulu, K., Gürsoy, E., ve Sözer, G. A. (2009). Turkish University students' beliefs in sexual myths. *Sexuality and Disability*, 27(1), 49-59.
- Mukhtarova, G. (2020). *Ergenlerin cinsel eğitime yönelik tutumları ve kendini gizleme durumları arasındaki ilişkilerin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (2013). Türkiye ve TR83 bölgesinde toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma. Erişim Tarihi 24.02.2021 <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/turkiye-ve-tr83-bolgesi-nde-toplumsal-cinsiyet-esitligi-ve-kalkinma-oka.pdf>
- Özdamar, K. (2018). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi*. İstanbul: Nisan Yayınevi.
- Özputat, F. 2017. Hemşirelik öğrencilerinin şiddet eğilimleri ile toplumsal cinsiyet algıları arasındaki ilişki. *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(2),151-161.
- Pınar, G., Doğan, N., Ökdem, Ş., Algier, L., ve Öksüz, E. (2009). Özel bir üniversitede okuyan öğrencilerin cinsel sağlıkla ilgili bilgi tutum ve davranışları. *Tıp Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 105-113.
- Signorella, M. L., ve Frieze, I. H. (2008). Interrelations of gender schemas in children and adolescents: Attitudes, preferences, and self-perceptions. *Social Behavior and Personality*, 36(7), 941-953.
- Stake, J.E. ve Hoffmann, F.L. (2001). Changes in student social attitudes, activism, and personal confidence in higher education: The role of women's studies. *American Educational Research Journal*, 38(2),411-436.
- Sungur, S. ve Senler, B. (2009). An analysis of Turkish high school students' metacognition and motivation. *Educational Research and Evaluation*, 15(1), 45-62.
- Taşçı, A. İ. (2003). *Cinsel Eğitim*. İstanbul: İz yayıncılık.
- Turhan, O. N. (2015). *Ergenlerin cinsel eğitime yönelik tutumlarına ilişkin bir ölçek geliştirme çalışması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Maltepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tuzcuoğlu, N., ve Tuzcuoğlu, S. (1996). Çocuğun cinsel eğitiminde ailelerin karşılaştıkları güçlükler. M.Ü. *Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 26(4), 551-556.
- Vefikuluçay D, Zeyneloğlu S, Eroğlu K. ve Taşkın L. (2007). Kafkas Üniversitesi son sınıf öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin bakış açıları. *Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 14(3), 26-38.
- Yağan Güder, S., ve Alabay, E. (2018). Children's questions and answers of parents: sexual education dilemma. *International Journal of Progressive Education*, 14(6), 138-151.
- Zelyurt, H. (2018). Çocuğun toplumsal cinsiyet gelişimi üzerinde ailenin etkisinin incelenmesi. *Turkish Studies Educational Sciences*, 13(19), 2001-2017.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu

Tarih: 08.12.2020

No: 20/462

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 40
2. yazar katkı oranı : % 40
3. yazar katkı oranı : % 20

Sosyal Medyada ‘Benliğin Sunumu’: Benlik ve Mahremiyetin Sunumunun Bireysel ve Toplumsal Anlamı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme

‘Presentation of Self’ in Social Media: A Sociological Evaluation of the Individual and Social Meaning of Presentation of Self and Privacy

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar SUVEREN¹, Yüksek Lisans Öğrencisi Ayşe Gül ZEREN KOSAL²

Öz

Bu çalışma, günümüzde benliğin ve mahremiyetin sosyal medya ve ağlardaki sunumu sorunsalını ele almaktadır. Bunu yaparken Ervin Goffman’ın sunduğu kuramsal ve kavramsal çerçeveden yararlanmaktadır. Bu bağlamda çalışma, günümüzde benliğin ve mahremiyetin sosyal medya ve ağlardaki sunumu ile gerçeklikteki halleri arasında önemli farklılıklar ve gerilimler olduğunu savunmaktadır. Çalışma, sosyal medya platformlarının ve kullanıcılarının benliklerini başkalarına sunma arzusu içinde olduklarını göstermektedir. Bu arzuyu karşılama doğrultusunda insanlar kendilerini çevrim içi dünyalardaki benlikleri ile ‘gerçek dünya’daki benliklerini sunarken sıklıkla manipülatif stratejiler izlemektedirler. İnsanın sosyal davranışlarının ve sosyal ilişkilerinin sonucu olarak, daha geniş toplumsal çevreler tarafından kabul görme ve takdir edilme ihtiyacından kaynaklanan iyi ve olumlu izlenimler yaratma niyeti, bireylerin benliklerini çevrimiçi ortamda en uygun şekilde sunma taktiklerini kullanmalarına yol açabilmektedir. Sosyal ağlar, bu hedeflere ulaşmak için benlik sunumları için oldukça çeşitlenen seçenekler sunmaktadır. Ancak bu her zaman istenilen sonuçlara ulaşılmasını sağlamamakta ve istenmeyen olumsuz izlenimler edinilmesi gibi sonuçlara yol açabilmektedir. Bu durum hem bireysel hem de toplumsal ilişkilere ve etkileşimlere zarar vererek yanlısamalar üzerine kurulu bir yaşam sürdürülmesine neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Benlik sunumu, sosyal medya, sosyal ağlar, izlenim yönetimi, sosyal etkileşim

Makale Türü: Derleme

Abstract

This study deals with the problem of self-presentation and privacy in social media and networks today. While doing this, it makes use of the theoretical and conceptual framework presented by Erving Goffman. In this context, the study argues important differences and tensions between self-presentation in social media and networks and reality. The study shows that social media platforms and their users have a desire to present their selves to others. To satisfy this desire, people often use manipulative strategies when presenting their selves online. As a normal characteristic of people, the intention to create good and positive impressions stemming from the need to be accepted and appreciated by the wider social circles leads individuals to use the tactics of presenting themselves most appropriately manners in online platforms. Social media and social networks offer a wide variety of options for self-presentations to achieve these goals. However, this does not always provide the desired results and may lead to undesired negative impressions. This situation harms both individual and social relations and interactions, leading to a life based on illusions.

Keywords: Self presentation, social media, social networks, impression management, social interaction

¹Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ysuveren@sakarya.edu.tr

²Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri, ayse.kosal@ogr.sakarya.edu.tr

Atf için (to cite): Suveren, Y., & Zeren Kosal, A. G. (2021). Sosyal medyada ‘benliğin sunumu’: Benlik ve mahremiyetin sunumunun bireysel ve toplumsal anlamı üzerine sosyolojik bir değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1226-1241.

Paper Type: Review

Giriş

Günümüzde sosyal medya, benliğin stratejik sunumu için tüm yaş gruplarındaki insanlara sınırsız fırsatlar sunuyor gibi görünmektedir. Son bulgular, sosyal medya kullanıcılarının benliklerini sunma ve izlenim oluşturma hedeflerine ulaşmak için çok çeşitli stratejiler ve taktikler güdebileceğini ve bu sunumların izleyiciler tarafından algılanma şeklini kayda değer bir biçimde etkileyebileceğini göstermektedir (Heston ve Birnholtz, 2016). Erving Goffman'ın (1959; 2009) kuramlaştırmasına göre, bireylerin arzu edilen belirli yönlerini vurguladıkları ve istenmeyen yönlerini küçümsedikleri veya görmezden gelmeye eğilimli oldukları için benliklerini seçmeci bir biçimde sundukları yaygın olarak kabul edilmektedir. Pratik olarak, benlik sunumuna hedef odaklı olarak bakılabilir, çünkü benlik sunumu genellikle izleyiciler için bir performanstır. Bu nedenle de başarılı bir benlik sunumu, izleyicilerin söz konusu performansı kabul etme düzeyleri tarafından belirlenir. Goffman başta olmak üzere (2009), Leary ve Kowalski (1990) ve Schlenker'inki gibi (1985) erken benlik sunumu kuramları, bağlam ve izleyicinin belirgin ve sınırlı olduğu yüz yüze performanslara ve benlik betimlemelerine odaklanmıştır. Ancak dünya o zamanlardan günümüze modern benlik kuramları, geleneksel kuramların yeniden gözden geçirilmesine neden olan, özellikle de elektronik medya bağlamında kayda değer teknolojik bir dizi gelişmelerden geçti. Söz konusu bu gelişmeler, sosyal medyada ve gerçeklikte mahremiyet ve benliğin sunumu arasındaki artan farklılıkları, gerilimleri dikkate almak durumunda kaldı. Bu nedenle, ilgili kuramlar mevcut sosyal medya icatlarından önce oluşturulmuş olsa da, günümüzde sosyal medya, benlik sunumunu açıklamada ve anlamakta bir zemin oluşturmaya ve önem taşımaya devam etmektedirler.

Daha da önemlisi, internetin kitlesel kullanımı, benlik sunumu için kapsamlı ve heyecan verici platformlar haline geldi. Çok kullanıcıli sohbet odaları, kişiselleştirilmiş web siteleri ile ilgili bir literatür oluşmuş ve bu ortamlardaki benlik sunumları kuramsallaştırılmıştır (DeVito, Birnholtz ve Hancock, 2017, s. 743; Evans, Pearce, Vitak ve Treem, 2017, s. 40). Konu hakkındaki literatüre bakıldığında, çevrimiçi iletişimin, bu ortamlardaki ilişkili anonimlik düzeyleri nedeniyle çoğunlukla özgürlükle ilişkilendirildiği görülmektedir. Ancak, bu görüş ya da yaklaşım, 21. yüzyılda sosyal medyanın oluşumunun ve yaygınlaşmasının, sosyal ağ sitelerinin kullanımı ve özelliği aracılığıyla benlik sunumu oyununda devrim yarattığını öne süren Anderson ve Jiang (2018) tarafından sorgulanmıştır. Azaltılmış-edilgen izleyici katkısı, kullanıcıların anonimliği ve kolektif bağlamın kayboluşu ve çöküşü, sosyal medyada benlik sunumunu biçimlendirmektedir. Örneğin, kullanıcı kimliğini temsil etmek için çevrimiçi oyunlarda olduğu gibi avatarlar ve takma adlar kullanmak yerine, Facebook gibi platformlar, kullanıcıları sürekli olarak durum ve profil resmi güncellemeleri yapmaya ve gerçek adlarını belirtmelerini sağlamaya teşvik ederek çevrimiçi anonimliği azalttı (Facebook, 2020). Ayrıca, Anderson ve Jiang (2018), Facebook, Instagram, Twitter ve WhatsApp gibi sosyal medya platformlarının, insanların medya arkadaş listelerinde birçok çevrimdışı aile üyesi, ahabap, akraba ve meslektaş içerdiğini ve bunun da anonimlik olasılığını daha da azalttığını vurgulamaktadır. Bu seyreltilmiş/azaltılmış anonimlik, daha önce çevrimiçi anonimliğin sağladığı 'imkânlar' nedeniyle iletişim özgürlüğüne atfedilen gizlilik ve benliği ifade etme sorunlarına davetiye çıkarmaktadır. Söz konusu bu mevcut halde, sosyal medya platformlarının sunduğu sınırlı kontrol nedeniyle benlik sunumu ve mahremiyet ile ilgili bir dizi sorunun ortaya çıktığı söylenebilir. Kullanıcılar, başkalarının izlenimlerine katkıda bulunma veya bunları değiştirme konusunda çeşitli sınırlılıklara sahip görünmektedirler. Fakat öte yandan sosyal medya araçları, diğer insanların etiketleme, beğenme, paylaşma ve yorum yapma gibi kişinin benlik sunumunu etkileyebilecek içerik ekleme ve bunlara katkıda bulunma fırsatlarını da genişletti (Choi ve Sung, 2018, s. 2291). Ayrıca, sosyal medyanın artan kullanımı insanları çok geniş bir bilgi ve çeşitli türden sosyal medya izleyicileriyle karşı karşıya bıraktığından, bireylerin benlik sunumlarını da haliyle etkilemektedir. Hollenbaugh'a göre (2019) izleyicilerin

görünmezliği, benliklerini seçici bir biçimde temsil etmeyi zorlaştırırken, aynı zamanda kullanıcıları herhangi bir benlik sunumu zorluklarını aşmak için uygun stratejiler bulma konusunda ise yaratıcı hale getirmektedir. Bu arka plan üzerine, bu çalışma, günümüzde benliğin ve mahremiyetin sosyal medyada sunumu ile gerçeklik arasında önemli bir farklılık ve gerilim olduğu iddiasını savunmaktadır. Bu durum hem bireysel hem de toplumsal ilişkilere ve etkileşimlere zarar vererek yanılısamalar üzerine kurulu bir yaşam sürdürülmesine neden olmaktadır.

1. Benliğin Sunumu

Goffman (2009), kişinin kendini başkalarına kabul edilebilir biçimlerde sunması gerektiğinin kuramlaştırılmasında öncü isimlerdendir. Onun dramaturjik yönteminde, bireylerin benliğin temel bir motivasyon çekirdeğine sahip bir oyuncu olduğu ve izlenimlerini stratejik olarak yönettiği bir teatral performans kullandığı savlanır. Bu yaklaşımda, insanlar kendilerini temsil ettiklerini hissettikleri ve başkalarının onları görmesini istedikleri biçimlerde sunarlar. Bu düşünce, benlik sunumunun izlenim yönetimini (management of impression) içerdiğine işaret eder, çünkü bireylerin doğal olarak başkaları ve toplum tarafından bireysel ve toplumsal etkileşim ve ilişkilere dahil edilmeleri ve kabul edilmeleri gerekir ki bu da onların eylemlerini yönlendirir. Böylece bireyler, performans hedeflerini gerçekleştirmenin bir yolu olarak, belirli bağlamlarda belirli izleyiciler için (çevrimiçi ve çevrimdışı) davranışlarını biçimlendirirler. Açıkçası, kişilerin 'benlikleri' kafalarının içi değil, rol performansları veya davranışları gözlemlenerek görülebilir. Goffman'ın dramaturjik yöntemi, bireyleri sahnede bir oyuncu perspektifinden ele almıştır. Bu yaklaşımda, insanların kendilerini diğer insanlarca görülmeyi veya algılanmayı umdukları biçimlerde sunmak için izlenim yönetimini kullandıklarına inanılmaktadır (Bullingham ve Vasconcelos, 2013). Bu yaklaşıma göre her durum, mevcut/izleyen kişilere bağlı olarak bireylerin çeşitli roller üstlendiği bir oyun sahnesidir. Sınıf arkadaşlarıyla, iş arkadaşlarıyla, ebeveynlerle, arkadaşlarla, yabancılarla veya günlük yaşamda herhangi bir buluşmadayken nasıl davranılacağını hayal edelim. Kesine yakın bir biçimde, hem bilinçli hem de bilinçsiz olarak bu etkileşim süreçlerinde kişilik, kimlik ve benlik değiştirilir. Etkileşime girilen söz konusu bu gruplar 'sizin' birçok yönünüzü görürler. Bu durumda, benlik sunumu her zaman izleyiciye bağlıdır, çünkü bunların değişen beklentileri vardır. Benzer biçimde, sunum yapan kişi de, etkileşime girdiği insanlara göre benliğinin en uygun yönlerini gösterir. Sosyal ağ sitelerinin kullanımıyla ilgili kültürleri karşılaştıran araştırmalar, Batı'nın kendini tanıtmaya kültürü nedeniyle benliğin sunumu ve ifşa edilmesi üzerinde zorlayıcı etkilerin olduğunu göstermiştir (Omori, 2014). Stuart Hall'un İngiltere'nin otoriter popülist kültürüyle ilgili teorik çıkarımı, İngiliz çocukların, ergenlerin ve yetişkinlerin benliğin "popülist" sunumundan keyif aldıkları yönündedir (Morelock ve Narita, 2018, s. 139). Bu nedenle İngilizler, kendilerini hedef kitlelerine sunarlar diğer kültürlerden daha fazla etkinlik göstermektedirler. Bangladeş'le ilgili bir kültürel çalışmada, çoğu Hijras³, çevrimiçi tacizin üstesinden gelebilmek için hedef kitlelerine yönelik olarak kendi kararlarını verme ve benlik sunumlarını cerrahi müdahaleler de dahil bilinçli olarak oluşturmaya devam etmektedirler. Amerikalılar ise benlik sunumlarını sosyal statülerini geliştirecek biçimde gerçekleştirmektedirler (Nova, DeVito, Saha, Rashid, Roy Tunzo, Afrin ve Guha, 2021). Türkiye'de ise sosyal medya/çevrimiçi kullanıcılarının benlik sunumu, takipçileri ile etkileşimi (beğenme, takip etme, yorum yapma, paylaşma, ilgisiz kalma, eleştirme vb.) ve bu etkileşimin hızı ile doğru orantılı olarak gerçekleşmektedir (Gulmammadzada ve Işıklı, 2020). Bu doğrultuda Türkiye'de benlik sunumunun beğeni odaklı, ideal yaşam algısı çerçevesinde gerçekleşmekte olduğunu söylemek mümkündür.

Benliğin kültür bağlamında sunumu belirli bir dikkat ve özeni gerektirmektedir. Hassas fotoğraf ve resimler, bilgi paylaşımı, arkadaş olunan kişi sayısı ve çeşitli faktörler sosyal platform etkinlik düzeylerini etkilemektedir. Bu bakımdan akademik çalışmalar sürekli olarak

³ Güney Asya'da transgender ('üçüncü cins') olarak görülen, kabul edilen insanlar.

benliği sunmanın ve izlenimi yönetmenin analizi ve anlaşılması bakımından Goffman'ın önerdiği dramaturjik modeline göndermede bulunmaktadırlar. Bu model, bireylerin genellikle izleyici bölgelerinin *sahne arkasını* ve muhtemelen tehdit edici izleyici bölgelerinin de *sahne önü* performansını 'kotarmak' için kendilerini farklı biçimlerde temsil etmeyi tercih ettiklerini varsaymaktadır (Nova vd., 2021, s. 8). Yapılan araştırmalar göstermektedir ki, sosyal medya kullanıcıları içeriklerini oluştururken kamera açısını ayarlamak, deneme çekimi yapmak gibi ön hazırlık aşamalarını tamamladıktan sonra, içeriklerinin ses veya görüntü kalitesinin artırılması, çıkartmaların eklenmesi gibi prodüksiyon çalışmaları ile hazırladıkları içeriklerin niteliğini artıracaklarını düşünmektedirler (Gül Ünlü, Kuş ve Göksu, 2020). Bu durumda, benlik sunumu tamamen bağlama bağlıdır ve kişilerin (icracıların) ön aşama olacak davranışı, kimliği veya temsilleri belirli bir 'özen ve dikkatle' seçmesini gerektirmektedir.

Benlik sunumu birçok biçimde ve çeşitli yöntemlerle gerçekleşir. Jones ve Pittman'ın (1982) belirttiği gibi, insanlar arzu edilen davranışı göstermek için övme, kendini yüceltme, yıldırma, yalvarma ve örnek alma gibi çeşitli taktikler kullanırlar. Yeni iletişim teknolojileri sağladığı olanaklarla, benlik sunumu ve izlenimleri yönetme seçeneklerini olağanüstü çeşitlendirmiştir. İnternet çağında insanlar çevrimiçi izlenimlere uygun ayrıntıları seçerek kendilerini inşa edebilirler veya yeniden kurgulayabilirler. Örneğin günümüz gençleri, sosyal medyayı çok farklı biçimlerde kullanarak kendileri için kurguladıkları benliklerini sunmakta ve başkalarının izlenimlerini de yönetmektedirler (Anderson ve Jiang, 2018). Buna göre, çevrimiçi izlenim yönetimi, kullanıcılara daha yüksek düzeyde özgürlük sunan sosyal medya görsel anonimliğini içerir. Bu, kullanıcıların kendilerini arkadaş canlısı, esprili, moda uygun, güzel ve sevimli olarak tasvir etmek için farklı çevrimiçi özellikleri özgürlük ve izlenim yönetimi fırsatlarıyla manipüle ettikleri anlamına gelir (Harris ve Bardey, 2019). Ancak Harris ve Bardey (2019), Goffman'ın yaklaşımının, çevrimiçi sunumların genellikle kişinin günlük yaşamdaki davranışını veya doğasını aşan nitelikler gösterdiğine dair kuramıyla örtüşen bir ikilemi de vurgulamaktadır. Buna göre, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, insanların kendilerini izleyicilere kendilerinin uygun gördükleri biçimlerde sunma seçeneklerini de çeşitlendirmiş ve genişletmiştir.

Alvarez ve Hua Chen (2021), çevrimiçi benlik sunumuyla ilgili önceki çalışmaların, bloglar, sosyal ağlar, flört uygulamaları veya web siteleri gibi asenkron iletişim ortamlarını incelemeye odaklandığına işaret etmektedir. Başka araştırmalar ise, sohbet odaları, mesaj panoları ve gerçek bireysel resimler ve bilgiler yerine avatarlar ve takma adların o kişiyi başkalarına sunduğu, sohbet odaları, mesaj panoları ve çok oyunculu çevrimiçi oyunlar gibi bir dereceye kadar anonimlik içeren platformlarda benlik sunum biçimlerine odaklanmıştır (Tsay-Vogel, Shanahan ve Signorielli, 2018, s. 144). Odaklandıkları ve ele aldıkları çerçeveler farklılık gösterse de araştırmalar, benlik sunumunun anonim çevrimiçi kanallarda daha gerçek ve eğlenceli olduğunu, anonimlik olmadan veya sınırlı anonimliğin ise daha az gerçek olduğu konusunda hemfikirdirler. Bu, Goffman'ın dramaturjik yaklaşımına göre izleyicilerin olumsuz tepkilerden ve izlenme tehdidinden kaçınmak için insanların sahne önünde birer oyuncu gibi davrandığı fikrinin konuya yönelik bağlantı düzeyine ve açıklama gücüne işaret etmektedir. Gerçekten de, bireylerin çeşitli mecralardaki canlı performanslarında izleyicilerle etkileşim anında gerçekleşir ve oyuncunun gerçek yüzü ve kimliği aşık hale gelir. Bu da daha az anonim sosyal medya ortamlarında benlik sunumunu anlamak için karşılaştırmalı bir bağlam sunar.

2. Çevrimiçi Benlik Sunumunu Belirleyen ve Etkileyen Faktörler

Benlik sunumu için çevrimiçi platformların kullanımı 21. yüzyılda, özellikle gençler ve yaşlılar arasında yaygınlık kazandı. Sosyalleşme ve kültür üzerine literatür, insanların benliklerini sunum için çevrimiçi yolları kullanmayı tercih etmelerinin birçok nedenine büyük ölçüde işaret etmiştir.

Sosyal medyanın kullanımını anlamaya çalışan başlıca modellerden biri olan Goffman'ın benlik sunumu perspektifi, çevrimiçi benlik sunumunun arkasındaki ana faktörün, sosyal medyanın bu yolların ana hedefi olduğunu göstermektedir (Seo, Lee, Bhang ve Lee, 2021, s. 244). Bu kuramlaştırmaya göre, bireysel benlik sunumunun gündelik yaşamdaki kişilerarası etkileşimler izlenerek anlaşılacağı öne sürülmektedir. Bu nedenle, çeşitli araştırmacılar ve incelemeler, bu kuramın bilgisayar aracılı iletişim ve etkileşimlerle de ilgili olduğunu kabul etmektedir. Jo, Yim, Lee, Choi ve Baek (2017, s. 513) ergenlerin yeni oluşturulan sosyal medya platformlarının özelliklerini, varlıklarını ve tercih ettikleri davranışları başkalarına sunmak için kullandıklarını gözlemlemiştir. Bu, kişilerarası etkileşimleri analiz etmek ve gözlemek için mevcut tekniklerin Goffman'ın zamanından farklı olmasına rağmen, söz konusu kuramın, benliğin çevrimiçi sunumunun anlaşılmasında neden tercih edildiğini anlamak için elverişli bir temel sunduğu anlamına gelir.

Sosyal medyanın benliği sunmada kullanımını belirleyen bir diğer faktör de sosyal medya araçlarının sorunsuz kullanımıyla ilgilidir. Seo, Lee, Bhang ve Lee (2021), problemleri internet kullanımına ilişkin ergenlerin stress belirleyicileri üzerine bir deney yapmıştır. Araştırmada, benlik sunumu için çevrimiçi kullanımının arkasındaki itici güçler olarak açıklanabilecek şeyleri buldular. Bu deneyde kontrol grubu, sosyal medyada kendilerini normal yaşamlarında olduğundan daha havalı, daha iyi ve daha sevgi dolu olarak tanıtmaya çalışmışlardır. Gerçek yaşamlarında internet kullanım sorunu olmayan bu ergenler, benliğin kurgusal, düzenlenmiş ve geliştirilmiş hallerini başkalarıyla paylaşmaya daha istekli oldular. Öte yandan, fiziksel, zihinsel sağlık sorunları, kardeşlerle olan meseleler ve arkadaşlarla rekabet gibi sorunları olanlar, muhtemel tehdit edici olumsuz tepkilerden korktukları ve çekindikleri için kendilerini çevrimiçi ortamda sunmaya daha az eğilimli olmuşlardır. Bu bulgular, internet kullanımıyla ilgili herhangi bir sorun yaşamamanın, insanların kendilerini tanıtmak için çevrimiçi arenayı başka yerlerde olduğundan daha fazla kullanmaya yatkınlıklarının önemli bir belirleyici faktör olduğunu gösteren önceki çalışmalardan farklı değildir (DeVito vd., 2017, s. 747; Evans vd., 2017, s. 41). Heteroseksüel ilişkileri olmayan ve 'iyi-güzel-yakışıklı' bir görünüme sahip olmayan ergenler ise, başkalarının ilgisini çekmek için hiçbir şansları olmadıklarını veya sınırlı bir ilgiye maruz kalacaklarından emin oldukları için çevrimiçi yolları kullanmaya daha fazla eğilimlidirler (Nova vd., 2021, s. 22). Bu nedenle, bu araştırmanın kanıtları, insanların kendilerini gerçek dünyadaki halleriyle sunmaktansa kendilerini daha iyi hissettikleri hayali/kurgusal halleriyle sunmanın onları daha iyi hissettirdiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, kimlik inşası fikri, sanal benlik sunumu için bir itici güç olarak tanımlanmıştır. Araştırma, sanal dünyadaki aktörlerin kendilerine özgü kimliklerini neden inşa ettikleri sorusunu ele almaktadır. Jande, Ibrahim, Bahru ve Aireen (2020, s. 112), sanal dünyanın insanlara fiziksel/gündelik yaşamda elde edilmesi oldukça zor olan bir benlik çeşitlemesi yaratma imkânı verdiğini gözlemlemiştir; bu durum, aktörün kimliğinin bir uzantısını yaratmaktadır. Bununla birlikte, dijital kimlik seçenekleri, sanal benlik sunumu ve avaturları olarak aktarımdan daha fazlasıdır. Örneğin, bir avatarın nitelikleri, gerçek fiziksel formda ancak ek özellikler kullanan oyuncuya kısmen benzer. Böylelikle bir oyuncu, gerçek hayatta sahip olmadığı diğer nitelikleri sergileme şansı elde eder. Psiko-pedagojik bakış açısından bakıldığında, dijital kimlik geliştirmek, benliğin, başkalarının ve dijital kültür müzakeresinin toplumsal ve bireysel yansımaları anlamına da gelir (Muñoz-Rodríguez, Hernandez-Serrano ve Taberero, 2020). Bu görüşe göre, bir kimlik oluşturmak, kişinin kendini uygun hissettiği kişilikte sunmasına yardımcı olan çevrimiçi yetenekler ve özellikler tarafından sağlanır. Sanal temsil kuramına göre: "artzamanlılığa ek olarak eşzamanlılık vardır, çünkü yaşlı yetişkinler diyalektik süreci duygular, tercih edilen veya kaçınılan yerlerle yüklü artzamanlı izler olarak yansıtabilirler" (Muñoz-Rodríguez vd., 2020, s. 13-15). Bu kuramsallaştırmaya göre, yetişkinler kendilerini rahat hissettikleri çevrimiçi sitelere sık sık uğramaktadırlar, çünkü buralarda bir tür sosyal gelişim platformudurlar ve buralarda yaşama duygusunu hissedebilmektedirler. Bu, tercih edilen sosyal alanda yarattıkları ve sürdürdükleri güvenli kimlik tarafından aidiyet duygularının güçlendiğine işaret eder. Bu görüşler nihayetinde benliği sunum için çevrimiçi

platformları kullanmanın aynı zamanda rahat bir sosyalleşme alanı bulma duygusu ve arzusu tarafından belirlendiğini göstermektedir.

Günümüzün modern toplumlarında insanların ilişkiler, etkileşimler yaratması, sürdürmesi ve mümkün olduğu kadar çok sosyal destek toplaması gerektiği söylenebilir. Pratik olarak bu, birinin kendilerini çevrimiçi olarak tanıtır tanıtmayacağını belirleyen ana faktörlerden biri sayılabilir. Chen (2019), günümüzde sosyal ağ sitelerinin, sosyal medya platformlarının ve anlık mesajlaşma uygulamalarının ilişkiler kurmak ve sürdürmek ve sosyal sermaye toplamak için kolaylaştırıcı araç ve mecralar olduğunu öne sürmektedir. İnsanların somut ilişkilere ve bağlantılara sahip olmayı arzulaması, onları, kendilerini arzu ettikleri ilişki ve insanları cezbedecek biçimlerde sunmak için çevrimiçi sitelere ve uygulamalara büyük bir hevesle bakmaya sevk eder. Bu fikrin literatürde destek gördüğü göz önünde bulundurulduğunda, sosyal medya ve diğer çevrimiçi platformların bu ihtiyacı karşıladıkları için kullanıldığı sonucuna varılabilir. Genel olarak, çevrimiçi özellikler, istenen ilişkileri kurmak ve sürdürmek için gerekli olan yoğun izlenim yönetimi ve benliğin sunum etkinliklerine izin verir. Ancak, izlenim yönetimi tasvirlerindeki farklılıkların, belirli izleyicileri gerçek hayattaki insanların sunumlarıyla örtüşüp örtüşmediği konusunda cevaplanmayı bekleyen sorular ve tartışmalar bulunmaktadır. Bu soruya verilen bazı cevaplar, benliğin medyadaki ve gerçek hayattaki mevcut temsilinde bariz bir fark olduğunu ortaya koymaktadır.

3. Benlik Sunumunda İzlenim

İnsanların kendilerini tanıtmak için çevrimiçi platformları kullanmak istemelerinin ana nedenlerinden biri, başkaları için uygun bir izlenim yaratma arzusudur. Reinikainen, Tan, Luoma-aho ve Salo'ya göre (2021), insanlar özellikle ilişkiler kurmayı ve derinleştirmeyi umarak, kendileri hakkında bireysel bilgileri başkalarına açıkladıklarında, benlik sunumunda bir izlenim oluştururlar. Çeşitli medya teknolojileri, insanlara benliklerini sunum seçenekleri sağlayarak izlenimleri yönetme fırsatları vermektedir. İnternet kuşağında, insanlar çevrimiçi izlenimlerine uygun belirli ayrıntıları seçebilirler. Örneğin, gençler bireysel niteliklerinin yanı sıra fotoğraflar, görseller, metinler, durum güncellemeleri, yorum ve etiketlemeler kullanarak kendi oluşturdukları izlenimlerini yönetirler (Anderson ve Jiang, 2018, s. 28). Böylelikle medya teknolojilerinin sunduğu olanaklar aracılığıyla istenen izlenimleri de elde edebilirler.

İnsanların sosyal varlıklar olarak doğuştan gelen yapıları gereği, kişinin kendi benlik duygusunu sunma ve içselleştirme yeteneği, ancak etkileşimlerde bulunduğu durumda kendini dışa vurabilir. Bu durumda izlenim yönetimi, bireylerin deneyimlediği toplumsallığın gerekli bir ögesi haline gelir. İzlenim yönetimi gerekli olsa da, Ezzat (2020), ağ bağlantılı etkileşim ve iletişim araçlarının karmaşık yapısının, izlenimleri yönetmeyi de bir ihtiyaca dönüştürdüğüne dikkat çeker. Goffman, dramaturjik yaklaşımında, bir yandan bireylerin izleyicilerin (diğerlerinin) önüne çıktıkça, performans yoluyla başkalarına verilen izlenimi de kontrol etmeye çalıştıklarını açıklar. Bu durumda, bir birey sosyal sözleşmeleri ve kuralları yerinde gözlemler. Öte yandan, izleyiciler veya diğerleri, kendi taraflarından doğrudan veya dolaylı ipuçlarını kullanarak performans sergileyen birey/aktör hakkında bilgi toplamaya çalışırlar (Bullingham ve Vasconcelos, 2013, s. 105).

Etkileşimlerde izlenim yönetimi, istenmeyen izlenim sonuçları doğurma olasılığı nedeniyle büyük öneme sahiptir. Goffman tarafından önerilen performansa dayalı yaklaşım, bir izleyiciye bir izlenim sunarken, diğer istemsiz izlenimlerin de izleyicilere ulaşabileceğini ortaya koymuştur (Serpa ve Ferreira, 2018). Kişiler kendilerini başkalarına sunarken, icracının benlik sunumu hakkında olumsuz ve kabul edilemez ipuçları bulabilirler. Bu gibi durumlarda, izlenimi yönetmek karmaşık bir süreç haline gelir, çünkü bazı durumlarda, başkaları tarafından olumsuz bir benlik izlenimi edinildiğinden istenen sonuçlar da elde edilmez. Gül Ünlü ve arkadaşları (2020) sosyal medya uygulaması olan TikTok kullanıcıları ile yaptıkları çalışmada, kullanıcıların kişisel bilgilerinin yanı sıra, ortaya koymak istedikleri izlenimlerine uygun olmadığını düşündükleri içerikleri daha fazla etkileşim alacak olsalar bile paylaşmaktan

kaçındıkları, ortaya koymak istedikleri izlenimlerine uygun olduğunu düşündükleri içerikler arasından tercih yaparken ise alacakları etkileşim oranını dikkate aldıkları sonucuna varmıştı. Bilgiyi sunmadan önce izleyicileri anlamak, özellikle çevrimiçi izleyicilere kendini sunmada temel bir öge olarak tanımlanmıştır (Ezzat, 2020). Buradaki düşünce, çevrimiçi etkileşim platformlarının, özellikle sosyal medyanın, bireylerin bilgilerini kişiler, arkadaşlar veya daha fazlası şeklinde görüntüleyen gizli izleyicilere de sahip olabilmesidir. İzleyicilerin farklı kuşaklardan insanlardan oluştuğu ve bunların da değişen çevrimiçi kültürlerle uyum sağlayabildikleri düşünülürse benlik sunumu, istenmeyen izlenimlerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu yüzden, izlenim yönetiminin kendisi giderek sosyal medyada benliği sunmanın önemli bir parçası haline gelmiştir.

Kimlik ve izlenim, benlik sunumunun ayrılmaz yönlerini oluşturmaktadır. Santoso, Nombrado, De Guzman, Yumul ve Mariano (2021), Goffman'ın klasik izlenim yönetimi kuramının bugün hâlâ geçerli olmasının nedenini, bireylerin çevrimiçi olarak nasıl pazarlık yaptıklarına ve kimliklerini nasıl inşa ettiklerine dair önemli bilgiler veriyor olmasıyla ilişkilendirmektedir. Farklı bilim insanları ve araştırmacılar söz konusu kuramı, bireylerin kimliklerinin çevrimiçi ve çevrimdışı ortamlarda nasıl yerleşik olduğunu kavramsal olarak açıklamak için kullandılar. Goffman *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu* başlıklı çığır açan çalışmasında, “bir birey diğer insanlarla temas kurduğunda, bu birey başkalarının kendisinde bırakabileceği izlenimi değiştirerek veya sabitleyerek kontrol etmeye veya yönlendirmeye çalışacaktır” fikrini ortaya koymuştur (Beames, Burke ve Steele, 2021, s. 82). Bu açıklamaya göre, izleyici(ler) değiştiğinde kişinin davranışını veya görünümünü düzenleme ihtiyacı da kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu nedenle, kişi farklı izleyiciler üzerinde bir izlenim bırakmak istediğinde kişinin kimliği bükülür, bu da sosyal medyada benlik inşa etmenin neden eğlenceli olabileceğini açıklar. Sosyal medya, arzu edilen izlenim ve temsilleri farklı hedef kitlelere sunmak için oldukça çeşitlenen seçenekler sunmaktadır.

4. Sosyal Medyada Benlik Sunumu ve Mahremiyet

Sosyal medya platformları ve diğer ağ siteleri, kullanıcıların çeşitli güncellemeleri paylaştığı ve arkadaşlarıyla iletişim kurduğu popüler internet alanlarına dönüşmüştür. Bu dönüşüm, insanları birbirine yaklaştırarak ve halihazırda var olan ilişkileri sürdürüp yeniden üretmek sosyal sermayenin inşasına yardımcı olan son derece kolaylaştırılmış bilgi alışverişine neden oldu (Yang, Cao ve Liao, 2018). Bu, sosyal medya platformları için doğru olsa da, Hearn (2017), kullanıcılar için medya kaynaklı mahremiyet sorunlarının sosyal ağ sitelerinin sürdürülebilirliğini yok edebileceğini ve hatta bu sitelerin kamusal değerini mahvedebileceğini belirtiyor.

İster çevrimdışı ister çevrim içi olsun, herhangi bir iletişim sürecinde, bireyler kimliklerini diğer insanlarla (sembolik) etkileşim süreçleri içinde ve bu süreçlerle bağlantı kurarak gerçekleştirirler. Buna karşılık, aynı zamanda iletişimsel tepkiler yoluyla kendi kimliklerini de ortaya koyarlar. Sa, Serpa, Ferreira ve Santos (2020) kimliği, yalnızca iletişimsel olarak bir başkasına yansıtma yoluyla sağlanan, kişinin kendi içindeki bireyselliğin yansıması olarak tanımlarlar. Bu yaklaşıma göre, sosyal medya platformları etkileşim için bir arenadır, ancak sosyal ilişkilerin ortadan kaldırılması gibi, bazı kötü niyetli veya olumsuz etkileşimlerle de sonuçlanabilir. Örneğin, çevrimiçi olarak yayınlanan, dolaşıma giren bazı bilgiler üzerindeki bir tartışma, alıcılar veya izleyiciler tarafından ciddi manipülasyon, taciz veya başkaca kötü muamele biçimleriyle sonuçlanabilir. Bu arada, böyle bir karışıklık içinde gerçek bilgiyi ve bilgilenmeyi savunan birileri söz konusu mecralarda olabilir, yeni ilişkiler kurulabilir ve giderek sürekli iletişim ve arkadaşlıklara da yol açabilir. Öyle veya böyle bu olasılıkların arka planındaki sorun, sosyal medyanın benlik sunumundaki mahremiyet meselesinde yatmaktadır.

İnsanların kendilerini ve benliklerini başkalarına sunma şeklini büyük ölçüde değiştiren internet açısından, Yang ve arkadaşları (2018), sosyal medyanın farklı kanallarının hem iyi ve olumlu bir değişiklik hem de insanların birbirleriyle etkileşim yolları sağlaması yönünden bir

meydan okuma olduğunu savundular. Yaptıkları çalışmaya göre, diğer sosyal ağlar gibi örneğin, Facebook'un da, daha geniş bir kitle tabanı ile bağlantı kurmaya yardımcı olmak için özel bilgilerin birçok biçimde sunulmasına olanak sağladığını vurgulamaktadırlar. Sosyal medya siteleri, benliği sunmak ve bunu başkalarına sunarken benliği yönetmek için de çeşitli olanaklar sunar. Ancak yine de Yang ve arkadaşları (2018), diğer insanlar bu bilgilere kendilerine uygun biçimlerde erişip bunları kullandığında Facebook'un bir dizi zorluklara neden olduğunu iddia ediyorlar. Sá ve arkadaşlarına göre (2020, s. 13), çevrimiçi geri bildirim etkisi, kamusal, yarı kamusal ve kalıcı görünürlükleri nedeniyle yüz yüze geri bildirimle kıyasla daha derindir. Bireyler arası çevrimdışı ve çevrimiçi ilişkilerin önemli bir parçası olarak, benlik sunumu çevrimiçi ve daha geleneksel (yüz yüze) ortamlarda son derece farklı biçimlerde gerçekleşir. Özellikle insanların dijital medya etkinliklerine katılımı, bireysel mahrem bilgileri ve sorunları ifşa etmek de dahil olmak üzere benliğin sürekli bir biçimde sunuluşu anlamına da gelmektedir. Geçmişte internet teknolojilerine temkinli yaklaşılmış olsa da gelinen noktada sosyal medya uygulamaları kullanıcı tercihlerini sisteme aktaran yeni bir kimlik inşasına sebep olurken sosyal ağlarda paylaşılan bilgilerin bizzat kişiler tarafından bu ortamlara taşınması verilerin genele ait olmasını doğurmaktadır (Yıldız, 2021). Bu durumda mahremiyet algısında bir dönüşüm yaşandığını söylemek mümkün olacaktır. Aslında, mahrem konuların açıklanması, çevrimiçi bireyler arası ilişkilerin önemli bir bileşeni olarak kabul edilir. Bu nedenle, aktörler kendilerini sosyal medyada sunarlarken, çevrimiçi etkileşimlerde ilişki kurmanın bir özelliği olan bireysel mahremiyet sorunlarını paylaşmaktan veya sergilemekten de kaçınmaktadırlar.

İlgili literatür tutarlı bir biçimde dijital medyanın bireylere kendilerini çevrimiçi ortamlarda sözlü ve sözsüz olarak göstermeleri için çeşitlenen birçok araç sağladığını göstermektedir. Solmaz (2017), çevrimiçi sosyal ağ platformlarının benlik sunumu için derin bir kanal olarak bireylerin benliklerini sunma konusunda oldukça motive olduklarını, diğerlerinin ise onu bir izlenim yönetimi aracı olarak kullandığını gözlemlemiştir. Sosyal medya aktörleri, kimliklerinin belirli yönlerini en aza indirgeyerek veya vurgulayarak yaratılan izlenimlerini ustalıkla yönetebilmektedirler. Örneğin, Franchina ve Lo Coco (2018), beden imajı sorunları olan bireylerin sosyal medya platformlarını, imaj düzenleme ve iyileştirme seçeneklerini kullanarak, benliklerini başkalarına sunmanın uygun bir yolunu buldukları sonucuna varmışlardır. Bu biçimde kimi insanlar gerçek görüntülerinin bazı kısımlarını sadece arzu ettikleri yönleri ortaya çıkarmak için gizleyebilmektedirler. Bu, bireylerin sosyal medyadaki etkileşimleri, izlenimleri ve benliklerini sunmayı yönetme yeteneklerini geliştirebildiklerini göstermektedir. Aynı biçimde bireyler, kimliklerine ne eklemek istediklerini de çevrimiçi olarak kontrol edebilmektedirler.

Sosyal medya platformu katılımı, bilgilerin ifşa edilmesiyle yakından bağlantılıdır. İzlenimleri yönetmek için kullanıcılar arasında belirlenen arzuyu genişleten sosyal medya siteleri, oyuncularını kendi deneyimlerini bildirmeye, fotoğraflarını yüklemeye ve mevcut kamusal alanlarda haberleri paylaşmaya teşvik etmektedir. Facebook'un 2020 raporu, fotoğraflar, haber güncellemeleri ve diğerleri de dahil olmak üzere milyonlarca içeriğin Facebook'ta günlük olarak paylaşıldığını göstermektedir. Sosyal ağ sitesi sağlayıcılarının kullanıcı etkileşimleri için sunduğu desteği genişletmesi gerektiğini öne süren bir gözleme göre, sınırlı yeni malzeme arzusu kullanıcıların bu sitelere ilgisinin kaybına yol açabilir ve sitelerin kullanımını olumsuz yönde etkileyebilir (Tsay-Vogel vd., 2018, s. 155). Bu gözlem, karşılıklı güncellemelerin, kullanıcıların aktif kalmalarını ve her zaman platformlara geri dönüşleri için motive edici olduğunu öne süren Hollenbaugh (2021) tarafından da doğrulanmıştır.

Çevrimiçi ortamlar için geliştirilen uygulamalar ile bu uygulamalara hızlı ve kolay erişim olanağı gittikçe büyüyen bir kullanıcı potansiyelini doğurmaktadır. Nitekim yapılan araştırmalar sosyal medya kullanıcılarının, sosyal medyayı bir zorunluluk olarak görmedikleri halde sosyal medya hesaplarına sahip olduklarını göstermektedir (Çavuşoğlu, 2020). Bu durumda, sosyal medya ortamları kullanıcılar tarafından bir kamusal alan olarak görülmesi de gerçek dünyadaki sosyalleşmenin bir yansıması olarak bu alana dahil olduklarını söylemek

mümkündür. Sosyal medya kullanıcıları iletişim kurmaktan ve kendilerini farklı kesimlere sunmaktan hoşlanırlarken, bazıları da bilgi ifşası konusunda ihtiyatlı bir tutum geliştirmişlerdir. Çünkü kullanıcı mahremiyetine yönelik tehditler hakkında kullanıcı farkındalığını artıran şüpheli bilgi işleme uygulamalarının yanı sıra mahremiyetle ilgili skandallarda da bir artış söz konusudur.

Günümüzde sitelerin çoğu, kullanıcılar arasında gizlilik ve mahremiyet konusunda endişe uyandıran özelliklere sahiptir. Sosyal ağ siteleri, kullanıcının kendini tanıtmaya yardımcı olan ‘Hakkımda’ (About Me) adı verilen önemli bir ögeye sahiptir. Bu öge altında, yaş, cinsiyet, medeni durum, etnik köken, aile bilgileri, cinsel yönelim, meslek, eğitim gibi kişisel bilgiler gösterilebilir (Solmaz, 2017). İyimser bir bakış açısıyla bu tür özellikler, bir kişinin sosyal platformlardaki izlenimini, onları kamuya veya takipçilerine tanıtan bir açıklama eklemek için yönetmenin klasik bir yolunu sağlar. Bununla birlikte, Yang ve arkadaşları (2018), bazı kullanıcıların sosyal ağ site hesaplarının “hakkımda” bölümüne sahip olmadığını ve bu seçeneğe sahip bazılarının ise sadece iki veya daha az cümle içeren bir görünüme sahip olduklarını vurgulamaktadırlar. ‘Hakkımda’ bölümü, kişinin kendisini izleyicilerine sunmak için kendi yaptığı tanımlamaları içerse de, kimi internet kullanıcılarının, profillerine ekleyebilecekleri bilgilerin gizliliği konusunda yine de kendilerini güvende hissettiklerini söylemek pek mümkün görünmüyor.

Daha önce de değinildiği üzere, sosyal ağ siteleri, görünmez ve çok sayıda izleyici ile de karakterize edilmektedir. Siyasi ve dini mensubiyet, cinsel yönelim ve yaş grupları dahil olmak üzere kişilerin profillerine ilişkin bilgilere erişmek mümkünken, bazı kullanıcıların ise belirli bir kitleye ve belirli bilgilere erişmesi veya bunları sunması engellenmektedir (Boyd, 2011). Buradaki durumun, sosyal paylaşım sitelerinde benliği sunmak ile bu platformlarda geniş bir mahremiyet elde etmek arasındaki gerilimin devam ediyor olduğuna işaret ettiği söylenebilir. Sonuç olarak, bazı kullanıcılar, engellendikleri siteleri ziyaret etme konusunda güvenlerini yitirebilirler veya benliklerini sunma arzusunu devam ettirmek için çeşitli manevralar yapmanın yollarını bulabilirler. Bu nedenle çoğu internet iletişim platformunda anonimlikten yararlanılsa da, benliği sunmanın mahremiyetini veya gizliliğini etkileyen bazı öğeler, bireysel ve toplumsal ilişkilere/etkileşimlere zarar verebilmektedir.

5. Sosyal Ağlarda Benlik Sunumu İçin Kullanılan Stratejiler ve Taktikler

Benliği ideal bir kimlik kurgusunu tatmin edecek biçimde ortaya koyma ihtiyacı, bu hedefe ulaşmanın yollarını bulmak için itici bir güç haline geldi. Bu kısmen, sosyal ağ sitelerinin çevrimiçi izlenimleri yönetmesini sağlayanlar tarafından desteklenmektedir. Mevcut kullanıcılar sosyal ağ forumlarında kendilerini tanıtırken ve izlenimleri yönetirken çeşitli taktik ve stratejiler kullanırlar. Bazı çalışmalar, demografik özellikleri, teknolojiyi, gizlilik kullanım taktiklerini ve sosyal medya platformlarında benliklerini sunma stratejilerini analiz ederek bu tür stratejileri tartışmıştır.

Övgü ve yakarış stratejisi, ‘benliği’ sevilebilir kılarak hedefleri etkilemeyi içerir. Olumlu bir izlenim yaratmak, benliği çevrimiçi olarak sunmanın ana hedefidir; bu nedenle, kendileri hakkında doğru gördükleri biçimlerde geri bildirim almak için mesajlar gönderirler. Goffman’a göre, bireyler etkinliklerine kendi çıkarlarına olan bir izlenimi başkalarına iletme için girerler: “etkileşimin devam ettirilebilmesi için yeterli uyumu sağlamak, aldatmak, başından savmak, akıl karıştırmak, yanlış yönlendirmek, karşısına almak veya hakaret etmek isteyebilir. Kişinin aklındaki amaç ya da bu amaca sahip olma sebebi ne olursa olsun, diğer insanların kendisine tepkilerini, özellikle de kendisine nasıl davranacaklarının denetimini elinde tutmak kendi çıkarına olacaktır” (Goffman, 2009, s. 17). İletişim teknolojileri, kullanıcıların profillerinde özel bilgileri paylaşmalarına olanak tanır, bu da izleyicilerin yorum eklemesine ve bunları okumalarına olanak sağlar (Ezzat, 2020). Bu strateji, farklı kesimlerin dikkatini çekmek isteyen kişiler için işler. Özellikle, Facebook, Instagram ve Twitter gibi sosyal ağ site kullanıcıları, oluşturulan izlenimlere tepkilerini belirterek yaklaşımlarını sıklıkla

değiştirmektedirler. Örneğin, duvar güncellemeleri, genel duvar gönderileri ve özel mesajlar iletmek gibi çeşitlenen 'benlik' sunumları için çeşitli yollar kullanırlar. Bu strateji hakkında literatür, icracının izleyicilerin olumlu veya olumsuz tepkilerini üreten duyguları keşfetmek için içerik seçimine dikkat çekmektedir.

Benliği sunarken sosyal ağlarda kullanılan bir başka taktik ise, kişinin farklı hedef kitleler arasında kabul edilebilir olduğunu düşündüğü bilgileri yayınlamaktır. Lankton, McKnight ve Tripp (2017), sosyal medya kullanıcılarının 'benliği' sunarken, istenen izlenimi oluşturma ve diğer insanların onlar hakkındaki görüşlerini yönetme ihtiyacı ile izlenim motivasyonu oluşturma gibi iki ana hedefin olduğuna işaret etmektedirler. Ancak sosyal medya izleyicileri çeşitlilik gösterdiğinden bu hedeflere ulaşmak için doğru kitleyi seçmek kolay değildir. Kullanıcılar, bu hedeflere ulaşmak için en iyi ve en etkili stratejilere yönelme eğilimindedirler. Bu arada, Goffman'ın istenmeyen izlenim düşüncesi (unintended impression), olumlu bir izlenim yaratmaya uygun olmayan bazı yüzeysel mesajlar kullanıldığında ortaya çıkar (Beames vd., 2021). Chen (2019), olumlu izlenim oluşturma çabasında, bireylerin itibarlarını zedelemeyen veya hedefe ya da arkadaş grubuna yönelik saldırgan olmayan iyi niyetli bilgiler yayınladığını belirtiyor. Kullanıcılar olumlu izlenim oluşturabilmek için pratik olarak, profil sayfaları oluşturabilir, görüntüler veya farklılaşan içerikler kullanabilir, durumlarını güncelleyebilir, başkalarının durumları hakkında yorum yapabilir ve farklı özellikler kullanarak diğerlerinin yanı sıra kamuya açık olarak bireylerle iletişim kurabilirler. Dolayısıyla literatür, kullanıcıların iki yönlü (izleyiciler ve kullanıcılar) işleyen benlik sunum hedeflerine ulaşmak için ağlarına daha az bilgi ifşa etme taktiklerini uyguladıkları sonucuna varıyor.

Ayrıca, kendini çevrimiçi sunarken gerçek benliğin bazı kısımlarını gizlemek sosyal ağlarda yaygın bir eğilimdir. Genel olarak, internet ve sosyal ağ siteleri, abonelerine kendi aralarında ve izleyicileri arasında bir mesafe sunabilir; bu, çevrimdışı benliklerinin özelliklerini gizleme yeteneğini artıran fiziksel bir mesafedir (Selim, Long ve Vignoles, 2014). Hollenbaugh (2019), Facebook kullanıcılarını araştırarak insanların siteyi popüler olmak için kullandıklarını ve kendilerini geniş kitlelere arzu ettikleri biçimde sunmalarına olanak tanıyarak popüler olma eğilimini güçlendirdiğini buldu. Selim ve arkadaşları ise (2014), kullanıcıların internette benlik temsili konusunun özgünlüğü sorununu ele almıştır. Bu araştırmaya göre kullanıcılar, benlik sunumunda istenilen niteliklerini vurgularlarken veya abartırlarken, istenmeyen yönlerini gizleyerek benlik/kimlik kurgularında uyarlamalar yaptıklarını bulgulamıştır (Selim vd., 2014, s. 86). Nihayetinde, Goffman'ın kuramlaştırması, arzu edilen çevrimiçi kişilikleri oluşturmak için seçici benlik temsili nasıl kullanıldığını anlamının bir yolu olarak çevrimiçi kimliğe ve onun analizine uygulanabilmektedir.

Kellner (2019) gibi kültürel çalışmalar yapan araştırmacılar, modern İngiltere'de moda ve kimliğin benliği ortaya koymada önemli bir rol oynadığını vurgulanmaktadır. Kellner, modanın bireylere arzu edilen kimlikleri inşa etmek ve kimlik krizleriyle yüzleşmek için uygun modeller ve malzemeler sağladığını belirtiyor (Kellner, 2019, s. 263). Moda, insanların kendilerini nasıl algılamak veya kabul edilmek istediklerini belirlemelerine ve betimlemelerine yardımcı olur. Sosyal medyanın daha görsel bir içeriğe ve etkileşimli katılıma evrilmesi, esas olarak video ve fotoğraf paylaşımının yaygınlık kazanmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, Harkin, Yates, Riach, Clowes, Cole ve Cummings (2021), çevrimiçi marka inşası için sosyal medyayı bir pazarlama aracı olarak kullanan sporcuların büyük bir marka sadakati sağlayabildiklerini ortaya koymuşlardır. Sporcular, birden fazla anlam ve amaç taşıyan moda seçenekleri aracılığıyla görüntüleri, metinleri, beğenileri ve yorumları paylaşmaktadırlar. Çevrimiçi kullanıcılar, tarz, giyim, makyaj ve imaj gibi moda seçenekleri sunarak benlik sunumlarında arzu ettikleri kimliklerini üretirler. Bu nedenle günümüzde medya kültürü, davranış, görünüm ve tarz için modeller sunarak sosyal medyada benlik sunma stratejilerinin oldukça etkili bir kaynağı haline gelmiştir.

6. Sosyal Ağlarda Gerçek Benlik Karşısında İdeal Benlik

Sosyal ağ siteleri ve internet, insanların yaşamlarının gelişen dostluklar, ilişkiler, egzotik partiler veya tatiller, fotojenik, güzel, yapılı bedenler, yüzler ve sağlıklı yemeklerden oluştuğu yapay bir dünya olarak görülebilir. Bu, internette mahremiyeti ve benliği idealize edilmiş bir biçimde sunmaya yönelik kitleler karşısındaki mevcut arzuyu tatmin etmektedir (Choi ve Sung, 2018). FaceTune ve Snapchat gibi çeşitli platformlar ve uygulamalar, kullanıcılara cilt tonlarından fiziksel niteliklerine ve biçimlerine kadar kendileriyle ilgili herşeyi değiştirme seçenekleri ve izni vermektedir. Hollenbaugh'un (2021) kendi kendini idealleştirme (self-idealization) perspektifine göre, benliğin sosyal medyadaki ifadesi abartılı, aşırı idealize edilmiş ve gerçek dışıdır. Bu perspektif, sosyal medyada mahremiyet ve benliğin sunumu ile sosyal ve kişisel temasları etkileyen ve kullanıcıların yanlısamaya dayalı yaşamlar sürmesini sağlayan gerçeklik arasındaki gerilimi vurgular. Bu noktada, sosyal medya ve internette benliğin ve mahremiyetin gerçek ve ideal sunumu arasındaki fark ve gerilime biraz daha yakından bakmakta yarar var.

Uzun zamandır araştırmalar, internette ideal benlik sunumunu kişilik açısından gerçek benlik ile karşılaştırmaya çalışmaktadır. Bu çalışmalar dikkat çekici ancak çelişkili bulgular sunmaktadır. Bu çerçevede Birnholtz, Burke ve Steele (2017), kullanıcıların çevrimiçi profilleri aracılığıyla arzu edilen benlik sunumuna uygun olduğunu düşündükleri kişilik özelliklerine kavuşmayı umduklarını bulguladılar. Selim, Scott ve Kaye ise (2021), sosyal ağ sitesi katılımcılarının, gerçek kişiliklerini telafi etmek veya onlardan kaçınmak yerine, çevrimiçi sunumlarında çevrimdışı kişiliklerini genişlettiklerini tespit etmişlerdir. Selim ve arkadaşları (2021), uyumluluk, nevroitiklik ve dışa dönüklük özelliklerinin, kişinin gerçek benliğini ifade etme eğilimleriyle pozitif olarak bağlantılı olduğunu göstermişlerdir. Bu, Facebook'taki çoğu kullanıcının kendi idealleştirilmiş kişilikleri yerine gerçek kişiliklerini yansıtan profillere sahip olduğuna işaret ederken, çalışma bu eğilimin Instagram kullanıcıları ile olan farklılıklarını da vurgulamıştır. Facebook'ta insanlar gerçek isimlerini kullanmakta, oldukça kamusal bir alanda birbirleriyle etkileşime girmekte ve profilleri izlenebilir çevrimiçi sosyal günlükleri bile içerebilmektedir. Facebook'un tersine, Instagram ise ilişkiler kurmak ve sürdürmekten ziyade kendini tanıtmaya ve sunum odaklıdır. Instagram gibi sosyal ağlardaki kullanıcılar, kendilerini idealize edilmiş "benlik" biçimleriyle görsel olarak sunmaya daha fazla ilgi göstermektedirler. Bunu destekler biçimde Özkan (2020), Instagram fenomenlerinin, ön plana çıkma kaygısı ile kendilerini ve yaşantılarını sunarak idealize benlik sunumu sergiledikleri ve bu yolla çok sayıda takipçi edinip marka işbirlikleri sayesinde gelir elde ettikleri sonucuna ulaşmıştır (Özkan, 2020, s. 85).

Bazı çevrimiçi platformlar, özellikle Instagram, kullanıcıların kendilerini çekici biçimlerde gösterme baskısının artması nedeniyle görüntü paylaşma ve düzenleme etrafında işlemektedir. Harkin ve arkadaşları (2021) çevrimiçi kullanıcıların, sosyal güvensizliklerini gidermek için neredeyse aldatıcı çeşitli alışkanlıklara düşkün olduklarını tespit etmişlerdir. Bunu, onları çekici gösteren veya profillerine fotoğraf çekmeden önce, çekim sırasında veya sonrasında fotoğrafları manipüle eden görüntüleri düzenleyerek veya seçerek yapmaktadırlar. Instagram, görüntülerin değiştirilmesini kolaylaştıran dijital filtreler içermektedir. Ayrıca, dijital 'kozmetik cerrahiye' ve böylelikle dijital görsellerin değiştirilmesine olanak tanıyan *Photoshop* taklidi uygulamalar da bulunmaktadır (Dumas, Smith, Davis ve Giulietti, 2017, s. 4). Görsellerin geniş kitlelere sunulduğu çevrimiçi dünyada var olma olasılığının artması nedeniyle, kullanıcılar görsel aldatmalara dahil olmaya istekli oluyorlar. Dolayısıyla, bu çalışmalar açıkça göstermektedir ki, benliği sosyal medyada sunarken, gerçek veya ideal kimlikleri kullanma motivasyonları, platformun amacına ve uygun izlenimler yaratma arzusuna bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir.

Sembolik etkileşimci kuram çerçevesinde (Carter ve Montes Alvarado, 2019), çevrimiçi sosyal etkileşimler anlam yaratan ve anlamlı eylemlerdir. Bu çerçeve doğrultusunda, Carter ve Montes Alvarado (2019), sembolik etkileşimlerdeki sosyal aktörlerin nasıl çevrimdışı

kişiliklerinden farklı bir dijital benlik inşa ettiğini ele almaktadırlar. Sosyal medya platformları, kullanıcılarına, belirli özelliklerin paylaşıldığı ortamdaki aktörlere, iletiler kullanılarak ilişkiler kurmalarını sağlayan bir güç sunar. Ancak yine de bireysel olarak tanışmamışlar veya sık sık görüşmemişlerdir (Bange, Järventie-Thesleff ve Tienari, 2020). Bange ve arkadaşlarına göre (2020), sosyal medyanın erişilebilirliği 'benlik' etkinliklerinin sunumunda kayda değer etkilere sahiptir. Goffman'ın bakış açısını takip ederek söylenirse söz konusu platformlar, aktörlerin dijital kişiliklerini sergiledikleri yeni "sahne önü" arenaları kurarlar ve bu arenalar çevrim dışı benliklerinden pek çok biçimde sapabilir veya onları maskeleyebilir (Bange vd., 2020, s. 32). Bu platformlar, özel (sahne arkası) ve kamusal (sahne önü) mevcut geleneksel sınırları bulanıklaştırarak, çok sayıda izleyiciye ve çeşitli ortamlarda gerçek/özel benliklerinin kamuya açık dijital versiyonlarını göstermelerini sağlar (Bange vd., 2020, s. 33). Örneğin Ezzat'ın araştırmasına göre, kimi kadın aktörler kendilerini seksi, güzel, cana yakın, moda uyan ve arkadaş canlısı olarak ve çevrimdışı benlikleriyle çelişen çevrimiçi bir imajı sunmaya takıntılıdır (Ezzat, 2020). Anılan araştırma, gerçekte kişinin davranışı ve kişiliği ile çelişen imajlar/kimlikler yaratma arzusunun neden olduğu benlik sunum paradoksuna vurgu yapmakta ve bu da gerçeklik yerine bir yanılsama yaşandığı/deneyimlendiği gerçeğini ortaya koymaktadır.

İzleyici ile oyuncu arasındaki mesafe, çevrimiçi benlik sunumunda gerçek ile ideal arasındaki ikilemi ve gerilimi vurgulamada büyük öneme sahiptir. Wright (2017) sosyal medya sunum olanaklarını Erikson'un bireylerin sonuçlara bakmaksızın deneyebilecekleri ve kimlik geliştirmede önemli bir aşama olan psiko-sosyal moratoryum durumu ile ilişkilendirmektedir. Dramaturjik kimlik kuramına göre, çevrimiçi ortamda oyuncular ile izleyiciler arasındaki mesafe, oyuncuyu engelleyebileceği için kimliklerin keşfedilmesini kolaylaştırır. Aslında bu, kimilerinin benliğin çevrimiçi sunumunun sağladığı olanaklardan yararlanırken, çevrimdışı dünyadaki insanların kimlikleri üzerinde somut sonuçlar doğurduğu anlamına gelir.

Sonuç

Sosyal medyada mahremiyetin ve benliğin sunulması, sosyal ve psikolojik gündelik yaşam üzerindeki yadsınamaz etkileri nedeniyle günümüz araştırmalarının üzerinde durduğu dikkat ve ilgi çekici bir konudur. Sosyal ağ platformları ve internet kullanıcıları genel olarak, insanların doğal bir özelliği olan kendilerini ve benliklerini başkalarına sunma arzularına yataklık etmektedir. Ancak, bu arzuyu tatmin etmek amacıyla, insanların çevrimiçi ortamda ve çevrimdışı dünyada gerçek benliklerini ortaya koyma biçimlerinde oluşan farklılıklar ve gerilimler söz konusudur. Kullanıcıların idealize edilmiş çevrimdışı benlik arzularını karşılamak için uyarladıkları görsel nitelikler söz konusudur. Konuya ilişkin literatür, daha geniş sosyal çevreler tarafından kabul edilme ve takdir edilme ihtiyacından kaynaklanan bir izlenim yaratma niyetinin, bireyleri, özellikle çevrimiçi olmak üzere, 'benliği' en uygun biçimde sunmak için taktikler aramaya ittiğine işaret etmektedir. Metin boyunca da vurgulandığı üzere sosyal medya ağları, bu hedeflere ulaşmak için benlik ve mahremiyet sunumu bakımından zengin seçenekler sunmaktadır. Diğer insanların içerik eklemesine ve katkıda bulunmasına izin verilmesi, kişinin benlik sunumunu etkileyebilir ve bu da kişiyi psikolojik olarak etkileyen ve istenmeyen izlenimlere yol açabilir. Sosyal medya kullanıcıları, bundan kaçınmak için paylaştıkları içerik türünde seçici ve sınırlı olma eğilimindedirler. Bazıları istenilen belirli kişilik özelliklerini, fiziksel görünümünü ve davranışlarını öne çıkarırken, istenmeyen diğer özelliklerini de gizlerler. Bu, ideal ve gerçek benliği sunma paradoksuna işaret eder. İnsanlar, çevrimdışı benliklerinden tamamen veya kısmen farklı ve fakat kabul edilebilir çevrimiçi kimlikler oluşturmak için çevrimiçi profillerini abartma veya kurgulama gibi aldatıcı davranışlara kapılırlar. Bu nedenle, insanlar 'idealize ettikleri yaşamlarını' sürdürürken yeni çevrimiçi kimliklerinin de 'aldatıcı keyfini' sürmektedirler. Bu çalışma, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve bunların sağladığı fırsatlar ve olanakları göz önünde bulundurarak, benliğin idealleştirilmesinin doğasını açıklamaya ve anlamaya yönelik sınırlı bir girişimdir. Mevcut çalışma, sosyal medya ve ağlarda sunulan 'benlikler' ile gerçeklikteki benliklerin sunumu arasındaki gerilimi vurgulayarak, sosyal medya ve ağlarının toplumsal ve kişisel etkileşimleri ve

ilişkileri çoğunlukla olumsuz yönlerden etkilediği ve kullanıcıların büyük bir kısmının da yanlısamlara dayalı yaşamlar sürmesine neden olduğu sonucuna varmaktadır.

Kaynakça

- Alvarez, K., & Hua Chen, V. H. (2021). *Cultivating community: Presentation of self among women game streamers in Singapore and the Philippines*. Conference Paper, Proceedings of the 54th Hawaii International Conference on System Sciences, Hawaii.
- Anderson, M., & Jiang, J. (2018). Teens, friendships, and online groups. *Pew Research*. <https://www.pewresearch.org/internet/2018/11/28/teens-friendships-and-online-groups/> (Erişim tarihi: 17.08.2021).
- Bange, S., Järventie-Thesleff, R., & Tienari, J. (2020). Boundaries, roles and identities in an online organization. *Journal of Management Inquiry*, 0 (00), 1-15. doi.org/10.1177/1056492620968913
- Beames, S., Andkjær, S., & Radmann, A. (2021). Alone with Goffman: Impression management and the TV series. *Frontiers in Communication*, 6, 1-9. doi.org/10.3389/fcomm.2021.676555
- Birnholtz, J., Burke, M., & Steele, A. (2017). Untagging on social media: Who untags, what do they untag, and why? *Computers in Human Behavior*, 69, 166-173. doi:10.1016/j.chb.2016.12.008
- Boyd, D. (2008). Facebook's privacy train wreck: Exposure, invasion, and social convergence. *Convergence*, 14(1), 13-20.
- Boyd, D. (2011). Social network sites as networked publics: Affordances, dynamics, and implications. Z. Papacharissi (Ed), *A networked self: Identity, community, and culture on social network sites* içinde (ss. 39-58). London: Routledge.
- Bullingham, L., & Vasconcelos, A. (2013). "The Presentation of Self in the Online World": Goffman and the study of online identities. *Journal of Information Science*, 39(1), 101-112. doi.org/10.1177/0165551512470051
- Carter, M. J., & Montes Alvarado, A. (2019). Symbolic interactionism as a methodological framework. P. Liamputtong (Ed), *Handbook of Research Methods in Health Social Sciences* içinde (ss. 169-187). New York: Springer. doi.org/10.1007/978-981-10-5251-4_62
- Chen, A. (2019). From attachment to addiction: The mediating role of need satisfaction on social networking sites. *Computers in Human Behavior*, 98, 80-92. doi.org/10.1016/j.chb.2019.03.034
- Choi, T. R., & Sung, Y. (2018). Instagram versus Snapchat: Self-expression and privacy concern on social media. *Telematics and Informatics*, 35, 2289-2298. doi.org/10.1016/j.tele.2018.09.009
- Çavuşoğlu, B. (2020). *Yeni medya ve mahremiyet: İstanbul üniversitesi iletişim fakültesi öğrencilerinin facebook'a bakış açıları üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- DeVito, M. A., Birnholtz, J., & Hancock, J.T. (2017). *Platforms, people, and perception: Using affordances to understand self-presentation on social media*. Proceedings of ACM CSCW'17 (ss. 740-754). Portland. doi.org/10.1145/2998181.2998192
- Dumas, T., Smith, M. M., Davis, J. P., & Giuliotti, P. A. (2017). Lying or longing for likes? Narcissism, peer belonging, loneliness and normative versus deceptive like-seeking on Instagram in emerging adulthood. *Computer Human Behavior*, 71, 1-10. doi: 10.1016/j.chb.2017.01.037

- Evans, S. K., Pearce, K. E., Vitak, J., & Treem, J.W. (2017). Explicating affordances: A conceptual framework for understanding affordances in communication research. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 22(1), 35-52. doi.org/10.1111/jcc4.12180
- Ezzat, H. (2020). The making of an Egyptian social media influencer. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 14(11), 76-93. doi.org/10.53333/IJICC2013/141108
- Facebook. What names are allowed on Facebook? (2020). *Facebook*. <https://www.facebook.com/help/112146705538576/> (Erişim tarihi: 14.08.2021).
- Franchina, V., & Lo Coco, G. (2018). The influence of social media use on body image concerns. *International Journal of Psychoanalysis and Education*, X(1), 5–14.
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: The Overlook Press.
- Goffman, E. (2009). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* (Barış Cezar, Çev.). İstanbul: Metis.
- Gulmammadzada, U. ve Işıklı, Ş. (2020). Instagram'da benlik sunumu: Takipçi etkisi üzerine dramaturjik bir inceleme. *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 11(43), 74-104. doi: 10.5824/ajite.2020.04.004.x
- Gül Ünlü, D., Kuş, O. ve Göksu, O. (2020). "Videolarda gerçek hayattaki gibi değilim, rol yapmaktayım": TikTok kullanıcılarının benlik performansları üzerine bir inceleme. *Intermedia International E-journal*, 7(12), 115- 128. doi: 10.21645/intermedia.2020.70
- Harkin, B., Yates, A., Riach, M., Clowes, A., Cole, S. ve Cummings, C. (2021). "I want to see people's reactions to the selfies": A Lefebvrian analysis of the impact of social networking sites on physical, mental, and emotional functioning. *Social Science Computer Review*, 20(10), 1-21. doi.org/10.1177/0894439321994222
- Harris, E., & Bardey, A.C. (2019). Do Instagram profiles accurately portray personality? An investigation into idealized online self-Presentation. *Frontiers Psychology*, 10, 871. doi: 10.3389/fpsyg.2019.00871
- Hearn, A. (2017). Verified: Self-presentation, identity management, and selfhood in the age of big data. *Popular Communication*, 15(2), 62-77. doi:10.1080/15405702.2016.1269909
- Heston, M., & Birnholtz, J. (2016). *(In)visible cities: An exploration of social identity, anonymity, and location-based filtering on Yik Yak*. iConference 2016 Proceedings, Illinois. doi.org/10.9776/16152
- Hollenbaugh, E.E. (2019). Privacy management among social media natives: An exploratory study of Facebook and Snapchat. *Social Media + Society*, 5(3), 1-14. doi.org/10.1177/2056305119855144
- Hollenbaugh, E.E. (2021). Self-Presentation in social media: Review and research opportunities. *Review of Communication Research*, 9, 80-98. doi.org/10.12840/ISSN.2255-4165.027
- Jande, L. V., Ibrahim, N., Bahru, J., & Aireen, N. (2020). The presentation of self and identity construction in virtual world: A case study of Avakin life. *LSP International Journal*, 7(2), 107-118. doi.org/10.11113/lspi.v7.15271
- Jo, S., Yim, H.W., Lee, H., Lee, H.C., Choi, J. ve Baek, K. (2017). The internet game use-elicited symptom screen proved to be a valid tool for adolescents aged 10-19 years. *Acta Paediatrica*, 107(3), 511-516. doi.org/10.1111/apa.14087
- Jones, E. E., & Pittman, T.S. (1982). Toward a general theory of strategic self-presentation. J. Suls (Ed), *Psychological Perspectives on the Self* içinde (ss. 231-262). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Kellner, D. (2019). *Media Culture. Cultural studies, identity and politics between the modern and the postmodern*. London: Routledge.

- Lankton, N. K., McKnight, D. H., & Tripp, J. F. (2017). Facebook privacy management strategies: A cluster analysis of user privacy behaviors. *Computers in Human Behavior*, 76, 149-163. doi.org/10.1016/j.chb.2017.07.015
- Leary, M. R., & Kowalski, R.M. (1990). Impression management: A literature review and two-component model. *Psychological Bulletin*, 107(1), 34-47. doi.org/10.1037/0033-2909.107.1.34
- Morelock, J., & Narita, F. Z. (2018). Public sphere and world-system: Theorizing populism at the margins. J. Morelock (Ed), *Critical Theory and Authoritarian Populism* içinde (ss. 135-153). London: University of Westminster Press.
- Muñoz-Rodríguez, J. M., Hernández-Serrano, M. J., & Taberero, C. (2020). Digital identity levels in older learners: A new focus for sustainable lifelong education and inclusion. *Sustainability*, 12(24), 10657. doi.org/10.3390/su122410657
- Nova, F. F., DeVito, M. A., Saha, P., Rashid, K. S., Roy Turzo, S., Afrin, S., & Guha, S. (2021). "Facebook promotes more harassment". *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, 5(CSCW1), 1-35. doi.org/10.1145/3449231
- Omori, K. (2014). *Cultural differences in self-presentation on social networking sites: A cross-cultural comparison between American and Japanese college students*. International Journal of Interactive Communication Systems and Technologies 4(1):47-60. doi:10.4018/ijicst.2014010104
- Özkan, K. D. (2021). Küreselleşme, sosyal ağlar ve gözetim toplumu bağlamında mahremiyet sorunları: Instagram içerik analizi. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(22), 69-88. doi: 10.34189/asbd.8.22.004
- Reinikainen, H., Tan, T. M., Luoma-aho, V., & Salo, J. (2021). Making and breaking relationships on social media: The impacts of brand and influencer betrayals. *Technological Forecasting and Social Change*, 171, 120990. doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120990
- Sá, M. J., Serpa, S., Ferreira, C. M., & Santos, A.I. (2020). Social media centrality in identity (Re)construction in higher education. *Journal of Educational and Social Research*, 10(1), 11-22. doi.org/10.36941/jesr-2020-0002
- Santoso, N. R., Nombrado, M., De Guzman, M. T., Yumul, S. D., & Mariano, R. M. (2021). Teachers' professional identity construction on Facebook using the teacher-student interaction perspective. *Jurnal Studi Komunikasi (Indonesian Journal of Communications Studies)*, 5(1-23). doi.org/10.25139/jsk.v5i1.2763
- Schlenker, B. R. (1985). Identity and self-identification. B.R. Schlenker (Ed), *The self and social life* içinde (ss. 65-99). New York: McGraw-Hill
- Selim, H. A., Long, K. M., & Vignoles, V. L. (2014). Exploring Identity Motives in Twitter Usage in Saudi Arabia and the UK. B.K. Wiederhold ve G. Riva (Eds), *Annual Review of Cybertherapy and Telemedicine Positive Change: Connecting the Virtual and the Real* içinde (ss. 128-132). Amsterdam: IOS Press.
- Selim, H. A., Scott, G. G., & Kaye, L. K. (2021). A cross-cultural study to explore the differential impacts of online social capital on psychosocial outcomes. *Computers in Human Behavior Reports*, 3(1-10). doi.org/10.1016/j.chbr.2021.100087
- Seo, J., Lee, C., Lee, Y., Bhang, S., & Lee, D. (2021). The type of daily life stressors associated with social media use in adolescents with problematic internet/Smartphone use. *Psychiatry Investigation*, 18(3), 241-248. doi.org/10.30773/pi.2020.0060

- Serpa, S., & Ferreira, C.M. (2018). Goffman's backstage revisited: Conceptual relevance in contemporary social interactions. *International Journal of Social Science Studies*, 6(10), 74. doi.org/10.11114/ijsss.v6i10.3659
- Solmaz, O. (2017). The presentation of self in social networking sites: An introduction, theory and the current state of the scholarship. *Electronic Journal of New Media*, 5(1), 49-59. doi.org/10.17932/iau.ejnm.25480200.2021/ejnm_v5i1005
- Tsay-Vogel, M., Shanahan, J., & Signorielli, N. (2018). Social media cultivating perceptions of privacy: A 5-year analysis of privacy attitudes and self-disclosure behaviors among Facebook users. *New Media ve Society*, 20 (1), 141-161. doi.org/10.1177/1461444816660731
- Wright, M. F. (Ed.). (2017). *Identity, Sexuality, and Relationships among Emerging Adults in the Digital Age*. Pennsylvania: IGI Global.
- Yang, M., Cao, C., & Liao, H. (2018). *Social media privacy concerns and self-presentation*. International Joint Conference on Information, Media and Engineering (ICIME), Osaka, Japan.
- Yıldız, İ. (2021). Sosyal medya ve mahremiyet sorunsalı: Panoptikondan süperpanoptikona mahremiyetin dönüşümü. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 122-132.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 80
2. yazar katkı oranı : % 20

Reading Asaf Halet and Wilfred Owen Comparatively

Asaf Halet ile Wilfred Owen'in Karşılaştırmalı Bir Okuması

Araş. Gör. Dr. Halil İbrahim ARPA ¹

Abstract

This study examines Wilfred Owen's *The Parable of the Old Man and the Young* and Asaf Halet Çelebi's *Abraham* with *Quran* and *Bible*. By comparing rulers in World War I with Prophet Abraham's fatherly figure, Owen stresses that young soldiers are sacrificed on the battlefields for nothing. After a mystical inner journey, Çelebi discovers that his heart is far from the devotion and trueness of Abraham. This spiritual distance is like Owen's rulers leaving wisdom behind for political goals. While the father figure in his poem builds a fictionalised order, Çelebi's inner world is after the real and true one. Based on Lacan's symbolic order, this study compares the secular order of the European rulers and the religious order of Abraham who rejects the secular order of the Nimrod and founds his own. While doing this, Foucault's, Baudrillard's and Deleuze's works are drawn on. Firstly, religious backgrounds giving information about Abraham to the poets are investigated in detail, then the two poems are compared in this way. On this score, the parables of Abraham in *Quran*, *Old* and *New Testament* will be examined. Because there is not such a study for Çelebi's *Abraham* and Owen's poem is not examined by such a comparison; this study tries to serve a fresh reading.

Keywords: Asaf Halet Çelebi, Wilfred Owen, Prophet Abraham, symbolic order, fictionalized order, true order

Paper Type: Research

Öz

Bu çalışma Wilfred Owen'in *İhtiyar Adam ile Gencin Kıssası* ve Asaf Halet Çelebi'nin *İbrahim* şiirlerini *Kuran*, *Eski* ve *Yeni Ahit* ile birlikte ele alır. Owen, Hz. İbrahim'in baba figürü ile Birinci Dünya Savaşı'nın yöneticileri arasında bir karşılaştırma yaparak genç askerlerin savaş meydanlarında bir hiç uğruna kurban edildiğini vurgulamaktadır. Diğer bir yandan, Çelebi sufi içsel yolculuğu sonucunda onun kalbinin İbrahimi teslimiyetten ve doğruluktan uzak olduğunun farkına varır. Bu manevi mesafe, Owen'ın politik emelleri uğruna erdemleri geride bırakmış Avrupalı yöneticilerin haliyle benzerlikler göstermektedir. Onun şiirindeki bu baba figürü kurgulanmış bir düzen kurarken, Asaf Halet'in iç dünyası gerçek bir düzen peşine düşer. Lacan'ın sembolik düzeni üzerine bina edilen çalışma, savaş dönemindeki Avrupalı yöneticilerin seküler düzenini ve Hz. İbrahim'in Nemrut'un benzeri düzenini reddederek kendi dini düzenini kurmasıyla karşılaştırır. Bunu yaparken, Foucault'nun, Baudrillard'ın ve Deleuze'ün eserlerinden yararlanılmıştır. Öncelikle, her iki şaire Peygamber Hz. İbrahim bilgilerini veren dini altyapılar detaylı bir biçimde incelenecek daha sonra ise şiirler bu eksenle karşılaştırılacaktır. Bu minval üzere, *Kuran*'daki, *Eski Ahit*'teki ve *Yeni Ahit*'teki İbrahim Peygamber kıssaları incelenecek ve şiirlerle bağlantıları ortaya konacaktır. Çelebi'nin bu şiiri üzerine literatürde herhangi bir çalışma olmadığından; Owen'ın ise şiirinin bu tarz karşılaştırmalı bir okumayla ele alınmamasından dolayı bu makale yeni ve taze bir okuma sunmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asaf Halet Çelebi, Wilfred Owen, Hz. İbrahim, sembolik düzen, kurgulanmış düzen, gerçek düzen

Makale Türü: Araştırma

Introduction

¹Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, hibrahimarpa@gmail.com

Atf için (to cite): Arpa, H. İ. (2021). Reading Asaf Halet and Wilfred Owen comparatively. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1242-1254.

As the friend of Allah, Prophet Abraham is one of the most influential characters in both *Quran* and *Bible*. In *Quran*, “When his Lord said to him, "Be a Muslim", he said "I submit myself to the Lord of the worlds"” (2008, Al Baqara, p. 131). As a result, “Allah Himself chose Abraham for an intimate friend” (p. 125). He is the symbol of devotion and trueness. Similar to *Quran*, *Bible* says that “And the scripture was fulfilled which saith, Abraham believed God, and it was imputed unto him for righteousness: and he was called the Friend of God” (2008, James 2, p. 282). In *Genesis*, chapters on Abraham begin with the description of the Promised Land where he has God’s words for him after whom “...shall all the families of the earth be blessed” (2008, Genesis 12, p. 12). After the death of his father, Abraham leaves his nation and country to make his own seed and land:

Now the LORD had said unto Abram, Get thee out of thy country, and from thy kindred, and from thy father’s house, unto a land that I will shew thee: And I will make of thee a great nation, and I will bless thee, and make thy name great; and thou shalt be a blessing: And I will bless them that bless thee, and curse him that curseth thee: and in thee shall all families of the earth be blessed (2008, Genesis 12, p. 12).

After God’s command, Abram (name of Abraham before blessing) takes the road with his wife, Sarai, and his nephew Lot who lands on Jordan [Sodom] after a quarrel between his and Abram’s herdsmen). Through Canaan, he arrives the holy land where God promises that he will bless Abram and his people. Border of the Promised Land is described by God as follows:

In the same day the LORD made a covenant with Abram, saying, Unto thy seed have I given this land, from the river of Egypt unto the great river, the river Euphrates: The Kenites, and the Kenizzites, and the Kadmonites, And the Hittites, and the Perizzites, and the Rephaims, And the Amorites, and the Canaanites, and the Girgashites, and the Jebusites (2008, Genesis 15, p. 16).

In *Quran*, Prophet Abraham is forced to leave his place and his people because he makes idols of non-believers into fragments. Consequently, they decide to punish him by burning, but Allah saves the Prophet and gives him Prophet Lot and a new land which is blessed by him: “And We delivered him and Lot, and brought them to the land which We had blessed for all mankind. Then We bestowed on him Isaac and Jacob as a grandson and We made each of them righteous” (2008, Al Anbiya, p. 162). Abraham’s father, on the other hand, is one of the non-believers to the only God and he is mentioned as a server of other gods in *Old Testament*: “And Joshua said unto all the people, Thus saith the LORD God of Israel, Your fathers dwelt on the other side of the flood in old time, even Terah, the father of Abraham, and the father of Nachor: and they served other gods” (2008, Joshua 24, p. 293). In *Quran*, his father is also narrated as a polytheist who believes in “other gods” in the shape of idols who are not referred by *Bible*. Abraham is dismissed by his father when he rejects the idols and worships Allah. In return, Abraham is rewarded with two sons and they (Isaac and Ishmael) are highly honoured and given mercy. They will become future prophets:

And relate in the Scripture of Abraham, surely he was a righteous man and prophet. When he said to his father, "O my father, why do you worship those things which do not hear, nor see, nor avail you anything? O my father! I have received the knowledge that you have not got, so follow me; I will guide you to the right way. O my father, do not worship Satan, for Satan is disobedient to the Merciful. O my father, I fear that a scourge will fall upon you from the Merciful, and you will become one of Satan’s friend". He said, "O Abraham! Have you renounced my deity? If you do not desist, I will surely stone you, so get away from me a long while". Abraham said, "Peace be upon you! I will ask forgiveness of my Lord for you, for He is ever gracious to me. I forsake all of you as well as those whom you pray besides Allah; and I will pray to my Lord, and my prayers to my Lord will not be in vain. Accordingly, when he left them and they worshipped besides Allah, We bestowed on him Isaac and Jacob, and We made each of them a prophet. And We bestowed on them Our mercy and we granted them true high renown (2008, Mary, p. 152).

According to *Quran*, Prophet Abraham is a man of truth who realizes the oneness of God and his realization is thanks to the knowledge granted by Allah. He tells his disbeliever father: "O my father! I have received the knowledge that you have not got, so follow me; I will guide you to the right way" (2008, Mary, p. 152). In *Old Testament* his trueness is also mentioned by which God promises him to grant the determined lands:

And foundest his heart faithful before thee, and madest a covenant with him to give the land of the Canaanites, the Hittites, the Amorites, and the Perizzites, and the Jebusites, and the Girgashites, to give it, I say, to his seed, and hast performed thy words; for thou art righteous... (2008, Nehemiah 9, p. 589).

Both *Old Testament* and *Quran* share the point that becoming a man of truth is the motivation underlying his departure from his homeland and people of his own. But they differ on other points. On one hand, *Quran* is more detailed by the reason why Prophet Abraham leaves his country and his people. On the other, *Old Testament* is referenced for the issue of holy land of which condition continues to be focus of many arguments in the Middle East.

New Testament agrees with *Old Testament* on the subject of trueness of Abraham by saying: "For what saith the scripture? Abraham believed God, and it was counted unto him for righteousness" (2008, Romans 4, p. 193). However, they differ on evaluation of the promise. For *New Testament*, the promise cannot be legated on account of race. It is stated that "For the promise, that he should be the heir of the world, was not to Abraham, or to his seed, through the law, but through the righteousness of faith"(2008, Romans 4, p. 193). Moreover, *Galatians* declares that "For if the inheritance be of the law, it is no more of promise: but God gave it to Abraham by promise" (2008, Galatians 3, p. 235). It is claimed that the inheritance of the promise is legated to people by faith: "So then they which be of faith are blessed with faithful Abraham" (2008, Galatians 3, p. 235). At last, it is seen that the heritage reaches to Prophet Jesus and his seeds which provides a solution to the problem of inheritance of the promise: "And if ye be Christ's, then are ye Abraham's seed, and heirs according to the promise" (2008, Galatians 3, p. 236). Yet, *Quran* separates from both *Old and New Testaments* for the heritage by saying: "Surely, the nearest of people to Abraham are those who followed him and this Prophet. Allah is the Protector of only those who are believers"(2008, Al Imran, p. 34).

Both *Quran* and *Bible (Old and New Testaments)* are common in the point of Abraham's trueness is because of his belief in Allah. Besides, his devotion to Allah is tested by his sacrifice his own son as the command of his Allah. Although the name of the son who is about to be sacrificed is clearly seen as Isaac in *Bible*, Ishmael is that son for Islamic belief. Even if no name is mentioned in *Quran*, commentators use the name of Ishmael in parenthesis. One of the reasons for such comments is probably because of the order of priority: the very first verse after the story of sacrifice is "And We gave him the good news of Isaac, a prophet of the righteous" (2008, As Saffat, p. 223). The other reason is that after Abraham is saved by God from the idolaters and commanded to change his place, he wants to be granted a child for the first time just before the sacrifice story:

They said, "Build for him a furnace and cast him into the blazing fire!" Thus did they scheme against him, but We abased them all. Abraham said, "I will take refuge with my Lord; He will surely guide me. O My Lord! Grant me of the righteous." So We gave him good news of a gentle son (2008, As Saffat, p. 223).

After a safe arrival to Canaan, good tidings of children who are expected for long years by old Abraham are informed to him. In spite of this long awaiting, his devotion to the only God is tested one more time through one of his children. The sacrifice story in the *Quran* is narrated as follows:

O my Lord! Grant me of the righteous. So We gave him good news of a gentle son. When the boy reached the age to work with him, Abraham said to him: "My son! I have dreamt that I am sacrificing you. Now tell me what you think of it." He said, "My dear

father, do what you are commanded. You will find me, if Allah wills, of the patient." And when they had both submitted to Allah's will and Abraham laid down his son upon his face, We called out to him, "O Abraham! You have surely fulfilled your vision." Thus, do We reward the righteous. Surely, this was a manifest trial. We ransomed his son with a noble sacrifice, And bestowed on him the praise of later generations: "Peace be to Abraham." Thus do We reward the righteous. Surely, he was one of Our believing servants (2008, As Saffat, p. 223).

On the condition that Prophet Abraham obeys Allah's command and attempts to sacrifice his son for Allah, Prophet Abraham is rewarded with fame among later people and he is heralded with another son, Isaac, with whom they are blessed together. But, their seeds are not blessed as a nation: "And We blessed him as well as Isaac. Among their offspring were some who did good deeds, and others who were clearly unjust to their own souls" (2008, As Saffat, p. 223).

The sacrifice story of *Genesis* begins with God's words to him in a dream which is narrated by placing Isaac to the centre of the story: "And he said, Take now thy son, thine only son Isaac, whom thou lovest..." (2008, Genesis 22, p. 23). The sacrifice story in *Genesis*:

And they came to the place which God had told him of; and Abraham built an altar there, and laid the wood in order, and bound Isaac his son, and laid him on the altar upon the wood. And Abraham stretched forth his hand, and took the knife to slay his son. And the angel of the LORD called unto him out of heaven, and said, Abraham, Abraham: and he said, Here am I. And he said, Lay not thine hand upon the lad, neither do thou any thing unto him: for now I know that thou fearest God, seeing thou hast not withheld thy son, thine only son from me. And Abraham lifted up his eyes, and looked, and behold behind him a ram caught in a thicket by his horns: and Abraham went and took the ram, and offered him up for a burnt offering in the stead of his son. And Abraham called the name of that place Jehovah-jireh: as it is said to this day, In the mount of the LORD it shall be seen (2008, Genesis 22, pp. 23-24).

As a response to his tested devotion, Abraham is blessed one more time after being blessed thanks to leaving the non-believers in his homeland:

And the angel of the LORD called unto Abraham out of heaven the second time, And said, By myself have I sworn, saith the LORD, for because thou hast done this thing, and hast not withheld thy son, thine only son: That in blessing I will bless thee, and in multiplying I will multiply thy seed as the stars of the heaven, and as the sand which is upon the sea shore; and thy seed shall possess the gate of his enemies; And in thy seed shall all the nations of the earth be blessed; because thou hast obeyed my voice (2008, Genesis 22, p. 24).

Although Abraham has two first-born sons from different wives, Isaac is the son on whom the covenant of God with Abraham is left in the *Bible*:

Be ye mindful always of his covenant; the word which he commanded to a thousand generations; Even of the covenant which he made with Abraham, and of his oath unto Isaac; And hath confirmed the same to Jacob for a law, and to Israel for an everlasting covenant, Saying, Unto thee will I give the land of Canaan, the lot of your inheritance; When ye were but few, even a few, and strangers in it. And when they went from nation to nation, and from one kingdom to another people... (2008, 1 Chronicles 16, p. 505).

Consequently, while both *Quran* and *Old Testament* have similar parables for the reason why Abraham is blessed, they are different in the matter of his seeds after him. Abraham is not only heralded of the lands by God but also of his seeds that are promised to be blessed in *Genesis* in return for his keeping God's charge, commandments, statutes and laws:

And I will make thy seed to multiply as the stars of heaven, and will give unto thy seed all these countries; and in thy seed shall all the nations of the earth be blessed; because that Abraham obeyed my voice, and kept my charge, my commandments, my statutes, and my laws (2008, Genesis 12, p. 29).

Unlike the verse of *Genesis* about the covenant; “And I will bless them that bless thee, and curse him that curseth thee: and in thee shall all families of the earth be blessed” (2008, *Genesis* 12, p. 12), Allah says in *Quran* that “My covenant does not include the transgressors” (2008, *Al Baqara*, p. 15). So, it is understood that the covenant does not cover all descendants of Abraham:

“And remember that when his Lord put Abraham to test in certain things and he fulfilled all of them. He said, "I will make you the leader of men." Abraham said, "And what of my offspring?" He said, "My covenant does not include the transgressors"” (2008, *Al Baqara*, p. 15).

Even if it is said in *Quran* that “Surely, Allah chose Adam and Noah, the family of Abraham and the family of Imran above all the people of the world” (2008, *Al Imran*, p. 33), the whole descendants are not blessed: “And We gave him good news of Isaac, a prophet of the righteous. And We blessed him and Isaac. Among their offspring were some who did good deeds, and others who were clearly unjust to their own souls” (2008, *As Saffat*, p. 223). Moreover, it is mentioned that many of the descendants are far away from Allah’s blessings in the 26th verse of the 57th Surah: “And We surely sent Noah and Abraham and bestowed on their descendants prophethood and Scriptures. Some were rightly guided, but many were transgressors” (2008, p. 271).

As a consequence, even if *Quran* and *Bible* shares some common points on Prophet Abraham’s trueness and his devotion to Allah, *Quran*, *Old Testament* and *New Testament* are completely opposed in the matters of the context of the covenant whether it covers the whole Jewish descendants or who believes in Jesus Christ or who has faith in Prophet Muhammed. These religious background information bases both Asaf Halet Çelebi’s *Abraham* and Wilfred Owen’s *The Parable of the Old Man and the Young*. While Çelebi draws on Prophet’s parable on idols in *Quran*, Owen refers to *Genesis* for the sacrifice parable in *Old Testament*. Both poets metaphorize the parables to be able to give their own messages to the reader. Even though Owen tries to depict fictionalised outside order, Çelebi strives to build his own inner order. The study firstly investigates Owen’s moral criticism, then examines Çelebi’s search for a peaceful heart. Lastly, similarities and comparisons between the poems are revealed in the conclusion.

1. Methodology

This article makes a contextual reading. Rather than analyzing themes of the two poems just as New Criticism does, the study reads the religious backgrounds of Asaf Halet Çelebi and Wilfred Owen. By drawing on the works of Jacques Lacan, Jean Baudrillard, Michel Foucault and Gilles Deleuze, this article compares *The Parable of the Old Man and the Young* and *Abraham*. The parables about Abraham in *Quran*, *Old Testament* and *New Testament* are examined. Thanks to this contextual reading, this paper is after an original contribution to two poets and studies about Prophet Abraham.

2. The Parable of the Old Man and the Young

With Rupert Brooke and Siegfried Sassoon, Wilfred Owen is the voice of World War I of which emblem in poetry is ‘trench’ because, unlike World War II, the first war is mainly on land and trenches are the basic strategies for fighting. Though died as early as the age of 25, he may be the first when war poetry is uttered by someone in literary fields. As a lieutenant, he joins the battle of the Somme in 1917 where “in the middle of March, Owen fell through a shell-hole into a cellar and was trapped there for three days. This experience is assumed to have contributed to the dark images of an underworld in many of his later poems”(Bloom, 2002, p. 10). During the war he comes down with shellshock as a result of severe fighting among the nations many of which share the same religion:

This turned out to be one of the most fortunate events of Owen’s brief life. His doctor believed Owen had lost contact with real life; the doctor sought to re-establish this

connection by means of a “work-cure.” Owen’s work involved contributing to—and eventually editing—the hospital magazine, *The Hydra* (Bloom, 2002, p. 12).

After this mental case, he returns to Britain to heal and meets there famous poet Siegfried Sassoon who invokes him to write his wartime feelings. In 1918, Owen returns France to be granted the Military Cross and he is killed during the battle at Western Front one week before the armistice between the fronts is announced. He could not see the materialization of the peace but had witnessed the first worldly war in that “before the collapse of Germany followed by the armistice of November 11, 1918, some 8,700,000 lives had been lost (including 780,000 British—virtually a whole generation of young men) and the prolonged horrors of trench warfare had seared themselves into the minds of survivors” (2012, p. 2016).

As he was born, the transition from Victorian attitudes in literature to modernist manifestos began step by step. Avant-gardism, imagism, vorticism, futurism, cubism and symbolism were all columns of modernist revolution against the age of Queen Victoria. The era he wrote his poems was the time of a materialist age. Just as modernists explore for innovation and invention in literature, Owen searches for an alternative with his romantic and religious style in poetry which is encircled with canons and rules of tradition. Still, “innumerable allusions bear witness to his wide reading in the Romantic/Victorian tradition, and the influence of Georgian contemporaries is also evident—Monro, Gibson, and Graves, as (obviously and pre-eminently) Sassoon” (Norgate, 1989, p. 519). “Believing like Wordsworth that poetry arises from ‘emotion recollected in tranquillity’, he sent his mind back to the experiences he had undergone at and near the front earlier in 1917” (Hibberd, 2019). With John Keats, William Butler Yeats affects his writing style. On the other hand, Bloom alleges that Yeats’ reaction to Owen’s poesy is undermining because what Owen makes people remember is what Yeats wants to forget:

Though William Butler Yeats was a considerable influence upon Owen, the great Anglo-Irish poet manifested a singular blindness towards Owen’s work. Omitting Owen from *The Oxford Book of Modern Verse*, Yeats defended his decision by calling Owen “unworthy of the poet’s corner of a country newspaper” because “he is all blood, dirt, and sucked sugar stick” (2002, p. 9).

After all, he finds his style by meeting with Sassoon and his satiric and realistic reaction against the war. For Seamus Heaney “this brave and tender poet has haunted the back of the literary mind as a kind of challenge” (1990, p. xiii). From his own words, his poesy is described as follows:

This book is not about heroes. English Poetry is not yet fit to speak of them. Nor is it about deeds, or lands, nor anything about glory, honour, might, majesty, dominion, or power, except War. Above all I am not concerned with Poetry. My subject is War, and the pity of War. The Poetry is in the pity. Yet these elegies are to this generation in no sense consolatory. They may be to the next. All a poet can do today is warn. That is why the true Poets must be truthful. If I thought the letter of this book would last, I might have used proper names; but if the spirit of it survives – survives Prussia – my ambition and those names will have achieved themselves fresher fields than Flanders (Owen, 1986, p. 5).

The war has a great burden over his shoulders. German historian and political writer Henry von Treitschke, nonetheless, describes the role of a writer in society and thus frames borders of their poesy:

What a disaster for civilization it would be if mankind blotted its heroes from memory. The heroes of a nation are the figures which rejoice and inspire the spirit of its youth, and the writers whose words ring like trumpet blasts become the idols of our boyhood and our early manhood. He who feels no answering thrill is unworthy to bear arms for his country (1916, p. 67).

For him, a writer is a tool for the State of which sustainability is also bound to the writer's repeating myths and canons of the country whether it is true or not. However, Owen is after reality and he draws attention to it through his poems. He rejects being a trumpet to invite civilians to war. His pacifist stand also appears in the writings of Virginia Woolf when the Second World War blows out. She opposes the war and becoming the tool of any kind of Fascism inside or abroad by saying that "there is another way fighting for freedom without arms; we can fight with the mind" (2009, p. 2). Thinking is her and Owen's fighting. Dylan Thomas describes his literary endeavour:

And that it is the preface, by Wilfred Owen, to a volume of his poems which was to show, to England, and the intolerant world, the foolishness, unnaturalness, horror, inhumanity, and insupportability of war, and to expose, so that all could suffer and see, the heroic lies, the willingness of the old to sacrifice the young, indifference, grief, the soul of soldiers (1954, p. 75).

He rejects Treitschke's notions for poets who are just materials and tools of the war to stress 'glory, honour, might, majesty, dominion, or power' except the War and its pity. What he tries to do is to narrate the true nature of war in that people suffer and the alleged patriotic notions do not heal or return the dead to life again. His realistic view of poetry aims at a didactic principle which is warning people by demystifying the myths attributed to the war. "The war becomes his subject while he is literally making others subject to him" (Corcoran, 2007, p. 90). He does not narrate war heroes, commanders or generals and does not praise the nation in his poems. Instead, he tries to pen what really happens to young Christ-like sacrificed soldiers in the battleground. There are no more glorious words in his poetry like many of his colleagues but words with agony, pity and sorrow. With help of ironies and satire, he criticizes the social identity and hegemony dictating poetry to become a tool of the war. War is no more a thing that should be boasted, but it is execrable. Sassoon's *The Death Bed* expresses Owen's criticism much more clearly: "He's young; he hated War; how should he die/ when cruel old campaigners win" (2021).

Edith Sitwell's *Still Falls the Rain* thematises healing powers of faith in God: "Blind as the nineteen hundred and forty nails/ Upon the Cross" (Sitwell, 1940) Just like him, Owen uses religious references based on the *Bible* for his didactic purpose to make not people "dies as cattle" as in *Anthem for Doomed Youth* (Owen, 1986, p. 13). He opposes "desperate glory" (1986, p. 17) the war makes the nation win in *Dulce et Decorum Est*. For him, there is no winnable war after his experiences in the war field. Winning a war is "the old lie: dulce et decorum est/ pro patria mori" meaning someone's death for his own country is not suitable nor nice. Rather than heroic deeds, nationalist slogans or romantic idealism used by his contemporaries, Owen depicts the real and true experiences during the war. Even if it is said by propaganda that red blood must be spilt for the continuation of the green lands of England; Europe turns into a *Waste Land*. Against this old-fashioned patriotic ideology, Owen feels the responsibility of opposing the propaganda both in society and literature with his poetry warning people for the true nature of the battle. By doing this, he bases religion to arouse the interest of the whole Europe. Even though Owen loses his concentration on divine belief in his later years, his religious sensitivity comes from his early childhood:

Under the strong influence of his devout mother he read a passage from the Bible every day and, on Sundays, would rearrange her sitting-room to represent a church. Then, wearing a linen surplice and cardboard mitre she had made, he would summon the family and conduct a complete evening service with a carefully prepared sermon (Stallworthy, 2017).

The poet uses religious references as typologies to symbolize soldiers on the battlefield like Christ or Isaac. Rivers asserts that there is an "alteration of the original title from *The Parable of the Old Man and His Son* to *The Parable of the Old Man and the Young*" (2015, p. 122). There, young represents young soldiers sacrificing themselves at the battlefield for the

sake of their people. He rewrites the sacrifice parable of Isaac by changing Biblical words 'altar and woods' with parapets and trenches to depict the soldiers' place of sacrifice on the war ground. Isaac is the soldier in the trench now, but there is no one to save him like God. Instead, the offspring of Isaac kills each other in the Great War as if Abraham slays his son. "But the old man would not so, but slew his son, /And half the seed of Europe, one by one". By these two lines, Owen criticizes the mentality of the war in that the children of Abraham act not like their great grandfather but slay each other. In the poem, Abraham symbolizes the rulers of Europe who put children of their nation into the battlefield and sacrifices them in the 'parapets' and 'trenches' for the sake of patriotic and nationalist propaganda. Still, the blood of sacrifices do not make the lands of Europe green but turn them into *Waste Land*. While young soldiers yield just as Isaac with devotion, the father figure betrays the sons, unlike Abraham. The new father figure of Europe is now constructing a Symbolic Order which dictates a social identity to personality. By the time Owen comes across the trauma of real in the battlefield, he wakes from the dream built by the father figure and begins to decode latent meanings of the structured dream in his poetry. By metonymy and metaphor, he condensates and displaces figures in two forms: one is the Church and the other is the rulers. Against this phallogocentric order in that phallus functions as the transcendental signifier of authority and power, Owen chooses marginalization by standing outside this order with his objection and criticism in his poems. As the curtains of ideology discloses, his eyes see the manifest meanings of the designated order after being mentally disabled by shellshock. His illness becomes his cure, his dreams become his reality.

In his another *Bible* based poem, *At a Calvary near the Ancre*, Owen condemns writers 'scribes' (2013, p. 37) who are propagandists imposing hate against others. But like Christ's eternal love, soldiers do not die for hate but for love towards their country. On the other hand, just as hiding Disciples of Christ during the crucifixion, priests and politicians leave soldiers alone on the battlefield. Owen revolts against the order again. This structured order is the order building Foucault's prison and mental hospital, Baudrillard's Disneyland, and Deleuze's barracks and police stations. The constructed fiction puts individuals in the vortex of Symbolic Order's realism. This fiction dictates its own truth and most people internalize it either by consent or unconscious. People live in this simulation and ecstasy but rebellious ones like Owen realizes the situation at a hospital. The relation between the real and fiction is so blurred that it is hard to define who is ill or healthy as in Owen's case, and who is criminal or innocent. The real reality is not the thing cultural hegemony designates. For Deleuze "Reality is what is actually going on in a factory, a school, a barracks, a prison, a police station" (2004, pp. 210–211) in which citizens are disciplined. The modern propagandist television is the place of hyper reality where "simulation is the ecstasy of the real" (Baudrillard, 2001, p. 190). In short, Owen revolts against this fatherly figure Symbolic Order that structures the reality. Even though the order may refer his marginalisation as madness that is "a truth to which we had too long remained blind" (Foucault, 2001, p. 229), he must be truthful because "the true Poets must be truthful" and warns people against fiction, hyper reality, ecstasy and simulation of the constructed order.

Foucault quotes a correspondent's description for the modern order that is sent to *La Phalange* journal's 10 August 1836 issue. The cities of Europe are organized just like constructing a military camp:

Moralists, philosophers, legislators, flatterers of civilization, this is the plan of your Paris, neatly ordered and arranged, here is the improved plan in which all like things are gathered together. At the centre, and within a first enclosure: hospitals for all diseases, almshouses for all types of poverty, madhouses, prisons, convict-prisons for men, women and children. Around the first enclosure, barracks, courtrooms, police stations, houses for prison warders, scaffolds, houses for the executioner and his assistants. At the four corners, the Chamber of Deputies, the Chamber of Peers, the Institute and the Royal Palace. Outside, there are the various services that supply the central enclosure,

commerce, with its swindlers and its bankruptcies; industry and its furious struggles; the press, with its sophisms; the gambling dens; prostitution, the people dying of hunger or wallowing in debauchery, always ready to lend an ear to the voice of the Genius of Revolutions; the heartless rich ... Lastly the ruthless war of all against all' (1995, p. 307).

In this modern rational organization, the subjects are trained, 'educated', and disciplined to be integrated into the order/jungle. He defines it by bringing out that "Order is what remains when everything that is prohibited has in fact been prevented. I think this negative thought and technique is typical of a legal code" (2009, p. 46). Owen's poem, then, can be evaluated

as a moral counter-conduct, as a refusal of civic education, of society's values, and also as a refusal of a certain obligatory relationship to the nation and the nation's salvation, as a refusal of the actual political system of the nation, and as a refusal of the relationship to the death of others and of oneself (Foucault, 2009, p. 198).

This plan has changed. The number of the controlled subjects increases by the time they become citizens and then consumers. Thus, power disseminates everywhere and authorizes everyone. What Foucault does is that he fragilise historically constructed and naturalized order.

Structured objective reality tells young men of the country that "women of Britain say 'Go!'" Placing all of the women's emotions towards the war to this single call simply means propaganda. Yet, objectivity is manifested by language. According to this objective truth, each woman of Britain wish their husbands to be enlisted in the war. Neither husbands nor wives can become the author of their life. Instead, they are subjected to the constructed order, reality and language. The role of propagandist language places itself also in poetry. For especially the colonization process, James Thomson's *Ode: Rule, Britannia* turns into an anthem for the country by stressing "Rule, Britannia, rule the waves; / Britons never will be slaves" (2021). Because language needs signifiers and signifieds for communication, patriotic verses need to be internalized by the listeners. To strengthen and decorate the discourse poets are the ones who can do this job best. Still, the message the signified gives does not reach Owen but the sign he gets is not 'a wave' or 'a call from women' but 'trenches' in the war causing deaths of many young soldiers. Instead of Prophet Abraham's compassionate language, depicted father figures in Owen poesy use patriotic discourses to trap the young generation of the nation. Rather than using passive signified codes, Owen actively signifies behind the curtain hegemony closes. Signifiers are not the rulers anymore, but poets can also become the sign of a key opening the path towards the real reality.

On the other hand, Prophet Abraham is also a father figure in Islamic belief. In opposition to Owen's view, he is the destroyer of the present order of his time. Moreover, he revolts against two father figures in Harran. Firstly, he disobeys to his own father, then, to the ruler of the state who believe in idols. Abraham arises with God's command to destroy them and invite people to the new order. Asaf Halet Çelebi's *Abraham* handles this issue to cure himself just as Wilfred Owen.

3. Abraham

Asaf Halet Çelebi (b.1907, d. 1958) is one of the leading literary figures of the freshly founded Turkish Republic with his pure and abstract literary style. He is the founder of 'Strange Movement' with Oktay Rifat, Melih Cevdet Anday and Orhan Veli Kanık. This movement rejects the old and traditional ways of poetry and its canons. In opposition to these three poets, Çelebi tries to build tradition again with modernist movements such as surrealism and existentialism. By doing this, he uses modern free verse while drawing on Ottoman poetry, Indian mysticism and Islamic Sufism. He describes his poesy as "an invitation to Nirvana or the story how to reach Nirvana" (2018, p. 269).²

²All the translations are made by me.

On the backside of *Om Mani Padme Hum*, the reviewer describes Çelebi's style as both Eastern and Western. He says that "When West is headed for at full speed in the 1940s, he founded the way of becoming and Eastern reformist" (1993). Uçman details this synthesis with Çelebi's using Ottoman poetry, Sufism and French Lettrism:

He draws the attention of literary community with his new tacit and strange poems found odd by readers and with his first book published in 1939 after a long search. In these idiosyncratic poems which are predominantly mystic, it is seen that aestheticism of Ottoman poetry and French Lettrist's sense of art based on connotations of letters are sometimes combined in his poetry (1993).

This hybridization makes his poetry strange and difficult for readers who may find lots of varying elements in a universal poem:

With Mystic tendency, components of former civilizations and cultures, foreign and archaic words and statements, fantastic imaginations, tales and traces of subconscious he has a strange world of poetry. He presents a different content and voice to Turkish poetry. Because of this characteristic, he has not been easily understood and his poems have been regarded as strange (Kırımlı, 1995, p. 1).

Moreover, his poesy systematizes different stories all around the world whether it is foreign to his culture or not:

Writing original poetries, Asaf Halet Çelebi builds a very large connotation system without neglecting musicality. By using often universal symbols (archetypes), he makes his poetry in a form of former tribes' magicians' ecstasy or a wandering person who dreams or who is hypnotized (Aydemir, 2014, p. 236).

Çelebi is modern in his form but traditional in content. For classic Turkish poetry, a poet is the key opening the secrets of life. Çelebi is well aware of it for his poesy:

By basing a hadith, he tells that shining huge jewel of the Throne are hidden in "treasures which can only be opened by tongues of poets" and says that this jewel is "the genuine poem eluding redundant which is cleaned and revived" (Narlı, 2006, p. 173).

Due to this hybrid and universal style, he writes a poem for the Battle of France. He narrates that "I want to cry by kissing/ burnt children of Paris/ maybe they sleep with my tales" (Çelebi, 1993, p. 41). Just as Wilfred Owen, he cannot remain insensitive to wars. Rather than this poem, this study takes *Abraham* to compare with Owen's *The Parable of Old Man and the Young* due to their common theme, Prophet Abraham.

Prophet Abraham is a figure in the collective unconscious for Islamic, Christian and Jewish societies. The term 'collective unconscious' is firstly used by Carl Jung who is one of the leading scientists in psychology along with Jacques Lacan and Sigmund Freud. Rather than sexual and dream analysis of Freud, Jung takes the repository of beliefs and myths of civilization as his main argument to construct his own discourse. According to this discourse, primitive images, attitudes and beliefs shape the collective consciousness of all cultures. This universal psychological idea finds itself also in fairy tales. Firstly, an adventure begins then the hero is examined before he fights with the evil. Lastly, the hero beats the evil and order in society is constructed again. The welfare of society is thus bound to heroes.

Both Çelebi and Owen draw on the collective unconscious in their society. But as it is seen the quotations above from *Quran*, *Old and New Testaments*, Prophet Abraham brings a disorder against the present order. His society does not accept his invitation and he has to migrate from his homeland. But for his followers (Islamic, Christian and Jewish societies), Prophet Abraham is the sign of devotion and trueness. While he is the example of a true servant of God, the followers mainly forget his life and its messages. Both Çelebi and Owen argue this issue in their poems. Unlike fictionalised order of the hegemony Owen describes, Prophet Abraham is after the real and just order. By destroying idols, he deconstructs the falsely

constructed structure under which lays the selfish desires of the architect. Prophet Abraham realizes the real construction above Pharaoh and his state. Then, he leaves to build a new and true order in a new land.

Çelebi narrates an analogy between Prophet's struggle and his in *Abraham*. After many conflicts, he tries to construct his own order in his heart:

Abraham
Take idols inside me down
With the axe in your hands
Who is placing new ones
In place of the destroyed others again

The sun demolished my ice-house
Huge ices fell down
The Neck of the idols was broken
Abraham
Who is bringing the sun to my home

Beauties walking around Hanging Gardens
Made idols by Nebuchadnezzar
I who embrace timeless gardens
With whom the beauties have stayed
Abraham
Who is breaking my heart
By assuming an idol (1993, p. 10).

His heart becomes the place of polytheism. Just like the name of poetry, he tries to destroy the idols. Still, new ones erect at every turn by saying: "Who is placing new ones / In place of the destroyed others again". In the second stanza, the sun symbolizing God and Islam breaks them into pieces. The place they stay is the "ice-house" of the poet. Even if a home may symbolize a constructed order, it is as fragile as ice that symbolizes polytheism. The last stanza problematizes this construction-deconstruction-reconstruction issue. Repeatedly, his heart and his order are destroyed. As he tries to build it again, it is demolished. The materials he uses for the construction of the home are not solid but thawy. Therefore, the sun melts them. His inside order is not truly structured without finding the real and high order which is beyond the idols he resurrects in his heart.

Conclusion

Finally, building a state does not always mean constructing a phallogocentric order. Parable of Prophet Abraham in *Quran*, *Old* and *New Testaments* narrates such an order against the disorder of the villain ruler. Both Owen's criticism towards the fictionalised order and Çelebi's clamour against his self-fictionalised heart are directly related to the Prophet and his struggle. His devotion and trueness become their touchstone to evaluate what is going on outside and inside. Owen's outer world refers to the fatherly figure of him and Çelebi's inner world cites him as the figure of destroyer of any kind of idols. By moving away from Prophet's parable, the rulers do not only build new fictional orders by destroying the life of young soldiers

in Owen's poem but also erects idols again and again in hearts like Çelebi's. While Owen draws on sacrifice parable in *Old Testament*, Çelebi refers to the idols parable in *Quran* which is narrated neither in *Old* nor *New Testament*.

In a very archetypal way, young civilians are enlisted for war by labelling them as heroes for the welfare of society. By demystifying this war tradition, Owen opposes patriotic discourse hegemony constructs in his poetry. He even questions the ontology of the war by saying in *Exposure*: "What are we doing here?" (1986, p. 19). "For love of God seems dying" (1986, p. 19), young soldiers are slaying each other now while there is a father guarding his son in their religion. Father-like rulers of the society now sacrifice them at trenches not for the sake of God or of the country but of their own selfish desires. Prophet Abraham, on the other hand, leaves his father and his ruler's fictionalised order to mount the only and true order commanded by God to him. In a similar way, Çelebi tries hard to build his inner structure but the idols he erects prohibit him each time albeit his unyielding endeavour. Both rulers in Owen's criticism and the heart Çelebi carries have their own voracious longings for selfhood. While English poet's *The Parable of the Old Man and the Young* is based on the sacrifice parable of Prophet Abraham, *Abraham* of Turkish poet refers to the idol parable of the same prophet. Both poems criticize falsified order whether constructed outside or inside. According to the parables, the true order is the one that is just, non-fictionalised, protective and purifying constructed according to Father's commands. The father roles the rulers imitate in Owen's poesy only build their own worlds for the sake of their own selves for which they wage war and sacrifice the young generation of their country. On the other hand, what Owen makes the reader remember is the messages in the parable of Prophet Abraham and his son. Prophet's fatherly duty is to protect his son and his race in him. In Çelebi's case, Prophet's act is against the false and fictionalised order polytheism mounts. By the time a rival against the order of the Creator erects in heart of the poet, his personal order is demolished. Whereas, Prophet Abraham giving his name to Çelebi's poem, is the one who put idols into pieces. He leaves his polytheist father and his society. For both poetries, building an order whether inside or outside carry such a great prominence that false and fictionalised order destroy the lives of people both physically and spiritually. In this sense, moving away from the parables of Prophet Abraham who is the father of three big religions Islam, Christianity and Judaism make people forget his relation with the Father commanding him to structure an order far from polytheism and selfish desires.

References

- Aydemir, M. (2014). Asaf Halet Çelebi'nin Şiirinde Geleneğin İzleri. *International Journal of Turkish Literature Culture Education*, 3(1), 218–239.
- Baudrillard, J. (2001). *Selected Writings*. California: Stanford University Press.
- Bloom, H. (Ed.). (2002). *Poets of WWI: Wilfred Owen & Isaac Rosenberg*. New York: Chelsea House Publishers.
- Carroll, R. & Prickett, S. (Eds.). (2008). *Holy Bible: King James Version*. Oxford: Oxford University Press.
- Corcoran, N. (2007). *The Cambridge Companion to Twentieth-Century English Poetry*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çelebi, A. H. (1993). *Om Mani Padme Hum*. İstanbul: Adam.
- Çelebi, A. H. (2018). *Bütün Yazıları*. İstanbul: Everest.
- Deleuze, G. (2004). *Desert Islands and Other Texts, 1953-1974* (M. Taormina, Trans.). New York: Semiotext(e).
- Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish-The Birth of the Prison* (A. Sheridan, Trans.). New York: Vintage Books.

- Foucault, M. (2001). *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason* (R. Howard, Trans.). London: Psychology Press.
- Foucault, M. (2009). *Security, Territory, Population* (G. Burchell, Trans.). New York: Picador.
- Greenblatt, S. (2012). *Norton Anthology of English Literature 2*. London: W. W. Norton & Company.
- Heaney, S. (1990). *Government of the Tongue*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Hibberd, D. (2021). *The Wilfred Owen Association*. <http://www.wilfredowen.org.uk/wilfred-owen/owen-the-poet>. (Accessed: 18.02.2021).
- Kırımlı, B. (1995). *Asaf Halet Çelebi (Hayatı, Eserleri, Sanatı ve Fikirleri)*. (Unpublished PhD). Ataturk University, Erzurum.
- Narlı, M. (2006). Asaf Halet Çelebi'nin Poetikası. *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 22, 165–186.
- Norgate, P. (1989). Wilfred Owen and the Soldier Poets. *The Review of English Studies*, 40(160), 516–530.
- Owen, W. (1986). *The Poems of Wilfred Owen*. New York: W. W. Norton & Company.
- Owen, W. (2013). *Complete Poems by Wilfred Owen*. United Kingdom: Blackthorn Press.
- Poetry Foundation (2021). *The Death Bed by Siegfried Sassoon*. <https://www.poetryfoundation.org/poems/57214/the-death-bed>. (Accessed: 28.07.2021).
- Rivers, B. (2015). “A Parapet of Earth and Wood”: Possible Christological Typology in the Original Draft of Wilfred Owen’s “The Parable of the Old Man and the Young”. *ANQ: A Quarterly Journal of Short Articles, Notes and Reviews*, 28(2), 122–124. doi: 10.1080/0895769X.2015.1043044
- Sitwell, E. (1940). *Still Falls the Rain*. <https://www.poetryarchive.org/poem/still-falls-rain>. (Accessed: 18.02.2021).
- Stallworthy, J. (2017). *Owen, Wilfred Edward Salter (1893–1918)*. Oxford Dictionary of National Biography. <https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-37828>. (Accessed: 18.02.2021).
- The Qur'an*. (2008). A. S. Öztürk (Trans.) Kayseri: Okyanus.
- Thomas, D. (1954). *Quite Early One Morning*. New York: New Directions Publishing.
- Thomson, J. (2021). *Rule Britannia*. <https://www.poetryfoundation.org/poems/45404/rule-britannia>. (Accessed: 28.07.2021).
- Treitschke, H. (1916). *Politics*. New York: The Macmillan Company.
- Uçman, A. (1993). *Çelebi, Âsaf Hâlet*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/celebi-asaf-halet>. (Accessed: 15.02.2021).
- Virginia, W. (2009). *Thoughts on Peace in an Air Raid*. London: Penguin.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Nazire Geleneğine Yönelik Mukayeseli Bir İnceleme

A Comparative Study of the Nazire Tradition

Öğr. Gör. Dr. Mutlu Melis ÖZGERİŞ¹

Öz

Nazire kelimesi, edebiyat terimi olarak; bir şairin şiirine aynı vezin ve kafiyeyle söylenen manzume, bir şairin bir şiirini takliden söylenen şiir, bir şairin şiirine benzemek üzere tertip olunan şiir gibi anlamlara sahip olan bir kavramdır. Şairlerin nazire söylemeleri, klasik şiirin kuruluş dönemlerinden beri varlığını sürdürmüş ve bir gelenek şeklinde yüzyıllardır devam etmiştir. Bu gelenek, edebiyatta zenginliğe, genişlemeye yol açmış, şiire canlılık kazandırmıştır. Her devir, her bölgede karşımıza çıkan nazire geleneği, hemen hemen her şairin başvurduğu bir tecrübe olmuş, şairler şiir geleneğini nazirelerle öğrenmiş; nazire, geçmişin yeniden yazımını sağlayan eğitim aracı hâline gelmiştir. Nazire geleneği içerisinde özellikle aşk konulu mesneviler sıkça işlenmiştir. Leyla ve Mecnun hikâyesi de Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında pek çok şairin kaleme aldığı bir aşk hikâyesidir. Bu hikâye bilinen bir hikâye olmakla birlikte, hikâyeyi üne kavuşturan ve mesnevi tarzında yazan ilk isim, Nizâmî'dir. Nizâmî, hikâyeye özgünlük katmış, lirik bir aşk hikâyesi formuyla asırlarca pek çok ismi etkileyip nazire geleneğini başlatmış ve eserlerine çok sayıda nazire yazılmıştır. Bu çalışmanın konusu da Nizâmî'nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin, 19. yüzyılda yazılan *Mecnûn u Leylî* (Nâkâm) adını taşıyan naziresiyle mukayesesidir. Bu çalışmada, Leyla ve Mecnun hikâyesinin mesnevi nazım şekliyle anlatıldığı ilk ve son eserin şekil ve muhteva karşılaştırması yapılmış, nazire geleneğinin yüzyıllar sonra bile nasıl canlılığını koruduğu, edebiyata kattığı zenginlik tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nazire, gelenek, Leyla ve Mecnun, mesnevi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The word nazire, as a literary term; poetry, which is sung to a poet's poem with the same rhyme and rhyme, is a concept that has meanings such as poetry, which is sung by imitating a poem of a poet, and poetry arranged to resemble a poem of a poet. Poets' utterance to the poetry has existed since the founding periods of classical poetry and has been a tradition for centuries. This tradition has led to richness and expansion in literature and brought vitality to poetry. In the nazire tradition, especially the mesnevi's on love were frequently mentioned. The story of Leyla and Mecnun is also a love story written by many poets in Arabic, Persian and Turkish literatures. Although this story is a known one, Nizâmî is the first name that made the story famous and wrote it in mesnevi style. The subject of our study is the comparison of his mesnevi with the nazir, named Mecnûn u Leylî (Nâkâm), written in the 19th century. In this study, the form and content of the first and last work, in which the story of Leyla and Mecnun is told in mesnevi verse, is compared, and it is tried to determine how the Nazire tradition has preserved its vitality even after centuries and the richness it added to the literature.

Keywords: Nazire, tradition, Leyla and Mecnun, mesnevi

Paper Type: Research

Giriş

Arapça *nazara* kökünden türeyen ve birşeye benzemek üzere yapılan şey, örnek, misl, karşılık anlamlarına gelen nazire kelimesi; edebiyat terimi olarak "bir şairin şiirine aynı vezin ve

¹Atatürk Üniversitesi, ATATÖMER, mmelis.yardimci@atauni.edu.tr

Atf için (to cite): Özgeriş, M. M. (2021). Nazire geleneğine yönelik mukayeseli bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1255-1268.

kafiyeyle söylenen manzume, bir şairin bir şiirini takliden söylenen şiir, bir şairin şiirine benzemek üzere tertip olunan şiir” gibi manaları karşılamaktadır (Köksal, 2006, s. 13).

Klasik şiirde şairlerin nazire söylemeye başlamaları, bu şiirin kuruluş dönemiyle hemen hemen aynı zamandır. Türk şiirinin oluşum evrelerinde yaygınlaşan nazire söyleme, zamanla bir gelenek hâlini almış ve önemini hiçbir dönemde yitirmeyip bu şiirin tamamlanmasına kadar devam etmiştir.

Edebiyatta şairlerin yetişmeleri, güzel şiirlerin taklit edilmesi ve şairlerin kendini her yönüyle geliştirip ortaya özgün eserler çıkarmasıyla olmuştur. Bu yönden nazirelerin büyük bir itici güç olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü şair ilk devrede çırak gibidir. Şiire dair bilgisinin artması, hayat tecrübesinin sanata yönelmesi, şairler meclisine devamı, şairler ve eserlerine ilgisinin artması vs. onun kalfalık dönemini geçip ustalık kazanmasına yardım eder. İşte bu kazanımlarla şiirin dünyasına girer ve böylece güzel bulduğu şiirlere; aynı vezin, aynı konu, aynı kafiye-redifle şiirler yazar. Buna da *nazire yazmak*, *tanzir etmek*, *nazire demek* adları verilir (Yavuz, 2013, s. 360).

Nazire geleneğinde şairleri nazire yazmaya iten bazı saikler vardır. Bunların başında, tanzir edilen şiirdeki güzellikleri yakalama ve onu geçme gayreti yer alır. Bazen de şairlerin yetişmelerinde bir mektep kabul edilen nazirecilik geleneğinde; “Ben de varım!” diyebilme, meydan okumalara cevap verebilme ihtiyacı şairi nazire yazmaya iter. Diğer sebepler ise; üstat şairleri izleme, o şairlere saygı, ilgi ve hayranlık duyma, bir dostluk nişanesi olma, genç şairleri teşvik etme, hazır kalıplara sığınma içgüdüleri olarak söylenebilir (Köksal, 2006, s. 97-109).

Nazire, asla önceki şiiri taklit anlamına gelmez. Zira şair, herşeyden önce kendinden evvelki şairlerin okuyucusudur. Yaptığı okumaları, açık veya kapalı manaları, göndermeleri, alıntıları, etkilenmeleri bir şekilde eserine yansıtır. O yüzden nazire, önceki metinlerin malzemesini kullanarak yeni bir şey söyleme, daha iyi ve daha güzel bir şey kurabilme yeteneğini göstermeye çalıştığı bir nevi üstünlük gösterisidir (Kalpaklı, 2006, s. 134).

Başarılı bir nazire; her türlü taklit ve alıntıdan arınmış, güzellik bakımından asıl eser kadar, hatta ondan bile üstün olmalıdır. Ayrıca yeni söyleyişler, yeni anlamlar bulmalıdır. Usta bir şair de ele geçirdiği mazmunu asıl kapısından çıkararak, üzerine yeni bir elbise giydiren kişidir (Dilberipur, 2005, s. 212).

Bir eserin nazire kabul edilebilmesi için bir takım hususiyetler göz önüne alınmıştır. Bu hususlar farklılaşsa bile üç özellik üzerinde ittifak edilmiştir. Bunlar; vezin, kafiye-redif ve eda-konu birliğidir. Aynı zamanda bir şiirin başka bir şiire nazire olduğunu tespit etmek için önemli işaretler bulunur:

- Zemin şiirdeki belli söz kalıplarının nazirelerin önemli bir kısmında aynen yer alır.
- Zemin şiirle nazireler aynı konuyu işler.
- Nazire yazarının zemin şiir sahibinin adını anmak gibi bir mecburiyeti yoktur; fakat bazı nazirelerde isim belirtilir, beyit alıntılanır.
- Kimi nazirelerin, ya çok az kullanılan kelimelerden yapılmış ya da uzun oluşları bakımından tevafuk olması neredeyse imkansız olan redifleri vardır.
- Zemin şiirde şekil, muhteva veya ifade bakımından ilginç, sıradışı bir özellik varsa bu nazirelerde de bulunur (Köksal, 2006, s. 42-47).

Türk edebiyatında nazirenin şartları olan vezin, kafiye-redif, konu ve eda hususlarındaki benzerliklere 16. yüzyıldan sonra yer yer uyulmaz. Ancak bu, sınırlı sayıda şiirde görülen bir durumdur (Yavuz, 2013, s. 362).

Edebiyatta zenginliğe, genişlemeye yol açan, şiire canlılık katan nazire geleneği, asırlar boyunca devam eder. Nazire geleneği her devir her bölgede karşımıza çıkar, Cumhuriyet dönemine kadar ulaşır. Ayrıca hemen hemen her şairin başvurduğu bir tecrübedir. Şairler şiir

geleneğini nazirelerle öğrenmiş; nazire, geçmişin yeniden yazımını sağlayan eğitim aracı olmuştur. Böylece gelenek gelişerek, yenilenerek, değişerek devam etmiştir.

Türk edebiyatında başta gazel olmak üzere mesnevi, müstezad gibi nazım şekillerine nazireler yazılmıştır. Özellikle mesnevi nazireleri, aşk konulu mesnevilere, bilhassa Nizâmî'nin Hamse'sine yazılmıştır. 19. yüzyılda İsmail Nâkâm'ın eseri *Mecnûn u Leylî* mesnevisi de onun Hamse'sinde yer alan *Leylâ vü Mecnûn* adlı mesnevisine yazılan bir naziredir (Dilberipur, 2005, s. 216).

1. Nâkâm'ın *Mecnûn u Leylî* Mesnevisiyle Nizâmî'nin *Leylâ vü Mecnûn* Mesnevisinin Şekil ve Muhteva Yönünden Mukayesesi

Leyla ve Mecnun hikâyesi, Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında sıkça işlenmiş bir aşk hikâyesidir. Bilinen bir hikâye olmakla ve başka isimlerce kaleme alınmakla birlikte, onu üne kavuşturan ve mesnevi tarzında yazan ilk isim Nizâmî'dir. Nizâmî, önceki hikâye anlatımlarına kendi tasarrufu doğrultusunda özgünlük katmış, lirik bir aşk hikâyesi formuyla yüzyıllarca pek çok ismi etkilemiş, nazire geleneğini başlatan isim olmuştur. Ona çok sayıda nazire yazılsa da Nizâmî'nin şöhretine ulaşamamıştır. Bu eser için Türk edebiyatında 30'dan fazla nazire yazılmıştır. 19. yüzyılda İsmail Nâkâm'ın eseri *Mecnûn u Leylî* mesnevisi de bu nazire geleneği içerisinde gösterilmektedir (Dilberipur, 2005, s. 229).

Nâkâm, eserlerini oluştururken özellikle Nizâmî'nin tesirinde kalmış 19. yüzyıl şairidir. *Genc-i Edeb, Mahzenü'l-Esrâr'a; Ferhâd u Şîrîn, Hüsrev ü Şîrîn'e, Mecnûn u Leylî* mesnevisi *Leylâ vü Mecnûn'a* nazire şeklinde kaleme alınmış eserleridir. Belki de Nizâmî gibi hamse oluşturmak isteyen; fakat bu gayesine ulaşamadığı anlaşılan şairin eserleri nazire şeklinde yazılmış gibi görünse de aslında şairin dünya algısını, edebî tarzını yansıtmaktadır. Bu çalışmada da Leyla ve Mecnun hikâyesinin mesnevi şekliyle anlatıldığı ilk ve son eserin nazire geleneğinde şekil ve muhteva karşılaştırması yapılmış, geleneğin yüzyıllar sonra bile nasıl canlılığını koruduğu ve edebiyata kattığı zenginlik tespit edilmeye çalışılmıştır.

Leyla ve Mecnun hikâyesini işleyen şairlerin çoğu, Nizâmî gibi, mesnevilerine *Leylâ vü Mecnûn* adını koyarken; bazı şairler (Şâhidî, *Gülşen-i Uşşâk*; Larendeli Hamdî, *Hayretnâme* gibi) hikâyeye başka isimler koymuşlardır (Dilberipur, 2005, s. 229). Nâkâm da eserine, Nizâmî'den farklı olarak, *Mecnûn u Leylî* ismini vermiştir ve bu ismi, mukaddime bölümünün başlığında belirtmiştir (Mukaddime-i Dâstân-ı Mecnûn u Leylî).

Mesnevinin yer aldığı Bakü El Yazmaları Enstitüsü Türkçe El Yazmaları bölümü M-40'da kayıtlı *Külliyât-ı Nâkâm* isimli, ciltli yazmada şair, *Ferhâd u Şîrîn* hikâyesinden sonra mukaddime bölümüyle birlikte Leyla ve Mecnun hikâyesini aktarmaya başlar. Bu mesnevi üzerine Türkoğlu (2018) bir çalışma hazırlamıştır. Beyit örneklerinin alındığı bu çalışmada da görüldüğü üzere şair, 36 bölümde hikâyeyi anlatır ve hatime bölümünün bitiminde müellif kaydına yer vererek eserini sonlandırır. 2903 beyitten oluşan mesnevinin hatime bölümünde Nâkâm, Mecnun'u bahane edip âşıklık sırrını izah ettiğini, mesnevisini ilahi aşkı anlatmak için kaleme aldığını söylemektedir:

Edip Ferhâd u Mecnûnı bahâne

Ta'aşşuk sırrını çekdim beyâna (2881)

Şair hatime bölümünde ebced harfleriyle eserin yazılma tarihini 1314/1896 olarak verir:

Güzer kılmışdı hicretten hemân-dem

Hurûf-ı gayn u şîn ü dâl u yâ hem (2890)

Bununla birlikte şairin bir memduhunun bulunmadığı, eserini sunacağı bir ismi mesnevisinde zikretmediği görülür. Nizâmî ise üçüncü mesnevisi olan *Leylâ vü Mecnûn'u*, Şirvanşah Ebu'l-Muzaffer Celalü'd-devle Ahsitan bin Minuçîhrî adına yazmıştır. Sebeb-i telif

bölümünde yazma sebebini anlatır: Neşe içinde olduğu bir gün Nizâmî'ye şahın elçisi bir mektup getirir. Mektupta şah, ondan Mecnun'un büyük aşkını anlatan bir eser yazmasını istemektedir. Oğlu da ona yazması konusunda ısrar eder. Şair de 584 yılında, dört aydan az bir vakitte, dört binden fazla beyitten oluşan bu destanı bitirir. Mesnevisini yazmadan önce de Kitâbü'l-Egânî'yi okur, Arap kaynaklardaki rivayetleri toplar, hikâyeyle ilgili söylenen şiirleri gözden geçirir, eserin planını hazırlar (Akalin, 1994, s. 58).

Nâkâm, vezin konusunda Nizâmî'yi takip etmez. Nazire geleneği içerisinde eserler aynı vezinle tanzir edilse de azınlık, farklı vezin tercihinde bulunmuştur. Nâkâm da bu kısım içinde yer almaktadır. Nizâmî mesnevisini *mef'ûlü mefâ'îlü fe'ûlün* kalıbıyla; Nâkâm ise *mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün* kalıbıyla yazmıştır.

Nizâmî eserini bilindiği üzere Farsça yazmış, Nâkâm ise mesnevisini Nizâmî ve Vahşî'den yaptığı alıntılar hariç tutulursa Türkçe yazmıştır. Ayrıca Nâkâm, Nizâmî gibi her bölüme başlık vermiş; fakat bu başlıkları Arapça-Farsça tamlamalarla Türkçe yazmıştır. Örneğin; *Mecnûnun Kuyûd-ı Hestîden Vâreste Oldığı ve Vuhûş u Sibâ Birle Ünsiyet Bulduğu*, gibi.

Nizâmî'nin eserinde daha fazla bölüm bulunmaktadır. Bölüm sayısı değişmekle birlikte 52 bölümde hikâyeyi ele alır. Nâkâm'ın mesnevisi ise 38 bölümden oluşur ve şair 36 bölümde hikâyeyi işler. Nâkâm, eserine mukaddime bölümünden sonra giriş yaparken; Nizâmî, giriş bölümünde tevhid, münacat, na't gibi bölümlerin haricinde hem memduhundan hem de anne, baba, dayı gibi yakın akrabalarından bahsettiği bölümlere yer verir. Ayrıca kanaat, tevazu, söz gibi konularda da bahis açar. İki şairin mesnevilerindeki bölümler ise aşağıda tablo hâlinde verilmiştir:

Tablo 1. Nizâmî'nin *Leylâ vü Mecnûn* Mesnevisi ile Nâkâm'ın *Mecnûn u Leylî* Mesnevisinin bölümleri

Nizâmî'nin <i>Leylâ vü Mecnûn</i> Mesnevisi	Nâkâm'ın <i>Mecnûn u Leylî</i> Mesnevisi	Bölüm
Tevhid, Na't, Mirac-ı Peygamber, Hikmet ve öğüt hakkında, Sebeb-i nazm-ı kitab, Ahsitan'ın methi, Padişaha hitap, Şehzadenin methiyesi ve oğlumun ona emanet edilmesi, Beni inkar edenlerden şikayet, Şikayetin özrü, Oğlum Muhammed'e nasihat, Az konuşmanın güzelliği, Ölen hısımlarımdan hatıralar, Atamın hatırası, Anam Reise'nin hatırası, Dayım Hacı Ömer'in hatırası, Geçmiş musahabelerin hatırası ve başkaları ile musahiplik, Vücudu unutmak, şöhreti unutmak, Geçen ömrü unutmak, Alçaklığı ve yaltaklığı reddetmek, Zulme katlanmamak, Padişahların kulluğunu terk etmek, İnsanların işine ve rızkına el uzatmamak, Şadlık ve kanaat, Şadlıkla halka hizmet etmek, Tevazu sahibi olmak, Halvete çekilip söz yaratmak	- Mecnun ve Leyla destanının mukaddimesi	
- Agaz-ı destan	- Mecnun ve Leyla'nın mektepte birbirlerini bulup âşık olmaları	
- Leyla ile Mecnun'un sevişmesi	- Mecnun'un Leyla'ya âşık olduğunun yayılması ve Leyla'nın mektepten ayrılması	
- Mecnun'un aşkı hakkında	- Mecnun'un divane oluşu	GELİŞME
- Mecnun'un Leyla'nın temasına gitmesi	- Mecnun'un Necd dağına gitmesi, sabah rüzgârına hâlini anlatması	
- Mecnun'un babasının Leyla'yı istemesi	- Mecnun'un babasının Leyla'yı istemesi	
- Leyla'nın aşkıyla Mecnun'un ağlayıp sızlaması	- Mecnun'un dağa gitmesi, aşkını anlatması	
- Babasının Mecnun'u Kâbe'ye götürmesi		
- Mecnun'un babasının Leyla'nın		

- kabilesinin kastından haberinin olması	- Mecnun ve Leyla'nın birbirlerini gül bahçesinde bulmaları	
- Babasının Mecnun'a nasihati	- Mecnun'un Kâbe'ye gitmesi ve aşkının artması	
- Mecnun'un babasına cevabı	- Necd emirinin Mecnun'un katline emretmesi, Mecnun'un babasının oğlunu bulup nasihat etmesi	
- Leyla'nın ahvali hakkında	- Leyla'nın aşkı ve âşıkların birbirlerinden şiirlerle haber almaları	
- Bahara övgü ve Leyla'nın harmanlık temasına gitmesi	- Şairin felekten dert yanması, kazaya rıza göstermesi	
- İbn-i Selam'ın Leyla'yı istemesi	- Bir kişinin Leyla'nın güzelliğini küçümsemesi, sonra pişman olması	
- Nevfel'in Mecnun'la tanışması	- Bahar mevsiminde Leyla'nın gül bahçesinde gezmesi	
- Mecnun'un Nevfel'e kızması	- İbn-i Selam'ın Leyla'yı görmesi ve âşık olması	
-Leyla'nın kabilesi ile Nevfel'in savaşıması	- Şairin sakî-yi manevîden yardım istemesi	
- Mecnun'un Nevfel'e öfkelenmesi	- Nevfel'in Mecnun'la tanışması	
- Nevfel'in ikinci muharebesi	- Nevfel'in askeriyle Leyla'nın kabilesine gitmesi, Leyla'yı istemesi	
- Mecnun'un ahuları azat etmesi	- Nevfel'in savaşta zafer kazanması ve Mecnun'a verdiği sözü tutmaması	
- Mecnun'un maralı azat etmesi	- Mecnun'un zincire vurulup gezmesi	GELİŞME
- Mecnun'un karga ile sohbeti	- Bir güzelin Mecnun'u görüp onunla konuşması	
- Kocakârının Mecnun'u Leyla'nın kapısına götürmesi	- İbn-i Selam'ın Leyla'yı istemesi ve evlenmeleri	
- İbn-i Selam'ın destanı	- Mecnun'un babasının ölümü	
- Leyla'nın İbn-i Selam'a verilmesi	- Mecnun'un, babasının ölümünden haberdar olması	
-Leyla'nın İbn-i Selam'ın evine göçmesi	- Mecnun'un vahşilerle dost olması	
-Leyla'nın kocaya gitmesini Mecnun'un haber alması	- Zeyd ve aşkı hakkında	
-Leyla'nın hayaline Mecnun'un şikâyetinde bulunması	- Mecnun'un önce yıldızlara yakarması sonra bundan vazgeçip Allah'a dua etmesi; Zeyd'in, Mecnun ve Leyla'nın haberleşmelerini sağlaması	
- Babasının Mecnun'u görmeye gitmesi	-Selim-i Amiri'nin Mecnun'u ziyareti, Mecnun'un, annesiyle buluşması, annesinin vefatı	
- Mecnun'un babasına cevabı	- Mecnun'un, annesinin vefatını öğrenmesi	
- Babasının Mecnun'la vedalaşması	- Leyla'nın Mecnun'la buluşması	
- Babasının ölümünü Mecnun'un haber alması	- İbn-i Selam'ın vefatı	
- Mecnun vahşiler arasında	- Zeyd'in İbn-i Selam'ın vefat haberini Mecnun'a vermesi	
- Hikâye	- Leyla'nın Mecnun'u daveti	
- Mecnun'un yıldızlara şikâyeti	- Mecnun ve Leyla'nın iffeti	
- Leyla'nın mektubunun Mecnun'a yetişi	- Şairin sakî-yi manevîden yardım istemesi	
- Leyla'nın mektubunu Mecnun'un okuması	- Leyla'nın vefatı	
- Mecnun'un mektubunu Leyla'nın okuması	-Mecnun'un, Leyla'nın vefatını öğrenmesi ve mezarının başında hayatını kaybetmesi	
- Mecnun'un dayısı Selim-i Amiri'nin Mecnun'u görmeye gelmesi		
- Hikâye		
- Anasının ölümünü Mecnun'un haber alması		
- Leyla'nın Mecnun'a siparişi		
- Mecnun'un gazel okuması		
- Bağdatlı Selam'ın Mecnun'u görmeye gitmesi		
- Mecnun'un azameti hakkında		
- Zeyd ile Zeyneb'in sevgisi hakkında		
- İbn-i Selam'ın ölümü		
- Zeyd'in İbn-i Selam'ın ölüm haberini getirmesi		
- Leyla'nın Allah'a yakarışı		
- Leyla ile Mecnun'un görüşmesi		
- Güzün gelişi ve Leyla'nın ölümü		
- Leyla'nın ölümünü Mecnun'un haber alması		
-Bağdatlı Selam'ın ikinci defa Mecnun'u görmeye gelmesi		
- Leyla'nın kabri üzerinde Mecnun'un ölmesi		
- Zeyd'in Leyla ve Mecnun'u rüyasında görmesi		
- Kitabın hatimesi	- Kitabın hatimesi ve şairin hâlinin şerhi	SONUÇ

Nazire geleneğinde bazen şairin, tanzir ettiği eserin sahibinin adına yer verdiği görülmektedir. Nâkâm da Nizâmî'nin adını eserinde zikretmekte ve onun *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisinden 4 Farsça beyit alıntılanmaktadır. Bu mesneviden alıntı yapma sebebi ise beyitlerin konuya ve vezne uygunluğudur:

Ne turfe söylemiş Pîr-i Kirâmî
Velîler serveri ya'nî Nizâmî

بیای جان توانی شد بر افلاک
رها کن شهر بند خاک بر خاک

*Göklere can ayağıyla çıkılabilir.
Toprakta bağlı olanı toprağa bırak.*

مگو بر بام گردون چون توان رفت
توان رفت ارز خود بیرون توان رفت

*Feleğin çatısına nasıl çıkılacak deme.
Kendinden çıkabilirsen çık.*

بیرس از عقل دور اندیش گستاخ
که چون شاید شدن بر بام این کاخ

*Küstah akla, bu köşkün damına nasıl
çıkılabilir diye sor.*

خرد شیخ الشیوخ رای تو بس
ازو پرس آنچه می‌پرسی نه از کس

*Akul senin yolunun en büyük şeyhidir.
Soracağımı başkasından değil ondan sor
(1999-2003).*

Nâkâm'ın *Mecnûn u Leylî* mesnevisinin özeti ise şöyledir: Âşıklık harabatında her devirde bir âşığa mey verilir. Bu devran, silsile hâlinde devam eder ve sıra Mecnun'a gelir. Mecnun'un adı Kays'dır ve gönlü şad, özgür bir şekilde gezmektedir. Mektebe gittiğinde Leyla'nın yüzünü görür ve ona âşık olur. Gönlünde çıkan bu aşkla harabata gider ve saki ona aşk şarabını verir. Kendinden geçen Kays'ın elinden ihtiyarını alır, onu aşka müptela eder. Mecnun bakar ki saki aslında Leyla'dır:

Temâşâ kıldı gördi mûy-be-mû

Bu sâkîdir hemân Leylâ-yı meh-rû (35)

Buradan, dilinde Leyla'nın adı ve zikri ile çıkar. Leyla da onun gibidir. Her ikisi de aşkla yanmaktadır; fakat Kays'ın aşkı aşikâr, Leyla'nın aşkı gizlidir.

Ne zaman Kays Leyla'yı mektepte görse mutlu olur ve bunu belli eder. Sonunda da bu aşk ortaya çıkar, Leyla mektepten alınır. Mektebe gelip de Leyla'yı göremeyen Kays, bir iki gün sabrettikten sonra Leyla'nın bulunduğu yere gidip âh etmeye, ağlayıp inlemeye başlar. Bu yüzden mahalleden uzaklaştırılır ve o, Kays adını Leyla'nın aşkına feda edip Mecnun olur:

Edip Kays adını âhir o dil-hûn

Fedâ-yı 'aşk-ı Leylî oldı Mecnûn (75)

Ümidi kalmayan Mecnun'un habercisi, sabah rüzgârıdır. İradesini ve aklını yitiren Mecnun, delilikle âlemde meşhur olur. Vahşiler gibi çöllerde dolaşmaya başlar, kimseyle konuşmaz, nasihatleri dinlemez. İhtişamlı bir dağ olan Necd dağının etekleri, gül bahçesidir ve Mecnun, burayı mesken edinir. Her gece oraya gidip Leyla'yı yâd ederek feryat eder. Sabah rüzgârından Leyla'ya gitmesini, ahvalini anlatmasını ister. Oğlunun bu hâline üzülen, Âmirî kabilesinin emiri olan Mecnun'un babası, kabilenin ileri gelenleriyle Leyla'yı istemeye gider. Necd ehli onları ağırlayıp misafir eder; fakat Leyla'nın babası Mecnun'un akıl sahibi olmadığını, evliliğe onay verirse Arap ehlinin kendini kınayacağını söyleyip evlilik isteğine olumsuz cevap verir. Âmirîler üzülp geri dönerler ve Mecnun'a Leyla'yı unutmamasını, başka biriyle evlenmesini söylerler. Bu teklife öfkelenen Mecnun, etrafta birçok güzel bulursa da hiçbirinin Leyla gibi olamayacağını anlatır. Her güzel, Leyla olsa herkes de âşık Mecnun olurdu:

Eger her nâzenîn olsaydı Leylâ

Olurdu cümle hem Mecnûn-ı şeydâ (148)

Mecnun, ailesine kendisini unutmamasını söyleyip çöl yolunu tutar. Gözü yaşlı, elbisesi yırtık, dilinde Leyla adı, feryat ederek dolaşır. Bir dağın eteğinde oturup derdini anlattığı beyitler söylemeye başlar. Bu sırada bahar gelmiş, etraf güller, laleler, sümbüller ile dolmuştur. Sevda ateşiyle dolaşan Mecnun'un yolu cennete benzer bir gül bahçesine düşer ve o, gülle konuşup hâlini anlatır. O sırada Leyla da arkadaşlarıyla oradadır. Birbirlerini gören âşıklar kucaklaşır, kendilerinden geçip bayılır. Leyla'nın arkadaşları Leyla'yı uyandırır ve ona bu durumun kendisine layık olmadığını, anne ve babasının bu hâlden üzüleceğini söyleyip onu götürürler. Olayı kimseye de anlatmazlar. Mecnun ise ayılınca Leyla'yı göremez ve ağlayarak, feryat ederek sahra yoluna gider.

Mecnun'un aşkı her yerde konuşulmaktadır. Mecnun'un babası da oğlunun bu hâline çare bulmak için onu çölde bulup Kâbe'ye hacca götürür. Oğluna aşk derdinden azat olması için dua etmesini söylese de Mecnun, Allah'a aşkını arttırması için dua eder:

Beni 'aşk ile mu'tâd et İlâhî

Dilimde 'aşkı müzdâd et İlâhî (303)

Sessizce Mecnun'un yakarışını dinleyen babası, bu derdin dermansız olduğunu anlar ve oradan ayrılırlar. Mecnun da sevdası fazlalaşmış bir şekilde çöle geri gider.

Aşkı artan Mecnun, Necd yolunu tutar ve Leyla'nın bulunduğu yerde şiirler okur. Onun figanları kabile ehlini üzer. O kabileden biri, kabile reisine durumu söyler. O da bir daha Mecnun'un oraya gelmesi durumunda, kanının dökülmesini emreder. Bunu haber alan Mecnun'un babası da oğlunu aramaya başlar. Oğlunu perişan bir hâlde bulur ve Necd emirinin canına kast ettiğini anlatır. Çölden uzaklaşmasını, kendisine bıraktığını servetle mutlu yaşamasını ister. Ama Mecnun bunu kabul etmez. Babası da oğlunu götürmek için başka bir çözüm bulur ve Leyla'nın kendilerinde misafir olduğunu söyler. Bu sözü duyan Mecnun sevinir, babasıyla eve döner; fakat Leyla'yı göremeyince tekrar dağ yoluna gider.

Gül bahçesinin gülü, zamanın nazenini Leyla da Mecnun'un aşkıyla ağlayıp inlemektedir. Bazen hâlini rüzgâra anlatır ve ondan Mecnun'a gidip onu hâlimden haberdar etmesini ister. Şiirler yazar, yola atar. Oradan geçenler bu şiirleri Mecnun'a ulaştırır. Onun yazdıklarını da Leyla'ya. Ama sonunda sır ortaya çıkar, dedikodular onları yine ayırır.

Hikâyenin devamında şair, devrandan dert yanar. Onun gönlü, muhabbete tutulmuş iken sıkıntı tuzağına düşmüştür. Gözünü açtığından beri dert, keder görmüştür. Gençliği zorluklarla geçen şair, şimdi 55 yaşında, baykuş gibi gaflet köşesinde tünemiştir. Feleğe dert yanarken gaybdan bir ses gelir ve bu ses, felekle kavga etmemesini; zira feleğin elinde ihtiyarı olmadığını, Allah'tan meramını istemesini söyler. Şair de kadere razı gelip hikâyeye devam eder.

Cihanda Mecnun'un âşıklığı şöhret bulunca herkes Leyla'nın cemalini görmeyi arzular. Leyla da bir sabah vakti etrafta dolaşırken bir kişi onu görüp cemalini seyreder ve onda güzellikten iz bulunmadığını söyler. "Âlemde senden daha güzeller varken Mecnun neden sana âşık oldu?" diye sorar. Leyla da ondaki güzelliği görececek göze sahip olmadığı cevabını verir. "Sen surete talipsin, Mecnun benim siretime meftundur." der. Söylediklerinden pişman olan adam oradan ayrılır.

Bir bahar günü Leyla arkadaşlarıyla gül bahçesinde gezmeye gider. Mecnun'u anmak, ağlamak, aşk derdini gülle konuşmak ister. Aniden esen rüzgâr ona Mecnun'un kokusunu getirir. Kokuyu takip edince cennete benzeyen bir bahçeye ulaşır. Akan ırmağa karşı Mecnun'a hitaben şiirler okur ve rüzgârdan bunları Mecnun'a iletmesini talep eder. Bu sırada bir kişinin Mecnun'un gazelini okuduğunu duyar. Sitem dolu şiiri dinleyen Leyla, hasretle ağlar, feryat

edip bayılır. Arkadaşları onu eve götürür ve biri, annesine durumu anlatır. Kızının çaresiz bir aşka tutulduğunu anlayan anne, susmayı, sabretmeyi tercih eder.

Bir gün gül bahçesinde gezmeye çıkan Leyla'yı İbn-i Selam isimli biri görür ve ona âşık olur. Eve dönüp evlilik isteğini iletmesi için birini Necd'e gönderir. Bu kişiye Leyla'nın ailesi, Leyla'nın hasta olduğunu söyleyip vakit ister. Bu cevaba İbn-i Selam çok sevinir. Leyla ise bu durumdan, kaderin takdirinden habersiz, hasret ateşinde yanmaktadır.

Şair sakiden yardım istediği bir bölüme yer verdikten sonra hikâyeye devam eder. Arap diyarında kahramanlığıyla nam salmış Nevfel, bir gün avlanmaya çıkar. Perişan hâldeki Mecnun'u görür ve aşk müptelası olduğunu öğrenir. Onunla dertleşir ve Mecnun'a Leyla'yı alacağı sözünü verir. Mecnun da yıkanır, temizlenir, güzelce giyinir. Mecnun, Nevfel'in misafiri olup o şahın gölgesinde mutlu yaşar. Bu durum iki üç ay böyle devam eder.

Bir gün Mecnun, Nevfel'in meclisinde şiirler okur ve ona verdiği sözü hatırlatır. Nevfel de bu sitem üzerine kılıç kuşanıp adamlarıyla Necd'e gider, çadır kurar. Bir adamını Leyla'yı istemeye gönderir. Leyla'yı vermeyen kabile, savaşa hazır olduklarını belirtir ve buna öfkelenen Nevfel saldırıya geçer. Mecnun ise savaş sırasında Necd askerlerinin galip gelmesi için dua etmektedir. Bu durumu fark ederler. Diğer yandan askerlerin çoğalmasıyla Nevfel geri çekilmek zorunda kalır. Mecnun da buna sitem eder. Nevfel tekrar asker toplayıp saldırır ve Necd kabilesini yener. Leyla'yı istediğinde Leyla'nın babası kızını Mecnun'a vermek istemediğini, onun vahşi hayvanlarla gezdiğini, kızının bu hâle düşmesini istemediğini, eğer sözlerine kulak vermezse kızını öldüreceğini söyler. Nevfel de Mecnun'un savaştaki hâlini hatırlayıp sözünden vazgeçer, geri döner. Mecnun da ağlar, sitem eder ve dağ yoluna gider.

Sahraya geri dönen Mecnun'un derdi günden güne artmaktadır. Bir gün rüzgâr Leyla'nın kokusunu getirince onun diyarına gitmek için yola çıkar. Bir kocakarının bir adamı zincirleyip götürdüğünü görür. Mecnun, kadına "Zincir bana yaraşır, beni bağla ve kazandığın paranın tamamı senin olsun." der. Mecnun'un boynuna zincir takılır ve kadınla yola düşerler. Leyla'nın çadırına gelirler. Leyla'nın yüzünü gören Mecnun, onunla dertleşir, hasrete son vermesini ister. İçindeki aşkı şiddetlenince inler ve zinciri parça parça edip dağa geri gider.

Boynunda zincirle dolaşırken Mecnun'u bir güzel görür ve Leyla'yı unutup onu sevmesini, ona yâr olacağını söylese de Mecnun "Sen de güzelsin; ama Leyla değilsin. Benim tek arzum Leyla'dır." der.

Nevfel ile yapılan savaş neticesinde Leyla'nın Mecnun'a kavuşma ümidi artar; fakat babası yanına gelip Mecnun'dan kurtulduklarını söyleyince üzülür, ağlamaya başlar. İbn-i Selam birçok hediyeyle Leyla'yı istemeye gelir. Babası Leyla'yı verir ve düğün yapılır. Bu sırada bir kişi Mecnun'un feryadını duyar ve o tarafa gidince perişan hâlde onu görür. Ona "Sen Leyla'nın aşkıyla, onu yâd ederek dertlenmekte; o ise mutlu, bu diyarı terk etmektedir." der. Mecnun da gidip Leyla'ya sitem eder, verdiği sözü tutmadığını söyler. Leyla da figan edip derdinin çokluğundan bahseder. Mecnun aşkını anlatarak yaşarken o, sessizce içten yanmaktadır. İstemeyerek evlenmiş, canlı canlı mezara girmiştir:

Figân kim ölmeden ben bahtı kara

Götürmüşler beni zinde mezâra (1334)

Leyla'nın sırrı Mecnun'a zahir olunca, Mecnun feryat eder ve toprağa düşer. O sırada kafile damadın menziline ulaşır. Leyla ile baş başa kalan İbn-i Selam onu öpmek ister; fakat Leyla izin vermez ve "Bana bir daha el uzatırsan seni öldürürüm." der. İbn-i Selam da özür dileyip sabırla beklemeye rıza gösterir. Leyla da yalnız kaldığı zamanlarda çadırdan çıkıp ağlayarak Mecnun gibi dolanmaya başlar:

Çıkardı haymeden geh lâubâlî

Gezerdi sû-be-sû Mecnûn misâli (1367)

Mecnun'un babası oğlunu iyi etmek için diyar diyar dolaşır, çare arar. Fakat aşk derdine derman bulamaz. Takatten düşer ve ölmeden önce oğlunu bulmak ister. Mecnun'u bir mağarada bulur. Ölüm vaktinin yaklaştığını söyleyip nasihatler eder, onu eve döndürmeye çalışır. Ama Mecnun'un verdiği cevaplarla ondan ümidini keser, oğluna sarılıp eve döner. Bir iki gün dertle inleyip vefat eder. Bir gün vadide mahzun oturan Mecnun'a orada avlanan bir avcı, babasının ölüm haberini verir. O da babasının mezarını ziyaret eder, toprağını öper, âh eder, hâlini babasına anlatır. Sabah olunca da sahraya geri döner.

Bir gün Mecnun dolaşırken Leyla ve kendisinin resminin bulunduğu bir sayfa görür. Oradaki Leyla'nın nakşını parçalar. Bunun nedenini soranlara "Aşkta ikilik yoktur. Ben Leyla, Leyla da Mecnun'dur. Âşık, bir ceset; maşuk bir ruhtur. Ceset zahir, ruh gizli olmalıdır." cevabını verir. Bir kaside okur ve sahraya tekrar gider. Vahşi hayvanlarla dost olur. Ahuların gözünü sevgilinin gözüne benzetip öper.

Zeyd adında huyu da kendi de güzel, aşk yolunda ikinci Mecnun gibi görülen biri vardır. Amcasının kızına âşık olan Zeyd, fakirlik yüzünden onunla evlenemez. Ayrıca Zeyd, Leyla'nın komşusudur ve onun hâliinden haberdardır. O, Leyla ve Mecnun arasında haberleşmeyi sağlar.

Bir gece Mecnun sevgilinin ayrılığında ağlarken derdini yıldızlara anlatır. Bunun boş bir çaba olduğunu anlayıp Allah'a dua eder. Burada, Leyla'nın bahane olduğunu, Allah aşkıyla inlediğini, Allah'ın tecellisinin Leyla'nın yüzünde bulunduğunu söyler:

Tecellî-gâhîñ oldu rûy-ı Leylî

Beni kıldîñ esîr-i mûy-ı Leylî (1705)

Sabah olduğunda Zeyd'i görür. O, Leyla'dan haber getirmiştir. Leyla, mektubunda evli olmasına rağmen kocasına yaklaşmadığını, ölene kadar onu seveceğini anlatır ve babası için başsağlığı diler. Mecnun da mektubu ve Zeyd'in gözünü sevinçle öper. Bende kağıt kalem yok demesi üzerine Zeyd ona kağıt, kalem çıkarır. Mecnun da aşkıdan bahsettiği bir mektup yazar.

Mecnun'un dayısı Selim-i Âmirî, yeğenin hâliinden üzüntülüdür. Onu ziyaret eder ve yiyecek, içecek ikramında bulunur. Fakat Mecnun bir lokma bile almaz, annesini sorar. Selim-i Âmirî de annesini getirir. Oğlunu perişan gören kadın Mecnun'u kucaklar, öper, figan eder. Mecnun'a ölüm vaktinin yaklaştığını, gelip onu defnetmesini, sonra yine geri dönebileceğini söyler; fakat Mecnun, annesinin ayağına kapanıp bunu yapamayacağını, kaderinin böyle olduğunu anlatır. Oğlundan ümidini kesen anne geri döner ve bir müddet sonra vefat eder.

Mecnun şiirler okuduğu bir vakitte dayısını matem kıyafetleri içerisinde gelirken görür. Annesinin vefat ettiğini öğrenince türbesine gider, feryat eder. Akraları onun sesini duyup gelirler ve ona nasihat ederler. Fakat Mecnun dinlemez, tekrar dağ yolunu tutar.

Leyla bir gece hareminden çıkar ve Zeyd'e rastlar. Mecnun'un hâlini sorup onu getirmesini ister. Zeyd de gidip haberi Mecnun'a iletir. Mecnun da vahşi hayvanlarla birlikte Leyla'nın yanına gider. Leyla Mecnun'a yaklaşır; ama bela ateşinde yanmaktan korkup daha fazla ilerlemez. Kocasından memnun değildir; fakat töhmette kalmaktan, aldatmaktan korkar. Mecnun'dan şiir okumasını ister. Mecnun sevinç gözyaşlarıyla uzun bir şiir okur, aşkını anlatır. Sonra feryat edip gider.

İbn-i Selam dermansız bir hastalığa yakalanır ve vefat eder. Araplardaki âdete göre kocası ölen kadın bir yıl matem tutar. Leyla da kocasının ölümünü bahane edip Mecnun için devamlı ağlar, inler. Zeyd de İbn-i Selam'ın ölüm haberini Mecnun'a iletir. Mecnun bu haberden memnun olur, gönlünde ümit ortaya çıkar. Gönlündeki aşk konuştuğuça çoğalır, yana yana sahraya gider. Leyla da matem süresini doldurup evine döner. Zeyd'i çağırıp Mecnun'u bulup getirmesini ister. Bunu öğrenen Mecnun, Leyla'nın yanına varır ve iki âşık feryat eder, sarılıp toprağa düşer. Kendine gelince Leyla onu eve götürür. Konuşmadan birbirlerine bakarlar.

Sonra Leyla, Mecnun'a neden sustuğunu sorar. O da "İkilik aradan kalktı. Leyla da Mecnun da sensin. Mecnun da Leyla da benim." der:

Hemân Leylî de sen Mecnûn da sensin
Hemân Mecnûn benim Leylî de hem ben
Eger zâhirde vardır iki peyker
Velî ma'nâdadır bir sırra mazhar (2452-2453)

Leyla onu kendine çeker, öper. Leyla'nın gönlünde aşk şiddetlenirken, Mecnun'da muhabbet artar:

Dil-i Leylîde buldı 'aşk şiddet
Dü-bâlâ oldu Mecnûnda muhabbet (2464)
"Hû" narası atan Mecnun, sahraya gider.

Daha sonra şair, Mecnun'un melek gibi masum olduğunu, nefesine düşkün olmadığını, cihandan geçtiği için hakikat diyarında mutluluğa ereceğini söyler. Devamında da sakiden yardım istediği bir bölüme yer verir. Sonrasında Leyla'nın hâlini anlatır. Leyla, Mecnun'un hasretiyle gittikçe güçsüzleşir ve hastalanır. Yatağa düşen Leyla, sırrını annesine açar. Öleceğini belirten Leyla, annesinden onu gelin gibi defnetmelerini, Mecnun'a hâlini anlatmasını, onu beklediğini söylemesini ister ve vefat eder. Onu kefenleyip defnederler. Zeyd de Leyla'nın vefat haberini aldıktan sonra Mecnun'u sahrada bulur ve bu haberi ona iletir. Mecnun da bu duyduktan sonra kendini kaybedip yere düşer. Kendine gelince feryat eder, feleğe sitemde bulunur. Kanlı yaşlar akıtarak mezara gider. Mezar başında kendini parçalar, gözyaşlarıyla mezarı kırmızıya boyar. O kadar bağırır ki Leyla onu öbür dünyadan duyup kendini fazla bekletmeden gelmesini söyler. Mezara sarılan Mecnun, orada vefat eder. Vahşi hayvanlar da bir süre mezarda bekler ve onlar gidince Mecnun'u kefenleyip Leyla'nın yanına defnederler. Mezarları ziyaret yeri hâline gelir. Zeyd, vefalı dost olarak onların mezarlarının başında bekler ve Leyla ile Mecnun'un şiirlerini âlemde yayar. Hikâyenin bitiminde hatime bölümüne yer veren şair, eserini tamamladığı için Allah'a dua eder. Kendi hayatından da bahsederek, hataları için af dileyip mesnevisini sonlandırır.

Nâkâm'ın mesnevisinin muhteva yönünden Nizâmî'nin mesnevisiyle benzerlikleri şu şekildedir:

- Bu hikâyenin eski bir hikâye olduğu, rivayet edildiği belirtilir.
- İki mesnevide de Mecnun'un adı Kays'dır. Kays'ın âşık olduğu kız da Leyla'dır.
- Mesnevilerde kahramanlar aşk acısı çeker.
- Aşkın ortaya çıkışı dedikodu neticesindedir.
- Dile düşen âşıklar, birbirlerini uzaktan sevmeye başlar. Leyla okuldan alınır. Kays, aşkı dolayısıyla Mecnun adını alır.
- Mecnun Necd dağına gider. Babası onun aşkını öğrenip Leyla'yı istemeye kabilenin ileri gelenleriyle gider.
- Mecnun'un deliliği nedeniyle Leyla verilmez.
- Baba oğluna nasihatlerde bulunur. Aklını başına almasını eve dönmesini ister.
- İki mesnevide de Leyla ve Mecnun, aşklarını anlatan şiirler söyler.
- Baba, şifa bulmak için Mecnun'u Kâbe'ye götürür.
- Leyla'nın kabilesi Mecnun'dan rahatsız olur ve kabilenin reisi onun için ölüm emri verir.
- Mecnun'un babası oğlunu her yerde arar.
- Mecnun iki mesnevide de babasını över, kendi hâlinden ötürü özür diler; fakat iradesinin elinden alındığını, kaderinin bu olduğunu anlatır.
- Her iki mesnevide de Mecnun'un önce yıldızlara, sonra Allah'a yakarışı vardır.

- Sabah rüzgârı haberleşmeyi sağlar. Ayrıca Leyla ve Mecnun'a haber getiren tipler de bulunur.
- Nevfel ve Mecnun tanışır. Nevfel, Leyla'nın kabilesiyle iki kez savaşı. İlkinde geri çekilir; fakat ikincisinde kazanır.
- Mecnun savaş sırasında Leyla'nın kabilesi kazansın diye dua eder. Nevfel de savaş sonrası onun hâlini hatırlar ve Mecnun'a verdiği sözden vazgeçer.
- Mecnun vahşi hayvanlarla gezer.
- Mecnun, ahuyu Leyla'ya benzetip gözünden öper.
- Leyla, gül mevsiminde arkadaşlarıyla dışarı çıkar.
- Leyla, yoldan geçenlerden Mecnun'un şiirlerini duyar.
- Leyla'nın arkadaşları onun hâlini annesine anlatır.
- Leyla, kendini zincirsiz bir tutsak gibi hisseder.
- Mesnevilerde Leyla ve Mecnun'un birbirlerine sitem ettikleri bölümler bulunur.
- Mecnun'un babası, oğluna eve dönmesi için nasihatlerde bulunur. Daha sonra vefat eder. Mecnun da ölüm haberini alıp mezara koşar, feryat eder.
- Bağa giden Leyla'yı İbn-i Selam görür, âşık olur ve onu ister. Önce, Leyla'nın ailesi hastalığı ileri sürerek ondan vakit ister. Sonrasında, Leyla verilir ve düğün yapılır.
- Leyla'nın evlilik haberi Mecnun'a ulaşır. O da gelip Leyla'ya sitemde bulunur.
- Leyla ve Mecnun mektuplaşır.
- Mecnun'un Selim-i Âmirî adında akil bir dayısı vardır. Mecnun'a yardım eder, Mecnun'u annesiyle görüştürür.
- Mecnun'un annesi oğluna nasihatlerde bulunur, eve dönmesini ister; fakat Mecnun kabul etmez. Annesi eve geri döndüğünde hastalanır ve vefat eder. Onun vefat haberini Mecnun'a dayısı getirir.
- İhtiyar bir kadın Mecnun'u boynundan zincirleyip gezdirir.
- İbn-i Selam dermansız bir hastalığa yakalanır ve vefat eder. Araplardaki âdete göre kocası ölen kadın matem tutar. Nizâmî bu süreyi iki yıl, Nâkâm ise bir yıl şeklinde belirtir.
- Leyla kocasının ölümünü bahane edip Mecnun için devamlı ağlar, inler.
- Matem süresi dolunca Leyla baba evine döner.
- Leyla, Mecnun ile buluşmak ister, onu Zeyd'i aracı kılıp çağırır.
- Leyla ve Mecnun birbirlerini görüp bayılırlar.
- Sonbahar tasviri yapılır ve Leyla hastalanır.
- Leyla, annesine sırrını açar, vasiyet edip vefat eder.
- Leyla'nın ölüm haberini Zeyd Mecnun'a verir.
- Zeyd'in âşkından mesnevilerde bahsedilir.
- Mecnun, mezarın başından vahşi hayvanlar gidince Leyla'nın yanına defnedilir.
- Leyla ve Mecnun'un mezarları ziyaret yeri hâline gelir.
- Zeyd, vefalı dost olarak onların mezarlarının başında bekler ve Leyla ile Mecnun'un şiirlerini âlemde yayar.

Muhteva yönünden Nâkâm'ın *Mecnûn u Leylî* mesnevisinin Nizâmî'nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisiyle farklılıkları şu şekildedir:

- Kahraman kadrosu Nizâmî'de daha geniştir.
- Nizâmî eserini, oğlu olmayan Âmirîlerin reisinin Allah'a dua etmesi ve duası neticesinde bir evlada sahip olmasıyla; Nâkâm ise Mecnun ve Leyla'nın mektepte birbirlerini görüp âşık olmalarıyla başlatır.
- Nizâmî, Kays'ın büyüdükçe yaşadığı değişimi (10 yaşında mektebe gitmesi gibi) onun yaşını vererek anlatırken; Nâkâm'da böyle bir yaş mevzusu geçmez.
- Nâkâm mesnevisinde, harabata gitme motifine yer verir. Mecnun mektepte Leyla'yı gördükten sonra gönlünde ortaya çıkan aşkla harabata gider ve saki ona aşk şarabını verir. Kendinden geçen Kays'ın elinden ihtiyarını alır, onu aşka müptela eder.

- Nizâmî'nin mesnevisinde Mecnun üzgün üzgün dolaşırken tuzağa düşmüş bir ahu görür ve avcıya atını verip onu kurtarır. Daha sonra yine tuzağa düşmüş bir maral görür ve onu da eşyalarını vererek kurtarır. Bu motifler Nâkâm'da bulunmaz.
- Nizâmî konuyla ilgili olarak eserinde başka iki hikâye anlatır (bir köpeğin kendine yemek veren birine saldırmaması, zahid ile padişahın hikâyesi). Bu hikâyeler de Nâkâm'ın mesnevisinde yer almaz.
- Mecnun'un kargayla sohbeti Nâkâm'da bulunmaz.
- Nâkâm, mesnevisinde Leyla'nın güzelliğinin sorgulandığı bir motifi kullanır.
- Nâkâm'ın mesnevisinde; bir güzel, boynunda zincirle dolaşırken Mecnun'u görür ve Leyla'yı unutup onu sevmesini, ona yâr olacağını söyler. Mecnun "Sen de güzelsin; ama Leyla değilsin. Benim tek arzum Leyla'dır." der.
- Nizâmî'de mektubu getiren adama Mecnun, kağıt, kalemi olmadığını söyler ve adam yazı gereçlerini ona verip mektup yazmasını sağlar. Nâkâm'da ise bu olaydaki kişi Zeyd'dir.
- Zeyd'in âşık olduğu amcasının kızının adı Nizâmî'de Zeyneb; Nâkâm'da Zinet'tir.
- Zeyd'in ara ara Zeyneb ile görüştüğünü Nizâmî belirtirken; Nâkâm'da böyle bir anlatım geçmez; çünkü Zinet başkasıyla evlendirilir.
- Nizâmî'nin mesnevisinde; Mecnun'un yolu sevgilinin diyarına düşer ve o, yerde vefa kalemiyle Leyla ile Mecnun yazdığını görür. Tırnağıyla Leyla yazısını kazır. Nâkâm da ise bu motif resim şeklindedir. Mecnun, Leyla ve kendisinin resminin bulunduğu bir sayfa görür ve oradaki Leyla'nın nakşını parçalar.
- Nizâmî'nin eserinde Bağdatlı Selam adında biri vardır. Mecnun'u ziyaret eder ve onun şiirlerini deftere yazar. Bu kişi Nâkâm'ın mesnevisinde yer almaz.
- Nizâmî'de Mecnun, birden fazla Leyla'nın mezarına gider. Son gidişinde Allah'tan canını alması için dua eder ve mezarı kucaklayıp can verir. Nâkâm'da ise ölüm haberini alan Mecnun, mezara gelir ve o kadar inler ki öbür dünyadan Leyla, ona seslenir. Kendini fazla bekletmeden gelmesini söyler. Mezara sarılan Mecnun, orada vefat eder.
- Nizâmî mesnevisinde, Zeyd'in rüyasında Leyla ile Mecnun'u mutlu gördüğünü aktarırken; Nâkâm'da böyle bir motif yoktur.

Mesnevilerde mevsimler, olaylarla bağlantılı anlatılır. Leyla gezmeye bahar mevsiminde çıkarken; Leyla'nın hastalanması ve vefatı, sonbahar mevsimindedir. Ayrıca mesnevilerde mekân; Necd dağı, Kâbe gibi yer isimleriyle ya da bağ, gül bahçesi, çöl, sahra, dağ gibi adlarla yer alır.

Sonuç

Türk edebiyatında başta gazel olmak üzere mesnevi, müstezad gibi nazım şekillerine nazireler yazılmıştır. Özellikle mesnevi nazireleri, aşk konulu mesnevilere, özellikle Nizâmî'nin Hamse'sine yazılmıştır. 19. yüzyıl şairi Nâkâm da eserlerini oluştururken Nizâmî'nin tesirinde kalmış bir şairdir. *Genc-i Edeb, Mahzenü'l-Esrâr'a; Ferhâd u Şîrîn, Hüsrev ü Şîrîn'e, Mecnûn u Leylî* mesnevisi *Leylâ vü Mecnûn'a* nazire şeklinde kaleme alınmış eserleridir.

Nizâmî ve Nâkâm'ın Leyla ile Mecnun hikâyeleri nazire geleneği içinde değerlendirildiğinde bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Bunlar:

- Nâkâm hikâyeye bilinen bir hikâye dese de kendi düşüncelerini, edebî tarzını eserine yansıtmıştır. Mesnevisine başlık olarak seçtiği *Mecnûn u Leylî* adı da bu noktada dikkat çekicidir. Nazire geleneğinde örnek aldığı Nizâmî'nin mesnevisiyle aynı adı tercih etmemiştir. Ayrıca mesnevi içerisindeki anlatımlarla şairinin ilahî aşkı anlatmaya çalıştığı, eserine tasavvufi bir boyut kattığı görülmektedir.
- Nâkâm'ın mesnevisi, beyit ve bölüm sayısı bakımından Nizâmî'nin mesnevisinden daha azdır. Bundan dolayı da kahraman kadrosunda bir azlık söz konusudur.

- Nazım şekli bakımından da şairin zemin şiirle uyumu görülür. Şairler mesnevi nazım şeklini kullanılmış ve kahramanlara söylenen gazel ve kasidelerde de bu nazım şeklini korunmuştur.
- Nazire geleneğinde vezin uygunluğu aranmaktadır. Fakat bu durumun istisnaları da mevcuttur. Nâkâm'ın mesnevisi de bu istisnai örneklerdendir.
- Tanzir edilen eserin sahibinin adına yer verme üslubu Nâkâm'da görülmektedir. Şair hem Nizâmî'den bahsetmekte hem de onun *Hüsrev ü Şîrin* mesnevisinden beyit alıntılanmaktadır. Bu mesneviden alıntı yapma sebebi de beyitlerin konuya ve vezne uygunluğudur.
- Nâkâm mesnevisinde Nizâmî'nin eseriyle konu noktasında birlik içerisindedir. Mesnevisinde bir takım farklı motifler yer alsa da şair, genel olarak Nizâmî'nin mesnevisindeki muhtevayı işler.
- Mesnevideki mekânlar ve bazı olayların anlatımlarındaki zaman, mevsim tercihleri benzerlik göstermektedir.

Belki de Nizâmî gibi hamse oluşturmak isteyen; fakat bu gayesine ulaşamadığı anlaşılan Nâkâm'ın eserleri, nazire şeklinde yazılmış gibi görünse de aslında şairin dünya algısını, edebî tarzını yansıtmaktadır. Bu çalışmada da Leyla ve Mecnun hikâyesinin anlatıldığı ilk ve son eserin nazire geleneğinde şekil ve muhteva karşılaştırması yapılmış, geleneğin yüzyıllar sonra bile nasıl canlılığını koruduğu ve edebiyata kattığı zenginlik tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- Akalın, N. (1994). *Nizâmî-yi Gencevî'nin hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve Leylî vü Mecnûn Mesnevisinin tahkiye unsurları açısından tahlili* (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Atik, A. (2009). *Celili'nin Leyla ve Mecnun'u ve Nizami'nin Leyla ve Mecnun'u ile karşılaştırma* (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Dilberipur, A. (2005). Türk Edebiyatında Nizami'nin takipçileri ve Hamse'sine nazire yazarlar (M. F. Köksal Çev.). *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yay.
- Durmuş, İ. (2003). Leyla ve Mecnun. *TDVİA*, 27, 156-160.
- Kalpaklı, M. (2006). Osmanlı Şiir Akademisi: Nazire. *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2, 133-137.
- Köksal, M. F. (2006). *Sana benzer güzel olmaz Divan şiirinde nazire*. Ankara: Akçağ Yay.
- Özgeriş, M. M. (2018). *İsmail Nâkâm'ın Genc-i Edeb Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Özgeriş, M. M. (2020). Mahzen'ül-Esrâr silsilesinin son halkalarından biri: Genc-i Edeb. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar (32), 137-157.
- Şen, Y. (2019). *Nizami Gencevî Leyla ile Mecnun*. İstanbul: Zengin Yay.
- Türkoğlu, S. (2018). *Nâkâm'ın Mecnûn u Leylî Mesnevisi*. İstanbul: Kesit Yay.
- Yavuz, K. (2013). Türk şiirinde nazire. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10, 359-424.
- Yazıcı, T. (2003). Leyla ve Mecnun. *TDVİA*, 27, 160-161.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Yeni Usûl Osmanlı Sarfı Adlı Eserde Şekil Bilgisi Öğretimi

Teaching Morphology in Yeni Usûl Osmanlı Sarfı

Dr. Öğr. Üyesi Halilibrahim ERTÜRK¹

Öz

Necib Asım Yazıksız, Türk dilinin sarf ve nahviyle ilgili “*Yeni Tertip Muhtasar Osmanlı Sarfı, Mükemmel Sarf ve Nahv-i Osmânî, Yeni Usûl Osmanlı Sarfı*” gibi dar veya geniş kapsamlı birden çok eser kaleme almıştır. Bu eserlerden bir kısmı, sarf ya da nahiv konularına tahsis olunmuş tek konulu kitaplardır. Bir kısmı ise sarf ve nahiv konularını bütünüyle ele alan kavaid kitaplarıdır. Necib Asım Bey tarafından kaleme alınmış gramer konulu eserlerden biri de bu çalışmaya konu olan *Yeni Usûl Osmanlı Sarfı* adlı Türkçe gramer kitabıdır. Eser, Osmanlı Türkçesinin sarf (şekil bilgisi) konularına tahsis olunmuştur. Bu çalışmanın amacı; *Yeni Usûl Osmanlı Sarfı* adlı eserde benimsenen öğretim yöntem ve tekniklerini belirlemek ve genel olarak şekil bilgisinin öğretimi hususunda benimsenen yaklaşımı tespit etmektir. Bu kapsamda öncelikle eserde yer verilen konu başlıkları ve içerikleri, bugünkü gramer kitaplarında ilgili konuda yer alan konu başlıkları ile mukayese edilerek tespit edilen eksiklik ve farklılıklar ortaya koyulmuştur. İkinci aşamada eserde benimsenen öğretim yöntem ve teknikleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Necib Asım, sarf, şekil bilgisi, Türkçenin grameri

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Necib Asım Yazıksız has written more than one works narrow or wide-ranging such as “*Yeni Tertip Muhtasar Osmanlı Sarfı, Mükemmel Sarf ve Nahv-i Osmânî, Yeni Usûl Osmanlı Sarfı*” about the morphology and syntax of the Turkish language. Some of these works are single-themed books devoted to the subjects of morphology or syntax. Some of them are kavaid books that deal with the issues of morphology and syntax as a whole. One of the grammatical works written by Necib Asım is the Turkish grammar book called *Yeni Usûl Osmanlı Sarfı*, which is the subject of the study. This work has been devoted to the subjects of morphology of Ottoman Turkish. The aim of this study is; to determine the teaching methods and techniques adopted in the work named *Yeni Usûl Osmanlı Sarfı* and to determine the general approach adopted for the teaching of morphology. In this context, first of all, the subject titles and contents of the work were compared with the subject titles in today's grammar books and the deficiencies and differences identified were revealed. In the second stage, the teaching methods and techniques adopted in the work were emphasized.

Keywords: Necib Asım, sarf, morphology, grammar of Turkish

Paper Type: Research

Giriş

Anadolu sahasında yazılmış bilinen ilk Türkçe gramer kitabı olan Müyessiretü'l-Ulûm'dan itibaren Cumhuriyet dönemine dek kaleme alınan gramer kitaplarında, çoğunlukla Arapça gramer kaidelerinin esas alındığı görülür. Bir diğer deyişle Türkçeye ait dil malzemesi, Arapça gramer kalıpları içerisine yerleştirilmiş, Türkçenin gramer kuralları Arapça kurallara adapte olunarak tertip edilmeye çalışılmıştır. Tanzimat döneminden sonra ise bu yaklaşımdan farklı olarak ikinci bir yaklaşımın daha etkisini hissettirdiği görülür. Tanzimat'ın ilanından

¹Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, halil.erturk@bilecik.edu.tr

Atf için (to cite): Ertürk, H. (2021). Yeni Usûl Osmanlı Sarfı adlı eserde şekil bilgisi öğretimi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1269-1279.

sonra sosyal ve kültürel pek çok alanda görülen Batılı kaynakları örnek alma anlayışı, Türk gramerciliğine de yansımış ve bu dönemde Fransızcanın gramer kuralları örnek alınmaya başlamıştır.

Necib Asım'ın *Yeni Usûl Osmanlı Sarfı* adlı eseri, yukarıda zikredilen yaklaşımlardan büyük oranda ilkinin yansıtmakta, tanım ve tasnifler hususunda Arap gramerine yakınlık göstermektedir. Bunun yanında bazı noktalarda eserde Fransız gramerinin etkilerini de görmek mümkündür. Necib Asım Bey'in gramer kitabında gramer öğretimi hususunda benimsediği metodun tespit edilmesi, eserin içeriğinin günümüzde yaygın olarak kabul gören modern gramer öğretim teknikleri açısından ele alınmasıyla hem daha kolay olacak hem de bu yöntemle eserde benimsenen yaklaşımlar daha net bir şekilde görülecektir.

Bu çalışma kapsamında, *Yeni Usûl Osmanlı Sarfı* başlıklı eserde yer verilen şekil bilgisi ile ilgili konu başlıkları ve içerikleri, bugünkü gramercilik anlayışında kabul gören yaklaşımlar doğrultusunda tasnif edilecek, eserde bu konu başlıkları kapsamında aktarılan hususların ne şekilde aktarıldığı incelenecektir. Bu sayede Necib Asım Yazıksız'ın Türkçenin şekil bilgisi ile ilgili konular hakkında ortaya koyduğu görüşler ve yaklaşım belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Necib Asım Bey'in *Yeni Usûl Osmanlı Sarfı* adlı eseri üzerine yapılmış kapsamlı bir çalışma tespit edilememiştir. Bu eser ile ilgili yalnızca Türk dilinin tarihî gramerleri ile Necib Asım'ın hayatı ve eserleri üzerine kaleme alınmış tez, kitap bölümü, kitap ve makale şeklindeki birkaç çalışmada yüzeysel bilgiler aktarılmış, eserin içeriğinde yer alan konu başlıkları kısaca tanıtılmıştır (Böler, 2009, s. 205; Sarıay, 2012, s. 36; Ertürk, 2018, s. 204; Ertürk ve Karaoğlu, 2020, s. 9).

Bu çalışmanın amacı; Necib Asım Yazıksız'ın *Yeni Usûl Osmanlı Sarfı* başlıklı eserinde Türkçenin şekil bilgisi ile ilgili konular hakkında ortaya koyduğu görüşler ve yaklaşımları belirlemek, eserde kullanılan öğretim yöntem ve tekniklerini tespit etmektir. Çalışmada kullanılan yöntem, karşılaştırma yöntemidir. Karşılaştırma, “iki ya da daha çok sayıdaki varlık veya olgunun, benzerlik ve ayrılıklarını ortaya çıkarmak üzere incelenmesi yöntemi” şeklinde tanımlanabilir. Çalışmada bu yöntemin benimsenmesindeki temel amaç, günümüzde şekil bilgisi öğretiminde kullanılan başlıca kaynaklar ile çalışmaya konu olan eseri içerik ve konuların tasnifi bakımından mukayese etmek, bu suretle eserde yer verilen konu başlığı ve içeriklerindeki eksik sayılabilecek noktaları tespit etmektir. Bu kapsamda, Yazıksız'ın eserinde yer verdiği konu başlıkları tek tek sıralanmış ve içerikleri incelenmiş, bu içerikler “Eserde Şekil Bilgisinin İşlenişi” başlığı kapsamında günümüzde kullanılan modern kaynaklardaki konu başlıkları doğrultusunda tasnif edilerek eksik olan kısımlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma, Necib Asım Yazıksız'ın *Yeni Usûl Osmanlı Sarfı* başlıklı sarf kitabının içerik, konu başlıklarının dizilişi ve kullanılan öğretim yöntem ve teknikleri bakımından incelenmesini kapsar.

2. Eserin Yazılış Amacı, İçeriği ve Konu Başlıklarının Dizilişi

Yeni Usûl Osmanlı Sarfı; Necib Asım Yazıksız tarafından kaleme alınmış olup Osmanlı Türkçesinin sarfı (şekil bilgisi) ile ilgili konuları kapsayan bir Türkçe gramer kitabıdır. Eser, H.1310/M.1893 yılında Mektebi Sınâî Matbaasında basılmıştır ve toplam 46 sayfadan oluşmaktadır. Eserin incelemede kullanılan mevcut nüshası, Türk Dil Kurumu Nadir Eserler Kitaplığında Fil.AN/2430 yer numarası ve FA02848 demirbaş numarası ile kayıtlıdır.

Yeni Usûl Osmanlı Sarfı'nın ilk sayfasında “*Müellifin Basılmış Eserleri*” başlığı altında Necib Asım Yazıksız'ın “*Lügât-ı İlmiyye ve Fenniyye, Ferid, Güvercin Postası, Yeni Tertibde Muhtasar Osmanlı Sarfı, Ev Kızı, Ziya ve Hararet*” gibi eserleri hakkında kısa açıklamalara yer verilmiştir. Sonraki sayfada yer alan “*Mukaddime*” başlıklı bölümde “*sual-cevab*” şeklinde “*Osmanlı sarfı nelerden bahs eder? Kelime nedir? Kelimeler neden mürekkebdir?*” gibi sorular vasıtasıyla sarfa dair temel kavramlar izah edilir (YOS, s. 3). Devamında ise Osmanlı

alfabesinde yer alan harfler, bitişen ve bitişmeyen harfler, harekeler ve Osmanlı Türkçesinde ünlülerin yazıda gösterilmesi hakkında bilgiler verilir (YOS, s. 4).

Eserde kelime türleri “*isim, sıfat, mübhemât, ism-i işaret, zamir, fiil, kayd, hurûf-ı ilsak, râbîta, nidâ*” olmak üzere on başlıkta verilmiştir (YOS, s. 5). Eserin içeriği ve konuların işlenişi üzerinde müteakip başlıklar kapsamında detaylıca durulacaktır.

3. Eserde Şekil Bilgisinin İşlenişi

Çalışmanın bu bölümünde, *Yeni Usûl Osmanlı Sarfî* başlıklı eserde Osmanlı Türkçesinin sarfî (şekil bilgisi) hususunda yer verilen konular, bugün gramer öğretiminde kullanılan modern Türkçe gramer kitaplarında yer verilen konu başlıkları doğrultusunda tertiplenmiştir. Bu yöntemle, eserde yer verilen konu içeriklerinin bugünkü başlıca Türkçe gramer kitaplarıyla mukayesesi sonucunda ne tarz farklılıkların ve eksikliklerin bulunduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Gramerin alt dallarından biri olarak tanımlanan şekil bilgisi (morfoloji), bir dildeki kelimeleri, kelime köklerini ve ekleri, eklerin oluşumlarını ve kelime kökleri ile birleşmelerini inceleyen, kısacası dilin şekil boyutunu ele alan bir bilim dalıdır. Çalışma kapsamında üzerinde durulan *Yeni Usûl Osmanlı Sarfî* başlıklı eserde, şekil bilgisi konuları bugünkü Türkçe gramer kitaplarından farklı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Eserde şekil bilgisi konularının işlenişi ve konu başlıkları, aşağıda sırasıyla aktarılmıştır.

3.1. Eserde Kelime Tanımı ve Kelimelerin Sınıflandırılması

Yeni Usûl Osmanlı Sarfî adlı eserde şekil bilgisi ile ilgili konular soru-cevap şeklinde, basit ve anlaşılır bir biçimde tertip edilmiştir. Eserin mukaddime bölümünde ilk olarak sarf, kelime ve hece kavramları açıklanmış, sonrasında Osmanlı alfabesindeki harfler verilmiş ve bunların özellikleri açıklanmıştır.

Eserde kelime “Söylemek için kullandığımız sözlerdir: ‘kitâb, yazdı, güzel, ben, şu, için’ gibi.” şeklinde tanımlanmıştır (YOS, s. 03). Kelimenin oldukça kısa tanımlanmasına karşın burada verilen örneklere bakıldığında isim, fiil, sıfat, zamir ve edat türünden kelimelerin “kelime” kapsamına dâhil edildiği anlaşılmaktadır.

Eserin mukaddime kısmında alfabe, bitişen ve bitişmeyen harfler, harekeler üzerine verilen açıklamalardan sonra, kelimeler “*isim, sıfat, mübhemât, ism-i işaret, zamir, fi'l, kayd, hurûf-ı ilsak, râbîta, nidâ*” olmak üzere on grupta tasnif edilmiştir (YOS, s. 05). Eserde yer verilen kelime türleri ve bunlara ait tanımlar şöylece sıralanabilir:

3.1.1. İsim

Birinci Bab'ta “isim” konusu ele alınmıştır. Bu bölümde öncelikle isim kavramı “İsim dâye göze görünen veya hâtıra gelen, insanlar, hayvanlar veya şeylere verilen adlara dâirler.” şeklinde tanımlanmıştır (YOS, s. 05-06). Tanımı müteakip isimler, nitelik bakımından “*ism-i hâs, ism-i cins*”; sayı bakımından “*müfred, cem*” şeklinde sınıflandırılmıştır (YOS, s. 06-07).

Eserde isimler başlığı kapsamında yer verilip dikkat çeken hususlardan biri ismin hâlleridir. Bu bölümde “isimlerin hâli” kapsamında isimlerin “*mücerred, mef'ûlün bih, mef'ûlün ileyh, muzâfun ileyh*” olmak üzere dört hâlden bahsedilir. Eserde Arapça gramer kuralları örnek alınmakla birlikte, isimler konusu kapsamında ismin yalın hâli, belirtme hâli, yönelme hâli ve ilgi hâli üzerinde durulmuş; bulunma, çıkma ve vâsîta hâlerinden ise hiç bahsedilmemiştir (YOS, s. 08).

3.1.2. Sıfat

Eserde sıfat kavramı “Bir ismiñ hâlini ve nasıl olduğunu bildiren kelimelerdir ki Türkçede dâima isimden evvel getirilir: büyük ev, ulu câmî', yağız at, uslu çocuk, gibi.” şeklinde tanımlanmış sonrasında sıfatlar kendi içinde “*sıfat-ı semâ'iyye, sıfat-ı kıyâsiyye*”

olarak iki gruba ayrılmıştır. Bu sınıflandırmada “iyi, kötü, güzel, çirkin, sarı, yeşil” gibi niteleme sıfatları sıfat-ı semâ’iyye, “+II, +IU, +cI, +lik, +lık, +daş, +sIz” gibi yapım ekleri ile türetilen kelimeler sıfat-ı kıyâsiyye olarak adlandırılmıştır.

3.1.3. Mübhemât

Mübhemât terimi, “Belli étmeyerek, bir şahsı veya bir şeyi beyân eden kelimeler” şeklinde tanımlanmış, “kim, ne, kaç, hayli, hangi, o kadar, bu kadar, bunca, nasıl, kimse, herkes” gibi belgisiz zamirler ve soru zamirleri örnek olarak verilmiştir (YOS, s.14). Bu kelimelerin zamir başlığı dışında ayrı bir kategori olarak ele alınması Arapça gramer geleneğinin takip edildiğinin bir göstergesidir.

3.1.4. İsm-i İşâret

Bu başlık altında “bu, şu, o; bura, şura, ora; böyle, şöyle, öyle” gibi işaret zamirleri ve tarz bildiren zarflar birlikte verilmiştir. İsm-i işâret “kendisiyle bir şey gösterilen kelimeler” olarak tanımlanmış, devamında “bu” işaret zamirinin dört hâli örnek çekim ile gösterilmiştir (YOS, s. 15).

3.1.5. Zamîr

Bu bölümde zamir kavramı “İsmiñ yerini tutan kelime” şeklinde kısaca tanımlanmıştır. Daha sonra zamirler kendi içinde “zamîr-i şahsî, zamîr-i izâfî, zamîr-i nisbî, zamîr-i vasfî, zamîr-i fi’lî” olmak üzere beş gruba ayrılmıştır. Bu kısımda, bugünkü Türkçe gramer kitaplarından farklı olarak şahıs zamiri ve “ki” ilgi zamirinin yanında iyelik ekleri, isimlerin yüklem olduğu durumlarda yükleme getirilen şahıs ekleri ve görülen geçmiş zaman ekinden sonra fiillere getirilen şahıs ekleri de zamir kategorisi içinde gösterilmiştir (YOS, s. 16-18). Aslında bu durum M.U.’dan itibaren sürüp gelen Arap gramerinin etkilerinden biridir. Bu yaklaşımda, iyelik ekleri ve şahıs ekleri de zamirler gibi şahısların yerini tuttuğu gerekçesiyle zamir olarak tanımlanmıştır.

3.1.6. Fi’l

Müellifin fiil tanımı bugünkü başlıca gramer kitaplarında yer verilen tanımlarla farklılık arz eder. Müellif, fiili “Bir işiñ veya bir hâl ve keyfiyetiñ geçmiş veya şimdiki veyâhud gelecek zamanlarda vukû’ını beyân eden kelime” olarak tanımlar. Buna göre bir kelimenin fiil olabilmesi için zaman veya kip eklerinden biriyle ve şahıs ekleriyle çekime girmiş olması gerekmektedir. Aslında bu tanım, fiil tanımından ziyade bugün pek çok kaynakta yer verilen yüklem tanımıyla örtüşmektedir. Eserin kaleme alındığı dönemde verilen gramer kaynaklarının pek çoğunda fiil-yüklem ayrımının yapılmaması ve “fi’l” terimi ile morfolojik bir kategori olan fiilin ve sentaktik bir terim olan yüklem tek bir terimle karşılanması bu yaklaşımın bir tezahürüdür. Ayrıca bu tasnifte, fiil kavramı mastardan ayrı tutulmuş, “masdar” fiilin aslı olarak gösterilmiştir (YOS, s. 20-21).

Eserde fiil bahsi içinde yer verilen ikinci bir husus fiil çatısıdır. “Masdar” konusu içerisinde mastarlar mânâ bakımından “müte’addî, lâzım, ma’lûm, mechûl” olarak dört gruba ayrılmıştır. Bu tasnife göre geçişli fiiller ve -t/-dIr eklerini alan ettirgen ve oldurgan çatılı fiiller “müte’addî”, geçişsiz fiiller “lâzım”, edilgen fiillerin dışında kalan fiiller “ma’lûm”, edilgen/pasif fiiller ise “mechûl” olarak tanımlanmıştır. Kavâid-i Osmâniyye, Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî gibi döneme ait diğer kaynakların büyük bölümünde yer bulan “mutavaat, müşareket” gibi çatılara burada yer verilmemiş olması dikkati çeken bir diğer noktadır.

Fiil bahsi içerisinde üçüncü olarak “i’âne fi’lîleri” adı altında, güncel kaynaklarda cevher fiili olarak adlandırılan “i-” fiili tanımlanmış, bu fiilin mâzi-i şuhûdî, mâzi-i naklî ve sîga-i şartiyye çekimleri örneklerle gösterilmiştir. Örnekleri müteakip cevher fiili yardımıyla kurulan “mürekkeb sîgalar” (birleşik fiil çekimleri) açıklanmış ve bunlara dair örnekler sıralanmıştır.

3.1.7. Kayd

Eserin bu kısmında “kayd” başlığı altında zarflar “Bir fi’liñ veya bir sıfatıñ ma’nâsını tavsîf ve ta’yîn eden gayr-ı munsarif kelimeler” olarak tanımlanmıştır. Sonrasında zarflar; “kuyûd-ı hâliyye, kuyûd-ı zamâniyye, kuyûd-ı mekâniyye, kuyûd-ı mikdâriyye, kuyûd-ı rütbiyye, kuyûd-ı tasdîkiyye, kuyûd-ı selbiyye, kuyûd-ı istifhâmiyye, kuyûd-ı işâretiyye, kuyûd-ı mübheme” olmak üzere on altı başlıkta tasnif edilmiştir. Bu kapsamda zarflar tek tek örneklerle açıklanmıştır. Zaman zarfları olarak ifade edilebilecek kuyûd-ı zamâniyyenin örneklendirilmesi sırasında ise sehven “bura, nere, içeri, dışarı, karşı, yukarı, aşağı, öte, beri” gibi yer-yön bildiren zarflar örnek gösterilmiştir (YOS, s. 39-41).

3.1.8. Hurûf-ı İlsak

Bu bölümde hurûf-ı ilsak “İsimleriñ soñına ‘ilâve olunup bir hâl-i nisbî ve izâfî beyân eden kelimeler” şeklinde tanımlanmış; “içün, gibi, üzere” gibi çekim edatlarının yanında “+dA, +A, +yA, +dAn, ile, +lA, +cA” gibi isim çekim ekleri de huruf (edat) kapsamında değerlendirilmiştir. İkinci aşamada edatlar, hurûf-ı ilsak-ı basîte ve mürekkebe olarak iki gruba ayrılmış; “nâşi, tolayı, başka, soñra, yana, göre, karşı, yakın, beraber” son çekim edatları istem olarak aldıkları “+dAn, +A” gibi çekim ekleriyle birleşik olarak alınmış ve bunlar mürekkep edatlar gibi gösterilmiştir (YOS, s.42-43).

3.1.9. Râbta

Bu kısımda “râbta” başlığı kapsamında bağlama edatları üzerinde durulmuş, bunlar “Aralarında ba’zı mertebe münâsebet olan iki kelime veya cümleyi birbirlerine rabt eden kelimeler” olarak tanımlanmıştır. Bunlara örnek olarak “ve, dahi (dA), ya, yâhud, ne, gerek, ha” gibi bağlama edatları gösterilmiştir (YOS, s. 44-45).

3.1.10. Nidâ

Bu bölümde “nidâ harfleri” adı altında ünlem edatları “sevinc, keder, ta’accüb gibi bir hâl beyân eden kelimeler” olarak tanımlanmış; “Bunlarıñ başka kelimelerle hiçbir münâsebeti yokdur” şeklinde bir açıklamayla aslında bu unsurların cümle kuruluşunda sentaktik açıdan diğer unsurlarla bağlantı kurmadıkları vurgulanmıştır (YOS, s. 45-46). Bu açıklamayı müteakip “Hurûf-ı nidânın da mürekkebi var mı?” sorusu yöneltilmiş, bu soruya “Evet, nidâ makamında kullanılan cümle ve terkîbler de nidâ sayılır” şeklinde bir açıklamayla cevap verilmiştir. Sonrasında “maşallah, inşallah, illâllah, yazık sana, yangın var, vardâ (vardı hâ!)” gibi ünlem rolü üstlenen kelime ve kelime grupları mürekkep nidâlar olarak gösterilmiştir.

3.2. Ekler

Necib Asım’ın eserinde eklerin başlı başına incelendiği bir bölüm yer almamaktadır. Bu durum, aslında mevcut dönemde genel itibarıyla kabul gören gramer anlayışıyla ilgilidir. Tanzimat sonrasında Cumhuriyet’e dek kaleme alınan gramer kitaplarında, ekler genellikle “harf” ya da “edat” olarak tanımlanmış, morfolojik özellikleri ve nitelikleri bakımından müstakil olarak ele alınmamışlardır.

Eserde, bugünkü gramercilik anlayışında olduğu gibi eklerin işlev bakımından yapım eki ve çekim eki şeklinde sınıflandırılması yerine bu eklerin ilgili konu başlıkları kapsamında izah edildiği görülür. Eserin bazı bölümlerinde müellif, ekler ve bu eklerin işlevleri, kelimeye kattığı anlam ile ilgili açıklamalar yapmaktadır. Eserde eklerle ilgili yer verilen açıklama ve örneklendirmeler şu şekilde özetlenebilir:

3.2.1. İsim Çekimi Ekleri

3.2.1.1. Çokluk Eki

Necib Asım Bey, eserinde çokluk ekine “İsim” başlıklı bölüm kapsamında “İsimlerde ‘aded ne demekdir?’ sorusuyla değinir. Bu bölümde isimler sayı bakımından “müfred-cem”

olarak iki gruba ayrılmış, “Müfred ismiñ nihâyetine “+IAr” ‘ilâvesiyle cem’ olur” açıklaması yapılmıştır.

3.2.1.2. Hâl Ekleri

Müellif, hâl ekleri konusuna yine “İsim” bahsi içerisinde yer verir. Bu bölümde “İsimleriñ kaç hâli var?” sorusuna karşılık isimlerin “mücerred, mef’ûlün bih, mef’ûlün ileyh, muzâfun ileyh” olmak üzere dört hâliinden bahsedilir. Burada dikkati çeken husus, ismin hâlleri olarak sadece yalın hâl, belirtme hâli, yönelme hâli ve ilgi hâline yer verilmiş olmasıdır. Bunların dışında kalan bulunma, çıkma/ayrılma, vasıta ve eşitlik ekleri ise eserin Sekisinci Bâb’ı içerisinde “Hurûf-ı İlsâk” adı altında ele alınmıştır (YOS, s. 42-43).

3.2.1.3. İyelik Ekleri

İyelik eklerinin eserin Beşinci Bâb’ında “Zamîr” bahsi dâhilinde ele alındığı görülmektedir. Bu kapsamda iyelik ekleri birer ek olarak değil zamir olarak tanımlanır ve “zamîr-i izâfi” olarak adlandırılır. Eserde iyelik eklerinin tanımı ve örneklendirilmesi ile ilgili açıklamalar şu şekilde aktarılır:

“Zamîr-i izâfi, muzâfun ileyhe râci’ olmak üzere, muzâflarıñ âhirine gelen birtakım harflerdir... Müfred-i mütekellim için “m”, müfred-i muhâtabda “ñ”, müfred-i gâ’ibde “I”; cem’-i mütekellimde “mIz”, cem’-i muhâtabda “ñIz”, cem’-i gâ’ibde “I”dır.” (YOS, s. 17)

Bu açıklamadan hareketle iyelik eklerinin zamir, edat ya da ek kategorisinden hangisine dâhil edildiği tam olarak anlaşılamamaktadır.

3.2.1.4. Soru Eki

Eserde soru ekleriyle ilgili müstakil bir başlık tespit edilememiştir. Bununla birlikte soru eklerine “Altıncı Bâb: Fi’l” başlığı kapsamında değinildiği görülür. Bu bölümde fiillerin “tasrif” olunduğu şekillerden biri olarak “istifhâm” gösterilir (YOS, s. 31). Verilen örneklerde istifhâm edatı olarak düz vokalli “mI” eki gösterilmekle beraber bu ek ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

3.2.2. Fiil Çekimi Ekleri

Yeni Usûl Osmanlı Sarfı adlı eserde, diğer konu başlıklarında olduğu gibi fiil çekimi ve çekim ekleri konusu da müstakil bir başlık dâhilinde bütün olarak ele alınmamıştır. Bunun yerine eserin farklı bölümlerinde, zamir ve fiilleri ele alan “bâb”lar kapsamında bu konularla ilgili açıklama yapılmıştır.

3.2.2.1. Zaman Ekleri

Zaman ekleri, eserin altıncı bâb’ında yer alan fiil bahsi içerisinde ele alınan konulardan biridir. Bu bölümde fiil çekiminde kullanılan zaman ekleri, ilk aşamada Arapça gramer geleneğinde yapılan tasnif doğrultusunda sınıflandırılmış, “mâzi, hâl, istikbâl” olmak üzere üç zamandan bahsedilmiştir. Döneme ait diğer pek çok kaynakta yer verilen “muzârî/hâl, mâzi-i şuhûdî/mâzi-i naklî” ayrımına ise burada hiç değinilmemiştir. Ancak “fi’l” başlıklı aynı bölümün ilerleyen sayfalarında “Basît sîgalar kaçdır?” sorusuna “Mâzi-i şuhûdî, mâzi-i naklî, muzârî’, hâl, istikbâl, fi’l-i iltizâmî, fi’l-i vucûbî, emr-i hâzır, emr-i gâ’ib, ism-i fâ’il, ism-i mef’ûl dâye on birdir.” şeklinde cevap verilmiştir (YOS, s. 26). Bu açıklamayı müteakip her bir tasrif başlığı için “sev-, yaz-, iste-, ara-” fiillerinin örnek çekimleri yapılmıştır.

3.2.2.2. Tasarlama Ekleri

Eserde, tasarlama ekleri ile ilgili açıklama ve örnek fiil çekimlerine “Altıncı Bâb: Fi’l” başlığı kapsamında yer verilmiştir. Bu bölümde “Basît sîgalar kaçdır?” sorusuna cevap olarak tasarlama eklerinden “fi’l-i iltizâmî, fi’l-i vucûbî, emr-i hâzır, emr-i gâ’ib” gösterilmiştir (YOS, s. 26). Burada tasarlama eklerinden dilek-şart çekimine hiç değinilmemiş, emir çekimi ise

Arapça gramer geleneği doğrultusunda “emr-i hâzır” ve “emr-i gâ’ib” olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Şart çekimi ise ilerleyen sayfalarda “Mürekkebe sîgalar” içerisinde fiilin birleşik çekimi olarak gösterilmiş, bu ekin “dilek” fonksiyonuna yine değinilmemiştir. Bunların yanında “-An” ekini almış sıfat fiiller ve “-Il-An” eklerini almış sıfat fiiller de basit çekimler arasında gösterilmiştir.

3.2.2.3. Şahıs Ekleri

Fiil çekiminde kullanılan şahıs ekleri, öncelikle “Beşinci Bâb: Zamîr” bölümü içerisinde “Zamîr-i fi’lî” ve “Zamîr-i nisbî” başlıkları altında aktarılmıştır. Müellifin açıklamasına göre bu eklerden zamîr-i fi’lîler, fiillerin sonuna gelip onları işleyen şahısları temsil ettikleri için zamirdirler. Zamîr-i nisbîler ise isimlerin sonuna gelip şahısları temsil eden zamirlerdir. Eserde bu ekler üzerine yapılan açıklamalar şu şekildedir:

“S. : Zamîr-i fi’lî kaç dânedir?

C. : Üçü müfred, üçü cem’ olmak üzere altıdır. Müfred-i mütekellimde “+m”, müfred-i muhâtabda “+ñ”, müfred-i gâ’ibde “+I”; cem’-i mütekellimde “+k” yâhud “+k(e)”, cem’-i muhâtabda “+ñIz”, cem’-i gâ’ibde “+IAr”dır.

S. : Bunlara niçün zamîr-i fi’lî diyorlar?

C. : Fi’llerin nihâyetine geldikleri için.” (YOS, s. 19)

“S. : Zamîr-i nisbî kaçdır?

C. : Bunlar da zamîr-i fi’lî gibi, altıdır: Müfred-i mütekellimde “+m”, muhâtabda “+sñ”, gâ’ibde “+dIr”; cem’-i mütekellimde “+z”, cem’-i muhâtabda “+sñIz”, cem’-i gâ’ibde “+dIrlAr”dır.

‘Ben şâkirdim, sen şâkirdsiñ, o şâkird, biz şâkirdiz, siz şâkirdsiñiz, onlar şâkirdirler’ gibi.” (YOS, s. 20)

Fiil çekiminde kullanılan şahıs eklerine ikinci olarak eserin altıncı bâb’ı kapsamında fiil bahsi içerisinde değinilmiştir. Bu bölümde “Fi’llerde kaç şahıs var?” sorusu “Fi’llerde üç şahıs vardır: mütekellim, muhâtab, gâ’ib” şeklinde cevaplanmış, sonrasında gel- fiilinin şahıslara göre çekimi “Mütekellim: geldim, geldik; Muhâtab: geldiñ, geldiñiz; Gâ’ib: geldi, geldiler” şeklinde örneklendirilmiştir (YOS, s. 22).

3.2.3. Yapım Ekleri

Yeni Usûl Osmanlı Sarfı başlıklı eserde, yapım ekleri ile ilgili ne müstakil bir konu başlığı ne de diğer başlıklar içerisinde bir açıklama tespit edilebilmiştir. Eserde yapım ekleri ile ilgili yalnız “Fi’l” bahsi içerisinde sınırlı bilgilerin yer aldığı görülür. Bu kısımda fiiller anlam bakımından “müte’addî, lâzım, ma’lûm, mechûl” olarak sınıflandırılmıştır. Bu kapsamda bugünkü kaynaklarda yapım eki kabul edilen ve fiil çatıları kapsamında yer alan “-l, -n, -t, -dIr” gibi pasiflik/meçhullük ve faktitif ekleri “müte’addî” ve “lâzım” olarak, “-IcI” eki ise ism-i fâ’il olarak örneklendirilmiştir.

3.2.4. Fiilimsiler (Partisip ve Gerundium Ekleri)

Fiilimsiler, fiil kök ya da gövdelerine birtakım hususi eklerin getirilmesiyle teşkil edilen ve bu ekleri alarak isim, sıfat ya da zarf konumuna geçen kelimelerdir. Türk gramerciliğinde fiilimsiler konusu ancak Cumhuriyet’ten sonra ortaya çıkan ve Tanzimat ile Cumhuriyet arasında kapsayan dönemde kaleme alınan gramer kaynaklarımızda neredeyse hiç yer almayan konulardan biridir. *Yeni Usûl Osmanlı Sarfı* adlı eserin kaleme alındığı dönemde de Arap gramerinin etkileri güçlü bir şekilde devam ettiğinden bu hususta yine gelenek takip edilmiş, “-An” gibi bazı fiilimsi ekleri “ism-i fâ’il” ve “ism-i mef’ûl” olarak tanımlanmıştır. Bugünkü Türkçe gramer kitaplarında sıfat fiiller kapsamında yer alan “-dIk, -AcAk” ekleri de eserde yine geleneğin etkisiyle “sîga-i sîla” olarak tanımlanmış, “gitdiğim, gideceğim, olduğum” gibi örnekler sîla sîgası şeklinde değerlendirilmiştir (YOS, s. 38).

3.3. Eserde Benimsenen Gramer Öğretimi Yöntem ve Teknikleri

Dil biliminin kollarından biri olan gramer; “Dilin kullanılmasında yerleşmiş kurallara göre, dili meydana getiren sesleri (fonem), şekilleri (morfem), sözcükleri, yapı ve dizi işlem ve yollarını, yöntemlerini, sözcük sınıflarını, çekimlerini, cümledeki görev ve bağıntılarını düzenli olarak inceleyen bilim” şeklinde tanımlanmaktadır (Dilaçar, 1971, s. 83). Bir dili ayakta tutan iki temel taşından biri kabul edilebilecek gramerlerin temel işlevi, dile ait olan başlıca kuralları tespit edip kayıt altına almak ve bu kuralların gelecek kuşaklara sağlıklı bir biçimde aktarılmasını sağlamaktır. Dile ait kuralların muhafazası ve gelecek kuşaklara aktarımı noktasında oldukça mühim bir yeri olan gramerin işleyişi, genellikle bu kuralların çocukluk çağlarından itibaren bireylere öğretilmesi şeklinde olmuştur. Dile ait kuralların aktarılması noktasında ise başlangıcından bu yana farklı dönemlerde farklı yöntem ve yaklaşımların ön plana çıktığı görülür. Başlangıçta kuraldan örneğe doğru ilerleyen ve “dil kurallarını öğrenen kişi dili daha iyi kullanır” görüşünü benimseyen geleneksel yaklaşımlar, uzunca bir müddet kabul görmüş ve uygulanmıştır. 20. yüzyıldan itibaren ise dilin işlevsel kullanılmasını ön plana alan bilişsel ve iletişimsel yaklaşımlar ve “dil bilgisi öğretimi ayrıntılı olarak ele alıp amaçlarını ve süreçlerini yeniden belirleyen” yapılandırıcı yaklaşım gibi yaklaşımlar ön plana çıkmıştır (Güneş, 2013, s. 79). Türk gramerciliğinde bilhassa Cumhuriyet dönemine dek geleneksel yöntem ve yaklaşımların benimsendiği ve kullanıldığı görülmektedir. Cumhuriyet döneminden itibaren geleneksel yaklaşımlar yavaş yavaş terk edilmiş, dil ve dil bilgisi öğretiminde bilişsel yaklaşım ve yapılandırıcı yaklaşım gibi yeni yaklaşımlar benimsenmeye başlamıştır.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden *Yeni Usûl Osmanlı Sarfı* adlı eser de Türk dilinin tarihi lehçelerinden biri olan Osmanlı Türkçesinin sarfını (şekil bilgisi) konu alan bir özel gramer niteliğindedir. Eser, kaleme alındığı dönemde yaygın olarak kabul gören gramercilik anlayışı doğrultusunda oluşturulmuş, konu başlıkları ve içeriği Arapça gramer kuralları doğrultusunda düzenlenmiştir. Eserde gramer öğretimi noktasında geleneksel yaklaşıma uygun düşen formel anlatım, tümdengelim gibi yöntem ve tekniklerin kullanıldığı görülür. *Yeni Usûl Osmanlı Sarfı* başlıklı eserde, kelime türleri mümkün olduğunca ayrıntılı olarak açıklanmaya ve örneklendirilmeye çalışılmıştır. Ancak hem benimsenen yaklaşımlar hem de yapılan sınıflandırma yönünden birtakım eksikliklerin olduğu görülmektedir. Özellikle modern gramercilik anlayışında yer bulan tasniflerle kıyaslandığında bazı kelime türlerinin asıl bulunması gereken grupların dışında müstakil birer kelimeymiş gibi tanımlandığı, örneklendirmede ise bazı örneklerin yer aldıkları konu başlığına uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Eserde gramer öğretiminde benimsenen yöntem ve teknikleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Formel Anlatım Yöntemi, Soru-Cevap Tekniği, Analoji Tekniği, Tümdengelim Tekniği.

3.3.1. Formel Anlatım Yöntemi:

Bu yöntemde öğretici, öncelikle hazırlamış olduğu içeriği aktarmak için bir plan belirler. Sonrasında belirlemiş olduğu plan ve öğretim tasarımı çerçevesinde, aktarmak istediği içeriği tek yönlü olarak aktarır. Bu yöntem, özellikle gramer öğretimi konusunda en çok benimsenen yöntemlerdendir. Formel anlatım yönteminde iletişim tek yönlü olup öğrencinin iştiraki söz konusu değildir. Özellikle konunun püf noktalarının açıklanması, az zamanda çok bilgi verilmesi, etkinliklerin nasıl yapılacağına açıklanması ve bilgilerin toparlanıp özetlenmesi durumunda bu yöntemin uygulanması gerekli ve faydalıdır. Bilgiler derli toplu ve belli bir sıra dâhilinde verileceği için zaman kaybı olmaz (Arıcı, 2006, s.303). Müellifin eserinde aktarmak üzere belirlediği içeriği sadece görsel imge yani yazı aracılığıyla aktarımı zaruri bir durumdur. Dolayısıyla müellifin öğretim yöntemi olarak düz anlatım yöntemini benimsemesi olağandır. Müellif, eserinde Osmanlı Türkçesinin şekil bilgisine dair konuları baştan sona belli bir düzen içerisinde sıralamıştır. Bilgilerin formel yöntemle aktarılmasıyla birlikte gerekli görülen yerlerde “Temrin” başlığı altında örneklendirmelere ve açıklamalara yer verilmiştir.

3.3.2. Soru-Cevap Tekniği:

Belli bir konuda öğretmenden öğrencilere ya da öğrencilerden öğretmene yöneltilen soru ve cevaplar vasıtasıyla, daha önceden aktarılması planlanan konuların sunulmasına soru-cevap tekniği adı verilir. Bu teknik, hemen her ders kapsamında ve her konuda uygulanabilen bir öğretim tekniğidir. Öğrencilerin dikkatini canlı tutmak, ilgilerini çekmek ve derse katılımını sağlamak bakımından bu teknik oldukça faydalı bir tekniktir (Arıcı, 2006, s. 305). Soru-cevap tekniği, çoğunlukla düz anlatım yöntemi ile birlikte kullanılır. Bilhassa öğretmen ile öğrencinin diyalog kurmasının mümkün olmadığı yazılı eserlerde, bu yöntem öğretmenin kendi sorduğu soruları kendisinin cevaplaması şeklinde kullanılır. Soru-cevap tekniğinin temel amacı; düz anlatım yönteminin tekdüzeliğini ortadan kaldırarak öğrencilerin dikkatini canlı tutmak, onların konuya daha iyi odaklanmasını sağlamaktır. Müellifin daha önceden belirlediği konuların aktarımı sırasında, eserin başından sonuna dek soru sorup cevaplayarak bu tekniği kullandığı görülmektedir.

“Su’âl: Osmanlı sarfı nelerden bahs eder?”

Cevâb: Kelimelerin hâllerinden bahs eyler.

S. : Kelime nedir?

C. : Söylemek için kullandığımız sözlerdir: “kitâb, yazdı, güzel, ben, şu, için” gibi.” (YOS, s. 03)

3.3.3. Analoji Tekniği:

Analoji, bilinmeyen bir konunun bilinen bir konuya benzetilerek açıklanmasıdır. Eserde, “hurûf-ı imlâ” yani Osmanlı Türkçesinde ünlülerin yazılışının açıklanması sırasında Arapçada kullanılan hareketlerden yola çıkılmış, Osmanlı Türkçesindeki ünlülerin yazılışı hareketlerden hareketle açıklanmaya çalışılmıştır.

“S. : Hareke neye derler?”

C. : Hecelerin dürlü dürlü okunışına derler.

S. : Kaç dürlü hareke vardır?

C. : Üstün, esre, ötre dâye üç hareke vardır.

S. : Bunlar Türkçe kelimelerde kullanılır mı?

C. : Hayır, fakat bunların yerine üstün için “ه / ه”, esre için “ى”, ötre için “و” harfleri kullanılır. İşte bu sebeple “و ه ه” harflerine, hareke hizmetini gördükleri vakt ‘hurûf-ı imlâ’ derler.” (YOS, s. 04).

3.3.4. Tümdengelim Tekniği:

Tümdengelim, “tümel bir önermeden tikel bir önermeye, yasalardan olaylara, etkenden etkiye geçme” şeklinde tanımlanır. Geçerliliği bilinen genel ilkelerden ve kurallardan hareketle özel kurallara ulaşmak, genel kurallardan özel örneklerle doğru ilerlemek olarak da açıklanabilir. Müellifin eserde öncelikle gramerle ilgili genel geçer bir kuralı verip devamında bu kuraldan hareketle kurala uyan örnekleri sıralamasına bakılarak bu tekniği kullandığı söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Anadolu sahası Türk gramerciliğinde, gramer konularının tasnifi ve tertibine yönelik yaklaşımlar iki koldan ilerler. Müyessiretü’l-Ulûm ile birlikte Anadolu sahası Türk gramerciliğinde ortaya çıkan Arapça gramer kurallarını örnek alma geleneği, Tanzimat’tan sonra kaleme alınan ilk dönem eserlerinde de varlığını devam ettirir. İlk dönem eserleri olan Kavâid-i Osmâniyye, Mikyâsü’l-Lisân Kıstasü’l-Beyân, Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî gibi başlıca eserlerde bu etkiyi net bir şekilde görmek mümkündür. Hüseyin Cahit’in Türkçe Sarf ve

Nahiv² adlı eseriyle başlayan ve sonraki eserlerin bir bölümünü de etkileyen ikinci yaklaşım ise Fransız gramerinin örnek alınmasıdır.

İncelemeye konu olan *Yeni Usûl Osmanlı Sarfı* başlıklı eserin müellifi Necib Asım Yazıksız, Osmanlı devri Türk gramerciliğinin son dönem temsilcilerindedir. Mekteb-i Harbiye’de Türk Dili, Türk Tarihi ve Fransızca muallimliği yapan Yazıksız hem Arapçanın ve Fransızcanın hem de Türkçenin gramerine iyi derecede hâkimdir. Bu bakımdan Türkçenin grameri üzerine kaleme aldığı eserlerde genel olarak hem Arapça hem de Fransızcanın gramerinin etkilerini görmek mümkündür. Bununla birlikte, Necib Asım Bey’in gramer konulu çalışmalarında Arapça gramer kurallarının etkisi daha ağır basar. Bu etki, Yeni Tertip Muhtasar Osmanlı Sarfı, Mükemmel Sarf ve Nahv-i Osmânî gibi eserlerinde yer verdiği tanım, tasnif ve açıklamalarda açıkça fark edilir. Bu durum, Yazıksız’ın Fransızcanın etkisiyle mevcut dönemde ortaya çıkan modern bir yöntemle gramer yazma yaklaşımına yönelmekle birlikte, Tanzimat’ın ilk yıllarında ve daha öncesinde var olan Arapça gramer kurallarına dayalı olarak eser tertip etme geleneğinden de tam olarak ayrılmadığını gösterir. Bu çalışmanın inceleme konusu olan *Yeni Usûl Osmanlı Sarfı* başlıklı eserde de Arapça gramer geleneğinin etkisi ağır basmakla birlikte yer yer Fransız gramerinin etkileri hissedilir. Eserde kelime türlerinin tasnifi noktasında, Arap gramer geleneğinde mevcut olan “isim-fiil-harf” üçlü tasnifinden farklı olarak, kelimelerin “isim, sıfat, fi’l, kayd, râbta” gibi on başlıkta toplanması, Fransız gramerinin etkisine örnek gösterilebilir. Ancak bu başlıkların içeriğinin yine Arap gramerinden faydalanılarak oluşturulan tanım ve örneklerle doldurulduğunu da belirtmek gerekir. Eserde, yapım ekleri ile ilgili ne müstakil bir konu başlığı ne de diğer başlıklar içerisinde bir açıklama yapılmamış olması, şahısların “mütakellim-muhâtab-gâ’ib” diye tasnif edilmesi, yapım ve çekim eklerinden bazılarının “hurûf-ı ılsak” olarak tanımlanması, iyelik eklerinin ve şahıs eklerinin “zamîr-i izâfî, zamîr-i nisbî” diye adlandırılması ve bunun gibi daha pek çok husus, eserin Arapça gramer kurallarına adapte olunarak oluşturulduğunu gösterir niteliktedir.

Gramer öğretiminde benimsenen yöntem ve teknikler bakımından değerlendirildiğinde, eserin mevcut dönemde çoğunlukla kabul gören klasik çizgiyi takip ettiği söylenebilir. Bu doğrultuda, eserde gramer öğretim yöntemi olarak formel (düz) anlatım yönteminin benimsendiği görülür. Eserin yazılı bir kaynak olması ve tek taraflı bilgi aktarımının zaruri olduğu dikkate alınacak olursa formel anlatımın benimsenmesi olağandır. Bununla birlikte müellif, formel anlatımın tekdüzeliğini kırmak amacıyla eserin başından sonuna soru-cevap tekniğine başvurmuş, eserin bazı kısımlarında tümdengelim ve analogi tekniklerini de kullanmıştır.

Bir bütün olarak ele alınıp değerlendirilecek olursa Yazıksız’ın bu eserinin kendi döneminde genel olarak kabul gören gramercilik anlayışı doğrultusunda tertip edildiğini, mevcut dönemdeki diğer kaynaklara kıyasla bir yenilik taşımadığını ve genel çizgiye tâbi olduğunu söylemek uygun olur. Eserde, şekil bilgisi öğretiminde fazla ayrıntıya inilmeden konuların yüzeysel olarak açıklanması ve bolca örneğe yer verilmesi, Yazıksız’ın bu eserini soru-cevap şeklinde düzenlenmiş bir ders kitabı niteliğinde, öğretimsel bir kaynak olarak tasarlamasına bağlanabilir.

² Hüseyin Cahit’in “Türkçe Sarf ve Nahiv” adlı eseri Türkçe gramer yazımında yöntem bakımından bir dönüm noktası kabul edilir. H. Cahit tarafından yeni başlayanlar, rüştiyelerin birinci, ikinci ve üçüncü sınıfları için olmak üzere dört ayrı eser yazılmıştır. Bu eserlerde Fransızcanın gramer yazma yöntemine adapte olunmuş, eserler bu yolla tertip edilmiştir. Farklı hacimlerde olan bu eserlerin dördü de Türkçe Sarf ve Nahiv olarak adlandırılmıştır. Bu çalışmalar içinde en hacimli ve kapsamlı olanı, üçüncü sınıf için yazılmıştır ve 334 sayfadan oluşmaktadır.

Kaynakça

- Arıcı, A. F. (2006). Türkçe öğretiminde kullanılan strateji-yöntem ve teknikler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1). 299-307.
- Böler, T. (2009). Necip Asım Yazıksız ve Türk diline katkıları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, E-ISSN 2458-9071, 25, 195-208.
- Dilaçar, A. (1969). İlk Dilcilerimizden: Necip Asım Balhasanoğlu-Yazıksız. *Türk Dili XIX/210*, s. 805-807.
- Dilaçar, A. (1971). Gramer: tanımı, adı, kapsamı, türleri, yöntemi, eğitimdeki yeri ve tarihçesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 19, 83-145.
- Ertürk, H. (2018). Necip Âsım Yazıksız'ın Türkçe sarf ve nahiv konulu çalışmaları. Nuh Doğan (Ed.), *Filoloji Araştırma Örnekleri Kitabı* (s.s. 201-216), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ertürk, H. ve Karaoğlu, E. G. (2020). *Mükemmel Sarf ve Nahv-i Osmânî (Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Güneş, F. (2013). Dil bilgisi öğretiminde yeni yaklaşımlar. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 2(7), s. 71-92.
- Sarıay, E. (2012). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde bir mütefekkir olarak Necip Asım: hayatı ve eserleri*. Nevşehir Hacı Bektaşî Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- Yazıksız, N. A. (1893). *Yeni Usûl Osmanlı Sarfi*. İstanbul: Mekteb-i Sınâyi' Matbaası (H. 1310).

Kısaltmalar

- C. : Cilt
H. : Hicrî
M. : Milâdî
M.U. : Müeyessiretü'l-Ulûm
s. : Sayfa
YOS : Yeni Usûl Osmanlı Sarfi

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Bekir Yıldız'ın "Türkler Almanya'da" İsimli Eserinin Pozitivist Bir Yaklaşımla İncelenmesi

The Work of Bekir Yıldız Titled "Turks in Germany" Investigation with a Positivist Approach

Doç. Dr. Meryem NAKİBOĞLU¹, Yüksek Lisans Öğrencisi Betül AŞIK²

Öz

Almanya İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iş gücü açığını karşılamak amacı ile farklı ülkelerden göçmen işçi talebinde bulunmuştur. Bu talep doğrultusunda Türkiye'den de erkek ve kadın birçok insan çalışmak için Almanya'ya göç etmiştir. Bu bağlamda kendilerine bambaşka bir dünyanın kapıları aralanmıştır. Farklı bir dil ve farklı bir kültür ile karşılaşan göçmenler toplum içerisinde yaşadıkları zorlukları dile getirme ihtiyacı duymuşlardır. Yaşadıklarını kaleme alarak kendilerini ifade etme yolunu seçmişlerdir. Nitekim bu şekilde Göçmen Edebiyatı'nın ilk temelleri atılmıştır. Bu çalışmanın amacı Bekir Yıldız'ın "Türkler Almanya'da" adlı eseri ele alınarak, Almanya'ya işçi olarak giden birinci nesil göçmenlerin gurbete gidiş nedenlerini açıklayarak; orada karşılaştıkları sosyokültürel farklılıkları, yaşadıkları çeşitli sorunları ve bu sorunlara neden olan etkenleri tespit etmektir. Bu tespitler doğrultusunda çalışmada öncelikle Göçmen Yazınının tarihsel sürecine değinilecektir. Tarihsel süreç ele alındıktan sonra Göçmen Edebiyatının çok farklı isimlerde adlandırılmaları üzerinde durulacak, daha sonra da Göçmen Yazınının ilk yazarlarından biri olan Bekir Yıldız hakkında bilgi verilecektir. Kendisi de işçi olarak 1962 – 1966 yılları arasında dört yıl boyunca Almanya'da yaşamış olan yazarın "Türkler Almanya'da" isimli eseri, Almanya'da bulunduğu yıllardaki dikkatli gözlemleri ve eleştirel bakış açısı ile kaleme alınmıştır. Eser, aynı zamanda yazarın hayatının bir yansıması niteliğindedir. Çalışmada otobiyografik unsurlar içeren "Türkler Almanya'da" adlı eser pozitivist yöntem ile incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk işçi göçü, göçmen edebiyatı, Bekir Yıldız, kültür çatışması

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Germany demanded labor migration from different countries in order to meet the emerging labor shortage after the Second World War. In line with this demand also emigrated from Turkey to Germany to work a lot of people. In this context, the doors of a completely different world have been opened for them. Immigrants who faced with a different language and different culture, need to express themselves by writing down the difficulties they faced in society. They chose to express themselves by writing down all that they lived. As a matter of fact, the first foundations of Immigrant Literature were laid in this way. The purpose of this study is to base on Bekir Yıldız's work titled "Türkler Almanya'da", by explaining the reasons for going abroad for the first generation immigrants who went to Germany as workers; to determine the sociocultural differences they encounter there, the various problems they experience and the factors that cause these problems. In line with these determinations first of all, the historical process of Immigrant Literature will be discussed in the study. After discussing the historical process, various names of Immigrant Literature will be emphasized and then information will be given about Bekir Yıldız, one of the first writers of Immigrant Literature. The work of the author, who also lived as a worker in Germany for four years between 1962 and 1966, was written with his careful observations and a critical point of view during his years in Germany. The book is also a reflection of the author's life. In the study, the work

¹Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, mnakiboglu@adu.edu.tr

²Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, betulasikk@gmail.com

Atf için (to cite): Nakıboğlu, M., & Aşık, B. (2021). Bekir Yıldız'ın "Türkler Almanya'da" isimli eserinin pozitivist bir yaklaşımla incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1280-1290.

named "Türkler Almanya'da", which contains autobiographical elements, will be analyzed with a positivist method.

Keywords: Turkish worker migration, immigrant literature, Bekir Yıldız, cultural conflict

Paper Type: Research

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte savaşın izlerini silmeye çalışan Batı Avrupa ülkelerinde büyük bir iş gücü açığı ortaya çıkmıştır. Savaş sonrası kalkınma sürecine giren Avrupa ülkeleri bu iş gücü ihtiyacını gidermek amacıyla çeşitli ülkelerden göçmen işçi alım talebinde bulunmuştur. Yapılan anlaşmalar gereği, iki Almanya'nın birleşmesinden önceki adıyla Batı Almanya 1955 yılından itibaren İtalya, Yunanistan ve Portekiz gibi Akdeniz ülkelerinden işçi almaya başlamıştır. Bu göç dalgası özellikle 1960'lı yıllarda ivme kazanmış ve Türkiye ile Almanya arasında 30 Ekim 1961'de İşçi Göçü Anlaşması imzalanmıştır.

Türkiye'den Almanya'ya yapılan göçün arka planına bakıldığında daha çok Türkiye'nin o dönemde henüz ekonomik kalkınmasını gerçekleştiremediği, işsizlik oranının çok yüksek olduğu, gayri safi milli hasılanın çok düşük olduğu görülür. Bu sebeple Almanya'nın işçi açığını kapatmak amacıyla Türkiye'de iş ve işçi bulma kurumları çok daha aktif hale getirilir.

Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu bu göç hamlesi neticesinde Almanya'da çalışmak için birçok Türk vatandaşı göç kervanına katılır. Bu kervana katılan işçiler maddi kazanç sağlamak ve refah seviyelerini yükseltmek için anlaşma gereği iki yıllık bir sürece dâhil olurlar. Almanlar da misafir olarak gördükleri bu işçileri "Konuk İşçi" (Gastarbeiter) olarak adlandırmıştır.

Her ne kadar Türkiye ile Almanya arasındaki iş gücü anlaşması iki yıllığına imzalanmış olsa da, zaman içinde göç olgusu geçicilikten daimiliğe dönüşmüştür. Aradan geçen 60 yıllık göç süreci, Türklerin Almanya'da kalıcılığı ile sonuçlanmıştır.

Göçün ilk yılları incelendiğinde Türkiye'den Almanya'ya yapılan göçün ana nedeninin işsizlik ve yoksulluk olduğu görülmektedir. Maddi kaygılara bağlı olarak vatanını terk edip Almanya'ya göç etmiş olan Türkler, farklı bir topluma, dile, dine ve kültüre maruz kalmışlardır. Bunun yanı sıra Alman çalışma sistemi ve göçmen Türklerin iş hayatı da memleketlerinde alışık oldukları sistemden oldukça farklıdır.

Bu bağlamda göçmenler açısından bakıldığında toplumsal ve kültürel farklılıkların yanı sıra çalışma sistemlerinde de farklılıklar bulunduğu, yerli ve göçmen işçi arasında uygulanan ayrımcılık sebebiyle eşit işe eşit ücret ödenmediği görülür. Eşitsizlik ekseninde bu ve bunun gibi ortaya çıkan sorunların aşılması güç birer unsur olduğu görülmektedir.

Göçmenlerin yaşamış olduğu tüm olumsuzluklar edebiyata konu olmuştur. 1960'lı yılların sonlarında ve 1970'li yılların başlarında, bu bağlamda yaşanan toplumsal ve duygusal süreçleri dile getiren eserler neticesinde "*Migrantenliteratur*" olarak adlandırılan Göçmen Edebiyatı'nın temelleri atılır. Almanya'nın göçmen işçi almasından sonra ilk defa Alman Edebiyatında "Göçmen Edebiyatı" veya "Göçmenlik geçmişi olan yazarlar" terimleri kullanılmaya başlanır. Nakiboğlu, göçmen yazınının şu isimlerle adlandırıldığını ifade eder:

Almanya'da önce "Gastarbeiterliteratur" (Misafir İşçi Yazını), "Gast Literatur" (Konuk Yazını), "Literatur der Betroffenheit" (Gurbetçi Yazını), 80'li yıllarda genç kuşak yazarların eserleriyle "Ausländerliteratur" (Yabancıların Edebiyatı) olarak adlandırılır (Nakiboğlu, 2020: 95).

Tüm bu adlandırmalardan başka, bu yazın "Migrantenliteratur" ya da "Interkulturelle Literatur" olarak da geçmektedir (Dünkel, 2008: 62).

Tüm bu kavramlar terminolojik olarak tartışmalara neden olmuştur. Bu nedenle 1985'te Irmgard Ackermann ve Harald Weinrich'in girişimiyle on farklı ülkeden yabancı kökenli yazar

ile Alman yazar, eleştirmen ve yazın bilimciler Bad Homburg'da bir araya gelerek bu yazını "Migrantenliteratur" (Göçmen Yazını), ve "Minoritaetenliteratur" (Azınlıklar Yazını) olarak adlandırmışlardır (Nakiboğlu, 2020: 95).

Almanca konuşulan bir ülkeye göçmen olarak gelen, orada kısa yahut uzun süre yaşamış yazarlar tarafından Almanca yazılan literatürü tanımlamak için tüm bu terimler kullanılmıştır. Ana dili Almanca olmayan, ancak eserlerini Almanca yazıp yayınlayan bu göçmen yazarların milliyetleri ve dilleri birbirinden çok farklıdır. Bu diller Sırpça, Macarca, Çekçe, Türkçe, Rusça, Arapça veya Farsça'ya kadar çok geniştir. Bu yazarların kitapları her geçen gün Alman okurlar tarafından daha fazla okunmakta ve birçoğu en çok satanlar arasında yer almaktadır.

Göçmen edebiyatının gittikçe yükselen bu popüleritesinin olası bir nedeni ise yazarların yalnızca "yabancı" ülkelerin kültürünü ve belirli topluluklarını yazıyor olmaları değil, Almanya'daki yaşamı genellikle "yerli" Almanca konuşan yazarlardan farklı ve ilginç bir perspektiften görüyor olmalarıdır.

Bu edebiyat, Almanya'da her yıl verilen prestijli bir edebiyat ödülüne sahiptir. Adelbert Chamisso* göçmenlik geçmişi olan bir yazar olduğu için Almanya'da eser veren göçmen kökenli yazarları ödüllendirmek adına onun adını taşıyan "Adelbert Chamisso Ödülü" verilmektedir.

"Farklı kökenlerden gelen bu insanlar kendi sorunlarını, çatışmalarını, gözlemlerini, deneyim ve izlenimlerini daha doğrusu Alman toplumundaki yaşamlarını kendilerine özgü bir duyarlılık, duygusallık, coşku ve hayal gücüyle dile getirdikleri bir yazın oluşturdu. Başlangıçta bu yazın türü için "Konuk İşçi Yazını" terimi kullanıldı. Ancak daha sonra yükseköğrenim gören kişiler de bu kervana katılınca, uygun başka bir terim bulma zorunluluğu doğdu. Böylece kökenleri değişik milliyetlere dayanan birçok yazın yarattığı bu çok uluslu ve çok renkli edebiyata "Göçmen Yazını" denildi. Ayrıca "Almanlıların Edebiyatı", "Azınlıklar Edebiyatı" gibi başka terimler de kullanılmıştır" (bkz.Karakuş ve Kuruyazıcı, 2001).

Göçmen edebiyatı birinci kuşak, ikinci kuşak ve üçüncü kuşak olmak üzere üç nesilden oluşur. Birinci nesil yazarlar, genellikle Türkçe olarak kaleme aldıkları eserlerini daha çok "vatan hasreti", "dil sorunu", "iletişimsizlik", "kültür şoku", "din farklılığı", "uyum problemi", "ötekileştirilme" ve "Alman toplumu tarafından kabul görmeme" gibi konular etrafında şekillendirirler. Birinci nesil yazarların eserleri Almanya'daki göçmen Türklerin yaşamışlıklarına ayna tutar niteliktedir.

İkinci nesil yazarların birçoğu Almanya'da doğup büyümüşlerdir. Bu bağlamda eğitim, dil ve kültür açısından bakıldığında birinci nesil kadar büyük bir uyum problemi yaşanmamıştır ancak problemlerin çeşidi değişmiştir. Onlar için bir "kimlik arayışı" söz konusudur ve bu durum eserlerine "arayış" ve "aidiyet sorunu" şeklinde yansımıştır.

Üçüncü nesil yazarlar ise kendilerini "Avrupalı Türkler" olarak görmüşler ve eserlerinde birinci ve ikinci nesil yazarların eserlerine benzemeyen, kendilerine özgü evrensel konuları ele almışlardır.

Konu edindiğimiz yazar Bekir Yıldız'ın "*Türkler Almanya'da*" isimli romanı ilk göçmen edebiyatına dâhildir. O dönem göçmenlerin yaşamışlıkları yazarın usta kalemi, geniş bakış açısı, dikkatli gözlemleri ve akıcı diliyle okuyucuya aktarılmıştır.

Yazar Bekir Yıldız'ın Almanya'da kaldığı süre zarfında tanıklık ettiği olaylar çerçevesinde şekillenen "*Türkler Almanya'da*" isimli eserinin otobiyografik unsurlar içerdiği görülmektedir. Bu bağlamda eser, Pozitivist yöntem ile incelenecektir. Pozitivist yöntem "*edebi*

*Adelbert von Chamisso (1781-1838). Fransız Devrimi'nden kaçarak aristokrat ebeveynleri ile sekiz yaşında Almanya'ya gelen romantik yazar.

eserin, öncelikle yazarının hayat hikâyesine bağlı, hayat hikâyesinin ürünü olduğuna inanıp hayat/eser ilişkilerini keşfetme amacını taşır" (Aytaç, 2013: 109).

Çalışmanın amacı, birinci nesil yazarlardan olan Bekir Yıldız'ın gözünden Almanya'ya göçmen işçi olarak giden birinci nesil Türklerin karşılaştıkları tüm zorlukları ve iki ulus arasındaki sosyo-kültürel farklılıkları tespit ederek eser ve yazar arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktır.

1. Bekir Yıldız'ın Hayatı Ve Eserleri

Yazar, 3 Mart 1933'te Urfa'da doğmuştur. Babasının polis memuru olması nedeniyle çocukluğu Van, Kastamonu, Gaziantep ve Adana gibi çeşitli illerde geçmiştir. Anadolu'nun çeşitli illerinde geçen çocukluk dönemi, yazarın farklı bakış açıları kazanmasını sağlamıştır. Kazandığı bu değişik kültür ve yaşam biçimleri onun eserlerinde de görülmektedir. Yıldız, İstanbul Erkek Sanat Okulunda eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul Matbaacılık Okulundan mezun olur. Eğitimi sonrasında bir süre dizgi operatörü ve öğretmen olarak görev almıştır. Yazarlık mesleğini icra ederken ekonomik nedenlerden dolayı Almanya'ya göçmen işçi olarak gitmiştir.

Hem göçmen yazını hem de bu yazın öncesinde kaleme aldığı eserleri ile sıklıkla adından söz ettiren Bekir Yıldız, eserlerinde daha çok memleketi olan Şanlıurfa ve Güney Doğu Anadolu yöresindeki töre, gelenek/görenek, ağalık, köy yaşantısı, kan davası gibi konuları ele almıştır. Bu minvalde kaleme aldığı ilk eseri, 1951 yılında yayınlanan "Reşo Ağa" isimli kitabıdır.

1962-1966 yılları arasında Almanya'ya göçmen işçi olarak giden Bekir Yıldız, göçmen edebiyatı alanında önceden de zikrettiğimiz gibi birinci kuşak yazarlar arasında yer alır. 1966 yılında kaleme aldığı "*Türkler Almanya'da*" isimli romanı Göçmen Edebiyatı'nın ilk eserlerinden biridir. 1966'dan sonra Almanya'dan Türkiye'ye dönen Bekir Yıldız, Asya Yayınevi'ni kurmuştur. Yayıneviyi kapattıktan sonra yalnızca yazarlık mesleğini icra ederek farklı edebi türlerde eserler vermiştir. Bekir Yıldız'ın bazı eserleri şunlardır:

Öyküleri: Reşo Ağa (1968), Kara Vagon (1968) Yazar 1969'da May Edebiyat Ödülünü almıştır. Kaçakçı Şahan (1970) eseri ile 1971'de Sait Faik Hikâye Armağanını kazanmıştır. Sahipsizler (1971), Evlilik Şirketi (1972), Beyaz Türkü (1973), Alman Ekmeği (1974), Dünyadan Bir Atlı Geçti (1975), Demir Bebek (1977), Mahşerin İnsanları (1982) ve Bozkur Gelini (1985) dir.

Röportajları: Harran (1972), İnsan Posası (1976), Yaman Göç (1984), Yargılayan Zaman İçinden (1984), Allah'ın Gölgesine Koşanlar (1991) ile Yunus Nadi Röportaj Ödülü almıştır.

Romanları: Türkler Almanya'da (1966), Halkalı Köle (1980), Aile Savaşları (1984), Ve Zalim ve İnanmış Kerbelâ (1986), Darbe (1989) 1990'da Milliyet Yayınları Roman Ödülü almıştır.

Çocuk Kitapları: Arılar Ordusu (1981), Ölümsüz Kavak (1981) ve Şahinler Vadisi (1981) (bkz: Yıldız, 2012).

Yıldız'ın yayın dünyasına sunduğu katkılardan birisi de 1974 yılında kurulan Türkiye Yazarlar Sendikası'nda yürüttüğü çalışmalarıdır. Bu sendika "*Türkiye'nin özgürlük, barış ve kültürel gelişim ve dayanışma mücadelesinde üzerine düşen görevi onurla yerine getiren bir aydınlar kuruluşu*"dur (Türkiye Yazarlar Sendikası, 2013).

Aralarında Bekir Yıldız'ın da bulunduğu ilk Kurucular Kurulu üyeleri arasında Türkiye'nin tanınmış, saygın edebiyatçılarından Yaşar Kemal, Aziz Nesin, Adalet Ağaoğlu, Orhon Murat Arıburnu, Turgut Uyar, Adnan Özyalçın, Tomris Uyar, Leyla Erbil, Nihat Behramoğlu ve Ali Özgentürk gibi isimler vardır. Yapılan ilk genel kurulda Yaşar Kemal genel

başkan, Bekir Yıldız ise ikinci başkan seçilir. Türkiye Yazarlar Sendikası'nın kuruluş amacı şu şekildedir:

“Amaçları, sermaye – emek çelişkisinde, sermayeye karşı disiplinli bir güç oluşturma ve emeğin örgütlenmesi gereksiniminden doğmuştur. Yazarların emeğini, sermayeye karşı korumak; hukuki, sosyal, kültürel, ekonomik temel hak ve özgürlükleri savunmak ve geliştirmek; gerçek söz ve yazı özgürlüğünün sağlanması, korunması için her türlü mücadeleyi yürütmek şeklinde açıklanmaktadır” (Türkiye Yazarlar Sendikası, 2013).

Toplumcu-gerçekçi bir yazar olan Bekir Yıldız'ın eserlerinde de kurucuları arasında yer aldığı Türkiye Yazarlar Sendikası'nın amacına yönelik izler görülür. Bu çalışmada ele alınan “*Türkler Almanya’da*” isimli eserinde de Almanya’da bulunduğu süreçte emek/sermaye arasındaki çelişkiye dair eleştirel bir tutum sergilemiştir. Kaleme aldığı eserleri ve yayın dünyasına sunduğu katkıları ile sıklıkla anılan Bekir Yıldız, 1998 yılında İstanbul’da hayatını kaybetmiştir.

2. Türkler Almanya’da (1966)

Bekir Yıldız 1962-1966 yılları arasında Almanya’da yaşamıştır. Yazar, 1966’da yayınlanan bu eserini “yurtdışında çalışan Türk işçilerine” ithaf etmiştir. Roman, altı bölümden oluşmakta ve her bölüm içerikten alınan bir kesit ile başlamaktadır.

Eserde, yazarın gözlemleri üzerinden Almanya’ya işçi olarak giden göçmenlerin hikâyeleri, göç nedenleri, gidiş amaçları ve orada karşılaştıkları çeşitli zorluklar aktarılmıştır.

Eser, bir nevi Bekir Yıldız'ın otobiyografik bir anlatımı olarak okuyucuyla buluşmaktadır. Romanın ana karakteri olan Yüce'nin tek amacı bir matbaa makinesi alıp ülkesine geri dönmektir. Bu hedefine ulaşmak isteyen Yüce, bir fabrikada çalışmaya başlar. Bekir Yıldız'ın da aynı amaç doğrultusunda Almanya’ya işçi olarak gittiği bilinmektedir. Yazar, Almanya’da bulunduğu süre boyunca tanık olduklarını sade ve anlaşılır bir dille, zaman zaman da sisteme yönelik eleştirel tavrını ortaya koyarak kaleme almıştır.

Roman, içlerindeki umut ve endişe zinciri ile göç yolculuğuna adım atan Türklerin ilk durağı olan Sirkeci tren garındaki kalabalığa iştirak etmeleri ile başlar. İstasyon, idealleri uğruna türlü güçlüklerle Anadolu’nun çeşitli bölgelerinden gelerek memleketlerini geride bırakan insanlarla doludur. Sirkeci’den kalkacak tren ile Almanya’ya göç yolculuğuna başlayacak olan Türklerin hepsinin ortak bir istenci vardır: “Para kazanmak” (bkz: Yıldız, 2012).

3. Sirkeci’den Münih’e

Yıldız, Sirkeci’den başlayan bu göçün önceki göçlere hiç benzemediğini şu cümlelerle aktarır:

“Her şeyi ile var olan vatandan, yurttan kaçıştır bu... Ama zorunlu, zorlayıcı kaçış... Bu defa sebep tabiatın değil, insanların tükenişi. Göç bu tükenişe son direniş... Belki de kaçmakta olan gizli bir kahramanlık... Gideceğin yerin üstünlüğünü peşinen kabullenmiş, küçüklük duyguları içinde kıvranan, arsızlaşmış kahramanlık...” (Yıldız, 2012: 1).

O ana dek köyden kente dahi göç etmemiş kimselerin Avrupa’ya göçü iktisadi zorunlu bir göç, bir kaçış, aynı zamanda da bir arayıştır. Hatta öyle ki, eserin ana kahramanı Yüce, bu uğurda gurbete giderken kendisini tren garına uğurlamaya dahi gelemeyecek derecede bir yoksulluk içerisinde olan ailesini arkasında bırakarak yolculuğa çıkmak zorunda kalır.

“O gün, beni uğurlamaya, karım ve çocuklarım gelememişti. Onlar iki hafta önce karımın babası tarafından, Anadolu’nun ücra bir kasabasına götürülmüş ve böylece iki haftalık ev kirası tasarrufu hesaplanmıştı. Hâlbuki ben, karımın istasyonda olmasını, sıcak bakışlarıyla beni uğurlamasını ne kadar isterdim. Ya çocuklarım... Kara oğlum, pamuk kızım, şimdi fakir bir kasabanın, küçük ve soğuk odasında, baba ocağından uzak

kalmışlardı. Düşüncemin bu noktasında mırıldandım: "Baba ocağı mı kaldı sanki..." (Yıldız, 2012: 2).

Para kazanabilmek ve para biriktirebilmek gibi ortak bir gaye ile Heidelberg'e varmak üzere Sirkeci'den kalkan trendeki yolcular arasında bulunan romanın diğer ana karakterlerine bakıldığında; Yüce ile birlikte Garip Recep, Nihat, "baba" lakabı ile Osman Bey yer almaktadır. Romandaki anlatım Yüce'nin gözlemleri doğrultusunda aktarılmaktadır.

Yüce'nin Almanya'ya gidiş nedeni eserde şöyle anlatılır:

"Gayem para biriktirip bir matbaa makinesi almaktı. Fakat sonunda anladım ki, Türkiye'de ne kadar çok bilgili olursan ol, ne kadar çok çalışırsan çalış, eğer omurga kemiğin öne eğilmek için yumuşak değilse, her şey başkalarının yanında çalışmaktan öteye gitmeyecektir. Ve bir kanun: "Türkiye'de emek ucuz, mal pahalıdır." Netice olarak, patronun verdiği parayı pusuda bekleyen ev sahipleri, mahalle bakkalları veya başkaları elinden alıyor ve kazancımı uç uca bile yetiştiremiyordum. Geriye gene de, boşu boşuna çalışmak, düzensizliği cılız bedenimle dengelemek hep sana düşüyor... Oysaki çalışmak, bir gayeye erişmeye sağlayacaksa, daha fazla çalışmayı yaratabilir. Hülasa olarak Türkiye'de insana ancak gölde yüzebilecek kadar imkân veriyorlar, sonra da okyanusun ortasına atıp: "büyük balıklar küçük balıkları yer" diyorlar. (...) Neticede bütün bunları anlar anlamaz idealim olan makineye sahip olabilmek için Almanya'ya gittim. Böylece başkalarının bilgisiz kafalarıyla verdikleri iş emirleri yerine, alacağım makineyle kendi bilgi ve yeniliklerimi tatbik imkânı bulabilecektim. Şimdi anlıyorsunuz değil mi? Bu bakımdan Almanya'da her şey bir makineye bakar" (Yıldız, 2012: 145-146).

Yüce'nin trende karşılaştığı ilkokul arkadaşı Nihat ise Almanya'da çalışarak bir araba alma gayesi içindedir. Her ne kadar eski arkadaş olsalar da Yüce ile Nihat çok farklı karakterlere sahiptir. Nihat, trene biner binmez göç eden diğer insanları küçümsemeye, eleştirmeye başlar. Ona göre Alman hükümeti işçi seçiminde sadece başarılı insanları kabul etmelidir. Yüce ise tam tersini düşünür. Yüce, Almanya'ya gidenlerin içinde yetenekli/yetişmiş kişilerin de olduğunu ifade eder. Ona göre asıl önemli olanın öncelikle Türkiye'de bu yetenekli insanlara imkân sağlanmasıdır, ancak bunun böyle olmadığı ifadelerinden anlaşılır. (Yıldız, 2012: 3-4).

Yolculuk esnasında ilk gümrük kontrolü Avrupa'nın başlangıcı sayılan Edirne'ye varmak üzere iken gerçekleşir. Bavulları kontrol edilen Türkler, gümrük memuruna yalan söylemekten imtina etmezler. Hatta Nihat kontrol sırası kendisine geldiğinde bir fırsatını bulup beş bin lirayı Yüce'nin eline sıkıştırarak gümrükten kaçırmayı başarır. Lakin hiç kimse benzer bir davranış biçimini Alman gümrük memuru karşısında sergileyemez. Zira hepsi memleketlerinde öğrendiği "Almanya'da yalanın affı olmaz" sözünü düstur edinmişlerdir. Dolayısıyla Alman gümrük memurunun isteği doğrultusunda yanlarındaki on paketten fazla olan her sigara paketi için 2 Mark ödemek zorunda kalırlar. Ödeyemeyecek durumda olanlara Alman gümrük memuru bir kolaylık sağlayarak çalıştıkları fabrikaya bu durumu bildireceklerini ve daha sonra ödeyebileceklerini söyler.

4. Almanya ile İlk Tanışıklık

Sirkeci'den hareket eden tren, zorlu ve uzun bir yolculuktan sonra Münih'e varır. Göçmen işçiler, trenden iner inmez çalışacakları fabrikanın yakınında bulunan "Heim" adı verilen barakalara yerleştirilir. Burada tuvalet, banyo, yemek salonu ve oturma odası ile bir de televizyon odası bulunmaktadır; Türklerin birçoğu televizyon ile ilk kez burada karşılaşmış ve şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir: "Henüz radyonun havadan sesi nasıl alıp bize verdiğini bilemeyen insanlar olarak, televizyonun havadan resim yapmasına büsbütün şaşmıştık" (Yıldız, 2012: 24) cümlesiyle Yüce televizyon ile bu ilk buluşmayı dile getirmiştir.

Türk işçiler ertesi gün iş dağılımı sırasında ikinci bir şaşkınlık daha yaşarlar; çünkü kimse meziyeti doğrultusunda bir işe verilmemiştir. İşçilerin tümü beden kuvvetleri ile doğru

orantılı işlere yerleştirilmiştir. İş beğenmeme gibi bir lüksleri olmadığını şöyle ifade ederler: “Almanya’da iş beğenmemek, ibadet etmek için cami beğenmemeye benzer” (Yıldız, 2012: 25).

İş dağılımındaki sorunların yanı sıra işçilerin bir de dil sorunu vardır. Birçoğu Almanca bilmemektedir. Aralarında bir tek Yüce kendini ifade edebilecek derecede bir Almanca bilgisine sahiptir. Yüce, ihtiyaç dâhilinde tercümanlık yapmaktadır ve bazı arkadaşlarına da Almanca öğretme çabası içindedir. Fakat işçilerin birçoğu öğrendikleri birkaç Almanca kelime ile yetinmekte ve daha fazlasını öğrenmek için çabalamamaktadır. İşçilerin çoğunluğu sadece Türkler ile vakit geçirmektedir, nasıl olsa birkaç yıl içinde memleketlerine geri döneceklerdir. Dolayısıyla Almanlar ile iletişim kurmakta her ne kadar zorlansalar da bu sorunu göz ardı etmişlerdir. Yoğun çalışma saatlerinden arta kalan vakitlerinin çoğunu dil öğrenmeye ayırmaktansa dinlenmeye ayırmayı yeğlemişlerdir. Zira Alman iş disiplini alıştıkları şartlardan oldukça farklı ve yorucudur. İşçilerin dakik ve atik olmalarını gerektirmektedir. Fabrikadaki öğle molasında Yüce, Alman bir işçiye ellerini yıkayabileceği bir yer sorması üzerine “*hem yürü hem konuş, daima iki işi bir arada yapmaya çalış. Elini yıkayacak zaman yok. Biz yemeği çatala yeriz. Yemekhane buradan 200 metre uzakta. Yemek yiyip döndüğümüzde de, saat 12’yi 25 geçmiş olmalı*” (Yıldız, 2012: 31) cevabı ile karşılaşmıştır. Yüce’nin 25 dakikalık öğle molası karşısındaki şaşkınlığı işçilerin dakikliğine ve iş yoğunluğuna dair örnek teşkil etmektedir.

5. Kadın/Erkek İlişkileri – Kültürel Farklılıklar

Yoğun çalışma temposunun yanı sıra Türk erkeklerinin bir diğer şaşkınlığı da kadın erkek ilişkilerindeki rahatlık olmuştur. Türkiye’de var olan toplumsal baskı neticesinde bastırılmış olan cinselliğin Almanya’da özgürce yaşanabildiğine tanıklık ederler. Kıvılcım isimli bir gencin arkadaşlık ettiği 13–14 yaşlarındaki bir genç kızla cinsel birliktelikte bulunmasına karşın Osman Bey’in “*bizim zamanımızda, bir kadın evlendiği zaman, domunu bile indirmeye utanırdı...*” (Yıldız, 2012: 43) söylemi Türk kültürü ile Alman kültürü arasındaki farkı özetler niteliktedir.

Türkler bu farklılıkları ilk olarak “Faşing” adı verilen bir karnavala katıldıklarında gözlemlene fırsatı edinirler. Kadınların istediği bir erkekle özgürce dans etmesi, hatta bu dans teklifini bizzat kadınların yapıyor oluşu bir hayli şaşırtıcı ve sıra dışı bir durum olarak değerlendirilir. Söz konusu bu durum karşısında kocalarının ne düşündüğünü merak eden Türk erkeklerine, Alman kadın durumunun sıradanlığını şu şekilde açıklar:

“Çünkü faşingte insanlar dilediği gibi eğlenebilir. Bir kadın faşingten başka zamanlarda daima kendisini bir erkeğin dansa kaldırmasını bekler. Böylece çoğu zaman, insan istemediği erkekle dans etmeye mecbur olur. Bazen de bir kadının arzu ettiği bir erkek, onu hiçbir zaman dansa kaldırmayabilir. İşte faşingin kadınlara sağladığı imkân budur. Yani tercih hakkı bu defa kadının olmuş, onun arzu ve hislerine hizmet edilmiş olur. Bu bakımdan o gece kocamla dans etmedim. Çünkü onunla dilediğim her zaman dans edebiliyorum. Kocam beni serbest bırakıyor, çünkü ben eğlenirken, o oturup beni beklemiyor ya... O da, dilediği kadına koşuyor. Böylece ikimiz de, birbirimizde bulamadığımız nitelikleri başkalarında tamamlıyoruz” (Yıldız, 2012: 65).

Kadın erkek arasındaki ilişkilerde, kadının bu denli söz hakkına sahip oluşu dönemin şartları gereği Türkler ve Almanlar arasındaki belki de en büyük farklılıklardan biri olarak dikkat çekmektedir. Ekonomik özgürlüğünü elde etmiş Avrupalı kadın, sosyal hayatta olduğu gibi evliliğinde de söz hakkına sahiptir. Hatta kendisini herhangi bir eylemi gerçekleştirirken özgür iradesi ile seçim yapma hakkına sahip olarak görmektedir. Nitekim Türk erkek işçilerinden kimileri bu durum sebebiyle Avrupa’da istedikleri her kadını elde edebilecekleri yanılgısına düşmüştür. Bazı Türk erkekleri de bu durumu ahlaksızlık olarak görmüştür. Kitabın ana karakteri Yüce ise kendi yorumunu “*Şimdi anlıyorum ki, Avrupalı insanlar çok bedbaht. Kadın erkekle rekabet yaptıkça, ahlaksızlığın da hududu genişliyor*” (Yıldız, 2012: 65) cümlesi ile dile getirir.

Eserde Ayşe ve Sevim nezdinde göçmen Türk kadınının Almanya'da ve Türkiye'deki yaşantıları gözler önüne serilir. İki farklı kadın tiplemesinde kültürel farklılıkların iki ülkede de aynı olmadığı görülür. Sevim'in bir Alman ile evlenmesinin arka planında kızlık meselesinin yatıyor oluşu "*bir Türk 'Evleniriz' diye kandırmış onu, sonra da savuşup gitmiş. Bu defa bir Almanla düşüp kalkmış. Memleketine dönse kim alırdı onu, ama Alman için önemi yokmuş kızlığın. Evlenmişler işte...*" (Yıldız, 2012: 172) cümleleri ile aktarılmaktadır.

Ayşe ise Türkiye'de bulunduğu süre zarfında eve sıklıkla sarhoş gelen kocası tarafından şiddete maruz kaldığı ve Almanya'daki rahat yaşantısından ödün vermek istemediği için kocasının yanına, Türkiye'ye dönmeyi reddeder. Kocasının aşırı ısrarları üzerine boşanmak istediğini bir mektupla bildirir; ancak Ayşe'nin hayalleri, kocasının Almanya'ya gelmesiyle son bulur. Ayşe vücuduna saplanan bıçak darbeleriyle hayatını kaybeder.

6. Çalışma Sistemindeki Farklılıklar

Eserde sosyal yaşam, kadın / erkek ilişkilerindeki farklılıkların yanında, yoğun çalışma temposu ile yüz yüze olan işçilerin iş disiplini karşısında çektikleri zorluklar konu edilmektedir. Zira karşılaştıkları çalışma sistemi, Türklerin kendi memleketlerinde alıştıkları çalışma şartlarından oldukça farklıdır. İşçiler, sabahları saat tam yedide iş başı yapıp, akşamları da beş buçuğa dek çalışmak zorunda kalırlar. Ayrıca her şey saati saatine uygun yapılmalıdır ve bant sistemine uyum sağlamaları gerekmektedir. Dolayısıyla tüm işçiler adeta sportif birer atlet gibi hızlı ve dakik olmalıdır. Almanya'ya işçi olarak giden kişilerin zaman içerisindeki değişim sürecini Koray Üstün şu cümleler ile belirtir:

"Türkiye'den Almanya'ya uzanan göç süreci; topraksızlık, gıdasızlık, makinesizlik gibi nedenlerden doğan göç düşüncesi ile başlar; ailesel tepkiler ve resmî kontrol sistemleriyle devam eder ve işçilerin Almanya'ya ulaşmalarının ardından üretim faaliyetleri içerisinde makineleşmeleri ile sona erer" (Üstün, 2017: 81).

Yüce, bir süre sonra çocuklarını ve karısını da Almanya'ya getirir ve karısı da bu bant sisteminin ayrılmaz parçalarından biri olur. Yüce, karısının mağazalara hazır elbise diken tezgâhını şu cümleler ile betimler.

"Bütün mesele düz bir parçayı dikiş makinesine vermektir. Fakat bu işin sinsi bir güçlüğü vardı. O da elektrik enerjisine köle olmaktı. Yani motor ne kadar hızlı dönerse, işçi de aynı çabuklukla elektrik motoruna boyun eğecek ve onun homurdayan ağzına hep bez tıkayacaktı. Bir de dikkat edeceği bir şey vardı: Almanya'nın her yerinde olduğu gibi, kadın erkek farkı gözetmeyen zincirdeki halkasını zamanında ve tam yapacak, halkada kopukluğa sebep olmayacaktı. Fazla kazanmak isterse de mani olan yoktu. Bütün mesele yakalanması için daha önce kurulan barikatları kurşun yağmuru altında geçmek isteyen bir gangster cesaretine ve enerjisine sahip olmaktı" (Yıldız, 2012: 81).

İşçiler, kesintisiz bir üretim esasına dayalı olan sistemde âdeta makineleştirilmiştir. Kronometreler ile zamanın ölçüldüğü ve bir günün önceki günden farksız olduğu bir sistem içerisinde, yorgunluktan bitkin bir şekilde evlerine kendilerini zor atarlar. Dinlenme ve uyku onlar için bir ödüldür.

Eserde Almanya'daki bu zorlu mücadeleyi gerekli ve bir noktada katlanılabilir kılan nedenlerden birisinin de hayat standartlarındaki denklik olduğu vurgulanmaktadır. Hayat standartları en az kazanana göre ayarlanmıştır. Yıldız bu durumu şöyle dillendirir: "*Keza en az para alanla, çok para alan arasındaki fark da, gölle deniz gibi değildir*" (Yıldız, 2012: 78). Lakin Alman işçi ile Almanya'da çalışmaya başlayan yabancı işçiler arasında niteliksel farklılıklar mevcuttur. Bu durum eserde bir çocuğun, üvey anne ile öz anne tarafından yetiştirilmesinden kaynaklanacak farklılığa benzetilir:

"Almanya, kocaman kafalı, iri pazulu tabiri caizse, çam yarması tipi insanlar ithal etmektedir. Hiçbir yabancı işçi bir Alman'a göre yeteri kadar bilgili ve karakterli sayılmaz. Bu bakımdan onlar daima ayak işlerinde veya yeraltında çalışacak, hatta

lisanlarını geç öğrenecek nitelikte insanları memleketlerine sokmaya çalışırlar. Maksat gözlerin geç açılması, dertlerini, uğradıkları haksızlıkları idrak ve ifadeden aciz olmalarını sağlamaktır. Bu bakımdan Almanya'ya imtiyazlı gidenler köyden gelmiş, kaderlerine çoktan boyun eğmeye alışmış kimselere nispetle daha hafif ve kibar işlere verilir. Bunun neticesi olarak da alacakları ücret az olur. Halbuki çam yarmaları, gözü küllüler, ağır işlere sürülürken bunlara fazla ücret ödenir. Fakat şurasını da iyi bellemek gerekir ki, bu fazla ücret ancak yabancı ülkelerden gelen, işçi gruplarına göre farklıdır. Yoksa ağır işlerde çalışan bir Alman işçisinin alacağı ücret gayet tabii ki, bir yabancıya göre gene fazladır” (Yıldız, 2012: 137).

Bu ağır işlere örnek olarak romanda yer alan “Baba” lakaplı Osman Bey'in çalışma şartları verilebilir. Onun işi, zehirli gaza maruz kalarak çalışmasını gerektirmektedir. Osman Bey'in amacı, para biriktirip oğlunu üniversiteye göndermektir. Kalp hastası olduğunu saklayarak, kurum muayenesine kendisinin yerine bir başkasını sokup Almanya'ya girişini sağlayabilmiş fakat kalbi bu çalışma temposuna dayanamayıp zayıf düşmüş ve hayatını kaybetmiştir. Naaşı Türkiye'ye göndermek için gereken 3800 Mark'ı arkadaşları kendi aralarında toplasalar da sıkı Alman kanunları cesedin üç günden fazla bekletilemeyeceği kuralı ile naaşın Türkiye'ye gönderilişini engeller. Cesedin Almanya'ya gömülmesi neticesinde taşıma masrafı ödenmeyecek, üstelik toplanan para Türkiye'de bulunan ailesine gönderilebilecektir. Almanlar bu durumun daha kârlı olduğunu belirtmiştir. Nitekim Osman Bey'in naaşı memleketine gönderilememiş, çaresiz bir şekilde Alman topraklarına gömülme zorunda kalmıştır. Osman Bey, gurbete geliş amacına ulaşmadan hayata veda etmiştir.

7. Öz Benliğini Yitirenlere Dair

Almanya'ya geliş amacını gerçekleştirilemeyen bir diğer kişi de Garip Recep olmuştur. Garip Recep, Elazığ'dan Almanya'ya köydeki maddi-manevi tüm sıkıntılarını kurtulup birkaç öküz alacak parayı biriktirip köyüne geri dönmek gayesi ile yola çıkmıştır. Memleketine döndüğünde üvey babasının gazabından kurtularak karısı ve çocukları ile birlikte rahat bir yaşam süreceği umuduyla çıktığı bu yolculukta zamanla ideallerini unutmuştur. Çalışarak biriktirdiği para ile bir araba almış, arabası ile köy meydanında hava atacağı günü beklerken bir trafik kazasında hayatını kaybetmiştir.

Nihat ise gümrükten kaçırdığı Türk parası ve biriktirdiği marklar ile bir araba alır. Fakat bir gün misafir olarak davet edildiği evdeki Alman ev sahibinin hanımına sarkıntılık ettiği gerekçesi ile sınır dışı edilir. Nihat'ın bu tür bir eyleme geçişinin nedeni, Türkiye'deki kadın erkek ilişkilerine nazaran Almanya'daki kadınların daha serbest bir yaşam sürmesidir. Lakin Nihat bu durumu tam olarak kavrayamamış ve istediği her kadınla birlikte olabileceği yanılgısına kapılarak evlerine misafir olduğu bir kadına sarkıntılık etmekte bir sakınca görmemiştir.

Nitekim bu durum Almanların Türklere bakış açısını tamamen değiştirmiştir. Artık Almanlar için her Türk erkeği Nihat gibi güvenilmez olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla yaşanan bu hadise Türklerin sosyal yaşantısını oldukça olumsuz etkilemiştir. Örneğin Yüce, karısı ve çocukları Almanya'ya geldiğinde çıktığı ev arayışından uzun bir süre eli boş döner. Almanların gözündeki Türklerin konumu eserde “*bizlere, orduları içine sızacak bir casus gözüyle bakıyorlardı sanki*” (Yıldız, 2012: 75) cümlesi ile dile getirilmiştir.

8. Milli Menfaat

İdeallerine ulaşmak için çalışmaya devam eden Yüce ve karısı ise farklı bir zorlukla karşılaşılır. Yüce'nin karısının pasaportunda bir mühür eksik olduğu için işine son verilir ve Türkiye'ye geri dönerek eksikliği gidermek zorunda kalırlar. Yola çıktıklarında Alman gümrüğü ile Türk gümrüğü arasında gözlemledikleri farklıklar eserde şu şekilde aktarılmaktadır:

“Türkiye'den gelirken Alman gümrükçüsünün bizi nasıl muayene ettiğini ve bir paket çigara için hepimizden nasıl ikişer Mark aldığını hatırladım. Kompartımandaki bu kadar eşyaya muhakkak sinirlenecek ve ne kadar çok işi olduğunu hesap edecekti. Fakat hiç

de böyle olmadı. Pasaportlarımızı kontrol ettikten sonra, delice alınmış eşyalara baktı ve gülümsedi. O kadar... Tıpkı barda söğüşlenen müşterileri kapıda tebessümle yolcu eden bar fedailerini gibiydi... Bir paket fazla cigara bırakmayan Alman gümrükçüsü bavullar dolusu Alman malı eşyaların çıkışına seviniyordu. Çünkü Almanya'nın verdiği Marklar, gene Almanya'da kalmıştı. Ancak buna karşılık herkesin eline üç beş naylonla, Avrupa'da yirminci asrın oyuncağı haline gelen birkaç elektrik malzemesi tutuşturulmuştu" (Yıldız, 2012: 107).

Yıldız, bu tutumu eleştirel bir dille eserinde belirtmiştir. Ona göre bu "milli menfaat" gözetimi Türklerde üç beş kuruş kar etmek için göz ardı ediliyor, fakat Almanlar için tam tersidir. Yüce, Türkiye'ye döndüğü sırada kardeşi ile aralarında geçen bir konuşmada milli menfaati göz ardı ederek Türklerin bireysel çıkarlarını düşündüğünü şu cümlelerle belirtmektedir:

"Normal kur üzerinden bir Mark 222 kuruştur. Fakat hükümet, Almanya'da çalışan işçilerin Marklarını memleketimize getirmelerini sağlamak için, bir Marka 285 kuruş ödüyor. Bu arada Almanya'daki exportlar daha atık davranarak, bir Mark'a 285 kuruştan daha fazla ödüyorlar. Böylece Almanya'daki hayatlarını sırf para biriktirmekle geçirenler ve memleketin bütün sosyal meselelerini anlamak istemeden yaşayanlar, iş şahsi menfaatlere dayandı mı, üç beş kuruş gibi cüzi bir miktar için, milli menfaatimiz sayılan bu davaya ihanet ediyorlar" (Yıldız, 2012: 131).

Yüce, milli menfaat duygusundan uzak olanların medeniyet sarhoşluğu içerisine girerek gayelerine ulaşamadıklarını belirtir.

Almanya'da para biriktirmek için bir Alman gibi değil, bir amele gibi yaşamamanın zorunlu bir husus olduğuna dikkat çekerek göçmen işçilerin ideallerine ulaşmak yolunda bu duruma katlanmaları gerektiğini şu cümlelerle vurgular: "*Yurtdışına çıkarken, vatanımdaki insanların yoklukla mücadele etmesi gerektiğini biliyordum. Fakat şimdi de biliyorum ki, Almanya'daki Türkler, bu defa bollukla mücadele etmeye mecburdurlar*" (Yıldız, 2012: 194). Nitekim Yüce, iktisadi göç mücadelesinde kendisine ortak olan eşi ve çocukları ile amacına ulaşarak yurda dönüşünü bu şekilde gerçekleştirebilmiştir.

Sonuç

1960'lı yıllarda başlayan göç kervanı ile Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden Almanya'ya işçi göçü başlamıştır. Avrupa ülkelerine göç edip orada yaşayan, bir süre sonra da yaşadıklarını kaleme almaya başlayan yazarlardan biri de Bekir Yıldız'dır. Yazar, "Türkler Almanya'da" isimli eserinde hayallerini gerçekleştirmek uğruna gurbete giden Türk vatandaşların Almanya'da içinde buldukları zor durumu yalın bir dille aktarmıştır.

Bekir Yıldız'ın bir otobiyografisi niteliğinde olan eserde Yüce gibi amacına ulaşip memleketine geri dönen, Garip Recep, Nihat, Osman Bey ve Ayşe Hanım gibi ideallerine ulaşamayıp ya memleketine eli boş dönen ya da gurbetten hiç dönemeyenlerin yaşantısı konu edilmiştir.

Eserde ismi zikredilen hayallerine ulaşamayanlar, Almanya'ya göçmen işçi olarak gidenlerin adeta arafta kalışına örnektir. Onlar, ilk olarak bir adaptasyon sorunu yaşamışlar, sonrasında ise bu sorunu aşmak isterken gidiş amaçlarından uzaklaştıkları için hayallerine ulaşamamışlardır. Nitekim Almanya serüveni hepsini değiştirmiş; bu değişimle beraber bazıları emellerine ulaşmak uğruna çıktıkları yolu tamamlayamamıştır.

Çalışmada, Almanya'ya göçmen işçi olarak gidenlerin yeni bir toplum karşısında yaşadığı şaşkınlık, Alman iş disiplinine alışma süreci, milli menfaat, vatan hasreti ile kültürel, sosyal ve toplumsal farklılıklar neticesinde karşılaştıkları çeşitli zorluklar yaşandığı tespit edilmiştir.

Bunun yanı sıra kadının sosyal hayattaki konumu ile Almanya ve Türkiye'deki yaşamsal farklılıklar olduğu görülmüştür.

Eserde Almanların, ülkelerine göçmen işçi alırken sadece iş gücü açığını kapatma gayesi ile gelen işçileri adeta birer makine olarak gördüğü eleştirel bir dille ifade edilmiştir. Zira Almanya’da çalışmak için zihin gücünden öte fiziksel kuvvetin ön planda olduğu yazar tarafından sıkça vurgulanmıştır. Bant sistemi ve seri üretimin söz konusu olduğu, dolayısıyla her işçinin mevcut sisteme itaat etmesi gerektiği, tıpkı bir çarkın dişlisi olarak yaşamını idame ettirmek zorunda olduğu belirtilmiştir.

Ayrıca, Almanya’ya gelen Türk işçilerin kültürel kimliklerinin göz ardı edildiği, bunun en büyük sorunlardan biri olduğu üzerinde durulmuştur. Nitekim Türk işçilere çalışmaya başladıkları ilk gün öğle yemeğinde domuz eti verilmesi, sudan çok biranın bulundurulması ve kurumların Kurban Bayramı’nda çalışma izni vermeyişi gibi konular üzerinden Türklerin kültürel kimliklerine ve geleneklerine özen gösterilmediği vurgulanmıştır.

Hayati risk taşıyan pozisyonlarda çoğunlukla göçmen işçilerin çalıştırıldığı, böylelikle insani bir değer yitimi yaşandığı gözler önüne serilmiştir.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen, Türklerin Almanlar sayesinde sıkı bir iş disiplinine sahip oluşu, emek ve sermaye minvalinde edindikleri deneyim, kadın-erkek ilişkilerine dair farklı bir çerçeveden bakma imkânı bulmaları ise olumlu kazanımlar olarak değerlendirilmiştir.

Kaynakça

- Asutay, H. ve Çelikten, S. (2013). “Birinci Kuşak Göçmen Yazınına Bekir Yıldız’ın “Alman Ekmeği” Açısından Bakış”, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı 26: 211-220.
- Aytaç, G. (2013). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Dünkel, S. (2008). Interkulturalität und Differenzwahrnehmung in der Migrationsliteratur. Erröterung am Beispiel der deutsch-türkischen Autoren Emine Sevgi Özdamar und Feridun Zaimoğlu, Masterarbeit, Institut für Fremdsprachen Universität Bergen.
- Karakuş, M. ve Kuruyazıcı, N. (2001). “Almanya’da Oluşan Yeni Bir Yazının Tartışılması”; *Gurbeti Vatan Edenler Almanca Yazan Almanyalı Türkler*, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Koyuncu, G. ve Asutay, H. (2018). “Bekir Yıldız’ın Gözünden Türkler Almanya’da”, Akademik Bakış Dergisi Sayı 69:1-11.
- Nakiboğlu, M. (2020). *“Almanca” Gençlerin Dili Kanakça*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Tuncay, S. (2010). “Avrupa Birliği Üyeliği Sürecinde Göç Olgusunun İrdelenmesi ve Almanya Örneğinin Analizi”, Türkbilim Dergisi Sayı 2:1-30.
- Üstün, K. (2018). *İş ve İş Bulma Sorunsalı Ekseninde Bekir Yıldız’ın Öyküleri*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi, 81-100.
- Yıldız, B. (2012). *Türkler Almanya’da*, İstanbul: Everest Yayınları.
- https://turkiyeyazarlarsendikasi.org/?option=com_content&view=article&id=15&Itemid=5%20%3B (Erişim tarihi: 20.01.2021)

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Duygu Düzenleme Becerileri ile Etkileşimli Oyun Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

The Examination of the Relationship between Emotional Regulation and Interactive Play Skills in Preschool Children

Dr. Yeşim YURDAKUL¹, Doç. Dr. Utku BEYAZIT², Prof. Dr. Aynur BÜTÜN AYHAN³

Öz

Bu çalışmada, okul öncesi dönemdeki çocuklarda duygu düzenleme becerileri ile etkileşimli oyun davranışları arasındaki ilişki incelenmiştir. Tarama modelinde yürütülen araştırmanın çalışma grubunu, Antalya il merkezinde bulunan, İl Millî Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı okul öncesi eğitim kurumlarına devam etmekte olan, 4-6 yaş arası 316 çocuk oluşturmuştur. Çalışmada çocukların sosyo-demografik özellikleri hakkında bilgi edinmek amacıyla "Kişisel Bilgi Formu", duygu düzenleme becerilerini değerlendirmek amacıyla "Duygu Düzenleme Becerileri Ölçeği" ve etkileşimli oyun davranışlarını incelemek amacıyla da "Penn Etkileşimli Akran Oyun Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırma sonucunda çocukların duygu düzenleme becerilerinin oyun etkileşimi ile pozitif yönde, oyundan kopma ile negatif yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Çocukların duygu düzenleme becerileri arttıkça anti-sosyal ve saldırgan özellikleri temsil eden oyunun bozulması ve içe dönük özellikleri temsil eden oyundan kopma davranışları azalmakta, sosyal beceriler ile ilişkili olan oyun etkileşimi davranışları ise artmaktadır. Elde edilen bulgular okul öncesi dönem çocuklarının duygu düzenleme becerilerinin etkileşimli oyun davranışlarını yordadığını ortaya koymuştur. Çalışmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda ebeveynlere, eğitimcilere ve konu ile ilgili uzmanlara çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi dönem, duygu düzenleme, oyun becerileri

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In the present study, it was aimed to examine the association among emotional regulation and interactive play skills in preschool children. The study was planned as a descriptive research and was consisted of 316 children between the ages of 4-6 years old who attend preschool institutions of Province National Educational Ministry in the city center of Antalya, Turkey. In the study, for the aim of collecting data about the socio-demographic characteristics of the children, an "Individual Information Form" was administered. In addition, for the aim of assessing emotional regulation skills, "Emotional Regulation Skills Scale" and for the purpose of assessing interactive peer play "Penn Interactive Peer Play Scale" were administered. As a result, it was found that emotional regulation skills of the children were positively associated with play interaction and negatively associated with breaking off the play. It was seen that the higher the emotional regulation skills, the less the breaking off the play which refers to anti-social and aggressive characteristics and the higher the play interaction which refers to introversion. The findings of the study suggested that emotional regulation skills predict interactive play behavior in preschool children. In line with the results, suggestions were brought up for parents, educators and professionals.

¹ Millî Eğitim Bakanlığı, İsmail İltimir İlkokulu, Antalya, yesim.yurdakul.yy@gmail.com

² Akdeniz Üniversitesi, Kumluca Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, proz2proz@yahoo.com

³ Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, a_butun@yahoo.com

Atf için (to cite): Yurdakul, Y., Beyazıt, U., & Bütün Ayhan, A. (2021). Okul öncesi dönem çocuklarında duygu düzenleme becerileri ile etkileşimli oyun davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1291-1307.

Keywords: Preschool period, emotional regulation, play skills

Paper Type: Research

Giriş

Duygu düzenleme, kişinin hedeflerine ulaşmak için özellikle geçici ve yoğun özelliğe sahip duygusal tepkilerini izleme, değerlendirme ve değiştirmeden sorumlu içsel ve dışsal süreçler olarak tanımlanmaktadır (Thompson, 1994). Bir başka deyişle duygu düzenleme, kişinin duyguları ve duyguları ile ilgili motivasyonel ve fizyolojik durumları ne zaman ve ne kadar yoğun deneyimlediğini; duyguları davranışsal olarak ifade etme biçimini yönetmek ve değiştirmek için nasıl kullandığına ilişkin süreçlerdir (Eisenberg, Hofer ve Vaughan, 2007). Duygu düzenlemenin, yaşamın ilk yıllarında gelişmeye başladığına, özellikle okul öncesi yıllarda sosyal-duygusal gelişim açısından önemli bir role sahip olduğuna dikkat çekilmektedir (Eisenberg, Spinrad ve Eggum, 2010). Çünkü bu dönemde çocukların duygusal yaşantılarının karmaşıklığı ve sosyal çevreleri ile etkileşiminde artış yaşanmaktadır (Denham ve Burton, 2003).

Duygu düzenleme becerileri bebeklik döneminden itibaren aşamalı bir şekilde gelişmeye başlamaktadır. Bu gelişimsel değişiklikler çocukların artan kavram becerilerinden, nörobiyolojik değişikliklerden, mizaçtan ve sosyal etkilerden kaynaklanmaktadır (Thompson, 1994; Cole, Mertin ve Dennis, 2004; Thompson ve Meyer, 2007). Gelişimsel yaklaşımlar duygu düzenleme becerisinin gelişiminde özellikle sosyal süreçlere vurgu yapmaktadır. Sosyal etkiler, çocukların duygularını yorumlama ve değerlendirme, duygu yönetimi stratejileri hakkında bilgi edinme, duygularını kontrol etmede yeterlilik gösterme, kendine güven kazanma ve duygu düzenleme için kültürel ve toplumsal cinsiyet beklentilerini edinme açısından önemli görülmektedir (Thompson ve Meyer, 2007). Duygu düzenleme becerisi, çocukların başkaları ile etkileşim ve iletişim kurma becerilerinin merkezinde yer almakta (Denham ve Burton, 2003), prososyal davranışların, sosyal yeterliliğin ve sosyal uyumun gelişiminde büyük rol oynamaktadır (Denham vd., 2003; Blair vd., 2004). Duygu düzenleme becerilerinin eksikliği ve olumsuz duygusal tepkiler, uyum güçlüklerine neden olarak sosyal yeterlilik ve okula uyum açısından zorluklara yol açabilmektedir (Calkins ve Hill, 2007).

Okul öncesi dönemde duygu düzenleme becerisi ile ilgili çalışmalar incelendiğinde özellikle sosyal beceriler ve sosyal gelişim ile ilişkili çalışmaların sıklıkla yapıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda, duygu düzenleme, okul öncesi çocuklarda sosyal açıdan uygun davranış, uyum, akranlar arasında popülerlik, sempati ve utangaçlık dahil olmak üzere sosyal işlevselliğin çeşitli yönleriyle ilişkilendirilmekte (Eisenberg, Fabes, Guthrie, ve Reiser, 2002); olumsuz duygulanım ve duygu düzenlemenin saldırganlık, empati gibi çeşitli sosyal davranışlarla ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Rothbart, Ahaı ve Hershey, 1994). Arı ve Yaban (2016) tarafından 4-6 yaş grubu çocuklar ile yapılan bir çalışmada duygu düzenleme becerisinin açık saldırganlık ile tepkisel mizaç özelliği arasındaki ilişkide düzenleyici rol oynadığı belirlenmiştir. Başka bir deyişle, duygu düzenleme becerileri düşük ve tepkisel mizaca sahip olan çocuklar, daha fazla açık saldırganlık davranışı sergilemektedirler. Yetersiz duygu düzenlemenin davranışsal sorunların yanı sıra, bilişsel gelişim açısından da güçlükler neden olduğu, çocukların çalışma belleği, dikkat, planlama gibi üst düzey bilişsel süreçleri kullanmasını fizyolojik olarak engellediği öne sürülmektedir (Blair, 2002). 6 yaş grubu çocuklarla duygu düzenlemenin yürütücü işlevler ile ilişkisinin incelendiği bir çalışmada da duygu düzenleme ile bilişsel esneklik becerisi arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki bulunduğu ortaya konmuştur (Şahin ve Arı, 2016).

Okul öncesi dönemde çocuğun genişleyen sosyal çevresi, duygular ve duyguları düzenlemeye ilişkin bilgi edinme fırsatı sunmaktadır (Bozkurt Yükçü ve Demircioğlu, 2017); çocukların sosyal deneyimleri, kuralları ve düzenleri içselleştirmelerine ve dolayısıyla kendi duygusal deneyimleri hakkında bir anlayış geliştirmelerine olanak tanımaktadır (Sala, Pons ve

Molina, 2014). Okul öncesi dönem çocuklarının sosyal süreçler içinde gelişen duygusal yeterlilikleri akranları ile olumlu ilişkiler kurmasına da katkı sağlamaktadır. Akranlarla kurulan etkileşim ve ilişkiler, ilerleyen dönemlerde sosyal duygusal becerilerin temelini oluşturmakta, çocukların duygu düzenleme becerilerini deneyerek geliştirmesini ve stratejilerin etkililiğini değerlendirmesini sağlamaktadır (Denham ve Burton, 2003; Cole vd., 2009).

Okul öncesi dönemde akranlarla etkileşim açısından önemli bir sosyal bağlam ve sosyal duygusal alışverişi ortamı olan oyun, çocukların duygusal ve sosyal yeterliklerinin gelişmesi için bir çok fırsat sağlamaktadır (Cohen ve Mendez, 2009; Tuğrul, 2015). Akranlarla etkileşimli oyun oynamanın duygu düzenleme becerileri ve öz düzenleme becerilerini desteklediği belirtilmektedir (Koçyiğit, Sezer ve Yılmaz, 2015). Oyun ortamında sosyal etkileşimin başarılı bir şekilde ilerlemesi için çeşitli duygusal yeterlikler gerekmektedir (Denham ve Burton, 2003). Akranlarla olumlu oyun davranışı, uygun duygulanımları tanıma, ifade ve kontrol becerilerini gerektirirken, bir duygunun olumsuz ifadesi, devam eden etkileşimi kesintiye uğratarak ve çatışmanın çözümünü engelleyerek olumsuz akran etkileşimine neden olmaktadır (Denham vd., 2003; Cohen ve Mendez, 2009). Yoğun ve olumsuz duygularla işlevsel olarak başa çıkamayan çocukların, yüksek seviyede saldırganlık ve dışsallaştırma sorunları sergileme eğiliminde olduklarına (Eisenberg, 2000); duygu düzenlemenin sosyal yetkinlikle ilişkili olduğuna ve sosyal olarak yetkin olan çocukların da akranları ile oyunları sırasında duygularını düzenleyebilen çocuklar olduğuna dikkat çekilmektedir (Fabes vd., 1999). Okul öncesi dönem çocuklarının içinde buldukları çevreye uyum sağlama sürecinde doğal bir öğrenme aracı olarak ifade edilen oyun, çocukların fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimini destekleyen önemli bir araç olmanın ötesinde, yetişkinlere de çocuğun gelişimsel sürecini takip etmeye ve anlamaya olanak sağlayan bir araç sunmaktadır (Gagnon ve Nagle, 2004; Durualp ve Aral, 2015). Duygularını düzenlemede sorun yaşayan çocukların akranları ile etkileşimli oyun davranışlarında oyunun başlatılması ve sürdürülmesi açısından gerekli olan sosyal becerilerde güçlük yaşayabileceği düşünülmektedir. Çocukların akranları ile etkileşime girdikleri oyun ortamı paylaşma, yardımlaşma, çevre ile etkileşime girme, problem çözme, kurallara uyma, sırasını bekleme gibi sosyal beceriler gerektirmekte, sosyal etkileşimin başarılı bir şekilde ilerlemesi için çocukların duygusal yeterliğe sahip olması önemli görülmektedir (Denham ve Burton, 2003). Duygu düzenleme becerisi düşük olan okul öncesi çocukların, akranları ile etkileşimde sosyal açıdan sorun yaşadığı ve yoğun olumsuz duygulara sahip çocukların daha fazla davranış sorunları sergileme eğiliminde olduğu düşünülmektedir. Ayrıca duygu düzenlemede güçlük yaşanması ve kızgınlık-saldırganlık, anksiyete-içe dönüklük özellikleri artmasının oyun becerilerinin azalmasına neden olduğu belirtilmektedir (Koçyiğit vd., 2015).

Sosyal yetkinlik ve sosyal duygusal gelişim açısından temel becerilerden biri olan duygu düzenlemenin, gelişimin hızlı ve yoğun olduğu, temel bilgi ve becerilerin edinildiği okul öncesi yıllarda takip edilerek desteklenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Okul öncesi dönemdeki çocukların duygu düzenleme becerileri ile sosyal davranışları (Arı ve Yaban, 2016), sosyal yetkinlik (Denham vd., 2003; Koçyiğit vd., 2015), yürütücü işlev becerileri (Şahin ve Arı, 2016), kişilerarası problem çözme becerileri (Apaydın-Demirci, Arslan ve Temel, 2020), davranış sorunları (Eisenberg vd., 2001), sosyal uyumları (Eisenberg vd., 2010) arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalara rastlanmaktadır. Okul öncesi dönemdeki çocukların duygu düzenleme becerilerinin desteklenmesinde, akranları ile oyunlarında ortaya çıkan kişilerarası etkileşimlere yönelik deneyimlerin önemi göz önüne alındığında, konu ile ilgili çalışmaların oldukça sınırlı olduğu (Cohen ve Mendez, 2009; Koçyiğit vd., 2015) ve konuyu farklı boyutları ile elen alan daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Okul öncesi dönemdeki çocukların duygu düzenleme becerilerinin oyun becerileri ile ilişkili olduğu belirtilmekte (Koçyiğit v., 2015), ancak duygu düzenleme becerilerinin oyun davranışlarını yordayıp yordamadığı ve çocukların akranlarla etkileşimli oyunlarında hangi oyun becerilerini ne düzeyde yordadığına yönelik çalışmalara rastlanmamaktadır. Çocuklarda duygusal yeterliğin sosyal ilişkilerinin niteliğini etkilediği (Linsey ve Colwell, 2003) göz önüne alındığında duygu düzenleme becerisinin okul öncesi dönemde en önemli sosyal etkileşim bağlamı olan akran

oyunlarını yordayıp yordamadığının incelenmesinin sosyal ve duygusal becerilerin erken yıllarda desteklenmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada, okul öncesi dönemdeki çocuklarda duygu düzenleme becerileri ile etkileşimli oyun davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca bağlı olarak ayrıca, duygu düzenleme ve etkileşimli oyun becerilerinin çocukların yaşlarına ve cinsiyetlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı; yaş, cinsiyet ve duygu düzenleme değişkenlerinin etkileşimli oyun becerilerini yordayıp yordamadığı incelenmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Okul öncesi dönemdeki çocukların duygu düzenleme becerileri, yaş ve cinsiyetlerine göre anlamlı şekilde farklılaşmakta mıdır?

2. Okul öncesi dönemdeki çocukların akranları ile etkileşimli oyun davranışları, yaş ve cinsiyetlerine göre anlamlı şekilde farklılaşmakta mıdır?

3. Okul öncesi dönemdeki çocukların duygu düzenleme becerileri, akranları ile etkileşimli oyun davranışlarını yordamakta mıdır?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Okul öncesi dönemdeki çocuklarda duygu düzenleme becerileri ile etkileşimli oyun davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesinin amaçlandığı bu çalışma, tarama modelinde yürütülmüştür. Bir olaya ya da konuya ilişkin olarak katılımcıların ilgi, tutum, beceri ve yetenek gibi özelliklerinin ya da görüşlerinin belirlendiği, diğer araştırmalar ile kıyaslandığında göre daha büyük örneklem üzerinde yapılan çalışmalar, tarama çalışmaları olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk vd., 2009). Araştırma büyük örneklemden veri toplanarak okul öncesi dönem çocuklarının duygu düzenleme becerilerini ve etkileşimli oyun davranışlarını belirlenmesini amaçladığından tarama modelinde yürütülmüştür.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Antalya il merkezinde bulunan, İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı altı okul öncesi eğitim kurumuna devam etmekte olan, herhangi bir özel gereksinimi ve kronik hastalığı bulunmayan, tam ailelerden gelen 4-6 yaş arası 316 çocuktan oluşmuştur. Çalışma grubunun oluşturulması sürecinde, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) Antalya il merkezindeki okul öncesi eğitim kurumlarının buldukları mahallelerin sosyo-ekonomik profilleri hakkında bilgi edinilmiştir. Okulların sosyoekonomik profillerinin belirlenmesinde TÜİK verilerine ek olarak İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve okul yöneticilerinin görüşleri alınmıştır. Edinilen bilgiler doğrultusunda alt, orta ve üst olmak üzere her sosyo-ekonomik düzeyi temsilen iki okul tesadüfi olarak seçilmiş ve çalışma verileri belirlenen bu okullarda toplanmıştır. Araştırmada alt, orta ve üst sosyo ekonomik düzeydeki okullardan okul mevcudu en yüksek olan ikişer okul belirlenerek toplam altı okul seçilmiştir. Çalışmaya dahil edilen çocukların yaş ortalamaları 4.42 ± 0.6 'dır. Çocukların %54.8'i erkek, %45.2'si se kızdır. Çalışmada kullanılan veri toplama araçları, çocukların annelerine uygulanmıştır. Annelerin %6.8'inin 25 yaş altında, %67.4'ünün 26-35 yaş arası, %23.5'inin 36-45 yaş arasında olduğu, %2.3'ünün ise 46 ve üzeri bir yaşta olduğu görülmüştür. Annelerin, %0.3'ünün okur yazar olduğu, %43.5'inin ilkökul, %41,2'sinin ortaöğretim ve %18.6'sının üniversite mezunu olduğu belirlenmiştir. Araştırma Covid-19 pandemi sürecinde gerçekleştirildiğinden anneler ile yüz yüze görüşme yapılamamış, araştırmaya katılmaya gönüllü olan annelere, araştırmacı tarafından online form olarak hazırlanan ölçme araçları öğretmenler ve okul yönetimi tarafından anlık mesajlaşma uygulaması ve e-posta aracılığı ile gönderilmiştir. Araştırmanın verileri Aralık 2020-Ocak 2021 tarihlerinde toplanmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada çocukların ve annelerinin sosyo-demografik bilgilerini elde etmek amacıyla “Kişisel Bilgi Formu”, çocukların akran etkileşimli oyun davranışlarını belirlemek amacıyla “Penn Etkileşimli Akran Oyun Ölçeği-Ebeveyn Formu” ve çocukların duygu düzenleme becerilerini değerlendirmek amacıyla da “Duygu Düzenleme Becerileri Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma kapsamında uygulanan ölçme araçları, annelere çevrimiçi ortamda hazırlanarak e-posta veya anlık mesajlaşma uygulaması aracılığı ile gönderilmiştir.

2.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Çalışmada annelere, araştırmacılar tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu uygulanmıştır. Formda çocuğun yaşı ve cinsiyeti ile annenin yaşı ve öğrenim düzeyine yönelik sorular yer almıştır.

2.3.2. Penn Etkileşimli Akran Oyun Ölçeği-Ebeveyn Formu

Penn Etkileşimli Akran Oyun Ölçeği-Ebeveyn Formu, okul öncesi dönem çocuklarının akranları ile etkileşimli oyun davranışlarının değerlendirilmesine yönelik olarak Fantuzzo, Mendez ve Tighe (1998) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe uyarlaması ise Ahmetoğlu, Acar ve Aral (2016) tarafından yapılmıştır. Ebeveynler tarafından doldurulan ölçek, yanıtları asla (1) ile her zaman (4) arasında değişen, dörtlü likert tipi, 28 madde ve *oyunun bozulması*, *oyun etkileşimi* ve *oyundan kopma* olmak üzere üç farklı alt boyuttan oluşmaktadır. *Oyun etkileşimi*; diğer çocuklara yardımcı olmak, onları rahatlatmak, oyuna katılmaları konusunda cesaretlendirmek ve oyun sırasında yaratıcı davranışlar göstermek gibi çocukların oyundaki güçlü yanlarını ortaya koymaktadır. *Oyunun bozulması*; oyun sırasında akranlar arası etkileşime engel teşkil eden anti sosyal ve saldırgan davranışları tanımlamaktadır. *Oyundan kopma*; içine kapanık davranışı ve akran oyunlarına katılmamayı temsil etmektedir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayıları oyun etkileşimi için .72, oyunun bozulması için .75 ve oyundan kopma için de .68 olarak belirlenmiştir (Ahmetoğlu, Acar ve Aral, 2016). Bu çalışmada ise ölçeğin iç tutarlılık katsayıları oyun etkileşimi için .75, oyunun bozulması için .74 ve oyundan kopma için .72 olarak belirlenmiştir.

2.3.3. Duygu Düzenleme Ölçeği

Çocukların duygu düzenleme becerilerinin değerlendirilmesi amacıyla Shields ve Cicchetti (1997) tarafından geliştirilmiş ve Türkçe’ye Batum ve Yağmurlu (2007) tarafından uyarlanmıştır. Ölçek, ebeveynler tarafından yanıtlanan, neredeyse hiç (1) ile her zaman (4) arasında değişen dörtlü likert tipi, 24 maddeden ve “*duygu düzenleme*” ile “*değişkenlik-olumsuzluk*” olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. *Duygu düzenleme* alt boyutunda; sosyal bakımdan uygun duygular sergilemeye ilişkin maddeler yer almaktadır. *Değişkenlik-olumsuzluk* alt boyutu ise; öfkeyi kontrol edememe, tepkisellik, harekete geçirme ve huysuzluk maddelerini içermektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar, duygu düzenleme becerilerinin yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Ölçeğin alt boyutlarının iç güvenilirlik katsayıları duygu düzenleme için .72, değişkenlik/olumsuzluk için .75 olarak belirlenmiştir (Batum ve Yağmurlu, 2007; Yağmurlu ve Altan, 2010). Bu çalışmada ise ölçeğin iç tutarlılık katsayıları düzenleme için .70, değişkenlik/olumsuzluk için .58 olarak belirlenmiştir.

2.4. Veri Toplama Süreci

Okul öncesi dönem çocuklarının duygu düzenleme becerileri ile etkileşimli akran oyun davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesini amaçlayan bu çalışmada ilk olarak veri toplama aracı olarak kullanılan ölçeklerin yazarlarından ölçek kullanım izni alınmıştır. Araştırmanın yürütülmesi için öncelikle Akdeniz Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan etik kurul onayı (16.10.2020 tarihli 206 nolu karar) ve İl Millî Eğitim Müdürlüğü’nden araştırmanın uygulanmasına ilişkin gerekli izinler temin edilmiş, ardından okul yöneticileri ile görüşülerek uygulama süreci planlanmıştır. Araştırmaya dahil

edilen okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenlere araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiştir. Araştırma Covid-19 pandemi sürecinde gerçekleştirilmiş, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından alınan önlemler kapsamında anneler ile yüz yüze görüşme yapılamamıştır. Bu nedenle, çalışma kapsamında kullanılan ölçme araçları araştırmacılar tarafından online form haline getirilerek, çalışmaya dahil edilen okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapmakta olan öğretmenlere anlık mesajlaşma uygulamaları ve e-posta aracılığıyla iletilmiştir. Formlar daha sonra öğretmenler ve okul yönetimleri aracılığı ile çalışmada yer almaya gönüllü olan annelere e-posta veya online mesajlaşma uygulaması ile gönderilmiştir. Öğretmenler tarafından annelere çalışmanın amacı, kapsamı ve ölçeklere ilişkin bilgiler verilmiş, annelere çalışmada toplanan verilerin gizli kalacağı açıklanmıştır. Bu doğrultuda, aydınlatılmış onam formları çalışmada yer almaya gönüllü olan annelerden online ortamda alınmıştır. Çalışmanın verileri Aralık 2020-Ocak 2021 tarihleri arasında toplanmış, çalışma sürecinde 1964 yılı Helsinki Bildirgesi'nde belirtilen etik kurallar takip edilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada veri analizine başlamadan önce, elde edilen verilerin regresyon varsayımlarını karşılayıp karşılamadığına ilişkin ön testler yapılmıştır. Bu kapsamda, regresyon analizine bağımsız değişken olarak dahil edilen duygu düzenleme ile bağımlı değişken olarak etkileşimli oyun becerileri arasındaki ilişkinin doğrusallığı ile araştırma verilerin normal dağılıp dağılmadığı, artık değerler bakımından incelenmiştir. Yapılan analizlerde, dağılım eğrilerinin normallik varsayımına uygun şekilde dağılım göstermediği tespit edilmiş; normallik varsayımının karşılanmasını zorlaştıran uç değerler Mahalanobis uzaklık değerleri (D^2) kullanılarak tespit edilmiştir (Tabachnik ve Fidell, 2013; Büyüköztürk, 2020). Bu kapsamda altı çocuğa ait verinin uç değerlere sahip olduğu görülmüş ve bu veriler araştırma kapsamından çıkarılmıştır. Sonuç olarak araştırmaya 310 çocuğa ait veriler dahil edilmiştir. Uç değerlerin çıkarılmasının ardından standardize edilmiş yordanan değerlere ilişkin saçılma diyagramı incelendiğinde, dağılım eğrilerinin, normal dağılıma yakın olduğu tespit edilmiştir. Analizde son olarak, bağımsız değişkenler arasındaki ilişki çoklu doğrusallık bakımından değerlendirilmiş ve tolerans değerleri (> 0.927) ile varyans enflasyon faktörü (VIF) (< 1.078) incelenmiştir. Analiz sonucunda verilerde çoklu doğrusallığın söz konusu olmadığı tespit edilmiştir. Regresyon analizine ek olarak, duygu düzenleme ile etkileşimli oyun becerilerinin, çocukların cinsiyetlerine göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin olarak Bağımsız Gruplar T Testi; yaş gruplarına göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin olarak ise Tek Yönlü ANOVA yöntemi kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2020). Verilerin analizi SPSS programı kullanılarak yapılmıştır.

3. Bulgular

Araştırmadan elde edilen verilerin analizine ve araştırma sonuçlarına ilişkin bilgiler bu bölümde sunulmuştur.

Tablo 1. Çocukların cinsiyetlerine ve yaş gruplarına göre Duygu Düzenleme Ölçeği alt boyut puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin sonuçlar

Duygu Düzenleme Ölçeği	Değişken	N	\bar{X}	Standart Sapma	t/F*	p
Duygu Düzenleme	Cinsiyet					
	Kız	140	25,29	3.39	$t_{308}=.083$.938
	Erkek	170	25,25	3.55		
	Yaş Grubu					
	4 yaş	18	24.83	4.11	$F_{2-307}=2.105$.124
	5 yaş	144	24.89	3.55		
6 yaş	148	25.69	3.29			
Değişkenlik/Olumsuzluk	Cinsiyet					
	Kız	140	28.36	4.71	$t_{307}=2.209$.028**
	Erkek	170	29.67	5.76		
	Yaş Grubu					
	4 yaş	18	30.61	5.62	$F_{2-307}=.943$.391
	5 yaş	144	29.16	5.47		
6 yaş	148	28.81	3.29			

* T değeri bağımsız gruplar t-testi, F değeri ise Tek yönlü varyans analizi sonuçlarını göstermektedir.

** $p<0.05$

Tablo 1 incelendiğinde, Duygu Düzenleme Ölçeği'nin duygu düzenleme alt boyutu puanlarının çocukların cinsiyetine ($t=.083$; $p>.05$) ve yaş gruplarına ($F=2.105$; $p>.05$) göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Duygu Düzenleme Ölçeği'nin değişkenlik/olumsuzluk alt boyutuna bakıldığında ise, puanların çocukların cinsiyetine göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık gösterdiği ($t=.083$; $p>.05$), erkeklerin puan ortalamalarının (29.67 ± 5.76) kızların puan ortalamalarından (28.36 ± 4.71) yüksek olduğu görülmektedir. Duygu Düzenleme Ölçeği'nin değişkenlik/olumsuzluk alt boyutu puanları, çocukların yaş gruplarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermemiştir ($F=.943$; $p>.05$).

Tablo 2. Çocukların cinsiyetlerine ve yaş gruplarına göre Penn Etkileşimli Oyun Ölçeği alt boyut puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin sonuçlar

Penn Etkileşimli Oyun Ölçeği	Değişken	N	\bar{X}	Standart Sapma	t/F	p
Oyun Etkileşimi	Cinsiyet					
	Kız	140	3.05	0.55	$t_{308}=2.609$.010*
	Erkek	170	2.90	0.50		
	Yaş Grubu					
	4 yaş	18	2.83	0.69	$F_{2-307}=.769$	0.464
	5 yaş	144	2.99	0.48		
6 yaş	148	2.97	0.54			
Oyunun Bozulması	Cinsiyet					
	Kız	140	1.42	0.29	$t_{308}=1.512$.132
	Erkek	170	1.47	0.30		
	Yaş Grubu					
	4 yaş	18	1.43	0.28	$F_{2-307}=0.631$	0.533
	5 yaş	144	1.47	0.31		
6 yaş	148	1.42	0.29			
Oyundan Kopma	Cinsiyet					
	Kız	140	1.47	0.29	$t_{308}=1.108$.269
	Erkek	170	1.50	0.26		
	Yaş Grubu					
	4 yaş	18	1.46	0.22	$F_{2-307}=2.710$	0.068
	5 yaş	144	1.53	0.28		
6 yaş	148	1.45	0.28			

*T değeri bağımsız gruplar t-testi, F değeri ise varyans analizi sonuçlarını göstermektedir.

** $p<0.05$

Tablo 2’de yer alan sonuçlar incelendiğinde, Penn Etkileşimli Oyun Ölçeği’nin oyun etkileşimi alt boyutu puanlarının çocukların cinsiyetine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık gösterdiği ($t=.2.609$; $p<.05$); kızların puan ortalamalarının (3.05 ± 0.55) erkeklerin puan ortalamalarından (2.90 ± 0.50) yüksek olduğu görülmektedir. Oyun etkileşimi puanları, çocukların yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir ($F=.769$; $p>.05$). Penn Etkileşimli Oyun Ölçeği’nin oyunun bozulması alt boyutu puanlarının, çocukların cinsiyetine ($t=1.512$; $p>.05$) ve yaş gruplarına ($F=0.631$; $p>.05$) göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Oyundan kopma alt boyutu puanları incelendiğinde de, çocukların cinsiyetine ($t=1.08$; $p>.05$) ve yaş gruplarına ($F=2.710$; $p>.05$) göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermediği görülmüştür.

Tablo 3. Duygu Düzenleme Ölçeği ile Penn Etkileşimli Akran Oyun Ölçeği alt boyut puanlarının Pearson sıra farkları korelasyon katsayısı sonuçları, ortalamaları ve standart sapmaları

Ölçekler	1	2	3	4	5
1. Duygu Düzenleme-Duygu Düzenleme	-	-.236*	.468*	-.084	-.377*
2. Duygu Düzenleme-Değişkenlik/Olumsuzluk	-.236*	-	-.190*	.526*	.322
3. Penn Etkileşimli Oyun-Oyun Etkileşimi	.468*	-.190*	-	-.099	-.238*
4. Penn Etkileşimli Oyun-Oyunun Bozulması	-.084	.526*	-.099	-	.386*
5. Penn Etkileşimli Oyun-Oyundan Kopma	-.377*	.322*	-.238*	.386*	-

* $p<.01$

Tablo 3’te yer alan sonuçlara göre Duygu Düzenleme Ölçeği’nin duygu düzenleme alt boyutu puanlarının, Penn Etkileşimli Akran Oyun Ölçeği’nin oyun etkileşimi ($r=.468$, $p<.01$) alt boyutu ile pozitif, oyundan kopma ($r=-.377$, $p<.01$) alt boyutu ile de negatif yönde ve istatistiksel açıdan ileri derecede anlamlı şekilde ilişkili olduğu görülmektedir. Duygu Düzenleme Ölçeği’nin değişkenlik/olumsuzluk alt boyutu puanlarının ise, Penn Etkileşimli Akran Oyun Ölçeği’nin oyun etkileşimi ($r=-.190$, $p<.01$) alt boyutu ile negatif, oyunun bozulması ($r=.526$, $p<.01$) alt boyutu ve oyundan kopma ($r=.322$, $p<.01$) ile pozitif yönde ve ileri derecede anlamlı şekilde ilişkili olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Cinsiyet, yaş ve duygu düzenlemenin Penn Etkileşimli Akran Oyun Ölçeği’nin oyun etkileşimi alt boyutunu yordama düzeyine ilişkin hiyerarşik regresyon analizi sonuçları

Değişkenler	B	St. Ht. B	β	T	p
Aşama 1					
Sabit	2.924	.269	-	10.862	<.001
Cinsiyet	-.156	.059	-.148	-2.623	.009
Yaş	.024	.049	.028	.488	.626
$F_{2,307} = 3.513$, $p <.05$, $R = 0.150$, $R^2 = 0.022$					
Aşama 2					
Sabit	1.639	.352	-	4.657	<.001
Cinsiyet	-.142	.053	-.135	-2.697	.007
Yaş	-.024	.044	-.027	-.540	.590
Duygu Düzenleme	0.069	.008	.454	8.825	<.001
Değişkenlik/Olumsuzluk	-.007	.005	-.069	-1.328	.185
$F_{4,305} = 24.715$, $p <.001$, $R = 0.495$, $R^2 = 0.245$					

Tablo 4’te cinsiyet, yaş ve duygu düzenlemenin, Penn Etkileşimli Akran Oyun Ölçeği Oyun Etkileşimi alt boyutunu yordama düzeyinin belirlenmesine ilişkin olarak hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Analizin birinci aşamasına cinsiyet ve yaş değişkenleri dahil edilmiştir. Analiz sonucunda cinsiyet ve yaş değişkenlerinin birlikte oyun etkileşimi ile istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki verdiği görülmektedir ($R = 0.150$, $R^2 = 0.022$, $p <.05$). Regresyon analizine ilişkin t-testi sonuçlarına bakıldığında, sadece cinsiyet değişkeninin oyun etkileşimi üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu tespit edilmiştir. Analizin ikinci aşamasında ise cinsiyet, yaş ve duygu düzenleme modele eklenmiştir. Değişkenler birlikte, oyun etkileşimi ile

istatistiksel bakımdan ileri derecede anlamlı bir ilişki ortaya koymaktadır ($R = 0.495$, $R^2 = 0.245$, $p = <.001$). Standardize edilmiş regresyon katsayısı (β) bakımından yordayıcı değişkenlerin oyun etkileşimi üzerindeki görece önem sırası duygu düzenleme, yaş, değişkenlik/olumsuzluk ve cinsiyet şeklindedir. T-testi sonuçları incelendiğinde ise duygu düzenleme ve cinsiyet değişkenlerinin oyun etkileşiminin anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir. İkinci aşamadaki değişkenler, varyansın %25'ini açıklamaktadır.

Tablo 5. Cinsiyet, yaş ve duygu düzenlemenin Penn Etkileşimli Akran Oyun Ölçeği'nin oyunun bozulması alt boyutunu yordama düzeyine ilişkin hiyerarşik regresyon analizi sonuçları

Değişkenler	B	St. Ht. B	β	t	p
Aşama 1					
Sabit	1.546	.153	-	10.123	<.001
Cinsiyet	.052	.034	.088	1.544	.124
Yaş	-.024	.028	-.048	-.845	.399
$F_{2,307} = 1.499$, $p >.05$, $R = 0.098$, $R^2 = 0.010$					
Aşama 2					
Sabit	.527	.194	-	2.717	.007
Cinsiyet	.013	.029	.021	.434	.664
Yaş	-.007	.024	-.014	-.287	.774
Duygu Düzenleme	.004	.004	.044	.871	.385
Değişkenlik/Olumsuzluk	.029	.003	.533	10.556	<.001
$F_{4,305} = 24.715$, $p <.001$, $R = 0.528$, $R^2 = 0.279$					

Tablo 5'de görüldüğü gibi cinsiyet, yaş ve duygu düzenlemenin, Penn Etkileşimli Akran Oyun Ölçeği oyunun bozulması alt boyutunu yordama düzeyinin belirlenmesine ilişkin olarak hiyerarşik regresyon analizi yapılmış; analizin birinci aşamasına cinsiyet ve yaş değişkenleri dahil edilmiştir. Analiz sonucunda cinsiyet ve yaş değişkenlerinin birlikte oyun etkileşimi ile istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vermediği görülmektedir ($R = 0.098$, $R^2 = 0.010$, $p >.05$). Analizin ikinci aşamasında ise cinsiyet, yaş ve duygu düzenleme modele eklenmiştir. Değişkenler birlikte, oyun bozulması ile ileri derecede anlamlı bir ilişki vermektedir ($R = 0.528$, $R^2 = 0.279$, $p <.001$). Standardize regresyon katsayısına göre (β) yordayıcı değişkenlerin oyunun bozulması üzerindeki önem sırası incelendiğinde olumsuzluk değişkeninin en yüksek yordayıcılığa sahip olduğu, bu değişkeni sırası ile yaş, cinsiyet ve duygu düzenleme değişkenlerinin izlediği görülmüştür. T-testi sonuçları incelendiğinde ise değişkenlik/olumsuzluk alt boyutunun, oyunun bozulmasının anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir. İkinci aşamadaki değişkenler, varyansın %28'ini açıklamaktadır.

Tablo 6. Cinsiyet, yaş ve duygu düzenlemenin Penn Etkileşimli Akran Oyun Ölçeği'nin oyundan kopma alt boyutunu yordama düzeyine ilişkin hiyerarşik regresyon analizi sonuçları

Değişkenler	B	St. Ht. B	β	t	p
Aşama 1					
Sabit	1.703	.144	-	11.842	<.001
Cinsiyet	.037	.032	.067	1.177	.240
Yaş	-.044	.026	-.094	-1.663	.097
$F_{2,307} = 2.000$, $p >.05$, $R = 0.113$, $R^2 = 0.013$					
Aşama 2					
Sabit	1.858	.192	-	9.661	<.001
Cinsiyet	.019	.029	.034	.665	.513
Yaş	-.020	.024	-.042	-.823	.411
Duygu Düzenleme	-.025	.004	-.315	-5.965	<.001
Değişkenlik/Olumsuzluk	.013	.003	.240	4.522	<.001
$F_{4,305} = 19.320$, $p <.001$, $R = 0.450$, $R^2 = 0.202$					

Tablo 6’da cinsiyet, yaş ve duygu düzenlemenin, Penn Etkileşimli Akran Oyun Ölçeği’nin oyundan kopma alt boyutunu yordama düzeyinin belirlenmesine ilişkin olarak hiyerarşik regresyon analizi sonuçları verilmiştir. Analizin birinci aşamasında cinsiyet ve yaş değişkenleri modele dahil edilmiştir. Analiz sonucunda cinsiyet ve yaş değişkenlerinin birlikte oyundan kopma ile istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vermediği görülmektedir ($R = 0.113$, $R^2 = 0.013$, $p > .05$). Analizin ikinci aşamasında ise cinsiyet ve yaş ile birlikte duygu düzenleme modele eklenmiştir. Değişkenler birlikte, oyundan kopma ile ileri derecede anlamlı bir ilişki ortaya koymaktadır ($R = 0.450$, $R^2 = 0.202$, $p < .001$). Standardize regresyon katsayısı (β) bakımından yordayıcı değişkenlerin oyundan kopma üzerindeki önem sırası duygu düzenleme, değişkenlik/olumsuzluk, yaş ve cinsiyet şeklindedir. T-testi sonuçları incelendiğinde ise duygu düzenleme ve değişkenlik/olumsuzluk alt boyutlarının, oyundan kopmanın anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir. İkinci aşamadaki değişkenler, varyansın %20’sini açıklamaktadır.

Tartışma

Bu çalışmada, okul öncesi dönemdeki çocuklarda duygu düzenleme becerileri ile etkileşimli oyun davranışları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu temel amaca bağlı olarak ayrıca, duygu düzenleme ve etkileşimli oyun becerilerinin çocukların yaşlarına ve cinsiyetlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı; yaş, cinsiyet ve duygu düzenlemenin birlikte, etkileşimli oyun becerilerini yordayıp yordamadığı değerlendirilmiştir.

Çocuklarının duygu düzenleme becerilerinin cinsiyete bakımından farklılık gösterip göstermediğine ilişkin analiz sonucunda, erkek çocukların duygu düzenleme ölçeği değişkenlik/olumsuzluk alt boyutu puan ortalamalarının kız çocuklarından yüksek olduğu tespit edilmiştir. Değişkenlik/olumsuzluk alt boyutu tepkisellik, harekete geçirme, öfkeyi kontrol edememe ve huysuzluk gibi özellikleri kapsamaktadır. Bu doğrultuda, erkek çocukların bu özellikleri kız çocuklarından daha fazla sergilediği söylenebilir. Liman (2020) tarafından yapılan bir çalışmada, bu araştırma sonucuna benzer bir sonuç elde edilmiş ve erkek çocuklarının olumsuzluk/değişkenlik puanlarının kız çocuklardan yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çeşitli çalışmalarda da kız çocuklarının duygu ve davranış düzenleme becerilerinin, erkek çocuklarından daha yüksek düzeyde olduğu ve erkeklere göre daha az dışsallaştırma sorunları yaşadıkları; buna karşın, erkek çocukların özellikle öfke düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Cole, Zahn-Waxler ve Smith, 1994; Eisenberg, 2001; Ural, Güven, Sezer, Efe-Azkeskin ve Yılmaz, 2015; Özcan, 2017). Toplumsal cinsiyet rollerinin ve sosyal çevre tutumlarının, çocukların duygu düzenleme becerilerinin cinsiyete göre farklılaşmasında etkili olabileceği düşünülmektedir. Öfke, erkekler için sosyal olarak daha kabul edilebilir bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle okul öncesi yıllarda, duyguların ifade edilişi bakımından cinsiyetler arasında farklılıklar olduğu ve kız çocuklarının erkek çocuklara göre öfkeli davranışlar gösterme düzeyinin daha düşük olduğu ileri sürülmektedir (Cole, Zahn-Waxler ve Smith, 1994; Chaplin, Cole ve Zahn-Waxler, 2005). Anne babaların kız çocukları ile duygular hakkında daha fazla konuştukları, çeşitli duygu sözcüklerini daha fazla kullandıkları ve kız çocuklarının olumsuz duygularla baş etmesine daha fazla odaklandıkları belirtilmektedir. Anne babaların kız çocuklarının duygularına ve duygusal deneyimlerine daha fazla odaklanmaları, kız çocuklarının duygusal deneyimlerini daha iyi anlamalarına ve olumsuz duygularını etkili bir şekilde düzenleyebilmelerine yardımcı olmaktadır (Fivush, 2007).

Araştırmada cinsiyet değişkeninin, oyun etkileşiminin anlamlı bir yordayıcısı olduğu ve kız çocuklarının oyun etkileşimlerinin erkek çocuklardan fazla olduğu tespit edilmiştir. Oyun etkileşimi akranlarını rahatlatma, yardımlaşma, oyun sürecinde yaratıcı davranışlar sergileme ve akranlarını oyuna katılmalarına ilişkin cesaretlendirme gibi özellikleri içermektedir. Bu özelliklerin sosyal yetkinlik ve sosyal beceriler ile ilişkili olduğu düşünüldüğünde, bu özelliklere daha yüksek düzeyde sahip olan kız çocuklarının oyun etkileşimlerinin, erkek çocuklardan yüksek olmasının beklenebilir bir durum olduğu düşünülmektedir. Torres ve diğerleri (2012) tarafından yapılan bir çalışmada da, araştırmanın bu sonucuna benzer bir

şekilde, kız çocuklarının oyun etkileşimi düzeylerinin erkek çocuklardan yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, kız çocuklarının akranlarla uyum ile ilişkili olan sosyal işbirliği becerilerinin erkek çocuklardan yüksek olduğu (Yaşar-Ekici, 2015), erkek çocuklara göre sosyal açıdan daha yetkin olduğu ve akranları ile ilişkilerinde kızgınlık ve saldırganlık davranışlarını daha az sergiledikleri tespit edilmiştir (Çorapçı vd., 2010; Tozduman Yaralı ve Özkan, 2016). Okul öncesi dönem çocukları ile yapılan başka bir çalışmada kız çocuklarının sosyal etkileşim ve işbirliği düzeylerinin erkek çocuklardan yüksek olduğu belirtilmektedir (Kılınç, 2018). Bu durumun, toplumsal cinsiyet rollerinin etkisinden ve anne babaların çocuklarının cinsiyetine göre farklı tutumlar sergilemelerinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Anne babaların çocuklarla etkileşim tarzı ve ilişkilerindeki farklılıklar ise, erkek ve kız çocuklarının akran etkileşim kalıplarını şekillendirmektedir (Torres, vd., 2012). Araştırmada okul öncesi dönem çocuklarının oyun etkileşimi puanları cinsiyetlerine göre anlamlı olarak farklılaşırken, oyundan kopma ve oyunun bozulması puanları cinsiyetlerine göre farklılaşmamaktadır. Bu durum, kız ve erkek çocuklarının akranları ile etkileşimli oyun oynarken oyundan kopma ve oyunun bozulması davranışlarını sergilemede benzer olduklarını, oyun etkileşimi açısından ise kızların erkeklere göre daha olumlu sosyal davranışlar sergilediklerini göstermektedir. Okul öncesi dönem çocukları ile yapılan başka çalışmalarda araştırmanın bu sonucuna benzer bir şekilde, oyundan kopma ve oyunun bozulması davranışlarının çocuklarının cinsiyetlerine göre anlamlı olarak farklılaşmadığı, ancak kız çocuklarının oyun etkileşimi puanlarının erkek çocuklarından anlamlı olarak yüksek olduğu belirtilmektedir (Can Yaşar vd., 2019; Özdemir ve Budak, 2019). Oyun etkileşimi davranışlarının yardımlaşma, iş birliği ve akranları rahatlatma gibi prososyal becerileri içerdiği; sosyal beceriler açısından görülen cinsiyet farklılıklarının cinsiyet rollerine yönelik toplumsal beklentilerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Başka bir ifade ile, kız çocuklarından daha fazla paylaşma, yardımlaşma, iş birliği ve diğer insanları teselli etme gibi sosyal beceriler beklenmekte ve bu davranışlar pekiştirilmektedir (Abdi, 2010). Araştırmada aynı gelişim döneminde bulunan kız ve erkek çocukları arasında oyun davranışları açısından görülen bu farklılığın sosyal becerilere yönelik cinsiyet rollerine ilişkin toplumsal beklentilerden ve ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Araştırmada duygu düzenleme becerisinin oyun etkileşiminin anlamlı bir yordayıcısı olduğu, okul öncesi dönemdeki çocukların duygu düzenleme becerilerinin, oyun etkileşimi ile pozitif yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın bu sonucuna göre, okul öncesi dönem çocuklarında duygu düzenleme becerileri arttıkça, oyun etkileşimi becerilerinin de artış gösterdiği düşünülmektedir. Başka bir deyişle, duygu düzenleme becerileri yüksek olan ve duygularını sosyal açıdan uygun bir şekilde sergileyen çocukların, olumlu bir oyun davranışı olan oyun etkileşimi düzeylerinin de yüksek olduğu söylenebilir. Oyun ortamında sosyal etkileşimin başarılı bir şekilde ilerlemesi için, çocuğun çeşitli duygusal yeterliliklere sahip olması gerekmektedir (Denham ve Burton, 2003). Yapılan çeşitli çalışmalarda da duygu düzenleme becerisinin sosyal yetkinlikle ilişkili olduğu (Seçer, 2017) ve sosyal açıdan yetkin çocukların akranları ile oyunlarında duygularını düzenleme becerisine daha yüksek düzeyde sahip olduğu ortaya konmuştur (Fabes vd., 1999). Okul öncesi çocukların sosyal yeterliği ile ilgili yapılan çalışmalarda çeşitli çalışmalarda ise, duygu düzenlemenin akranlarla olumlu ilişkilerin oluşturulması ve sürdürülmesi açısından kritik bir önemi olduğu, akranlarla sosyal etkileşimde başarılı olan çocukların duygularını ve duygu ile ilgili davranışlarını etkili bir şekilde düzenlediği belirtilmektedir (Denham vd., 2003; Blair vd., 2004)

Araştırmada Duygu Düzenleme Ölçeği'nin değişkenlik/olumsuzluk alt boyutunun oyunun bozulmasının anlamlı bir yordayıcısı olduğu, okul öncesi dönem çocuklarının değişkenlik/olumsuzluk özellikleri ile oyunu bozma davranışının pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Buna göre çocukların tepkisellik, öfkeyi kontrol edememe ve huysuzluk gibi özelliklerini tanımlayan değişkenlik/olumsuzluk alt boyutu puanları arttıkça, oyunda sırasında etkileşimi engelleyici saldırgan ve anti-sosyal özellikleri ifade eden oyunun bozma davranışının artış gösterdiği söylenebilir. Araştırmada ayrıca,

değişkenlik/olumsuzluk ile duygu düzenlemenin oyundan kopmanın anlamlı bir yordayıcısı olduğu, okul öncesi dönem çocuklarının değişkenlik/olumsuzluk özelliklerinin oyundan kopma ile pozitif yönde, duygu düzenleme becerilerinin ise oyundan kopma ile negatif yönde anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın bu sonucuna göre, çocukların duygu düzenleme becerileri arttıkça, içe dönük özellikleri temsil eden oyundan kopma davranışı azalmakta; değişkenlik/olumsuzluk özellikleri arttıkça, oyundan kopma davranışı da artmaktadır. Duygu düzenleme becerisi ile akranlarla olumsuz sosyal etkileşimin göstergesi olan oyundan kopma ve oyunun bozulması davranışlarının negatif yönde ilişkili olmasının, duygu düzenlemenin sosyal yetkinlik ve sosyal beceriler açısından önemli bir role sahip olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. 4-6 yaş grubu çocuklar ile yapılan bir çalışmada duygu düzenleme becerilerinin içselleştirme ve dışsallaştırma sorunlarını negatif yordadığı belirtilmektedir (Erel, 2016). Duygu düzenleme becerisinin hem içselleştirme hem de dışsallaştırma sorunları ile ilişkili olmasının, oyunu bozma davranışının dışsallaştırma, oyundan kopmanın ise içselleştirme sorunları ile ilişkili olmasından kaynaklanabileceğine dikkat çekilmiştir (Eisenberg, Spinrad ve Eggum, 2010). Çocukların korku gibi duygularını düzenleyememeleri bu duyguların rahatsız edici etkilerini yoğun hissetmelerine bu nedenle oyundan kopma ile ilişkili olan içselleştirme belirtileri sergilemelerine neden olmaktadır. Ayrıca öfke/kızgınlık gibi duygularını düzenleyememeleri ve yoğun hissetmeleri, dürtüsel ve tepkisel davranışlarına ve oyunun bozulması ile ilişkili olan dışsallaştırma sorunları sergilemelerine yol açmaktadır (Rydell, Berlin ve Bohlin, 2003; Erel, 2016). Koçyiğit, Sezer ve Yılmaz (2015) tarafından yapılan bir çalışmada da çocukların duygu düzenleme becerileri ile oyun becerileri arasında ilişki olduğu, kızgınlık-saldırganlık ve anksiyete-içe dönüklük özellikleri arttıkça oyun becerilerinin azaldığı ortaya konmuştur. Duygu düzenleme becerisi düşük olan okul öncesi çocukların, akranları ile etkileşimde sosyal açıdan sorun yaşadığı ve yoğun olumsuz duygulara sahip çocukların daha fazla davranış sorunları sergileme eğiliminde olduğu düşünülmektedir. Okul öncesi dönem çocukları ile yapılan başka bir çalışmada duygu düzenleme becerisinin kişilerarası sorun çözme becerisi ile pozitif yönde ilişkili olduğu, duygularını sosyal açıdan kabul edilebilir şekilde ifade eden ve düzenleyebilen çocukların sosyal etkileşimlerinde karşılaştıkları çatışmaları olumlu bir şekilde çözebildikleri belirtilmektedir (Apaydın-Demirci vd., 2020). Öfkeyi kontrol edememe, tepkisellik gibi duygularını sosyal açıdan kabul edilebilir şekilde düzenleyemeyen çocukların okul öncesi dönemde en önemli sosyal etkileşim bağlamı olan akranlar ile oyunlarda karşılaştıkları çatışma durumlarını uygun yollarla çözemediği ve oyundan kopma ve oyunu bozma davranışı sergilediği düşünülmektedir. Bu bağlamda, duygu düzenlemenin okul öncesi çocukların akranları ile oyun davranışlarında önemli bir rol oynadığı, uyumsuz akran oyun davranışlarının, çocuklardaki duygusal güçlüklerle ilişkili olabileceği görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada, okul öncesi dönemdeki çocuklarda duygu düzenleme becerileri ile etkileşimli oyun davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesinin amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda çocukların duygu düzenleme becerileri arttıkça anti-sosyal ve saldırgan özellikleri temsil eden oyunun bozulması ve içe dönük özellikleri temsil eden oyundan kopma davranışları azaldığı, sosyal beceriler ile ilişkili olan oyun etkileşimi davranışları ise arttığı ve duygu düzenleme becerilerinin etkileşimli oyun davranışlarını yordadığı tespit edilmiştir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar, okul öncesi dönemde duygu düzenleme becerisinin gelişiminde görülen sorunların, çocukların sosyal becerileri ile ilişkili olan akran etkileşimli oyun davranışlarında çeşitli güçlükler neden olabileceğini, duygularını düzenleyemeyen çocukların akranları ile sosyal etkileşimlerinde sorun yaşayabileceğini ortaya koymaktadır. Gelişimin hızlı olduğu, temel becerilerin ve alışkanlıkların kazanıldığı okul öncesi dönemde, çocukların sosyal duygusal gelişimlerinin ve becerilerinin desteklenmesinde duygu düzenleme becerileri önemli bir role sahiptir. Çocukların duygularını etkili ve sosyal açıdan uygun bir şekilde düzenleyememesi kişilerarası etkileşimde sorunlar yaşamasına, davranış problemleri

sergilemesine ve çeşitli uyum sorunları yaşamasına neden olabilmektedir. Çocukların sosyal çevresi ve akranları ile etkileşiminin, ilerleyen dönemlerde sosyal-duygusal gelişimin temellerini oluşturduğu göz önüne alındığında, sosyal-duygusal gelişimde önemli bir role sahip olan duygu düzenleme becerilerinin, temel becerilerin kazanıldığı okul öncesi dönemde desteklenmesinin büyük önem taşıdığı görülmektedir.

Bu araştırmada elde edilen sonuçların alan yazına katkı sağladığı; bununla birlikte, araştırmanın bazı sınırlılıklarının bulunduğu düşünülmektedir. Araştırma 316 katılımcıdan elde edilen veriler ile sınırlıdır. Okul öncesi dönemdeki çocukların duygu düzenleme becerileri ile oyun davranışları arasındaki ilişki daha büyük örneklemelerde yapılan çalışmalarla değerlendirilebilir. Ayrıca çocukların duygu düzenleme becerilerini değerlendirmeye yönelik veriler, sadece annelerden elde edilmiştir. Yapılacak olan çalışmalarda, çocukların duygu düzenleme becerilerinin çok yönlü değerlendirilebilmesi amacıyla, öğretmenlerin ve çocukların dahil edildiği araştırmalar planlanmalıdır. Bu araştırmada, çocukların duygu düzenleme becerilerinin yordayıcısı olarak sadece yaş, cinsiyet ve oyun davranışlarının rolü incelenmiştir. Duygu düzenleme becerilerinin hem çocuk ve aile hem de çevresel değişkenler bakımından değerlendirilmesi, okul öncesi dönemde bu becerilerin gelişiminin anlaşılması ve desteklenebilmesi açısından önem taşımaktadır. Anne babaların çocuklarına duyguları tanıma, adlandırabilme ve duygusal deneyimlerini ifade edebilme olanakları sunması ve kendi duygularını sosyal açıdan uygun bir şekilde düzenleyerek çocuklarına rol modeli olması gerekmektedir. Çocukların sosyal çevreleri ve akranları ile etkileşiminde karşılaştıkları kişilerarası sorunları etkili bir şekilde çözebilmeleri için, duygularını sosyal açıdan uygun bir şekilde düzenlemeyi öğrenmeleri önem taşır. Bu bağlamda ebeveynler ve öğretmenler, çocukları duyguları ifade etme ve duygular hakkında konuşma açısından cesaretlendirmelidir. Okul öncesi dönem çocukları ile çalışan uzmanlar çocuklara duyguları tanıma, doğru bir şekilde adlandırma, hissettiği duyguyu fark etme, duyguları ifade etme ve düzenlemeye yönelik etkinlikler hazırlayarak, duygu düzenleme becerilerini destekleyebilir. Eğitimciler okul öncesi dönem çocuklarının akranları ile etkileşimli oyun davranışlarını gözlemleyerek, duygularını sosyal açıdan kabul edilebilir şekilde düzenleyemeyen çocukları belirleyip, bu çocuklarla duygu düzenleme becerisini destekleyen etkinlikler planlayabilir. Eğitimciler ayrıca, çocuklara akranları ile etkileşimli oyun oynayabilecekleri ortamlar ve gruplar sağlayarak akran oyunu bağlamında sosyal becerilerini destekleyebilir.

Kaynakça

- Abdi, B. (2010). Gender differences in social skills, problem behaviours and academic competence of Iranian kindergarten children based on their parent and teacher ratings. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 5, 1175-1179.
- Ahmetoğlu, E., Acar, İ. ve Aral, N. (2016). Penn etkileşimli akran oyun ölçeği ebeveyn formunun (Pipps-p) geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(9), 31-52.
- Apaydın-Demirci, Z., Arslan, E., ve Temel, M. (2020). Okul öncesi dönemdeki çocukların duygu düzenleme ve kişiler arası problem çözüme becerilerinin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 18(2), 910-925.
- Arı, M., ve Yaban, E. H. (2016). Okulöncesi dönemdeki çocukların sosyal davranışları: Mizaç ve duygu düzenlemenin rolü. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(1), 125-141.
- Batum, P., & Yağmurlu, B. (2007). What counts in externalizing behaviors? The contributions of emotion and behavior regulation. *Current Psychology*, 25(4), 272-294.

- Blair, C. (2002). School readiness: Integrating cognition and emotion in a neurobiological conceptualization of children's functioning at school entry. *American Psychologist*, 57(2), 111–127.
- Blair, K. A., Denham, S. A., Kochanoff, A., & Whipple, B. (2004). Playing it cool: Temperament, emotion regulation, and social behavior in preschoolers. *Journal of School Psychology*, 42(6), 419-443.
- Bozkurt Yükçü, Ş., ve Demircioğlu, H. (2017). Okul öncesi dönem çocuklarının duygu düzenleme becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44, 442-466.
- Büyüköztürk, S. (2020). *Sosyal bilimler için veri analizi*. (27. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç, Çakmak, E., Akgün, O. E., Karadeniz, S., ve Demirel, F. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (4 Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Calkins, S. D., & Hill, A. (2007). Caregiver influences on emerging emotion regulation: Biological and environmental transactions in early development. In J. J. Gross (Ed.), *Handbook Of Emotion Regulation* (pp. 229–248). New York: Guilford Press.
- Can Yaşar, M., Kaya, Ü. Ü., Karaca, N. H., ve Aral, N. (2019). *Baba görüşlerine göre çocukların akran oyun davranışlarının incelenmesi*. 1. Uluslar arası Oyun Kongresi, Ankara, Turkey.
- Chaplin, T. M., Cole, P. M., & Zahn-Waxler, C. (2005). Parental socialization of emotion expression: Gender differences and relations to child adjustment. *Emotion*, 5(1), 80.
- Cohen, J. S., & Mendez, J. L. (2009). Emotion regulation, language ability, and the stability of preschool children's peer play behavior. *Early Education and Development*, 20(6), 1016-1037.
- Cole, P. M., Dennis, T. A., Smith-Simon, K. E., & Cohen, L. H., (2009). Preschoolers' emotion regulation strategy understanding: Relations with emotion socialization and child self-regulation. *Social Development*, 18, 324–352.
- Cole, P. M., Martin, S. E., & Dennis, T. A. (2004). Emotion regulation as a scientific construct: Methodological challenges and directions for child development research. *Child Development*, 75(2), 317-333.
- Cole, P. M., Zahn-Waxler, C., & Smith, K. D. (1994). Expressive control during a disappointment: variations related to preschoolers' behavior problems. *Developmental Psychology*, 30(6), 835.
- Çorapçı, F., Aksan, N., Arslan-Yalçın, D., ve Yağmurlu, B. (2010). Okul öncesi dönemde duygusal, davranışsal ve sosyal uyum taraması: sosyal yetkinlik ve davranış değerlendirme-30 ölçeği. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 17(2), 63-74.
- Denham, S. A., & Burton, R. (2003). *Social and emotional prevention and intervention programming for preschoolers*. New York: Kluwer Academic/Plenum.
- Denham, S. A., Blair, K. A., DeMulder, E., Levitas, J., Sawyer, K., Auerbach–Major, S., & Queenan, P. (2003). Preschool emotional competence: Pathway to social competence?. *Child Development*, 74(1), 238-256.
- Durualp E. ve Aral, N. (2015). Oyunun gelişimi ve türleri. Ayşe Belgin Aksoy (Ed.) *Her yönüyle okul öncesi eğitim seti okul öncesi eğitimde oyun kitabı* içinde (Sayfa 232-253). Hedef CS Basın Yayın: Ankara.
- Eisenberg, N. (2000). Emotion, regulation, and moral development. *Annual Review of Psychology*, 51(1), 665-697.

- Eisenberg, N., Cumberland, A., Spinrad, T. L., Fabes, R. A., Shepard, S. A., Reiser, M., Murphy, B. C., Losoya, S. H., & Guthrie, I. K. (2001). The relations of regulation and emotionality to children's externalizing and internalizing problem behavior. *Child Development, 72*(4), 1112-1134.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A., Guthrie, I. K., & Reiser, M. (2002). The role of emotionality and regulation in children's social competence and adjustment. In L. Pulkkinen & A. Caspi (Eds.), *Paths To Successful Development: Personality In The Life Course* (p. 46-70). Cambridge University Press.
- Eisenberg, N., Hofer, C., & Vaughan, J. (2007). Effortful control and its socioemotional consequences. *Handbook of Emotion Regulation, 2*, 287-288.
- Eisenberg, N., Spinrad, T. L., & Eggum, N. D. (2010). Emotion-related self-regulation and its relation to children's maladjustment. *Annual Review of Clinical Psychology, 6*, 495-525.
- Erel, S. (2016). Okul öncesi dönemdeki çocuklarda bakış açısı alma becerileri, duygu düzenleme ve ahlak gelişiminin davranış sorunları ile ilişkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Fabes, R. A., Eisenberg, N., Jones, S., Smith, M., Guthrie, I., Poulin, R., Shepard, S., & Friedman, J. (1999). Regulation, emotionality, and preschoolers' socially competent peer interactions. *Child Development, 70*(2), 432-442.
- Fantuzzo, J., Mendez, J., & Tighe, E. (1998). Parental assessment of peer play: Development and validation of the parent version of the penn interactive peer play scale. *Early Childhood Research Quarterly, 13*(4), 659-676.
- Fivush, R. (2007). Maternal reminiscing style and children's developing understanding of self and emotion. *Clinical Social Work Journal, 35*(1), 37-46.
- Gagnon, S. G., & Nagle, R. J. (2004). Relationships between peer interactive play and social competence in at-risk preschool children. *Psychology In The Schools, 41*(2), 173-189.
- Kılınç, N. (2018). 5-6 yaş çocuklarının sosyal beceri ve problem davranışları ile oyun davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi, 8*(1), 297-332.
- Koçyiğit, S., Sezer, T., ve Yılmaz, E. (2015). 60-72 aylık çocukların sosyal yetkinlik ve duygu düzenleme becerileri ile oyun becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 12-1*(23), 209-218.
- Liman, B. (2020). Cinsiyet ve anne-baba eğitim düzeyinin 66-77 aylık okul öncesi çocukların duyguları tanıma ve duygu düzenleme becerilerine etkisinin incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 24*(1), 209-222.
- Linsey, E. W., & Colwell, M. J. (2003). Preschoolers' emotional competence: Links to pretend and physical play. *Child Study Journal, 33*(1), 39-53.
- Özcan, A. (2017). Okul öncesi eğitim kurumuna devam eden 60-72 aylık çocukların ahlaki ve sosyal kural alguları, prososyal davranışları ile duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Özdemir, A. A., ve Budak, K. S. (2019). Mizaç ve öz-düzenlemenin çocukların oyun davranışını yordamadaki rolü. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 45*(45), 78-98.
- Rothbart, M. K., Ahadi, S. A., & Hershey, K. L. (1994). Temperament and social behavior in childhood. *Merrill-Palmer Quarterly, 40*, 21-39.

- Rydell, A. M., Berlin, L., & Bohlin, G. (2003). Emotionality, emotion regulation, and adaptation among 5-to 8-year-old children. *Emotion, 3*(1), 30.
- Sala, M. N., Pons, F., & Molina, P. (2014). Emotion regulation strategies in preschool children. *British Journal of Developmental Psychology, 32*(4), 440-453.
- Seçer, Z. (2017). Sosyal olarak yetkin okul öncesi çocukların duygu düzenlemeleri ile annelerinin duygu sosyalleştirme davranışları arasındaki ilişkiler. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 25*(4), 1435-1452.
- Shields, A., & Cicchetti, D. (1997). Emotion regulation among school-age children: The development and validation of a new criterion q-sort scale. *Developmental Psychology, 33*(6), 906-916.
- Şahin, G., ve Arı, R. (2016). Okul öncesi çocukların yürütücü işlevleri ve duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi, 6*(1), 1-9.
- Tabachnik, B., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. U.S.A.: Pearson.
- Thompson, R. A., & Meyer, S. (2007). Socialization of emotion regulation in the family. In J. J. Gross (Ed.), *Handbook of emotion regulation* (pp. 249–268). New York: Guilford Press.
- Tompson, R. A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of definition. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 25*-52.
- Torres, N., Verissimo, M., Monteiro, L., Santos, A. J., & Pessoa e Costa, I. (2012). Father involvement and peer play competence in preschoolers: The moderating effect of the child's difficult temperament. *Family Science, 3*(3-4), 174-188.
- Tozduman Yaralı, K., ve Özkan, H. K. (2016). Çocukların sosyal problem çözme becerileri ile sosyal yetkinlik ve davranış durumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 20*(2), 345-361.
- Tuğrul, B. (2015). Oyunun gücü. Ayşe Belgin Aksoy (Ed.). *Her yönüyle okul öncesi eğitim seti okul öncesi eğitimde oyun kitabı içinde* (Sayfa 210-229). Hedef CS Basın Yayın: Ankara.
- Ural, O., Güven, G., Sezer, T., Azkeskin, K. ve Yılmaz, E. (2015). Okul öncesi dönemdeki çocukların bağlanma biçimleri ile sosyal yetkinlik ve duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 1*, 589-598.
- Yagmurcu, B., & Altan, O. (2010). Maternal socialization and child temperament as predictors of emotion regulation in Turkish preschoolers. *Infant and Child Development: An International Journal of Research and Practice, 19*(3), 275-296.
- Yaşar Ekici, F. (2015). Okul öncesi eğitime devam eden çocukların sosyal becerileri ile aile özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(2), 1-33.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Akdeniz Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Tarih: 16.10.2020

No: 206

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 40
2. yazar katkı oranı : % 30
3. yazar katkı oranı : % 30

Lider-Üye Etkileşimi ile Performans Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir Meta-Analiz Çalışması

Examining the Relationship between Leader-Member Exchange and Performance: A Meta-Analysis Study

Dr. Öğr. Üyesi Yener AKMAN¹

Öz

Bu çalışmanın amacı lider-üye etkileşimi ile performans arasındaki ilişkiyi meta-analiz yöntemi ile incelemektir. Bu amaçla çalışmada yer alan araştırmaların bireysel ve genel etki değerleri hesaplanmıştır. Çalışma grubunu, 01.01.2000-31.12.2020 tarihleri arasında Türkiye’de yayımlanmış lider-üye etkileşimi ile çalışan performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen 23 bağımsız tez ve makale oluşturmaktadır. Çalışma grubunun katılımcı sayısının 7695 olduğu görülmüştür. Bu çalışmalara Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, ULAKBIM Ulusal Veri Tabanı ve Google Akademik üzerinden ulaşılmıştır. Meta-analizde yer alan araştırmalarda örneklem büyüklüğü ve Pearson korelasyon katsayı (r) değerlerinin olmasına dikkat edilmiştir. Araştırmaların etki büyüklükleri rastgele etkiler modeline göre belirlenmiştir. Analiz sürecinde CMA 3.0 programı kullanılmıştır. Çalışma bulgularına göre lider-üye etkileşimi ve çalışan performansı arasındaki ilişkinin pozitif yönlü ve orta düzeyde ($r = .44$) genel etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Lider-üye etkileşimi, performans, korelasyon, meta-analiz

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The purpose of this study is to examine the relationship between leader-member exchange and performance with meta-analysis method. Accordingly, individual and general effect values of the studies were calculated. The study group has been formed 23 independent theses and articles which examined the relationship between the leader-member interaction with employee performance published between the dates 01.01.2000-31.12.2021 in Turkey. It was observed that the number of participants was 7695. These studies have been accessed through Council of Higher Education National Thesis Center, ULAKBIM National Database and Google Scholar. It was paid attention to have sample size and Pearson correlation coefficient (r) values in the studies. The effect sizes of the studies were determined according to the random effects model. CMA 3.0 program was used in the analysis. According to the findings, it was observed that the relationship between leader-member interaction and employee performance had a positive and medium level ($r = .44$) overall effect size.

Keywords: Leader-member exchange, performance, correlation, meta-analysis

Paper Type: Research

Giriş

Örgütsel etkililiğin en önemli unsurlarından birinin insan kaynakları arasındaki ilişkinin niteliği olduğu savunulabilir. Alanyazında lider ile çalışanlar arasındaki ilişkiyi inceleyen kuramlardan biri de lider-üye etkileşimi (LÜE) kuramı olarak belirtilebilir. LÜE kuramı, liderin diğer çalışanlarla her zaman eşit ve tutarlı ilişkiler kurmadığını öne sürmektedir (Schriesheim, Neider, Scandura ve Tepper, 1992). Bu kuram lider ile çalışanlar arasında sürekli bir sosyal

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, yenerakman@sdu.edu.tr

Atf için (to cite): Akman, Y. (2021). Lider-üye etkileşimi ile performans arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bir meta-analiz çalışması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1308-1321.

değişimin olduğunu işaret ederken liderin takipçileri ile farklı düzeyde ilişkiler içerisine girebileceğini vurgular (Dulebohn, Bommer, Liden, Brouer ve Ferris, 2012). Diğer bir ifadeyle kişiselleştirilmiş ilişkileri öne çıkarmaktadır. LÜE çalışmaları genellikle lider ile izleyenler arasındaki etkileşimi grup içi ve grup dışı olmak üzere ikili olarak ele almıştır. Kimi araştırmacılar ise örgüt içerisinde LÜE'nin yüksek ve düşük ilişkili gruplar şeklinde bir sınıflandırma oluşturduğunu belirtmiştir (Graen ve Uhl-Bien, 1995). LÜE'de lider kimi çalışanlara daha fazla kaynak sağlarken kimilerine ise daha az kaynak sunabilir. Bu durumun lider ile üye arasındaki ilişkiyi etkileyerek bireysel ve örgütsel çıktılarının farklılaşmasına neden olacağı düşünülebilir. Yani kaliteli lider-üye ilişkisinin olduğu örgütlerde daha olumlu çıktılar ve daha az iş bağlantılı sorunlarla karşılaşmıştır (Wang, Xu, Liu ve Jiang, 2015). Zaten yüksek kaliteli lider-üye etkileşiminin olduğu örgütlerde çalışanların liderin daha fazla zamanını, rehberliğini ve duygusal desteğini alırken düşük kaliteli ilişkiler ise iş tanımının gerekliliklerinden öteye gitmeyerek daha resmi ilişkiler kurulmaktadır (Uhl-Bien, Graen ve Scandura, 2000). Benzer olarak Graen ve Uhl-Bien (1995) de, yüksek kaliteli LÜE ilişkilerinde lider ve çalışanlar arasında karşılıklı güven, saygı ve mesleki bilincin geliştiğini ifade etmektedir. Ayrıca çalışanlar lider ve grup içi üyeler tarafından desteklenirken sadık ve güvenilir olarak nitelendirilir. Ancak alan yazında LÜE'nin örgüt ve çalışanlar üzerinde durumsal olarak olumlu ya da olumsuz çıktılara sebep olduğu da görülmüştür (Wang, Chen, Lu, Eisenberger ve Fosh, 2018). Şöyle ki LÜE, örgütsel vatandaşlık gibi olumlu karşılıklı davranışların gelişimini sağlarken, kimi çalışanlar açısından ise iş yerine karşı olumsuz tutumların artmasına da neden olabilir (Martin, Guillaume, Thomas, Lee ve Epitropaki, 2016).

LÜE'nin gelişiminde rol kuramı ve sosyal değişim kuramı (Blau, 1964) gibi kuramların etkisi görülmektedir. Bu kuramlar bağlamında örgütlerde LÜE'nin incelenmesi için çeşitli modellerin önerildiği görülmüştür (Dienesch ve Liden, 1986; Gerras, 1992; Liden ve Maslyn, 1998). Özellikle 2000'li yıllardan sonra gerçekleştirilen çalışmalarda Liden ve Maslyn'in (1998) önerdiği dört boyutlu modelin araştırmacılar tarafından yoğun şekilde kullanıldığı ifade edilebilir. Bu modelde LÜE etki, katkı, vefakârlık ve profesyonel saygı olmak üzere dört boyutlu olarak ele alınmıştır. Etki, taraflar arasındaki karşılıklı ilişki ile ilgili olurken; katkı da tarafların sergilediği eylemlerin miktar ve niteliğini işaret etmektedir. Vefakârlık taraflar arasında koruma-destekleme bağlamında vefanın derecesi iken profesyonel saygı ise tarafların örgütteki saygınlığının derecesini belirtmektedir.

Alan yazında LÜE'nin özel sektör ve kamu kurumlarında farklı örneklerle ve değişkenlerle olan ilişkisinin incelendiği görülmüştür. Bu çalışmalarda kavramın iş doyumu (Harris, Wheeler ve Kacmar, 2009), örgütsel vatandaşlık (Çetin, Korkmaz ve Çakmakçı, 2012; Huang, Wang ve Xie, 2014; Tekin, 2018), örgütsel bağlılık (Alev ve Taş, 2020; Ariani, 2012; Çalışkan, 2018), öz yeterlilik (Khorakian ve Sharifirad, 2019), sosyal destek (Lee, Thomas, Martin ve Guillaume, 2019), özdeşleşme (Akman, 2017), iş özerkliği (Volmer, Spurk ve Niessen, 2012), lidere güven (Scandura ve Pellegrini, 2008; Tastan ve Davoudi, 2015), işle bütünleşme (Meng ve Wu, 2015), öğretmen liderliği (Öztürk ve Şahin, 2017), adalet (Turgut, Tokmak ve Ateş, 2015) gibi bireysel ve örgütsel çıktılar üzerindeki etkileri çözümlenmiştir. Değinilen ifadeler LÜE'nin oldukça geniş bir perspektiften ele alındığı izlenimi bırakmaktadır. Özellikle uluslararası alan yazında kavramın uzun zamandır inceleniyor olması çalışan performansı ile olan ilişkisinin daha ayrıntılı ve farklı bağlamlarda irdelenmesini sağlamıştır. Uluslararası çalışmalarda LÜE ile performans ilişkisi çoğunlukla hem boyutsal hem de çift yönlü olarak araştırılmıştır. Şöyle ki LÜE'nin mi performansı artırıp/azalttığı yoksa çalışan performansının LÜE'nin gelişimini mi sağladığı tartışmaları göze çarpmaktadır (Mazur, 2012; Michael, 2011). Ayrıca performansın bir bütün olarak değerlendirilmesinden ziyade görev performansı, gönüllülük performansı ve zarara yönelik performans üzerinden araştırıldığı görülmektedir. LÜE üzerine yapılan analizler arasında dikkat çeken bir nokta da çoğu araştırmacının aksine Shore, Tetrick, Lynch ve Barksdale'in (2006), LÜE'ye ekonomik değişim ilişkilerini de eklemesi olmuştur. Bu durum LÜE'nin hem sosyal hem de ekonomik bağlamda ele alınabileceğini işaret etmiştir. Aslında alan yazındaki çoğu araştırmacının LÜE'yi sosyo-

duygusal bağlamda incelediği görülmüştür. Sosyal LÜE ilişkilerinde daha uzun zaman yönelimli sosyo-duygusal bir ilişki vurgulanırken; ekonomik LÜE ilişkilerinde ise belirli bir zaman periyodunda anlık kişisel çıkarlara odaklanılmaktadır (Walumbwa, Cropanzano ve Goldman, 2011).

LÜE'nin sıklıkla birlikte ele alındığı kavramlardan biri de çalışan performansdır (Agarwal, Datta, Blake-Beard ve Bhargava, 2012; Anand, Hu, Vidyarthi ve Liden, 2018; Graen ve Uhl-Bien, 1995; Harris vd., 2009; Quade, McLarty ve Bonner, 2020). Performans, bir amaca ulaşabilmek için ortaya konulan çabanın ölçülmesi olarak tanımlanabilir (Bilgin Yurdaöz, 2018). Tutar ve Altınöz (2010) ise performansı, herhangi bir etkinliğin gerçekleştirilme düzeyi olarak belirtmiştir. Diğer bir ifadeyle performans, çalışanın örgütteki verimliliği ve etkililiği olarak ele alınabilir. Bu doğrultuda bir örgütün amaçlarına ulaşmasında çalışanların bireysel performansının önemli rol oynadığı düşünülebilir. Performans düzeyinin ise çeşitli unsurlar tarafından etkilendiği bilinmektedir. Bunlar arasında çalışanların kişisel özellikleri ve mesleki yeterlilikleri olabileceği gibi örgütteki ilişkiler ağı ve çevresel faktörler de olabilir. Bu süreçte liderlik davranışlarının performans üzerinde etkili olduğu çeşitli çalışmalarla desteklenmiştir (Arar ve Abu Nasra, 2019; Bass, 1985; Wang, Law, Hackett, Wang ve Chen, 2005).

Bu konuda, Avolio ve Bass (1995) iş performansının çoğunlukla çalışanların kişisel özellikleri ve yetenekleri ile ilgili olsa da çalışanların bunları eyleme dökebilmesi ve geliştirebilmesinde liderin önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Lider ile uyumlu ilişkiler kuran çalışanların örgütsel kaynaklara daha kolay ulaşacakları ve performanslarını artıracakları düşünülmektedir. Zaten çalışan performansı üzerine yapılan çoğu araştırmanın temellendirildiği dönüşümcü liderlik teorisi (Bass, 1985), LÜE teorisi (Graen, 1976) ve sosyal değişim teorisi (Blau, 1964) de daha iyi performansın lider-üye arasındaki uyum ve etkileşimin adil olduğunda ortaya çıkacağını işaret etmiştir. Çeşitli çalışmalarda da lider-üye etkileşiminin çalışan performansını artırmak için önemli bir motivasyon kaynağı olduğu belirtilmiştir (Graen ve Uhl-Bien, 1995). Benzer şekilde Huang, Wang ve You (2015) da liderliğin performans için güçlü bir faktör olduğunu işaret etmiştir. Alan yazında yüksek kaliteli LÜE'nin olduğu örgütlerde sadakat ve güvenin yaygınlaştığı; düşük kaliteli LÜE'nin hissedildiği örgütlerde de kişiler arası ilişkilerde güvensizliğin olduğunu saptayan çalışmalarla karşılaşılmıştır. Volmer vd. (2012) de örgüt ikliminin olumlu bir hale gelmesinde liderin çalışanlarına daha fazla zaman ayırması ve onların gelişimi için rehberlik ettiğini işaret etmiştir. Böylece çalışanlarda iş doyumunu ve örgüte olan bağlılığın da arttığı ifade edilmiştir. Ancak alan yazında LÜE ve çalışan performansı arasındaki ilişkilere yönelik tutarsız sonuçların olduğu da görülmüştür. Kimi araştırmalarda kaliteli LÜE'nin çalışanların performanslarını artırdığı (Agarwal vd., 2012; DeConinck, 2011; Graen ve Uhl-Bien, 1995; Li, Sanders ve Frenkel, 2012) görülürken kimilerinde de herhangi bir olumlu ilişkinin olmadığı (Harris vd., 2009) tespit edilmiştir. Bu olumsuzluğun altında yatan sebepler arasında katılımcıların değerleri, kişilikleri ve deneyimleri düşünülebilir (Huang, Chan, Lam ve Nan, 2010). Bu konuda Dunegan, Uhl-Bien ve Duchon (2002) çalışmalarında LÜE'nin üstlerinden yönlendirme ve motivasyon ihtiyaçlarının düşük olduğu rutin özellikleri yoğun olan işlerdeki çalışanların performanslarını fazla etkilemediği görülmüştür. Bu durum LÜE ile performans ilişkisinde durumsal özelliklerin farklı sonuçlar üretebileceğini işaret etmiştir.

Bu çalışmanın yapılmasının ardında LÜE ve çalışan performansı arası ilişkilere yönelik tutarsız bulgularla karşılaşılması önemli rol oynamıştır. Ayrıca ilgili değişkenleri birlikte inceleyen çalışmalar olsa da, bu çalışmaların bir bütün halinde ele alınarak çözümlenmemesi bir eksiklik olarak düşünülmektedir. Kapsamlı bir bakış açısı geliştirebilmek için birbirinden bağımsız çalışmaların bulguları tek başına yeterli olmamaktadır. Çalışmalar çeşitli sebeplerden dolayı çok sayıda sınırlılıklar içerisinde gerçekleştirilmektedir. Her çalışmanın gerçekleştirildiği şartlar doğal olarak birbirinden farklı olabilmektedir. Bu nedenle ilgili değişkenlere yönelik benzer çalışma bulgularının birlikte değerlendirilerek analiz edilmesi alan yazına katkı sunacaktır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı 01.01.2000-31.12.2020 tarihleri arasında Türkiye'de lider-üye etkileşimi ile çalışan performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışma

bulgularının meta-analiz yöntemi ile birleştirilmesidir. Bu doğrultuda aşağıdaki soruların cevabı aranmıştır:

1. Meta-analizde yer alan araştırmaların betimsel özelliklerine göre dağılımları nasıldır?
2. Lider-üye etkileşimi ile çalışan performansı arasındaki ilişkinin genel etki büyüklüğü nedir?

1. Yöntem

Günümüzde herhangi bir konuda yapılan çok sayıda çalışma ile karşılaşmak mümkündür. Bu çalışmalardan elde edilen bulguları inceleyerek bir sonuca ulaşmak ise oldukça zaman alabilmektedir. Diğer bir ifadeyle zaman kaybının en aza indirilmesi için çalışmaların sistematik bir analize tutulması gerekli görülmektedir. Kısaca, diğer analizlerin analizi olarak ifade edilen meta-analiz, farklı çalışmalarda ulaşılan çok sayıda bulguyu tutarlı ve uyumlu şekilde bütünsel olarak değerlendirerek nicel veriler sunar (Cohen, Wolkowitz ve Even, 2000: 222; Littel, Corcoran ve Pillai, 2008). Çalışmanın yönteminden dolayı etik kurul izni alınmamıştır.

1.1. Verilerin Toplanması

Araştırmada lider-üye etkileşimi ve çalışan performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar yer almıştır. Bu kapsamda Aralık ayı 2020 yılı içerisinde YÖK Ulusal Tez Merkezi, ULAKBİM Ulusal Veri Tabanı ve Google Akademik üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Araştırmada “lider-üye etkileşimi”, “leader-member exchange”, “LMX”, “performans”, “performance” anahtar kelimeleri ile 20 yıllık bir zaman dilimini ifade eden 01.01.2000-31.12.2020 tarihleri arasında yapılan tez (yüksek lisans-doktora) ya da makalelere ulaşılmıştır. Ayrıca ulusal alan yazın incelendiğinde ilgili değişkenlerin birlikte ele alındığı ilk çalışmanın 2007 yılında gerçekleştirildiği de görülmüştür. Bu çalışmalarda performans ile çalışanların bireysel performansı vurgulanmıştır. Ulaşılan çalışmaların tezden üretilmiş olması durumunda sadece tez ya da makale değerlendirilmeye alınmıştır. Çalışmaların araştırmaya dâhil edilme ölçütleri aşağıda sunulmuştur.

1. Çalışmanın 01.01.2000-31.12.2020 arasında yapılmış olması,
2. Çalışmanın lider-üye etkileşimi ve çalışan performansını incelemesi,
3. Çalışmanın Türkiye’de yapılması olması,
4. Etki büyüklüğünü belirleyebilmek için yeterli istatistiki bilgilerin bulunması (örneklem büyüklüğü, korelasyon katsayısı vb.).

Yapılan incelemeler sonucunda başlık, özet, dizin ya da anahtar kelimelerde lider-üye etkileşimi ve performans kelimelerinin yer aldığı 30 çalışma ile karşılaşmıştır. 30 çalışma arasında birinin takım performansı ile LÜE arasındaki ilişkiyi incelediği, iki çalışmada r değerinin olmadığı ve dört çalışmanın ise tezden üretilmediği görülmüştür. Bu nedenle araştırmadan yedi çalışma çıkartılmıştır. Araştırmada yer alan 23 çalışmaya ilişkin betimsel veriler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırma grubunda yer alan çalışmaların betimsel verileri

Sıra	Yazar, Yıl	Yayın Türü	Örneklem Grubu	Örneklem Sayısı
1	Aslaner ve Artan, 2019	Makale	Özel sektör çalışanı	532*
2	Bal Taştan, 2014	Makale	Özel sektör çalışanı	190
3	Beltekin, 2019	Tez (D.)	Çalışan	702
4	Cerit, 2012	Makale	Öğretmen	253
5	Cevrioğlu, 2007	Tez (D.)	Öğretim görevlisi	189
6	Çiçek ve Çiçek, 2020	Makale	Özel-kamu çalışanları ve yöneticileri	381
7	Doğru, 2016	Tez (D.)	Özel-kamu sektörü çalışanı	314
8	Gökgöz, 2016	Tez (YL.)	Çalışan ve yönetici	357
9	Gündoğdu Özel, 2018	Tez (YL.)	Çalışan ve yönetici	403
10	Gürbüz ve Ayhan, 2017	Makale	Çalışan ve yönetici	227
11	Kalyar, 2017	Tez (D.)	Kamu çalışanı	378
12	Kandemir, 2016	Tez (YL.)	Kamu çalışanı ve yöneticileri	439
13	Karaman, 2018	Tez (YL.)	Öğretmen	449
14	Karayel, Akkoç ve Birer, 2018	Makale	Kamu çalışanı	223*
15	Özer, 2019	Makale	Hemşire	203
16	Özkan, 2017	Tez (YL.)	Özel sektör çalışanı	121
17	Özutku, Ağca ve Cevrioğlu, 2008	Makale	Çalışan ve yönetici	221
18	Turgut, Tokmak ve Ateş, 2015	Makale	Öğretmen	471
19	Uludağ, 2019	Makale	Kamu çalışanı	406*
20	Uzun, 2019	Tez (YL.)	Öğretmen	558
21	Üçler ve Bal Taştan, 2017	Makale	Çalışan ve yönetici	242*
22	Veli, 2019	Tez (YL.)	Özel sektör çalışanı	216
23	Yadmaa, 2020	Tez (YL.)	Çalışan	220

*Yüksek lisans ya da tezden üretilmiş makale

Tablo 1 incelendiğinde 12 lisansüstü tez (4 doktora-8 yüksek lisans) ve akademik dergilerde yayımlanmış 11 makalenin meta-analizde yer aldığı görülmektedir. Ayrıca meta-analizin çalışma grubunun 7695 kişiden oluştuğu hesaplanmıştır. Çalışmaların yayımlanma tarihleri ele alındığında ise 01.01.2000-31.12.2010 tarihleri arasında iki, 01.01.2011-31.12.2020 tarihleri arasında da 21 çalışmanın gerçekleştirildiği göze çarpmıştır. Bu durum son yıllarda kavramlara arası ilişkiye yönelik bir ilginin olduğunun göstergesi olarak düşünülebilir.

1.2. Verilerin Analizi

Araştırmada lider-üye etkileşimi ve çalışan performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen 23 çalışma meta-analiz yöntemi ile birleştirilmiştir. Araştırmada öncelikle çalışmalara ilişkin betimsel analiz (yazar, yıl, yayın türü, örneklem grubu, örneklem sayısı) frekans değerleri verilerek yapılmıştır. Ardından da değişkenler arası ilişkiye yönelik etki büyüklükleri meta-analiz yöntemi ile hesaplanmıştır. Meta-analiz CMA 3.0 programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Meta-analiz çalışmalarında değişkenlere ilişkin etki büyüklükleri hesaplanır. Etki büyüklükleri yorumlanırken korelasyonel etki büyüklüğü sınıflandırması dikkate alınmıştır. Bu sınıflandırmada .00-.30 “zayıf düzeyde”, .31-.50 “orta düzeyde”, .51-80 “yüksek düzeyde” ve .81 ve üzeri de “çok yüksek düzeyde” olarak yorumlanmıştır (Cohen, Manion ve Morrison, 2007). Ayrıca bu çalışmada etki büyüklüğü “Hedge’s g” değeri ile hesaplanırken anlamlılık ise .05 düzeyinde belirlenmiştir. Meta-analiz çalışmalarında etki büyüklüğü belirlenirken geçerliğin yeterli düzeyde olması önemlidir. Bu tür çalışmalarda geçerlik üzerinde en olumsuz etki bırakan unsur yayın yanlılığı olarak belirtilebilir (Rothstein, Sutton ve Borenstein, 2006). Mevcut araştırmada geçerlik, yayın yanlılığı üzerinden ele alınmıştır. Bu doğrultuda huni grafiği dağılımları ve çeşitli istatistikî analiz sonuçları incelenmiştir. Huni grafiğinde yer alan içi boş dairelerin merkezdeki çizgi etrafında olabildiğince simetrik olarak dağılması yayın yanlılığının olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır. Ardından yayın yanlılığı için Rosenthal’ın Güvenli T testi değeri, Begg ve Mazumdar Sıra Korelasyonları ve Egger’in Doğrusal Regresyon değeri incelenmiştir. Meta-analizde uygulanacak modeli belirlemek için ise homojenlik/heterojenlik durumu araştırılmıştır. Bu doğrultuda Q ve I² değerleri irdelenmiştir. Bu değerlerin sonucuna

göre sabit ya da rastgele etkiler modeline karar verilmiştir. Cooper, Hedges ve Valentine'e (2009) göre I^2 değerinin % 25 olması düşük, % 50 olması orta ve % 75 olması da yüksek düzeyde heterojen dağılımı işaret etmektedir.

2. Bulgular

Meta-analiz sonucunda ulaşılan etki büyüklüğüne ilişkin farklı iki modelde ulaşılan değerler ve homojenlik/heterojenlik testi değerleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Etki büyüklükleri ve homojenlik/heterojenlik testi değerleri

Model	n	Ortalama Etki Büyüklüğü	Z	Standart Hata	% 95'lik Güven Aralığı		sd	Q	p	I^2
					Alt Sınır	Üst Sınır				
Sabit Etkiler Modeli	23	.465	44.024	.021	.448	.483	22	468.661	.00	95.306
Rastgele Etkiler Modeli	23	.440	8.860		.352	.520	22			

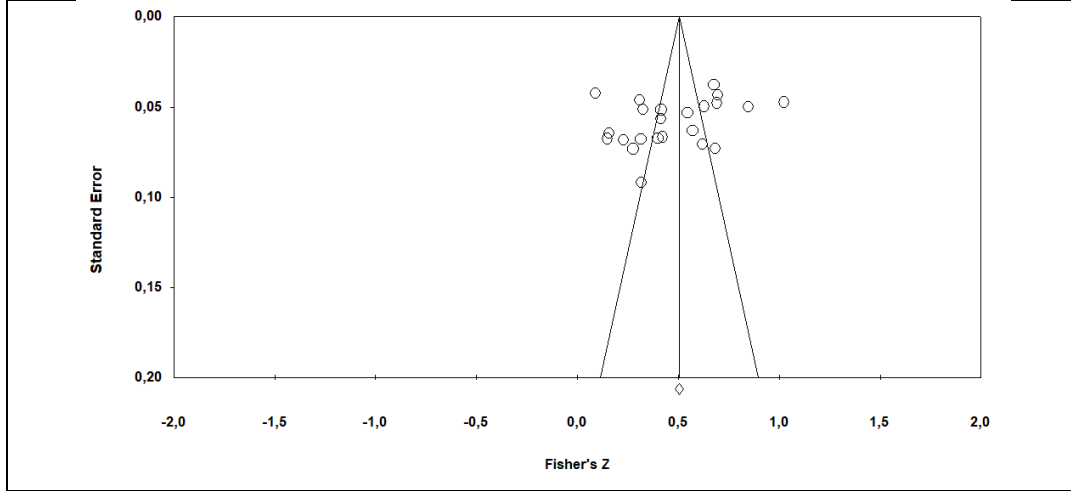
Tablo 2 incelendiğinde meta-analizde yer alan çalışmalara yönelik etki büyüklüğü sabit etkiler modeline göre .465; rastgele etkiler modeline göre de .440 olarak hesaplanmıştır. Gerçek etki değerinin belirlenmesi için homojenlik/heterojenlik durumu belirlenmelidir. Bu doğrultuda Q ($sd=22$) değerinin 468.661 olduğu görülmüştür ($p<.01$). Q değerinin ki-kare tablosunda yer alan .05 güven düzeyinde 22 serbestlik derecesinde 33.924 değerinin üzerinde olması verilerin heterojen bir yapıda olduğunu işaret etmiştir. Ayrıca I^2 değerinin % 95.30 olarak hesaplanması da yüksek düzeyde heterojenliği desteklemiştir. Bu bulgular göz önünde bulundurulduğunda rastgele etkiler modeli kullanılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın etki değeri .44 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Tablo 3'de araştırmada yer alan çalışmaların etki büyüklükleri sunulmuştur.

Tablo 3. Rastgele etkiler modelinde çalışmaların bireysel etki büyüklüğü

Model	Çalışma Adı	Çalışmaların İstatistikî Bilgileri				
		Etki Büyüklüğü	Alt Sınır	Üst Sınır	Z	p
	Aslaner ve Artan, 2019	0.602	0.545	0.654	16.014	0.000
	Bal Taştan, 2014	0.594	0.493	0.679	9.351	0.000
	Beltekin, 2019	0.590	0.540	0.636	17.917	0.000
	Cerit, 2012	0.517	0.420	0.602	9.048	0.000
	Cevrioğlu, 2007	0.270	0.132	0.397	3.776	0.000
	Çiçek ve Çiçek, 2020	0.314	0.220	0.402	6.318	0.000
	Doğru, 2016	0.393	0.295	0.483	7.325	0.000
	Gökgöz, 2016	0.498	0.416	0.572	10.285	0.000
	Gündoğdu Özel, 2018	0.690	0.635	0.738	16.959	0.000
	Gürbüz ve Ayhan, 2017	0.400	0.285	0.504	6.341	0.000
	Kalyar, 2017	0.394	0.305	0.476	8.066	0.000
	Kandemir, 2016	0.599	0.535	0.656	14.441	0.000
	Karaman, 2018	0.772	0.732	0.807	21.652	0.000
	Karayel, Akkoç ve Birer, 2018	0.380	0.262	0.487	5.934	0.000
	Özer, 2019	0.551	0.447	0.640	8.766	0.000
	Özkan, 2017	0.308	0.137	0.461	3.458	0.001
	Özutku, Ağca ve Cevrioğlu, 2008	0.148	0.016	0.275	2.201	0.028
	Turgut, Tokmak ve Ateş, 2015	0.300	0.215	0.380	6.696	0.000
	Uludağ, 2019	0.557	0.486	0.621	12.617	0.000
	Uzun, 2019	0.090	0.007	0.172	2.126	0.034
	Üçler ve Bal Taştan, 2017	0.157	0.032	0.278	2.447	0.014
	Veli, 2019	0.226	0.095	0.349	3.356	0.001
	Yadmaa, 2020	0.305	0.180	0.420	4.641	0.000
Rastgele		0.440	0.352	0.520	8.860	0.000

Tablo 3'e göre araştırmada bulunan çalışmaların tamamının etki büyüklüğünün pozitif yönlü olması, genel etkinin pozitif yönlü olduğunu göstermektedir. Ayrıca meta-analiz sonucunda ulaşılan etki büyüklüğünün geçerliğinin göstergesi olarak yayın yanlılığı durumu ortaya konulmalıdır. Bu doğrultuda huni grafiği üzerinde çalışmaların nasıl bir dağılım gösterdiği Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 1. Huni saçılım grafiği

Şekil 1 incelendiğinde çalışmaların merkezde yer alan çizginin etrafında simetrik olarak dağıldığı görülmektedir. Dinçer (2014) yayın yanlılığı olmamasının göstergelerinden biri olarak çalışmaların ortada ki çizginin çevresinde asimetrik olmayan bir biçimde toplanmasının gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca araştırmada yayın yanlılığı Rosenthal'ın Güvenli T testi değeri açısından da ele alınmıştır. Rosenthal'ın Güvenli T testi incelendiğinde 23 çalışmanın yer aldığı meta-analizde p değerinin anlamsızlık oluşturabilmesi için en az 363 çalışmanın mevcut araştırmadaki çalışmalara zıt değerler üretmesi gerektiğini işaret etmiştir. Ayrıca Begg ve Mazumdar Sıra Korelasyonlarında Kendall'ın Tau katsayısı (-.20 ve $p = .161$) ile Egger'in Doğrusal Regresyon değerinin ($p = .155$; $>.05$) de anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgular araştırmada yayın yanlılığı olmadığı olarak yorumlanmıştır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada lider-üye etkileşimi ve çalışan performansı arasındaki ilişkiler meta-analiz yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada belirli ölçütlere göre belirlenen 23 araştırmanın bireysel ve genel etki büyüklükleri hesaplanmıştır. Ardından yayın yanlılığı Rosenthal'ın Güvenli T testi, Begg ve Mazumdar Sıra Korelasyonları ve Egger'in Doğrusal Regresyon değeri ile incelenmiştir. Ulaşılan değerler yayın yanlılığının olmadığını işaret etmiştir. Ayrıca çalışmada yer alan araştırmaların etki büyüklüklerinin birleştirilmesinde homojenlik/heterojenlik testi sonucunda rastgele etkiler meta-analiz modeli kullanılmıştır.

Çalışmanın ilk bulgusu meta-analizde yer alan araştırmaların betimsel özelliklerine ilişkindir. Analiz edilen araştırmaların yayın türü açısından dengeli bir dağılıma sahip olduğu belirlenmiştir. Bu araştırmalardan dördü doktora ve sekizi yüksek lisans tezi olmak üzere toplam 12 lisansüstü tez olduğu görülmüştür. Ayrıca 11 araştırma da makale türünde yayımlanmıştır. Araştırmaların gerçekleştirildiği çalışma grupları incelendiğinde kamu ve özel sektör çalışanları ve yöneticilerinin çoğunlukta olduğu ifade edilebilir. Bazı çalışmalarda da çalışanların hangi sektör mensubu oldukları belirlenememiştir. Araştırmaların yayımlanma dönemleri ele alındığında ise iki araştırmanın 2000-2010 yılları ve 21 araştırmanın da 2011-2021 yılları arasında yapıldığı görülmüştür. Bu durum son yıllarda lider-üye etkileşimi ile çalışan performansı arasındaki ilişkilere odaklanan bir yaklaşımın geliştiğini işaret etmektedir. Ek olarak meta-analizde ulaşılan çalışma grubunun 7695 kişiden oluştuğu tespit edilmiştir.

Meta-analiz sonucunda ulaşılan bulgular lider-üye etkileşimi ile çalışan performansı arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişkiler olduğunu işaret etmiştir. Bu bulgunun çeşitli çalışma bulguları ile uyumlu olduğu görülmüştür (Bal Taştan, 2014; Beltekin, 2019; Cerit, 2012; Gökgöz, 2016; Lee vd., 2019; Markham, Yammarino, Murry ve Palanski, 2010; Özer, 2019; Uludağ, 2019). Bu çalışmalar arasında Aslaner ve Artan'ın (2019) özel sektör çalışanları üzerine araştırmasında yöneticileri ile olumlu etkileşim içerisinde olan çalışanların bireysel performanslarının yükseldiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde Cogliser, Schriesheim, Scandura ve Gardner (2009) da lider-üye etkileşiminin çalışan performansını etkileyen önemli bir değişken olduğunu işaret etmiştir. Ayrıca bazı çalışmalarda da değişkenler arası pozitif yönlü ilişkilerin varlığının daha zayıf olduğu da belirlenmiştir (Anand vd., 2018; Golden ve Veiga, 2008; Haynie, Cullen, Lester, Winter ve Svyantek, 2014; Kuvaas, Buch, Dysvik ve Haerem, 2012; Li, Sanders ve Frenkel, 2012; Özutku, Ağca ve Cevrioğlu, 2008; Uzun, 2019; Üçler ve Bal Taştan, 2017). Özellikle lider ile izleyenleri arasındaki ilişki ele alınırken kültürel farklılıkların yansımaları da bir unsur olarak düşünülebilir. Şöyle ki LÜE üzerine geliştirilen ilk modellerin Batı kültürü çerçevesinde ele alınması mevcut çalışmanın örnekleminde yer alan katılımcıların performansı üzerindeki ilişkiden daha farklı bir bulgu olabilirdi. Bu konuda Rockstuhl, Dulebohn, Ang ve Shore'un (2012) 23 ülkede gerçekleştirilen LÜE ile ilgili olan çalışmaları inceledikleri meta-analiz araştırması farklı değişkenler üzerine farklı bulgular üretmiştir. Ancak bu değişkenler arasında yer alan performansın Hofsted'in kültür üzerine yaptığı çalışmalarında ifade ettiği güç mesafesi düşük ve güç mesafesi yüksek olan ülkelerde de benzer sonuçlar ortaya koyduğudur. Diğer bir ifadeyle bireyselliğin ön planda olduğu ülkeler ile toplumcu bir anlayışın hâkim olduğu Türkiye gibi ülkelerde LÜE ile performans arasında pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Bu bulgunun da mevcut çalışma bulgusunu desteklediği görülmüştür. Baltas'a (2015) göre Türk kültüründe yönetimin dinamikleri çeşitli unsurlar açısından Batı kültürüne göre farklılıklara sahip olsa da hem ulusal hem de uluslararası alan yazına göre lider-üye ilişkisinin niteliğinin performans üzerinde etki gösterdiği tespit edilmiştir.

Alanyazın bütünsel olarak ele alındığında lider-üye etkileşimi ve çalışan performansı arasında olumlu yönlü ilişkilerin olduğu ifade edilebilir. Örgütsel etkililiğinin sağlanmasında örgütteki insan kaynaklarının alan uzmanlıkları kadar birbirleri ile olan ilişkileri de belirleyici bir etmen olabilir. Özellikle örgüt yöneticisinin liderlik davranışları ile çalışanlarını etkilemesi örgütsel etkililik için önemli bir unsurdur. Lider ile çalışanlar arasındaki etkileşimin niteliğinin hem bireysel hem de örgütsel çok sayıda olumlu ya da olumsuz çıktıyı ortaya koyacağı düşünülebilir. Zaten çeşitli çalışmalarda da lider-üye etkileşiminin çalışanların davranışları üzerindeki etkisi işaret edilmiştir (Akman, 2017; Alev ve Taş, 2020; Lee vd., 2019; Tekin, 2018; Uhl-Bien vd., 2000; Wang vd., 2015). Örgütlerde liderin çalışanlarına rahat hissedebilecekleri ortamları sağlaması, özellikle bireysel ilişkilerde çalışanlara kendilerini değerli hissettirmesi ve saygı duyması çalışanların örgüte ve lidere vefakârlık ve sadakat duygularını geliştirmelerini sağlayabilir. Zaten, Bal Taştan (2014) olumlu bir lider çalışan ilişkisinde karşılıklı sadakat ve saygının da olduğunu ve bu durumun çalışan performansını da artırdığını işaret etmiştir. Benzer şekilde Uludağ (2019) da, lider-üye ilişkisindeki profesyonel saygının performansı olumlu etkileyen bir değişken olduğunu vurgulamıştır.

Bir örgütün amaçlarına ulaşmasında maddi-manevi çok sayıda unsurun katkısı bulunmaktadır. Özellikle insan kaynaklarının niteliği ve aralarındaki ilişkinin kalitesi örgütün varlığını sürdürebilmesi için kritik bir etmendir. Araştırmada ulaşılan bulgulara dayanarak örgütün lideri ile çalışanlar arası etkileşimin çalışanların performansı üzerinde etki gösteren önemli bir değişken olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç olumlu bir lider-üye etkileşiminin çalışanların performanslarını artırırken, olumsuz bir etkileşimin de çalışanların performanslarını düşüreceği şeklinde yorumlanabilir. Çalışmada çeşitli sınırlılıkların olduğu belirtilebilir. Meta-analizde yer alan araştırmaların sadece ulusal alanyazında yayımlanan tez ve makale olması bir sınırlılık olarak düşünülmüştür. Her ne kadar araştırma kriterleri belirlenmiş olsa da çalışmada uluslararası makale, tez, bildiri vb. araştırmaların olmaması bir eksikliklerdir. Ayrıca nicel teknikler ile elde edilen bulguların, değişkenler arası ilişkilerin derinlemesine incelenerek

nedensel etkilerin ortaya çıkartılması zorlaştırabilmesi de diğer bir sınırlılık olarak ifade edilebilir. Çalışma bulguları doğrultusunda araştırmacılara (i) ilgili değişkenler arası ilişkilerin farklı çalışan örneklemi (kamu-özel, eğitim, sağlık, güvenlik sektörü vb.) üzerinden incelenmesi, (ii) ilgili değişkenler arası ilişkilerin boylamsal olarak ele alınması, (iii) değişkenler arası ilişkilerin dinamiklerini keşfetmeye yönelik öncül-ardıl bireysel-örgütsel değişkenlerle olan ilişkilerinin araştırılması, (iv) değişkenler arası ilişkilerin çeşitli ülkeler bağlamında incelenerek kültürel farklılıkların anlamlılığının araştırılması önerilmektedir. Ayrıca uygulamaya dönük olarak (v) lider-üye etkileşiminin gelişimi açısından iletişim becerileri konusunda hem yöneticilerin hem de çalışanların eğitim almaları (vi) lider-üye etkileşimini artıracak sosyal etkinlikler düzenlenmesi tavsiye edilmektedir.

Kaynakça

*Meta-analizde yer alan çalışmalar * ile gösterilmiştir.*

Agarwal, U. A., Datta, S., Blake-Beard, S., ve Bhargava, S. (2012). Linking LMX, innovative work behaviour and turnover intentions: the mediating role of work engagement. *Career Development International*, 17(3), 208-230.

Akman, Y. (2017). Sosyal sermaye ve öğretmenlerin okulları ile özdeşleşmeleri ilişkisinde lider-üye etkileşiminin aracılık etkisi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 263-281.

Alev, S., ve Taş, D. (2020). Lider-üye etkileşimi, tükenmişlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: öğretmenler üzerine bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(5), 1611-1619.

Anand, S., Hu, J., Vidyarthi, P., ve Liden, R. C. (2018). Leader-member exchange as a linking pin in the idiosyncratic deals-performance relationship in workgroups. *The Leadership Quarterly*, 29, 698-708.

Arar, K., ve Abu Nasra, M. (2019). Leadership style, occupational perception and organizational citizenship behavior in the Arab education system in Israel. *Journal of Educational Administration*, 57(1), 85-100.

Ariani, D. W. (2012). Leader-member exchanges as a mediator of the effect of job satisfaction on affective organizational commitment: an empirical test. *International Journal of Management*, 29, 46-56.

*Aslaner, F., ve Artan, İ. H. (2019). Pozitif psikolojik sermayenin lider-üye etkileşimi vasıtasıyla bireysel performansı etkilemedeki rolü: perakende sektöründe bir araştırma. *Business and Management Studies: An International Journal*, 7(4), 1657-1689.

*Bal Taştan, S. (2014). Examination of the relationship between leader-member exchange (LMX) quality and employee job performance in the moderating context of perceived role ambiguity. *International Journal of Management Economics and Business*, 10(22), 211-233.

Baltaş, A. (2015). *Türk kültüründe yönetmek, yerel değerlerle küresel başarılar kazanmak*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bass, B. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*. New York: Free Press.

*Beltekin, E. (2019). *Lider-üye etkileşimi algısı ile bireysel performans arasındaki ilişkide işe yönelik motivasyonun aracılık rolü: Gençlik hizmetleri ve spor il müdürlükleri üzerine bir araştırma* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Bilgin Yurdaöz, A. (2018). *Meslek liselerindeki yöneticilerin gösterdiği etik liderlik tipi ile öğretmen performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.

- Blau, P. (1964). *Exchange and power in social life*. New York: John Wiley.
- *Cerit, Y. (2012). Lider üye etkileşimi ile öğretmenlerin performansları arasındaki ilişki. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(28), 33-46.
- *Cevrioğlu, E. (2007). *Lider-üye etkileşimi ile bireysel ve örgütsel sonuçlar arasındaki ilişki: Ampirik bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Cogliser, C. C., Schriesheim, C. A., Scandura, T. A., ve Gardner, W. L. (2009). Balance in leader and follower perceptions of leader-member exchange: Relationships with performance and work attitudes. *The Leadership Quarterly*, 20, 452-465.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Cohen, J., Walkowitz, J., ve Ewen, R. B. (2000). *Introductory statistics for the behavioral sciences*. Orlando: Harcourt Brace College Publishers.
- Cooper, H., Hedges, L. V. ve Valentine, J. C. (2009). *The handbook of research synthesis and meta analysis*. New York: Sage.
- Çalışkan, A. (2018). Dönüşümcü liderliğin iş performansına etkisi: lider üye etkileşimi ve örgütsel bağlılığın aracılık rolü. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8), 104-140.
- Çetin, Ş., Korkmaz, M., ve Çakmakçı, C. (2012). Dönüşümsel ve etkileşimsel liderlik ile lider-üye etkileşiminin öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 18(1), 7-36.
- *Çiçek, B., ve Çiçek, A. (2020). İşyeri nezaketsizliğinin yaratıcı çalışan performansı üzerindeki etkisi: lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *İş ve İnsan*, 7(2), 267-282.
- DeConinck, J. B. (2011). The effects of leader-member exchange and organizational identification on performance and turnover among salespeople. *Journal of Personal Selling ve Sales Management*, 31, 21-34.
- Dienesch, R., ve Liden, R. (1986). Leader-member exchange model of leadership: a critique and further development. *Academy of Management Review*, 11(3), 618-634.
- *Doğru, Ç. (2016). *Algılanan örgütsel destek ve lider-üye etkileşiminin bağlamsal performans etkileri: Ankara'da bankacılık sektöründe bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Dulebohn, J. H., Bommer, W. H., Liden, R. C., Brouer, R., ve Ferris, G. R. (2012). A metaanalysis of the antecedents and consequences of leader-member exchange: Integrating the past with an eye toward the future. *Journal of Management*, 38, 1715-1759.
- Dunegan, K. J., Uhl-Bien, M., ve Duchon, D. (2002). LMX and subordinate performance: the moderating effects of task characteristics. *Journal of Business Psychology*, 17, 275-285.
- Gerras, S. J. (1992). *The effect of cognitive busyness and nonverbal behaviors on trait inferences and leader-member exchange judgments*. Dissertation abstracts international, 53(7-B), 3819-3820.
- Golden, T. D., ve Veiga, J. F. (2008). The impact of superior-subordinate relationships on the commitment, job satisfaction, and performance of virtual workers. *The Leadership Quarterly*, 19, 77-88.
- *Gökğöz, S. (2016). *Lider üye etkileşiminin algılanan iş performansına etkisinde örgütsel vatandaşlık davranışının rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Ankara.

- Graen, G. B. (1976). Role-making process within complex organization. In M. D. Dunnette, (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology*, (pp. 1201-1245). Chicago: Rand McNally.
- Graen, G. B., ve Uhl-Bien, M. (1995). Relationship-based approach to leadership: Development of leader-member exchange (LMX) theory of leadership over 25 years: Applying a multi-level multi-domain perspective. *The Leadership Quarterly*, 6, 219-247.
- *Gündoğdu Özel, E. (2018). *İş performansının artırılmasında motivasyonel faktörlerin rolü; yenilikçi davranışın aracılık rolü: mersin bölgesi özel bankalarında bir uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Toros Üniversitesi, Mersin.
- *Gürbüz, S., ve Ayhan, Ö. (2017). Lidere yakın olmanın dayanılmaz hafifliği: lider-üye etkileşimi, görev performansı, tecrübe ve terfi edebilirlik arasındaki ilişkilerin testi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 32(80), 1-15.
- Harris, K. J., Wheeler, A. R., ve Kacmar, K. M. (2009). Leader-member exchange and empowerment: direct and interactive effects on job satisfaction, turnover intentions, and performance. *The Leadership Quarterly*, 20, 371-382.
- Haynie, J. J., Cullen, K. L., Lester, H. F., Winter, J., ve Svyantek, D. J. (2014). Differentiated leader-member exchange, justice climate, and performance: Main and interactive effects. *The Leadership Quarterly*, 25, 912-922.
- Huang, X., Chan, S. C. H., Lam, W., ve Nan, X. (2010). The joint effect of leader-member exchange and emotional intelligence on burnout and work performance in call center in China. *The International Journal of Human Resource Management*, 21, 1124-1144.
- Huang, J., Wang, L., ve Xie, J. (2014). Leader - member exchange and organizational citizenship behavior: the roles of identification with leader and leader's reputation. *Social Behavior and Personality*, 42, 1699-1712.
- Huang, J., Wang, Y., ve You, X. (2015). The job demands-resources model and job burnout: The mediating role of personal resources. *Current Psychology*, 35, 562-569.
- *Kalyar, M. N. (2017). *Psikolojik sermaye, lider-üye etkileşimi ve motivasyon ara değişkenleri bağlamında etik liderliğin yaratıcılık ve performans üzerindeki etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- *Kandemir, G. (2016). *Lider-üye etkileşiminin bireysel performansa etkisinde örgütsel bağlılığın rolü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Ankara.
- *Karaman, E. (2018). *Lider-üye etkileşimi ile bireysel performans arasındaki ilişki: çorum ilindeki ilk ve orta dereceli okullarda bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Ankara.
- *Karayel, M., Akkoç, İ, ve Birer, İ. (2018). Örgütsel destek, sosyal destek ve lider desteğinin iş performansına etkisinde lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 19(2), 301-333.
- Khorakian, A., ve Sharifirad, M. S. (2019). Integrating implicit leadership theories, leader-member exchange, self-efficacy, and attachment theory to predict job performance. *Psychological Reports*, 122(3), 1117-1144.
- Kuvaas, B., Buch, R., Dysvik, A., ve Haerem, T. (2012). Economic and social leader-member exchange relationships and follower performance. *The Leadership Quarterly*, 23, 756-765.

- Lee, A., Thomas, G., Martin, R., ve Guillaume, Y. (2019). Leader-Member exchange (LMX) ambivalence and task performance: the cross-domain buffering role of social support. *Journal of Management*, 45(5), 1927-1957.
- Li, X., Sanders, K., ve Frenkel, S. (2012). How leader-member exchange, work engagement and HRM consistency explain Chinese luxury hotel employees' job performance. *International Journal of Hospitality Management*, 31(4), 1059-1066.
- Liden, R., ve Maslyn, J. (1998). Multidimensionality of leader member exchange: an empirical assessment through scale development. *Journal of Management*, 24(1), 43-72.
- Lipsey, M. W., ve Wilson, D. B. (2001). *Practical meta-analysis*. Applied Social Research Methods Series (Vol. 49). Thousand Oaks, CA: Sage publications.
- Littel, H. J., Corcoran, J., ve Pillai, V. (2008). *Systematic reviews and meta-analysis*. New York: Oxford University Press.
- Markham, S. E., Yammarino, F. J., Murry, W. D., ve Palanski, M. E. (2010). Leader-member exchange, shared values, and performance: Agreement and levels of analysis do matter. *The Leadership Quarterly*, 21, 469-480.
- Martin, R., Guillaume, Y., Thomas, G., Lee, A., ve Epitropaki, O. (2016). Leader-member exchange (LMX) and performance: a meta-analytic review. *Personnel Psychology*, 69, 67-121.
- Mazur, K. (2012). Leader-member exchange and individual performance. The meta-analysis. *Management*, 16(2), 40-53.
- Meng, F., ve Wu, J. (2015). Merit pay fairness, leader-member exchange, and job engagement: evidence from Mainland China. *Review of Public Personnel Administration*, 35, 47-69.
- Michael, D. (2011). Supportive supervisor communication as an intervening influence in the relationship between LMX and employee job satisfaction, turnover intentions, and performance. *Journal of Behavioral Studies in Business*, 4, 1-28.
- *Özer, Ö. (2019). Hemşirelerde lider-üye etkileşimi ve çalışan performansının incelenmesi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 1(6), 11-21.
- *Özkan, M. (2017). *Lider-ast etkileşim düzeyinin astların iş performansı üzerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Öztürk, N., ve Şahin, S. (2017). Eğitim örgütlerinde örgüt kültürü ve öğretmen liderliği: lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *İlköğretim Online*, 16(4), 1451-1468.
- *Özutku, H., Ağca, V., ve Cevrioğlu, E. (2008). Lider-üye etkileşimi teorisi çerçevesinde, yönetici-ast etkileşimi ile örgütsel bağlılık boyutları ve iş performans arasındaki ilişki: Ampirik bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 193-210.
- Rockstuhl, T., Dulebohn, J. H., Ang, S., ve Shore, L. M. (2012). Leader-member exchange (LMX) and culture: A meta-analysis of correlates of LMX across 23 countries. *Journal of Applied Psychology*, 97, 1097-1130.
- Rothstein, H. R., Sutton, A. J., ve Borenstein, M. (Eds.). (2005). *Publication bias in meta-analysis: Prevention, assessment and adjustments*. West Sussex: John Wiley ve Sons.
- Quade, M. J., McLarty, B. D., ve Bonner, J. M. (2020). The influence of supervisor bottom-line mentality and employee bottom-line mentality on leader-member exchange and subsequent employee performance. *Human Relations*, 73(8) 1157-1181.
- Scandura, T. A., ve Pellegrini, E. K. (2008). Trust and leader-member exchange: a closer look at relational vulnerability. *Journal of Leadership ve Organizational Studies*, 15, 101-110.

- Schriesheim, C. A., Neider, L. L., Scandura, T. A., ve Tepper, B. J. (1992). Development and preliminary validation of a new scale (LMX-6) to measure leader-member exchange in organizations. *Educational and Psychological Measurement*, 52, 135-147.
- Shore, L. M., Tetrick, L. E., Lynch, P., ve Barksdale, K. (2006). Social and economic exchange: Construct development and validation. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(4), 837-867.
- Tastan, S. B., ve Davoudi, S. M. M. (2015). An examination of the relationship between leader-member exchange and innovative work behavior with the moderating role of trust in leader: a study in the Turkish context. *Social and Behavioral Sciences*, 181, 23-32.
- Tekin, E. (2018). Lider-üye etkileşiminin çalışan performansı üzerindeki etkisinde örgütsel vatandaşlık davranışının aracı rolü. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 343-363.
- *Turgut, H., Tokmak, İ. ve Ateş, M. F. (2015). Lider-üye etkileşiminin işgören performansına etkisinde çalışanların örgütsel adalet algılarının rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 417-442.
- Tutar, H., ve Altınöz, M. (2010). Örgütsel iklimin işgören performansı üzerine etkisi: Ostim imalât işletmeleri çalışanları üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65(2), 195-218.
- Uhl-Bien, M., Graen, G. B., ve Scandura, T. A. (2000). Implications of leader-member exchange (LMX) for strategic human resource management systems: relationships as social capital for competitive advantage. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 18, 137-186.
- *Uludağ, G. (2019). Lider üye etkileşiminin işgören performansına etkisi üzerine bir alan araştırması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 719-739.
- *Uzun, S. A. (2019). *İlkokul öğretmenlerinin lider üye etkileşimine ilişkin algılamalarının görev ve bağlamsal performansları üzerindeki etkisini belirlemede iş tatmininin aracı rolü: kayseri ilinde bir uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Ankara.
- *Üçler, Ç., ve Taştan, S. B. (2017) Investigating the relations of psychological contract, organizational transparency and leader-member exchange with employee performance behaviors. *Journal of Behavior at Work*, 2(2), 89-107.
- *Veli, M. F. (2019). *Tekstil sektöründe lider üye etkileşiminin çalışanların örgütsel bağlılık ve performansları üzerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Volmer, J., Spurr, D., ve Niessen, C. (2012). Leader-member exchange (LMX), job autonomy, and creative work involvement. *The Leadership Quarterly*, 23(3), 456-465.
- Walumbwa, F. O., Cropanzano, R., ve Goldman, B. M. (2011). How leader-member exchange influences effective work behaviors: social exchange and internal-external efficacy perspectives. *Personnel Psychology*, 64(3), 739-770.
- Wang, H., Law, K. S., Hackett, R. D., Wang, D., ve Chen, Z. X. (2005). Leader-member exchange as a mediator of the relationship between transformational leadership and followers' performance and organizational citizenship behaviour. *Academy of Management Journal*, 48(3), 420-432.
- Wang, Z., Xu, H., Liu, Y., ve Jiang, F. (2015). *The antecedents and consequences of leader-member exchange differentiation: A resource perspective*. In academy of management proceedings. Academy of Management.

Wang, Y., Chen, C. C., Lu, L., Eisenberger, R., ve Fosh, P. (2018). Effects of leader-member exchange and workload on presenteeism. *Journal of Managerial Psychology*, 33(7), 511-523.

*Yadmaa, N. (2020). *Lider üye etkileşiminin kariyer memnuniyeti ve bireysel performans üzerindeki etkisi: Moğolistan sağlık kurumlarında bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yazma Becerisi Tutum Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması*

Scale of Attitude towards Writing in Turkish as a Foreign Language: A Scale Development Study

Öğr. Gör. Dr. Ömer Faruk KADAN¹, Prof. Dr. Bülent ARI²

Öz

Bu çalışmanın amacı, yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin Türkçe yazmaya yönelik tutumlarını belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirmektir. Bu amaçla, araştırmacı tarafından literatür taraması yoluyla 50 maddeden oluşan madde havuzu oluşturulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda madde havuzundaki 3 madde atılarak 47 maddeye indirgenmiştir. Ayrıca, ölçekte bulunan 4 madde anlam karmaşasına yol açabileceği için uzman görüşleri doğrultusunda ifade olarak düzeltilmiştir. Çalışma grubu, toplamda Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen 377 öğrenciden (201 kadın ve 176 erkek) oluşmaktadır. 2017-2018 akademik yılında Hatay ilinde Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen 128'i kadın, 109'u erkek olmak üzere 237 öğrenci çalışmanın ilk aşaması olan pilot uygulamada; 73 kadın ve 67 erkek olmak üzere 140 öğrenci ise ikinci aşama olan asıl uygulamada çalışma grubunda yer almıştır. Ölçeğin yapı geçerliğini sağlamak için açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmış; güvenilirliğini sağlamak için ise Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı hesaplanmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda toplam 20 maddeden oluşan 3 faktörlü ölçek elde edilmiştir. Ölçekteki faktörler; “yazmaya genel bakış”, yazmada yetersizlik” ve “yazmada yeterlilik” şeklinde belirlenmiştir. Ölçeğe “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yazma Becerisi Tutum Ölçeği” adı verilmiştir. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0.653 olarak bulunmuş ve bu nedenle oldukça güvenilir olarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil olarak Türkçe, yazma becerisi, tutum ölçeği

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study was to develop a scale for determining students' attitude towards writing in Turkish as a foreign language. For this purpose, an item pool with 50 items was generated via literature review. 3 items were removed after expert opinion. Additionally, 4 items were revised in line with expert opinion in order not to cause ambiguity. The study group consisted of 377 students (201 females and 176 males) learning Turkish as a foreign language. 237 Turkish as a second language students, 128 females and 109 males, studying in Hatay in 2017-2018 academic year were included in pilot study. Furthermore, 140 students, 73 of whom were females and 67 of whom were males, were included in the main study. Exploratory and confirmatory factor analyses were performed to ensure construct validity of the scale, and Cronbach's Alpha coefficient was calculated for providing reliability. As a result of the factor analyses, a scale with 3 components and 20 items was obtained. The components were defined as “writing overview”, “incompetence in writing” and “competence in writing”. The scale was named as “Scale of Attitude towards Writing in Turkish as a Foreign Language”. The Cronbach's Alpha coefficient of the scale was found to be 0.653; thus, it was regarded as quite reliable.

Keywords: Turkish as a foreign language, writing skill, attitude, scale of attitude

Paper Type: Research

*Bu çalışma, 1 nolu araştırmacının “5E Öğrenme Modelinin Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Öğrencilerin Yazmaya Yönelik Tutum ve Yazma Becerilerine Etkisi” adlı doktora tez çalışmasından geliştirilmiştir.

¹Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, ofkadan@mku.edu.tr

²Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, bari@mku.edu.tr

Atf için (to cite): Kadan, Ö. F., & Arı, B. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma becerisi tutum ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1322-1333.

Giriş

Genel olarak dört temel dil becerisi olduğu ifade edilmektedir. Bunlardan okuma ve dinleme anlamaya ilişkin beceriler; yazma ve konuşma ise anlatıma ilişkin beceriler olarak ifade edilmektedir. Anlatıma ilişkin becerilerden biri olan yazma, çok önemli olmakla birlikte kazanılması zor bir beceri olarak değerlendirilmektedir. Temizkan'a göre (2018, s. 143) yazma; hayal, duygu, düşünce gibi unsurların açık ve net bir biçimde yazılı olarak anlatılmasıdır. Türkel (2011, s. 14) yazmayı; "en basit anlamıyla duygu ve düşünceleri yazıyla anlatmaktır" şeklinde tanımlamıştır. Göçer (2010, s. 178) yazmayı, belirli bir konuda his, hayal veya özgün düşünceleri belirli bir düzen ve bütünlük içerisinde yazılı hale getirme şeklinde tanımlamıştır. Yazmayla ilgili yapılan tüm bu tanımlardan yola çıkarak onu; duygu, düşünce, kavram veya olguların birtakım semboller aracılığıyla yazılı olarak ifade edilmesini gerektiren karmaşık bir süreç şeklinde ifade etmek mümkündür. Fosnot (1989, s. 59) da yazmayı bir süreç olarak nitelmiştir.

Yazma, kuşkusuz karmaşık bir süreçtir. Çünkü tecrübelerin duygu ve düşüncelere yön vermesi, onların da zihinde birtakım işlemlerden geçerek tekrar yazıya aktarılması gerekmektedir. Yani, yazma eyleminin gerçekleşebilmesi için duygu ve düşüncelere ihtiyaç vardır. Duygu ve düşünceler ise bireyin önceden tecrübe ettiklerinde, gördüklerinde, duyduklarında, tattıklarında, okuduklarında gizlidir. Ancak onlar sayesinde şekillenmektedir. Yabancı dil olarak yazma da aynı bağlamda düşünülmelidir. Yabancı dilde yazma becerisi, bireylerin mevcut hedef dil yeterliliklerini ortaya koyabilmesi ve değerlendiricilerin bunu somut olarak görebilmesi bakımından son derece önemlidir. Bazı bireyler yabancı dilde konuşmaya çekindikleri için duygu ve düşüncelerini yazarak daha rahat ifade edebilmektedir.

Bireylerin yabancı dilde okudukları, duydukları, gördükleri şeyler onların hedef dilde yazmalarını yönlendirmektedir. Bu yönlendirmenin sebebini, düşüncelerin bu doğrultuda şekillenmesine bağlamak mümkündür. Bir başka deyişle, görülen, duyulan veya okunan şeyler bireyin düşüncelerine yön vermektedir. Bu düşünceler ise bireyin anlatımını ve yazmasını biçimlendirmektedir. Yeni karşılaşılan durumlar, mevcut bilgilerle ilişkilendirilmekte ve bu ilişkilendirme yoluyla düşünceler yazıya dökülmektedir. Yazma, beyinde yapılandırılan bilgilerin yazılı olarak ifade edilmesi (Güneş, 2007, s. 159); duygu, düşünce, yazılı olarak aktarılmasıdır (Göçer, 2012, s. 186). Bu aktarımın niteliği bazı değişkenlere göre belirlenmektedir. Bu değişkenlerden biri de tutumdur. Bireylerin yazmaya yönelik tutumları yazının niteliğini doğrudan etkileyebilmektedir.

Thurstone (1928, s. 531) tutumu, belirlenmiş herhangi bir konuda bir insanın eğilimleri, duyguları, önyargıları, önceden şekillenmiş düşünceleri, korkuları, tehditleri ve inançlarının genel toplamı olarak açıklarken Hillson ve Murray-Webster (2004, s. 3) ise onu bir uçağın izlediği rotaya benzeterek durumlar için seçilmiş tepkiler şeklinde tanımlamıştır. Brown, Manogue ve Rohlin (2002, s. 704), tutumların değiştirilebileceğini ve bunun kişisel tecrübeler, kişisel tecrübelerin yansımaları, grup etkileşimi, grup aidiyeti, mesleki kimlik, ikna gibi unsurlar aracılığıyla gerçekleşebileceğini ifade etmişlerdir.

Bireylerin tutumlarının değiştirilebileceğini bilmek çok önemlidir. Bu sayede bireylerin sahip oldukları olumsuz tutumların düzeltilmesi yolunda çalışmalar yapılabilir. Elbette bunu yapabilmek için öncelikle bireylerin tutumlarının ne düzeyde olduğunu tespit etmek gerekmektedir. Geçmişte, tutumların ölçülebilir olup olmadığı konusunda anlaşmazlıklar olsa da Thurstone, 1928 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında, tutumun ölçülebileceğini ortaya koyarak sosyal psikolojideki en önemli yapılardan birinin kapılarını açmıştır. Tutumların ölçülmesinin eğitim sürecinin başında ve sonunda önemli olduğu ifade edilmiştir (Balci, 2009, s. 269).

Tutumları ölçmenin farklı yolları bulunmaktadır. Bazen doğrudan bireylerin gözlemlenmesi ve belirli ölçütlere göre bu gözlemin değerlendirilmesi; bazen yazılı veya sözlü testler, denemeler veya kısa cevap soruları gibi geleneksel yöntemlerin kullanılması; bazen ise

Likert tipi ölçekler, anket veya envanter gibi öz-bildirim ölçeklerinin uygulanması yoluyla bireylerin tutumlarının ölçülebileceği ifade edilmiştir (Brown, Manogue ve Rohlin, 2002, s. 706). Bireylerin tutumlarını ölçebilmek için var olan bir ölçek kullanılabilir veya yeni bir ölçek geliştirilebilir. Ölçme aracı kullanırken, ölçeğin ölçülmesi hedeflenen tutumu ölçüp ölçmediğine, geçerlilik ve güvenilirliği sağlayıp sağlamadığına ve hedef kitlenin seviyesine uygun olup olmadığına bakılması gerektiği ifade edilmiştir (Henerson, vd., 1987'den akt. Balcı, 2009, s. 269). Bu bağlamda, tutum ölçeklerinin bu özellikler doğrultusunda geliştirilmesi gerekmektedir.

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bireylerin yazmaya yönelik tutumlarını belirlemek, onların yazma başarılarının geliştirilmesi bakımından önemlidir. Çünkü bazen yazma başarısı düşük olan bireylerin yazmalarının önündeki tek engel, onların psikolojik hazırbulunuşluklarını ifade eden tutumlarının düzeyidir. Yazma becerisine yönelik fiziksel hazırbulunuşlukları tam olan bu bireylerin, motivasyon ve tutum gibi psikolojik unsurlardaki yetersizlik nedeniyle iyi yazamadıkları düşünülmektedir. Tutum, bireylerin yazma becerisi kazanması ve bu becerinin geliştirilmesi sürecinde etkilidir (Temel ve Katrancı, 2019, s. 325). Yazmaya yönelik tutum, yazan kişinin kendini nasıl hissettiğiyle (mutlu veya mutsuz) ilgili duyuşsal eğilimdir (Graham, Berninger ve Abbot, 2012, s. 53). Yazmaya yönelik tutum, öğrencilerin yazılı anlatımda başarılı veya başarısız olma durumlarını önemli ölçüde etkilemektedir (Hess ve Wheldall, 1999, s. 15). Graham, Berninger ve Fan (2007, s. 518) daha olumlu tutuma sahip öğrencilerin, daha olumsuz tutuma sahip olan öğrencilere kıyasla daha sık yazmalarının ve daha fazla çaba sarf etmelerinin olası olduğunu ve bu durumun yazma başarısında bireysel farklılıklara yol açtığını ifade etmişlerdir. Bu nedenle bireylerin yazmaya yönelik tutumlarını belirlemek son derece önemlidir (Erdoğan 2012, s. 9).

Literatür incelendiğinde, yazmaya yönelik tutum ölçeklerine rastlanılsa da yabancı dil olarak Türkçe yazmaya yönelik herhangi bir tutum ölçeğine rastlanılmamıştır. Akbulut (2016), yüksek lisans tez çalışmasında “Yabancı Dil Olarak Türkçe Yazmaya Yönelik Tutum Ölçeği” kullandığını öne sürmüştür. Fakat ölçeğin Erdem (2007) tarafından ilkökul öğrencilerinin İngilizce yazma dersine yönelik tutumlarını belirlemek için geliştirilen ve Erarslan (2011) tarafından yabancı dil olarak İngilizce öğrenen üniversite öğrencilerinin yazma dersine yönelik tutumlarını ortaya çıkarmaya yönelik uyarlaması yapılan ölçek olduğunu belirterek ölçekte bazı değişiklikler yaptığını ifade etmiştir. Bir başka deyişle araştırmacı, İngilizce için kullanılan bir ölçeği Türkçe yazma için kullanmış ve bu isimle bir ölçek geliştirmemiştir. Oysa bu konuda ölçek geliştirilmesi için detaylı araştırmalara ve geçerlik-güvenirlik çalışmalarına ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin yazmaya yönelik tutumlarını belirlemek, onların yazma becerilerinin gelişimi için son derece önemlidir. Bu nedenle bu çalışmada, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin Türkçe yazmaya yönelik tutumlarını ölçen bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu yönde alana katkı sağlaması bakımından araştırma oldukça önemlidir.

2. Yöntem

Çalışmada, ölçek geliştirme amacıyla deneysel süreç benimsenmiştir. “*Deneysel süreçte literatür ya da uzman yaklaşımları sayesinde aday ölçek formu elde edilir ve hedef kitle ile benzer özellikler taşıyan bir örneklem grubuna deneme uygulaması yapılarak ölçek maddelerine ilişkin psikometrik özellikler belirlenerek ideal maddelerden nihai form elde edilir*” (Yurdugül, 2005, s. 1). Deneysel süreç uygulaması için Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan etik izin alınmıştır (02.08.2018 tarih ve 10/01 nolu karar). Bu bölümde çalışma grubunun özellikleri, ölçek geliştirme süreci, veri toplama ve verilerin analizine ilişkin bilgiler sunulmuştur.

2.1. Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubu 201 kadın (%53.3) ve 176 erkek (%46.7) olmak üzere toplam 377 kişiden oluşmaktadır. 2017-2018 akademik yılında Hatay ilinde Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen 128'i (%54) kadın, 109'u (%46) erkek olmak üzere 237 öğrenci, çalışmanın ilk aşaması olan pilot uygulamada çalışma grubunu oluştururken 73 kadın (%52.1) ve 67 erkek (%47.9) olmak üzere 140 öğrenci, ikinci aşama olan asıl uygulamada çalışma grubunu oluşturmuştur.

2.2. Ölçek Geliştirme Süreci

Tutum ölçeklerinin geliştirilmesinde bazı adımların takip edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada bazı araştırmacılar (Büyüköztürk, 2005; Karakoç ve Dönmez, 2014; Tezbaşaran, 2008) tarafından önerilen aşağıdaki adımlar izlenmiştir:

- 1) Madde havuzu oluşturulması
- 2) Uzman görüşü alınması
- 3) Pilot uygulama
- 4) Verilerin analizi (Faktör Analizi ve Güvenirlik Hesaplaması)

Madde havuzu oluşturulmasında, literatür taramasından faydalanılmıştır (Abbas, 2016; Aytan ve Tunçel, 2015; Bölükbaş, 2011; Davis, 1987; Elshirbini, 2013; Erdoğan, 2013; Göçer, 2014; Kear, vd. 2000; Lewis, 1998; Okasha ve Hamdi, 2014; O'neal, vd., 1984; Prickel, 1995; Soltani ve Kheirzadeh, 2017; Susar Kırmızı, 2009; Thomas, 1989; Tiryaki, 2013; Türkel, 2013; Wasson, 1993; Wynn, vd., 2000). Kaynaklar ve diğer araştırmacıların görüşleri detaylı olarak incelendikten sonra maddeler şekillendirilmiştir. Maddelerin belirlenmesinde; basit ve anlaşılır bir dil kullanımı ve birden fazla yargı içermeme konusunda özen gösterilmiştir. Neticede 50 maddeden oluşan madde havuzu oluşturulmuştur. Bu maddelerde yer alan ifadelere öğrencilerin katılma sıklıklarını belirlemek amacıyla "her zaman", "genellikle", "bazen", "nadiren" ve "hiçbir zaman" şeklinde beşli derecelendirme yapılmıştır. Bu nedenle ölçek 5'li Likert tipinde hazırlanmıştır. Bu madde havuzu, görüşlerini alabilmek amacıyla Türkçe eğitimi alanında çalışan ve TÖMER tecrübesi bulunan 3 alan uzmanı ile ölçme ve değerlendirme alanında çalışan 2 alan uzmanına sunulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda ölçekten 3 madde atılmış ve ölçekteki madde sayısı 47 olmuştur. Diğer taraftan, ölçekte bulunan 4 madde anlam karmaşasına yol açabileceği ihtimaliyle uzman görüşleri doğrultusunda ifade olarak düzeltilmiştir. Bu şekilde ölçeğin kapsam ve görünüş geçerliği sağlanmıştır. Daha sonra yukarıda da özellikleri ifade edilen 237 öğrenci ile pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulamadan elde edilen veriler, açımlayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçekteki 47 maddeden 27'si atılmış ve 20 madde ile ölçeğe son hali verilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi, asıl uygulama sonrası 78 öğrenci için bu 20 maddeye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

2.3. Veri Toplama

Veriler, yukarıda da ifade edildiği gibi Hatay'da ikamet eden ve Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerden elde edilmiştir. Veri toplama sürecinde, geliştirilen ölçek katılımcılara uygulanmıştır. Ölçeğin katılımcılara sunulması için gerekli izinler alınmıştır. Ölçeğin katılımcılar tarafından doldurulması yaklaşık 10 dakika sürmüştür. Ölçek uygulaması, araştırmacı tarafından yönlendirilmiş ve uygulama öncesinde katılımcılara, katılımın gönüllülük esasına dayandığı, bu çalışmadan herhangi bir not verilmeyeceği ve elde edilecek verilerin yalnızca araştırma kapsamında kullanılacağı ifade edilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Ölçek yoluyla katılımcılardan elde edilen veriler SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Elde edilen verilerin çözümlenmesinde, olumlu maddeler için "her zaman= 5,

genellikle= 4, bazen= 3, nadiren= 2 ve hiçbir zaman= 1” şeklinde puanlama yapılmıştır. Olumsuz maddeler ise ters çevrilerek puanlandırılmıştır. Ölçekte öncül olarak üç farklı faktör yaklaşımına dayalı bir madde havuzu oluşturulduğu için açımlayıcı faktör analizi esnasında “sabit faktör sayısı” üç olarak belirlenmiş ve döndürme tekniği olarak “varimax döndürme tekniği” kullanılmıştır. Bu faktörler, “yazmaya genel bakış”, “yazmada yetersizlik” ve “yazmada yeterlilik” olarak adlandırılmıştır. Son olarak doğrulayıcı faktör analizi için LISREL programı kullanılmıştır.

3. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde deneysel süreç sonucunda elde edilen verilerin analizi ile ortaya çıkan bulgular sunulmuştur.

3.1. Açımlayıcı Faktör Analizi

“Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yazma Becerisi Tutum Ölçeği”nin yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla, pilot uygulamadan elde edilen veriler açımlayıcı faktör analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Faktör analizinin mümkün olup olmadığını anlamak için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri referans olarak alınmıştır. İlk analiz sonuçlarına göre ölçeğin KMO değeri .71 olarak bulunmuştur. KMO değerinin .70’den yüksek olması faktör analizi açısından “iyi” bir değer olarak kabul edilmektedir (Can, 2016, s. 325). Bu çalışmadan elde edilen KMO değerine göre örneklemin yeterli olduğunu ifade etmek mümkündür. Verilerin çok değişkenli normal dağılımdan gelip gelmediğini anlamak için veriler, Bartlett küresellik testi (Bartlett’s test of sphericity) ile çözümlenmiş ve Bartlett küresellik testi sonucu anlamlı bulunmuştur ($\chi^2 = 4.7603$; $p < 0,01$). Bartlett testinin anlamlı çıkması verilerin faktör analizi için uygun olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle elde edilen verilerin faktör analizi için uygun olduğu söylenebilir. Bu düşünceyle analizler tekrarlanarak devam etmiş, birden fazla faktörde yer alan ve faktör yükü değeri .30’un altında olan maddeler ölçme aracından çıkarılmıştır. Sonuç itibarıyla, 27 madde elendikten sonra faktör yükü değeri .49 ile .68 arasında değişen 20 madde ile ölçeğe son hali verilmiştir.

Ölçekte öncül olarak üç farklı faktör yaklaşımına dayalı bir madde havuzu oluşturulduğundan “sabit faktör sayısı” üç olarak belirlenmiş ve döndürme tekniği olarak “varimax döndürme tekniği” kullanılmıştır. Bu faktörler, “yazmaya genel bakış”, “yazmada yetersizlik” ve “yazmada yeterlilik” olarak adlandırılmıştır. 20 maddeden oluşan ölçeğin yedi maddesi (4, 8, 10, 11, 15, 17 ve 18) yazmaya genel bakış, yedi maddesi (2, 3, 6, 12, 16, 19 ve 20) yazmada yetersizlik ve altı maddesi (1, 5, 7, 9, 13 ve 14) yazmada yeterlilik faktörlerinin altında toplanmıştır. Her bir öğrencinin ölçekten alabileceği ağırlıklı ham puan en az 20 iken en fazla 100’dür. Öğrencinin toplam puanının yüksek olması, onun yabancı dil olarak Türkçe yazmaya yönelik tutumunun olumlu olduğunun, düşük olması ise yabancı dil olarak Türkçe yazmaya yönelik tutumunun olumsuz olduğunun göstergesi olarak kabul edilmiştir. Pilot uygulamada, öğrencilerin “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yazma Becerisi Tutum Ölçeği”nden elde ettikleri sonuçlara ilişkin yapılan analizlere ilişkin sonuçlar aşağıda sunulmuştur:

Tablo 1. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma becerisi tutum ölçeği açımlayıcı faktör analizinin özdeğer, varyans ve toplam varyansları

Faktör	Özdeğer	Varyans (%)	Toplam varyans (%)
1- Yazmaya Genel Bakış	3.654	18.271	18.271
2- Yazmada Yetersizlik	2.391	11.956	30.228
3- Yazmada Yeterlilik	1.933	9.666	39.893

Tablo 1 incelendiğinde, 1. faktör olan yazmaya genel bakış boyutunda toplam özdeğerin 3,654 olduğu; 2. faktör olan yazmada yetersizlik boyutunda toplam özdeğerin 2,391 olduğu ve 3. faktör olan yazmada yeterlilik boyutunda ise toplam özdeğerin 1,933 olduğu anlaşılmıştır. Bu üç faktörün toplam varyansın %39,89’unu (faktörlere göre sırasıyla; %18,27, %11,96, %9,67)

açıkladığı tespit edilmiştir. Kline (1994) faktör analizlerinde, faktör yüklerinin toplam varyansı açıklama yüzdesinin 40'ın üzerinde olmasının kabul edilebilir olduğunu ifade etmiştir (akt. Cabı ve Yalçınalp, 2013, s. 90). Araştırmacı tarafından geliştirilen ölçeğin bu değere sahip olduğu düşünülebilir (%39,89). Toplam varyansın en az %50 olması gerektiğini ifade eden çalışmalar da bulunmaktadır ancak Williams, Onsmann ve Brown (2012, s. 156)'a göre faktör analizinde toplam varyans, üzerinde uzlaşılabilen bir konudur. Yapı farklılığı bulunduğu için toplam varyans için bir alt sınır belirlemek uygun değildir. Fen bilimlerinde yüksek varyans yüzdesi daha olasıyken, beşeri ve sosyal bilimlerde düşük varyans yüzdesi de kabul edilebilmektedir (Fatima, Ghayas ve Khawar, 2016, s. 5). Araştırmacı bu hususta karar verirken farklı kıstasları (ölçeğin güvenilirliği, madde özdeğerleri, vb.) göz önünde bulundurmalıdır. Bununla birlikte, çalışma grubunun Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerden oluşması da toplam varyansın biraz düşük çıkmasına yol açmış olabileceği düşünülebilir. Bu doğrultuda değerlendirme yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda, ölçekte yer alan maddelerin döndürülmüş (rotated) faktör yükleri yer almaktadır.

Tablo 2. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma becerisi tutum ölçeği açımlayıcı faktör analizi sonuçları

Maddeler	Döndürülmüş faktör yükleri		
	F1	F2	F3
4 Türkçe yazdığım zaman sıkılıyorum.	.624		
8 Türkçe yazı yazabildiğim zaman çok mutlu olurum.	.620		
10 Türkçe yazmak gereksizdir.	.603		
11 Türkçe yazmak Türkçe konuşmamı kolaylaştırır.	.523		
15 Türkçe yazmaktan nefret ederim.	.614		
17 Yazı yazarak Türkçemin daha iyi olacağına inanırım.	.631		
18 Türkçe yazdığım zaman, onu tekrar okur ve hatalarımı düzeltirim.	.658		
2 Türkçe yazarken fikirlerimi ifade etmek benim için zordur.		.545	
3 Öğretmenim Türkçe yazmamı istediğinde stres yaşarım.		.507	
6 Türkçe yazmak için kendimi çok zorlamam gerekir.		.530	
12 Türkçe yazmak isterim ama hata yapmaktan korkarım.		.665	
16 Bir konu hakkında Türkçe yazmak istediğim zaman aklıma hiçbir şey gelmez.		.689	
19 Türkçe yazarken çok fazla hata yaparım.		.660	
20 Bir konuda, nasıl Türkçe yazacağımı bilmem.		.666	
1 Türkçe yazmayı severim.			.499
5 Gün içinde yaptıklarımı bir deftere veya günlüğe Türkçe yazarım.			.571
7 Boş vaktim olduğu zaman Türkçe yazmak isterim.			.598
9 Çok sevdiğim bir film veya kitap hakkında fikirlerimi Türkçe yazarım.			.631
13 Aileme veya arkadaşlarıma Türkçe mektup veya notlar yazarım.			.523
14 Yapacağım işleri unutmamak için Türkçe notlar almak hoşuma gider.			.633

Tablo 2 incelendiğinde “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yazma Becerisi Tutum Ölçeği” maddelerinin faktör yüklerinin .49 ile .68 arasında değiştiği anlaşılmıştır. Diğer taraftan, ölçeğin güvenilirliğini test etmek için Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısına bakılmış ve ölçeğin tamamı için Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı $\alpha=.653$ olarak bulunmuştur. Güvenirlik katsayısı, -1 ile +1 arasında değişen değerler alabilmektedir. Bu değer +1'e yaklaştıkça ölçeğin güvenilirliği artmaktadır (Can, 2016, s. 388). Özdamar (1999), 0.60 ile 0.90 arasındaki Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısının, ölçeğin *oldukça güvenilir* olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir (akt. Tavşancıl, 2006, s. 29). Bu sebeple araştırmacı tarafından geliştirilen ölçeğin *oldukça güvenilir* olduğunu ifade etmek mümkündür ($\alpha=.653$). Açımlayıcı faktör analizinden sonra kalan 20 maddeye ilişkin doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizine ilişkin sonuçlar aşağıda verilmiştir.

3.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

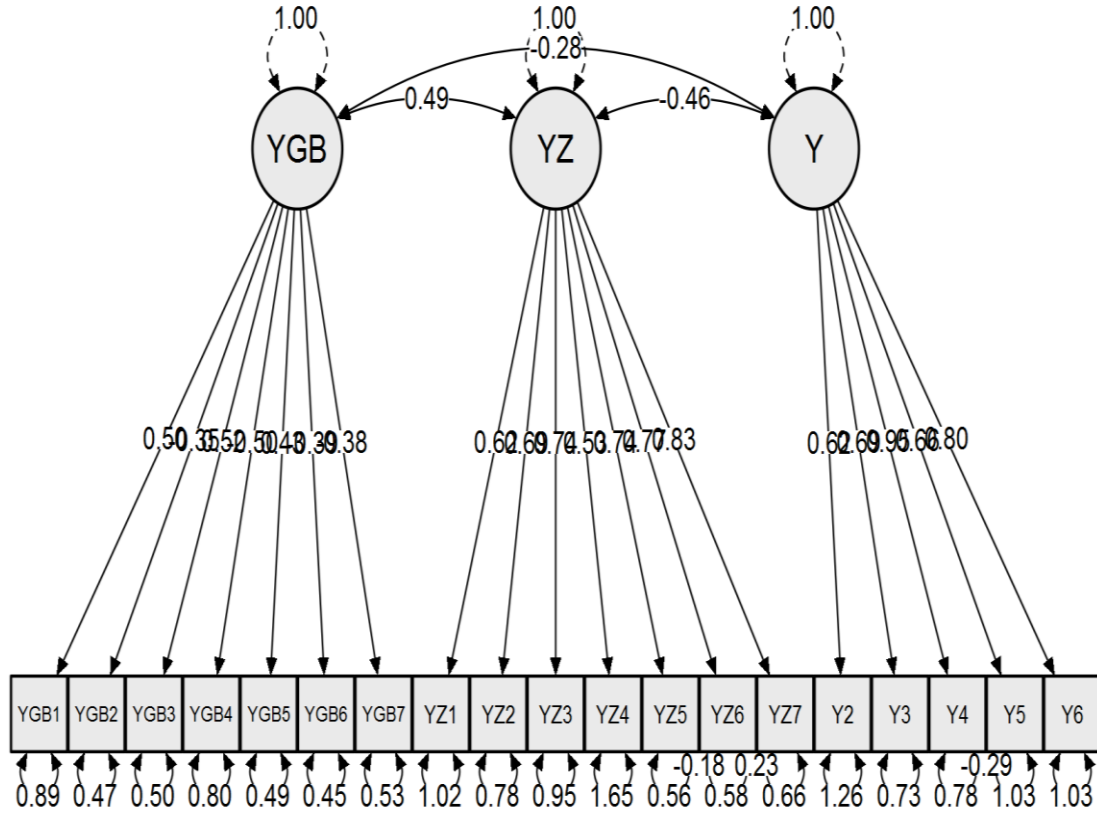
Açımlayıcı faktör analizi yoluyla ortaya çıkan model yapısını test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Bu şekilde, 3 faktör ve 20 maddeden oluşan ölçeğin yapı geçerliği incelenmiştir. Bu doğrultuda, χ^2/df (Chi-Square/Degree of Freedom), RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation), SRMR (Standardized Root Mean Square Residual), NNFI (Non-Normed Fit Index), GFI (Goodness of Fit Index), CFI (Comparative Fit Index), PNFI (Parsimony Normed Fit Index) ve TLI (Tucker-Lewis Index) değerlerine bakılmıştır. Uyum indeks değerleri, kurulan model içerisinde 1 maddenin çalışmadığını göstermiştir. “*Türkçe yazmayı severim.*” şeklindeki bu madde (1. madde), uyum değerlerini olumsuz yönde etkilediği için doğrulayıcı faktör analizi esnasında kullanılmamıştır. Doğrulayıcı faktör analizi esnasında kullanılmasa da araştırmacı, ilgili maddenin ölçekten atılmasının uygun olmayacağını düşünerek ölçekte kalmasına karar vermiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda Chi Square (Ki Kare) / df değeri 190.852 / 146= 1.31, RMSEA değeri 0.047 olarak hesaplanmıştır. Yapılan doğrulayıcı analiz sonucu elde edilen modele ait uyum değerleri Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Doğrulayıcı faktör analizi madde boyutları uyum modeli değerleri

Uyum Kriteri	Mükemmel Uyum Değerleri	Kabul Edilebilir Değerler	Ölçekten Elde Edilen Uyum Değerleri
χ^2/df	$0 \leq \chi^2/df \leq 3$	$\chi^2/df \leq 5$	$\chi^2/df = 1.31$
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$RMSEA \leq 0.08$	RMSEA=0.047
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0.05$	$SRMR \leq 0.10$	SRMR=0.077
NNFI	>0.95	>0.90	0.91
GFI	>0.95	>0.90	0.88
CFI	>0.95	>0.90	0.92
PNFI	$0.95 \leq PNFI \leq 1.00$	$0.50 \leq PNFI \leq 0.95$	0.64
TLI	$0.95 \leq TLI \leq 1.00$	$0.50 \leq TLI \leq 0.95$	0.91

Tablo 3’teki uyum değerleri incelendiğinde, ölçeğin χ^2/df ve RMSEA değerleri bakımından mükemmel; SRMR, NNFI, CFI, PNFI ve TLI değerleri açısından ise kabul edilebilir uyuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. GFI değeri ise 0.88 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, genel olarak kabul gören minimum değer (0.90) altındadır. Büyüköztürk vd. (2004, s. 234), GFI değerinin 0.85 olmasının dahi bazı araştırmacılar tarafından kabul edilebilir olduğunu ifade etmiştir. Buradan yola çıkarak bu çalışmada elde edilen GFI değerinin de kabul edilebilir olduğunu öne sürmek yanlış olmayacaktır. GFI değerinin az da olsa düşük çıkmasını örneklem büyüklüğü ile açıklamak da mümkün olabilir. Nitekim Anderson ve Gerbing’e (1984, s. 166) göre örneklem sayısı arttıkça GFI değeri yükselmektedir. Yapılan analizler neticesinde ortaya çıkan diyagram Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. YDO-TÖYBT ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizinin standartlaştırılmış değerleri

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin Türkçe yazmaya yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış bir ölçeğin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen 377 öğrenci ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin geliştirilebilmesi için ilk olarak konuya ilişkin literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması neticesinde, 50 maddeden oluşan taslak ölçek elde edilmiştir. Taslak ölçek, görüşlerini alabilmek amacıyla Türkçe eğitimi alanında çalışan ve TÖMER tecrübesi bulunan 3 alan uzmanı ile ölçme ve değerlendirme alanında çalışan 2 alan uzmanına sunulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda ölçekteki 3 madde atılmış ve madde sayısı 47 olmuştur. Diğer taraftan, ölçekteki 4 madde, anlam karmaşasına yol açabileceği ihtimaliyle uzman görüşleri doğrultusunda ifade olarak düzeltilmiştir. Bu şekilde ölçeğin kapsam ve görünüş geçerliği sağlanmıştır. Ölçek, 5'li Likert şeklinde yapılandırılmıştır.

Geliştirilen ölçeğin yapı geçerliğini test edebilmek amacıyla açımlayıcı faktör analizi ve bunun ardından elde edilen yapıyı doğrulayabilmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeğin taslak maddeleri (n=50) üzerinden yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda, 20 madde ve üç faktörden oluşan ölçek elde edilmiştir. Üç faktörün toplam varyansın %39,89'unu açıkladığı belirlenmiştir. Faktörler, ölçekteki maddelerin kapsam ve özelliklerine göre adlandırılmıştır. Bu doğrultuda, birinci faktöre "yazmaya genel bakış", ikinci faktöre "yazmada yetersizlik" ve üçüncü faktöre "yazmada yeterlilik" şeklinde isimler verilmiştir. Açımlayıcı faktör analizi ile 20 maddeden oluşan ölçeğin son hali, doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, ortaya çıkan yapının genel anlamda kabul edilebilir düzeyde uyumlu olduğu ve test edilen modelin doğrulandığı

anlaşılmuştur ($\chi^2/sd= 1.31$; RMSEA= .047; SRMR= .077; NNFI= .91; GFI= .88; CFI= .92; TLI= .91).

Diğer taraftan ölçeğin, en önemli özelliklerden biri olan güvenilirliğe sahip olup olmadığını belirleyebilmek amacıyla Crombach's Alfa güvenilirlik katsayısı hesaplanmış ve $\alpha=.653$ olarak bulunmuştur. Güvenirlik katsayısı, -1 ile +1 arasında değişen değerler alabilmektedir. Bu değer +1'e yaklaştıkça ölçeğin güvenilirliği artmaktadır (Can, 2016, s. 388). Özdamar (1999), 0.60 ile 0.90 arasındaki Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısının, ölçeğin *oldukça güvenilir* olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir (akt. Tavşancıl, 2006, s. 29). Bu nedenle araştırmacı tarafından geliştirilen ölçek *oldukça güvenilir* şeklinde yorumlanmıştır ($\alpha=.653$).

Tutum, bir insanın herhangi bir konudaki eğilimleri, duyguları, önyargıları, önceden şekillenmiş düşünceleri, korkuları, tehditleri ve inançlarının genel toplamıdır (Thurstone, 1928, s. 531). Bu nedenle bireylerin herhangi bir şeye yönelik tutumlarını ölçmek, ilgili şeyde gelişim sağlanabilmesi açısından gereklidir. Bireylerin tutumlarını ölçmenin en kolay yolu tutum ölçeklerinden faydalanmaktır. Genel olarak yazmaya yönelik (Akaydın ve Kurnaz, 2015; Graham, Berninger ve Fan, 2007; Susar Kırmızı, 2009; Temizkan ve Sallabaş, 2009; Uygun, 2012) ve yabancı dil olarak İngilizce yazmaya yönelik (Okasha ve Hamdi, 2014; Öztürk, 2019) geliştirilmiş olan birçok tutum ölçeği bulunmaktadır. Fakat literatürde yabancı dil olarak Türkçe yazmaya yönelik herhangi bir ölçeğe rastlanmamıştır. Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin sayısındaki artış düşünüldüğünde böyle bir ölçeğe ne kadar ihtiyaç duyulduğu daha net anlaşılabilir. Özellikle, hedef dilde yazmayı sadece duyuşsal sebeplerle karmaşık bulan öğrencilerin tespiti için bu ölçeğin çok faydalı olacağına inanılmaktadır. Hem TÖMER'lerde hem de Türkçenin yabancı dil olarak öğretildiği tüm kurumlarda çalışan eğitimcilerin bu ölçeği kullanarak öğrencilerin yazmaya yönelik tutumlarını belirleyeceği ve bu şekilde tutumları düşük olan öğrencilere yönelik çalışmalar yapabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abbas, S. H. (2016). The effect of reflection-supported process-based writing teaching on Iraqi EFL students' writing performance and attitude. *Arab World English Journal (AWEJ)*, 7(4), 42-62.
- Akaydın, Ş. ve Kurnaz, H. (2015). Lise öğrencilerine yönelik yazma tutum ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32), 246-261.
- Akbulut, S. (2016). *Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin yazmaya yönelik tutum ve kaygıları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1984). The effect of sampling error on convergence, improper solutions, and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factor analysis. *Psychometrika*, 49(2), 155-173.
- Aytan, N. ve Tunçel, H. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe yazma kaygısı ölçeği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(30), 50-62.
- Balcı, A. (2009). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin kitap okuma alışkanlığına yönelik tutumları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 265-300.
- Bölükbaş, F. (2011). Arap öğrencilerin Türkçe yazılı anlatım becerilerinin değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 6(3), 1357-1367.
- Brown, G., Manogue, M., & Rohlin, M. (2002). Assessing attitudes in dental education: Is it worthwhile?. *British Dental Journal*, 193(12), 703-707. <https://doi.org/10.1038/sj.bdj.4801665>

- Büyüköztürk, Ş. (2005). Anket geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 133-151.
- Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Özkahveci, Ö. ve Demirel, F. (2004). The validity and reliability study of the Turkish version of the motivated strategies for learning questionnaire. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 4(2), 231-239.
- Cabı, E. ve Yalçınalp, S. (2013). Öğretmen adaylarına yönelik mesleki kaygı ölçeği (MKÖ): Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44, 85-96.
- Can, A. (2016). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi (4. Baskı)*. Ankara: PEGEM Akademi.
- Davis, K. (1987, Mayıs). *Improving students' writing attitudes: The effects of the writing center*. Paper presented at the Proceedings of the Annual Meeting of the East Central Writing Center Association, Youngstown: ERIC. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED294183.pdf> linkinden erişilmiştir.
- Elshirbini, I. (2013). The effect of the genre-based approach to teaching writing on the EFL Al-azhr secondary students' writing skills and their attitudes towards writing. *Recuperado el*, 28.
- Erarslan, A. (2011). *Pamukkale Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu hazırlık sınıfı öğrencilerinin yazma dersine karşı algı ve tutumları ve yazma dersindeki tutum-başarı ilişkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Erdem, D. (2007). A study of developing an attitude scale toward an English course. *Eurasian Journal of Educational Research*, 7(28), 45-54.
- Erdoğan, Ö. (2012). *Süreç temelli yaratıcı yazma uygulamalarının yazılı anlatım becerisine ve yazmaya ilişkin tutuma etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdoğan, T. (2013). The effect of creative drama method on pre-service classroom teachers' writing skills and attitudes towards writing. *Australian Journal of Teacher Education*, 38(1), 45-61. <http://dx.doi.org/10.14221/ajte.2013v38n1.5>
- Fatima, A., Ghayas, S., & Khawar, R. (2016). Development and validation of alexithymia scale for Pakistani population. *Pakistan Journal of Social and Clinical Psychology*, 14(2), 3-9.
- Fosnot, C. T. (1989). *Enquiring teachers, enquiring learners: A constructivist approach for teaching*. New York: Teachers College Press.
- Göçer, A. (2010). Türkçe öğretiminde yazma eğitimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(12), 178-195.
- Göçer, A. (2012). Türkçe öğretmen adaylarının yetizleme çalışmalarıyla oluşturdukları metinlerin metinlerarasılık: dilsel metinlerin kullanımı açısından incelenmesi. *Uluslararası Online Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 184-195.
- Göçer, A. (2014). *Yazma eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Graham, S., Berninger, V., & Abbott, R. (2012). Are attitudes toward writing and reading separable constructs? A study with primary grade children. *Reading & Writing Quarterly*, 28(1), 51-69.
- Graham, S., Berninger, V., & Fan, W. (2007). The structural relationship between writing attitude and writing achievement in first and third grade students. *Contemporary Educational Psychology* 32, 516-536.
- Güneş, F. (2007). *Türkçe öğretimi ve zihinsel yapılandırma*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Hess, M., & Wheldall, K. (1999). Strategies for improving the written expression of primary children with poor writing skills: A sociocognitive perspective. *Australian Journal of Learning Difficulties*, 4(4), 14-20.
- Hillson, D., & Murray-Webster, R. (2004, November). Understanding and managing risk attitude. In *Proceedings of 7th Annual Risk Conference, held in London, UK* (Vol. 26).
- Karakoç, F. Y. ve Dönmez, L. (2014). Ölçek geliştirme çalışmalarında temel ilkeler. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 40, 39-49.
- Kear, D. J., Coffman, G. A., McKenna, M. C., & Ambrosio, A. L. (2000). Measuring attitude toward writing: A new tool for teachers. *The Reading Teacher*, 54(1).
- Lewis, R. B. (1998). *Enhancing the writing skills of students with learning disabilities through technology: an investigation of the effects of text entry tools, editing tools, and speech synthesis. final report*. Washington: ERIC. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED432117.pdf> linkinden erişilmiştir.
- O'neal, M. R., Guttinger, H. I., & Morris, C. M. (1984, Kasım). *Validation of a writing attitude scale*. Paper presented at the Annual Meeting of the Mid-South Educational Research Association, New Orleans, LA: ERIC. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED252577.pdf> linkinden erişilmiştir.
- Okasha, M. A., & Hamdi, S. A. (2014). Using strategic writing techniques for promoting EFL writing skills and attitudes. *Journal of Language Teaching and Research*, 5(3), 674-681.
- Öztürk, Ö. (2019). Personal goal-setting in an EFL writing class. *Dil Dergisi*, 170(1), 89-107.
- Prickel, D. O. (1995). *The development and validation of a writing self-efficacy scale for adult basic writers and its use in correlational analysis* (Yayımlanmamış doktora tezi). Oregon State University, Education.
- Soltani, A., & Kheirzadeh, S. (2017). Exploring EFL students' use of writing strategies and their attitudes towards reading-to-write and writing-only tasks. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 13(2), 535-560.
- Susar Kırmızı, F. (2009). Türkçe dersinde yaratıcı drama yöntemine dayalı yaratıcı yazma çalışmalarının yazmaya yönelik tutuma etkisi. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 4(7), 51-68.
- Tavşancıl, E. (2006). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Temel, S. ve Katrancı, M. (2019). İlkokul öğrencilerinin yazılı anlatım becerileri, yazmaya yönelik tutumları ve yazma kaygıları arasındaki ilişki. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(17), 322-356.
- Temizkan, M. (2018). Yazma eğitimi. Bilginer Onan ve M. Onur Kan (Ed.), *İlk okuma yazma ve Türkçe öğretimi* içinde (ss. 143-211). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Temizkan, M. ve Sallabaş, M. E. (2009). Öğretmen adaylarının okuma ve yazmaya yönelik tutumlarının karşılaştırılması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 155-176.
- Tezbaşaran, A. (2008). *Likert tipi ölçek hazırlama kılavuzu (Üçüncü sürüm e-kitap)*. Mersin, ISBN: 975-9756-08-5.
- Thomas, D. L. (1989). *The effects of freewriting on high school students' attitudes toward writing* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). University of North Florida, College of Education and Human Services. <http://digitalcommons.unf.edu/etd/41> linkinden erişilmiştir.
- Thurstone, L. L. (1928). Attitudes can be measured. *The American Journal of Sociology*, 33, 529-554.

- Tiryaki, E. N. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma eğitimi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(1), 38-44.
- Türkel, A. (2011). *Yaratıcı dramanın yaratıcı yazma başarısına ve yazmaya karşı tutuma etkisi (İlköğretim 8. Sınıf)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi: İzmir.
- Türkel, A. (2013). Yaratıcı dramanın yaratıcı yazma başarısına ve yazmaya karşı tutuma etkisi (Ortaokul 8. sınıf örneği). *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36, 1-11.
- Uygun, M. (2012). *Öz düzenleme stratejisi gelişimi öğretiminin yazılı anlatıma, yazmaya yönelik öz düzenleme stratejisine, kalıcılığa ve tutuma etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Wasson, K. L. (1993). *Implementation of a publishing center to enhance the writing process for primary students* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Nova University, Faculty of the Center for Advancement of Education.
- Williams, B., Onsmann, A., & Brown, T. (2012). A rasch and factor analysis of a paramedic graduate attribute scale. *Evaluation & the Health Professions*, 35(2), 148-168.
- Wynn, E. S., Cadet, L. P., & Pendleton, E. P. (2000). *A model for teaching writing: socially designed and consensus oriented*. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED446701.pdf> linkinden erişilmiştir.
- Yurdugül, H. (2005). Ölçek geliştirme çalışmalarında kapsam geçerliği için kapsam geçerlik indekslerinin kullanılması. *XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*, 1, 771-774.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Tarih: 02.08.2018

No: 10/01

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 70

2. yazar katkı oranı : % 30

Fen Öğretiminde Kullanılan Hologram Uygulamalarına Yönelik Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Görüşleri

Science Teachers' Opinions about the Use of Hologram Applications in Science Education

Doç. Dr. Hasan BAKIRCI¹, Öğretmen Nurten GÖK², Doç. Dr. Hüseyin ARTUN³

Öz

Covid-19 salgını, uzaktan eğitimi zorunlu hale getirmiştir. Bu eğitim yaklaşımında; bilgisayar, tablet, akıllı telefon ve televizyon gibi teknolojik ürünler oldukça fazla kullanılmaktadır. Bu teknolojilerin yanında son dönemlerde öğrenme ortamlarında; simülasyonlar, animasyonlar, hologram, artırılmış ve sanal gerçeklik gibi öğretim teknolojilerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu teknolojilerden özellikle hologram teknolojisi ile ilgili yapılan sınırlı sayıda çalışmanın sonuçlarına göre öğrenme ortamlarında olumlu katkıların olduğu söylenebilir. Bundan dolayı hologram teknolojisinin öğrenme ortamlarında kullanımına yönelik öğretmen görüşlerini belirleyen bu çalışmanın alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda araştırmanın amacı, Fen Bilimleri öğretmenlerinin fen öğretiminde hologram teknolojisi uygulamalarına yönelik görüşlerini belirlemektir. Araştırmanın yöntemi, nitel araştırma yaklaşımlarından olgubilim deseni olarak belirlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu ise, 2020-2021 eğitim öğretim yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde görev yapmakta olan 10 (4 erkek, 6 kadın) Fen Bilimleri öğretmeni oluşturmaktadır. Veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Elde edilen veriler, içerik analiz yöntemi ile çözümlenmiştir. Çalışmanın sonucunda Fen Bilimleri öğretmenleri, hologram teknolojisinin fen öğretiminde kullanılmasının birçok yararlarının olduğunu ifade etmişlerdir. Bu yararlar; öğrencilerin konuya dikkatlerini çektiği, kavramların öğrenilmesini kolaylaştırdığı, akademik başarıyı artırdığı, konuları somutlaştırdığı ve pekiştirdiği şeklindedir. Çalışmaya katılan öğretmenlerin bazıları hologram teknolojisini fen öğretiminde yeterli düzeyde kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Dijital hologram teknolojisinin sınıf ortamına taşınabilmesi için, öğretmenlerin bu teknolojiden haberdar olması ve bu konu hakkında çalışmalara katılmaları gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fen öğretimi, fen bilimleri öğretmenleri, hologram teknolojisi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Distance learning became mandatory with Covid-19 outbreak. The use of technological products such as computers, tablets, smartphones and televisions have increased. In addition, teaching technologies such as simulations, animations, hologram, augmented and virtual reality are used in the learning environment. Among these technologies, limited number of studies on hologram technology shows that it has positive contributions to the learning environment. Therefore, it is thought that determining the teachers' perspective on hologram technology in the learning environment will contribute to the literature. The research aims to determine the opinions of science teachers about hologram technology applications in science teaching. Phenomenology design, which is one of the qualitative research approaches, was used in the study. This research consists of 10 (4 male, 6 female) science teachers working in the Eastern Anatolia Region in the 2020-2021 academic year. The data were collected using a semi-structured interview form which is developed by the researchers. The data were analysed content analysis. Results of the study show that using hologram technology in science teaching has many benefits. These benefits

¹Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, hasanbakirci09@gmail.com

²Milli Eğitim Bakanlığı, ng_nrtngok_9@hotmail.com

³Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, huseyinartun@gmail.com

increase students' attention, facilitating the learning process of concepts, increasing academic success, concretising and reinforcing subjects. Some of the teachers who participated in the study stated that they did not use hologram technology in science teaching at a sufficient level. To bring digital hologram technology to the classroom environment, teachers should be aware of these technologies and participate in studies on this subject.

Keywords: Science teaching, science teachers, hologram technology

Paper Type: Research

Giriş

İnsan yaşamında önemli rolü olan en temel öğeler, eğitim ve teknoloji olup bu iki kavram iç içedir ve sürekli beraber ilerlemektedir. Her iki öge de insanın doğal ve sosyal çevresine egemen olması için gerekli olan iki temel araç olmuştur. Diğer bir deyişle eğitim ve teknoloji; insanoğlunun mükemmelleşmesi, kültürlenmesi ve geliştirilmesi, doğaya ve çevresine karşı etken ve nüfuzlu bir unsur haline gelmesinde rol almıştır (Bozkuş, 2002). Bilimsel ve teknolojik toplum yaşamı için bireyin gerekli yeteneği ve bilgiyi kazanması, teknoloji-eğitim ilişkisinin kültürel yönü ile ilgilidir. Diğer taraftan, bir teknolojinin gereksinim duyduğu nitelikteki insan gücünü yetiştirme ekonomik yönünü ifade ederken; teknolojinin eğitime uygulanması ya da teknolojik olanaklardan eğitim alanında yararlanma biçimi ise eğitsel yönünü ifade etmektedir (Alkan, 2005). Eğitim alanında teknolojinin kullanılmasında asıl amaç; etkili, verimli, kalıcı öğrenme sağlamak ve öğrencinin aktif olarak öğretime katılması sonucu, öğrenilen bilgilerin hatırdta kalma seviyesini artırmaktır (Khurmyet, 2016).

Teknolojinin kullanımı, birçok alanda olduğu gibi öğrenme ortamlarında da etkisini göstermiştir. Öğrenme ortamlarında teknolojiden en iyi şekilde yararlanmak için araştırmacılar farklı çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar sonucunda, "Eğitim Teknolojisi" adında bir bilim dalı ortaya çıkmıştır. Bu bilim dalının odaklandığı konular kapsamında yapılacak olan araştırma ve incelemeler sonucunda elde edilen kuramsal bilgilerin, öğrenme ortamlarında karşılaşılabilecek teknolojik sorunlarına somut çözümler üretmektedir (Sotiriou ve Bogner, 2008; Tüfekçi-Hotomaroğlu, 1997). Öğrenme ortamlarında teknolojiye olan ihtiyacın gün geçtikçe arttığı söylenebilir. Özellikle salgın nedeniyle uzaktan eğitime geçilmesi, öğrenme ortamlarında teknoloji kullanımının önemini artırmıştır. Tablet, bilgisayar ve akıllı telefon uzaktan eğitimde en çok kullanılan teknoloji ürünleri olmuştur. Bu teknolojik ürünler yanında zoom, google drive ve google meet gibi bilgisayar programları kullanılmıştır. Bu teknoloji ve programların öğrenme ortamında kullanılması uzaktan eğitim ile günümüzde yaygınlaştığı söylenebilir. Bu teknolojiler ve programlar, öğrencilerin birçok duyu organına hitap ettiği ve bireysel farklılıkları dikkate aldığı için öğrenme ortamlarında karşılaşılan birçok sorunu ortadan kaldıracığı düşünülmektedir (Orcos ve Magrenan, 2018). Dolayısıyla uzaktan eğitim aracılığıyla öğrenme ortamında yaygın olarak kullanılmaya başlayan bu teknolojiler örneğinde olduğu gibi hologram teknolojisinin öğrencilerin derse aktif katılımını sağlayabileceği, konuyu daha iyi anlamalarına yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Bundan dolayı öğrenme ortamlarında hologram teknolojisi uygulamalarına ilişkin Fen Bilimleri öğretmenlerinin görüşlerinin belirlenmesinin önemli olduğu söylenebilir.

21. yüzyılda eğitim ve teknoloji bir bütün olarak düşünülmekte, eğitim ve öğretim programları ele alındığında; teknoloji entegrasyonuna uygun derslerden birinin de Fen Bilimleri dersi olduğu düşünülmektedir. 2018 yılında yenilenen Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı, fen eğitiminin amaçlarını geniş bir şekilde ele alan ve teknoloji çağında olmamız sebebiyle fen eğitimine teknolojinin de entegre edilebileceğini gösteren yenilikleriyle dikkat çekmiştir. Bu anlamda öğretim programına eklenen Temel Yeterlilikler Çerçevesi, 21. yüzyıl öğrencilerinin bilim ve teknoloji alanında sahip olması gereken yeterlilikleri ele almaktadır (Türk, 2020). Bu yeterliliklerden biri de dijital yetkinlik olmuştur. Bu yetkinlik, öğrencilerin bilgi iletişim teknoloji aracılığıyla bilgiye ulaşması, bilginin saklanması, üretilmesi, sunulması ve

değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu yetkinliğin öğrencilere kazandırılması, öğretmenlerin derslerde öğretim teknolojilerine yer vermesiyle sağlanabileceği düşünülmektedir.

Öğretim teknolojilerinin fen öğretiminde kullanılmasının amacı, öğrencilerin konuya ilişkin dikkatlerini çekerek etkili öğrenmelerini sağlamaktır (Durukan, Artun ve Temur, 2020). Fen Bilimleri dersinde öğretmenler, hücre konusunu mikroskop yardımıyla işlemektedir. Öğretmenler, Fen Bilimleri dersinde mikroskop kullanımının yanında bilgisayar animasyonlarını, simülasyonları, multimedya ve sanal laboratuvarları kullanmaktadır (Kara, 2018; Sipahioğlu, 2019). Her geçen yıl teknolojinin gelişmesiyle birlikte bu teknolojilerin yanında farklı teknolojilerin de öğrenme ortamlarında kullanıldığı görülmektedir. Fen eğitime ilişkin öğrenme ortamlarında hücrenin öğretilmesi konusunda Artırılmış Gerçeklik ve Sanal Gerçeklik teknolojilerinin kullanıldığı tespit edilmiştir (Artun, Durukan ve Temur, 2020; Walker, 2013). Bu teknolojiler sayesinde hücre konusu üç boyutlu olarak gösterilerek, öğrencilerin hücre konusunu etkili öğrenmesi sağlanmaktadır (Kara ve Bakırcı, 2018; Türk, 2020). Salgın nedeniyle tüm öğretim kademelerinde uzaktan eğitimin önem kazanmasıyla birlikte üç boyutlu bu teknolojilerin öğrenme ortamında kullanımının önemi daha artmıştır. Bu öğretim teknolojilerden birisinin de hologram teknolojisi olduğu söylenebilir.

Üç boyut teknolojisi olan hologram; lazer ışığı gibi tutarlı bir ışıktan gelen ışık ışınları tarafından oluşturulan ve holografik projeksiyonla oluşturulmuş üç boyutlu görüntünün oluşmasını sağlayan bir görselleştirme aracıdır (Katsioloudis ve Jones, 2018). Son zamanlarda adından en çok söz ettiren yenilikçi teknolojilerden birisi de öğrenme ortamlarında kullanılan hologram teknolojisi. Hologram teknolojisinin öğrenme ortamlarda tercih edilmesinin nedeni, kişiye özel öğrenme sağlama, birden çok duyu organına hitap etme, ulaşabilir ve ekonomik olma gibi özelliklerin etkili olduğu söylenebilir (Aslan, 2017; Katsioloudis ve Jones, 2018). Hologramın bu özellikleri, gelecekte öğrenme ortamlarının vazgeçilmez teknolojisi olacağına bir işaret. Bu teknolojinin fen öğretiminde kullanılması, öğrencilerin teknoloji açısından donanımlı olmalarına katkı sağlamasının yanında fen bilimlerindeki soyut kavramların öğrenilmesini kolaylaştıracağı düşünülmektedir (Huang, Chen ve Chou, 2016; Türk, 2020). Bu konuda yapılan başka bir çalışmada da, hologram teknolojisinin öğrencilerin hızlı öğrenmelerine katkı sağladığı ve kalıcı öğrenmeyi desteklediği saptanmıştır (Aslan ve Erdoğan, 2017). Benzer şekilde hologram teknolojisinin, astronomi konularında öğretmen adaylarının bilgilerini artırdığı görülmüştür (Okulu ve Ünver, 2016). Hologram teknolojisi konusunda yapılan çalışmaların öğrenme ortamlarında olumlu sonuçlarının görülmesi, araştırmacıları bu teknolojiye yönelik çalışmalar yapmaya yöneltmiştir.

Hologram teknolojilerine yönelik alanyazın incelendiğinde, bu teknolojinin öğrenme ortamında birçok olumlu sonuçlarının olduğu görülmüştür. Hologram teknolojisine yönelik uygulamaların kolay ve eğlenceli olabileceği, öğrencilerin motivasyonunu artırabileceği vurgulanmaktadır (Baker, Bakar ve Zulkifli, 2017). Başka bir çalışmada hologram teknolojisinin yüz yüze eğitim için ideal bir öğrenme ortamı sağlamada ve kavram yanılgılarını gidermede etkili olduğu saptanmıştır (Chen ve Wang, 2015). Hologram teknoloji, hücre bölünmesi konusunda öğrencilerin anlamlı öğrenmelerine katkı sağladığı, öğrencilerin hologram teknolojisine konusunda olumlu düşünceye sahip oldukları ve hologram teknolojisinin öğrencilerin motivasyonlarını artırdığı tespit edilmiştir (Orcos ve Magrenan, 2018). Bu konuda yapılan başka bir çalışmada, hologram teknolojisinin dördüncü sınıf öğrencilerinin görselleştirme becerilerine katkı sağladığı, bu teknolojinin öğrenciler üzerinde olumlu etkisinin olduğu ve öğrenme ortamlarında öğretim materyali olarak kullanılabilirliği belirlenmiştir (Roslan ve Ahmad, 2017). Öğrenme ortamında kullanılan hologram teknolojisine öğrencilerin olumlu baktıkları ve bu teknolojinin öğrenme ortamında kullanımının öğrencilerin öğrenmelerine katkı sağladığı görülmüştür (Hackett ve Proctor, 2016). Hologramların öğrencilerin konuları somutlaştırarak öğrenilmesinde etkili olmaktadır (Yamaguchi ve Yoshikawa, 2012).

Yurt dışında hologram teknoloji ile ilgili yapılan bazı çalışmaların sonuçları verildikten sonra yurt içinde yapılan çalışmalara değinmek gerekir. Hologram teknolojilerinin zamandan tasarruf sağlaması ve ekonomik olması nedeniyle gelecekte öğrenme ortamlarında daha fazla yer alabileceği ortaya koyulmuştur (Şahin ve Uyar, 2019). Etkileşimli hologram destekli materyalin farklı duyu organlarına hitap ettiği, çocukların derse aktif katılımını sağladığı, güdeleyici ve merak uyandırıcı olduğu, kalıcı öğrenmeye katkı sağladığı sonucuna varılmıştır (Turan-Gün-tepe, 2020). Yapılan başka bir çalışmada ortaokul öğrencilerinin hologram teknolojisi konusunda olumlu tutuma sahip oldukları tespit edilmiştir (Türk, 2020). Ayrıca öğrencilerin derinlik algısını, mekânsal düşünme yeteneğini, zihinsel süreçlerini ve problem çözme becerilerini geliştirmektedir (Okulu ve Ünver, 2016).

Hologram teknoloji ile ilgili yurt dışında birçok çalışmaya rastlanırken, yurt içinde bu konuda sınırlı sayıda olduğu söylenebilir. Özellikle alanyazında fen eğitiminde hologram teknolojisinin kullanımına yönelik çalışmaların ülkemizde sınırlı olduğu görülmektedir (Türk, 2020). Hologram teknolojisinin fen konuların anlaşılmasını kolaylaştırdığı ve kavramların öğretilmesinde etkili olması (Mnaath ve Basha, 2013) ve fen öğretiminde kullanımının etkili olduğu tespit edilmiştir (Olson, 2013). Hologram teknolojisinin yakın bir zamanda sınıflardan yer alacak olması öngörülmektedir (Ghuloum, 2010). Hologram teknolojinin öğrenme ortamlarında yukarıda bahsedilen faydalarının olması ve ülkemizde bu konuda sınırlı sayıda çalışmanın olması bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Bunun yanı sıra fen öğretiminde kullanılan hologram uygulamasına yönelik çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Fen Bilimleri dersinde hologram teknolojilerinin kullanımını aktif hale getirilmesi ve öğrencilerin fen konularını etkili öğrenilebilmeleri açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmada, Fen Bilimleri dersinin öğretiminde hologram teknoloji uygulamalarının öğrencilerle buluşturulması ve öğrencilerin yenilikçi teknolojilerden haberdar edilmesi bu çalışmayı önemli kılan diğer bir unsur olduğu düşünülmektedir. Ayrıca yenilikçi teknolojilerin fen öğretimine entegre edilebilmesi ve gelişen teknolojiyle ortaya çıkan hologram teknolojisinin hangi boyutta nerelerde kullanıldığının ortaya çıkarılmasının alanyazına katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Hologram teknolojisinin kullanım alanlarının hangi yönde olması, bu doğrultuda eğitim programlarında nasıl ve hangi koşullarda yer alması gerektiği konusunda fikir vermesi bakımından bu çalışma önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, Fen Bilimleri öğretmenlerinin fen öğretiminde kullanılan hologram uygulamalarına yönelik görüşlerini belirlemektir. Çalışmanın temel problemi, “Fen Bilimleri öğretmenlerinin Fen Bilimleri derslerinde hologram teknolojileri ile ilgili deneyimleri nelerdir?” şeklindedir. Bu temel araştırma problemi doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Fen Bilimleri öğretmenlerinin teknoloji destekli fen öğretimi hakkındaki görüşleri nelerdir?

2. Fen Bilimleri öğretmenlerinin fen öğretiminde hologram teknolojilerinin kullanılması ile ilgili deneyimleri nelerdir?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, fen öğretiminde kullanılan hologram teknolojisi hakkında Fen Bilimleri öğretmenlerinin görüşlerinin ortaya çıkarılması için nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Olgubilim araştırma deseni, farkında olduğumuz ancak derinlemesine bilgi sahibi olmadığımız olgular üzerine yoğunlaşmaktadır. Yaşadığımız çevrede, kavram, olay, deneyim gibi olgulara sıkça rastlanmaktadır. Fakat bu olgularla tanışık olmak onları tam olarak anladığımızı göstermez. Tamamen yabancı olmayan aynı zamanda da tam anlamını bilmediğimiz olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar için olgubilim deseni uygun bir araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu araştırma deseni çalışmanın problemi için uygun veri toplama aracını sağladığı, katılımcı sayısının sınırlı olma imkânı verdiği ve

derinlemesine veri elde edilmesini sağladığı için bu çalışmada olgubilim desen kullanılmıştır. Fen Bilimleri öğretmenlerinin fen öğretiminde kullandıkları hologram teknolojisinin detaylı bir şekilde araştırılmış olması bu çalışmada olgubilim araştırma deseninin tercih edilmesinde etkili olan diğer bir unsur olduğu söylenebilir.

2.2. Katılımcılar

Olgubilime göre tasarlanan çalışmalar, olguyu (fenomeni) tüm yönleriyle deneyim etmiş sınırlı sayıda katılımcı/ lar ile yürütülmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada katılımcı sayısı sınırlı tutulmuştur. Dolayısıyla bu çalışmanın katılımcılarını, 2020-2021 eğitim öğretim yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde görev yapan 10 Fen Bilimleri öğretmeni (4 erkek, 6 kadın) oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan Fen Bilimleri öğretmenleri, amaçlı örnekleme yönteminden ölçüt örnekleme tekniği ile belirlenmiştir. Bir çalışmada araştırılacak olan bir durum belli niteliklere sahip nesnelere, olaylar ve kişiler olabilir. Bu durumda, örneklem için belirlenen özelliklere karşılık gelen durum (olay, nesne ve kişiler vb.) çalışma grubuna alınmaktadır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008). Bundan dolayı Fen Bilimleri dersinde hologram teknolojisini kullanan öğretmenler çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu sayede çalışmaya konu olan hologram teknolojisi konusunda Fen Bilimleri öğretmenlerinin deneyimleri ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Covid-19 salgını sebebiyle katılımcılar ile yüze iletişime geçilememiştir. Bu yüzden görüşmeler, Zoom programı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılan Fen Bilimleri öğretmenleri; Ö1, Ö2, Ö3.....Ö10 şeklinde kodlanmıştır. Araştırmaya katılan Fen Bilimleri öğretmenlerinin demografik özelliklerine ilişkin veriler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik özellikleri

Öğretmen	Cinsiyet	Yaş Aralığı	Öğrenim Düzeyi	Mesleki Deneyim
Ö1	Kadın	23-26	Yüksek lisans	3
Ö2	Kadın	27-30	Lisans	5
Ö3	Erkek	27-30	Lisans	4
Ö4	Erkek	31-34	Yüksek lisans	12
Ö5	Kadın	23-26	Lisans	2
Ö6	Kadın	23-26	Lisans	3
Ö7	Kadın	27-30	Lisans	4
Ö8	Erkek	27-30	Yüksek lisans	5
Ö9	Erkek	27-30	Yüksek lisans	3
Ö10	Kadın	23-26	Lisans	2

2.3. Veri Toplama Aracı

Bu çalışma, olgubilim desenine göre planlanmıştır. Bundan dolayı çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Birçok olgubilim desenli çalışmalarda veriler genellikle yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmaktadır (Karademir, Sarıkahya ve Altunsoy, 2017). Yarı yapılandırılmış görüşme formunda, araştırmacı soruları önceden hazırlar ve görüşme sırasında katılımcılara kısmen esneklik sunarak oluşturulan soruların yeniden düzenlenmesini ve tartışılmasını sağlar (Ekiz, 2009; Patton, 2002). Araştırmanın amacına yönelik olarak hazırlanan görüşme formunda teknoloji destekli fen öğretimi programı, fen eğitiminde kullanılabilecek teknolojilerin avantajları ve sınırlılıkları, öğretim teknolojisi, hologram teknolojisi, hologram teknolojisinin öğrenme ortamlarında kullanılabilirliğine yönelik görüşme soruları yer almaktadır.

Görüşme formunda yer alan sorular; çalışmanın amaçları doğrultusunda cevaplanması kolay açık ve anlaşılır, katılımcıyı utanmasına veya sıkılmasına sebep olmayacak türden oluşturulmuştur. Görüşme formundaki soruların konuyu tam olarak içerip içermediğini ve amacına hizmet edip etmemesi ortaya çıkarmak için uzman görüşüne başvurulmuştur. Bu uzmanların ikisi fen alanında öğretim üyesi, diğer ikisi de Fen Bilimleri öğretmenidir. Bu

öğretim üyesinden biri Fen Bilgisi Eğitimi Bilim Dalında Nitel Veri Analiz dersini yürütmektedir. Diğer öğretim üyesinin ise nitel desenli birçok çalışması bulunmaktadır. Görüşüne başvurulmuş Fen Bilimleri öğretmenleri, fen eğitiminde yüksek lisans derecesine sahiptir. Görüşme formunda yer alan soruların ön uygulaması üç Fen Bilimleri öğretmeni ile gerçekleştirilmiştir. Ön uygulamadan sonra üç soru yarı yapılandırılmış görüşme formundan çıkarılmıştır. Bu soruların çıkarılma sebepleri; çalışmanın amacına hizmet etmemesi ve soru içeriklerinin benzer olmasından kaynaklanmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan soruların son hali aşağıda verilmiştir.

- Teknoloji destekli fen öğretimi hakkında neler söyleyebilirsiniz?
- Fen öğretiminde kullanılan teknolojilere örnekler verebilir misiniz?
- Fen öğretiminde kullanılan teknolojilerin sınırlılıkları neler olduğunu düşünüyorsunuz?
- Hologram teknolojisi hakkında neler söylemek isterseniz?
- Hologram teknolojisinin fen öğrenme ortamlarında kullanılabilirliği ile ilgili görüşleriniz nelerdir?
- Fen Bilimleri dersinde hologram teknolojisinin kullanılması ile ilgili görüşleriniz nelerdir?

2.4. Geçerlilik ve Güvenirlik

Geçerlik ve güvenirlik kavramları araştırmalarda en yaygın olarak kullanılan iki kriterdir. Güvenirlik, araştırma sonuçlarının başka durumları yansıtabildiği ya da başka durumlara uygulanabildiği olgusu üzerinde durmaktadır (Ekiz, 2009). Nitel araştırmalarda geçerlik ise, araştırmacının araştırdığı konuyu olduğu şekliyle ve olabildiğince tarafsız olarak gerçekleşmesi anlamına gelmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu araştırmada geçerliliği sağlamak için, her duruma ait bilgiler ortaya konmuş, katılımcıların kendi görüşlerini ortaya koymaları için imkânlar oluşturulmuştur. Çalışmanın dış geçerliliğini (aktarılabiliğini) sağlamak için, çalışmanın her aşaması ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bunun yanı sıra çalışmanın amacı doğrultusunda amaçlı örneklem kapsamında katılımcılar seçilmiştir. Çalışmanın tutarlılığını sağlamak için veriler, üç farklı araştırmacı tarafından kod, tema ve kategoriler şekline getirilerek okuyucuların anlamaları kolaylaştırılmıştır. Çalışmanın teyit edilebilirliğini sağlamak için, mülakat ile elde edilen veriler katılımcıların görüşlerine sunulmuştur. Mülakat verilerine eklemek ya da çıkarmak istedikleri verinin olup olmadıkları ortaya çıkarmak adına katılımcı teyidi yapılmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analizi, katılımcıların görüşlerini derinlemesine ve doğrudan ifade edebilmesi, katılımcılardan elde edilen verilerin derinleştirilerek incelenebilmesi için içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinde verilerin derinlemesine işlenmesi, tüm ayrıntıları ile detaylandırılması ve kavram ile temaların ortaya çıkarılması mümkün olmaktadır (Çepni, 2014). Veriler ses kayıtları ile alınmış ardından yazı formatına dönüştürülmüştür. Araştırma problemi kapsamında olmayan kısımlar çıkarılmıştır. Hata olasılığını en aza indirmek için her katılımcıya ait yazılı görüşler katılımcıya sunulmuş ve katılımcının onayı alınmıştır. Ardından araştırma verileri birbirinden bağımsız iki farklı araştırmacı ve bir uzman tarafından analiz edilmiştir. Bu iki araştırmacı, yüksek lisans derecesine sahip olup Nitel Veri Analiz dersini almıştır. Veri analizinde görev alan uzman ise fen öğretim alanında öğretim üyesidir. Araştırmada deneyimli uzmanların yer alması, araştırmanın güvenirliliğini olumlu etkilediği söylenebilir. Araştırmacılar tarafından kod ve temalar çıkarılmıştır. Ardından görüş birliğine varılan ve varılmayan noktaların tespit edilmesi için araştırmacılar bir araya gelmiştir. Analize son şeklinin verilmesinde Miles ve Huberman'ın (1994) geliştirdiği formül kullanılmıştır. Formüle göre (Güvenirlik=Görüş Birliği / Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) tabii tutulan

analizlerde araştırmacılar arasındaki uyum güvenirliği katsayısı 0.86 olarak bulunmuştur (Miles ve Huberman, 1994).

2.6. Etik Kurul Kararı

Sosyal ve Beşeri Bilimleri Yayın Etik Kurulu'nun 17/02/2021 tarih ve 2021/02-14 sayılı kararı gereği; Yürütücülüğünü yapmayı tasarladığımız, "*Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Fen Öğretiminde Kullanılan Hologram Uygulamalarına Yönelik Görüşleri*" adlı çalışmamızın Sosyal ve Beşeri Etik Kuralları ve İlkeleri çerçevesinde herhangi bir sakınca olmadığına karar verilmiştir.

3. Bulgular

Araştırmada Fen Bilimleri öğretmenlerinin fen öğretiminde kullanılan hologram uygulamalarına yönelik görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Teknoloji destekli fen öğretimi hakkında Fen Bilimleri öğretmenlerinin görüşleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Teknoloji destekli fen öğretimi hakkında fen bilimleri öğretmenlerinin görüşleri

Tema	Kodlar	Ö1	Ö2	Ö3	Ö4	Ö5	Ö6	Ö7	Ö8	Ö9	Ö10	f
Teknoloji Destekli Fen Öğretimi	Öğrenme ortamını zenginleştirme	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	10
	Etkili ve kalıcı öğrenme	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	9
	Derse katılmada istekli olma	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+	8
	Araştırma becerilerini geliştirme	+	+	+	+	-	-	-	+	+	+	7
	Öğrencinin motivasyonunu artırma	+	+	+	+	+	-	-	+	-	+	7
	Öğrenme hızını artırma	-	-	+	+	-	-	+	+	+	+	6
	Soyut kavramları somutlaştırma	+	-	-	+	-	+	+	-	-	-	4
	Konuyu çok yönlü değerlendirme	+	+	-	-	-	+	-	+	-	-	4

Tablo 2 incelendiğinde Fen bilimleri öğretmenlerinin teknoloji destekli fen öğretimi hakkındaki görüşleri incelendiğinde öğretmenlerin büyük bir bölümü (f=10) fen öğretimi programının öğrenme ortamlarını zenginleştirdiğini ifade etmiştir. Bu görüşü etkili kalıcı öğrenme (f=9) takip etmiştir. Öğretmenlerin cevaplarından bazıları aşağıda verilmiştir:

Fen Bilimleri dersinin bazı kazanımları soyut kavramlar içermektedir. Bu kavramların somutlaştırılmasında teknoloji destekli fen öğretimi oldukça avantajlıdır (Ö1).

Web 2.0 araçları, deneysel araçlar, gelişmiş laboratuvarlar, etkileşimli tahta gibi her türlü araç, gereç, yazılım, uygulama materyallerle fen öğretiminin desteklenmesidir. Bu şekilde öğrenme ortamları zenginleştirilir ve alternatif durumlar oluşturulur (Ö3).

Öğrencilerin zihninde konuların daha iyi şekillendiğini söyleyebilirim. Kavrama gücü bu sayede artıyor (Ö5).

Teknoloji destekli fen öğretimi öğrencilerde ilgiyi arttırmaktadır. Buna bağlı olarak öğrenciler derse katılımda istekli davranmaktadırlar (Ö9).

Fen Bilimleri öğretmenlerinin, fen öğretiminde kullanılan teknolojilere verdikleri örnekler Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Fen bilimleri öğretmenlerinin, fen öğretiminde kullanılan teknolojilere verdikleri örnekler

Tema	Kodlar	Ö1	Ö2	Ö3	Ö4	Ö5	Ö6	Ö7	Ö8	Ö9	Ö10	f
Öğretim Teknoloji Örnekleri	Eğitim Bilişim Ağı (EBA)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	10
	Simülasyonlar	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	10
	Etkileşimli tahta	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	9
	Bilgisayar ve tablet	+	+	+	+	-	+	+	+	-	+	8
	Televizyon	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-	7
	Video ve animasyonlar	+	-	-	+	-	+	+	+	+	+	7
	Web 2.0 Araçları	-	-	+	-	+	-	+	+	-	+	5
	Sesli ve görüntülü materyaller	-	-	-	+	+	+	-	+	-	+	5
	Üç boyutlu yazıcılar	-	+	+	-	+	-	-	-	+	+	5
	Gerçek nesne ve modeller	+	+	+	+	-	-	-	+	-	-	5
	Hologram	-	+	+	-	-	-	+	-	+	-	4
	Captivate ve Articulate programı	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	4

Tablo 3 incelendiğinde Fen bilimleri öğretmenlerinin öğretim teknolojilerine; Eğitim Bilişim Ağı (f=10), etkileşimli tahta (f=9), bilgisayar ve tablet (f=8), Televizyon (f=7), video ve animasyonlar (f=7), Captivate ve Articulate programı (f=4) örnek verdikleri görülmektedir. Öğretmenlerin cevaplarından bazıları aşağıda verilmiştir:

Uzaktan eğitim başlamışıyla en çok kullanılan öğretim teknolojileri Eğitim Bilişim Ağı başta olmak üzere, bilgisayar ve tableti örnek verebilirim (Ö1).

Soyut kavramların görselleştirilerek modellenmesi ya da ya benzetim yoluyla somutlaştırılması ve bu şekilde öğrenmeyi kolaylaştırılmasını sağlamaktadır. Örneğin simülasyon ya da animasyon kullanarak kavram yanılığının riski azaltılır (Ö3).

Öğrenci seviyesine göre dikkat çekmek için animasyon ya da etkileşimli sunumlar hazırlamak ders başında kullanarak çocuğun konuya motivasyonunu sağlamaktır (Ö4).

Fen öğretiminde son dönemlerde etkileşimli sunumlar veya videolar hazırlamak için kullanılan Captivate ve Articulate programları kullanılmaktadır (Ö10).

Fen öğretiminde kullanılan teknolojilerin sınırlılıklarına ilişkin Fen Bilimleri öğretmenlerinin görüşleri Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Fen öğretiminde kullanılan teknolojilerin sınırlılıklarına ilişkin fen bilimleri öğretmenlerinin görüşleri

Tema	Kodlar	Ö1	Ö2	Ö3	Ö4	Ö5	Ö6	Ö7	Ö8	Ö9	Ö10	f
Teknolojinin Sınırlılıkları	Yeterli alt yapının olmaması	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	10
	Maliyetli olması	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-	8
	Zaman alıcı olması	+	+	-	+	-	+	+	+	+	+	8
	Öğretmenlerin teknoloji yeterli düzeyde kullanamaması	+	-	+	+	+	-	-	+	+	-	7
	Öğrencilerin yaratıcılığını sınırlandırması	+	-	-	-	-	+	+	+	+	+	5

Tablo 4 incelendiğinde Fen Bilimleri öğretmenlerinin teknoloji destekli fen öğretiminde teknolojilerin sınırlılıklarını; yeterli alt yapının olmaması (f=10), maliyetli ve zaman alıcı olması (f=8), öğretmenlerin teknolojiyi yeterli düzeyde kullanamamaları (f=7) ve öğrencilerin yaratıcılığını sınırlandırması (f=5) şeklinde sıralamışlardır. Fen Bilimleri öğretmenlerinin cevaplarından bazıları aşağıda verilmiştir:

İster donanımsal araç olsun ister Web 2.0 uygulaması kapsamlı birçok teknoloji aracı ücretlidir. Örneğin EduLab çok güzel bir sanal laboratuvar ama çok yüksek ücret istiyor (Ö3).

Konuların yetişmesi zorlaşabiliyor. Vakit kaybı olabiliyor (Ö2).

Öğrenmeyi kolaylaştırırsa da hazırlığa alıştıran yaratıcılığı sınırlıyor. Her ne kadar denemeler olsa da ölçme ve değerlendirmeye de entegre edilemiyor (Ö5).

Öğrenme aracın içeriği ile sınırlı kalıyor. Örneğin phet.colorado.edu yer alan bir atom simülasyonunda ya da ışık deneyleri simülasyonunda sadece o uygulamanın içeriği ile sınırlı oluyor. Kavrama ve uygulama basamağından sonra ilerleme zorlaşıyor (Ö9).

Alt yapı yetersizliği teknoloji destekli fen öğretimini uygulamada sınırlandırmaktadır (Ö6).

Hologram teknolojisi konusunda Fen Bilimleri öğretmenlerinin görüşleri Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Fen bilimleri öğretmenlerinin hologram teknoloji konusundaki görüşler

Tema	Kodlar	Ö1	Ö2	Ö3	Ö4	Ö5	Ö6	Ö7	Ö8	Ö9	Ö10	f
Hologram Teknoloji	Derse olan ilgi ve dikkati artırma	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	8
	Deneylerin gerçekmiş gibi uygulanması	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	8
	Üç boyutlu görüntü	-	+	+	+	-	+	+	+	-	+	7
	Yüksek gerçeklik algısı	+	-	+	+	+	+	-	-	+	+	7
	Yüksek çözünürlük	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+	5
	Derinlik algısı	+	-	+	-	+	+	-	-	-	-	4

Fen Bilimleri öğretmenlerinin hologram teknolojisini; derse olan ilgi ve dikkati artırma (f=8), deneylerin gerçekmiş gibi uygulanması (f=8), üç boyutlu görüntü (f=7), yüksek gerçeklik algısı (f=5) ve yüksek çözünürlük (f=5) kavramları açıklamışlardır.

Hologram teknolojisi ile yüksek çözünürlüklü görüntüler elde edilebilmektedir (Ö2).

Hologram teknolojisi düşünme yeteneği ve derinlik algısını olumlu yönde etkileyeceği de ifade edilmektedir (Ö5).

Hologram ışığın kırılma ve yansımaları özelliğinden yararlanarak herhangi bir nesne ya da iki boyutlu görüntünün 3B haline getirilmesidir (Ö7).

Yeni gelişen hologram teknolojisi Fen Bilimleri kazanımlarında yer alan canlılar konusu işlenirken öğrencilerin görmesi mümkün olmayan canlıları gerçekmiş gibi yansıtarak görme imkânı sağlar (Ö8).

Hologram teknolojisinin öğrenme ortamında kullanılabilirliği hakkında Fen bilimleri öğretmenleri görüşleri Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Hologram teknolojisinin öğrenme ortamında kullanılabilirliğine ilişkin fen bilimleri öğretmenlerinin görüşleri

Tema	Kodlar	Ö1	Ö2	Ö3	Ö4	Ö5	Ö6	Ö7	Ö8	Ö9	Ö10	f
Uygulama	Maliyetli olması	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	9
	Alt yapı yetersizliği	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	8
	Öğretmenlerin bilgi eksikliği	+	+	+	-	-	+	-	+	+	-	6
	Soyut konuları somutlaştırma	-	+	+	+	+	+	+	-	-	-	6
	Kavram yanlışlarını giderme	-	-	+	-	-	+	+	+	+	-	5
	Konuların etkili öğrenilmesi	+	+	+	-	-	-	-	-	-	+	4

Öğretmenler, maliyetli (f=9) ve alt yapının yetersiz olduğunu (f=8), hologram konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını (f=6) belirtmişlerdir. Buna karşın öğretmenler, soyut konuları somutlaştırdığını (f=6), kavram yanlışlarını giderdiğini (f=5) ve konuların etkili öğrenilmesini sağlayacağını (f=4) dile getirmişlerdir.

Örneğin Güneş sistemindeki gezegenleri hologram teknolojisi sayesinde öğrencilerin gözleri önüne serilebiliriz. Zihinde soyut olarak kalan bilgiler bu sayede göz önüne gelerek kalıcı öğrenmeyi sağlıyor (Ö3).

Benzer bir çalışmayı robotlar üzerinde yapmıştık. Bunun dışında hologram ile görsel uzamsal birçok konu eğitimde rahatça verilebilir (Ö4).

Hologram teknolojisinin öğrenme ortamlarında kullanılması eğitim-öğretim için faydalı olacaktır. Üç boyutlu olarak verilen eğitimin ülkenin her yerine ulaştırılabilmesi her öğrencinin eşit bir eğitim almasına olanak sağlayacaktır. Tabii alt yapı sağlanmak şartıyla (Ö7).

Bu teknolojinin öğrenme ortamlarında kullanılabilmesi için gerekli eğitimlerin verilmesiyle ilgili problemler bulunmaktadır. Bu yüzden de sınıf ortamında kullanılması zorlaşmaktadır (Ö6).

Fen öğretiminde hologram teknolojisi kullanılmasının yararlarına yönelik öğretmenlerin görüşleri Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Fen bilimleri dersinde hologram teknolojisinin kullanılmasının yararlarına yönelik görüşleri

Tema	Kodlar	Ö1	Ö2	Ö3	Ö4	Ö5	Ö6	Ö7	Ö8	Ö9	Ö10	f
Hologram Teknolojisinin Faydaları	Konuların öğrenilmesini kolaylaştırma	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	9
	Etkili bir sunum yapma	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	8
	Öğrencilerin dikkatini çekme	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	7
	Konuların somutlaştırılmasını sağlama	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-	7
	Konuların pekiştirilmesini sağlama	-	+	+	+	-	+	-	+	-	-	5
	Akademik başarıyı artırma	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-	4

Fen Bilimleri dersinde hologram teknolojisinin kullanılmasının faydalarını, konuların öğrenilmesini kolaylaştırma (f=9), etkili bir sunum yapma (f=8), öğrencilerin dikkatini çekme (f=7), konuların somutlaştırılmasını sağlama (f=7), konuların pekiştirilmesini sağlama (f=5) ve akademik başarıyı artırma (f=4) olarak öğretmenler dile getirmişlerdir. Öğretmenlerin cevaplarından bazıları aşağıda verilmiştir:

Hologram teknolojisi ile birlikte özellikle fen derslerinde anlaşılması zor kavram ve uygulamaların daha kolay bir şekilde öğrenciye aktarılacağını düşünüyorum. Mesela moleküllerin ve bileşiklerin yapısı anlatılırken, soyut olan kavramları (özellikle molekül geometrisi vb.) hologramın sunduğu 3D teknolojisi sayesinde öğrenciye daha kolay ve somut bir şekilde sunulabilir (Ö2).

Hologram teknolojisi fen bilimleri kazanımlarında yer alan “Vücudumuzdaki Sistemler” konusunda organların üç boyutlu olarak gösterilmesi ve konunun bu şekilde öğrencilere aktarılmasıyla hem kalıcılığı artırır hem de kavram yanlışlarını ortadan kaldırmış olur (Ö8).

Fen Bilimleri dersi öğretiminde hologram kullanılması dersi kolaylaştıracak bir teknolojidir. Bu sayede deneyler üç boyutlu olarak yapılabilirken, örneğin vücudumuzdaki sistemler ünitesinde öğrenci her detaya rahatça ulaşılacak öğrenme etkili ve kalıcı hale gelecektir (Ö10).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Fen Bilimleri öğretmenlerinin fen öğretiminde kullanılan hologram uygulamalarına yönelik görüşlerinin belirlenmesine yönelik yapılan bu araştırmadan elde edilen bulgular alanyazın ışığında yorumlanmıştır.

Teknoloji destekli fen öğretiminin, öğrenme ortamını zenginleştirdiğini, kalıcı öğrenmeyi sağladığını, derse olan katılımı ve öğrenme hızını artırdığını, soyut kavramları somutlaştırma ve konuyu çok yönlü değerlendirme imkânı verdiğini öğretmenler belirtmişlerdir. Öğretmenlerin bu konuda görüş beyan etmelerinde, Web 2.0 ve deneysel araçların, gelişmiş laboratuvarların ve etkileşimli tahtaların öğrenme ortamlarında kullanılmasının faydalarını gözlemlemiş olmalarının etkili olduğu söylenebilir. Bu konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde özellikle teknoloji destekli fen öğretiminin fen kavramlarını somutlaştırdığı ve kalıcı öğrenmeyi sağladığı tespit edilmiştir (Akdeniz, Öztürk ve Bakırcı, 2017; Yılmaz ve Sanalan, 2015). Çünkü teknolojik ürünler, öğrenme ortamını zenginleştirme ve alternatif öğrenme ortamı oluşturmaktadır. Benzer şekilde İnel, Evrekli ve Balım (2011)'ın yaptığı çalışmalarında öğretmen adaylarının, Fen ve Teknoloji dersinde teknolojiden faydalanılmasına ilişkin görüşlerinin belirlenmesini amaçlamışlardır. Araştırmanın sonuçlarına göre fen ve teknoloji öğretmen adaylarının derste eğitim teknolojilerinin kullanılmasına ilişkin olumlu görüşlere sahip oldukları tespit edilmiştir.

Fen Bilimleri öğretmenleri fen öğretiminde kullanılan teknolojilere; Eğitim Bilişim Ağı (EBA)'nı, simülasyonları, etkileşimli tahtayı, bilgisayarı, tabletleri ve televizyonu örnek olarak vermişlerdir. Bunun yanında Web 2.0 araçları, üç boyutlu yazıcılar ve hologramı örnek olarak ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin bu örnekleri vermelerinde, fen öğrenme ortamında bu teknolojilerin sıklıkla kullanılmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Bunun yanı sıra

günümüzde Covid-19 salgını nedeniyle uzaktan eğitim yapılmaktadır. Bu eğitim yaklaşımında, öğretmenlerin bu teknolojilerde oldukça yararlanmış olmalarının etkili olduğu söylenebilir. Bu süreçte interaktif etkinlikler, animasyonlar, videolar bu süreçte dikkat çekmeyi daha da arttırmış ve öğretimin etkili şekilde gerçekleştirilmesine fayda sağlamıştır. Öğretim teknolojisinin doğru zamanda kullanılması ve öğrenci ile doğru şekilde buluşturulması fen öğretimine katkı sağlayacaktır. Öğretim teknolojilerinin, öğretim programında yer alan kazanımlarla doğrusal olarak kullanılması konunun daha çekici ve verimli şekilde sunulmasını sağlamaktadır (Saklan ve Ünal, 2018). Öğretim teknolojileri kavramında ilk olarak bilgisayar ve internet dikkat çekse de, yazılı özgün kaynaklar, ilgili sesli ve görüntülü materyaller, gerçek nesne ve modeller, alana yazılmış eğitim programları da öğretim teknolojileri içerisinde yer alan örneklerdir (Aslan, 2015; Şahin ve Yıldırım, 1999).

Fen Bilimleri öğretmenleri fen öğretiminde kullanılan teknolojilerinin sınırlılıklarını şöyle açıklamışlardır. Bunlar; öğretmenlerin teknoloji kullanımında yetersiz oldukları, yeterli bilgiye sahip olmadıkları, maliyetli olması, zaman alıcı ve yeterli alt yapının olmaması şeklinde sıralanmıştır. Öğretmenler, öğrenme ortamında kullanılan teknolojilerin sınırlılıklarını ekonominin yeterli olmaması, okulların özel sektör tarafından yeterince desteklenmemesi ve teknoloji ürünlerinin maliyetli olması ile açıklamışlardır. Diğer taraftan fen öğretiminde kullanılan teknolojilerin plansız şekilde kullanılmasının da öğrenme ortamında sınırlılıkları ortaya çıkarmaktadır. Çünkü sınırlı zamanda kullanılan plansız eğitim teknolojisi, öğrenme ortamında istenilen etkili öğretimi sağlamayabilir. Bilgisayar destekli öğretim uygulamalarının ortaokul öğrencilerinin bilimsel düşünme becerileri üzerine etkisinin araştırıldığı çalışmada, fen öğretiminde kullanılan teknolojilerin sınırlılıklarında maliyetli olması ve yeterli alt yapının olmamasına dikkat çekilmiştir (Öztürk, Akdeniz ve Bakırcı, 2017). Başka bir çalışmada, teknoloji destekli öğretimin fen bilgisi öğretmen adaylarının üzerinde olumlu etkiler oluştururken, diğer taraftan teknoloji destekli fen öğretiminin sınırlılıklarının bu olumlu etkiye gölge düşürdüğü saptanmıştır. Aynı zamanda fen bilimlerinin teknolojiyle olumlu bir entegrasyonunun olabileceği ve fen bilimlerine dair yenilikçi yaklaşımların da kazandırılabilceği öngörülmektedir (Hançer, Şensoy ve Yıldırım, 2003). Bu konuda yapılan çalışmaların, bu çalışmanın sonuçları ile büyük oranda örtüştüğü görülmüştür.

Fen Bilimleri öğretmenlerinin hologram teknolojisi konusundaki görüşleri alınmıştır. Çalışmaya katılan öğretmenlerin yaklaşık üçte birinin fen öğretiminde kullanılan hologram teknolojisini yeterli düzeyde kullanmadıkları ve konuda sıkıntılar yaşadıkları görülmüştür. Öğretmenler hologram teknolojiye fen öğretimde kullanmamalarını teknoloji okuryazarlıklarının yeterli düzeyde olmamasıyla açıklamışlardır. Bu sıkıntılara rağmen öğretmenler, hologram teknolojisinin öğrenme ortamındaki olumlu yönlerini ifade etmişlerdir. Bu olumlu özellikler, öğrencilerin ilgi ve dikkatlerini artırma, üç boyutlu görüntü sağlaması, yüksek gerçeklik algısı ve deneyleri laboratuvarında yapılıyor gibi hissettirmeleri şeklinde sıralanmıştır. Teknolojinin gelişme adına hızlı bir ivme kazanmasıyla teknolojiye olan ilgi artmış ve bu gelişme eğitim alanına da yansımıştır. Son zamanlarda eğitim dünyasında dijital teknolojiler öğrenme aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. 21.yüzyılda dijital teknolojiler denilince akla gelenlerden biri de sanal gerçeklik ve hologramdır (Katsioloudis ve Jones, 2018). Öne çıkan özellikleri ele alındığında; sanal objeler ile gerçekçi ortam ve işler sunmak, sanal ortamı gerçek zeminde sunarak öğrenmeyi kolay, sürekli ulaşılabilir hale getirmek gibi özellikler karşımıza çıkmaktadır. Y ve Z kuşakları düşünüldüğünde onlar için cazip ve etkili ortamlar oluşturmak, eğitim ve uygulamalarda bu teknolojileri önemli ve öncelikli hale getirmektedir (Huang, Chen ve Chou, 2016).

Hologram teknolojisinin öğrenme ortamlarında kullanılabilirliği ile ilgili Fen Bilimleri öğretmenleri farklı görüşler beyan etmişlerdir. Öğretmenler, hologram teknolojisi konusunda hem olumlu hem de olumsuz görüşlerinin olduğu belirlenmiştir. Katılımcılar fen öğretiminde hologram teknolojinin sınırlılıklarını, öğretmenlerin hologram teknoloji konusunda yeterli bilgi ve beceriye sahip olmadıkları, alt yapının yetersiz ve maliyetli olduğunu dile getirmişlerdir.

Öğretmenlerin hologram teknolojisini öğrenme ortamında kullanmamaları ve üniversite öğrenim döneminde öğretim teknolojileri ile ilgili yeterli ders almamış olmaları etkili olabilir. Öğretmenlerin hologram teknolojisi ile ilgili alt yapının yetersiz olma görüşlerinde, bu teknolojinin maliyetli olması, öğretmenlerin derste kullanım konusunda isteksiz olmaları ve yöneticilerin bu konuda yeterli düzeyde bu teknolojinin faydalarını bilmemelerinin etkili olduğuna inanılmaktadır. Öğretmenler fen öğretiminde kullanılan hologram teknolojisinin olumlu yönlerini, soyut konuları somutlaştırma, konunun anlaşılabilirliğini sağlama ve gerçekçi ortam oluşturma gibi olumlu özelliklerini ifade etmişlerdir. Bu konu ile ilgili literatür taramasında sınırlı sayıda çalışmaya ulaşılmış, incelenen çalışmalarda da genel olarak yeni nesil ders malzemelerinin sanal gerçek ve artırılmış gerçeklik etkileşimli ürünlerden oluştuğu vurgulanmıştır (Bilgin, 2019; Yılmaz ve Sanalan, 2015). Bu yönüyle sanal gerçeklik, tüm eğitim aşamaları için çok uygun ürün ve donanımlar sunmaktadır. Müfredatta yer alan olgu, mekân, yöntem ve nesnelere üç boyutlu olarak öğrencilere gerçekçi bir algıyla sunulmaktadır. Bu duruma Coğrafya veya Tarih derslerinde, bir olay anlatılırken öğrencilerin mekânı, ortamı ve olayı görüp yaşayarak eğitim alması örnek verilebilir. Bu da öğrenmeyi cazip ve kalıcı hale getirerek öğrencilerin kolay kolay yaşayamayacağı tecrübeleri edinmesini sağlamaktadır (Akpınar ve Ergin, 2005).

Fen Bilimleri öğretmenleri, Fen Bilimleri dersinde hologram teknolojisinin birçok yararlarının olduğunu belirtmişlerdir. Bu yararların, konuların öğrenilmesini kolaylaştırma, öğrencilerin konuya dikkatlerini çekme, akademik başarıyı artırma, konuları somutlaştırma ve pekiştirme olduğu görülmüştür. Öğretmenlerin hologram teknolojisinin yararlarını ifade etmelerinde, hologram teknolojinin derinlik algısının olmasının ve öğrencilere bir nesneyi üç boyutlu olarak inceleme imkânı vermesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Öğretmenlerin, Fen Bilimleri dersinde hologram teknolojinin yararlarına örnekler verdikleri görülmüştür. Öğretmenler Fen Bilimleri dersinde bir hayvanın anatomisini, iç organlarını, kanın damarlarda nasıl dolaştığını ve kalbin nasıl attığını hologram teknolojisi ile öğrencilere gösterdiklerini örnek vermişlerdir. Bu durum, konunun somutlaştırmasını, öğrencilerin canlı olarak insan vücudunda meydana gelen olayları doğrudan gözlem yapmasını ve dikkatlerini çekmesini sağlamaktadır. Bu şekilde hologram destekli fen öğretimi, öğrenciler için eğlenceli hale geldiği için etkili öğrenme gerçekleştiği söylenebilir. Yapılan bir çalışmada, hologram destekli fen öğretimi ile konuların, sanal ve artırılmış gerçeklik ile desteklenmiş fen öğretiminden daha etkili olduğu saptanmıştır (Türk, 2020). Araştırmadan elde edilen bulgulara göre aşağıda yer alan önerilerde bulunulmuştur:

Günümüzde eğitimde sıklıkla kullanılan simülasyon, akıllı tahta vb. teknolojiler yerine yenilikçi teknolojiler arasında yer alan dijital hologramın sınıf ortamında kullanılabileceği ve öğrencilerin bu teknoloji sayesinde daha verimli bir öğretim ortamında fen kazanımlarını öğrenileceği düşünülmektedir.

Yenilikçi teknolojiler arasında yer alan dijital hologramın sınıf ortamına taşınabilmesi için öğretmenlerin bu teknolojilerden haberdar olması ve bu konu hakkında çalışmalara katılmaları gerektiği düşünülmektedir.

Fen Bilimleri derslerindeki soyut kavramların somutlaştırılmasında ya da günlük hayatta öğrencilerin gözlem imkânı bulamayacağı güneş sistemi gibi konularda onlara gerçeklik hissini yaşatacak olan dijital hologramlardan yararlanılabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

Akdeniz, A. R. ve Öztürk, M. ve Bakırcı H. (2017). Bilgisayar destekli öğretim uygulamalarının sekizinci sınıf öğrencilerinin fen dersi akademik başarılarına ve bilginin kalıcılığına etkisi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 59-77.

- Akpınar, E. ve Ergin, Ö. (2005). Yapılandırmacı kuramda fen öğretmeninin rolü. *İlköğretim Online Dergisi*, 4(2), 55-64.
- Alkan, C. (2005). *Eğitim teknolojisi. (7. Baskı)*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Artun, H., Durukan, A. ve Temur, A. (2020). Effects of virtually reality enriched science laboratory activities on pre-service science teachers' science process skills. *Education and Information Technologies*, 25, 5477-5498.
- Aslan, B. (2015). *Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı dersinin İngilizce öğretmenlerinin mesleki kazanımlarına etkisi: Muğla İli Örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Aslan, R. (2017). Uluslararası rekabette yeni imkânlar: Sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve hologram. *Ayrıntı Dergisi*, 5(49).
- Aslan, R. ve Erdoğan, S. (2017). 21. yüzyılda hekimlik eğitimi: Sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, hologram. *Kocatepe Veterinary Journal*, 10(3), 204-212.
- Baker, E. J., Bakar, J. A. A., & Zulkifli, A. N. (2017). Mobile augmented reality elements for museum hearing impaired visitors' engagement. *Journal of Telecommunication, Electronic and Computer Engineering*, 9(2-12), 171-178.
- Bilgin, H. (2019). *Fen bilimleri öğretmenlerinin fen bilimleri dersi için geliştirilmiş bir android tabanlı mobil uygulamaya yönelik görüşlerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde.
- Bozkuş, E. (2002). *İlköğretim ikinci aşamasında matematik öğretiminde bilgisayar kullanmanın öğrenci başarısı üzerine yansımaları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri (14. Baskı)*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Chen, C. P., & Wang, C. H. (2015). Employing augmented reality embedded instruction to disperse the imparities of individual differences in earth science learning. *Journal of Science Education and Technology*, 24(6), 835-847.
- Çepni, S. (2014). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Durukan, A., Artun, H., & Temur, A. (2020). Virtual reality in science education: A descriptive review. *Journal of Science Learning*, 3, 132-142.
- Ekiz, D. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri: Yaklaşım, yöntem ve teknikler*. Anı Yayıncılık.
- Ghuloum, H. (2010). 3D Hologram technology in learning environment. In E. Cohen (Ed.), *Proceeding of information science & IT education conference* (pp. 693-704). Italy: Information Science Institute.
- Hackett, M., & Proctor, M. (2016). Three dimensional display technologies for anatomical education a literature review. *Journal of Science Education and Technology*, 25(4), 641-654.
- Hançer, A. H., Şensoy, Ö. ve Yıldırım, H. İ. (2003). İlköğretimde çağdaş fen bilgisi öğretiminin önemi ve nasıl olması gerektiği üzerine bir değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(13), 80-88.
- Huang, T. C., Chen, C. C., & Chou, Y. W. (2016). Animating eco education to see feel and discover in an augmented reality based experiential learning environment. *Computers & Education*, 96, 72-82.
- İnel, D., Evrekli, E. ve Balım, A. G. (2011). Öğretmen adaylarının fen ve teknoloji dersinde eğitim teknolojilerinin kullanılmasına ilişkin görüşleri. *Kuramsal Eğitimbilim*, 4(2), 128-150.

- Kara, Y. (2018). Determining the effects of microscope simulation on achievement, ability, reports, and opinions about microscope in general biology laboratory course. *Universal Journal of Educational Research*, 6, 1981-1990.
- Kara, Y., & Bakırcı, H. (2018). A scale to assess science activity videos (SASAV): The study of validity and reliability. *Journal of Education and Training Studies*, 6(1), 43-51.
- Karademir, E., Sarikahya, E. ve Altunsoy, K. (2017). Fen bilimleri öğretmenlerinin beceri kavramına yönelik algıları: Bir olgubilim çalışması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 53-71.
- Katsioloudis, P. J., & Jones, M. V. (2018). A comparative analysis of holographic, 3D printed, and computer generated models: implications for engineering technology students' spatial visualization ability. *Journal of Technology Education*, 29(2), 36-53.
- Khurmyet, G. (2016). *Mobil eğitim teknolojisi olarak tablet bilgisayarların etkin öğrenim amaçlı kullanımı: özel ortaöğretim kurumları üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Miles, B. M., & Huberman A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded source book*. California, USA: Sage Publications.
- Mnaathr, S. H., & Basha, A. D. (2013). Descriptive study of 3D imagination to teach children in primary schools: Planets in outer space (Sun, Moon, Our Planet). *Computer Science and Information Technology*, 1(2), 111-114.
- Okulu, H. Z. ve Ünver, A. O. (2016). Bring cosmos into the classroom: 3D hologram. Shelley, M., Kıray, A., & Çelik, İ. (Ed), *Education Research Highlights in Mathematics, Science and Technology* (s. 81-86).
- Olson, D. W. (2013). Simple, complete, and novel quantitative model of holography for students of science and science education. *Journal of Physics: Conference Series*, 415(1), 1-7.
- Orcos, L., & Magrenan, A. A. (2018). The hologram as a teaching medium for the acquisition of STEM contents. *International Journal of Learning Technology*, 13(2), 163-177.
- Öztürk, M., Akdeniz, A. R. ve Bakırcı, H. (2017). Bilgisayar destekli öğretim uygulamalarının ortaokul öğrencilerinin bilimsel düşünme becerileri üzerine etkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 611-639.
- Patton, M. Q. (2002). Two decades of developments in qualitative inquiry: A personal, experiential perspective. *Qualitative Social Work*, 1(3), 261-283.
- Roslan, R. K., & Ahmad, A. (2017). 3D spatial visualisation skills training application for school students using hologram pyramid. *International Journal on Informatics Visualization*, 1(4), 170-174.
- Saklan, H. ve Ünal, C. (2018). Teknoloji dostu fen bilimleri öğretmenlerinin eğitim bilişim ağı hakkındaki görüşleri. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 12(1), 493-526.
- Sipahioğlu, S. (2019). *Fen bilimleri öğretmenlerinin eğitimde teknoloji kullanımına yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Sotiriou, S., & Bogner, F. X. (2008). Visualizing the invisible: Augmented reality as an innovative science education scheme. *Advanced Science Letters*, 1(1), 114-122.

- Şahin, O. N. ve Uyar, S. (2019, Nisan). Muhasebe eğitiminde yeni teknolojiler: Hologram tekniği. *40 Yıllın Muhasebesi ve Yeni Hayallerimiz Sempozyumu*, Denizli.
- Şahin, T. Y. ve Yıldırım, S. (1999). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Turan Güntepe, E. (2020). *Etkileşimli hologram teknolojisiyle okul öncesi kavramlarının öğretimi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Trabzon Üniversitesi, Trabzon.
- Tüfekçi-Hotomaroğlu, A. (1997). *Bilgisayar destekli öğretimde ders yazılımlarının değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Türk, H. (2020). *Fen eğitiminde yenilikçi teknoloji uygulamaları: Dijital hologram örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Walker, R. A. (2013). Holograms as teaching agents. *Journal of Physics: Conference Series*, 415(1), 1-5.
- Yamaguchi, T., & Yoshikawa, H. (2012). New education system for construction of optical holography setup tangible learning with augmented reality. *Journal of Physics*, 415(1), 1-8.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, Ö. ve Sanalan, V. A. (2015). Fen öğretiminde katılımlı ve motive edici sınıf ortamı mobil teknoloji kullanımı. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 37-50.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimleri Etik Kurulu

Tarih: 17/02/2021

No: 2021/02-14

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50

2. yazar katkı oranı : % 30

3. yazar katkı oranı : % 20

Fen Bilimleri Dersine Yönelik Girişimcilik Ölçeği Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması *

Development of Entrepreneurship Scale for Science Lesson: A Validity and Reliability Study

Doktora Öğrencisi Can YOLAGİDEN¹, Doç. Dr. Oktay BEKTAŞ²

Öz

Bu çalışmanın amacı, ortaokul beşinci sınıf öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik girişimciliklerini belirleyen bir ölçek geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışma nicel araştırma yönteminin tarama deseninde gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda 49 maddeden oluşan ve ölçeğin her maddesi beşli Likert tipinde cevaplar içeren fen bilimleri dersine yönelik girişimcilik ölçek formu oluşturulmuştur. Oluşturulan bu maddeler 2019-2020 eğitim öğretim yılında Mersin ili Toroslar ilçesinde öğrenim gören ve basit seçkisiz örnekleme yöntemi ile seçilen toplam 651 beşinci sınıf öğrencisine uygulanmıştır. Elde edilen veriler üzerinden geçerlik güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin kapsam geçerliği için uzman görüşleri doğrultusunda madde havuzu oluşturulmuştur. Yapı geçerliği için açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yürütülmüştür. Ölçeğin yapı geçerliği sonucunda ortaya üç faktör çıkmış ve bu faktörler “Öz düzenleme” “İnovasyon” ve “Öz Yeterlilik” olarak adlandırılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı “Öz düzenleme” alt boyutu için .71, “İnovasyon” alt boyutu için .85 ve “Öz Yeterlilik” alt boyutu için .75 olarak bulunmuştur. Ölçeğin tümünde ise Cronbach Alfa sonucu .89 olarak bulunmuştur. Cronbach alfa güvenilirlik katsayısına bakılarak mevcut ölçeğin oldukça güvenilir olduğu kabul edilmiştir. Sonuç olarak yapılan analizler ve değerlendirmeler sonucunda ölçeğin, ortaokul beşinci sınıf öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik girişimciliklerini belirlemeye ilişkin alan yazına katkı sağlayabilecek, 3 boyuttan oluşan, 24 maddelik geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fen bilimleri, girişimcilik ölçeği, ölçek geliştirme, geçerlik, güvenilirlik

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this research is to develop a scale for determining the entrepreneurship skills of middle school fifth-grade students. For this purpose, this study was carried out in the survey of the quantitative research method. Data was obtained from the 5-point Likert type scale with 49 items. These created items were applied to a total of 651 fifth grade students and selected by simple random sampling method studying in the Toroslar district of Mersin in term of the 2019-2020 academic year. Validity and reliability analyzes were carried out on the data obtained. For the content validity of the scale, an item pool was created in line with expert opinions. Exploratory and confirmatory factor analyzes were conducted for construct validity. The three factors that resulted in the construct validity of the scale were named as “Self-regulation”, “Innovation”, and “Self-Efficacy”. The Cronbach Alpha reliability coefficient of the scale was found as .71, for the “Self-regulation” sub-dimension, .85 for the "Innovation" sub-dimension and .75 for the "Self-Efficacy" sub-dimension. Cronbach's Alpha coefficients were calculated- for total scale .89. As a result of the analyses and evaluations performed, a valid and reliable is to develop a scale for determining the entrepreneurship skills of middle school students of 24 items was developed.

Keywords: Science education, entrepreneurship scale, scale development, validity, reliability

*Bu çalışma birinci yazarın, ikinci yazar danışmanlığında hazırlamakta olduğu doktora tezi kapsamında geliştirilen veri toplama aracıdır.

¹Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Eğitimi, Kayseri, Türkiye, canyolagiden@gmail.com

²Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Eğitimi, Kayseri, Türkiye, obektas@erciyes.edu.tr

Atf için (to cite): Yolagiden, C., & Bektaş O. (2021). Fen bilimleri dersine yönelik girişimcilik ölçeği geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1349-1365.

Paper Type: Research

Giriş

İçinde bulunduğumuz çağda bilim ve teknoloji alanında sürekli yeni gelişmeler yaşanmakta ve yaşanan gelişmeler doğrultusunda toplumlar yeniden şekillenmektedir (Yurtseven ve Ergün, 2018). Bilim ve teknolojiadaki gelişmeler dünyayı küreselleştirmekte ve küreselleşme ile birlikte bilgi, dünya üzerinde anlık olarak hızlı bir şekilde yayılmakta ve bu doğrultuda insanların ihtiyaçları ve yaşam tarzları değişmektedir (Anagün ve Atalay, 2017; Eroğlu, Deveci ve Gürdoğan-Bayır, 2020). Bununla birlikte sosyal, ekonomik ve teknolojik değişimlere sahne olan günümüz teknoloji çağında bir ulusun çağa ayak uydurması ve rekabetçi kalması oldukça önemli olmuştur (Eroğlu vd., 2020; Hameed, Khan, Shahab, Hameed ve Qadeer, 2016). Bu doğrultuda bir devlet için bireysel ve ulusal gereklilikler ortaya çıkmaktadır. Bireysel gereklilikler göz önüne alındığında; gelişen teknoloji, bilgiye erişim, küreselleşme ve artan rekabetçi ortamlar bireylerde “21. Yüzyıl Becerileri” olarak adlandırılan yeni becerilerin gelişmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır (Deveci, 2017). Bireylerden beklenen bu beceriler; bilimsel okuryazarlık, bilimsel süreçlerin farkında olmak ve bunları kullanarak karar verebilmek, eleştirel düşünebilmek, iş birliği içinde çalışabilmek, bilimsel verileri kullanarak düşüncelerini dile getirmek, iletişim kurabilmek ve bilimsel tartışma süreçlerine dahil olmak şeklinde özetlenebilir (MEB, 2018; Tezel ve Günister, 2018). Ulusal gerekliliklerde ise; meydana gelen değişimlere hızlıca uyum sağlayabilen, farklı bakış açılarına sahip, nitelikli bilgiyle donatılmış, yenilikçi kuşakların yetiştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Yurtseven, 2020). Bir başka ifadeyle küresel anlamda dünyanın, sanayi toplumundan bilgi toplumuna doğru dönüşümüyle birlikte girişimcilik oldukça önemli hale gelmiş ve uluslar toplumdaki bireylerini girişimci bireyler olarak yetiştirmenin gerekliliğini fark etmiştir (Köstekçi, 2016; Yurtseven ve Ergün, 2018).

Girişimcilik yalnızca bir işletme kurmak değil bilgi, beceri, düşünüş, duygusallık ve davranış şekli ile geniş çerçevede ele alınabilen insani bir olgudur (Anagün ve Atalay, 2017; Zhang, 2014). Bu çerçevede girişimcilik kavramına yönelik farklı disiplinlere göre farklı tanımlar yapılmaktadır (Öztürk, Önder ve Güven-Yıldırım, 2019). Girişimcilik kısıtlı anlamda bireyleri iş dünyasına hazırlama olarak görülmekte ancak bu durum öğrenci ve öğretmenler açısından sınırlılıklar oluşturmaktadır (European Commission, 2011). Bu nedenle girişimciliğin daha geniş bir perspektiften ele alınması gerekmektedir. Geniş perspektiften bakıldığında girişimcilik, bireylerin kendine güvenmesi, cesaretli ve azimli olması, tavsiyeler alarak düşüncelerini tutkuyla eyleme dönüştürmesi, eylemlerini projelendirerek planlayabilmesi ve planladığı projeyi yönetebilmesi, çevresindeki kişilerin göremedikleri fırsatları görerek riskler alması ve fırsatları değerlendirip anında harekete geçebilmesi kabiliyetleri olarak tanımlanabilir (Adeyemo, 2009; European Commission, 2011; Ortaakarsu ve Can, 2019; Zhang, 2014).

Girişimci bireyler taşıdıkları özellik bakımından bireysel menfaatlerinin yanında ülkelerine de fayda sağlamakta ve bu yönüyle girişimciliğin ülkeler için önemi giderek artmaktadır (Aydın ve Öner, 2016). Girişimcilik, ülkeler için rekabet gücünü artırmakta, ekonomik olarak ülkelerin gelişimi hızlandırmakta ve ekonomik gelişim sağlaması yönüyle ülkelerin gelişimlerini şekillendirmektedir (Hancıoğlu ve Tekin, 2018; İnaltekin, Samancı ve Kirman-Bilgin, 2019). Bu doğrultuda ülkeler için üretken bireylere olan ihtiyaç artmakta ve girişimcilik ülkelerin ekonomik yönden gelişmesinde önemli bir etken olmaktadır (İnaltekin ve Kirman-Bilgin, 2019). Böylece ekonomik gelişmeler sağlanırken gelişen ekonomiyle birlikte daha donanımlı girişimcilerin yetişmesine imkân verilmektedir ve girişimcilik ile ülke ekonomilerinin birbirlerini olumlu yönde etkiledikleri ifade edilmektedir (Öztürk vd., 2019). Başka bir deyişle iyi girişimci iyi bir ülke ekonomisini, iyi bir ülke ekonomisi ise daha donanımlı girişimciler ortaya çıkarmaktadır. Tüm bu durumlar göz önüne alındığında girişimci bireylere olan ihtiyaç her geçen gün artmakta ve girişimci bireylerin yetişmesinde girişimcilik eğitiminin önemi fark edilmektedir.

Okullar, öğrencilere günlük hayatları için gerekli olan yaşam becerilerinin gelişimini sağlaması açısından gelecek yaşantıları için oldukça önemli görülmektedir (Vurgun ve Bektaş, 2019). Girişimcilik de öğrencilerin günlük hayatları ve gelecek yaşantıları için oldukça önemli görüldüğünden okullarda yer verilmesi gereken bir beceridir. Bu nedenle öğrencilerin girişimcilik becerisine sahip bireyler olarak yetiştirilmesi bakımından girişimcilik eğitimi, birçok ülkede ilköğretimden yüksek öğretime kadar öğretim programlarına girerek eğitimin temel amaçları arasında yer almaktadır (Anagün ve Atalay, 2017; Deveci ve Seikkula, 2016). Başka bir ifadeyle yaratıcı, yenilikçi ve donanımlı mezunlar yetiştirmede önemli bir rolü olan girişimcilik eğitiminin, her kademedede uygulanması gerekmektedir (Rina, Murtini ve İndriayu, 2019).

Bireylerin yaşamı boyunca eğitim yönünden en fazla ilerleme sağladıkları dönem çocukluk dönemidir. Bu dönemde bireyler öğrendiklerini ve kazandıklarını sonraki dönemlerinde bir kültür başka bir ifadeyle yaşam biçimi haline getirmektedir (Selanik-Ay ve Acar, 2016). Ayrıca bireylerin belirli bir konuya yönelik yetişmesi uzun zaman aldığından dolayı girişimci bireylerin yetiştirilmesi için ilkokuldan başlanarak eğitim sürecinin tasarlanıp takip edilmesi gerekmektedir (Aydın ve Öner, 2016). Bu doğrultuda öğrencilere erken yaşlardan itibaren girişimcilik eğitiminin verilmesi, girişimci faaliyetlerle karşı karşıya bırakılması ve öğrencilerin girişimci bireyler olarak yetişmesi oldukça önemli hale gelmiştir (Deveci ve Seikkula- Lein, 2016; Hassi, 2016). Bu anlamda ilkokul ve ortaokul düzeyinden başlanarak öğrencilerde girişimcilik becerisinin gelişimi sağlanırsa, öğrencilerin gelecekteki seçimlerine yardımcı olunabilir ve ilerleyen zamanlarda kendi girişimlerini hayata geçirmesi bakımından onlara kolaylık sağlanabilir (Hassi, 2016).

Birçok Avrupa ülkesi toplumdaki bireylerinin girişimci olarak yetişmesi için ilkokuldan üniversiteye kadar ulusal müfredatlarında girişimciliğe yönelik programlar uygulamakta ve birçoğu başarı sağlamaktadır. Bu doğrultuda Avrupa Komisyonu da üye ve üyelik sürecindeki devletlere girişimcilik programları uygulamayı teşvik etmektedir (Bartulović ve Novosel, 2014; European Commission, 2011; Hassi, 2016). Türkiye’de ise son dönemlerde ilkokul kademesinden lise kademesine kadar öğretim programlarının hedefleri arasında girişimcilik ifadesi yer almaktadır. Girişimcilik becerisinden Türkiye’de 2004 yılı öğretim programında dolaylı olarak bahsedilse de 2013 yılında bu beceriye fen programında doğrudan yer verilmiştir (MEB, 2005; 2013). 2018 yılında da fen bilimleri öğretim programında ilkokul üçüncü sınıftan ortaokul sekizinci sınıfa kadar her kademedede girişimcilik ifadesine “yaşam becerileri” başlığı içerisinde yer verilmiştir (MEB, 2018).

Fen bilimleri dersinde girişimciliğin amaçlarından bazıları; öğrencileri farklı bilgi ve yeteneklerle donatarak başarılı girişimciler olmaları için cesaret verme, fırsatlar oluşturarak farklı yönlerden bakış açısı kazandırma ve bireylerin kararlı ve kendine güvenen kişilere dönüşmelerini sağlamaktır (Wickham, 2006). MEB öğretim programında da belirtildiği gibi öğrencileri “sosyobilimsel konuları kullanarak muhakeme yeteneği ve bilimsel düşünme alışkanlıkları kazanmak” şeklinde yetiştirmek temel hedeftir (MEB, 2018). Eğitim öğretim sürecinde ilke veya değerlerin erken yaşlarda kazanıldığı göz önüne alındığında ilkokul ve ortaokul çağının oldukça önemli hale geldiği (Fakharzadeh, 2012) ve ilköğretim düzeyindeki öğrenciler en duyarlı yaşlarda olduklarından dolayı bilgi, beceri, tutum ve değerlerin bu yaşlarda daha iyi oluşturulduğu (Torokoff, 2006) aşikardır.

Tüm bu durumlar göz önüne alındığında eğitim alanında her geçen gün girişimciliğe verilen önemin ve girişimcilik ile ilgili yapılan çalışmaların arttığı söylenebilir. Yapılan bu çalışmalar incelendiğinde; öğretmenlerle yürütülen çalışmalar (Bakırcı ve Öçsoy, 2017; Deveci ve Çepni, 2014; Deveci ve Seikkula-Lein, 2016; Jones, 2020; Selanik-Ay ve Acar, 2016); öğretmen adaylarıyla yürütülen çalışmalar (Anagün ve Atalay, 2017; Aydın ve Öner, 2016; Çalışkan, 2019; Deveci, 2017; 2018; İnaltekin vd., 2019; Karademir, Balbağ ve Çemrek, 2018; Köstekçi, 2016; Öztürk vd., 2019), ilkokul öğrencileri ile yürütülen çalışmalar (Yurtseven ve Ergün, 2018; Yurtseven, 2020), ortaokul öğrencileri ile yürütülen çalışmalar (Bartulovic ve

Novosel, 2014; Deveci, 2018; Hassi, 2016; Ortaakarsu ve Can, 2019; Vurgun ve Bektaş, 2019), lise öğrencileri ile yürütülen çalışmalar (Moberg, 2014; Rina, Murtini ve Indriayu, 2019), okul idaresiyle yürütülen çalışmalar (Köybaşı, 2016; Köybaşı ve Dönmez, 2017), ortaokul kademesinde ölçek geliştirme çalışmaları (Ocak ve Didin, 2018; Eroğlu vd., 2020; Sontay vd., 2019), üniversite öğrencileri ile yürütülen ölçek geliştirme çalışmaları (Kannampuzha ve Hockerts, 2019; Konaklı ve Göğüş, 2013; Kraus, Niemand, Halberstadt, Shaw ve Syrjä, 2017; Satar ve Natasha, 2019), akademisyenlerle yürütülen çalışmalar (Eskici ve Özsevgeç, 2020), kuramsal çalışmalar (Achor ve Wilfred-Bonse, 2013; Adeyemo, 2009; Maya ve Yılmaz, 2018) şeklindedir. Yapılan bu çalışmalarda girişimcilik araştırmalarının genellikle öğretmenler, öğretmen adayları ve üniversiteye yönelik yürütüldüğü söylenebilir. Girişimcilik alanında ortaokul kademesinde ölçek geliştirme çalışmalarının oldukça az olduğu görülmektedir. Bu noktada yürütülen bu ölçek geliştirme çalışması ile alandaki boşluğun belirli bir noktada giderileceği söylenebilir. Ayrıca girişimciliğe yönelik yapılacak yeni uygulamaların etkili olup olmadığının belirlenmesi noktasında yapılan bu çalışma alana katkı sağlayabilir. Bu doğrultuda yapılan bu araştırmanın amacı ortaokul beşinci sınıf öğrencilerinin fen bilimleri dersine ilişkin girişimciliklerini belirlemek adına geçerliği ve güvenirliliği sağlanmış bir ölçme aracı ortaya koymaktır. Belirlenen bu amaca ilişkin araştırmanın problem cümlesi; beşinci sınıf öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik girişimciliklerini belirlemek amacıyla hazırlanan çoktan seçmeli test geçerli ve güvenilir midir? şeklindedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışma nicel araştırma yöntemi desenlerinden tarama (survey) desenine göre gerçekleştirilmiştir. Tarama deseni kullanılan diğer desenlere göre daha geniş örneklem ile yürütülen bir desendir. Bu model araştırmanın çalışma grubunun bir konu veya olaya ilişkin ilgi, beceri, tutum, yetenek gibi niteliklerinin ortaya konulduğu bir desendir (Fraenkel ve Wallen, 2006). Bu doğrultuda katılımcıların fen bilimleri dersine ilişkin girişimcilik becerilerine yönelik geçerli ve güvenilir ölçek geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

2.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın hedef evrenini Mersin ilinde 2019-2020 eğitim öğretim yılında öğrenim gören ortaokul beşinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Hedef evren ulaşılması güç evren olduğundan dolayı (Büyüköztürk, 2012), bu çalışmanın ulaşılabilir evrenini 2019-2020 eğitim öğretim yılında Mersin Toroslar ilçesinde altı devlet okulunda öğrenim gören öğrenciler, çalışmanın örneklemini ise 2019-2020 eğitim öğretim yılında Mersin ili Toroslar ilçesindeki bu evrenden seçilen 651 beşinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Örneklem alınacak öğrenciler seçkisiz örnekleme yöntemlerinden basit seçkisiz yöntem ile belirlenmiştir. Basit seçkisiz örnekleme yönteminde araştırmacı her bir örnekleme eşit seçilme olasılığı verir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014). Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde kullanılan ölçekteki madde sayısının en az on katı olarak belirlenmesi (Kline, 2005) ve genelleme yapabilmek için öğrencilerin en az %10'una ulaşılması dikkate alınmıştır. Katılımcıların 339'u kız 312'si erkek öğrencilerden oluşmaktadır.

2.3. Veri Toplama

Bu çalışmada ortaokul beşinci sınıf öğrencileri için fen bilimleri dersine ilişkin bir girişimcilik ölçeğinin madde havuzu oluşturulmuştur. Geçerli ve güvenilir fen bilimleri dersine yönelik girişimcilik ölçeği oluşturmak için ilk olarak ölçeğin amacı belirlenmiştir. Araştırma problemini iyi tanımladıktan sonra çalışmanın amaçlarının ne olabileceği açık bir şekilde ortaya konmalıdır (Büyüköztürk vd., 2015). Belirlenen amaca uygun geçerli ve güvenirliliği sağlanmış bir ölçek geliştirmek için alan yazın taraması yapılmıştır (Çelik vd., 2015; Deveci, 2018; İşcan ve Kaygın, 2011; Sontay vd., 2019; Şeşen ve Basım, 2012; Yalçın-İncik ve Uzun, 2017). Yapılan alan yazın taraması sonucunda Çelik ve diğerleri (2015), Deveci, (2018), İşcan ve

Kaygın (2011), Sontay ve diğerleri (2019), Şeşen ve Basım, (2012), Yalçın-İncik ve Uzun, (2017), tarafından geliştirilen ölçeklerden yararlanılarak araştırmacılar tarafından 49 maddeden oluşan ve ölçeğin her maddesi beşli Likert tipinde cevaplar içeren bir fen bilimleri dersine yönelik girişimcilik ölçeği ön uygulama formu oluşturulmuştur. Oluşturulan form fen eğitiminde uzman bir kişi, fen bilimleri öğretmeni ve bir Türkçe öğretmenin görüşleri alınarak uygun şekilde değiştirilmiş ya da yeniden düzenlenmiştir. Formdaki bazı maddeler ise araştırmacılar tarafından bizzat yazılmıştır. Bu ölçek 651 öğrenciye uygulanarak geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış ve bulgular bölümünde verilmiştir.

2.4. Veri Analizi

Oluşturulan taslak fen bilimleri yönelik girişimcilik ölçeği çalışma kapsamında Mersin ilinde öğrenim gören beşinci sınıf düzeyindeki 660 öğrenciye uygulanmıştır. Uygulama ile elde edilen veriler bir istatistik veri analiz programına girilmiştir. Verilerin girişi sırasında 9 öğrencinin verilerinde eksikler olduğu için bu öğrencilerin verileri çalışmadan çıkartılarak analizler 651 öğrencinin verileri üzerinden sürdürülmüştür. Verilerin giriş işlemi bittikten sonra ölçekte bulunan ters kodlu maddeler yeniden kodlanmıştır.

Bu çalışmada istatistik programları kullanılarak ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizleri yürütülmüştür. Girişimcilik ölçeğinde her bir madde beşli likert tipinde ele alınmış ve istatistik programına bu şekilde kaydedilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik analizi için Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin geçerlik analizleri için yapı geçerliğini ortaya koymak amacıyla KMO ve Bartlett testi yapılarak faktör analizi yapıp yapılmayacağına karar verilmiştir. Elde edilen verilerden yola çıkılarak açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri bu çalışmada ölçeğin yapı geçerliği için hesaplanmıştır.

3. Bulgular

3.1. Ölçeğe Yönelik Geçerlik Çalışması

Çalışmanın bu kısmında geçerliliğe yönelik geçerlik sınıflandırmalarından kapsam ve ölçüt geçerliğine yönelik bulgular ve izlenen adımlar bulunmaktadır. Geçerlik, ölçülmek istenen bir niteliğin diğer özelliklerden ayrıştırılarak ne düzeyde doğru ölçtüğü ve ölçeğin amaca hizmet etme derecesiyle ilgilidir (Büyüköztürk vd., 2015; Fraenkel ve Wallen, 2006).

3.1.1. Kapsam Geçerliğine İlişkin Bulgular

Bu çalışmada kullanılmak için geçerli ve güvenilir “*Fen Bilimleri Dersine Yönelik Girişimcilik Ölçeği*” oluşturulurken ilk olarak kapsam geçerliğini sağlamak adına yazın taraması yapılmış ve alanyazındaki diğer ölçekler incelenmiştir (Çelik vd., 2015; Deveci, 2018; İşcan ve Kaygın, 2011; Sontay vd., 2019; Şeşen, Basım, 2012; Yalçın-İncik ve Uzun, 2017). Alanyazın taraması neticesinde fen bilimleri dersine ilişkin madde havuzu oluşturulmuştur. Oluşturulan madde havuzundan yararlanılarak her bir maddesi beşli Likert tipte cevaplardan oluşan 49 maddelik taslak “Fen Bilimlerine Yönelik Girişimcilik Ölçeği” oluşturulmuştur. Taslak ölçek; bir devlet üniversitesinde fen eğitimi alanında uzman üç kişi, bir fen bilimleri öğretmeni ve bir Türkçe öğretmenin görüşleri alınarak uygun şekilde değiştirilmiş ya da yeniden düzenlenmiş ve alanında uzman öğretim elemanlarının görüşleri doğrultusunda tekrar gözden geçirilerek gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Mevcut ölçekte bulunan ölçek maddeleri Çelik ve diğerleri (2015), Deveci, (2018), İşcan ve Kaygın (2011), Sontay ve diğerleri (2019), Şeşen ve Basım, (2012), Yalçın-İncik ve Uzun, (2017) tarafından geliştirilen ölçeklerden yararlanılarak yeniden düzenlenmiştir. Örneğin “Bir problem ile karşılaştığımda farklı çözüm yolları üretebilirim” maddesi “Fen bilimleri dersinde bir fen problemi ile karşılaştığımda farklı çözüm yolları üretebilirim” şeklinde yeniden düzenlenerek ifade edilmiştir. Sonraki aşamada ölçek dil bilgisi uzmanının kontrolünden geçirilmiştir. Böylece taslak ölçeğin son hali elde edilmiştir. Oluşturulan bu 49 maddelik ölçek formu ve ölçek maddelerinin alındığı kaynaklar aşağıda tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Ölçek maddelerinin alıntılandığı kaynaklar

Maddeler	Kaynak
Fen dersinde bir fen problemi ile karşılaştığımda farklı çözüm yolları üretirim. Fen derslerinde başkalarının yapamadığı yeni şeyleri yapmaktan hoşlanırım. Fen dersinde soru sormaktan çekinmem. Fen dersinde kendi yeteneklerimi kullanabileceğim fen projeleri üretirim. Fen dersinde fikirlerimi söylemekten çekinmem. Planladığım bir fen projesinde başarılı olacağıma inancım tamdır. Fen projelerinde takım çalışmalarında öneride bulunmaktan çekinmem. Fen derslerinde bir hedefim vardır. Fen deneyleri ile ilgili gelişmeleri düzenli takip ederim. Fikirlerimi hayata geçirmek için gerekli kaynakları belirlerim. Fen dersinde içinde bulunduğum fen grubunda sorumluluk almaktan hoşlanırım. Fen konularında zayıf yönlerimin farkındayım.	Araştırmacı tarafından Yalçın-İncik ve Uzun, (2017) çalışması dikkate alınarak yazılmış ve düzenlenmiştir.
Fen bilimlerinde yeni fikirler üretme yeteneğim vardır. Fen bilimlerinde ilginç fikirler üretme yeteneğine sahibim. Fen bilimlerinde çılgın fikirler üretebilirim. Bir fen konusu üzerinde farklılık yaratacak düşünceler ortaya koyma yeteneğine sahibimdir. Fen derslerinde rekabeti severim. Fen konularında başarabilme yeteneğim konusunda kendime güvenirim. Fen ile ilgili kendi işinde çalışmak başkasının işinde çalışmaktan daha keyiflidir.	Araştırmacı tarafından İşcan ve Kaygın, (2011) çalışması dikkate alınarak yazılmış ve düzenlenmiştir.
Fen dersinde öğretmenime soru sormak hoşuma gider. Yaptığım fen ödevlerinde en iyisi olmak için çaba gösteririm. Fen derslerinde farklı sınıftaki farklı kişilerle iletişim kurmakta zorlanırım.	Araştırmacı tarafından Deveci, (2018) çalışması dikkate alınarak yazılmış ve düzenlenmiştir.
Fen dersinde fikirlerimi savunurken kendimi güvende hissederim. Fen derslerinde karşıma çıkan olumsuz durumların yanında, olumluları görerek bir çözüme ulaşıyorum. Fen deneyinde yer alan soruna alternatif çözümler üretirim. Fen derslerinde öğretmenlerimin onayını alarak görüşlerimi uygularım. Fen derslerinde arkadaşlarımla onayını almadan görüşlerimi uygularım. Fen laboratuvarında kararları tek başıma veririm. Fen dersinde ailem için değil kendim için başarılı olmak isterim. Fen dersinde öğretmenim için değil kendim için başarılı olmak isterim. Fen dersinde karşılaştığım bir fen problemine çözüm ararken önceki deneyimlerimden yararlanırım Fen etkinliklerinde grup üyelerimi motive ederim. Fen derslerinde grup üyelerimle iş birliği yaparak ortak kararlar alırım. Fen konularında mevcut çözümleri değerlendirerek yeni çözümler bulurum. Fen derslerinde başarısızlık karşısında umutsuzluk hissetmem.	Araştırmacı tarafından Çelik ve diğerleri (2015) çalışması dikkate alınarak yazılmış ve düzenlenmiştir.
Benim olan bir modeli fen dersini geçtikten sonra arkadaşlarıma satarım. Arkadaşlarımla beraber fen dersine ilişkin bir şey satın alacağımız zaman paraları ben toplarım.	Araştırmacı tarafından Sontay ve diğerleri (2019) çalışması dikkate alınarak yazılmış ve düzenlenmiştir.
Fen ile ilgili ileride bir gün kendi işimi kurabilirim. Fen ile ilgili kurduğum işi devam ettirmek için elimden geleni yaparım.	Araştırmacı tarafından Şeşen ve Basım, (2012) çalışması dikkate alınarak yazılmış ve düzenlenmiştir.

Tablo 1 (Devamı). Ölçek maddelerinin alıntılındığı kaynaklar

Yenilikçi fen konuları ilgimi çeker.	
Fen deneyi yaparak yeni bir şey keşfetmek isterim.	
Fen konularında yaratıcıyım.	Araştırmacı tarafından Yalçın-İncik ve Uzun, (2017); Şeşen ve Basım, (2012); Çelik ve diğerleri (2015); İşçan ve Kaygın, (2011)
Bir fen dersinde deneye başlamadan önce ön hazırlık yaparım.	
Fen konusundaki fikirlerimi uygulamaya dönüştürürüm.	
Fen derslerinde karşıma çıkan fırsatları kullanırım.	
Fen deneylerindeki başarısızlıklardan ders çıkarırım.	çalışmalarından yola çıkılarak yazılmıştır.
Fen deneyleri yaparken cesaretliyimdir.	
Fen derslerinde zamanı iyi kullanırım.	
Fen deneyleri ile ilgili zamanı iyi kullanırım.	

Tablo 1 incelendiğinde bazı maddeler araştırmacılar tarafından yazılmış, bazı maddeler ise anlamı bozulmayacak şekilde düzenlenmiştir. Tabloda hangi maddenin hangi kaynaktan alındığı görülmektedir.

3.1.2. Yapı Geçerliliği

Bir testin ölçülmek istenen olguya yönelik soyut bir ifadeyi yani faktörü doğru olarak ölçebilmesi düzeyi yapı geçerliliğidir (Büyüköztürk, 2012). Yapı geçerliliğini sağlamak adına açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yürütülmektedir. Bu çalışmada yapı geçerliliği kapsamında önce açımlayıcı faktör analizi, sonra doğrulayıcı faktör analizleri yürütülmüştür.

3.1.2.1. Açımlayıcı Faktör Analizi

Faktör analizinde ilk olarak örneklem büyüklüğünün yeterliliğine bakmak adına KMO ölçüm tekniği yürütülerek KMO değeri hesaplanmıştır. Faktör analizi işlemlerine geçmek için son olarak Bartlett testi anlamlılığına bakılmıştır. Bu değerler hesaplandıktan sonra açımlayıcı faktör analizi yürütülmüştür.

Açımlayıcı faktör analizini yürütebilmek için Bartlett testinin anlamlı olup Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerinin 0,6'dan büyük olması gerekmekte ve bu durum verilerin normalliğini göstermektedir (Seçer, 2017). Açımlayıcı faktör analizini şartlarından olan Bartlett testi ve KMO değeri çalışma kapsamında hesaplanarak analiz sonuçlarına ilişkin değerler aşağıda tabloda verilmiştir.

Tablo 2. Teste yönelik KMO değeri

Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliliği		.945
Bartlett küresellik testi	Yaklaşık ki kare değeri	3973,92
	df	276
	sig	,000

Faktör analizinde ilk olarak örneklem büyüklüğünün yeterliliğine bakılmış ve KMO ölçüm tekniği tekrarlanarak ölçeğin son hali için KMO değeri .945 olarak hesaplanmıştır. KMO değer 0 ile 1 arasında alması gereken değerinin 1'e yaklaşması örneklem büyüklüğünün uygun olduğunu göstermektedir (Seçer, 2017). Bu durum göz önüne alındığında elde edilen .945 değeri ile faktör analizi yürütülmesi için uygun örneklem büyüklüğüne sahip olduğunu göstermektedir (Pallant, 2017). Faktör analizi işlemlerine geçmek için son olarak Bartlett testi anlamlılığına bakıldığında sig değeri .00 olarak hesaplanmıştır. Bu değer istatistiksel olarak anlamlı olması faktör analizinin bir diğer koşulunun da sağlandığı göstermektedir (Seçer, 2017).

Yapılan KMO değeri hesaplamasından sonra faktör analizine devam edilmiştir. Yürütülen faktör analizi sonucunda ölçeğin çok faktörlü olduğu ve ölçekte binişik maddenin varlığına bakılmıştır. Binişik madde bir maddenin birden çok faktör altında yeterli yük değerine sahip olarak yer almasıdır. Binişik maddelerin faktör yük değerlerine ilişkin farkın en az .10 olması gerektiğinden bu bileşenin altındaki maddelerin ölçekten çıkarılması gerekmektedir (Seçer, 2017). "Pattern Matrix" tablosu incelenerek 47, 16, 40, 8, 12, 25, 45, 29, 49 ve 46.

maddelerin binişik madde olduğu belirlenmiş ve ölçekten çıkarılmıştır. Bu maddeler dâhil edilmeden yürütülen faktör analizi sonucunda 6, 4, 31, 44, 11 ve 5. maddelerinde binişik madde olduğu belirlenmiş ve ölçekten çıkartılarak analiz tekrar yürütülmüştür. Analiz sonucunda 23, 35, 2, 18. ve 28. maddelerin binişik olduğu saptanarak ölçekten çıkarılmıştır. Tekrarlanan analizler sonucunda 37, 20 ve 27. maddelerin binişik, 21. maddenin ise hiçbir faktör altına girmemesi nedeniyle ölçekten çıkartılmıştır. Son olarak yapılan analiz sonucunda ise ölçekte herhangi bir binişik maddeye rastlanmamıştır ve ölçek maddelerinin üç faktör altında toplandığı görülmüştür. Ölçeğin son hali birden fazla faktörlü olduğu için Direct Oblimin dik döndürme tekniğiyle maddelerin faktörlere dağılımı incelenmiş ve Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Pattern Matrix tablosu

Madde	Faktörler		
	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
38	.757		
48	.669		
41	.635		
33	.609		
42	.604		
34	.584		
26	-.552		
1	.518		
43	.339		
32	.318		
13		.740	
3		.726	
22		.712	
9		.706	
7		.704	
17		.670	
14		.605	
10		.491	
15		.489	
19			.719
36			.665
30			.647
39			.604
24			.563

Ölçekteki maddelerin faktör yükleri Tablo 3'te verilmiştir. Ölçeğin öz değerinin 1'den büyük olması ve bu ölçekteki maddelerin faktör yükleri incelendiğinde yük değerleri en düşüğünün yük değeri .318 ve en büyüğünün yük değeri .757 olmasından dolayı bütün maddelerin yük değerlerinin .30'dan büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bir faktörün altında bulunan ölçek maddesinin yükünün en az 0,30 olması gerekliliği (Tabachnick ve Fidell, 2013) sebebiyle tüm maddelerin 0,30'dan yüksek olduğu hesaplanmıştır.

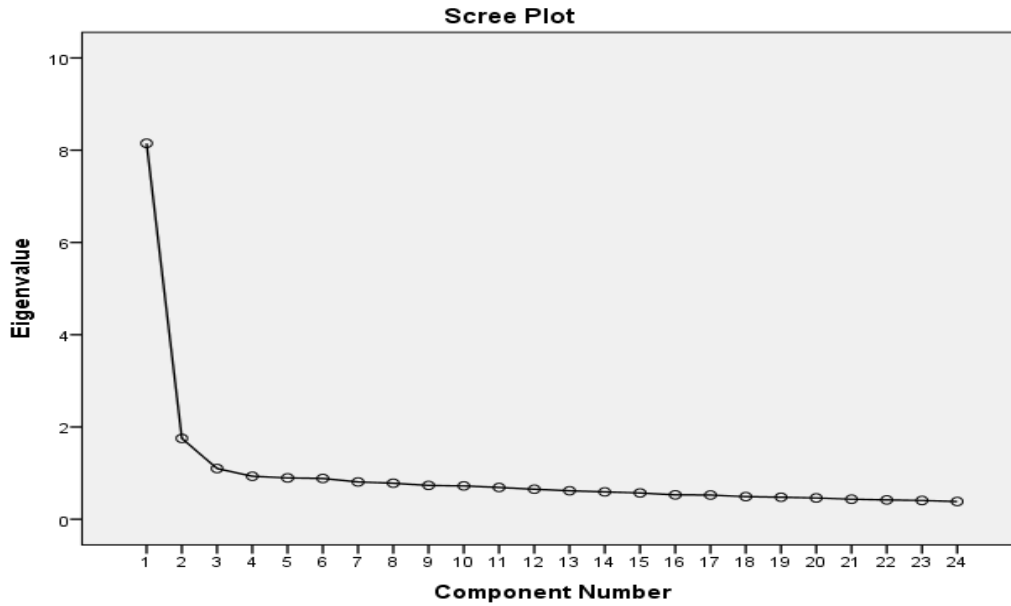
Yapılan hesaplamalardan sonra faktör analizine devam edilmiş ve ölçeğin açıklanan toplam varyansı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4. Açıklanan toplam varyans

	Başlangıç öz değerler			Toplam faktör yükleri			
	Toplam	% Var.	Kümülatif.%	Toplam	% Var.	Kümülatif.%	Toplam
1	8,149	33,953	33,953	8,149	33,953	33,953	6,039
2	1,752	7,301	41,255	1,752	7,301	41,255	6,381
3	1,099	4,580	45,835	1,099	4,580	45,835	5,107
4	.931	3,881	49,716				
5	.896	3,734	53,450				
6	.883	3,681	57,131				
7	.808	3,368	60,499				
8	.782	3,258	63,758				
9	.734	3,057	66,815				
10	.722	3,008	69,822				
11	.688	2,868	72,690				
12	.651	2,711	75,401				
13	.614	2,573	77,974				
14	.592	2,468	80,442				
15	.570	2,374	82,817				
16	.529	2,204	85,021				
17	.524	2,182	87,203				
18	.490	2,040	89,243				
19	.478	1,990	91,233				
20	.461	1,920	93,153				
21	.434	1,808	94,961				
22	.419	1,746	96,707				
23	.407	1,695	98,402				
24	.383	1,598	100				

Tablo 4 incelendiğinde ölçeğin analizi sonucunda elde edilen 24 maddenin açımlayıcı faktör analizine göre üç faktör altında toplandığı ve toplam varyansın %45,83'ünü açıkladığı görülmektedir. Bu doğrultuda açıklanan varyansın %40 ile %60 arasında olması faktör yapısının güçlü olduğunu göstermesinden dolayı (Büyüköztürk, 2002; Scherer, Wiebe, Luther ve Adams, 1988) bu ölçekte elde edilen %45'lik değer ölçeğin yeterli olduğunu ifade etmektedir.

Şekil 1. Açımlayıcı faktör analizine ilişkin Scree Plot grafiği

Ölçek geliştirme çalışmalarında tek başına toplam varyansın açıklanmasına bakmak yeterli değildir. Ölçeğin faktör yapısı konusunda “Scree Plot” grafiğinin de incelenmesi gerekmektedir (Seçer, 2017). Aşağıda geliştirilen ölçeğin scree plot grafiği verilmiş ve scree plot grafiğinin, toplam varyansın açıklanmasıyla benzer sonuçlar verdiği söylenebilir. Yani bu grafikte iniş eğilimi görülen noktadan sonra iki nokta arasındaki her aralık bir faktör ifade ettiğinden (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010) üç faktörlü yapının doğru olduğu görülmüştür.

Faktör analizi sonrasında ölçek boyutlarını adlandırmak için maddelerin içeriklerinin anlamsal uygunluğuna bakılması gerekir (Çakır, 2014). Bu doğrultuda ölçek faktörleri, alan uzmanıyla çalışılarak soru havuzunun oluşturulmasında kullanılan ölçeklerden de yararlanılarak isimlendirilmiştir. Birinci boyut incelendiğinde ölçekteki maddelerin öz düzenleme ile ilgili olmasından dolayı birinci faktöre “Öz Düzenleme” ismi verilmiştir. İkinci boyut incelendiğinde yenilikçi maddeler olmasından dolayı “İnovasyon” olarak isimlendirilmiştir. Bu doğrultuda hareket edilerek üçüncü faktör için “Öz Yeterlilik” olarak adlandırılmış ve ölçekteki kalan maddeler yeniden numaralandırılarak fen bilimleri dersine yönelik girişimcilik ölçeğine son hali verilmiştir. Bu doğrultuda ölçekte kalan maddelerin faktörlere dağılımı aşağıda tabloda gösterilmektedir.

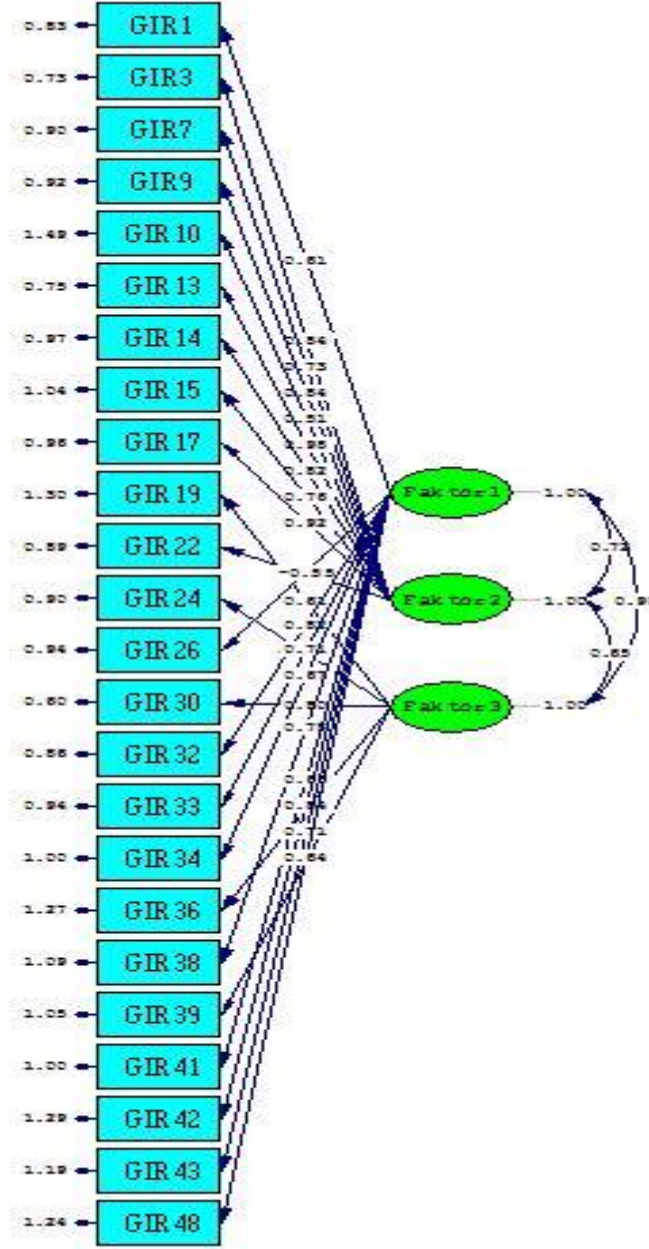
Tablo 5. Fen bilimleri dersine yönelik girişimcilik ölçeği boyutları ve maddeleri

Ölçek alt faktörleri	Maddeler
Öz düzenleme	1, 26, 32, 33, 34, 38, 41, 42, 43, 48
İnovasyon	3, 7, 9, 10, 13, 14, 15, 17, 22
Öz yeterlilik	19, 24, 30, 36, 39

3.1.2.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Çalışma kapsamında açımlayıcı faktör analizinden elde edilen üç faktörlü ölçeğin faktör yapısını doğrulamak için istatistik programından yararlanılarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yürütülmüştür. Bu analiz için farklı öğrencilerden toplanan ayrı veriler kullanılmıştır. Yapılan doğrulayıcı analiz sonuçlarından elde edilen Path diyagramı Şekil 2’de ve uyum değerleri Tablo 6’da verilmiştir.

Şekil 2. Fen bilimleri dersine yönelik girişimcilik ölçeği doğrulayıcı faktör analizine ilişkin path diagram

Doğrulayıcı faktör analizinde Şekil 2’de yer alan “Path Diagram” anlamlandırmak için öncelikle t değerlerine bakılmalı ve t değeri anlamlı çıkmayan maddeler ölçekten çıkarılmalıdır. “t” değerleri incelenirken Jöroskog ve Sörbom (1996) kırmızı ok var olup olmaması durumu incelenmesinin gerektiğini ifade etmektedir. Kırmızı renk bulunması durumunda bu maddelerde problem olduğunun düşünülmesi gerektiği belirtilmektedir (Seçer, 2017). Şekil 2’de “t” değerleri açısından herhangi bir sorun gözlemlenmemektedir. Bu durumda ise ilk olarak her bir maddenin faktör yük değerlerinin hesaplanması gerekmektedir. Faktör yük değerlerinin her bir madde için en az .30 ve üzeri yük değerinde olmalıdır. Bu çalışma için her bir maddenin faktör yük değerinin istenilen düzeyin üstünde olduğu Şekil 2’de görülmektedir.

Tablo 6. DFA uyum indekslerine ait sınır değerler ve ölçekten elde edilen sonuçlar

Uyum İndeksi	Kabul Edilebilir Sınır	Mükemmel Uyum Sınırı	Ölçeğe Ait Değer
NFI	=.90 ve Üzeri	.95 ve üzeri	.91
NNFI	=.90 ve Üzeri	.95 ve üzeri	.97
IFI	=.90 ve Üzeri	.95 ve üzeri	.97
RFI	=.90 ve Üzeri	.95 ve üzeri	.90
CFI	=.95 ve Üzeri	.97 ve üzeri	.97
GFI	=.85 ve Üzeri	.90 ve üzeri	.84
REMSEA	=.50 ve =.80 arası	=.000 ve < .050	.047
χ^2/sd	$\chi^2/sd=3$ 'ten küçük olmalıdır.		1,32

Kaynak: Schumacher & Lomax, 2004

t değerinin ardından çalışma için model uyum indekslerinin incelenmesine geçilmiştir. DFA'da uyumlu olup olmadığı sınayan birden fazla uyum indeksi kullanılmaktadır. Bu çalışmada yapılan DFA analizinde ki kare uyum testi, GFI, CFI, RMSEA, RFI, IFI, NFI ve AGFI uyum indekslerine bakılmıştır. Bu indekslere ilişkin uygun değerler ve ölçeğe ait değerler Tablo 6'da verilmiştir.

Fen Bilimleri dersine yönelik girişimcilik ölçeği yapılan açımlayıcı faktör analizi sonrasında ölçeğin üç boyutlu yapıda olduğu görülmüş ve bulunan bu boyutlar doğrulayıcı faktör analizi ile teyit edilmiştir. Dolayısıyla ölçeğin son hali 24 maddeden ve 3 alt faktörden oluşmaktadır.

3.2. Ölçeğe Yönelik Güvenirlik Çalışması

Güvenirlik; katılımcıların bir ölçekte yer alan maddelere verdikleri yanıtlarının tutarlı olmasıdır. Başka bir ifadeyle testin araştırmacının ölçmek istediği olguyu ne kadar doğru ölçtüğü olarak tanımlanabilir. Bu çalışmada Tablo 7 incelendiğinde ölçeğin bütünü için iç tutarlılığın .89 olarak bulunduğu ve bu değer kabul edilebilir olduğu söylenebilir (Pallant, 2017). Ölçeğin alt boyutlarına göre güvenilirlik analizi yürütülerek sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 7. Ölçek ve alt faktörlerin güvenilirlik analizi sonuçları

Ölçek ve alt faktörler	Madde sayısı	Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı
Öz düzenleme	10	.71
İnovasyon	9	.85
Öz yeterlik	5	.75
Toplam	24	.89

Tablo 7'de ölçek alt boyutlara göre incelendiğinde her bir alt boyutundaki güvenilirlik katsayısının .70'ten büyük olduğu görülmektedir. İdeal bir ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısının 0,70 ve üzerinde bir değerde olması beklenir (Pallant, 2017; Seçer, 2017). Bu doğrultuda iç tutarlılığın yeterli düzeyde olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Tartışma

Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında tartışmalar yürütülmüş ve bu bölümde ortaya konmuştur. Fen bilimleri dersine yönelik girişimcilik ölçeğinin toplam varyansın %45'ini açıkladığı elde edilmiştir. Elde edilen bu oranın açıklanan varyansta yeterli olduğu söylenebilir. Açıklanan varyans oranı ile ilgili alanyazında farklı sınır değerleri benimsense de sosyal bilimlerde Scherer, Wiebe, Luther ve Adams (1988) birden çok faktörden oluşan ölçekler için açıklanan varyans oranının %40 ile %60 arasında yeterli olduğunu, Kline (2011) ölçekteki maddelerin toplam varyansın en az %40'ını açıklaması gerektiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Kline (2011) ve Scherer ve diğ., (1988)'in sonuçlarından hareketle çalışmada elde edilen değer (%45) ölçeğin faktör yapısına karar vermek için yeterli bulunduğu ifade edilebilir.

Fen bilimleri dersine yönelik girişimcilik ölçeğindeki 24 maddenin üç faktör altında toplandığı elde edilmiştir. Alanyazın incelendiğinde girişimcilik eğilimlerine ilişkin geliştirilen ölçeklerde genellikle “yenilikçilik, kendine güven, fırsatları değerlendirme, belirsizliğe karşı tolerans, risk alma, özgüven, kişisel yaratıcılık, başarıya ihtiyacı, fırsatları görme, harekete geçme” alt faktörlerinin ortaya çıktığı görülmektedir (Bilge ve Bal, 2012; Deniz, Tıraş ve Aydoğan, 2009; Deveci ve Çepni, 2014; Koh, 1996; Konaklı ve Göğüş, 2013; Kuvan, 2007; Uygun, Mete ve Güner, 2012). Ayrıca sorumluluk alma, fırsatları kovalama, ilerleme azim, başarıya arzusu, kararlı olma, değişime uyum sağlama, kendini motive etme (Doğan ve Demiral, 2007; Goleman, 2000; Tokat, 2007) ilgili boyutlarının da ölçeklerde yer aldığı görülmektedir. Alanyazındaki ölçeklere bakıldığında en çok üzerinde durulan boyutların kendine güven, yenilikçi, risk alma ve fırsatları görme boyutlarının olduğu söylenebilir. Bu çalışmada da ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik girişimciliklerine ilişkin elde edilen “Öz düzenleme” “İnovasyon” “Öz Yeterlilik” şeklindeki üç boyutlu yapının, girişimcilik eğilimlerine yönelik ölçek geliştirme çalışmaları ile benzerlik gösterdiği, alan yazını destekler nitelikte olduğu ve ölçeğin literatüre katkı sağlayacağı söylenebilir.

Ortaokul beşinci sınıf öğrencilerine ilişkin fen bilimleri dersine yönelik girişimcilik ölçeğinin faktör yapısını belirledikten sonra ölçeğin güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Mevcut çalışmada geliştirilen ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için yapılan analizde Cronbach Alfa “Öz düzenleme” alt boyutu için .71, “İnovasyon” alt boyutunda .85 ve “Öz Yeterlilik” alt boyutunda .75 olarak bulunmuştur. Ölçeğin tümünde ise Cronbach Alfa sonucu ise .89 olarak bulunmuştur. Bulunan her bir alt boyut değerinin .70 büyük olmasından dolayı iç tutarlılığın yeterli düzeyde olduğu söylenebilir (Alpar, 2011; Gömleksiz ve Erkan, 2010; Seçer, 2017). Fen bilimleri dersine yönelik girişimcilik ölçeğinin tamamına yönelik Cronbach Alfa değerine bakılarak mevcut ölçeğin güvenilir elde edildiği ifade edilebilir.

Sonuç olarak yapılan analizler ve değerlendirmeler sonucunda ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik girişimciliklerini belirlemeye yönelik, alan yazına katkı sağlayabilecek, 3 boyuttan oluşan, 24 maddelik geçerli ve güvenilir ölçek geliştirildiği söylenebilir.

Öneriler

- Ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik girişimcilikleri çeşitli ve farklı değişkenler açısından incelenebilir.
- Ortaokulda öğrenim gören farklı sınıf düzeylerine uygulanarak geçerlik güvenilirlik çalışması yapılabilir.
- Ölçekten elde edilen girişimcilik maddeleri nitel bir çalışma ile araştırılabilir.
- Farklı bölgelerden ya da farklı sosyoekonomik düzeylerden öğrenciler ile veriler tekrar toplanabilir.
- Ortaokul öğrencilerinin girişimcilik düzeylerinin artırılması anlamında fen bilimleri veya diğer derslerde girişimciliğe yönelik etkinlikler yapılabilir.

Kaynakça

- Achor, E. E., & Wilfred-Bonse, K. (2013). The need to integrate entrepreneurship education into science education teachers' curriculum in Nigeria. *Journal of Science and Vocational Education (JSVE)*, 7, 111-123.
- Adeyemo, S. A. (2009). Understanding and acquisition of entrepreneurial skills: A pedagogical re-orientation for classroom teacher in science education. *Journal of Turkish Science Education*, 6(3), 57-65.
- Alpar, R. (2011). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Anagün, Ş. S. ve Atalay, N. (2017). Sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik becerisine ilişkin yeterlik algıları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(41), 298-313. doi: <https://doi.org/10.21764/efd.57979>
- Aydın, E. ve Öner, G. (2016). Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik düzeylerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 497-515.
- Bakırcı, H. ve Öçsoy, K. (2017). Fen bilimleri ders kitaplarında yer alan etkinliklerin girişimcilik bağlamından incelenmesi. *Adıyaman University Journal of Educational Sciences*, 7(2), 256-276. doi: <http://dx.doi.org/10.17984/adyuebd.322438>
- Bartulović, P., & Novosel, D. (2014). Entrepreneurial competencies in elementary schools. *Obrazovanje za poduzetništvo-E4E: znanstveno stručni časopis o obrazovanju za poduzetništvo*, 4(1), 83-87.
- Bilge, H., & Bal, V. (2012). Entrepreneurship aptitude: an empirical study on undergraduate and vocational high school students in Celal Bayar University. *Journal of Social Sciences Institute*, 2(16), 131-148.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Çakır, A. (2014). *Faktör analizi (Yayımlanmamış doktora tezi)*, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Çalışkan, E. (2019). Öğretmen adaylarının sosyal girişimcilik özellikleri ile sosyal problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Fen Matematik Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Dergisi*, 2(2), 93-114.
- Çelik, H., Bacanak, A., & Çakır, E. (2015). Development of science laboratory entrepreneurship scale. *Journal of Turkish Science Education*, 12(3), 65-78.
- Çepni, S. ve Deveci, İ. (2014). Fen bilimleri öğretmen eğitiminde girişimcilik. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 11(2), 161-188.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Deniz, M. E., Tıraş, Z. ve Aydoğan, D. (2009). Akademik erteleme ve denetim odağının duygusal zekâ açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(2), 607-632.
- Deveci, İ. (2017). Fen bilimleri öğretmenlerinin bilgi ve uygulama boyutu açısından girişimcilik kavramı hakkındaki algıları. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 11(2), 263-288.
- Deveci, İ. (2018). Science-Based entrepreneurship scale for middle school students: A validity and reliability study. *Journal of Multidisciplinary Studies in Education*, 2(1), 1-15.
- Deveci, İ. ve Çepni, S. (2014). Öğretmen adaylarına yönelik girişimcilik ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlilik çalışması. *International Journal of Human Sciences*, 12(2), 92-112.
- Deveci, İ., & Seikkula-Lein, J. (2016). Finnish science teacher educators' opinions about the implementation process related to entrepreneurship education. *Electronic Journal of Science Education*, 20(4), 1-20.
- Doğan, S. ve Demiral, Ö. (2007). Kurumların başarısında duygusal zekânın rolü ve önemi. *Yönetim ve Ekonomi*. 14(1), 209-230.

- Eroğlu, S., Deveci, H. ve Gürdoğan-Bayır, Ö. (2020). Ortaokul öğrencilerine yönelik girişimcilik ölçeğinin geliştirilmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 9(4), 1204-1224. doi: <https://doi.org/10.30703/cije.696086>
- Eskici, G. Y. ve Özsevgeç, T. (2020). Fen eğitimi anabilim dalındaki akademisyenlerin girişimcilik eğilimlerinin belirlenmesi. *Fen Matematik Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Dergisi*, 3(2), 80-97.
- European Commission, (2011). *Entrepreneurship education: enabling teachers as a critical success factor. A report on teacher education and training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education*. Final Report, Entrepreneurship Unit, Bruxelles.
- Fraenkel, J. R., & Wallen, N. (2006). *How to design and evaluate research in education*. McGraw-Hill, New York.
- Goleman, D. (2000). *İşbaşında duygusal zekâ*. İstanbul: Varlık Yayıncılık.
- Gömlüksiz, M. ve Erkan, S. (2010). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Hameed, I., Khan, M. B., Shahab, A., Hameed, I., & Qadeer, F. (2016). Science, technology and innovation through entrepreneurship education in the United Arab Emirates (UAE). *Sustainability*, 8(12), 1280.
- Hancıoğlu, Y. ve Tekin, E. (2018). Genç girişimci adaylarının girişimcilik eğilimlerinin değerlendirilmesi: Uygulamalı girişimcilik kampüsü üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 213-246.
- Hassi, A. (2016). Effectiveness of early entrepreneurship education at the primary school level: Evidence from a field research in Morocco. *Citizenship, Social and Economics Education*. 15(2), 83-103.
- İnaltekin, T. ve Kirman-Bilgin, A. (2019). Fen bilimleri öğretmen adaylarının uygulamalı girişimcilik eğitiminden yansımalar: iş planlarının incelenmesi. *Fen Matematik Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Dergisi*, 2(3), 196-212. doi: <https://doi.org/10.26466/opus.602171>
- İnaltekin, T., Samancı, B. ve Kirman-Bilgin, A. (2019). Fen bilimleri öğretmen adaylarının girişimcilik becerisine yönelik mesleki bilgilerinin tespit edilmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 1025-1054.
- İşcan, Ö. F. ve Kaygın, E. (2011). Potansiyel girişimciler olarak üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*. 3(2), 275-286.
- Jones, R. W. (2020). *The impact entrepreneurial education has on the efficacy of teachers in k-12 schools: an empirical study of middle school teachers in Pennsylvania* (Doctoral dissertation). Point Park University.
- Kannampuzha, M. J., & Hockerts, K. (2019). Organizational social entrepreneurship: Scale development and validation. *Social Enterprise Journal*, 15 (3), 290-319.
- Karademir, E., Balbağ, M. Z., ve Çemrek, F. (2018). Öğretmen adaylarının girişimcilik düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 47(220), 177-200.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: The Guilford Press.
- Koh, H. C. (1996). Testing hypotheses of entrepreneurial characteristics a study of Hong Kong mba students. *Journal of Managerial Psychology*. 11(3), 12-25.
- Konaklı, T. ve Göğüş, N. (2013). Aday öğretmenlerin sosyal girişimcilik özellikleri ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(2). 373-391.

- Köstekçi, E. (2016). *Öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri ile yansıtıcı düşünme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bartın Üniversitesi, Bartın.
- Köybaşı, F. (2016). *Okul yöneticilerinin girişimcilik, öz-yeterlik ve örgütsel bağlılık algılarının analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Köybaşı, F. ve Dönmez, B. (2017). Okul yöneticisi girişimcilik ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 235-247.
- Kraus, S., Niemand, T., Halberstadt, J., Shaw, E., & Sytjä, P. (2017). Social entrepreneurship orientation: development of a measurement scale. *International Journal of Entrepreneurial Behavior ve Research*, 23(6), 977-997.
- Kuvan, H. (2007). *Türk girişimcilerinin yaşam ve çalışma değerleri: Malatyalı girişimciler üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Maya, İ. ve Yılmaz, A. (2018). Karşılaştırmalı eğitim bağlamında bazı AB ülkeleri ile Türkiye'nin girişimcilik eğitimi uygulamaları. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 13(1), 25-41.
- MEB. (2005). *İlköğretim kurumları öğretim programı*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (2013). *İlköğretim kurumları (ilkokullar ve ortaokullar) fen bilimleri dersi (3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) öğretim programı*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü.
- Moberg, K. (2014). Two approaches to entrepreneurship education: The different effects of education for and through entrepreneurship at the lower secondary level. *The International Journal of Management Education*, 12(3), 512-528.
- Ocak, G. ve Didin, M. (2018). Ortaokul öğrencilerinde girişimcilik becerisi değerlendirme ölçeği: Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *International Journal of Social Science Research*, 7(1), 118.
- Ortaakarsu, F. ve Can, Ş. (2019). Ortaokul öğrencilerinin fen tabanlı girişimcilik eğilimlerinin araştırılması. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 361-369.
- Öztürk, E., Önder, A. N. ve Güven-Yıldırım, E. (2019). Fen Bilgisi öğretmen adaylarının girişimcilik özelliklerinin ve eleştirel düşünme eğilimlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Journal of Individual Differences in Education*, 1(2), 89-107.
- Pallant, J. (2017). *SPSS kullanma kılavuzu*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Rina, L., Murtini, W., & Indriayu, M. (2019). Entrepreneurship education: Is it important for middle school students? *Dinamika Pendidikan*, 14(1), 47-59.
- Satar, M. S. ve Natasha, S. (2019). Individual social entrepreneurship orientation: Towards development of a measurement scale. *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 13(1), 49-72.
- Scherer, R. F., Luther, D. C., Wiebe, F. A., & Adams, J. S. (1988). Dimensionality of coping: Factor stability using the ways of coping questionnaire. *Psychological Reports*, 62(3), 763-770.
- Seçer, İ. (2017). *Psikolojik test geliştirme ve uyarlama süreci: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Selanik-Ay, T. ve Acar, Ş. (2016). Sınıf öğretmenlerinin girişimcilik becerisi kazandırmaya yönelik görüşleri. *Electronic Journal of Social Sciences*, 15(58), 960-976.
- Sontay, G., Yetim, H., Karamustafaoğlu, S., & Karamustafaoğlu, O. (2019). Developing an entrepreneurship scale for 5th grade students. *International Journal of Educational Methodology*, 5(2), 203-220.
- Şeşen, H. ve Basım, N. (2012). Demografik faktörler ve kişiliğin girişimcilik niyetine etkisi: Spor bilimleri alanında öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 12, 21-28.
- Tabachnick, G., & Fidell, S. (2013). *Using multivariate statistics* (Sixth edition). Pearson Prentice Hall.
- Tokat, A. O. (2007). *Öz yeterlilik algısının performans ve girişimciliğe etkisi: Uygulamalı bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kara Harp Okulu, Ankara.
- Uygun, M., Mete, S. ve Güner, E. (2012). Genç girişimci adayların girişimcilik eğilimi ve girişimcilik özellikleri arasındaki ilişkiler. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 145-156.
- Vurgun, F. ve Bektaş, O. (2019). Altıncı sınıf öğrencilerinin fene yönelik girişimciliklerinin belirlenmesi. *Fen, Matematik, Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Dergisi*, 2(2), 60-78.
- Yalçın-İncik, E. ve Uzun, N. B. (2017). Bireysel girişimcilik algı ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute*, 14(39), 471-485.
- Yurtseven, R. (2020). İlkokulda girişimcilik eğitimi: Amaç, içerik ve öğretim süreci. *Uluslararası Bilim ve Eğitim Dergisi*, 3(2), 135-153.
- Yurtseven, R. ve Ergün, M. (2018). İlkokul öğrencilerinin girişimcilik becerilerinin geliştirilmesine yönelik öğretmen görüşleri. *International Journal of Social Science Research*, 7(1), 118-140.
- Zhang, M. (2014). Study on enterprise education system for undergraduates in universities. *Higher Education Studies*, 4(6), 58-61.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Tarih: 24.12.2019

No: 19

Okul Öncesi Öğretmenlerinin Kaynaştırma Eğitimine Yönelik Duyguları, Tutumları, Kaygıları ile Öğretmen Yeterlilikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*

*Examining of the Relationship between Preschool Teachers' Emotions, Attitudes,
Concerns with Teacher Competences towards Integration Education*

Öğr. Gör. İsmail ÖZCAN¹, Dr. Öğr. Üyesi İzzet Baki KARAOĞLU²

Öz

Bu araştırmanın amacı, okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine yönelik duyguları, tutumları, kaygıları ile öğretmen yeterlilikleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Nicel yöntemle gerçekleştirilen bu çalışma ilişkiyel tarama modelinde uygulanmıştır. Bu çalışmanın evrenini, 2018-2019 eğitim öğretim yılında Çankırı ilinde yer alan Milli Eğitim Bakanlığı bünyesindeki okullarda görev yapan 109 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklem grubunda ise belirli bir örnekleme yöntemi tercih edilmeyerek evrende bulunan öğretmenlerin hepsine bu çalışma uygulanmıştır. Çalışmanın veri toplama işlemi araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik bilgilerini içeren "Kişisel Bilgi Formu" ile "Kaynaştırma Uygulamalarında Öğretmen Yeterliliği Ölçeği" ve "Kaynaştırma Eğitimi İle İlgili Duygular, Tutumlar ve Kaygılar Ölçeği" vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın çözümlenmesi "İlişkisiz Grup T-Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA), LSD Testleri, Pearson Korelasyon Testi" ve "Basit Doğrusal Regresyon" analizleri aracılığıyla yapılmıştır. Çalışmanın sonuçları incelendiğinde, sınıflarında kaynaştırma eğitimi alan çocukları bulunan öğretmenlerin kaynaştırma uygulamalarına ilişkin tutum alt boyutunda anlamlı farklılaşma görülürken, kaynaştırmaya yönelik duygu ve kaygı alt boyutları ile öğretmen yeterlilik düzeyleri arasında farklılaşma görülmemektedir. Öğretmenlerin özel gereksinimi olan yakınının bulunması değişkeninin kaynaştırmaya ilişkin duygu düzeylerine göre anlamlı farklılaştığı görülmektedir. Ayrıca kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeyleri ile kaynaştırmaya yönelik duygu, tutum, kaygı alt boyutları arasında anlamlı ilişki görülmektedir. Bu sonuçlara bakıldığında kaynaştırma hakkındaki duygu, tutum ve kaygı düzeyleri, kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeylerini açıklayabildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Özel eğitim, özel gereksinimli çocuk, okul öncesi öğretmeni, kaynaştırma eğitimi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between preschool teachers' emotions, attitudes, concerns towards inclusive education and teacher competencies. This study, which was carried out with a quantitative method, was applied in the relational screening model. The population of this study consists of 109 preschool teachers working in the province of Çankırı in 2018-2019 academic year. The data of the study were collected through the "Personal Information Form", "Teacher Competence Scale in Inclusive Practices", "Emotions, Attitudes and Anxieties About Inclusion Education Scale". The analysis of the study was done through "T-Test, ANOVA, Pearson Correlation Coefficient Test" and "Simple Linear Regression" analyzes. When the results of the study are examined, a significant difference is

*Bu çalışma "Okul Öncesi Öğretmenlerinin Kaynaştırma Eğitimine Yönelik Duyguları Tutumları ve Kaygıları ile Kaynaştırma Uygulamalarındaki Öğretmen Yeterlilikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Çankırı İli Örneği)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹Çankırı Karatekin Üniversitesi, Eldivan SMYO, ismailozcan2611@gmail.com

²Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ibkaraoglu@pau.edu.tr

Atf için (to cite): Özcan, İ., & Karaoğlu, İ. B. (2021). Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine yönelik duyguları, tutumları, kaygıları ile öğretmen yeterlilikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1366-1385.

observed in the sub-dimension of the attitudes towards mainstreaming practices of teachers who have inclusive students in their classes. It is seen that the variable of having a relative with special needs of teachers differs significantly according to their level of emotion regarding inclusion. In addition, there is a significant relationship between teacher competence levels in mainstreaming practices and sub-dimensions of emotion, attitude and concern towards inclusion. Looking at these results, it shows that the levels of emotions, attitudes and concern about inclusion can explain the levels of teacher efficacy in mainstreaming practices.

Keywords: Special education, children with special needs, preschool teacher, inclusive education

Paper Type: Research

Giriş

Çocukların doğuştan sahip oldukları gelişimsel özelliklerin yanı sıra gelişmelerine, öğrenme durumlarına ve sosyal yönden etkileşim içinde bulunmalarına fırsat verilerek yaşam süreçlerini devam ettirdikleri ifade edilmektedir. Çocukların doğuştan getirdikleri gelişimsel özellikler desteklenmediği takdirde telafisi neredeyse mümkün olmayan sorunlar ortaya çıkabilmektedir (Karoğlu ve Ünüvar, 2017). Özel gereksinimli çocukların özellikle erken çocukluk dönemindeki gelişimlerinin hızlı olması sebebiyle bu çocuklara yönelik gelişimsel desteklerin sağlanması önem arz etmektedir. Gelişimsel farklılığı bulunan bu çocukların erken çocukluk dönemindeki öğrenme süreçlerine dahil edilerek yaşamlarının ilerleyen zamanlarında da gelişimlerine katkı sağlanacağı bilinmelidir. Bu açıdan erken çocukluk dönemindeki çocukların gelişimlerinin izlenmesi ve değerlendirilmesinin gerçekleştirilmesi önemlidir. Bu sebeple gelişimi izlenen çocuğa gereken destek hizmetlerin de sağlanmasıyla olası gelişimsel farklılıkların önceden belirlenebilmesine ve gerekli tedbirlerin alınabilmesine imkan tanınacaktır (Tunçeli ve Zembat, 2017). Erken çocukluk özel eğitimi içinde risk taşıyan çocukların, gelişimsel farklılığı bulunan bebeklerin veya okul öncesi dönem içerisinde yer alan çocukların ve ebeveynlerinin gereksinimlerinin karşılanması temel amaçtır. Bu bakımdan yapılacak çalışmalar risk taşıyan veya gelişimi farklılık gösteren çocuk temelli, aile temelli ya da hepsi birlikte olacak biçimde gerçekleştirilebilir. Bu çalışmaların kapsamlı şekilde yürütülmesinde ekip çalışmasının önemli olduğu unutulmamalıdır (Batu ve Yükselen, 2017).

2018 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürürlüğe konulan “Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği” içinde kaynaştırma eğitimine yönelik tanımlara yer verilmektedir. Bu tanımda yer alan kaynaştırma/bütünleştirme eğitimi, gelişimsel farklılığı olan ve özel eğitime ihtiyacı bulunan bireylerin eğitimleri şeklinde ifade edilmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018). Aynı zamanda destek eğitim hizmetlerinin sağlanmasını kapsayan bir eğitim türü olarak da belirtilmektedir. Bu sebeple kaynaştırma eğitimine katılım sağlayacak bireylerin yaşlarıyla beraber aynı ortam içinde eğitimlerini devam ettirmelerinin temel amaç olarak alındığı açıklanmaktadır (MEB, 2018). Gelişimsel farklılığı sebebiyle özel eğitime gereksinim duyan bireylerin eğitiminde öncelikli uygulanması gereken eğitim modelinin, çocukların tanımlanmasını sağlayarak akranlarıyla beraber normal eğitim alabilmelerini sağlayan birlikte eğitim/kaynaştırma eğitimi olduğu ifade edilmektedir (Baykoç, 2015). Avramidis, Bayliss ve Burden’in (2000) araştırmasında son yirmi yıl içinde kimi ülkelerin, gelişimsel farklılığı bulunan çocukların kaynaştırılmasını destekleyen politikaların yürürlüğe girebilmesi için gayret gösterdiklerini ve kaynaştırmanın özel eğitim içinde çok önemli bir konu durumuna geldiğini belirtmişlerdir (Avramidis, Bayliss ve Burden, 2000). Aral (2011) yaptığı çalışmada gelişimsel farklılığı olan çocukların tipik gelişen çocuklarla beraber eğitim alabilecekleri okullarda bulunmasının önemli olduğunu vurgulamaktadır (Aral, 2011; akt. Koçyiğit, 2015). Kaynaştırma uygulamaları, gelişimsel olarak farklılık gösteren bireylerin ve tipik gelişim gösteren bireylerin hem sosyal ve duygusal gelişimlerine hem de davranışsal gelişimlerine katkı sağlayarak yararlı olması bakımından önemli görülmektedir (Evins, 2015).

Kaynaştırma eğitimine ilişkin olumlu görüşleri olan öğretmenlerin kaynaştırma uygulamalarında benimsedikleri bazı görüşler alanyazında bulunmaktadır (Çerezci, 2015; Demir, 2016; Gök ve Erbaş, 2011; Kılıç, 2011; Tufan ve Yıldırım, 2013). Kaynaştırma eğitimine yönelik araştırmalar incelendiğinde çalışmaya katılan öğretmenlerden bazılarının bu eğitime yönelik olumlu yönde görüşlerinin olduğu belirlenmiştir. Örnek olarak, öğretmenler kaynaştırma eğitiminde yer alan çocukların benzer özelliklerinin daha fazla önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Öğretmenler gelişimsel farklılığı olan çocukların tespitini gerçekleştirebilmesiyle toplumsal kalitenin de olumlu etkilenebileceğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte öğretmenler bütün bireylerin değerli olduğu yönünde vurgu yapmışlardır (Temel, 2000). Öğretmenler kaynaştırma eğitimine yönelik olumlu düşüncelere sahip olsalar ve gelişimsel farklılığı olan çocukların akranlarıyla aynı ortam içinde yer almalarını kabul etmiş olsalar bile (Gal, Schreur ve Engel-Yeger, 2010), özel gereksinimi olan bu bireylerin gereksinimlerini karşılama konusunda aldıkları eğitimlerin ve mesleki deneyimlerinin yeterli olmadığı ifade edilmektedir (Demir, 2016). Bu durumun aksine alanyazın incelendiğinde öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinin olumsuz yönde bulunduğunu tespit eden araştırmalar da bulunmaktadır (Orhan, 2010). Bununla birlikte Vaughn ve diğerleri (1996) yaptıkları bir çalışmada, kaynaştırma programlarını uygulamayan öğretmenlerin birçoğunun kaynaştırma uygulamalarına yönelik çok fazla olumsuz duyguları olduğunu ve bu alanda tecrübelerinin yeterli düzeyde olmadığını aktarmışlardır. Ayrıca kaynaştırma eğitiminin başarılı olmasında etkili olan faktörler arasında; sınıfın genişliği, mevcut kaynakların yetersizliği, bütün çocukların kaynaştırma imkanlarından ne kadar faydalanacakları ve öğretmen hazırlığı bakımından yetersiz olmaları gibi birçok konunun olduğunu belirtmişlerdir (Vaughn vd., 1996; akt. Avramidis vd., 2000). Alanyazın incelendiğinde kaynaştırma eğitimlerine yönelik, öğretmenlerin özel gereksinimli çocuklarla aynı öğrenme süreci içinde yer alarak mesleki deneyimlerini arttırdığını belirten çalışmalar da tespit edilmiştir. Ancak yine bu araştırmalara bakıldığında öğretmenlerin kaynaştırma uygulamalarına yönelik bilgi ve beceri bakımından yetersiz oldukları da ifade edilmiştir (Artan ve Uyanık-Balat, 2003; Çerezci, 2015; Dolapci, 2013; Gezer, 2017; Karaca, 2018; Nacaroglu, 2014; Özdemir, 2010; Temel, 2000; Varlıer, 2004).

1. Kuramsal Çerçeve

1.1. Erken Çocukluk Döneminde Kaynaştırma Eğitimi

Çocukların gelişim alanları bakımından hızlı ilerlemenin olduğu ve kendi süreçleri içerisinde kritik dönemleri bulundurduğu bilinen okul öncesi eğitim dönemi, tüm çocuklar için önem arz etmektedir. Bu dönem içerisinde yer alan eğitim hizmetlerinin kalitesinin özel gereksinimi olan bireyin gelişiminde etkisinin fazla olacağı belirtilmektedir (Metin, 2013). Batu ve Uysal (2009) çalışmalarında, erken çocukluk dönemi içerisinde yer alan ve gelişimsel farklılığı olan çocukların, bulunduğu süreç içinde gelişimleri bakımından kritik dönemlere sahip olduklarını belirtmişlerdir. Bu yüzden erken çocukluk döneminin fırsatlarını doğru bir şekilde kullanmaları gerektiğini ifade etmişlerdir (Batu ve Uysal, 2009; akt. Tufan ve Yıldırım, 2013). Okul öncesi dönemde gerçekleştirilen kaynaştırma uygulamalarının hem gelişimi farklı olan çocukların hem de akranlarına göre tipik gelişim gösteren çocukların tutumlarını olumlu yönde desteklediği ve geliştirdiği belirtilmektedir. Aynı zamanda kaynaştırma eğitimlerinin sosyal etkileşimleri ve öğrenmeleri bakımından bu çocuklara çok fazla katkı sağladığı bilinmektedir (Artan ve Uyanık-Bayat, 2003). Çocuğun eğitim yaşamında önemli bir dönem olan okul öncesi eğitimde, gelişimsel yönden yetersizliği olan çocukların sosyal kabulünün gerçekleşmesini ve başarılı olabilmesini destekleyen önemli etkenlerden biri de öğretmenlerin normal sınıf ortamı içinde bulunan kaynaştırma eğitimi alan çocuklara yönelik öğrenme sürecinde gerçekleştirdiği uyarılma çalışmalarıdır (Sucuoglu ve Kargin, 2006). Bu dönemde kaynaştırma eğitimlerinin başarılı bir şekilde devam ettirilmesinin birçok önemli unsuru bulunduğu belirtilmektedir. Bunlar arasında eğitim programının bireysel farklılıklar gözetilerek bireyselleştirilmesi, fiziki imkanların uygun hale getirilmesi, tipik ve atipik gelişim gösteren çocukların birlikte eğitim

alabilme durumları, anne-babaların, öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin kaynaştırma eğitimine yönelik görüş ve tutumları yer almaktadır (Kılıç, 2011). Erken çocukluk döneminde yapılan kaynaştırma uygulamalarının pek çok kişiye faydası bulunmaktadır. Bu uygulamaların gelişimsel farklılığı olan bireye faydası bulunduğu gibi bu eğitimleri gerçekleştiren eğitimcilere, tipik gelişim gösteren bireylere ve bu bireylerin ebeveynleri ile gelişimsel farklılığı olan bireylerin ebeveynlerine de olumlu faydalar sağlamaktadır (Batu ve Kırcaali-İftar, 2007).

Gelişimsel farklılık gösteren çocukların ilgileri, yetenekleri, yeterlilikleri ve yetersizlikleri bakımından öğretmenlerin bu bireylere yönelik farkındalığının bulunması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca öğretmenlerin çocukların bireysel farklılıklarını ve eğitsel ihtiyaçlarını da fark etmesi gerektiği belirtilmiştir. Öğrenme sürecinde öğretmenler tarafından bu durumların dikkate alınması gerekliliği vurgulanmıştır (Karaca, 2018). Kargın'ın (2004) gerçekleştirdiği çalışmada öğretmenlerin, özel gereksinimi olabilecek çocukları fark edemedikleri belirtilmiştir. Bununla birlikte öğretmenin bu çocukları fark ettiği zamanda ise durumun görmezden gelinerek çocukların tanınması için gerekli özenin gösterilmediğinden bahsedilmiştir. Bunun için öğretmenlerin, gelişimi farklı olan bu çocuklara kazandırılacak eğitsel becerilere ve özel eğitim hakkında yeterli bilgi birikimine sahip olmadıklarından dolayı bu tür sorunların ortaya çıkabileceği ihtimalinde bulunulmuştur (Kargın, 2004). Öğretmen sınıf içinde özel gereksinimi bulunan çocukları tipik gelişim gösteren çocuklardan ayırt edebilmeli ve gelişimi farklı olan çocukların gereksinimleri olan eğitimleri verebilmelidir (Yaralı, 2016).

1.2. Kaynaştırma Eğitiminde Öğretmenin Rolü

Sart, Ala, Yazlık ve Kantaş-Yılmaz (2004) araştırmalarında öğretmeni, gelişimsel farklılığı bulunan çocuğa en uygun şekilde eğitim ortamını sağlayacak ve sınıf ortamı içinde işbirliğini oluşturacak atmosferin geliştiricisi olarak tanımlamışlardır. Bu şekilde gelişimsel farklılık gösteren bu bireylerin ilk olarak sınıf içerisinde sonrasında okul ve toplum içerisinde yaşam sürecini aktif, herkes tarafından kabullenilmiş ve mutlu bir birey olarak sürdürmelerine fırsat verecek olan eğitimcinin, kaynaştırma eğitimindeki rolünün daha fazla önemli hale geldiği belirtilmiştir. Diken'in (2007) çalışmasında, kaynaştırma eğitimindeki öğretmenlere yüklenen roller belirlenirken "Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nin" dikkate alındığı belirtilmiştir. Bu sebeple sınıf içerisinde yer alan öğretmenlerin buldukları roller şu şekilde ifade edilmiştir: Öğretmenlerin özel gereksinimi bulunan bireyi tanımlayabilmesi ve eğitsel değerlendirmede bulunabilmesi için gelişimsel farklılığı olan çocukların bireysel farklılıklarını dikkate alarak eğitim programı hazırlayabilmesini içermektedir. Aynı zamanda öğretmenlerin rolleri arasında bu çocukların bireysel farklılıklarını gözeterek gelişim raporlarını düzenleyebilmesi, gelişimi farklı olan bireyleri fark edebilmesi ve ilgili yerlere yönlendirebilmesi de yer almaktadır. Bununla birlikte gerekli görüldüğü durumlarda okul içerisindeki özel eğitim değerlendirme kuruluna sınıf öğretmenin de katılabilmesi ve öğretmenin kaynaştırma uygulamasındaki çocuğun mevcut eğitim düzeyi, yetersizlik çeşidi, gereksinimi için araç-gereç ve öğretim yöntemleri açısından uyarlama çalışmaları yapabilmesi kaynaştırma eğitimindeki rollerindedir. Ayrıca öğretmenlerin belirtilen roller içinde çocuklara yönelik değerlendirme çalışmalarında ihtiyaç duyulan tedbirleri alması da bulunmaktadır (Diken, 2007; akt. Gezer, 2017).

Öğretmenin gelişimi farklı olan bireylere yönelik olumlu yönde kabullenme tutumu göstermesinin hem kendisi için hem de tipik ve atipik gelişim gösteren bireyler için bu uygulamaların etkililiğini artırabilmesi bakımından önemli olduğu belirtilmektedir (Temel, 2000). Gelişimsel farklılığı bulunan çocukların yaşlıları tarafından kabullenilmesinde tüm öğretmenlerin ve okulda yer alan personelin olumlu tutum sergilemeleri gerektiği ifade edilmektedir. Okul içinde bulunan personellerin tutumlarının olumlu yönde olabilmesi için sınıf öğretmenin rolü çok önemlidir. Fakat bu süreç içinde eğitimcilerin sorumluluğu sadece olumlu tutumların artırılması değildir (Kaya, 2013). Kaynaştırma eğitiminin gerçekleştirilmesi sürecinde, eğitimcilerin eğitim programlarını hazırlarken sınıfında bulunan tipik gelişim gösteren bireyleri ve ebeveynlerini de çalışmalara dahil edebilmesi gerektiği vurgulanmaktadır

(MEB, 2013). Öğretmenlerin, çocukların öğrenme süreçleri içerisinde aktif olarak yer alması gerektiği de bilinmektedir. Aynı zamanda öğretmenler, ailelere çocuklarını gözlem yapmaları konusunda teşvik etmelidirler. Böylece eğitim süreci içinde aileler aktif bir görev alarak, çocukların gelişimlerine katkı sağlayacaklar ve verimli eğitim döneminin gerçekleştirilmesine imkan vereceklerdir (Mindivanlı-Akdoğan, Koçak ve Subaşı, 2017).

1.3. Kaynaştırma Uygulamalarında Öğretmen Yeterliliği

Öğretmenlerin kaynaştırma eğitimi uygulamalarında problemlerle karşılaşmasının nedeninin, destek hizmetler bakımından gereken yardımı alamadıkları ile ilgili olduğu da düşünülmüştür (Gök ve Erbaş, 2011). Öğretmenin gelişimsel farklılık gösteren bireyleri, kaynaştırma eğitimi verecek sınıfı ve okulu genel olarak iyi tanıması gerektiği belirtilmektedir. Öğretmenin kaynaştırma uygulaması gerçekleştirilen okulu yeterince ve doğru bir şekilde tanıyarak nasıl imkanlara sahip olduğunu bilmesine ve bu imkanlardan en üst düzeyde yararlanabilmesine katkı sağlayacaktır. Gerekli araç-gereçler, yardım alınabilecek konu ile ilgili uzman kişiler gibi pek çok şeye ulaşabilmenin yolunu bilen öğretmen, kaynaştırma uygulamalarında işini kolaylaştıracaktır (Tanrıverdi-Kış, 2011). Kaynaştırma eğitimlerinin başarılı bir şekilde sürdürülebilmesinin sınıf ve alan öğretmenlerinin beraber bu uygulamalara yönelik bazı yeterlilikleri kazanabilmelerine bağlı olduğu belirtilmektedir. Öğretmenlerin kazanması gereken bu mesleki yeterlilikler arasında kaynaştırma uygulamalarına ilişkin ilkeleri bilme ve sınıfta bu ilkeleri uygulayabilme bulunmaktadır. Bununla birlikte özel gereksinimi olan çocukları tanıyabilmeleri ve bu çocukların eğitimlerinde uygun olan yöntem ve teknikleri uygulayabilmeleri yer almaktadır. Ayrıca öğretmenlerin kaynaştırma uygulamaları içinde gelişimsel farklılığı olan çocuklar için gelişimlerine uygun ölçme ve değerlendirme çalışmalarını gerçekleştirebilmeleri de bulunmaktadır (Battal, 2007).

2. Araştırmanın Önemi

Açıklanan alanyazın bilgilerine bakıldığında; kaynaştırma eğitimindeki öğretmen görüşlerinin çeşitli nedenlerle farklılık gösterdiği, bu farklılıkların olumlu ve olumsuz görüşler şeklinde genel bir bakış açısıyla incelendiği, kaynaştırma eğitiminde öğretmenlerin mesleki yeterliliklere sahip olmaları gerektiği, yapılan çalışmaların genel olarak üst kademedeki eğitim veren öğretmenlere uygulandığı ve kaynaştırma eğitimindeki öğretmen yeterlilikleri ile kaynaştırma eğitimlerini etkileyen faktörlerin önemi vurgulanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Yurt içi ile yurt dışındaki kaynaştırmaya ilişkin çalışmalar incelendiğinde birçok çalışmanın olduğu tespit edilmiştir (Artan ve Uyanık-Balat, 2003; Avramidis ve diğerleri, 2000; Çerezci, 2015; Dolapci, 2013; Evins, 2015; Gal, Schreur ve Engel-Yeger, 2010; Gezer, 2017; Karaca, 2018; Nacaroglu, 2014; Orhan, 2010; Özdemir, 2010; Temel, 2000; Varlier, 2004). Özellikle ülkemizde kaynaştırmaya ilişkin yapılan çalışmaların büyük bölümünü okul öncesi dönem dışındaki eğitim kademelerinde gerçekleştiği belirtilmektedir (Kılıç, 2011). Ulusal tez merkezinde yaptığımız incelemeler sonucunda okul öncesi dönemde kaynaştırma eğitime yönelik öğretmen yeterliliği ile ilgili herhangi bir tez çalışmasının olmaması, kaynaştırmaya yönelik görüşlerin genel olarak ifade ediliyor olup duygu, tutum, kaygı boyutlarına yönelik incelenen bir çalışmanın bulunmaması ve erken çocukluk dönemindeki kaynaştırma eğitimlerine yönelik çalışmaların kısıtlı olmasından dolayı bu araştırma önem kazanmaktadır.

3. Araştırmanın Amacı ve Problem Durumu

Bu durumdan yola çıkarak yapılan araştırmanın temel amacı, okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine yönelik duyguları, tutumları, kaygıları ile öğretmen yeterlilikleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaçla çalışmada aşağıdaki soruların yanıtları aranmıştır;

1. Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma uygulamalarına ilişkin duygu, tutum ve kaygı alt boyutları; yaş, mesleki deneyim süresi, sınıfında kaynaştırma eğitimi alan çocuk bulunması, özel eğitim gereksinimi bulunan çocuklara eğitim verme

- tecrübesi, özel gereksinimli yakını bulunmasına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
2. Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilikleri; yaş, mesleki deneyim süresi, sınıfında kaynaştırma eğitimi alan çocuk bulunması, özel eğitim gereksinimi bulunan çocuklara eğitim verme tecrübesi, özel gereksinimli yakını bulunmasına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
 3. Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin duygu, tutum ve kaygı alt boyutları ile kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeyleri arasında ilişki var mıdır?
 4. Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin duygu, tutum ve kaygı alt boyutları kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeylerini ne kadar açıklama gücüne sahiptir?

4. Yöntem

4.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma betimsel yöntem ile desenlenmiş ve değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla ilişkisel tarama yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Betimsel çalışma modeli “Tarama modellerinin, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımı olması” şeklinde açıklanmaktadır. Genel tarama modelleri ise “ilişkisel tarama modelleri” kullanılıp, “iki veya daha çok değişken arasında birlikte değişim durumunu ve derecesini belirlemeyi hedefleyen araştırma modelleri” şeklinde ifade edilmektedir. Açıklanan bu model çift yönlü olarak uygulanır ve korelasyon ile karşılaştırma yöntemlerinin kullanılması sonucu ilişki durumlarını açıklar (Karasar, 2006).

4.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini, 2018-2019 eğitim öğretim döneminde Çankırı il genelinde yer alan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarında ve özel okullarda görev yapan 109 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklem grubunda, belirli bir örnekleme yöntemi tercih edilmeden evrende bulunan tüm kişilere bu çalışma uygulanmıştır. Çalışmanın evreni belirlenirken çalışma grubuna kolay ulaşılabilirlik bakımından (Karasar, 2019) araştırmacının görev yaptığı yer, çalışmanın evreni olarak belirlenmiştir. Evrene ait özellikler Tablo.1’de açıklanmaktadır.

Tablo 1. Çalışma grubuna (N=109) ait özellikler

Özellikler	Kategoriler	Sayı (f)	Yüzde (%)
Yaş	20-25	23	21.1
	26-30	25	22.9
	31-35	29	26.6
	36 ve üstü	32	29.4
Deneyim süresi	0-2 yıl	17	15.6
	3-9 yıl	45	41.3
	10-15 yıl	31	28.4
	16 yıl ve üstü	16	14.7
Sınıfında bulunan toplam çocuk sayısı	10- 15	48	44.0
	16- 20	39	35.8
	21- 25	22	20.2
Özel eğitim ile ilgili eğitim alma düzeyi	Hiç	18	16.5
	Biraz (0-20 Saat)	33	30.3
	Orta (21-40 saat)	40	36.7
	Üst (40 saat üstü)	18	16.5
Sınıfında kaynaştırma eğitimi alan çocuk olması	Evet	28	25.7
	Hayır	81	74.3
Özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklara eğitim verme tecrübesi	Hiç	40	36.7
	Biraz (0-30 gün)	43	39.4
	Üst (en az 30 tam gün üstü)	26	23.9
Özel gereksinimli bir yakını olma	Evet	21	19.3
	Hayır	88	80.7

Tablo 1 incelendiğinde, okul öncesi öğretmenlerinin yaş değişkenine göre en fazla %29.4 (N=32) ile 36 ve üstü yaş grubunda buldukları ve deneyim süresi değişkenine göre en fazla %41.3 (N=45) ile 3-9 yıl arası deneyimi olanların yer aldığı belirlenmiştir. Ayrıca öğretmenlerin sınıfındaki toplam çocuk sayıları değişkenine göre en fazla %44.0 (N=48) ile 10-15 arası çocuk bulunduğu ve özel eğitim hakkında eğitim alma değişkenine göre en fazla %36.7 (N=40) ile orta (21-40 saat) düzeyde eğitim alanların bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte öğretmenlerin %74.3'nün (N=81) sınıfında kaynaştırma eğitimi alan çocuk bulunmadığı, özel eğitim ihtiyacı olan çocuklara eğitim verme deneyimi değişkenine göre en fazla %39.4 (N=43) ile biraz (0-30 gün) tecrübesi olanların tespit edildiği ve %80.7'sinin özel gereksinimli bir yakını olduğu belirlenmiştir.

4.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmaya ait verilere ulaşılırken, araştırmacının oluşturduğu ve araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik bilgilerinin bulunduğu "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Bununla birlikte bu çalışmada Bayar'ın (2015) Türkçe uyarlamasını yaptığı "Kaynaştırma Uygulamalarında Öğretmen Yeterliği Ölçeği" ve Bayar, Özşakın ve Bardak (2015) tarafından Türkçeye uyarlamasının gerçekleştirildiği "Kaynaştırma Eğitimi İle İlgili Duygular, Tutumlar ve Kaygılar Ölçeği" kullanılmıştır.

4.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Bu form, çalışma verilerine etki edebileceği düşünülen soruların oluşturularak araştırmaya katılan öğretmenlerin kişisel bilgilerinin toplanması için hazırlanmıştır. Bu formun içinde "yaş, mesleki deneyim süresi, sınıfında bulunan toplam çocuk sayısı, sınıfında kaynaştırma eğitimi alan çocuk bulunması, sınıfında yer alan kaynaştırma eğitimi alan çocuğun engel türü, özel eğitim ile ilgili eğitim alma düzeyi, özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklara eğitim verme tecrübesi ve özel gereksinimli bir yakını olma" ifadelerinin yer aldığı maddeler bulunmaktadır.

4.3.2. Kaynaştırma Uygulamalarında Öğretmen Yeterliği Ölçeği

Umesh Sharma, Tim Loreman ve Chris Forlin (2011) tarafından oluşturulan "Kaynaştırma Uygulamalarında Öğretmen Yeterliği Ölçeği (KUÖYÖ)" içerisinde 18 madde yer almaktadır. Likert tipi olarak 6'lı bir derecelendirmeye sahiptir. Bunlar, "Kesinlikle Katılmıyorum" (1), "Katılmıyorum" (2), "Kısmen Katılmıyorum" (3), "Kısmen Katılıyorum" (4), "Katılıyorum" (5), "Kesinlikle Katılıyorum" (6) şeklinde yer almaktadır. Bayar (2015) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılmıştır. Bu ölçeğin amacı ise öğretmenlerin kaynaştırma uygulamaları içindeki yeterlilik düzeylerini belirlemek olmuştur. Ölçek 3 boyuttan oluşmakta ve ölçeğin kaynaştırma eğitimine yönelik "birinci boyutu; Öğretim Yeterliği, ikinci boyutu; İşbirliği Yeterliği, üçüncü boyutu; Sınıf Yönetimi Yeterliği" olarak belirlendiği ifade edilmiştir. Bu ölçeğin Türkçe uyarlamasındaki geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı .89 olarak tespit edilmiştir. Türkçeye uyarlaması yapılan bu ölçek geçerlik ve güvenilirlik bakımından değerlendirilebilir bir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bayar, 2015). Bu araştırmanın güvenilirlik çalışmasında ölçeğin iç tutarlık katsayısı .89 olarak tespit edilmiştir. Verilerin faktör analizi için uygun olduğuna Kaiser Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO) değeri ve Bartlett's Test of Sphericity (Bartlett test) sonucuna göre karar verilmiştir. Elde edilen veriler üzerinden hesaplanan KMO değeri 0.836 ve Bartlett test değeri 1106.666 (df=153 p<.001) olarak elde edilmiştir. Elde edilen bu değerler verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2012).

4.3.3. Kaynaştırma Eğitimi İle İlgili Duygular, Tutumlar ve Kaygılar Ölçeği (KEİDTKÖ)

Bu ölçek ilk olarak Chris Forlin, Chris Earle, Tim Loreman ve Umesh Sharma tarafından 2011 yılında geliştirilmiştir. Bayar, Özşakın ve Bardak 2015 yılında Türkçe uyarlamasını yapmışlardır. "Kaynaştırma Eğitimi İle İlgili Duygular, Tutumlar ve Kaygılar Ölçeği (KEİDTKÖ)" bu çalışmada veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Bu ölçekte 15

madde bulunmaktadır. Derecelendirme olarak 4'lü likert tipi olarak geliştirilmiştir. Ölçekteki toplam puanlar 15 ile 60 arasında bir değere sahiptir. Alınan puanların yüksek olması bireyin kaynaştırma eğitimine yönelik duygular, tutumlar ve kaygılarının yüksek olduğunu ifade etmektedir. Bu ölçek; duygu, tutum ve kaygı şeklinde 3 alt boyuttan oluşmuştur. Alt boyutların her birinde beş madde bulunmaktadır. Alınabilecek toplam puanlar 5-20 arasındaki değerlerle değişkenlik göstermektedir. Duygu alt boyutundaki maddelerin (2, 5, 9, 11, 13) olumsuz ifadeler içermesinden dolayı istatistik hesaplamalarında maddelerin ters kodlanmasıyla işlemler gerçekleştirilmiştir. Bu işlemin sonucunda duygu alt boyutundaki toplam değerlerin negatif olması halinde kaynaştırma eğitimine yönelik duyguların olumlu anlam ifade ettiği açıklanmıştır. Bayar ve diğerlerinin (2015) Türkçeye uyarlamasını yaptığı ölçeğe ait güvenilirlik Cronbach Alpha değeri .88 olarak tespit edilmiştir. Türkçeye uyarlaması yapılan bu ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bayar, Özşakin ve Bardak, 2015). Bu çalışmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .71 olarak saptanmıştır. Veriler üzerinden hesaplanan KMO değeri 0.654 ve Bartlett test değeri 412.386 (df=105 p<.001) olarak elde edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda verilerin faktör analizine uygun olduğu görülmektedir (Büyüköztürk, 2012).

4.4. Verilerin Toplanması

Çalışmada kullanılmış olan veri toplama araçlarının uygulanması için öncelikle ölçek sahiplerinden e-posta aracılığı ile izinler istenmiş ve ölçek izinleri alındıktan sonra gerçekleştirilecek araştırma için gerekli olan Etik Kurul İzni Çankırı Karatekin Üniversitesi'nden 12.10.2018 tarihinde 2018/63 sayılı karar ile alınmıştır. Çankırı Karatekin Üniversitesi aracılığıyla yazışma yöntemi kullanılarak Çankırı İl Milli Eğitim Müdürlüğünden gereken izinler alınmıştır. Araştırmanın ölçekleri elektronik ortam vasıtasıyla öğretmenlere ulaştırılarak uygulanmıştır. Ayrıca Çankırı il merkezinde bulunan okullara gidilerek öğretmenler ile görüşülüp araştırma hakkındaki bilgiler yüz yüze de açıklanmıştır. İlçe merkezlerinde ve köylerde olan öğretmenlere ulaşabilmek için ilgili okul müdürlükleriyle telefonla görüşülerek çalışmanın veri toplama araçları anlatılmış ve elektronik ortam aracılığıyla gönderilmiştir. Araştırma verileri 2018-2019 eğitim öğretim döneminde Çankırı il geneli düzeyinde olan 109 okul öncesi öğretmenin hepsine ulaşılarak toplanmıştır.

4.5. Verilerin Analizi

Araştırma grubunda bulunan verilerin istatistiksel değerlendirilmesi SPSS 22.0 bilgisayar paket programları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler "ortalama \pm standart sapma, sayı ve yüzde" olarak açıklanmıştır. Çalışmadan elde edilen verilerin kaynaştırmaya ilişkin duygular, tutumlar ve kaygılar ölçeği için çarpıklık değeri -0.37 ve basıklık değeri 0.12 olarak bulunmuştur. Kaynaştırma uygulamalarındaki öğretmen yeterliliği ölçeğinde ise çarpıklık değeri -0.31 ve basıklık değeri 0.74 olarak tespit edilmiştir. Bu değerlerin -1 ve +1 aralığında bulunduğu belirlenmiş ve Tabachnick ve Fidell'e (2013) göre bu değerler sosyal bilimler alanı için verilerin normal dağılım gösterdiğini açıklamaktadır. Bu sebeple hipotez testleri olarak parametrik verilerin analizinde kullanılan "İlişkisiz Grup T-Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi ile LSD Post Hoc Testleri" kullanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık sınırı olarak "p<0.05" değeri kabul edilmiştir. Ayrıca ölçekler arası ilişkinin incelenmesi için "Pearson Korelasyon Analizi" ile değişkenlerin birbirini açıklama gücünü tespit etmek için tek bağımsız ve bağımlı değişkenin bulunmasıyla "Basit Doğrusal Regresyon Analizi" kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2012). Araştırma verileri toplandıktan sonra öğretmenlerin sınıfları içinde yer alan kaynaştırma eğitimi verilen çocuğun engel türü değişkeni, dağılımlardaki oranın yetersiz düzeyde olmasından dolayı analizlere dahil edilmemiştir.

5. Bulgular

Araştırmaya katılan öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin duygu, tutum, kaygı alt boyutlarının ve kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeylerinin yaş

değişkenine göre toplam puan ortalamalarına ilişkin ANOVA testi sonuçları Tablo 2’de açıklanmaktadır.

Tablo 2. Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine yönelik duygu tutum kaygı alt boyutlarının ve kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterliliklerinin yaş değişkenine göre toplam puan ortalamalarına ilişkin ANOVA testi sonuçları

	Yaş	n	Min.	Max.	Ortalama	ss	F	p
Duygu	20-25	23	7.00	15.00	9.7391	2.43492	.478	.698
	26-30	25	6.00	13.00	9.3600	1.80000		
	31-35	29	7.00	13.00	10.0345	2.04385		
	36 ve üstü	32	5.00	15.00	9.6875	2.00704		
Tutum	20-25	23	5.00	16.00	10.3043	3.25346	.995	.398
	26-30	25	5.00	19.00	10.9600	3.58794		
	31-35	29	6.00	19.00	11.7241	2.71104		
	36 ve üstü	32	6.00	18.00	11.2188	2.51106		
Kaygı	20-25	23	7.00	18.00	12.2174	2.69607	.889	.449
	26-30	25	6.00	18.00	11.0800	3.16122		
	31-35	29	5.00	19.00	12.7586	3.19212		
	36 ve üstü	32	5.00	16.00	12.0938	2.60718		
Öğretmen Yeterlilikleri	20-25	23	80.00	105.00	91.8261	6.42192	2.288	.083
	26-30	25	72.00	108.00	90.0400	10.79151		
	31-35	29	61.00	108.00	84.8621	10.30508		
	36 ve üstü	32	54.00	108.00	88.4375	11.34485		

* $p < .05$

Tablo 2 incelendiğinde, öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin duygu, tutum, kaygı alt boyutları ve kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeyleri ile yaş değişkeni arasında anlamlı farklılaşma görülmemiştir ($p > .05$). Ortalama puanlara bakıldığında öğretmenlerin kaynaştırmaya yönelik duygu, tutum ve kaygı düzeylerinde en yüksek ortalama puana sahip olan grup 31 ile 35 yaş arasında bulunanlar olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte bu çalışmada 20 ile 25 yaş arasında yer alan okul öncesi öğretmenlerinin öğretmen yeterlilik düzeyleri ise diğer gruptaki öğretmenlere göre ortalama puanları daha yüksek bulunmuştur.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin duygu, tutum, kaygı alt boyutlarının ve kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeylerinin mesleki deneyim süresi değişkenine göre toplam puan ortalamalarına yönelik ANOVA testi sonuçları Tablo 3’de açıklanmaktadır.

Tablo 3. Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine yönelik duygu tutum kaygı alt boyutlarının ve kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterliliklerinin mesleki deneyim süresi değişkenine göre toplam puan ortalamalarına ilişkin ANOVA testi sonuçları

	Deneyim süresi	n	Min.	Max.	Ortalama	ss	F	p
Duygu	0-2 yıl	17	7.00	15.00	9.9412	2.43594	.532	.661
	3-9 yıl	45	6.00	14.00	9.5778	1.88883		
	10-15 yıl	31	6.00	15.00	10.0000	2.30940		
	16 yıl ve üstü	16	5.00	12.00	9.3125	1.57982		
Tutum	0-2 yıl	17	5.00	16.00	10.5882	3.26073	.308	.820
	3-9 yıl	45	5.00	19.00	11.0889	3.33591		
	10-15 yıl	31	6.00	19.00	11.4516	2.74273		
	16 yıl ve üstü	16	6.00	15.00	11.0000	2.25093		
Kaygı	0-2 yıl	17	7.00	15.00	12.0588	2.51174	.889	.449
	3-9 yıl	45	6.00	19.00	11.8222	3.20006		
	10-15 yıl	31	5.00	19.00	12.7419	2.79246		
	16 yıl ve üstü	16	5.00	15.00	11.4375	2.89756		
Öğretmen Yeterlilikleri	0-2 yıl	17	80.00	105.00	91.5294	6.26616	2.271	.085
	3-9 yıl	45	67.00	108.00	88.2667	10.18778		
	10-15 yıl	31	54.00	108.00	85.4194	11.69551		
	16 yıl ve üstü	16	68.00	108.00	92.3750	9.56295		

* $p < .05$

Öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin duygu, tutum, kaygı alt boyutları ve kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeyleri ile öğretmenlik deneyim süresi değişkeni arasındaki ANOVA testi sonucunun yer aldığı Tablo 3 incelendiğinde, mesleki deneyim süreleri ile anlamlı olarak farklılaşmadığı görülmektedir ($p > .05$). Ortalama puanlara bakıldığında, 10-15 yıl arası mesleki deneyime sahip olan öğretmenlerin kaynaştırmaya yönelik duygu, tutum ve kaygı düzeylerinin daha yüksek bulunduğu saptanmıştır. Ayrıca 16 yıl ve üzerinde öğretmenlik deneyimine sahip öğretmenlerin ise kaynaştırmaya yönelik öğretmen yeterlilik düzeyi ortalama puanlara bakılarak daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin duygu, tutum, kaygı alt boyutlarının ve kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeylerinin sınıfı içinde kaynaştırma eğitimi alan çocuk bulunma değişkenine göre “T-Testi” sonuçları Tablo 4’de açıklanmaktadır.

Tablo 4. Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine yönelik duygu tutum kaygı alt boyutlarının ve kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterliliklerinin sınıfında kaynaştırma eğitimi alan çocuk bulunma değişkenine göre “T-Testi” sonuçları

	Cevaplar	n	Ortalama	ss	t	p
Duygu	Evet	28	10.3929	2.23340	2.053	.575
	Hayır	81	9.4815	1.95007		
Tutum	Evet	28	10.6071	1.81229	-1.012	.004*
	Hayır	81	11.2716	3.30156		
Kaygı	Evet	28	12.4286	2.74103	.759	.315
	Hayır	81	11.9383	3.01391		
Öğretmen Yeterlilikleri	Evet	28	86.7143	9.55629	-1.111	.300
	Hayır	81	89.2099	10.46866		

* $p < .05$

Tablo 4 incelendiğinde, çalışmada yer alan 109 öğretmenden 28’inin sınıfı içinde kaynaştırma eğitimi verilen çocuk bulunduğu görülmektedir. Gerçekleştirilen “Bağımsız Gruplar T-Testi” sonucunda öğretmenlerin sınıfları içinde kaynaştırma eğitimine dahil olan çocuk olmasının, kaynaştırmaya yönelik duygular, kaygılar alt boyutları ve kaynaştırma

uygulamalarındaki öğretmen yeterlikleri ile ilişkisi incelenerek anlamlı farklılaşma bulunmamışken ($p>.05$), kaynaştırmaya ilişkin tutum alt boyutu ile olumsuz yönde anlamlı farklılaşma belirlenmiştir ($p<.05$).

Araştırmaya katılan öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin duygu, tutum ve kaygı alt boyutlarının ve kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterliliklerinin özel eğitim hakkında eğitim verme değişkenine göre toplam puan ortalamalarına ilişkin ANOVA ve LSD Post Hoc testi sonuçları Tablo 5’de açıklanmaktadır.

Tablo 5. Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine yönelik duygu tutum ve kaygı alt boyutlarının ve kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterliliklerinin özel eğitim hakkında eğitim verme değişkenine göre toplam puan ortalamalarına ilişkin ANOVA ve LSD Post Hoc testi sonuçları

	Eğitim Verme	n	Min	Max.	Ortalama	ss	F	p
Duygu	Hiç	40	6.00	15.00	9.9750	2.05673	.552	.578
	Biraz (0-30 gün)	43	6.00	15.00	9.6279	2.03567		
	Üst (en az 30 tam gün üstü)	26	5.00	13.00	9.4615	2.12096		
Tutum	Hiç	40	6.00	19.00	11.3250	3.17351	2.429	.093
	Biraz (0-30 gün)	43	7.00	18.00	11.5581	2.48138		
	Üst (en az 30 tam gün üstü)	26	5.00	19.00	10.0000	3.32265		
Kaygı	Hiç	40	5.00	19.00	12.7750	2.88664	2.177	.118
	Biraz (0-30 gün)	43	5.00	15.00	11.8605	2.42587		
	Üst (en az 30 tam gün üstü)	26	6.00	19.00	11.3077	3.60854		
Öğretmen Yeterlilikleri	**Hiç c	40	61.0 0	108.0 0	86.1250	10.22864	3.994	.021*
	**Biraz (0-30 gün) b	43	54.0 0	105.0 0	88.0698	10.13808		
	**Üst (en az 30 tam gün üstü) a	26	79.0 0	108.0 0	93.1538	9.31533		

* $p < .05$

** : LSD Post Hoc Test ($<.05$) sonucuna göre $a>b$, $a>c$

Tablo 5 incelendiğinde, öğretmenlerin kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeyleri özel eğitim hakkında eğitim verme değişkenine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p<.05$). Ayrıca öğretmenlerin kaynaştırma uygulamalarına ilişkin duygular, tutumlar ve kaygılar alt boyutlarının özel eğitimle ilgili eğitim verme değişkenine göre ilişkisi incelendiğinde anlamlı olarak farklılık görülmediği tespit edilmiştir ($p>.05$). Yapılan LSD Post Hoc testi sonucunda, eğitim verme deneyimi 30 gün ve üstünde bulunan eğitimcilerin 0 ile 30 gün aralığında eğitim verme deneyimine ve hiç deneyimi bulunmayan eğitimcilere oranla kaynaştırma eğitimlerindeki öğretmen yeterliliklerinin yüksek bulunduğu belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin duygu, tutum ve kaygı alt boyutlarının ve kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterliliklerinin özel gereksinimi olan bir yakınının bulunması değişkenine göre “T-Testi” sonuçları Tablo 6’da açıklanmaktadır.

Tablo 6. Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine yönelik duygu tutum ve kaygı alt boyutlarının ve kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterliliklerinin özel gereksinimli bir yakını bulunma değişkenine göre “T-Testi” sonuçları

	Cevaplar	n	Ortalama	ss	t	p
Duygu	Evet	21	9.1429	2.74382	-1.428	.047*
	Hayır	88	9.8523	1.84789		
Tutum	Evet	21	10.7619	3.34522	-.575	.341
	Hayır	88	11.1818	2.92255		
Kaygı	Evet	21	11.5714	3.31016	-.853	.449
	Hayır	88	12.1818	2.85490		
Öğretmen Yeterlilikleri	Evet	21	87.1429	11.93434	-.707	.707
	Hayır	88	88.9091	9.86185		

* $p < .05$

Çalışmaya katılan öğretmenlerin kaynaştırmaya yönelik duygu, tutum, kaygı alt boyutları ve kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeyleri ile gelişimsel farklılığı olan yakınının bulunması değişkenine göre “T-Testi” sonuçlarının yer aldığı Tablo 6’ya bakıldığında, çalışmada yer alan 109 öğretmenden 21’inin gelişimsel farklılığı olan bir yakınının bulunduğu görülmektedir. Araştırmadaki duygular alt boyutunda yer alan maddelerin ters kodlanmasından dolayı test sonucunun negatif olması pozitif yönde anlamlı farklılaşma bulunduğunu göstermektedir. Bu analiz sonucunda da öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin duygu alt boyutu ile gelişimsel farklılık gösteren yakını bulunma değişkeni arasında anlamlı farklılık tespit edilmiş ($p < .05$); kaynaştırma eğitimine yönelik tutumlar, kaygılar alt boyutları ve kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilikleri ile farklılaşma bulunmadığı belirlenmiştir ($p > .05$).

Araştırmaya katılan öğretmenlerin kaynaştırmaya yönelik duygu, tutum ve kaygı alt boyutlarıyla kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeyleri arasındaki “Pearson Korelasyon Analizi” sonuçları Tablo 7’de açıklanmaktadır.

Tablo 7. Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine yönelik duygu tutum ve kaygı alt boyutları ile kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilikleri arasındaki Pearson Korelasyon Analiz sonuçları (N=109)

	1	2	3	4
1.Öğretmen Yeterlilikleri	1			
2.Duygu	-.352**	1		
3.Tutum	-.280**	.178	1	
4.Kaygı	-.360**	.377**	.286**	1

** $p < .01$

Tablo 7’deki Pearson Korelasyon testine bakıldığında, öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin duyguları, tutumları ve kaygıları alt boyutlarının kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeyleri ile ilişkisi incelenerek anlamlı ilişki bulunduğu saptanmıştır ($p < .01$). Kaynaştırmaya ilişkin duygular alt boyutunda yer alan maddeler ters kodlandığı için pozitif yönde anlamlı ilişki bulunduğu belirlenmiştir ($p < .01$). Ayrıca kaynaştırma uygulamalarında öğretmen yeterliliği ile kaynaştırmaya ilişkin tutumlar ve kaygılar alt boyutları arasındaki ilişki incelenmiş ve negatif yönde anlamlı ilişki bulunduğu saptanmıştır ($p < .01$). Bu sonuçla çalışmaya katılan öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin duygu düzeyleri olumlu yönde yükseldikçe kaynaştırma eğitimindeki öğretmen yeterlilik düzeylerinin de olumlu yönde yükseldiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte kaynaştırmaya ilişkin tutum ve kaygı düzeyleri ile öğretmen yeterlilik düzeyleri arasındaki ilişki incelendiğinde ters yönde ilişkinin bulunduğu belirlenmiştir. Çalışmaya katılan öğretmenlerin, gelişimsel farklılığı bulunan çocukları normal sınıf içinde eğitim alabilmelerine yönelik olumsuz tutumlarının olması ve kaygı düzeylerinin düşük olması, öğretmen yeterlilik düzeylerini olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin kaynaştırmaya yönelik duygu, tutum ve kaygı alt boyutlarıyla kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeylerine ilişkin “Regresyon Analizi” sonuçları Tablo 8’de açıklanmaktadır.

Tablo 8. Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine yönelik duygu tutum ve kaygı alt boyutları ile kaynaştırma uygulamalarında öğretmen yeterliliklerine ilişkin “Regresyon Analizi” sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	R	R ²	β	t	F	p
Öğretmen Yeterlilikleri	Duygu	.352	.124	-.352	-3.895	15.174	*.000
	Tutum	.280	.078	-.280	-3.013	9.076	*.003
	Kaygı	.360	.129	-.360	-3.987	15.896	*.000

* $p < .001$

Çalışmaya katılan öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin duygular, tutumlar ve kaygılar alt boyutlarının kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeylerine yönelik “Regresyon Analizi” sonuçlarının bulunduğu Tablo 8 incelendiğinde, anlamlı farklılaşmanın bulunduğu görülmektedir ($p < .001$). Kaynaştırma uygulaması içindeki öğretmen yeterlilik düzeylerinin belirleyicisi olarak, kaynaştırmaya ilişkin duygu alt boyutu ile ilişkisini %12 düzeyinde ($R^2=.124$), tutum alt boyutu ile ilişkisini %08 düzeyinde ($R^2=.078$), kaygı alt boyutu ile ilişkisini ise % 13 düzeyinde açıkladığı görülmüştür ($R^2=0.129$). Bu sonuca göre okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin duygu düzeylerinin, kaynaştırma eğitimlerindeki öğretmen yeterlilik düzeylerini pozitif yönde açıklayabildiği tespit edilmiştir. Çalışmaya katılan öğretmenlerin kaynaştırmaya yönelik tutum ve kaygı düzeylerinin, kaynaştırma uygulaması içindeki öğretmen yeterlilik düzeylerini ise negatif yönde açıklayabildiği bulunmuştur.

Tartışma ve Sonuç

Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda; öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin duyguları, tutumları, kaygıları ve kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilikleri ile yaş değişkeni arasında anlamlı düzeyde farklılaşma görülmediği tespit edilmiştir. Bu bulgu sonucunda öğretmenlerin yaşları kaynaştırma eğitimi hakkında duygu, tutum, kaygıları ile bu uygulamalardaki öğretmen yeterliliklerini etkilememektedir. Alanyazın incelendiğinde benzer sonuçlar da görülmektedir. Nacaroglu (2014) araştırmasında “Öğretmenlerin Kaynaştırma Eğitimi Uygulamalarına İlişkin Durumlar, Kaynaştırma Eğitimi Uygulamalarına İlişkin Tutum ve Etkiler ve Kaynaştırma Eğitimi Uygulamalarının Öğretmenlere Getirdiği İlave Durumlar” alt boyutları ile yaş değişkeni arasındaki ilişkiyi incelemiş ve anlamlı düzeyde farklılaşmadığını tespit etmiştir. Üstün ve Bayar (2017) gerçekleştirdikleri araştırmalarında “öğretmenlerin kaynaştırma hakkındaki duygu, kaygı ve tutum” alt boyutlarıyla yaş değişkeni arasındaki ilişkiye bakarak anlamlı farklılık bulunmadığını saptamışlardır. Bu durumun sebebi olarak öğretmenlerin özel gereksinimli çocuklara yönelik görüşlerinin ve öğretmen yeterliliklerinin yaş değişkeni ile değil bu çocuklarla ortak yaşantılarının bulunması sonucu etkilenebileceği düşünülebilir. Bu çalışmadaki sonucun aksine öğretmenlerin yaş değişkeni ile kaynaştırma arasındaki ilişkiyi inceleyen ve anlamlı farklılık gösteren çalışmalar da yer almaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin yaşları arttıkça kaynaştırma eğitimine yönelik tutum düzeylerinin de olumsuz bulunduğu belirlenmiştir (Gal vd., 2010; Özdemir, 2010). Dolapci (2013) çalışmasını öğretmen adaylarıyla yapmıştır. Araştırmanın bulguları sonucunda 23 ve üstünde yaşa sahip öğretmen adaylarının gelişimsel farklılığı bulunan bireyleri tanımaya yönelik yeterlilik düzeyleri, araştırmaya katılan 20, 21, 22 yaşındaki öğretmen adaylarına oranla yüksek bulunduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara bakıldığında öğretmenlerin yaşlarının ilerlemesinin özel çocuklarla olan eğitsel süreçlerde gerekli çalışmaları yapmalarında, güncel eğitim programlarını ve teknolojilerini takip etmelerinde zorlanabileceklerinden dolayı tutumlarının olumsuz olarak etkilenebileceği düşünülebilir. Öğretmen adaylarında ise özel çocukları tanıyabilmede kendilerini yeterli görme durumlarının yaş ile bağlantılı olarak almış oldukları eğitim ve deneyimlerin etkili olduğu söylenebilir.

Mesleki deneyim süresi değişkenine bakıldığında, bu araştırmaya katılan öğretmenlerin mesleki deneyimleri ile kaynaştırmaya ilişkin duyguları, tutumları, kaygıları ve kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlikleri arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Elde edilen bulgunun sonucunda öğretmenlerin mesleki tecrübeleri kaynaştırma eğitimi hakkında duygu, tutum, kaygıları ile bu uygulamalardaki öğretmen yeterliliklerini etkilemediği belirlenmiştir. Alanyazın incelendiğinde bu araştırmanın bulgusuna benzer çalışma da bulunduğu görülmektedir. Emam ve Mohamed (2011) araştırmalarında mesleki deneyim ile öğretmen yeterlilik düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemişler ve doğrudan ilişki bulunmadığını tespit etmişlerdir. Bu sonuca bakıldığında sınıfında özel gereksinimli çocuk olmayan ve bu çocuklarla ortak yaşantı geçirmeyen öğretmenlerin mesleki deneyim sürelerinin artması durumunda dahi kaynaştırmaya yönelik duygu, tutum, kaygı düzeyleri ile bu uygulamalardaki öğretmen yeterliliklerini etkileyemeyeceği şeklinde yorumlanabilir.

Çalışmada yer alan öğretmenlerin sınıfı içinde kaynaştırma eğitimi alan çocuk bulunması değişkeni bakımından kaynaştırma uygulamaları içerisindeki öğretmen yeterlikleri ile kaynaştırmaya ilişkin duygu ve kaygı alt boyutları düzeyinde farklılaşma bulunmadığı, tutum alt boyutunda ise olumsuz yönde farklılaşma bulunduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu neticesinde sınıfında kaynaştırma eğitimi alan çocuk bulunan öğretmenlerin, gelişimsel farklılığı olan çocukların normal sınıf içinde eğitim alabilmelerine ilişkin tutumlarını olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir. Özdemir (2010) çalışmasında, öğretmenlerin sınıf içinde kaynaştırma eğitimi verdiği çocuk yoksa kaynaştırmaya ilişkin tutum düzeylerinin olumlu yönde bulunduğu sonucunu tespit etmiştir. Gezer (2017) araştırmasında, gelişimsel farklılığı bulunan çocukların tam zamanlı kaynaştırma programına dahil edilmesinin öğretmenler tarafından uygun bulunmadığına yönelik öğretmen görüşleri olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte çalışmaya katılan öğretmenlerin sınıfları içinde kaynaştırma eğitimi verilen çocuk bulunmasının, kaynaştırmaya ilişkin öğretmen tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini tespit etmiştir. Scruggs ve Mastropieri (1996) gerçekleştirdikleri araştırmada, öğretmenlerin birçoğunun kaynaştırmaya ilişkin eğitimlerin olmasını kabul ettiklerini, ancak gelişimsel farklılığı olan bir çocuğun kendi sınıfları içinde yer almasına yönelik istekli olmadıklarını belirlemişlerdir. Gerek bu araştırma bulgusunun sonucu gerekse alanyazındaki benzer sonuçlar dikkate alındığında çalışmaya katılan öğretmenlerin, sınıfları içerisindeki gelişimsel farklılığı bulunan çocuğun yetersizlik türü ya da düzeyinin ağır olması gibi faktörlerin öğretmenlerin tutumlarını etkileyebileceği şeklinde açıklamada bulunulabilir.

Özel eğitim gereksinimi bulunan çocuklara yönelik eğitim verme deneyimi değişkeni bakımından araştırmaya katılan öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin duygu, tutum ve kaygı düzeyleri ile anlamlı olarak ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgu sonucunda öğretmenlerin gelişimsel farklılığı bulunan çocuklarla bir arada bulunma sürelerinin kaynaştırmaya ilişkin duygu, tutum ve kaygı düzeylerini etkilemediği sonucuna ulaşılabilir. Alanyazında yapılan araştırmalar incelendiğinde, bu çalışmanın sonucuna benzer olarak öğretmenlerin eğitim verme düzeyleri ile kaynaştırma hakkındaki görüşleri arasında ilişki incelenmiş ve farklılaşma tespit edilememiştir (Özdemir, 2010; Temel, 2000). Bu sonucun aksine Üstün ve Bayar (2017) araştırmalarında kaynaştırmaya yönelik “duygu, tutum ve kaygı” alt boyutlarıyla özel gereksinimi olan bireylere eğitim verme deneyimi arasındaki ilişkiye bakmışlar ve anlamlı farklılaşmanın bulunduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmaya katılan öğretmenlerin özel eğitime ilişkin eğitim verme deneyimi olmasının bu alanda hiç tecrübesi olmayanlara oranla olumlu tutumlara sahip olduklarını belirlemişlerdir. Gal ve diğerleri (2010) gerçekleştirdikleri araştırmalarında öğretmenler içinden gelişimsel farklılığı bulunan çocuklara yönelik eğitim verme tecrübesi olanların kaynaştırmaya yönelik tutum düzeylerinin olumsuz yönde olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Bunun dışında elde edilen diğer bulguya göre, bu çalışmada eğitim verme deneyimi 30 gün ve üstünde bulunan eğitimcilerin, hiç deneyimi bulunmayan ve 0 ile 30 gün aralığında deneyime sahip eğitimcilere oranla kaynaştırma eğitimlerindeki öğretmen yeterliliklerinin yüksek bulunduğu belirlenmiştir. Farklı bir ifadeyle

eğitim verme zamanı fazlaştıkça kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeyleri de yükselmektedir. Temel (2000) yaptığı çalışmada da öğretmenlerin kaynaştırma programına dahil olan çocuklara eğitim verdikçe mesleki yeterlilik düzeylerini geliştirdiği sonucuna ulaşmıştır. Elde edilen bulgunun sonucunda gelişimsel farklılığı bulunan çocuklara eğitim vermekte olan öğretmenlerin kaynaştırma eğitiminde tecrübe kazanmalarıyla farklı yöntem ve teknikleri öğrenerek uygulama yapabileceğinden dolayı kaynaştırmaya ilişkin öğretmen yeterlilik düzeylerinin de gelişebileceği çıkarımında bulunulabilir.

Özel gereksinimli bir yakını olma değişkeni bakımından bu çalışmaya katılan öğretmenlerin gelişimsel farklılık gösteren yakınının bulunması, kaynaştırmaya ilişkin duygu düzeylerini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Elde edilen bulgu sonucunda gelişimsel farklılığı bulunan kişilerle aynı ortam içinde yaşama fırsatı olan eğitimcilerin, gelişimi farklılık gösteren bu bireylere yönelik duygu durumlarının olumlu yönde bulunduğu sonucuna ulaşabilmektedir. Araştırmadaki elde edilen bu bulgunun tersine, öğretmenlerin özel gereksinimi bulunan yakını olma değişkeni ve kaynaştırma eğitimlerine yönelik görüşleri arasında farklılaşma tespit edilemeyen çalışmalar da yer almaktadır (Özdemir, 2010; Temel, 2000). Alanyazındaki bu çalışma sonuçlarına bakıldığında araştırmaya katılan öğretmenlerin özel gereksinimli yakını bulunmadığı ya da öğretmenlerin bu çocuklarla bir arada bulunma durumlarının olmadığı düşünülebilir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda yapılan korelasyon analizi sonucunda ise çalışmaya katılan öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin duygu düzeyleri olumlu yönde yükseldikçe kaynaştırma eğitimlerindeki öğretmen yeterlilik düzeylerinin de olumlu yönde yükseldiği tespit edilmiştir. Elde edilen bulgu sonucunda gelişimsel farklılığı bulunan çocuklara ilişkin olumlu duyguları olan öğretmenlerin, bu çocukların eğitim süreçlerinde de mesleki yeterlilikleri yönünden kendilerini geliştirebilecekleri sonucu çıkarılabilir. Ayrıca kaynaştırmaya ilişkin tutum düzeyleri ve öğretmen yeterlilik düzeyleri arasındaki ilişki incelendiğinde ters yönde ilişkinin bulunduğu belirlenmiştir. Çalışmaya katılan öğretmenlerin gelişimsel farklılığı bulunan çocukların normal sınıf içinde eğitim alabilmelerine yönelik olumsuz tutumlarının olması, eğitimcilerin öğretmen yeterlilik düzeylerini olumlu olarak etkilediği tespit edilmiştir. Elde edilen neticeye göre gelişimsel farklılığı bulunan çocukların normal sınıf dışındaki başka bir eğitim ortamında bulunmalarını düşünen öğretmenlerin, kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeylerinin yüksek olabileceği varsayımında bulunulabilir. Varlier (2004) araştırmasında, öğretmenlerin kaynaştırma uygulamalarına yönelik isteği bulunmasına rağmen kaynaştırmaya ilişkin yeterli bilgiye sahip olmadıkları sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırmayla eğitimcilerin kaynaştırma hakkında olumlu tutumu bulursa bile öğretmen yeterlilik düzeylerinin olumsuz yönde olabileceği sonucu çıkarılabilmektedir. Emam ve Mohamed (2011) yaptıkları araştırmada kaynaştırma uygulamasına dahil edilen çocuklara yönelik olumlu tutum düzeyleri yüksek bulunan eğitimcilerin, mesleki yeterlilik düzeyinin de yüksek bulunduğu belirlenmiştir. Yapılan bu çalışmada elde edilen bulgulardan biri de çalışmaya katılan öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin kaygı düzeyleri ile kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeyleri arasındaki ilişkinin ters yönde bir ilişki olmasıdır. Ayrıca okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin kaygılarının yüksek bulunduğu, öğretmen yeterlilik düzeylerinin ise yüksek bulunmadığı belirlenmiştir. Elde edilen bulgu sonucunda özel gereksinimli çocuklara ilişkin yüksek kaygı düzeyine sahip öğretmenlerin, sınıfı içinde gelişimsel farklılığı olan çocuk bulunması halinde bu çocukların eğitim sürecinde zorlanabilecekleri düşünülmektedir. Ayrıca kaynaştırma eğitimine yönelik kaygı düzeyi yüksek olan öğretmenlerin sınıfında bu çocukların problem yaşama durumlarının fazla olabileceği düşünüldüğünde kaynaştırma uygulamalarındaki öğretmen yeterlilik düzeylerinin düşük olabileceği varsayımında bulunulabilir.

Çalışmaya katılan öğretmenlerin kaynaştırmaya yönelik duygularının, tutumlarının ve kaygılarının, kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeylerini ne ölçüde açıklayabildiğini belirleyebilmek amacı ile gerçekleştirilen regresyon analizleri sonucunu göre; okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin duygu düzeylerinin kaynaştırma

eğitimlerindeki öğretmen yeterlilik düzeylerini pozitif yönde açıklayabildiği tespit edilmiştir. Bu bulgu neticesinde çalışmaya katılan öğretmenlerin gelişimsel farklılığı olan çocuklara ilişkin olumlu duygularının olması, kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeylerinin de olumlu yönde etkileneyeceği sonucuna ulaşılabilir. Farklı bir ifadeyle okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin duygu durumları yüksek düzeyde olmasa bile kaynaştırma eğitimlerindeki öğretmen yeterlilik düzeylerini etkileyebildiği söylenebilir. Çalışmaya katılan öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine yönelik tutum ve kaygı düzeylerinin kaynaştırma uygulaması içindeki öğretmen yeterlilik düzeylerini negatif yönde açıklayabildiği bulunmuştur. Bu araştırmanın aynı bulgusu içinde bulunan diğer bir sonucuna bakıldığında, çalışmada yer alan öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine yönelik tutum ve kaygı düzeylerinin kısıtlı da olsa kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeylerini etkileyebildiği belirlenmiştir. Bu sonuçla beklenen durumun dışında, öğretmenlerin gelişimi farklı olan bireylere ilişkin tutum düzeylerinin olumsuz bulunması, kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeylerini olumlu yönde etkileyebildiği sonucuna ulaşılabilir. Elde edilen sonucun nedenleri düşünüldüğünde; okul öncesi öğretmenlerinin gelişimsel farklılığı bulunan çocuklara ilişkin yetersiz düzeyde mesleki bilgi birikimine sahip olmaları, bu çocuklarla ortak yaşantılarının olmaması ya da bu çocukların yetersizliklerinin yüksek seviyede bulunması sebebiyle eğitimsel süreçte beklenen etki düzeyinin gerçekleşemeyeceği gibi varsayımlarla açıklanabilir. Bununla birlikte öğretmenlerin gelişimsel farklılık gösteren çocuklara ilişkin kaygılanma düzeylerinin yüksek olması, kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik becerileri arasında yer alan hem sınıf yönetim becerilerinde hem de öğretimsel çalışmalar içindeki planlarda sorun yaşayabilecekleri biçiminde yorumlanabilir.

Öneriler

Okul öncesi öğretmenlerine yönelik gerçekleştirilen bu araştırma yalnızca özel gereksinimli çocuklarla çalışan öğretmenlere yönelik de uygulanabilir. Özel çocuklarla ortak yaşantı içerisinde yer alan öğretmenlerin kaynaştırmaya yönelik duygu, tutum ve kaygı düzeyleri ile bu konudaki öğretmen yeterlilik düzeyleri gerçekleştirilecek bu çalışmayla belirlenerek iki grup arasındaki veriler karşılaştırılabilir. Böylece öğretmenlerin özel gereksinimli çocuklarla bir arada bulunma durumlarının kaynaştırma eğitimlerine yönelik bakış açılarını ve öğretmen yeterliliklerini ne düzeyde etkilediği konusunda araştırmacılara daha somut bilgiler kazandırabilir.

Bu araştırma okul öncesi öğretmenlerinin katılımıyla sınırlandırılmıştır. Farklı örneklem grupları ile bu çalışma tekrar gerçekleştirilerek aradaki farklılıklar incelenebilir. Kaynaştırmaya ilişkin yapılan bu çalışma diğer eğitim-öğretim kademelerindeki öğretmenlere yönelik planlanıp uygulanarak elde edilen veriler incelenebilir. Böylece “kaynaştırma hakkındaki duygu, tutum ve kaygılar” ile “kaynaştırma uygulamaları içindeki öğretmen yeterlilik düzeyleri” arasında bulunan ilişki incelenerek farklılaşma düzeyleri belirlenebilir. Bunun dışında eğitim fakültelerinde özel eğitim dersi almış olan öğretmen adaylarına yönelik olarak da bu çalışma uygulanarak kaynaştırmaya ilişkin duygu, tutum ve kaygı düzeyleri belirlenebilir.

Kaynaştırma uygulamalarındaki öğretmen yeterlilikleri ile duygu, tutum, kaygı düzeylerini etkileyen faktörlerin belirlenebilmesine yönelik öğretmenlerle görüşme yöntemi kullanılarak nitel çalışmaların yapılması önerilebilir. Ayrıca öğretmenlere kaynaştırma eğitimine yönelik mesleki yeterliliği destekleyen bir eğitim programı hazırlanıp uygulanabilir. Gerçekleştirilecek olan bu programların sonunda ölçekler tekrar öğretmenlere uygulanarak öntest-sontest kontrol gruplu deneysel bir çalışma gerçekleştirilebilir. Bu şekilde kaynaştırmaya yönelik öğretmenlerin duyguları, tutumları ve kaygı düzeyleri ile öğretmen yeterlilik düzeyleri arasındaki farklılıklar deneysel çalışma ile tespit edilebilir.

Kaynakça

- Artan, İ. ve Uyanık-Balat, G. (2003). Okul öncesi eğitimcilerinin entegrasyona ilişkin bilgi ve düşüncelerinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 11 (1), 65-80.
- Avramidis, E., Bayliss, P., & Burden, R. (2000). Student teachers' attitudes towards the inclusion of children with special educational needs in the ordinary school. *Teaching and Teacher Education*, 16, 277-293.
- Battal, İ. (2007). *Sınıf öğretmenlerinin ve branş öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine ilişkin yeterliliklerinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Batu, E. S. ve Yükselen, A. (2017). Erken çocukluk özel eğitim ve kaynaştırma uygulamalarında genel prensipler. E. N. Metin ve A. İ. Yükselen (Ed.), *Özel gereksinimli çocuklar ve kaynaştırma* içinde (4. baskı, s. 11-32). Ankara: Hedef CS Basın Yayın.
- Batu, S. ve Kırcaali İftar, G. (2007). *Kaynaştırma*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Bayar, A. (2015). Kaynaştırma uygulamalarında öğretmen yeterliği ölçeğinin Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 16, 71-85.
- Bayar, A., Özaşkın, A. G. ve Bardak, Ş. (2015). Kaynaştırma eğitimi ile ilgili duygular, tutumlar ve kaygılar ölçeğinin Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(3), 175-186. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7556>
- Baykoç, N. (Ed.). (2015). *Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitim* (3. baskı). Ankara: Eğiten Kitap.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çerezci, Ö. (2015). *Okul öncesi eğitim kurumlarında yapılan kaynaştırma eğitimi uygulamalarının kaynaştırma kriterleri açısından değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Demir, Ş. (2016). Okul öncesi kaynaştırma sınıflarındaki öğretmenlerin, özel gereksinimli ve risk grubu çocukların sınıf içi davranışlarının incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 17(2), 141-159. doi: 10.21565/ozelegitimdersi.246292
- Dolapci, S. (2013). *Öğretmen adaylarının öz-yeterlilik algıları ve kaynaştırma eğitimine bakış açıları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Emam, M. M., & Mohamed, A. H. H. (2011). Preschool and primary school teachers "attitudes towards inclusive education in Egypt: the role of experience and self efficacy. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 29, 976-985.
- Evins, A. E. (2015). The effects of inclusion classrooms on students with and without developmental disabilities: teachers' perspectives on the social, emotional, and behavioral development of all students in inclusion classrooms. Erişim adresi: https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1030&context=capstone_masters
- Forlin, C., Earle, C., Loreman, T., & Sharma, U. (2011). The sentiments, attitudes, and concerns about inclusive education revised (SACIE-R) scale for measuring pre-service teachers' perceptions about inclusion. *Exceptionality Education International*, 21(3), 50-65.

- Gal, E., Schreur, N., & Engel-Yeger, B. (2010). Inclusion of children with disabilities teachers' attitudes and requirements for environmental accommodations. *International Journal of Special Education*, 25(2), 89-99.
- Gezer, M. S. (2017). *Sınıfta kaynaştırma öğrencisi bulunan okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine yönelik rol algılarının belirlenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Gök, G. ve Erbaş, D. (2011). Okulöncesi eğitimi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine ilişkin görüşleri ve önerileri. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 3(1), 66-87.
- Karaca, M. A. (2018). *Kaynaştırma eğitimi programının öğretmenlerin kaynaştırma uygulamalarındaki mesleki yeterliliklerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karasar, N. (2019). *Bilimsel irade algı çerçevesi ile bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar ilkeler teknikler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kargın, T. (2004). Kaynaştırma: tanımı, gelişimi ve ilkeleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5(2), 1-13.
- Karoğlu, H. ve Ünüvar, P. (2017). Okul öncesi dönem çocuklarının gelişim özellikleri ve sosyal beceri düzeyleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43, 231-254. doi: 10.21764/efd.12383
- Kaya, Ö. (2013). Özel eğitimde roller ve sorumluluklar. S. Vuran (Ed.), *Özel eğitim içinde* (s. 31-56). Ankara: Maya.
- Kılıç, A. F. (2011). *Okul öncesi öğretmenlerinin engelli öğrencilerin kaynaştırılmasına yönelik bilgilendirilmelerinin kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinin değişimindeki etkililiği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.
- Koçyiğit, S. (2015). Ana sınıflarında kaynaştırma eğitimi uygulamalarına ilişkin öğretmen rehber öğretmen ve ebeveyn görüşleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(1), 391-415.
- MEB, (2013). Okul öncesi eğitim programı. Erişim adresi: <https://tegm.meb.gov.tr/dosya/okuloncesi/ooproram.pdf>.
- MEB, (2018). Özel eğitim hizmetleri yönetmeliği. Erişim adresi: <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/1963.pdf>.
- Metin, Ş. (2013). Türkiye’de okul öncesinde kaynaştırmaya ilişkin yapılan çalışmaların incelenmesi. *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 8(1), 146-172.
- Mindivanlı Akdoğan, E., Koçak, G. ve Subaşı, M. (2017). Özel yetenekli çocukların belirlenmesinde okul öncesi öğretmenlerinin görüşleri. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, 8(16), 2-22.
- Nacaroğlu, G. (2014). *Okul öncesi kaynaştırma eğitimi uygulamalarının öğretmen tutumlarına göre incelenmesi (Gaziantep İli Örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Orhan, M. (2010). *Okulöncesi kaynaştırma öğrencileriyle normal gelişim gösteren öğrencilerin sosyal beceri ve problem davranışlarının düzeyi ile öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

- Özdemir, H. (2010). *Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma uygulamasına ilişkin görüşlerinin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Sart, Z. H., Ala, H., Yazlık, Ö. ve Kantaş Yılmaz, F. (2004). Türkiye kaynaştırma eğitiminde nerede? eğitimciye öneriler. Erişim adresi: http://www.academia.edu/644391/T%C3%9CRK%C4%B0YE_KAYNA%C5%9ETIRMA_E%C4%9E%C4%B0T%C4%B0M%C4%B0NDE_NEREDE_E%C4%9E%C4%B0T%C4%B0MC%C4%B0YE_%C3%96NER%C4%B0LER.
- Scruggs, T. E., & Mastropieri, M. A. (1996). Teacher perceptions of mainstreaming/inclusion 1958–1995: A research synthesis. *Exceptional Children*, 63(1), 59–74.
- Sharma, U., Loreman, T., & Forlin, C. (2011). Measuring teacher efficacy to implement inclusive practices. *Journal of Research in Special Educational Needs*, 1-10.
- Sucuoğlu, B. ve Kargın, T. (2006). *İlköğretimde kaynaştırma uygulamaları yaklaşımlar yöntemler teknikler*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics (6th ed.)*. Boston: Allyn and Bacon.
- Tanrıverdi-Kış, A. (2011). *Kaynaştırma uygulamaları ve özel eğitim uygulamaları öğretmen el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Temel, Z. F. (2000). Okul öncesi eğitimcilerinin engellilerin kaynaştırılmasına ilişkin görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 148 – 155.
- Tufan, M. ve Yıldırım, Y. (2013). Okul öncesi öğretmenlerinin erken müdahale ve kaynaştırma kavramları hakkındaki bilgi düzeylerinin ve özel gereksinimli çocuklar için yaptıkları öğretimsel uyarlamaların incelenmesi. *Cumhuriyet International Journal of Education-CIJE*, 2(4), 1-13.
- Tunçeli, H. İ. ve Zembat, R. (2017). Erken çocukluk döneminde gelişimin değerlendirilmesi ve önemi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 3 (3), 1-12.
- Üstün, A. ve Bayar, M. (2017). İlkokullarda görev yapmakta olan öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine ilişkin duygu, tutum ve kaygılarının değerlendirilmesi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(17), 73-88.
- Varlıer, G. (2004). *Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin görüşleri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Yaralı, D. (2016). Öğretmen adaylarının özel eğitim dersine yönelik tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 59-76.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Etik Kurulu

Tarih: 12.10.2018

No: 2018/63

ARAşTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 60

2. yazar katkı oranı : % 40

Öğretmen Adaylarının Kavram Yanılgılarının Üç Aşamalı Kavram Yanılgısı Testi ile Belirlenmesi

Determining Misconceptions of Prospective Teachers with the Three-Tier Misconception Test

Doç. Dr. Rıdvan ELMAS¹, Dr. Savaş PAMUK²

Öz

Bu çalışmanın amacı fen bilimleri öğretmen adaylarının kavram yanılgılarını, üç aşamalı kavram yanılgısı testi ile belirlemektir. Bu amaçla fiziksel ve kimyasal değişimler konusunda alan yazından belirlenen yaygın 10 tane kavram yanılgısı seçilmiş ve hangilerine aday öğretmenlerin sahip olduğunu araştırılmıştır. Çalışmaya orta büyüklükte bir üniversitenin fen bilgisi öğretmenliği programında okuyan 163 fen bilgisi öğretmen adayı katılmıştır. Çalışmada veriler üç aşamalı bir kavram yanılgısı testi ile toplanmıştır. Üç aşamalı kavram yanılgısı testinin kullanılmasının amacı aday öğretmenlerin tahminlerinden kaynaklanan yanlış pozitif sonuçların önüne geçmek ve daha detaylı bir veri toplama süreci yürütmektir. Üç aşamalı kavram yanılgısı testinin birinci ve üçüncü bölümleri sorunun doğru cevabına göre objektif olarak sınıflandırılırken ikinci bölüm için geliştirilen dereceli puanlama anahtarına uygun şekilde betimsel olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre aday öğretmenlerin özellikle kimyasal değişimin net bir tanımını yapmada güçlük çektikleri söylenebilir. Aday öğretmenlerin alan yazında çok sık yer verilen bazı kavram yanılgılarına sahip oldukları belirlenmiştir. Ayrıca günlük hayata dair örneklerden hava yastığının şişmesi ve çaya limon sıkılması, fiziksel veya kimyasal değişim olarak sınıflandırılmada en çok hata yapılan örnekler olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kavram yanılgısı, kimyasal değişim, fiziksel değişim, fen bilgisi öğretmen adayı

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study aims to determine which of the ten common misconceptions determined in the literature regarding physical and chemical changes are possessed by prospective teachers. One hundred sixty-three science teacher candidates studying in a medium-sized university's science teaching program participated in the study. The data were collected with a three-tier misconception test. The purpose of using the three-tier misconception test is to prevent false-positive results arising from prospective teachers' predictions and to carry out a more detailed data collection process. While the first and third parts of the three-tier misconception test were graded objectively according to the correct answer, the second part was analyzed descriptively according to the developed rubric. According to the findings of the study, it can be said that prospective teachers have difficulty in making a clear definition of chemical change. It has been determined that prospective teachers still have some misconceptions that are frequently mentioned in the literature. Besides, it has been found that the most mistakes are made in classifying the samples, including daily life cases as physical or chemical. Examples of these are the inflation of the airbag and the squeezing of lemon into tea.

Keywords: Misconceptions, chemical change, physical change, pre-service science teacher

Paper Type: Research

Giriş

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, relmas@aku.edu.tr

²Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, savaspamuk@gmail.com

Atf için (to cite): Elmas, R. & Pamuk, S. (2021). Öğretmen adaylarının kavram yanılgılarının üç aşamalı kavram yanılgısı testi ile belirlenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1386-1403.

Kavramlar, birçok öğretim programında anahtar unsur olarak yer almaktadırlar. Fen bilimlerinin öğretiminde de kavram öğretimi oldukça önemli bir husustur ve köşe taşı gibi düşünülebilir (Eggen ve Kauchak, 2004). Türk Dil Kurumunun tanımına göre kavram; bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımıdır. Başka bir tanıma göre kavram benzer özellikler taşıyan örneklerin tümüdür. Kavramın nesnel, ilişkisel, üst, alt, bağlantılı, kendiliğinden, kendiliğinden olmayan, günlük, bilimsel, betimsel, kuramsal, somut ve soyut olmak üzere farklı türleri de bulunmaktadır (Ergül, Sarıtaş ve Özcan, 2020). Nesnel kavramlar bireylerin çevrelerinde bulunan varlıkları ifade etmede kullandıkları kavramlardır. İlişkisel kavramlar ise nesnel kavramlar arası ilişkileri belirtmek amacıyla kullanılan kavramlardır. Örneğin su nesnel kavram iken buharlaşma ilişkisel kavramdır çünkü yoğun bir buharlaşma suyun ısınması sonucu oluşur. Üst kavramlar bir alana ait olan tüm kavramları kapsar. Alt kavramlar da üst kavramların altında yer alan kavramları oluşturur. Ulaşım araçları üst kavram ise kara, hava, deniz ulaşım araçları alt kavramlardır.

Öğrenciler kavramları kendiliğinden veya kendilerinden bu konuda daha bilgili birinden öğrenebilirler. Kendiliğinden öğrenilmiş kavramlar çocuğun dış dünyayı anladığı kadarıyla yorumlamasıdır. Kendiliğinden öğrenilmeyen kavramlar ise başka bireyler tarafından çocuğa öğretilmiş kavramlardır. Günlük kavramlar çocukların okul dışı yaşantıları sonucu gelişen kavramlar iken bilimsel kavramlar belirli bir bilim dalı ile ilgili olarak okullarda sistematik ve aşamalı bir şekilde sunulan kavramlardır. Havanın bulutlu olduğunu gören birinin yağmur yağacak demesi günlük kavramlara örnek olarak verilirken asit yağmurlarının kimyasal reaksiyonlar sonucunda oluştuğunu söyleyebilmesi bilimsel kavramlara örnek olarak verilebilir.

Fen eğitimi odağında düşünecek olursak, kavramların bir kavramdan ötekine doğru hiyerarşik bir şekilde ilerlediğini görürüz. Genelde bu ilerleme basitten karmaşığa, somuttan soyuta doğrudur. Fen bilimleri derslerinin içeriğinde somut ve soyut birçok kavram bulunmaktadır. Somut olan kavramların öğretimi deney ve gözlem yolu ile sağlanabilirken soyut olan kavramların öğretimi kısmen daha zor olmaktadır. Soyut kavramların öğretiminde kavram haritaları, artırılmış gerçeklik (AG), animasyonlar, infografikler, videolar ve benzeri araçlar kullanılarak desteklenmesi tavsiye edilir. Buna rağmen her iki tip kavram ile ilgili kavram yanılgıları oluşabilmektedir (Papageorgiou, Stamovlasis ve Johnson, 2010). Kavram yanılgısı, bireyin fen bilimlerindeki kavramların bilimsel ve doğru açıklaması dışında farklı bir şekilde açıklamasıdır (Treagust, 1988). Başka bir tanıma göre kavram yanılgısı kişilerin olaylar ve olgular hakkında bilimsel olarak tamamen yanlış olan fikir ve anlayışlarıdır (Chandrasegaran, Treagust ve Mocerino, 2007; Martin, Sexton ve Gerlovich, 2002). Bu açıklamalar kısmen doğru bilgiler ve veriler içerebilirler ama açıklama tümünden ele alındığında bilimsel olarak yanlıştır (Bolat ve Dolapçioğlu, 2020; Nakhleh, 1992). Alan yazında yer aldığı üzere kavram yanılgılarının ortaya çıkmasında birden fazla etken bulunmaktadır (Cho, Kahle ve Nordland, 1985; Taylor ve Kowalski, 2004).

Kavram yanılgıları öğretmen ya da öğrencilerde bulunan bilgi eksikliğinden kaynaklanabilir (Yates ve Marek, 2014; Yip, 1998). Örneğin, kaynama olayı sıvılar için ayırt edicidir ve belirli değerdedir ifadesi kaynama olayının sabit olduğunu çağrıştıracaktır ve olayın dinamik yapısı öğrenci tarafından tam olarak anlaşılabilir. Somutlaştırma amaçlı deneylerin yapılmaması veya modellerin kullanılmaması da kavram yanılgılarının oluşma nedenlerinden biridir. Öğretmenlerin konuyu aşırı genelleme yaparak sunması da kavram yanılgılarına sebebiyet vermektedir.

Ders kitaplarında yer alan bazı ifadeler de kavram yanılgısı oluşturabilmektedir (Abimbola ve Baba, 1996; King, 2010). Bir diğer kavram yanılgısı nedeni ise öğretmen veya öğrencinin belki de net olarak açıklanmayan kavramlar üzerinden yanlış ilişkiler kurmasıdır (Şenel Çoruhlu ve Çepni, 2015). Bu duruma en iyi örnek erime ve çözünme kavramlarıdır (Nakiboğlu ve Erol, 2017). Kavram yanılgısının oluşmasını sağlayan diğer bir durum ise öğrencinin geçmiş yaşantısıdır (Kirbulut ve Geban, 2014). Örneğin mevsimlerin oluşumunu öğrenci yaz aylarında güneşin dünyaya yaklaşım kış aylarında uzaklaşması olarak

açıklayabilmektedir. Bu duruma sebep olan eksen eğikliğini öğrencilere anlatmak ve öğrencileri ikna etmek oldukça güç olmaktadır çünkü öğrenci günlük hayatta bir ısı kaynağına yaklaşırsa ısınmakta uzaklaşırsa serinlemektedir (Sneider, Bar ve Kavanagh, 2011).

Öğrencilerin zihinlerinde var olan kavram yanlışları daha sonraki dönemlerde öğrenecekleri bilgileri de etkilemektedir (Johnson, 1998a). Bu bağlamda kavram yanlışları yeni bilgilerin öğrenilmesini karmaşık ve zor bir hale getirmektedir (Barke, Hazari ve Yitbarek, 2009). Kavram yanlışlarını gidermek oldukça zordur (Johnson, 1998b). Bunun en temel sebebi öğrencilerin var olan şemalarına yerleşmiş olan doğru olduğu düşünülen bilimsel temelleri olmayan bilgilerden kaynaklanmaktadır (Bozdağ, 2017). Bunun dışında farklı sebepler de bulunmaktadır. Bunlardan bir diğeri ise konu ile ilgili benzetmelerin ve kullanılan materyallerin gerçek tanımlar ve açıklamalar olarak algılanmasıdır (Stavy, 1991). Bu duruma örnek vermek gerekirse atom ve güneş sistemi birbirine benzetilmektedir. Sebebi ise ikisinde de yörüngenin olduğu ve atomda yörüngede elektronlar bulunurken güneş sisteminde gezegenlerin bulunması şeklinde düşünülmesidir. Bu tarz materyaller veya analogiler kullanılırken bunların sadece ortak yönleri değil farklı yönleri de verilmelidir. Ayrıca modellerin gerçeğin bir benzetimi olduğu ve bilimsel eksikliği açıklanmalıdır (Brown ve Clement, 1989). Kavram yanlışlarının giderilmesini zorlaştıran diğer bir durum ise konu ile ilgili yapılan yüzeysel açıklamalardır. Konu anlatımlarında yüzeysel açıklamalar zamandan kazandırıyor gibi görünse de öğrencilerde kavram yanlışlarının oluşmasına sebep olmaktadır ve bu durum kavram yanlışlarının giderilmesini güçleştirmektedir (Barke vd., 2009).

Öğrenci konu ile ilgili kavram yanlışına düştüğünü fark etmeksizin yanlış bildiği bilgiyi, düşünceyi veya kavramı doğruymuş gibi savunabilmektedir (Eryılmaz ve Tatlı, 2001). Bu durumun ortadan kaldırılması için öğrenciler sahip oldukları kavram yanlışları ile yüzleştirmelidir. Öğretmen ders esnasında veya öncesinde konuyu anlatırken dikkatli davranarak öğrencilerde bulunan kavram yanlışlarını tespit ederse bunu hemen sınıf içerisinde bir tartışma ortamı oluşturarak gidermek için çabalayabilir. Bu sayede öğrenci hem kavram yanlışlarıyla yüzleşir hem de zihinsel olarak edinilmiş olan kavram yanlışlarının erkenden giderilme fırsatı yakalanır (Campbell, Schwarz ve Windschitl, 2016).

Günlük hayatta sık sık karşımıza çıkan ve fen bilimleri dersinin bir konusu olan fiziksel ve kimyasal değişimler öğrenciler tarafından derste kolay anlaşılır olduğu düşünülmesine rağmen sürekli birbiri ile karıştırılmaktadır (Nakiboğlu ve Erol, 2017). Bunun sebebi ise fiziksel ve kimyasal değişimler konusunun kavram yanlışına açık olmasıdır. Fiziksel değişimler maddelerin çözünürlük, erime ve kaynama noktaları gibi özelliklerini dikkate alırken, kimyasal değişimler ise atomları bir arada tutan kimyasal bağların kopmasını olayı üzerinden temelde açıklanır (Taber, 2002a). Bu yüzden fen bilimlerinde konuyu basitleştirmek ve konunun mantığını oturtmak amacıyla fiziksel ve kimyasal değişimler çok farklı şekillerde ifade edilmektedir (Şen ve Nakiboğlu, 2018). Fiziksel ve kimyasal değişimler konusunda kavram yanlışlarının ortaya çıkmasında en çok öğrencilerin fiziksel ve kimyasal kavramlarını birbirinin zıttı olarak düşünmeleridir (Taber, 2002b). Genel olarak bakıldığında öğrencilerin fiziksel ve kimyasal değişim sonucu oluşan dönüşümleri tanecik boyutunda düşünememeleri de kavram yanlışlarına yol açmaktadır (Gensler, 1970). Öğrencilerin bu konudaki kavram yanlışları giderilmez ise ileriye dönük olarak onların kimyasal reaksiyonlar, vb. konuları anlamalarında sorun yaşama potansiyelleri yüksek olacaktır. Bu sorun 2000'li yıllarda yapılan çalışmalardan itibaren yoğun olarak üzerinde durulan bir konu olmak ile birlikte hala bu konuda istenen farkındalık yeterli düzeyde oluşturulamamıştır (Del Pozo & Porlan, 2001; Tsaparlis, 2003).

Kavram yanlışlarının tespitinde geçmişten bu yana çeşitli metotlar kullanılmıştır. Mülakatlar, açık uçlu ve çoktan seçmeli sınavlar, analogiler, eğitsel oyunlar, kavram haritaları gibi teknikler kullanılarak kavram yanlışları tespit edilmeye çalışılmıştır (Bayraktar, 2009; Kaltakci-Gurel, Eryılmaz ve McDermott, 2015). Zamanla bu yöntemlerin kavram yanlışlarını tespit etme ve gidermede yeterli olmadığı düşüncesi eğitimcileri yeni metotlar geliştirmeye

teşvik etmiştir (Kaltakci-Gurel, Eryılmaz ve McDermott, 2017). Son dönemlerde kavram yanılgılarının derinlemesine tespitinde üç aşamalı kavram yanılgısı testleri kullanılmaktadır (Gurcay ve Gulbas, 2015; Peşman ve Eryılmaz, 2010; Kaltakci-Gurel vd., 2015). Çoktan seçmeli testlerin kavram yanılgılarını veya bilgi eksikliklerini tespit etmede yetersiz olması bu tür testlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Çoktan seçmeli testlerde öğrencilerin sorulara verdikleri doğru cevaplar, öğrencilerin konuyu eksiksiz bildikleri veya herhangi bir kavram yanılgısına sahip olmadıkları anlamına gelmemektedir. Öğrencilerin çoktan seçmeli testlerde sorulara doğru yanıt vermeleri şans faktörüyle de ilgili olabilir. Bu doğrultuda öğrencilerde var olan kavram yanılgıları teşhis edilememektedir (Aykutlu ve Şen, 2012).

Üç aşamalı kavram yanılgısı testi, öğrencilerin konuyu ne kadar bildiklerini, öğrencilerde oluşmuş olan kavram yanılgılarının tespitini ve öğrencilerin sorulara verdikleri cevaplardan emin olma durumlarını bir arada görme imkânı sağlar. Bu test öğrencilerin her aşamada verdikleri cevapların analiz edilmesiyle kavram yanılgılarının giderilmesinde oldukça önemli bir araçtır. Bu konu ile ilgili ilk çalışmalardan biri Treagust tarafından yapılmıştır. Treagust öğrencilerde kavram yanılgılarının belirlenmesi için iki aşamalı bir kavram yanılgısı testi geliştirmiştir. Testin ilk aşamasını çoktan seçmeli sorular oluşturmaktadır. İkinci aşamasını ise öğrencilerin ilk aşamada vermiş oldukları cevabın nedenini yazdıkları kısım bulunmaktadır (Treagust ve Mann, 1998; Eryılmaz ve Peşman, 2010). Üç aşamalı kavram yanılgısı testinin iki aşamalı kavram yanılgısı testinden farkı, öğrencilerin sorulara verdikleri cevaplardan ve nedenlerinden emin olup olmadıklarını tespit etmek amacıyla eminim ve emin değilim seçeneklerinin de yer almasıdır.

Üç aşamalı kavram yanılgısı testine göre yanlış negatif bir kavram yanılgısına sahip bir öğrenci sorulara yanlış cevap verebilir ya da yanlış pozitif bir kavram yanılgısına sahip olan bir öğrenci sorulara doğru cevap verebilirler. Bu duruma örnek vermek gerekirse, bir öğrenci çoktan seçmeli kısımda doğru yanıt verirken sorunun nedenini yanlış açıklayabilir ve son kısımda emin olduğunu belirtebilir veya bir öğrenci çoktan seçmeli kısımda yanlış cevap verirken nedenini yanlış açıklayabilir ve son kısımda emin olmadığını belirtebilir. Örneği biraz daha açacak olursak öğrenci çoktan seçmeli kısımda soruya doğru yanıt verip nedenini yanlış yazıyorsa bu öğrencinin konu ile ilgili bilgi eksikliklerinin veya kavram yanılgısının olduğu anlamına gelebilir. Tam tersi durum söz konusu ise yani öğrenci çoktan seçmeli kısımda yanlış cevap verip nedenini doğru açıklıyorsa bu durum öğrencide kavram yanılgısı olduğu anlamına gelmez ve bu durum öğrencinin dikkat eksikliğinden kaynaklanmış olabilir (Peşman ve Eryılmaz, 2010).

Yapılan çalışmada üç aşamalı kavram yanılgısı testinin kullanılması fen bilimleri öğretmen adaylarının fiziksel ve kimyasal değişimler konusundaki kavram yanılgılarını daha etkili bir şekilde belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda fiziksel ve kimyasal değişim ile ilgili olarak en yaygın olan 10 kavram yanılgısı belirlenmiş ve fen bilgisi öğretmen adaylarının bu kavram yanılgılarına sahip olup olmadıkları üç aşamalı kavram yanılgısı testi kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma problemleri:

1. Fen bilgisi öğretmen adayları, fiziksel ve kimyasal değişimi doğru bir şekilde tanımlayabiliyorlar mı?
2. Fen bilgisi öğretmen adayları, fiziksel ve kimyasal değişim olup olmadığı öğrenciler tarafından zor belirlenen fiziksel veya kimyasal değişimleri doğru belirleyebiliyorlar mı?

1. Yöntem

Bu çalışmada betimsel araştırma türlerinden tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama yöntemi araştırılan konu hakkında katılımcıların görüş ve düşüncelerini, tutum, beceri gibi hususların belirlenmesinde kullanılan yöntemlerden biridir. Aynı zamanda tarama yöntemi büyük örneklemeler üzerinde çalışmaya imkân tanıyan bir yöntemdir. Çalışmada veriler ölçek

aracılığı ile toplanmış ve veri toplama aşamasından önce Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 09.03.2021 tarih ve 12553 sayı numarası ile etik kurul izni alınmıştır.

1.1. Örneklem

Çalışma grubunu ortalama büyüklükte bir Anadolu şehrinde bulunan bir üniversitede öğrenim görmekte olan birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf fen bilgisi öğretmen adayları oluşturmaktadır. Çalışma, 35'i erkek ve 128'i kadın olmak üzere 163 öğretmen adayı ile yapılmıştır. Öğretmen adaylarından 45'i birinci sınıf, 61'i ikinci sınıf, 51'i üçüncü sınıf ve 6'sı dördüncü sınıftır. Çalışmanın bu kısmından sonra öğretmen adayları öğrenci olarak adlandırılacaktır.

Tablo 1. Örneklemeye ait demografik özellikler

Değişkenler	Katılımcı Sayısı (n= 163)	
Cinsiyet	Kadın	128
	Erkek	35
Bölüm/ Sınıf	FBÖ 1	45
	FBÖ 2	61
	FBÖ 3	51
	FBÖ 4	6
Yaş	20 yaş altı	35
	20 yaş	42
	20 yaş üstü	85
	Boş	1

1.2. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak üç aşamalı bir kavram yanılgısı testi kullanılmıştır. Bu test alan yazında var olan yaygın 10 tane kavram yanılgısı belirlenerek oluşturulmuştur. Kavramsal tanımlamadaki eksiklikler kavram yanılgılarının oluşmasına neden olduğu için testin başına fiziksel ve kimyasal değişimin ne olduğunun tanımlanmasının istendiği bir bölüm eklenmiştir. Kullanılan testte katılımcıların öncelikle ilgili konudaki ön bilgilerini görmek amacıyla fiziksel ve kimyasal değişimin kavramsal tanımlarını yazmaları istenmiştir. Daha sonra birinci aşamada öğretmen adaylarının konu hakkındaki kavram yanılgılarını belirlemek amacıyla fiziksel ve kimyasal değişim ile ilgili 10 tane kavram yanılgısı belirlenmiştir. Bu sorular yapılan alan yazın taraması sonucunda öğrenci, öğretmen adayları ve öğretmenlerin fiziksel ve kimyasal değişimler konusunda en çok tanımlamakta problem yaşadıkları kavram yanılgıları esas alınarak hazırlanmıştır.

Bu sorular üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada sorulan sorudaki değişimin fiziksel mi yoksa kimyasal mı olduğu katılımcılar tarafından işaretlenmesi beklenir (Tablo 2). İkinci aşamada katılımcılardan ilk aşamada verdikleri fiziksel veya kimyasal cevabının nedenini açık uçlu olarak yazmaları istenmiştir. Üçüncü ve son aşamada ise katılımcılar verdikleri cevapları eminim ya da emin değilim şeklinde belirtmeleri istenmiştir.

Tablo 2. Üç aşamalı kavram yanılgısı testinde kullanılan değişimlerin listesi

Sorular	F/K
1. Buğdayın un haline gelmesi	F
2. Gökkuşağının oluşumu	F
3. Elektriğin bakır tel üzerinden iletimi	F
4. Ateş böceğinin ışık üretmesi	K
5. Altından bilezik yapılması	F
6. Gümüşün kararması	K
7. Naftalinin süblimleşmesi	F
8. Hava yastığının şişmesi	K
9. Mürekkebin su içinde dağılması	F
10. Çaya limon sıkılması	K

F: Fiziksel, K: Kimyasal

1.3. Veri Toplama Süreci

Verilen ölçekler ortalama 10-15 dakika içerisinde tamamlanmıştır. Fen bilgisi öğretmenliği son sınıf öğrencileri sınav (KPSS) kaygılarından dolayı oldukça az oranda katılım göstermişlerdir. Katılım tamamen gönüllülük esasına göre gerçekleşmiştir.

1.4. Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında elde edilen tüm veriler Microsoft Excel Programına kaydedilmiştir. Ölçeğin ön kısmında bulunan fiziksel ve kimyasal olayların tanımı kısmı için bir dereceli puanlama anahtarı oluşturulmuştur. Bu kısım geliştirilen üç basamaklı dereceli puanlama anahtarı ile değerlendirilerek “0” yanlış, “1” yarı doğru ve “2” tam doğru açıklama şeklinde puanlanmıştır. Ölçeğin ilk kısmında bulunan on soru da verilen örnek olaylar cevap anahtarına göre puanlanarak kodlanmıştır. İkinci kısımda yer alan olayın neden fiziksel veya kimyasal olduğu ile ilgili kısım ise yine geliştirilen üç basamaklı dereceli puanlama anahtarı ile değerlendirilerek “0” yanlış, “1” yarı doğru ve “2” tam doğru açıklama şeklinde puanlanmıştır. Son kısımda öğrencinin emin olması durumu “E” ile kodlanırken emin olmaması durumu “D” ile kodlanmıştır.

2. Bulgular

Hazırlanan ölçeğin ön kısmında öğrencilerden fiziksel ve kimyasal değişimin tanımını yapmaları istenmiştir. Bu soruya verilen cevaplar ile ilgili bulgular aşağıda verilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Fiziksel ve kimyasal değişim tanımlarına ait veriler

Tanımlar	*0	f%	*1	f%	*2	f%
Fiziksel Değişim	16	%9,81	44	%26,99	103	%63,19
Kimyasal Değişim	18	%11,04	130	%79,75	15	%9,20

*0: yanlış, *1: yarı doğru, *2: tam doğru

Tablo 3’de görüldüğü üzere fen bilgisi öğretmenliği öğrencilerinin fiziksel değişim için kavramsal bir tanım yapmada kimyasal değişime göre daha başarılı oldukları görülmektedir. Kimyasal değişimin tanımını tam ve doğru olarak kavramsallaştırabilen öğrenci oranı %10 gibi düşük bir değerdedir. Öğrencilerin fiziksel değişime ait yaptıkları tanımlardan bazıları şu şekildedir;

“Maddenin yapısı değişmeden sadece dış görünüşünde meydana gelen değişimlerdir” (Ö4).

“Bir maddenin dış yapısında meydana gelen, maddenin içyapısı değişmeyecek şekilde meydana gelen değişimlerdir” (Ö26).

Aynı öğrencilerin kimyasal değişimin tanımına verdikleri cevaplar ise şu şekildedir;

“Maddenin içyapısında meydana gelen değişimlerdir” (Ö4).

“Bir maddenin iç ve dış yapısında meydana gelen ve geri dönüşümü olmayan değişimlere denir” (Ö26).

Üç aşamalı olarak uygulanan fiziksel-kimyasal değişim kavram yanılgıları testinin analiz sonuçlarına baktığımızda birinci soru olan “buğdayın un haline gelmesi” sorusunun doğru olan fiziksel değişim cevabını veren 127, yanlış olan kimyasal değişim cevabını veren 36 öğrenci bulunmaktadır. Fiziksel değişim cevabını veren öğrencilerin 10’u yanlış cevap verirken 65’i yarı doğru ve 50’si ise tam doğru olarak cevaplamıştır. Fiziksel cevabı veren öğrencilerden 9 tanesi verdikleri cevaptan emin değildir. İlgili veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Birinci soruya ait veriler

F/K	Toplam	Nedeni				E/D		
		*0	*1	*2	Boş	^a E	^a D	Boş
^b Fiziksel	127	10	65	50	2	114	9	4
Kimyasal	36	36	-	-	-	31	3	2

^b doğru cevap, *0: yanlış cevaplar, *1: yarı doğru cevaplar, *2: tam doğru cevaplar, ^aE: eminim, ^aD: emin değilim

Bu durum öğrenciler de bir kavram yanlışlığının olduğuna işaret edebilir. Öğrencilerin bu soruya vermiş oldukları cevaplardan bazıları şu şekildedir;

“Buğday sadece çok küçük parçalara ayrılıyor. Bu yüzden fizikseldir.” (Ö1)

“Çünkü buğdayın şekli değişmiyor.” (Ö14)

“Fiziksel yöntem kullanılan kimyasal olmaz.” (Ö28)

Tablo 4’e baktığımızda kimyasal değişim cevabını veren 36 öğrenciden 29’u sorunun nedeninin açıklandığı kısımda kimyasal değişime göre açıklama yapmıştır. Burada en çok sorun yaşanan husus unun tekrar buğday haline getirilemeyecek olmasının düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Öğrencilerin bu soruya vermiş oldukları cevaplardan bazıları şu şekildedir;

“Un haline gelen buğday haline gelemmez.” (Ö25)

Tablo 5’e göre, “gökkuşağının oluşumu” sorusunun doğru cevabının fiziksel değişim olduğu ikinci soruyu ele alacak olursak öğrencilerden 137’si fiziksel, 26’sı kimyasal cevabını vermişlerdir.

Tablo 5. İkinci soruya ait veriler

F/K	Toplam	Nedeni				E/D		
		*0	*1	*2	Boş	^a E	^a D	Boş
^b Fiziksel	137	36	48	46	7	117	14	6
Kimyasal	26	20	-	-	6	17	7	2

^b doğru cevap, *0: yanlış cevaplar, *1: yarı doğru cevaplar, *2: tam doğru cevaplar, ^aE: eminim, ^aD: emin değilim

Fiziksel şıkkını işaretleyen öğrencilerin bu cevabı vermesi ile ilgili olarak yanlış, tam doğru ve yarı doğru yanıtların oranlarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Öğrencilerin verdikleri cevaplardan bazıları şunlardır;

“Yağmur yağdıktan sonra ışığın kırılmasıyla oluşan gökkuşağı fiziksel bir olaydır.” (Ö3)

“Hava olayları fiziksel değişmedir.” (Ö62)

“Herhangi bir kimyasal reaksiyon yoktur.” (Ö37)

Burada dikkat çeken durum birçok öğretmen adayının ışığın kırılmasını kimyasal değişim olarak düşünmeleridir. Bu hâlâ çok bilindik olduğu düşünülen olaylar ile ilgili kavram yanlışlarına sahip öğretmen adaylarımızın bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 6’ya göre “bakır tel üzerinden elektrik iletimi” sorusunun doğru cevabı fiziksel olan üçüncü soruda 125 öğrenci fiziksel, 37 öğrenci kimyasal yanıtını vermiştir. Fiziksel cevabı vermesine rağmen nedenini yanlış açıklayan 47 öğrenci bulunmaktadır. Bu soruda birinci bölüme verilen cevapta şans faktörünün de etkisi olabileceğini yani öğrencilerin cevabı bilmeden bir seçeneği seçmiş olabileceklerini gösteriyor.

Tablo 6. Üçüncü soruya ait veriler

F/K	Toplam	Nedeni				E/D		
		*0	*1	*2	Boş	^a E	^a D	Boş
^b Fiziksel	125	47	77	28	10	124	23	12
Kimyasal	37	23	7	5	2	26	9	2

^b doğru cevap, *0: yanlış cevaplar, *1: yarı doğru cevaplar, *2: tam doğru cevaplar, ^aE: eminim, ^aD: emin değilim

Bu hususta öğrencilerde dirençli bir kavram yanılgısı bulunduğu gözlenmektedir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu da verdikleri cevaptan emin olduklarını dile getirmişlerdir. Öğrencilerin bu soruya verdikleri cevaplardan bazıları şunlardır;

“Elektronların titreşimi sonucu elektrik iletilir. Olay fizikseldir.” (Ö3)

“Sürekli bir iletim söz konusudur ve elektron iletimi fizikseldir.”(Ö24)

“Elektriğin yapısında değişim olmaz.” (Ö40)

“Bakır telin yapısına etki ettiği içindir” (Ö103)

Bu soru için ilginç olan durum şudur öğrencilerin 5 tanesi nedeni doğru açıklamalarına rağmen olayı kimyasal bir değişim olarak tanımlamış olmalarıdır. Bu öğrencilerin dikkatsizliğinden kaynaklanmış olabilir ve bu öğrenciler kavram yanılgısına sahip olmadığı çıkarımı yapılabilir. Ayrıca bu beş öğrencinin hepsi cevaptan emin olmadığını belirtmiştir. Buda ilgili çıkarımı desteklemektedir. Burada elektrik iletiminin kabloya nasıl bir etkisinin olacağını tam olarak kavranmamış olması da genel bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

Dördüncü soruya ait verilerin yer aldığı Tablo 7’ye göre “ateşböceğinin ışık üretmesi” sorusunun doğru cevabının kimyasal olduğu ve 123 öğrencinin bu yanıtı verdiği görülmektedir. Öğrenciler soruya kimyasal cevabını vermelerine rağmen nedenini açıklamada öğrencilerin 16’sı tam doğru cevap verebilmiştir. Ateş böceğinde üretilen ışığın doğal bir olay olduğunu düşünmelerinden dolayı 37 öğrenci bu soruya fiziksel cevabını vermiştir.

Tablo 7. Dördüncü soruya ait veriler

F/K	Toplam	Nedeni				E/D		
		*0	*1	*2	Boş	^a E	^a D	Boş
Fiziksel	37	25	2	-	10	21	13	3
^b Kimyasal	123	43	44	16	20	88	25	10

^b doğru cevap, *0: yanlış cevaplar, *1: yarı doğru cevaplar, *2: tam doğru cevaplar, ^aE: eminim, ^aD: emin değilim

Burada da görüldüğü üzere 37 öğrenciden fiziksel cevabını vermesine rağmen yarı doğru denebilecek cevapları veren 2 öğrencinin bulunmasıdır. Öğrencilerin bu soruya verdikleri yanıtlardan bazıları şu şekildedir;

“Ateşböceği kimyasal bir reaksiyon sonucu ışık saçar.”(Ö29)

“Çünkü böceğin yapısında buna neden bazı maddelerin reaksiyonu olduğunu hatırlıyorum.” (Ö54)

“Ateşböceği üstüne gelen ışığı yansıtıdır.”(Ö82)

“Kendiliğinden ışık ürettiği için fizikseldir.”(Ö10)

Tablo 8’de bakıldığında “altından bilezik yapımı” sorusunun doğru cevabının fiziksel olduğunu öğrencilerin büyük çoğunluğu belirtmişlerdir. 15 öğrenci yanlış 67 öğrenci yarı ve 48 öğrenci ise tam doğru olarak neden kısmında açıklamada bulunmuşlardır.

Tablo 8. Beşinci soruya ait veriler

F/K	Toplam	Nedeni				E/D		
		*0	*1	*2	Boş	^a E	^a D	Boş
^β Fiziksel	139	15	67	48	9	120	11	8
Kimyasal	24	20	1	-	3	16	6	2

^β doğru cevap, *0: yanlış cevaplar, *1: yarı doğru cevaplar, *2: tam doğru cevaplar, ^aE: eminim, ^aD: emin değilim

Yanlış olan kimyasal cevabını ise 24 öğrenci vermiştir. 24 öğrenciden sadece 1 tanesinin açıklaması yarı doğrudur. Öğrencilerin verdikleri yanıtlardan bazıları şu şekildedir;

“Altının şekil ve görüntüsünü değiştirdik. Bu yüzden fizikseldir.” (Ö5)

“Eski haline dönebilir.” (Ö117)

“Alaşımlardan dolayıdır.” (Ö120)

“Maddenin yapısında olan değişmedir.” (Ö104)

Tablo 9’a göre “gümüşün kararması” olan altıncı soruda öğrencilerin büyük çoğunluğu doğru cevap olan kimyasal değişim cevabını vermişlerdir.

Tablo 9. Altıncı soruya ait veriler

F/K	Toplam	Nedeni				E/D		
		*0	*1	*2	Boş	^a E	^a D	Boş
Fiziksel	24	16	5	2	1	16	3	5
^β Kimyasal	139	25	80	31	3	125	8	6

^β doğru cevap, *0: yanlış cevaplar, *1: yarı doğru cevaplar, *2: tam doğru cevaplar, ^aE: eminim, ^aD: emin değilim

Kimyasal cevabını veren öğrencilerin nedenlerini açıklamada 25 öğrencinin yanlış, 80 öğrencinin yarı doğru ve 31 öğrencinin tam doğru olarak cevaplandıkları görülmektedir. Öğrencilerin bu soruya verdikleri yanıtlardan bazıları şu şekildedir;

“Gümüşün kararması kimyasaldır. Gümüş havadaki oksijenle tepkimeye girerek kararma meydana gelir.” (Ö7)

“Gümüşün atom ve molekül yapısı değiştiği için kimyasaldır.” (Ö78)

“Güneş ışığında gümüşün yapısındaki bileşiklerin yapısının değişmesidir. (Ö12)

“Gümüş karardığı zaman gümüş suyuyla tekrar açılabilir. Gümüş özelliğini kaybetmez.” (Ö6)

Tablo 10’da yer alan bilgiler doğrultusunda “naftalinin süblimleşmesi” sorusunda öğrencilerden 127’si fiziksel 35’i kimyasal cevabını vermişlerdir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu soruyu tam doğru olarak cevaplamışlardır.

Tablo 10. Yedinci soruya ait veriler

F/K	Toplam	Nedeni				E/D		
		*0	*1	*2	Boş	^a E	^a D	Boş
^β Fiziksel	127	9	29	84	5	106	10	11
Kimyasal	35	25	7	1	2	21	9	5

^β doğru cevap, *0: yanlış cevaplar, *1: yarı doğru cevaplar, *2: tam doğru cevaplar, ^aE: eminim, ^aD: emin değilim

35 öğrencinin ise yanlış olan kimyasal cevabını verdiği görülmektedir. Yarı ve tam doğru cevapların toplamında 8 öğrencinin bu hususta yanlış şıkkı işaretlemiş olma ihtimali vardır. 25 öğrenci de ise kavram yanlışlarının olduğu göze çarpmaktadır. Öğrencilerin bu soru için verdikleri yanıtlardan bazıları şu şekildedir;

“Çünkü hal değişimi olayları fizikseldir. Fiziksel olaylar eski haline dönüşür. Katı halden gaz haline ısı olarak geçtiği gibi hal değişim olayları da ısı vererek eski katı haline gelir.” (Ö76)

“Maddenin sadece dış görünüşünde değişme olur.” (Ö110)

“Havaya karışır.” (Ö152)

“Naftalin süblimleştiğinde havaya karışır. Tekrar elde etme imkânımız yoktur. Laboratuvar ortamında belli düzeneklerle süblimleştirdiğimizde tekrar elde edebiliriz.” (Ö70)

Üç aşamalı kavram yanılgısı testinde yer alan “hava yastığının şişmesi” sorusunda öğrencilerin çoğunluğunun fiziksel değişim cevabı verdikleri görülmektedir. 33 öğrenci doğru olan kimyasal değişim cevabını vermiştir. Aşağıda Tablo 11’i incelenirse hava yastığının şişmesi olayının kimyasal sürecinden haberdar olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu soruda ilginç olan 129 fiziksel cevabını veren öğrenciden 95 kişinin cevabından da emin olmasıdır.

Tablo 11. Sekizinci soruya ait veriler

F/K	Toplam	Nedeni				E/D		
		*0	*1	*2	Boş	^a E	^a D	Boş
Fiziksel	129	102	17	-	10	95	23	11
^β Kimyasal	33	-	7	19	7	22	9	2

^β doğru cevap, *0: yanlış cevaplar, *1: yarı doğru cevaplar, *2: tam doğru cevaplar, ^aE: eminim, ^aD: emin değilim

Kimyasal cevabını vermesine rağmen 7 öğrencinin bu sorunun açıklama kısmını boş bıraktığı görülmektedir. Öğrencilerin bu soruya verdikleri cevaplardan bazıları şu şekildedir;

“Hava yastığının yapısında hiçbir değişiklik olmaz. Sadece hacmi büyür, şeklinde değişiklik olur.” (Ö68)

“Etki-tepki ile olur. Herhangi bir kaza anında darbe ile hava yastığı açılır.” (Ö100)

“Elementler ve kimyasal değişim olmadığı için fizikseldir.” (Ö127)

“Orada bir kimyasal reaksiyon sonucu bir şişme olduğu içindir.” (Ö114)

Tablo 12’ye göre öğrencilerin çoğunluğu “mürekkebin su içinde dağılması” sorusuna doğru olan fiziksel değişim cevabını vermelerine rağmen 48 öğrencinin nedenini açıklama kısmında tam bir bilimsel açıklama yapamadığı görülmektedir. 41 öğrencinin kimyasal yanıtı verdiği soruda 3 öğrenci yarı doğru bir şekilde bir açıklama vermiştir. 34 öğrencinin bu soru için kavram yanılgısına net bir şekilde sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 12. Dokuzuncu soruya ait veriler

F/K	Toplam	Nedeni				E/D		
		*0	*1	*2	Boş	^a E	^a D	Boş
^β Fiziksel	121	48	44	17	12	87	28	6
Kimyasal	41	34	3	-	4	19	15	7

^β doğru cevap, *0: yanlış cevaplar, *1: yarı doğru cevaplar, *2: tam doğru cevaplar, ^aE: eminim, ^aD: emin değilim

Öğrencilerin bu soruya verdikleri yanıtlardan bazıları şu şekildedir;

“Mürekkep su içinde dağıldığında suyun görünümü değişir. Bu yüzden fiziksel bir olaydır.” (Ö3)

“Mürekkebin yapısında suyla birleştiği için karışım oluşturulduğundan fizikseldir.” (Ö127)

“Mürekkep su içinde dağılır ve seyrelir.” (Ö115)

Tablo 13’de yer alan “çaya limon sıkılması” sorusunda doğru cevabın kimyasal olduğu son soruda öğrencilerden 14’ü yanlış, 39’u yarı doğru ve 27’si tam doğru olarak nedenlerini açıklamışlardır. Burada öğrencilerin bilimsel açıklamalar yapma konusunda sıkıntıları olduğu görülmektedir.

Tablo 13. Onuncu soruya ait veriler

F/K	Toplam	Nedeni				E/D		
		*0	*1	*2	Boş	^a E	^a D	Boş
Fiziksel	71	51	8	4	8	53	13	5
^β Kimyasal	90	14	39	27	10	52	31	7

^β doğru cevap, *0: yanlış cevaplar, *1: yarı doğru cevaplar, *2: tam doğru cevaplar, ^aE: eminim, ^aD: emin değilim

Öte yandan Tablo 13’e bakıldığında 71 öğrencinin de fiziksel olarak cevap verdikleri belirtilmiştir. Tablodan 51 öğrencide kavram yanlışlığının var olduğu dikkati çekmektedir. Bu kadar yüksek oranda öğrencinin yanlış cevap vermesi öğrencilerin temel bilgilerinde eksikliklerin olabileceğini gösterebilir.

Öğrencilerin bu soruya verdikleri cevaplardan bazıları şu şekildedir;

“Çay ve limon farklı maddeler olduğu için limon içindeki asit çayın rengini açıyor ve bu olay kimyasaldır.” (Ö5)

“Birbirlerinin yapısına karıştığından kimyasaldır.” (Ö12)

“İçerisindeki maddelerin yapısı değişir.” (Ö29)

“Çaya limon sıkılması fizikseldir. Çünkü çaya limon sıkıldığında ayın sadece rengi biraz açılmıştır. Biraz da tadında bir değişme olmuştur.” (Ö7)

Tartışma

Kavram öğretimi ve bu öğretimin getirdiği bazı zayıflıklardan doğduğu düşünülen kavram yanlışları çok uzun yıllardır fen araştırmalarının odağında kalmıştır. Bunun temel nedenlerinden biri kavram yanlışlarının giderilmesinin oldukça zor olmasıdır (Gil- Perez ve Carrascosa, 1990). Kavram yanlışlarının toplandığı ve detaylıca tartışıldığı bir çok bilimsel çalışma bulunmaktadır (Allen, 2014; Barke vd., 2009; Kovács, Csupor, Lente ve Gunda, 2014; Taber, 2002a; 2002b). Bu çalışmalara rağmen kavram öğretimi hala üzerinde durulması gereken önemli bir husustur (İpekcioglu, Elmas, Geban ve Yesilyurt, 2011). Özellikle öğretmen merkezli bir öğrenme anlayışından öğrenen merkezli bir anlayışa doğru ilerleyen süreçte kavram yanlışlarının azalacağı ve büyük oranda üstesinden gelineceği düşünülmüştür. Ancak öğretmenlerin, öğrenci merkezli yöntemler konusunda uzun süreli meslek içi eğitim desteği alamamaları, bu dönüşümün tam olarak yansımaya engel olmuş ve kavram yanlışlarının önemli bir problem olarak devam etmesine neden olmuştur (Elmas, Öztürk, Irmak ve Cobern, 2014). Güncel çalışmalara baktığımızda kavram yanlışları ile ilgili problemlerin tam olarak çözülemediği de açık bir şekilde görülmektedir (Çalgıcı, Yıldırım ve Duru, 2020; Peker ve Taş, 2020).

Bu çalışma da belirlenen ikinci bir temel sorunda kavram yanlışlarını fiziksel veya kimyasal olarak doğru cevaplayan öğrenciler bile, temel bilgi eksikliklerinden kaynaklı basit günlük olaylara tatmin edici düzeyde bilimsel açıklamalar getirememektedirler. Bulgular kısmındaki tablolar incelendiğinde özellikle verilen sekiz tane değişimin öğrenciler tarafından büyük oranda fiziksel veya kimyasal olarak doğru sınıflandırıldığı ama nedeninin bilimsel kavram ve terimleri kullanarak ifade edilemediği belirlenmiştir. Bu durum alan yazında özellikle öğrencilerin bilimsel açıklamaları içi yeterli argüman üretememeleri şeklinde farklı çalışmalarda da bulunmuştur (Sandoval ve Millwood, 2005; McNeill, 2011). Bazı öğretmenlerin de sınıf içi tartışma ve bilimsel açıklamalar kullanılmasını yeterince destekleyemediğini bilinmektedir (Sampson ve Blanchard, 2012). Bu durumun nedenlerinden biri öğrencilerin günlük hayattan olayların bağlam olarak kullanıldığı etkili bir fen eğitimi almamış olmaları

olabilir (Elmas ve Geban, 2016). Günlük hayattan öğrencilerin ilgisini çeken bağlamlar, sorular veya sorunlar üzerinden kurgulanan bir eğitim anlayışı bu sorunu çözmeye destek olabilir (Bülbül, Elmas ve Eryılmaz, 2019; Demircioğlu, Dinç ve Calik, 2013; Elmas, Akın ve Geban, 2013; Elmas, 2020). Eğitsel bağlamın öğrencilerin bilimsel argüman kalitesini sözlü ve yazınsal olarak artırdığını rapor eden çalışmalar vardır (Berland ve McNeill, 2010).

Bu çalışma kapsamında belirlenerek sorulan fiziksel ve kimyasal değişimlerin doğru belirlenmesinde öğrencilerin sorun yaşadıkları önemli noktalardan biri geri dönüştürülebilir olma veya olmama ile ilgili olan durumdur (Kabapınar ve Adik, 2005). Bu konu öğretilirken veya öğretmen ile birlikte bu konu ile ilgili etkinlikler yapılırken geri dönüştürülebilir/dönüşebilir gibi ifadelerin kullanılması fiziksel ve kimyasal değişimlerin anlaşılmasını zorlaştırıyor gibi görünmektedir. Mesela bu çalışma da sorulan buğdayın un haline gelmesi sorusunda öğrenciler, un tekrar buğday haline dönemez, bu sebeple kimyasal bir değişimdir diye cevap vermişlerdir. Öğrencileri daha çok tanecik (atom veya moleküller) düzeyinde düşünmeye teşvik etmek bu sorunu çözme de bize yardımcı olabilir.

Öğrencilerin büyük çoğunluğu fiziksel değişimin tanımını doğru yapmalarına rağmen kimyasal değişim tanımını yarı doğru olarak cevaplamıştır. Fiziksel ve kimyasal değişim tanımlarına verilen cevaplardan yola çıkarak bu hususta yapılan diğer çalışmalara bakıldığında benzer sonuçlara rastlanmaktadır. Eilks, Moellering and Valanides (2007), yaptıkları çalışmada bu çalışmadakine benzer şekilde öğrencilerin fiziksel ve kimyasal değişimi birbirinin tersi olarak düşündükleri ve ayrı ayrı bu kavramları yeterince anlamlandıramadıkları bulgusuna ulaşmıştır.

Bu çalışma kapsamında sorularda kullanılan hava yastığının şişmesi veya çaya limon sıkılması gibi değişimleri öğrenciler kimyasal olarak sınıflandırmakta güçlük çekmişlerdir. Buradaki her iki sınıflandırmada nettir. Bazı sınıflandırmaları yapmak gerçekten güç olabilir mesela yapılan bazı çalışmalarda tuzun suda çözünmesi gibi fiziksel mi kimyasal mı olduğu daha tartışmalı durumlar öğretmenler tarafından da farklı şekillerde değerlendirilerek bazen ikilem durumları oluşmaktadır (Gensler, 1970; Taber, 2002a; 2002b). Tuzun suyun içinde iyonlarına ayrışmasından dolayı moleküller düzeyde düşünüldüğünde farklı şekillerde yorumlanabilecek değişimler ve olaylar kullanılacaksa öğrencilere açıklamaların net bir şekilde yapılması önemlidir.

Soruları incelediğimizde ilk soru olan buğdayın un haline gelmesi sorunun doğru cevabı fiziksel olmasına rağmen bu soruya kimyasal cevabını veren öğrenciler bulunmaktadır. Alanyazında bulunan fiziksel ve kimyasal değişim çalışmalarından Ayvacı ve Şenel-Çoruhlu'nun (2009) yaptıkları çalışmada bulunan kavram yanılgılarından biri de ezilme ve öğütme işlemlerinin öğrenciler tarafından maddenin kimyasının değiştiğini düşünmelerinden dolayı bu durumu kimyasal olarak algılamalarıdır. Bunun bir diğer nedeni de toz haline gelmiş buğdayın geri döndürülemeyeceğini ve tekrar bir bütün buğday tanesi oluşturulamayacağını düşünmeleridir. İkinci soru olan gökkuşağı oluşumu sorusunun verileri incelendiğinde sorunun doğru cevabı fiziksel olmasına rağmen öğrencilerden az bir kısmı kimyasal cevabı vermiştir. Göküzü olaylarının olması doğal olarak meydana gelemez algısından kaynaklanan bir durum olabilir (Değirmenci ve Karamustafaoğlu, 2018). Öğrencilerin cevapları bu yönde vermeleri gökkuşağı oluşumunda kimyasal tepkimelerin olduğunu düşünmelerinden kaynaklanıyor olabilir. Öte yandan optik ve ışığın kırılması konusundan getirdikleri kavram yanılgıları da olabilir.

Üçüncü soru olan bakır telden elektrik iletimi sorusu incelendiğinde alanyazında yer alan araştırmalardan hareketle öğrenciler elektrik konusunda oldukça fazla kavram yanılgısına sahip olduğu görülmektedir. (Eryılmaz ve Peşman, 2010)'un çalışmalarında da benzer bir durum söz konusudur. Buradaki muhtemel temel sebep öğrencilerin iletim olaylarını ve elektrik üretimini kimyasal olarak düşünmeleri olabilir. Dördüncü soru da öğrenciler ateş böceğinin ışık üretmesi sorusunun cevabı kimyasal olmasına rağmen fiziksel cevabını vermelerinin altında

yatan sebep bu durumun böceğin vücudunda kendiliğinden gerçekleşen bir olay olarak düşünmeleridir. Çakır ve Uludağ (2019)'un çalışmalarından da hareketle öğrenciler doğal olan her şey fizikseldir algısına kapılarak bu cevabı vermiş olabilirler.

Beşinci soruda altından bilezik yapımını öğrencilerin büyük çoğunluğu fiziksel cevabını vererek doğru yanıtlamışlardır fakat bu soruya öğrencilerin yarı doğru cevap veren öğrenciler de yer almıştır. Demircioğlu, Özmen ve Demircioğlu (2006)'nın çalışmasında da yer aldığı üzere maddenin dış yüzeyinde olan her şey fizikseldir diye düşünülmektedir. Altıncı soru olan gümüşün kararması oksitlenme olayından dolayı kimyasal olmasına rağmen öğrencilerden az sayıda fiziksel cevabı verenler bulunmaktadır. Fiziksel değişim olarak cevap veren öğrencilerin böyle düşünmelerindeki sebep maddenin dış görünüşünün değişmesi ve maddenin yüzeyindeki değişimin giderilebilir olarak algılanması olabilir. Bu duruma benzer örnekler alanyazında da yer almaktadır. Geban ve Kınır (2014)'ın yaptığı çalışmada öğrencilerin fiziksel ve kimyasal değişim ile ilgili kavram yanılgıları incelenmiş olup çalışmada bazı kavram yanılgıları tespit edilmiştir. Bu çalışmada yer alan kavram yanılgılarından biri de öğrencilerin fiziksel değişimde sadece maddenin dış görünüşünün değiştiğini düşünmeleridir. Bu konunun ele alındığı bir başka çalışma ise Eilks, Moellering ve Valanides (2007)'nin çalışması olup, bu çalışmada öğrencilerin kimyasal değişimin geri döndürülemez olduğunu düşünmeleri olduğu vurgulanmıştır. Yapılan çalışmada öğrenciler her ne kadar bu soruya kimyasal cevabını verseler bile nedenini açıklamada yetersiz kalmışlardır. Bunun sebebi de kimyasal değişime uğrayan bir madde asla eski haline getirilemez algısından kaynaklanmaktadır.

Yedinci soru olan naftalinin süblimleşmesi bir hal değişimi olayıdır ve fizikseldir. Bu soruya öğrencilerin kimyasal değişim cevabı vermelerinin nedeni hal değişimlerinin kimyasal olarak gerçekleştiğini düşünmeleri olabilir. Ayrıca Çayan ve Karşlı (2015)'in çalışmalarında da olduğu üzere öğrenciler hal değişimi olaylarını kimyasal bir süreç geçirdiklerini düşünmektedirler. Sekizinci soruda hava yastığının şişmesi olayında öğrencilerin fiziksel olarak nitelendirmelerinin sebebi çok muhtemelen hava yastığının şişmesi için gerçekleşen kimyasal reaksiyondan haberdar olmamalarıdır. Aslında birçok genel kimya kitabında günlük hayat ile ilişki kurmak amacıyla bu tarz örnekler verilmekte ve oluşan kimyasal olaylar açıklanmaktadır.

Dokuzuncu soru olan mürekkebin su içinde dağılması olayında öğrencilerin mürekkebin su içinde dağılmasının bir karışım olduğunu, eski haline dönemez olduğunu ve bu durumu kimyasal olarak algılamaları olabilir. Öğrencilerin verdikleri cevaplar dikkate alındığında mürekkep ile suyun birbiri ile karışım oluşturduğunu düşünen öğrencilerin de olduğu görülmektedir. Son soru olan onuncu soruda çaya limon sıkılmasını öğrencilerin bir kısmının çayın renginin değişmesinden dolayı kimyasal, bir kısmının da çayın yapısının değişmemesinden dolayı fiziksel olarak ele almalarıdır (Şen ve Nakipoğlu, 2018). Çaya limon sıkılmasını öğrencilerden bazıları birbiri içinde çözünme olarak düşünerek cevap vermişlerdir. Bazı öğrenciler de çay ve limonun birbiri içinde reaksiyon verdiğini söylemişlerdir.

Yapılan çalışmadan hareketle kavram yanılgılarının belirlenmesi için üç aşamalı kavram yanılgısı testinin kullanımı etkili sonuçlar vermiştir. Bu testin en güçlü yanı öğrencide yer alan kavram yanılgısını tespit etmekle birlikte öğrencinin konuyu ne düzeyde hâkim olduğunun anlaşılmasını da sağlamasıdır. Ayrıca tahmin ederek değişimleri sınıflandırmak yetmemiş mutlaka doğru açıklamayı da yapmak gerekmiştir. Dört aşamalı ölçme araçları da bir sonraki adım olarak geliştirilmiştir (Kaltakci-Gurel vd., 2017). Eminlik indeksi öğrencinin kavram yanılgısı ile ilgili olarak ne kadar ısrarcı olabileceği ile ilgili bir gösterge olarak da değerlendirilebilir. Öğrencinin kavram yanılgısına sahip olması ve bundan emin olması öğrencide kavramsal bir değişim yaratmak için oldukça büyük bir direnç olduğu ile ilgili bir kanıttır.

Bu çalışma betimsel bir çalışma olduğu ve sadece bir üniversitedeki fen bilgisi öğretmen adayları ile çalışıldığı için çalışma sonuçları dikkatle değerlendirilmelidir. Çalışmanın sonuçları gönüllülük esasına dayandığı için bütün resmi tam olarak yansıttığını söylemek de

mümkün olmayabilir. Bu şekilde kavram yanılgılarını belirlemeye dönük çalışmaların kapsamlı üç veya dört aşamalı ölçme araçları ile yapılmaya devam edilmesi önem arz etmektedir. Kavram yanılgılarının dirençli olduğu bilindiğine göre sınıf içinde yapılan eğitim ve öğretimin kavram yanılgısı oluşumunu engelleyecek kalitede yapılması benzer olumsuzlukların önüne geçecektir. Bu noktada öğretmen eğitiminin öğretmenlerin devamlı desteklenecekleri şekilde yapılması ve belli periyotlar ile tekrarlı bir şekilde eğitilmeleri ile aşılabılır. Bu eğitimleri ile öğretmenlerin öğrenci merkezli eğitim yaklaşımı ve yöntemlerini kullanmaları kavram yanılgılarının desteklenmesi sürecine destek olabilir.

Kaynakça

- Abimbola, I. O., & Baba, S. (1996). Misconceptions & alternative conceptions in science textbooks: The role of teachers as filters. *The American Biology Teacher*, 58(1),14-19.
- Allen, M. (2014). *Misconceptions in primary science*. McGraw-hill education (UK).
- Aykutlu, I. & Şen, A. İ. (2012). Üç aşamalı test, kavram haritası ve analogi kullanılarak lise öğrencilerinin elektrik akımı konusundaki kavram yanılgılarının belirlenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 37(166), 275-288.
- Ayvacı, H. Ş. & Şenel-Çoruhlu, T. (2009). Fiziksel ve kimyasal değişim konularındaki kavram yanılgılarının düzeltilmesinde açıklayıcı hikâye yönteminin etkisi. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 93-104.
- Barke, H. D., Hazari, A., & Yitbarek, S. (2009). Students' misconceptions and how to overcome them. In *Misconceptions in Chemistry* (pp. 21-36). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Bayraktar, S. (2009). Misconceptions of Turkish pre-service teachers about force and motion. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 7(2), 273-291.
- Berland, L. K., & McNeill, K. L. (2010). A learning progression for scientific argumentation: Understanding student work and designing supportive instructional contexts. *Science Education*, 94(5), 765-793.
- Bolat, Y & Dolapçioğlu, S. (2020). Kavram öğretimi sürecinin "bil, anla, yap" boyutları bağlamında değerlendirilmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 61-80.
- Bozdağ, H. C. (2017). Üç aşamalı kavramsal ölçme aracı ile öğrencilerin sindirim sistemi konusundaki kavram yanılgılarının tespiti. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(3), 878-901.
- Brown, D. E., & Clement, J. (1989). Overcoming misconceptions via analogical reasoning: Abstract transfer versus explanatory model construction. *Instructional science*, 18(4), 237-261.
- Bülbül, M. Ş., Elmas, R., & Eryılmaz, A. (2019). Fizik ve kimya disiplinleri için ilgi çekici olan bağlamların bağlam disiplin ilişkisi kapsamında belirlenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (50), 451-479.
- Campbell, T., Schwarz, C., & Windschitl, M. (2016). What we call misconceptions may be necessary stepping-stones toward making sense of the world. *Science and Children*, 83(3), 69-74.
- Chandrasegaran, A. L., Treagust, D. F., & Mocerino, M. (2007). The development of a two-tier multiple-choice diagnostic instrument for evaluating secondary school students' ability to describe and explain chemical reactions using multiple levels of representation. *Chemistry Education Research and Practice*, 8(3), 293-307.

- Cho, H., Kahle, J. B., & Nordland, F. H. (1985). An investigation of high school biology textbooks as a source of misconceptions and difficulties in genetics and some suggestions for teaching genetics. *Science Education* 69(5), 707–719.
- Çakır, Ç. Ş., & Uludağ, G. (2019). Okul öncesi dönemdeki çocukların “ışık” kavramına ilişkin bilgilerinin belirlenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 52(1), 163- 189.
- Çalgıcı, G., Yıldırım, M. & Duru, M. K. (2020). Elimination by gamification the 5th grade students’ misconceptions about the matter and phase change. *Necatibey Faculty of Education Electronic Journal of Science & Mathematics Education*, 14(2), 1278-1310.
- Çayan, Y., & Karlı, F. (2015). 6. Sınıf öğrencilerinin fiziksel ve kimyasal değişim konusundaki kavram yanlışlarının giderilmesinde probleme dayalı öğrenme yaklaşımının etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(4), 1437-1452.
- Değirmenci, S., & Karamustafaoğlu, O. (2018). Kitap incelemesi: doğru bilinen yanlışlardan, yanlış bilinen doğruylara: Fizikte kavram yanlışları. *Elementary Education Online*, 17(3), 5-18.
- Demircioğlu, G., Özmen, H., & Demircioğlu, H. (2006). Sınıf öğretmeni adaylarının fiziksel ve kimyasal değişim kavramlarını anlama düzeyleri ve yanlışları. *Milli Eğitim Dergisi*, 170(35), 260-273.
- Demircioğlu, H., Dinç, M., & Calık, M. (2013). The effect of storylines embedded within context-based learning approach on grade 6 students' understanding of physical and chemical change concepts. *Journal of Baltic Science Education*, 12(5), 682-691.
- Eggen, P. & Kauchak, D. (2004). *Educational psychology: Windows, classrooms*. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall.
- Eilks, I., Moellering, J., & Valanides, N. (2007). Seventh-grade students' understanding of chemical reactions: Reflections from an action research interview study. *Eurasia Journal Of Mathematics, Science & Technology Education*, 3(4), 271-286.
- Elmas, R. (2020). Bağlamın anlamı ve nitelikleri ve öğrencilerin fen eğitiminde bağlam tercihleri. *Türkiye Kimya Derneği Dergisi Kısım C: Kimya Eğitimi*, 5(1), 53-70.
- Elmas, R., & Geban, Ö. (2016). The effect of context based chemistry instruction on 9th grade students' understanding of cleaning agents topic and their attitude toward environment. *Eğitim ve Bilim*, 41(185), 33-50.
- Elmas, R., Akın, F. N., & Geban, Ö. (2013). Ask a scientist website: trends in chemistry questions in Turkey. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 22(4), 559-569.
- Elmas, R., Öztürk, N., Irmak, M., & Cobern, W. W. (2014). An investigation of teacher response to national science curriculum reforms in Turkey. *International Journal of Physics & Chemistry Education*, 6(1), 2-33.
- Ergül, S., Sarıtaş, D., & Özcan, H. (2020). Hipotetik TGA (Tahmin-Gözlem-Açıklama) döngüsü ile kimyasal değişimin doğasının öğretimi; asit-baz indikatör tepkimesi örneği. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 490-506.
- Eryılmaz, A., & Tatlı, A. (2001). Geleneksel öğretim yönteminin ODTÜ öğrencilerinin Mekanik dersindeki kavram yanlışlarına etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 26(122), 72-77.
- Gensler, W. J. (1970). Physical versus chemical change. *Journal of Chemical Education*, 47(2), 154-155.
- Gil-Perez, D., & Carrascosa, J. (1990). What to do about science “misconceptions”. *Science Education*, 74(5), 531-540.

- Gurcay, D., & Gulbas, E. (2015). Development of three-tier heat, temperature and internal energy diagnostic test. *Research in Science & Technological Education*, 33(2), 197-217.
- İpekcioglu, S., Elmas, R., Geban, O., & Yesilyurt, H. (2011). Effectiveness of conceptual change instruction on fluid force topic. In INTED2011 Proceedings (pp. 1482-1487). IATED. *5th International Technology, Education and Development Conference*, 7-9 March, Valencia, Spain.
- Johnson, P. (1998a). Children's understanding of changes of state involving the gas state, Part 1: Boiling water and the particle theory. *International Journal of Science Education*, 20(5), 567-583. doi: 10.1080/0950069980200505
- Johnson, P. (1998b). Children's understanding of changes of state involving the gas state, Part 2: Evaporation and condensation below boiling point. *International Journal of Science Education*, 20(6), 695-709. doi: 10.1080/0950069980200607
- Kabapınar, F. M. & Adik, B. (2005). Ortaöğretim 11.sınıf öğrencilerinin fiziksel değişim ve kimyasal bağ ilişkisini anlama seviyesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 38(1), 123-147.
- Kaltakci-Gurel, D., Eryilmaz, A. & McDermott, L. C. (2015). A review and comparison of diagnostic instruments to identify students' misconceptions in science. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education* 11(5), 989-1008.
- Kaltakci-Gurel, D., Eryilmaz, A. & McDermott, L. C. (2017) Development and application of a four-tier test to assess pre-service physics teachers' misconceptions about geometrical optics, *Research in Science & Technological Education*, 35(2), 238-260.
- Kingir, S., & Geban, Ö. (2014). 10th grade students' conceptions about chemical change. *Journal of Turkish Science Education*, 11(1), 43-62.
- King, C. J. H. (2010). An analysis of misconceptions in science textbooks: Earth science in England and Wales. *International Journal of Science Education*, 32(5), 565-601.
- Kirbulut, Z. D., & Geban, O. (2014). Using three-tier diagnostic test to assess students' misconceptions of states of matter. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 10(5), 509-521.
- Kovács, L., Csupor, D., Lente, G., & Gunda, T. (2014). *100 chemical myths: Misconceptions, misunderstandings, explanations*. Springer.
- Martin, R., Sexton, C. and Gerlovich, J. (2002). *Teaching science for all children: Methods for constructing understanding*. Boston: Allyn and Bacon.
- McNeill, K. L. (2011). Elementary students' views of explanation, argumentation, and evidence, and their abilities to construct arguments over the school year. *Journal of Research in Science Teaching*, 48(7), 793-823.
- Nakhleh, M. B. (1992). Why some students don't learn chemistry: Chemical misconceptions. *Journal of Chemical Education*, 69(3), 191-196.
- Nakiboğlu, C., & Erol, N. (2017). Deneyimli kimya öğretmenlerinin fiziksel ve kimyasal değişimler konusunun öğretimi ile ilgili düşünceleri. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 33-45.
- Papageorgiou, G., Stamovlasis, D., & Johnson, P. M. (2010). Primary teachers' particle ideas and explanations of physical phenomena: effect of an in-service training course. *International Journal of Science Education*, 32(5), 629-652.

- Peker, E. A. & Taş, E. (2020). 5. Sınıf öğrencilerinin “Canlılar dünyasını gezelim ve tanıyalım” ünitesi ile ilgili kavram yanlışları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 643-670.
- Peşman, H., & Eryılmaz, A. (2010). Development of a three-tier test to assess misconceptions about simple electric circuits. *The Journal Of Educational Research*, 103(3), 208-222.
- Sampson, V., & Blanchard, M. R. (2012). Science teachers and scientific argumentation: Trends in views and practice. *Journal of Research in Science Teaching*, 49(9), 1122-1148.
- Sandoval, W. A., & Millwood, K. A. (2005). The quality of students' use of evidence in written scientific explanations. *Cognition and instruction*, 23(1), 23-55.
- Sneider, C., Bar, V., & Kavanagh, C. (2011). Learning about Seasons: A Guide for teachers and curriculum developers. *Astronomy Education Review*, 10(1), 1-22.
- Stavy, R. (1991). Using analogy to overcome misconceptions about conservation of matter. *Journal of Research in Science Teaching*, 28(4), 305-313.
- Şen, A. Z., & Nakiboğlu, C. (2018). Deneyimli kimya öğretmenlerinin alan eğitimi bilgisi temelinde ölçme bilgilerinin fiziksel-kimyasal değişimler konusu kapsamında belirlenmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 12(2), 698-726.
- Şenel Çoruhlu, T., & Çepni, S. (2015). "Güneş sistemi ve ötesi: Uzay bilmececi" ünitesinde karşılaşılan öğretmen problemleri ve yanlışları: Bir özel durum çalışması. *Journal of Theoretical Educational Science/Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 8(2), 268-281.
- Taber, K. S. (2002a). *Chemical misconceptions - prevention, diagnosis and cure: Classroom resources* (Vol. 2). London: Royal Society of Chemistry.
- Taber, K. S. (2002b). *Chemical misconceptions - prevention, diagnosis and cure: Theoretical background* (Vol. 1). London: Royal Society of Chemistry.
- Taylor, A. K., & Kowalski, P. (2004). Naïve psychological science: The prevalence, strength, and sources of misconceptions. *The Psychological Record*, 54(1), 15-25.
- Treagust, D. F. (1988). Development and use of diagnostic tests to evaluate students' misconceptions in science. *International Journal of Science Education*, 10(2), 159-169.
- Treagust, D. F., & Mann, M. (1998). A pencil and paper instrument to diagnose students' conceptions of breathing, gas exchange and respiration. *Australian Science Teachers Journal*, 44(2), 55-59.
- Yates, T. B., & Marek, E. A. (2014). Teachers teaching misconceptions: a study of factors contributing to high school biology students' acquisition of biological evolution-related misconceptions. *Evolution: Education and Outreach*, 7(1), 1-18.
- Yip, D. (1998). Identification of misconceptions in novice biology teachers and remedial strategies for improving biology learning. *International Journal of Science Education*, 20(4), 461-477.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Bilimsel
Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Tarih: 09.03.2021

No: 12553

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 60

2. yazar katkı oranı : % 40

The Evaluation of the Opinions and Satisfaction of International Students about Distance Education Delivered Due to Covid-19 Pandemic: A Case of Turkey

Yabancı Öğrencilerin Covid-19 Salgını Nedeni ile Verilen Uzaktan Eğitim Hakkındaki Görüş ve Memnuniyetlerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği

Prof. Dr. Dilaver TENGİLİMOĞLU¹, Dr. Öğr. Üyesi Fatma MANSUR², Pınar Amjad KHALEEL SAFFAR³, Emre TENGİLİMOĞLU⁴

Abstract

Covid-19 has negatively affected the entire world in economic, social, and educational areas. Many countries have launched distance learning applications to ensure learning continuity. Turkey is a country that is preferred by the students from the Turkic Republics and neighboring countries. This study was undertaken to put forth the opinions, satisfactions and problems of the international students about distance education in Turkey. 435 international students have participated the research. The data was collected through online survey technique. The research results suggested that the foundation universities broadly adopt synchronous education, whereas public universities deliver asynchronous education. It was concluded that the great majority of students participating in the research had problems in following the lessons and the overall satisfaction rate (64%) was moderate and approximately half of participants (53.8%) of them found the distance education effective. The students, studying graduate, were observed to be relatively more satisfied with distance education when compared to the other students. The largest problems that students have in distance education are internet access and hardware-related technical problems; lack of internal motivation and discipline as it is a virtual environment; difficulty to understand the lessons due to non-performance of the interactive lesson. Covid-19 was also seen to affect the social life of almost all students (90.8%) negatively.

Keywords: Distance education, online learning, Covid-19 pandemic, international students

Paper Type: Research

Öz

Covid-19, tüm dünyayı ekonomik, sosyal ve eğitim gibi alanlarda olumsuz yönde etkilemiştir. Eğitimin devam edebilmesi için pek çok ülke uzaktan eğitim uygulamalarını başlatmıştır. Ancak, uzaktan eğitim sürecinden beklenen sonucu alabilmek için eğitim ortamının çok yönlü olarak tasarlanması gerekmektedir. Son yıllarda Türkiye’de eğitim gören yabancı öğrenci sayısı hızlı bir artış göstermiştir. Türkiye Türk Cumhuriyetleri ve komşu ülkelerden gelen öğrenciler için tercih edilen bir ülkedir. Bu çalışma, Türkiye’de Covid-19 salgını sürecinde üniversitede eğitim gören yabancı uyruklu öğrencilerin uzaktan eğitim hakkındaki görüş, memnuniyet ve sorunlarını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Çevrimiçi anket ile gerçekleştirilen araştırmaya Türkiye’de farklı üniversitelerde eğitim gören 435 yabancı öğrenci katılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre Vakıf üniversiteleri senkron eğitimi daha yaygın kullanırken, devlet üniversitelerinde asenkron eğitim verildiği görülmüştür. Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunun dersleri takip etmede sorun yaşadığı, uzaktan eğitimden genel

¹Atılım Üniversitesi, İşletme Fakültesi, dilaver.tengilimoglu@atilim.edu.tr

²Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, fatma.mansur@hvbv.edu.tr

³Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, pinarkazanci6@gmail.com

⁴Türk Telekom Genel Müdürlüğü, emre.ten@hotmail.com

Atf için (to cite): Tengilimoğlu, D., Mansur, F., Khaleel Saffar, P., & Tengilimoğlu, E. (2021). The evaluation of the opinions and satisfaction of international students about distance education delivered due to Covid-19 pandemic: A case of Turkey. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1404-1418.

memnuniyet oranının %64 olduğu ve %53.8'inin uzaktan eğitimi etkili buldukları sonucuna varılmıştır. Lisansüstü eğitim gören öğrencilerin diğer öğrencilere göre uzaktan eğitimden daha çok memnun oldukları görülmüştür. Öğrencilerin uzaktan eğitimde yaşadıkları en büyük sorunlar ise; internet erişimi ve donanım ile ilgili teknik problemler; sanal bir ortam olduğundan dolayı içsel motivasyon ve disiplin eksikliği; etkileşimli ders yapılmadığından dolayı dersleri anlamamanın güç olmasıdır. Covid-19'un öğrencilerin tamamına yakınının (%90.8) sosyal hayatını da olumsuz yönde etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan eğitim, çevrimiçi eğitim, Covid-19 salgını, yabancı uyruklu öğrenci

Makale Türü: Araştırma

Introduction

Coronavirus (Covid-19), which started in China and spread rapidly to the world, has been identified as a pandemic by the World Health Organization and have led countries to exercise their emergency and crisis management procedures. The coronavirus is still rapidly spreading and if the necessary precautions are not taken, it drags the countries into a dead-end by incredible increases in death cases. According to the official statement, the total number of Covid-19 cases in Turkey as of 25th August 2021 is 6.253.711, the number of recovered patients is 5.739.755 and 54.995 people have died of the virus. Across the world, the total number of cases is 214.012.258 and 4.465.597 people have died of the virus (Case Numbers, 2021).

Rapidly-spreading Covid-19, has created an atmosphere of uncertainty worldwide. Therefore, it has forced countries to take extraordinary precautions in the fields of economy, health, social and education. The first and immediate measure taken worldwide to prevent the spread of Covid-19 pandemic was closing the educational institutions and suspending education. Universities and schools were closed in China, the country where the virus originated, as of 26th January 2020 and other countries have followed China and closed their education institutions. On 3rd March 2020, UNESCO stated that the closure of universities and schools had affected 290.5 million students worldwide and invited countries to implement the distance education programs to prevent students and their families from being negatively affected by this situation and to ease applications. On 27th March 2020, it was stated that approximately 90% of the world's student population (more than 1.5 billion) was out of educational institutions and the regions where schools have remained open were Taiwan, Singapore, Australia, Sweden and some states of the USA (Wikipedia, 2020a).

To prevent the spread of coronavirus, a series of implementations have been launched in the country where the virus originated for the continuity of learning because the closure of schools has been posing a major risk for the education, protection and the welfare of children. With educational institutions at all levels closing in 191 countries, learning continues through distance and notably digital solutions (UNESCO, 2020).

Following the suspension of education in primary, secondary and high schools for one week and higher education for three weeks in Turkey as of 16th March 2020, it has been decided that 2019-2020 Spring semester courses to be held through distance education as from April. According to official data of the Ministry of National Education for 2020-2021, the total number of students in preschools, primary schools, secondary and high schools is 18,085.943. 1,579,691 of these students are enrolled in formal education programs of the Open University (Ministry of National Education, 2020). In higher education, 7,940,133 students are studying at 208 universities, including foundation and public universities, in the 2019-2020 academic year (Interpress, 2020). As of 2018 data published by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), Turkey became the 10th country in the world with the highest number of international students in higher education with 125,138 students (Yükseköğretim, 2020c).

The distance education portal in primary, secondary and high schools, enabling the transition to distance education in a short time, is Education Information Network (EIN), which was developed by the Ministry of National Education in 2012. EIN is an online education platform that enables teachers and students to access course contents prepared in accordance with the curriculum. Following the decision to pursue distance education after Covid-19, the content of EIN was enriched and lecture-based videos for lessons were created with the support of volunteer teachers. Across Turkey 123 universities have Distance Education Application and Research Centers (DEC). Universities that do not have a distance education infrastructure have been allowed to cooperate with other universities. The content is the critical element of distance education and CoHE made all courses in digital media, which have been prepared by Anadolu, Atatürk and İstanbul Universities and made available in course pools, accessible to all universities' academic members and students with the interface of CoHE -Courses in order to accommodate the needs of universities that are not prepared for also content. Courses at universities can be held synchronously or asynchronously. Some universities that do not have a distance education infrastructure also continue the process of education with applications, such as Zoom, Advanced Learning Management System (ALMS), and Skype. For the continuity of education, a "Roadmap for Distance Education Applications During Pandemic Period" was set by the Council of Higher Education (CoHE) by establishing a "Commission for Digital Transformation in Higher Education". The procedures to be followed in five primary topics in education - curriculum, infrastructure, human resources, content, and implementation - were set in the road map.

Distance education that has become a current issue all over the world along with Covid-19 pandemic is a very comprehensive, planned and designed teaching-learning activity that offers many learning activities to users by developing special communication methods through electronic or non-electronic means that remove the obligation of the teacher and student to be in the same space and at the same time and gives students the responsibility of self-learning. Distance education can also be defined as the blending of traditional and online educational environments by incorporating information and communication technologies into the process of education to support and improve learning. The applications in the process of education and training that provide educational opportunities regardless of time and space by running digital tools are called distance education applications.

When the historical development process of distance education was reviewed, distance education applications, although the exact launching time is unknown, is believed to be first used through the first letters. "Hermands", one of the world's leading institutions in distance education, was found in Sweden in 1898 and language training was delivered in this institution. In 1919, the first radio station was installed in the United States to broadcast educational programmes. Educational broadcasts through television yet started for the first time at IOWA University of the United States. In 1960, "British Open University" was also established in England (Wikipedia, 2020b).

The development stage of distance education in Turkey can be examined in four stages. It is possible to define the first stage (1923-1955) as discussion and creation of conceptual framework; the second stage (1956-1975) as teaching by letter; the third stage (1976-1995) as the use of radio and television as a distance education tool and the last stage (1996- ...) as the use of information-based, internet-web technologies in education (Bozkurt, 2017).

Distance education has many advantages. First and foremost, the time and space dependence in education is beside the point but flexible. Every student has the freedom to choose the appropriate time and space (Arkorful and Abaidoo, 2015). Distance education allows conveying huge amounts of information to massive populations. Millions of students can easily access educational materials with the means of appropriate infrastructure at the same time. It is an alternative for students who could not enrol in formal education programs since they have to work. Furthermore, distance education offers overseas or national training programs for

students and individuals who can not enrol in a formal education program in their own country upon their economic opportunities (Toker Gökçe, 2008). It presents educational opportunities for disabled students, as well. It also reduces the costs of educational institutions and provides education opportunities for many students without increasing the building capacity. It creates an environment where individual differences are taken into consideration in learning process and accordingly, students can manage the process depending on their learning speed and lessons they need to focus on (Arkorful and Abaidoo, 2015). The permanence of learning is increased with applications that enable both visual and verbal coding by giving students access to many different resources in distance education. It also provides educational opportunities for the students through the experts with whom the student would not be able to communicate and interact under normal conditions.

Besides its advantages, distant education has also some disadvantages. The initial investment costs are high in educational institutions that will deliver distance education. Since education is not delivered face-to-face, students have difficulties in connecting to distance education. It is not easy to establish face-to-face education relations in distance education. There are some disruptions, particularly in synchronous courses due to technical problems. It is difficult to deliver applied courses (laboratory, workshop, music, painting, art, etc.) through distance education. At first stage, preparing the curriculum and course content of distance education takes time. It is difficult to ensure the motivation of the students who do not have the self-studying ability and are accustomed to receiving education in institutions, such as schools, faculties, etc. (Altıparmak, Kurt and Kıpırdere, 2011). It may not be an effective application for students who do not have self-studying habits and have problems in accessing to technology (Aksoğan, 2019). If students who do not have self-learning habits without any help do not receive the necessary support, they don't engage to the education. Prejudices and attitudes of both students and teachers for distance education may negatively affect distance education. If students and educators who are familiar with face-to-face teaching do not have a certain level of competence in the use of technology, they may have difficulties (Telli Yamamoto and Altun, 2020). If the communication skills of the students are intended to be developed, distance education may negatively affect this development. If no events that will continuously keep the students in communication are held in distance education, students will be precluded from being socialized. Similarly, instructors and academics, who do not have the ability to extend knowledge to students, although the level of their professional knowledge is very high, may lose their students in the distance education process. It is difficult to control unethical actions like cheating, plagiarizing in applications, such as exams, homework and projects that are done through distance education during the evaluation process. There may be access preventions, blockages and connection problems on websites and applications that students use intensively in certain time zones (Arkorful and Abaidoo, 2015).

The distance education should be well-designed to turn its disadvantages into an advantage. It has been seen that education was suspended in situations such as natural disasters, war, epidemic throughout the history; however, Covid-19 has been evaluated as a pandemic worldwide, turned into a global crisis in almost every country of the world within the same period of time and caught many countries unawares. Also, in terms of education, the epidemic has caused problems in the quality and effectiveness of the education in educational institutions due to lack of infrastructure and readiness for distance education.

After the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics in 1992, with the declaration of Independence of the Turkic Republics, Turkey has collaborated with the Turkic States and relative communities in many fields. Although relationships are in many different fields, collaboration is mostly observed in the field of education (Çöllü and Öztürk, 2009). Turkey is a country that is preferred by the students from the Turkic Republics and neighbouring countries. The reasons can be considered as the cultural and geographical

proximity, quality in education and being a country of worth living (Kıroğlu, Kesten and Elma, 2010).

The biggest problem that the international students at universities in Turkey have is the failure to speak the language of Turkish. Both speaking and writing skills of students is expected to be improved before or just after their arrival to Turkey in order for students to adapt to both social and educational environments (Musaoğlu, 2016; Çöllü and Öztürk, 2009). However, it is not possible for students to socialize and improve their languages via distance education and in isolation during Covid-19 process.

It has great importance that whether students, studying in a foreign country other than their own country, are more affected by these processes and that the conditions of these students are considered by CoHE and universities in the planning of distance education processes. It is aimed to increase the number of international students, a significant source of economic income in the UK, USA and many developed countries, also in Turkey. In fact, the education sector is also among the sectors that are provided with service export incentives by the Ministry of Trade. Therefore, determining the satisfactions and identifying the problems of the international student which studying at the undergraduate level at the university in Turkey, put forth the importance of this study.

1. Method

This study intends to put forth the satisfaction, opinions and problems of international students for distance education that was put into practice during the Covid-19 process in Turkey.

In order to carry out the research, the necessary Ethics Committee Approval was obtained by the Ethics Committee of Ankara Hacı Bayram Veli University, dated 30th September 2020 and numbered 20754.

The descriptive research method was used in the research. The descriptive research is a survey study which is carried out to evaluate the sampling that represents the population within the extent of the research question, to put forth the current situation by defining its nature and features without changing the existing conditions in the research process (İslamoğlu and Alnıaçık, 2014).

1.1. Participants

The number of international students who enrolled in higher education to study in Turkey is 172,000. At the confidence interval is 0.95, the minimum number of sampling that will represent 172,000 students should be 384 (Yazıcıoğlu and Erdoğan, 2004:50). The number of students participating in the research is 435. Therefore, it can be said that sampling is sufficient to represent the population.

1.2. Data Collection and Analysis

To obtain research data, the “Distance Education Assessment and Satisfaction Survey”, which was developed by researchers to determine the satisfaction and identify the opinions of international students for distance education applications of universities during the Covid-19 process, was used. The survey consists of 32 questions. The first 12 questions of the survey are aimed to determine the demographic characteristics of the students. Questions 13, 14,15,16,17, 20 and 32 are those that were prepared to determine the conditions of receiving distance education previously, following the lessons, being satisfied with distance education, and distance education effectiveness and can be answered as “Yes-No”. Questions 18 and 19 were prepared as multiple choice to determine how distance education is handled and students spend their leisure time. Questions 21,23, 24, 26, 27 are those that can be answered as “Yes, No, Partially” to evaluate how the lessons are being taught, the materials and instructors. Questions 22, 25 and 28 are open-ended questions that are prepared to learn the problems of the students

thoroughly that they had in distance education. Question 29 is a question that they can score between 1 and 10 to put forth the satisfaction of the student with the lessons delivered over the internet. Questions 30 and 31 are prepared to determine the effects of Covid-19 on students.

For the analysis of data, statistical package programs were employed. Descriptive statistics were used such as mean, standard deviation, frequency, and percentage in the data analysis. Chi-Square test was performed to determine the relationships between the data obtained as a result of the survey and demographic characteristics and opinions of students about distance education applications. Analyzes were carried out with a confidence interval of 95% and an acceptable margin of error of 5%.

2. Findings

Findings regarding the demographic characteristics of the participants are given in Table.1

Table 1. Demographic characteristics of the participants (n=435)

	Items	n	%
Gender	Female	196	45.1
	Male	239	54.9
Age	20 and under	110	25.3
	21-25	224	51.5
	26-30	61	14.0
	31 and over	40	9.2
Country	European Countries	17	3.9
	Turkic Republics	34	7.8
	African Countries	85	19.5
	Asian Countries	299	68.7
City of Residence in Turkey	Metropolis	348	80.0
	Other cities	87	20.0
During stay in Turkey	1 and 5 years	332	76.3
	6 and 10 years	103	23.7
Type of University	State University	335	77.0
	Foundation University	100	23.0
State of Education	Associate Degree	43	9.9
	Undergraduate	281	64.6
	Master's Degree	86	19.8
	Doctorate	25	5.7
Educational Field	Health Sciences	121	27.8
	Social Sciences	119	27.4
	Engineering	144	33.1
	Sciences	23	5.3
	Other	28	6.4
Year of Study	1st	200	46.0
	2nd	95	21.8
	3rd	55	12.6
	4th	60	13.8
	5th	25	5.7
Places of Residence in Turkey	Public dorm	93	21.4
	Private dorm	61	14.0
	Relative	75	17.2
	Alone at home	92	21.1
	Home with friends	114	26.2
How It Covers the School Fee	Family	273	62.8
	State Scholarship	136	31.3
	Special Scholarship	26	6.0
Which Device Connects to the Internet	Computer	133	30.6
	Phone	302	69.4

When the data related to demographic characteristics are reviewed, 54.9% of the participants are male, 51.5% of them are between the ages of 21-25, 68.7% of them are from Asian countries, 80% of them are residing in metropolitan cities in Turkey, 77% of them are studying at State Universities and 64.6% of them are receiving undergraduate education, 33.1% of them has been studying in engineering and 46% of them has been in their first year. 26.2% of students stated that they stayed with their friends, whereas 62.8% of them stated that the tuition was afforded by his family. The vast majority of students (69.4%) is observed to connect to the internet via their mobile phones.

Table 2. Students' opinions on distance education

Items	Yes		No	
	n	%	n	%
Have you ever taken a distance learning course previously?	137	31.5	298	68.5
Are you facing any problem in following your courses?	229	52.6	206	47.4
Have you thought of taking a break from school?	137	31.5	298	68.5
Are you able to access to course records when you miss a course?	307	70.6	128	29.4
Are you satisfied with distance learning?	201	46.2	234	53.8
Do you think that distance education lessons are effective?	234	53.8	201	46.2
During this period, do you get social support from your university?	198	45.5	237	54.5

When Table 2 is reviewed, it is observed that 68.5% of the participants have not received distance education courses and 52.6% of them have had problems following the lessons. It is observed that the vast majority of students were dissatisfied with distance education (53.8%) but thought that distance education courses were effective (53.8%). Distance education is a type of education that many students are not familiar with and the vast majority of students have not taken any social support from universities in this process (54.5%).

Table 3. Students' opinions on distance education (n=435)

Items	Yes		No		Partially	
	n	%	n	%	n	%
Do you think the uploaded course materials uploaded by lecturers in distance learning are system sufficient for you?	163	37.5	60	13.8	212	48.7
Do you actively participate in courses? Example: Do you ask questions and get the answer?	211	48.5	81	18.6	143	32.9
Do you regularly follow your courses?	246	56.6	52	12.0	137	31.5
Do you easily communicate with your lecturers?	240	55.2	60	13.8	135	31.0
Do you have trouble accessing resources related to your lessons and assignments?	116	26.7	211	48.5	108	24.8

When the students' answers to the questions, which were asked related to distance education are reviewed, it is seen that 48.7% of students have found the course materials (pdf, word, ppt, course links etc.) that were uploaded to the education system by the instructors "partially" sufficient and that the majority have had no problems on active participation in courses (48.5%), regular follow-up (56.6%) and easy communication with the instructor (55.2%) and access to resources (48.5%).

38 of the students were not able to follow the courses regularly (n = 52) due to a number of reasons. When the reasons for failure to follow courses given by these students are ranked, "dislike of distance education, failure to adapt" takes the first place (23.7%), the second place (15.8%) is "difficult in internet access", the third place (13.2%) is "default in holding courses on days and hours that are appropriate for the curriculum" and the fourth place (10.5%) is "preference of self-studying".

Table 4. Satisfaction level of students with the distance education

Satisfaction Level	n	%
Low	47	10.8
Moderate	279	64.1
High	109	25.1

Students were asked to score their level of satisfaction for distance education between 1 and 10. The average satisfaction level of students was found to be 6.08 and their satisfaction levels were grouped as “low” (1-3), “moderate” (4-7) and “high” (8-10). When Table 4 is reviewed, the satisfaction level of students can be told to be at a moderate level with 64.1%.

Table 5. The biggest problem that students have in distance education

	n	%
I had no problems	66	15.2
Lack of internal motivation and discipline as it is a virtual environment	46	10.6
Materials are not effective	30	6.9
Difficulty to understand the lessons due to non-performance of the interactive lesson	41	9.4
Problems in the preparation and implementation of the curriculum	16	3.7
Not speaking and understanding Turkish very well	28	6.4
Problems arising from the infrastructure of the distance education portal	14	3.2
Technical problems related to internet and hardware	93	21.4
Not having the necessary equipment and equipment for distance education	14	3.2
Insufficiency of the instructor in distance education	19	4.4
Individual characteristics and attitude towards distance education	13	3.0
Finding face-to-face education higher quality and effective	6	1.4
Distance education is not suitable for applied courses	17	3.9
Exams and assignments are more difficult than face-to-face education	21	4.8
Inability to communicate with the university administration when having problems	9	2.1
The psychological situation caused by staying away from family, friends and social environment due to Covid-19	2	0.5
Total	435	100.0

Students were asked to determine the biggest problem that they had in distance education and when the answers were ranked by their percentages (Table 5), “technical problems related to internet and hardware” takes the first place with 21.4%, the second place is “lack of internal motivation and discipline as it is a virtual environment” with 10.6% and the third place is “difficulty to understand the lessons due to non-performance of the interactive lesson” with 9.4%. Whereas 15.2% of the students stated that they had no problems in distance education.

Table 6. Effect of Covid-19 on social life

	Yes		No	
	n	%	n	%
Did Covid-19 affect your social life?	395	90.8	40	9.2

Covid-19 pandemic process has affected the social life of 90.8% of students. When the longing of the international students who came to Turkey especially for education by leaving their families and circle of friends, being in a foreign country, speaking a language other than their native language and difficulties in self-expression came together with the coronavirus process, the students stated that they were negatively affected by this situation.

Table 7. The relationship between the university type where education is received and the teaching method of distance education courses

		University Type				Total	X ²	sd	p
		State		Foundation					
		n	%	n	%				
Teaching Environment	Synchronous	137	66.8	68	33.2	205	23.661	2	.000
	Asynchronous	155	87.6	22	12.4	177			
	Synchronous and Asynchronous	43	81.1	10	18.9	53			

According to the Table 7, it seems that the courses are mostly taught synchronously (live) in distance education. However, when evaluated by university type, it is seen that the courses are taught rather asynchronously (voice, video recording, and uploading lecture notes) in public universities. Whereas synchronous (live) education is rather delivered in foundation universities.

Table 8. The relationship between state of education and satisfaction with distance education

		Are you satisfied with distance learning?				Total	X ²	sd	p
		Yes		No					
		n	%	n	%				
State of Education	Associate Degree	12	27.9	31	72.1	43	21.034	3	.000
	Undergraduate	120	42.7	161	57.3	281			
	Master's Degree	50	58.1	36	41.9	86			
	Doctorate	19	76.0	6	24.0	25			

In Table 8, it appears that undergraduate (57.3%) and associate (72.3%) students were dissatisfied with distance education whereas graduate (58.1%) and doctorate (76%) students appeared to be satisfied.

Table 9. The relationship between state of education and the thought that courses are effective

		Do you think that distance education lessons are effective?				Total	X ²	sd	P
		Yes		No					
		n	%	n	%				
State of Education	Associate Degree	22	51.2	21	48.8	43	13.469	3	.004
	Undergraduate	137	48.8	144	51.2	281			
	Master's Degree	55	64.0	31	36.0	86			
	Doctorate	20	80.0	5	20.0	25			

As can be seen in Table 9, more than half of undergraduate students (51.2%) did not find distance education courses effective whereas the majority of graduate and doctorate students (80%) found distance education courses effective. Since the graduate and doctorate students gained the habit of studying, preparing homework with a more independent, individual and constructivist approach in respect of other students, it can be argued that they had fewer problems in managing distance education courses.

Table 10. The relationship between the students' countries and their satisfaction with distance education

		Are you satisfied with distance learning?				Total	X ²	sd	p
		Yes		No					
Country		n	%	n	%				
		European Countries	8	47.1	9	52.9	17	1.841	3
	Turkic Republics	15	44.1	19	55.9	34			
	African Countries	34	40.0	51	60.0	85			
	Asian Countries	144	48.2	155	51.8	299			

As a result of the analysis no significant relation was found in the relationship between students' countries and their satisfaction with distance education ($p>0,05$). When countries are evaluated on their own merits, percentages of students' satisfaction from African countries and Turkic Republics appears to be lower than the other countries.

Table 11. The relationship between the duration of students' stay in Turkey and their satisfaction with distance education

		Are you satisfied with distance learning?				Toplam	X ²	sd	p
		Yes		No					
Duration of Students' Stay in Turkey		n	%	n	%				
		1-5 years	151	45.5	181	54.5	332	.296	1
	6-10 years	50	48.5	53	51.5	103			

No statistically significant relation was found between the duration of students' stay in Turkey and their satisfaction with distance education ($p>0,05$). However, when the table is evaluated, the majority of students appear to be dissatisfied with distance education. The satisfaction rate of international students who have stayed in Turkey for more than 6 years is observed to be partly a little higher compared to those who stay shorter.

3. Discussion and Conclusion

Findings of the study carried out by Savaşan, Yardımcıoğlu and Beşel (2015) supports the research findings. It was observed that primary academic problem of the students was the difficulty of understanding the lessons. The same study mentioned that common theme in student judgments on academic issues was language problem and referred to the importance of the language problem. International students appear to have difficulty in understanding the lessons in distance education, as well.

Derman (2010) addressed the problems of international students in learning in the Turkish language in his study and mentioned that the most common problems after the Turkish preparatory class were that they did not sufficiently understand the academic resources of the undergraduate programs that they study, they failed to express themselves enough with Turkish language both verbally and in writing in the classroom or exams. Teaching courses asynchronously in the distance education process and overloading of information with excessive material has been challenging the students who are not Turkish native speakers.

Uploading only course materials to the system in distance education or sending course chapters to students by overlooking the particular needs of the students have adverse effects on overall education. Printed materials should be generated to support distance education and the level of the student 's learning and understanding should be taken into account. Printed materials uploaded to the system make learning more concrete by providing different examples and exercises to the student (Eşgi, 2006). The purpose of distance education is to transfer the materials to the students before the course for their preparation, not the content. Nonetheless, the active participation of students in the course should be targeted with the examples,

applications, questions and answers that will support these materials during the course (Erkut, 2020).

Distance education applications offer people multiple and mixed options for learning. Although there are many options, students studying in distance education environments should take on more responsibility of learning than the students, studying in settled classrooms. Also, students in distance education environments have to work more than they do in settled classrooms (Kaya, 2002). Since distance education does not provide a physical classroom environment, it causes a lack of motivation and discipline in students. It creates a negative situation for students who do not have the ability to study independently.

While students have the chance to ask questions at any time, to get answers to their questions, to get immediate feedback on their mistakes in practice and application exercises, to study collectively with their friends and to cooperate with their peers in classical education, these activities are much more limited in e-learning.

The interaction of the student with instructor, content and environment in learning is extremely important. The student has the opportunity to ask questions, to find answers to their questions, to get immediate feedback on the results in the applications and work in groups in face-to-face teaching. Nevertheless, such practise opportunities are more limited in distance education (Tosun and Özgür, 2009). Especially for the students who have just started university. Communicating with the instructor increases self-confidence of the students and this is not only being reflected on education satisfaction but also have been affecting one's success. Distance education will ensure the student gain knowledge with the applications that allow interaction and communication and to increase self-confidence.

It was identified that one of the most important reasons that prevents the courses from being followed was a discontinuous internet connection and the most important factor, affecting course success, was the teaching method of the instructor, and problems encountered at the exam time also have a huge impact on student satisfaction (Özyürek, Begde, Yavuz, Özkan, 2016). Students believe that they get more homework in distance education than in formal education and it is harder to get prepared for the exams in distance education. Such factors have significant effects on students' perspective on distance education.

In distance education, there might be some problems in accessing to materials. Uploaded course materials may not be displayed by the students due to system errors. Problems may come up in uploading course materials to the system due to slow internet speed, upload of materials to the system according to a certain format, slow processing of systems due to coding errors (Çıglık and Bayrak, 2015).

The problems that are encountered in distance education programs in higher education institutions were identified not only as material access Bilgiç and Tüzün (2015) but also internet access, speed-related problems, insufficient capacity of the database, problems in video conferences, freezing screens, power cuts in online exams.

Students also need tools, such as phone, tablet or computer that they can use to participate in distance education. Computers and other equipment at homes are now being highly demanded by the parents who have to work from home and the children in the Covid-19 pandemic. The students who do not have access to laptops and internet facilities at home are also another problem to consider for distance education applications (Pradeep, 2020). The tuition and expenses of international students are afforded by the fund that their families transfer. Affording the fee of the tools and internet required for distance education with this fund, which barely affords the tuition and physiological requirements, may not be possible for students (Kiroğlu, Kesten and Elma, 2020).

Distance education is a critical issue that is required to be considered in terms of the quality of education in relation to teaching laboratory, music, art, medicine and technique courses that require active practice (Pradeep, 2020).

All countries where the Covid-19 epidemic was observed are experiencing a hard time especially with regard to education, economy, and health. This is also considerably challenging for students who have to continue their education life in a distance education environment, even though they adapt easily to technology. Many opinions consider distance education as an alternative to formal education. Good management of distance education is possible by considering characteristics of students and designing a system that will accommodate their needs.

The differences in the capacity of different school types to support distance learning, the differences between independent and online learning flexibility of students, students' motivation and skills may affect distance education positively or negatively. It is hard to predict how long the pandemic will continue. Therefore, if planned and effective steps are not taken in education, the COVID-19 pandemic will likely lead to serious educational disruption for one generation globally (Reimers and Schleicher, 2020).

For the maintenance of uninterrupted and effective distance education:

- Digital skills of students and instructors should be improved and distance education courses should be delivered synchronously but supported by asynchronous applications.
- All students should be included in the system. Organizations that can be a sponsor to the students who do not have technological devices, internet access and financial means should be searched and state-industry cooperation should be provided.
- Social support should be provided to make physically distant students be physiologically, psychologically and socially well.
- Academic calendar and lesson programs should also be prepared in distance education and education should be continued by adhering to the designated dates, this should be announced to students and the students should be informed in any changes.
- An easy and practical introductory education video on the use of distance education systems should be prepared in a way the students can understand and uploaded to the webpages of the universities and uncertainty towards innovation should be minimized by sending this introductory education video to the e-mails of students/instructors.
- E-mail and telephone communications should be activated by ensuring the instructors to keep in continuous contact with students.
- More understandable sentences should be used for foreign students who speak and understand Turkish more slowly in distance education.
- Students should be encouraged to participate in the course by creating an active learning environment in distance education.
- For exams to be held by means of distance education, controlling mechanisms of the students should be ensured to be improved rather than the difficulty level of the exam.
- The duration of distance education courses should be meticulously adjusted, the course should be neither too short nor too long and these periods should be supervised by the university administration.

References

- Aksoğan, M. (2019). *Uzaktan eğitim bağlamında harmanlanmış öğrenme*. 2. Uluslararası Battalgazi Multidisipliner Çalışma Kongresi. İnönü Üniversitesi, Malatya
- Altıparmak, M., Kurt, İ. D., & Kapıdere, M. (2011). *E-öğrenme ve uzaktan eğitimde açık kaynak kodlu öğrenme yönetim sistemleri*. Akademik Bilişim'11 - XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, İnönü Üniversitesi, Malatya
- Arkorful, V., & Abaidoo, N. (2015). The role of e-learning, advantages and disadvantages of its adoption in higher education. *Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 12 (1): 29-42
- Bilgiç, H. G., & Tüzün, H. (2015). Yükseköğretim kurumları web tabanlı uzaktan eğitim programlarında yaşanan sorunlar. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 1 (3), 26-50.
- Case Numbers (2021), *Koronavirüs COVID-19 Verileri*. <https://www.cnnturk.com/coronavirusu-haberleri> (Accessed: 25 Ağustos 2021)
- Çıglık, H., & Bayrak, M. (2015). Uzaktan öğrenme ve yapısalcı yaklaşım, *IJODE*, 1(1): 87-102.
- Çöllü, F., & Öztürk, F. (2009), Türk Cumhuriyetleri, Türk ve akraba topluluklarından Türkiye'ye yüksek öğrenim görmek amacıyla gelen öğrencilerin uyum ve iletişim sorunları (Konya Selçuk Üniversitesi örneği). *Journal of Azerbaijani Studies*, 12(1): 223-239
- Derman S. (2010). Yabancı uyruklu öğrencilerin Türkiye Türkçesi öğreniminde karşılaştığı sorunlar. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29: 227-247.
- Erkut, E. (2020). Covid-19 sonrası yükseköğretim. *Yükseköğretim Dergisi*, http://www.yuksekogretim.org/Port_Doc/YOD_Preprint_Vol/YOD_2020000011.pdf (Accessed : 25 Mayıs 2020)
- Eşgi, N. (2006). Web temelli öğretimde basılı materyal ve yüz yüze öğretimin öğrenci başarısına etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(4), 459-473
- Kaya, Z. (2002). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Pegem A Yayıncılık
- Kırık, A. M. (2014), Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi ve Türkiye'deki durumu, *Marmara İletişim Dergisi*, 21. 73-94
- Kıroğlu, K., Kesten, A., & Elma, C. (2010). Türkiye'de öğrenim gören yabancı uyruklu lisans öğrencilerinin sosyokültürel ve ekonomik sorunları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2): 26-39.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2020), *Millî eğitim istatistikleri örgün eğitim 2018-2019 özet tabloları*, http://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=361 (Accessed: 17 Mayıs 2020)
- Musaoğlu, B. N. (2016). Türkiye'de öğrenim gören uluslararası öğrencilerin entegrasyon süreci, *Türk Dünyası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1):12- 24.
- Özyüreka, A., Begdeb, Z., Yavuzc, N. F., & Özkand, İ. (2016). Uzaktan eğitim uygulamasının öğrenci bakış açısına göre değerlendirilmesi, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2), 592-605.
- Pradeep, S., (2020), Closure of universities due to coronavirus disease 2019 (COVID-19): Impact on education and mental health of students and academic staff, *Cureus*, Apr; 12(4)
- Reimers, F. M., & Schleicher, A. (2020), *2020 COVID-19 pandemisine karşı eğitimde atılabilecek adımlara rehberlik edecek bir çerçeve*.

https://globaled.gse.harvard.edu/files/geii/files/framework_guide_v4_tr.pdf (Accessed: 04 Mayıs 2020)

Savaşan F., Yardımcıoğlu F., & Beşel F. (2015). *Yabancı uyruklu lisans ve lisansüstü öğrencilerin sosyo-ekonomik problemleri: Sakarya Üniversitesi örneği*. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu: İstanbul, 1-29.

Telli, Yamamoto, G., & Altun, D. (2020). Coronavirüs ve çevrimiçi (online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 25-34

Token Gökçe, A. (2008). Küreselleşme sürecinde uzaktan eğitim, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 11, 1-12 http://static.dergipark.org.tr/articledownload/920f/4d35/1985/JA68TN63FZ/5c459cb96a479_f1135f27faadcb4d945fa6a4530b910e.pdf? (Accessed: 20 Nisan 2020).

Tosun, N., & Özgür, H. (2009). *E-Öğrenme ortamlarında öğrenci-içerik etkileşimi*. 3th ICITS, Trabzon

Uluslararası Öğrenci Sayıları (2020), *Türkiye'deki uluslararası öğrenci sayısı 172 bine ulaştı*, <https://www.aa.com.tr/egitim/turkiyedeki-uluslararasi-ogrenci-sayisi-172-bine-ulasi/1592552> (Accessed: 19 Mayıs 2020)

Wikipedia. (2020a). *Impact of the Covid-19 pandemic on education*, https://en.m.wikipedia.org/wiki/Impact_of_the_COVID-19_pandemic_on_education, (Accessed 2020).

Wikipedia. (2020b). *Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi*, https://tr.wikipedia.org/wiki/Uzaktan_e%C4%9Fitimin_tarihsel_geli%C5%9Fimi (Accessed 04 Mayıs 2020).

Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yükseköğretim Kurulu. (2020a). *Öğrenci sayıları*, <https://istatistik.yok.gov.tr> (Accessed: 06 Mayıs 2020).

Yükseköğretim Kurulu. (2020b), *YÖK Başkanı Saraç üniversitelerde verilecek olan uzaktan eğitime ilişkin açıklama yaptı*, <https://covid19.yok.gov.tr/alinan-kararlar> (Accessed: 06 Mayıs 2020).

Yükseköğretim Kurulu. (2020c). *Türkiye Yükseköğretimde İlk 10 İçerisinde Yer Aldı* <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/hedef-odakli-uluslararasilasma.aspx>, (Accessed: 19 Mayıs 2020).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonu

Tarih: 30 Eylül 2020

No: 27307

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 25
2. yazar katkı oranı : % 25
3. yazar katkı oranı : % 25
4. yazar katkı oranı : % 25

Finans Piyasasında Dönüşümün Kavgaları: Dijital Bankacılık Geleneksel Bankacılığa Karşı *

Transformation Fights in the Financial Markets: Digital Banking vs Traditional Banking

Dr. Öğr. Üyesi Gizay DAVER ¹

Öz

Teknolojik ilerleme ve dünyadaki değişim süreci, sancılarını finansal piyasalara da beraberinde getirmektedir. Uzun yıllardır süren alışkanlıklar ve geleneksel iş yapma biçimleri, çağa uyum çabası çerçevesinde yerini yeni gelişmelere bırakmak zorunda kalmaktadır. Alışılmış olanın (“gelenekselin”) dışına çıkmak kimi zaman rekabet, kimi zaman heyecan olarak algılanmaktadır. Bu çalışma Türk bankacılık sisteminde iş yapma biçimlerinde son 15 yıldaki gelişmeleri öğrenilmiş kalıpları sorgulayarak ele almaktadır. Dijital bankacılık, geleneksel şube bankacılığına rakip ve geleneksel bankacılığın alternatifi midir, yoksa geleneksel bankacılığı destekleyen bir teknolojik gelişme midir? Geleneksel bankacılık ve dijital bankacılık madalyonun tamamen farklı iki yüzüysen dönüşüm sürecinde geleneksel bankacılık iş yapma biçimleri kaybolup yerini FinTek firmalarına bırakmaz mı? Elli beşin üzerinde dört yıllık eğitim veren finans ve bankacılık bölümü, ekonomik katma değeri olmayan iş gücünü piyasaya arz etmez mi? Burada sunulan temel sorulara cevap aramak ve dijital bankacılık ile geleneksel şube bankacılığı ilişkisini açığa çıkarmak amacıyla bu çalışma dizayn edilmiştir. Bu kapsamda Türkiye Bankalar Birliği ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumundan edinilen geleneksel şube verileriyle, dijital bankacılık gelişmeleri ekonometrik analize tabi tutularak değerlendirilmiştir. Phillips Perron durağanlık testi, Johansen Eş-bütünleşme testi ve Granger nedensellik testi ile dijital bankacılık ve geleneksel bankacılığın tamamen bağımsız iki ayrı gelişme alanı mı, birbiriyle iç içe geçmiş bağları bulunan bir evrim süreci mi olduğu sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal piyasalar ve kurumlar, bankacılık, dijitalleşme

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The process of change in the World and technological progress bring their twinge to the financial markets. Moving out of the traditional is sometimes perceived as competition and sometimes as excitement. Learned patterns of doing business in the Turkish banking sector is being questioned. Is digital banking a rival to traditional branch banking? Is it a technological development supporting traditional banking? If they are different sides of a coin, wouldn't the way of doing business in traditional banking leave its place to FinTech companies while diminishing and abolishing in the history? If so, wouldn't the graduates of over the 55 faculty and schools of applied sciences giving education in their finance and banking departments be a zero economic value added workforce to the economy? This study tries to answer the questions presented here while revealing the relationship between traditional branch banking and digital banking. In this context, digital banking development data gathered from the Banks Association of Turkey and the bank branches data acquired from the Banking Regulation and Supervision Agency of Turkey were subject to econometric analyses. Phillips Perron, Johansen cointegration, Granger causality tests were used to identify whether the digital banking and traditional banking are completely different independent progress areas or an evolution progress of intertwined ties.

*Bu çalışmanın indirilebilir veri seti bağlantısı: Daver, G. (2021), “finans_piyasasi_donusum_dijital_vs_geleneksel”, Mendeley Data, V1, doi: 10.17632/rdt59svvff.1

¹Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Finans ve Bankacılık Bölümü, gizaydaver@gmail.com

Atf için (to cite): Daver, G. (2021). Finans piyasasında dönüşümün kavgaları: Dijital bankacılık geleneksel bankacılığa karşı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1419-1440.

Keywords: Financial markets and institutions, banking, digitalization

Paper Type: Research

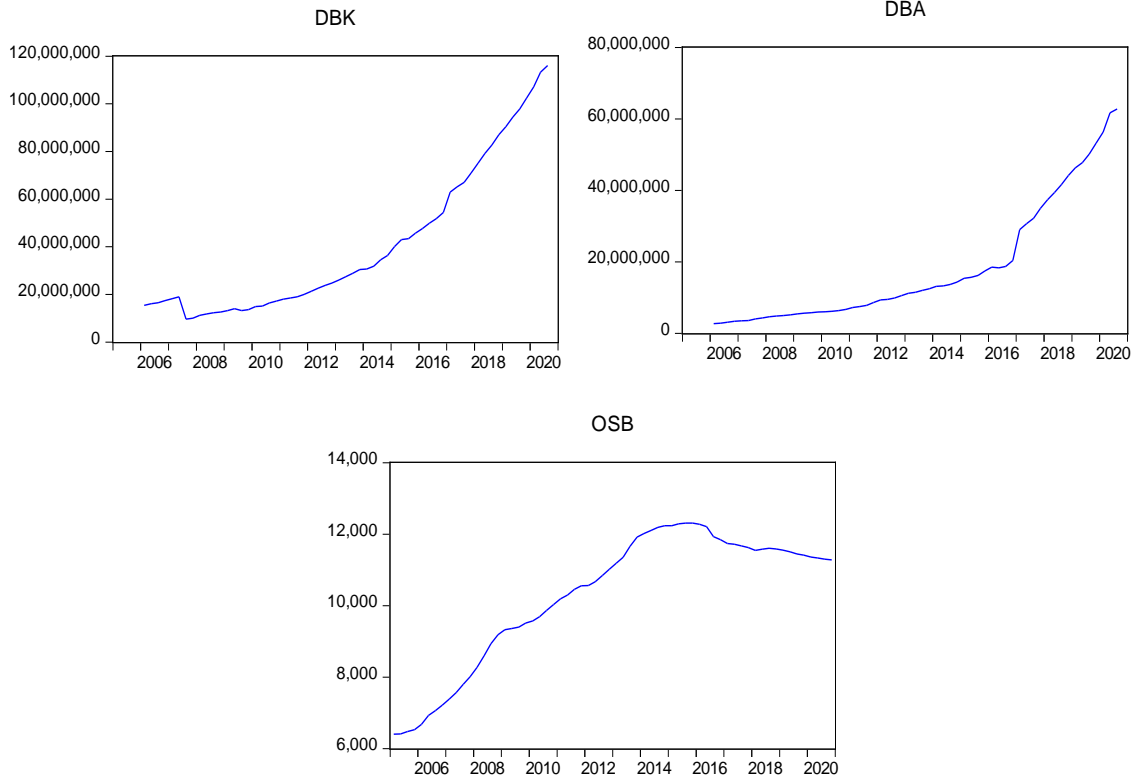
Giriş

Bilinenlere başka bir açıdan bakış, bilimin köklerinde her zaman bulunmuştur. Hiçbir faydası olmayacağı düşünülen ilişkilere bile bakmak bilim açısından yeni açılımlar doğurabilmektedir. Örnek olarak ezber bozan çalışmalarıyla tanınan Rene Descartes verilebilir. Yaşadığı dönemde, okullarda verilen eğitimde önce fiziğin, ardından fizik ötesinin verildiği ve böylelikle felsefenin son bölümünün fizik ötesiyle oluşturulduğu bilinmektedir. Descartes ise felsefeye fizik ötesiyle başlamakta ve alışlagelen çalışmaların aksi yönde bir konum almaktadır. Bu bakışla oluşturduğu felsefenin ilkeleri çalışmasında, insan bilgisinin ilkelerini incelediği ilk bölümde, önyargılarımızın, algılarımızı ve kavrama yetkinliğimizi etkilediğini belirtmektedir. İnsanlarca bilinen veya bilindiği düşünülenlerle ilgili çıkarımları, bu kadarla sınırlı kalmamakta ve derinlere ulaşmaktadır. Dahası, çalışmasında seçik bilgiye ve açık bilgiye özel bir alan ayırmaktadır. Bilgi konusunu ele alırken, bilginin seçik olmadan açık olabileceğinden söz etmekte; ancak açık olmadan seçik olamayacağına vurgu yapmaktadır. İlerleyen aşamada ise önyargıdan kurtulmak için açık şeylerin gözden geçirilmesini önermektedir (Descartes, 2010).

Aynı minvalde bakıldığında, güncel finans bankacılık literatüründe dijital bankacılığın şube bankacılığının alternatifi olduğunun önerildiği keskin bakış açısı sadece siyah ve beyazın varlığını iddia etmeye benzemektedir; oysa ki renk skalasında siyah ve beyaz arasında grinin türlü tonları da bulunmaktadır. Bu çalışma açısından dijital bankacılık, şube bankacılığının tamamlayıcısıdır önermesinin kurgulanmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Finans ve Bankacılık klasik öğretilerinde alternatif bankacılık kanalları Aralık 2016 ve öncesinde internet bankacılığı ve şube bankacılığı olacak şekilde kurgulanmaktadır. Alternatif bankacılık kanalları kurgusu zaman içerisinde, internet bankacılığı, mobil bankacılık hem internet hem de mobil bankacılık şeklinde değişime ve dönüşüme maruz kalmıştır. Benzer şekilde teknolojinin ve ihtiyaçların dönüşümü, mevzuatın da dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Gelişmeler 1 Nolu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi yedinci kısmı Md. 525/1 Cumhurbaşkanlığı Ofislerinin kuruluşu kısmında incelenebilmektedir. İlgili mevzuattaki söz konusu 525/1 sayılı madde, finans ofisi ile birlikte, ayrı ve bağımsız bir dijital dönüşüm ofisi yapılanmasının dayanağını oluşturmaktadır. Finansal piyasalardaki bütüncül değişim, mevzuattan aldığı dayanakla Türkiye'nin dijital teknolojilerin kullanımı ve geliştirilmesiyle, hem insan kaynaklarında hem de iş süreçleriyle birlikte teknolojik unsurlarda, ekonomik ve sosyal refahı arttırmak maksadıyla dijital dönüşüm gerçekleştirilmesini öngörmektedir (TBB, 2021; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2018).

Dijital bankacılıkta şube bireyin kendisi olmaktadır. Çalışmada, dijital bankacılık için baş harfleri olan "DB" kısaltması kullanılmıştır. Sisteme kayıtlı müşteriler için "K", sistemdeki aktif müşteriler için "A" kısaltması kullanılmıştır. Geleneksel bankacılıkta olduğu gibi her bankanın birden fazla şubesi olabilir; ancak her müşteri şubeyi kullanmak zorunda değildir. Geleneksel bankacılıkta, müşteriden bağımsız bir şekilde şubenin varlığından söz edilmektedir. Dijital bankacılıkta müşteriden bağımsız şubeden söz etmek henüz mümkün değildir. Kavramlara ilişkin detaylar ilerleyen kısımlarda daha derinlemesine ele alınacak olup günümüzde, dijital bankacılık hizmetleri kullanıcı olmak üzere sözleşme imzalamak kayıtlı bir dijital bankacılık müşterisi olarak istatistiklere dahil edilmek anlamına gelmektedir. Ayrıca ilerleyen zamanlarda her müşterinin dijital şubeye sahip olabileceği; ancak her müşteri dijital şubeyi kullanmak zorunda olmadığına dikkat etmek gerekecektir. Yıllar içerisinde dijital bankacılığın gelişimi, ortalama şube sayısı ile beraber Şekil 1'de verilmiştir. 2000'li yılların başından günümüze kadar geçen süreçte dijital banka şube gelişiminin, açık ve seçik olarak görülmekte olduğu düşünülmektedir. Dahası, 2015 ve sonrası dönemde geleneksel şube bankacılığının gerileme eğiliminde olduğu da belirlenmektedir.

Şekil 1. Dijital bankacılık ve Şube bankacılığı sayısal gelişimi(adet)

Bu çalışma 2021 yılında çağın dönüşümünü sorgulamayı, finans endüstrisinin yükselen trendi dijital bankacılık ile geleneksel olan şube bankacılığı ilişkisini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Dijital bankalar önümüzdeki dönemde şube bankalarının yerini alma potansiyelini taşıyor ise hem finans ve bankacılık eğitiminin hem de ulusal ve uluslararası düzeydeki politikaların, ülke refahını maksimize edecek şekilde tekrar ele alınmasını ve belki de yeniden kurgulanmasını gerektirecektir.

Çalışma dört ana bölümden oluşacak şekilde kurgulanmıştır. İlk olarak giriş kısmında araştırma sorusunu doğuran arka plan, Türkiye açısından incelenerek sunulmuştur. Takip eden kısımda finans ve bankacılık literatüründe dijital bankacılık ve şube bankacılığı ilişkileri sorgulanmıştır. Çalışma kapsamındaki araştırma sorusuna uygun olarak edinilen materyal ve araştırma sorusunun cevaplanması için kurgulanan model çalışmanın tekrar edilebilmesine imkan verecek nitelikte, detaylıca sunulmuştur. Çalışmanın yöntemi ile ilgili bilgiler ve kullanılan materyale bu kısımdan ulaşılabilir. Giriş, materyal ve yöntemden sonra gelen bulgular ve tartışma kısmında gerçekleştirilen analizlerin sunumu gerçekleştirilmiş ve son kısımda sonuç ve öneriler sunulmuştur. Sonuç kısmında araştırma tespitleri çerçevesinde genel bir değerlendirme ve gelecekte gerçekleştirilebilecek çalışmalara yönelik öneriler sunulmuştur.

1. Materyal ve Yöntem

Tarihi süreç içerisinde Dünya üzerinde internetin gelişimini ve geleneksel iş yapma biçimlerindeki değişimi inceleyen çeşitli yayınlar bulunmaktadır. Konuyu ele alışımızın ve incelemede duruş noktamızın, Türkiye’de finansal hizmetlerin kalbi olarak adlandırılabilcek bankacılık sektörü olduğunu belirtmek bağlamdan kopmamak için önem arz etmektedir. Literatür kısmı finans ve bankacılık özelinde tarihsel gelişmeyi de yansıtmak amacıyla geçmişten günümüze doğru sıralı bir özet şeklinde sunulmuştur.

Milenyumun başlarında gözlenen ilk çalışmalardan biri, kritik olaylara dayalı içerik analizi olarak kurgulanmış ve internet bankacılık hizmetlerinin kalitesini ölçmek maksadıyla

gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmanın verileri, elektronik ticaret ile ilgili olarak, ticari amaçlı bir online danışmanlık firması tarafından sağlanmıştır ve internet bankacılığı kullanan müşterilerinin kişisel görüşleriyle ilgilenilmektedir. Bulgular birçok alt başlıktan da söz etmekle beraber internet bankacılığı servis kalitesinin ana başlıklarını belirlemiştir. Buna göre, müşteri hizmetleri servisi kalitesi, bankacılık ürün ve hizmetleri kalitesi, son olarak online sistemlerin kalitesi olarak üç ana başlıkta internet bankacılığı servis kalitesinin değerlendirilmesini önermektedir. Bu çalışma online ortamlara geçişin tarihsel sürecinde, araştırmacıların ve kullanıcıların eğilimlerini incelemek açısından geniş bir literatür sunmaktadır (Jun & Cai, 2001).

İlerleyen yıllarda, müşteri anketi olarak Çin Halk Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen online ve mobil bankacılık araştırması, demografik özelliklere yoğunlaşmıştır. Batıda yaşayan elektronik bankacılık kullanıcılarının aksine, Çin'de online ve mobil bankacılık kullanıcılarının çoğunlukla genç ve yüksek eğitimliler olmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra erkeklerin kadınlara kıyasla elektronik bankacılıkta daha aktif olduğu ve dijital bankacılığın en önemli engelini güvenlik olarak gördüğü tespit edilmiştir (Laforet & Li, 2005).

Benzer bir kurguda çalışmalar daha sonraları Türkiye açısından da gerçekleştirilmiştir. İnternet bankacılığını kullanan, internet bankacılığına sıcak bakan ve internet bankacılığında uzak duran müşteriler olarak kategorilerin tespit edildiği çalışmada, internet bankacılığı kullanıcıların çoğunun orta ve üst gelir seviyesinden olduğuna yönelik demografik bir çıkarım vardır (Okumuş, Bozbay, & Dağlı, 2010). Bir diğer çalışmada, Türkiye açısından internet bankacılığı tercihinin yedi boyutu olduğu, yüz yüze veya elektronik posta ile anket yoluyla belirlenmiştir. Kadın ve erkeklerin internet bankacılığı seçme sebepleri ise farklı bulunmuştur (Pala & Kartal, 2010).

Son on yıl içerisindeki çalışmalara bakıldığında teknoloji kabullenme modelinin geliştirilerek, Hindistan özelinde, internet bankacılığında algılanan riskin ve güven unsurunun etkisinin çalışılmış olması dikkat çeken ilk noktadır (Kesharwani & Singh Bisht, 2012). Dijital bankacılığın önünde 2000'li yılların başında engel olarak tespit edilen güvenlik unsurunun; yaklaşık olarak on yıl sonra ancak ciddi anlamda dikkate alındığını göstermesi açısından önemli görülmektedir. Bir diğer önemli görülen çalışma, diğer bir hassas noktaya değinmektedir. Bu çalışma, bankaların aralarında doğal olarak rekabette bulunmaları üzerine gerçekleştirilmiştir. Müşteriler açısından bulanık MOORA yönteminde kurgulanan çalışma, değerlendirilmeye alınan bankaların internet şubelerinden hangisinin müşteri için en uygun olacağını ortaya koymaya çalışmıştır (Uygurtürk, 2015). Söz konusu çalışma bankaları içerisinde bulunduğu rekabet ortamında örnekleyerek değerlendirirken, çok amaçlı optimizasyonu ön plana çıkardığı için tarihsel açıdan dikkate değer görülmüştür. Ayrıca çalışmada yazar tarafından açık olarak anılmıyor olsa da internet bankacılığı faaliyetleri ile ilgili dikkat edilmesi gereken bir tespit bulunmaktadır. Bu tespit, BASEL düzenlemeleri kapsamında yer alan operasyonel risklere dikkat edilmesi gerektiği ve ilgili unsurların müşteri memnuniyeti üzerinde doğrudan etkili olduğudur. Rotayı Türkiye'den kuzeye, Rusya'ya doğru çevirdiğimizde akıllı şehirler ve bilgi iletişim teknolojileri kapsamında bankaların dijital dönüşümünün incelendiğini görmekteyiz (Makarchenko, Nerkararian, & Shmeleva, 2016). Çağın ötesini hedefleyen ve geleneksel bankaların, akıllı şehirlerde nasıl çalışmaları gerektiğiyle ilgili olarak gerçekleştirilen çalışma, bilgi iletişim teknoloji firmalarına işaret etmektedir. Bu bakışın ne derece doğru olduğunu, günümüzde FinTek firmaları olarak bildiğimiz kuruluşlarla banka ilişkilerine bakarak kavrayabiliriz. Literatürde daha güncel tarihlere geçilmeden önce değerlendirilen çalışmaların ışığında potansiyel gelişim yönüyle ilgili kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

Bilgi iletişim teknolojilerinin finans ve bankacılık sektörünün geleceğinde olduğu düşüncesi hakimdir. Bankaların rekabet alanları, teknoloji alanına doğru genişleyecektir. Bir bankanın diğer banka yerine tercih edilmesinde bazı kriterler bulunmaktadır ve kriterler henüz genel geçer bir standart olarak belirlenmiş değildir.

Ticari yaşamda sıklıkla karşılaşılan “Müşteri kazanmak mı zordur, müşteriye elde tutmak mı?” sorusu, bankacılık özelinde de nakit akış kaynağı müşteri olduğundan ötürü önemli bir değerlendirme noktasıdır. Kazanılan müşteriye kaybetmemek için ne yapılması gerektiğini ve dijital bankacılıkta sadakatin nasıl sağlanacağı sorgulayan, Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz (IPA – Interpretative Phenomenological Analysis) çalışması çeşitli büyük İsvaç bankaları için kurgulanmıştır (Larsson & Viitaoja, 2017). Anılan çalışmada, mevcut müşteri sadakati teorisinin dijital çağda gözden geçirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Değişim ve dönüşüm ile bilinenlerin tekrar gözden geçirilmesi gerekliliği işaret edilmiştir.

2017 yılı ve sonrasında, yani yakın geçmişe, gelindiğinde dijitalleşme ve dijital bankacılık üzerine gerçekleştirilen çalışmaların yoğunlaştığını gözlemlenmektedir. Finans endüstrisinde ve bankacılıkta inovasyonların, dönüşümün, mobil bankacılık kullanma eğilimlerinin, FinTek kuruluşları ve bankaların vergilendirilme durumlarının yavaş yavaş tartışılmaya başlandığı dikkat çekmektedir. İnsanların çeşitli alternatifler arasındaki tercihlerin neden kaynaklanmakta olduğunu gerekçelendirme sorusu uzun dönem önce başlamıştır. Bu sorgulamanın gelecekte de cevabının aranacağı düşünülmektedir, çünkü nesiller arasındaki değişim ve dönüşüm süreci aynı soruya farklı cevapların verilmesine neden olmaktadır. Finans endüstrisi özelinde değerlendirildiğinde, müşteriye kazanma ve elde tutma çabalarının nedenlerinin yeniden ve yenilenerek aranacağı öngörülmektedir. Bankacılıkta geleneksel iş yapma biçimlerinin devam edip etmeyeceği sorusu sürerken, dijitalleşmenin tetikleyicileri ve finansal performansın tekrar değerlendirilmesi sorunları çağımızda güncel olarak tartışma alanı bulmaktadır. Burada anılan tartışmalar için Arslan ve Yavuzaslan, 2019; Carbó-Valverde, Cuadros-Solas, & Rodríguez-Fernández, 2020; Chiorazzo, D’Apice, DeYoung, & Morelli, 2018; Drasch, Schweizer, & Urbach, 2018; Galazova & Magomaeva, 2019; Holmlund, Strandvik, & Lähtenmäki, 2017; Keskin, 2019; Kılıç Depren & Kartal, 2017; Mbama & Ezepue, 2018; Niemand, Rig tering, Kallmünzer, Kraus, & Maalaoui, 2020; Paçan Özcan, Sabah Çelik, & Özer, 2019; Zeybek, 2018 çalışmaları incelenebilir.

Araştırmayı derinleştirmek ve zenginleştirici bir bakış sunmak adına dijital bankacılığın içselleştirilmesi konusunda, bilgi teknolojilerini bireysel kabullenmeye yönelik teoriler ve modeller çerçevesinden kapsamlı bir literatür değerlendirmesi yapılması düşünülebilir. Benzer bir düşünce prensibiyle yakın bir geçmişte mobil bankacılık alanında 76 çalışma incelenmiş “Teknoloji kabul modeli” (TAM – Technology Acceptance Model) ile “Birleşik Kabul ve teknoloji kullanımı teorisi” (UTAUT – Unified Theory of Acceptance and Use of Technology) çerçevelerinin bankacılık müşterilerinin dijital bankacılık kullanımını açıklamakta en yaygın kullanılan konseptler olduğu tespit edilmiştir (Souiden, Ladhari, & Chaouali, 2020). Model geliştirme ve teorilerin irdelenmesi için Uğur & Turan, (2016); Venkatesh, Morris, Davis, & Davis, (2003) çalışmalarını incelemesi tavsiye edilmektedir. Araştırma sorusunun cevabına katkısı sınırlı olacağı düşünüldüğünden ve çalışma kapsamını aşacağından bireysel kabullenme model ve teorilerine yer verilmemiştir.

Günümüzde bankacılık tanımı yapılırken, halen daha fon arz edenlerle fon talep edenler arasındaki bir finansal kuruluş olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bankalar, müşterilerine güven sunmakta, ihtiyaç duyulduğunda güvence sağlamaktadır. Ayrıca bankalar çeşitli ürün ve hizmet demetlerini de müşterilerine sunmaktadır (R. Apostolik, Donohue, & Went, 2009; Richard Apostolik & Donohue, 2015; Mishkin & Eakins, 2012; Takan & Boyacıoğlu, 2011). Bu noktadan hareketle ilk olarak dijital bankacılık kavramının henüz FinTek(ler) ile karıştırılmaması gerektiği sonucu çıkarılmalıdır. İkinci olarak, internet bankacılığı, mobil bankacılık gibi kavramların bankacılıkta sunulan hizmetlerin arasında değerlendirilmesi gerektiği düşünülmelidir. Bu çalışma tasarlanırken dijital bankacılık ve geleneksel şube bankacılığı birbirinden tamamen ayrılmış iki kavram olarak, henüz, düşünülmemesi gerektiği düşünülmektedir. 2021 yılı itibarıyla Bankaların FinTek firmalarını ele geçirmeleri, satın almaları veya onlarla ortaklık kurmaları, bankaların ürün ve hizmet gamını geliştirme yönündeki

gelişmeler olarak değerlendirilmelidir. Henüz diye ısrarla belirtilmesinin nedeni, gelecekte siyah ve beyaz şeklinde bir ayrımın öngörülüyor olmasıdır. Bu nedenle de çalışmanın başlığında dijital bankacılık, geleneksel bankacılığa karşı şeklinde bir göndermede bulunulmuştur.

Giriş kısmında ve öz kısmında sunulmuş olan, “dijital bankacılık ve geleneksel bankacılığın tamamen bağımsız iki ayrı gelişme alanı mı, birbiriyle iç içe geçmiş bağları bulunan bir evrim süreci mi olduğu” araştırma sorusuna cevap aranacaktır. Literatürün büyük çoğunluğundan farklı olarak, dijital bankacılık ile geleneksel bankacılığın birbiri ile iç içe geçmiş bir evrim süreci olduğu düşünülmektedir. Araştırma konusuna da uygun şekilde bir ekonometrik model önerilmesi ve soruların cevaplanmaya çalışılması uygun görülmektedir. Brooks, 2014; Hill, E. Griffiths, & Lim, 2018; Tarı, 2010; Wooldridge, 2018 uygun model seçimi için birincil başvuru kaynağı olarak değerlendirmeye alınabilir.

Türkiye açısından dijital bankacılık ve geleneksel şube bankacılığı ilişkilerini araştırmak için kullanılan değişkenler DBA, DBK ve OSB olarak tanımlanmıştır. Çalışmada kullanılan kısaltmaların açılımı sunulmaktadır. DB dijital bankacılık sözcüklerinin baş harflerinden dijital bankacılığı tanımlamak için kullanılmaktadır. Kayıtlı dijital bankacılık müşteri sayısı DBK olarak, aktif dijital bankacılık müşteri sayısı DBA olarak kısaltılmıştır. Her müşteri, kullandığı akıllı saat, telefon, tablet, bilgisayar gibi bir araç ile dijital şubeye dönüşebilmektedir. Müşterinin kendisi bu nedenle dijital şube olarak anılmaktadır. OSB ile anılan geleneksel bankacılıktaki ortalama şube sayısıdır. Ortalama hesaplanarak kullanmanın gerekçesi veri seti açıklanırken detaylandırılacaktır.

Ekonometrik analizlerde, özellikle de zaman serisi analizlerine başlamadan önce, her zaman veri seti okunmalı, uygulanması düşünülen yöntemle öyle karar verilmelidir. Zaman serisi çalışmalarının ilk basamağı olarak düşünülen verilerin durağanlığının uygun yöntemle testi için, tarihsel süreçte çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Örnek olarak Dickey & Fuller, 1981; Phillips & Perron, 1988 testleri verilebilir. Yöntemler yeni ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte, önceki modeli doğrulamaya ve/veya geliştirmeye yönelik olarak literatüre dahil olmaktadır. Bu çalışma kapsamında araştırılmakta olan serilerin birim kök içerdiği(durağan olmadığı) ve muhtemelen birbirinden serbestçe ayrılamaz durumda yani eş-bütünleşik olduğu düşünülmektedir. Araştırma konumuz kapsamındaki bu düşüncelerin sınanması için kullanılacak çeşitli metod bulunmaktadır. Veri setine uygun başlıca metodlar Engle-Granger, Engle-Yoo ve Johansen olarak listelenebilir. (Brooks, 2014).

Çalışmada finans ve bankacılık alanındaki bir sorunun yanıtlanması için ekonometrik modellerin kullanılması gerçekleştirilmiş olduğundan metodolojik detaylar için yol gösterici olması adına Hubrich, Lütkepohl, & Saikkonen, 2001; Lütkepohl, 2005; Ng & Perron, 2005; Tarı, 2010; Toda & Yamamoto, 1995; Tsay, 2013; Wooldridge, 2018 çalışmalarının incelenmesi tavsiye edilmektedir.

Veri setimizin sağlayıcısı kurumlar, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu(BDDK) ve Türkiye Bankalar Birliği(TBB) olup serilere ilişkin detaylar takip eden kısımda sunulmaktadır(BDDK, 2021; TBB, 2021).

Ortalama şube sayısı verileri, zaman serisi olarak verisi sorgulama ve kolaylıkla veri düzenlemeye imkan vermesi açısından TBB raporları yerine BDDK bülten verilerinden sağlanmıştır. Özel olarak ortalama hesaplamadan BDDK'dan çeyreklik veri sağlanması mümkündür; ancak BDDK veri tabanında çeyreklik olan sunulan veri çeyreğin son ayına ait olan aylık veri olarak sağlanmaktadır. Çeyreklik dönem üç aydan oluştuğu için üç ayın ortalamasının alınarak kullanılması, dönemin tek bir ay ile temsil edilmesine tercih edilmiştir.

TBB veri setinden erişilen veriler 3 aylık veriler olup dijital bankacılık istatistikleri olarak alınmıştır. Serilerle ilgili detay bilgi ileride verilecektir.

Analize konu olan serilerin sınırı ile ilgili kısıt, dijital bankacılıktan kaynaklı olarak, 2006 yılının ilk çeyreğinden başlatılabilmektedir. 2005 yılı ile ilgili veriye de ulaşmak mümkün

olup sağlıklı olmadığı düşünüldüğü için çıkarılmasının daha uygun olduğuna karar verilmiştir. 2020 yılının üçüncü çeyreği de dahil olmak üzere, 59 çeyrek için kayıtlı dijital bankacılık kullanıcı sayısı, aktif dijital bankacılık kullanıcı sayısı ve ortalama şube sayısı serileri çalışmanın veri setini oluşturmaktadır.

TBB tarafından, DT22 kodlu olarak yayınlanmaya başladığı günden beri teknoloji ile ilgili istatistiklerinin sunulduğu rapor, 2017 yılı itibariyle “Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri” ismine ulaşmıştır. Sunulan verinin içeriği zaman içerisinde farklılaşmakla birlikte sürekliliğin sağlanması için hep aynı kodla devam ettiği görülmektedir. Raporun gelişimi incelendiğinde farklı isimler aldığı görülecektir. Örneğin, 2011 – 2016 yılları arasında “İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri” olarak sunulduğu, ilk kez tanıtıldığı 2006 yılından 2011 yılına kadar ise “İnternet Bankacılığı İstatistikleri” olarak adlandırıldığı görülecektir. Veri seti içerisindeki değişme sadece raporun adından bile anlaşılmaktadır. DT22 kodlu raporun istatistikleri TBB üye bankalardan edinilmektedir. Veri seti oluşturulduğu dönemde iletimden kaynaklı gecikmeler sonucu oluşan eksiklikler TBB tarafından takip eden dönemde tamamlanarak düzeltilmektedir. Veri setinin sonunda ilgili dönemde istatistiklerin oluşturulması için bilgi gönderen banka listeleri ve sunulmakta olan istatistiklere ilişkin meta-data benzeri açıklamalar bulunmaktadır.

DT22 kodlu rapor incelendiğinde, rapor kapsamında araştırılacak veriler açısından 2005 yılı, Eylül 2006, Eylül 2007, Aralık 2008, Mart 2009, Eylül 2009, Eylül 2013 ve Aralık 2016 tarihlerine özel olarak dikkat edilmesi gerektiği belirtilmelidir. Araştırmacılar tarafından rapor kapsamında sağlanan farklı istatistiklerle de çalışmalar gerçekleştirilebilecektir. Anılan tarihler hem güncellemeler hem de veri setinde tarihsel süreçteki değişimleri içeren noktalardır. Örnek vermek gerekirse Eylül 2007 döneminden itibaren kayıtlı müşteri sayıları detaylandırılmaya başlanmıştır ve bir banka tarafından sunulan verilerin değiştirilmesi nedeniyle daha sonra güncellenmesi gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada kullanılmış olan DBK ve DBA serileri, DT22 kodlu rapordan bireysel ve kurumsal müşteri toplamını yansıtacak şekilde derlenmiştir. Çalışmada kullanılan tam veri seti, kontrol ve replikasyon kolaylığı için kullanıma açılmıştır².

BDDK banka şube sayılarını, Türk bankacılık sektörü aylık bülteni ile diğer bilgiler tablosunda, mevduat, kalkınma ve yatırım bankaları ile katılım bankalarının raporladığı bilgileri, yurt dışı şubeleri de dahil olmak üzere sunmaktadır. Kapsamdaki sınırlılıklar ve ayrıntılar için metaveri dosyası da bulunan rapor Aralık 2002’den beri aylık olarak yayınlanmakta ve herhangi bir revizyona tabi olmamaktadır; ancak raporda sunulan verilerle ilgili bankalar tarafından düzeltme gelirse, rapor doğru ve güncel bilgiyi sunacak şekilde verilerde güncelleme yapılmasına imkan sağlamaktadır. BDDK aylık bülteninden edinilmiş olan veriler TBB veri setiyle uyumlu olacak şekilde çeyreklik veriye yukarıda açıklanan gerekçeyle ortalamaları alınarak dönüşüm işlemine tabi tutulmuş ve analize hazır hale getirilmiştir.

Çalışmada kullanılan materyal olarak literatür ve yöntem ile ilgili bilgiler burada sunulduktan sonra, araştırma sorusu kapsamında gerçekleştirilen analizler bulgular ve tartışma başlığında sunulmuştur.

2. Bulgular ve Tartışma

Çalışmada Eviews 9 paket programından faydalanılmıştır. Program çıktılarının tarih, saat ve boş satır detayından arındırılarak olduğu gibi sunulmasına azami gayret gösterilmiştir. Günümüzde akademisyenlerin ve uygulamacıların erişimi olan paket programlar ve kullanım tercihleri çeşitlilik göstermektedir. Alternatif paket programlarla karşılaştırılabilirliğinin ve tekrarlanabilirliğin sağlanabilmesi, sonuçların bilinçsiz de olsa, çarpıtılmasından kaçınılması

² İndirilebilir veri seti bağlantısı: Daver, G. (2021), “finans_piyasasi_donusum_dijital_vs_geleneksel”, Mendeley Data, V1, doi: 10.17632/rdt59svvff.1

için bu yöntem benimsenmiştir. Günümüzde paket programlara eklentiler Araştırma sorusunu cevaplamak için doğru veriye, doğru yöntemi, doğru şekilde uygulamak ve çıktıyı yorumlayabilmek özel anlam ifade etmektedir. 2006:Q1 – 2020:Q3 aralığındaki 59 gözlem ile hesaplanan kayıtlı ve aktif dijital bankacılık kullanıcıları (DBK, DBA) ile ortalama şube sayısı (OSB) çalışmada incelenen serilerdir.

$y_t = a_0 + a_1 z_t + e_t$ şeklinde sunulan bir denklemi düşündüğümüzde değişkenlerin durağanlığının test edilmesi önem arz etmektedir. Eğer y_t ve z_t farklı seviyeden bütünleşirse, bu tarz değişkenlerin kullanıldığı regresyon denklemi anlamsız olur ve bu denklemle yapılan tahminler hata içerir. Geçmişten gelen etkilerin, serinin geçmişte aldığı değerin bu döneme etkisinin, araştırılması olan durağanlık sınaması, birim kök sınaması olarak da bilinmektedir. Tablo 1’de ADF(Augmented Dickey – Fuller) testine benzer nitelikte olan ancak Dickey – Fuller prosedüründe otokorelasyona sahip hata terimlerine izin verecek şekilde otomatik düzeltme uygulayan PP,(Phillips & Perron, 1988) testi uygulaması gerçekleştirilmiştir. Paket program Phillips Perron(PP) testinde seriler için sıfır hipotezini kurarken serilerin birim köke sahip olduğunu belirtmektedir.

Tablo 1. PP birim kök testi sonuçları

UNIT ROOT TEST RESULTS TABLE (PP)

Null Hypothesis: the variable has a unit root

		<u>At Level</u>		
		DBK	DBA	OSB
With Constant	t-Statistic	6.9526	6.3624	-2.9076
	Prob.	1.0000	1.0000	0.0501
With Constant & Trend	t-Statistic	1.8478	1.8041	0.2301
	Prob.	1.0000	1.0000	0.9978
Without Constant & Trend	t-Statistic	10.7308	9.8143	1.6830
	Prob.	1.0000	1.0000	0.9766
		n0	n0	n0
		n0	n0	n0
		n0	n0	n0
		<u>At First Difference</u>		
With Constant	t-Statistic	d(DBK) -4.8393	d(DBA) -4.4982	d(OSB) -2.2725
	Prob.	0.0002 ***	0.0006 ***	0.1840 n0
With Constant & Trend	t-Statistic	-9.9038	-6.4596	-3.7882
	Prob.	0.0000 ***	0.0000 ***	0.0238 **
Without Constant & Trend	t-Statistic	-3.2049	-3.2584	-1.8344
	Prob.	0.0018 ***	0.0015 ***	0.0637 *

a: (*)Significant at the 10%; (**)Significant at the 5%; (***) Significant at the 1% and (no) Not Significant

b: Lag Length based on SIC

c: Probability based on MacKinnon (1996) one-sided p-values.

H:0 hipotezi birim kök vardır sorgusundadır. *, ** ve *** sırasıyla 10%, 5% ve 1% seviyelerinde serinin durağan olduğunu ifade etmektedir. Hesaplanan t-istatistikleri, 1996 MacKinnon tek taraflı olasılık dağılımı değerinden düşük olup bulunan sonuç gereği H:0 hipotezini reddetmek gerekir. Serilerin tamamının birinci farkı alındığında durağanlaştığı belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle, sürecin ekonometrik notasyonunun I(1) olduğu belirlenmiştir.

PP testinde Bartlett kernelinde, Newey-West Bandwith otomatik seçiminde yapılan sınamalar Tablo 1’de sunulmuştur. Tablo sonuçları paket programın sunduğu analizlerin tek tek sınanması değil, “all unit roots” (tüm birim kökler) eklentisi ile gerçekleştirilen analizin uygulama sonuçlarıdır. “All unit roots” eklentisi Dr. Imadeddin AlMosabbah tarafından geliştirilerek Eviews kütüphanesinde kullanıma sunulmuştur.

“I” notasyonu, İngilizce “integrated” kısaltması olup uluslararası literatürde de kullanılmaktadır. I kısaltmasından sonra parantez içinde verilen sayısal değer değer kaçınıcı seviyeden olduğunu belirtmektedir, literatürde “I ()” kısaltması ile ekonometrik notasyonlar verildiğinde, I(0) serisi durağan bir seridir. I(1) serisi bir birim kök içerirken, I(2) serisi iki birim kök içermektedir (Brooks, 2014, s. 360). Engle & Granger, (1987) seriler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını araştırmak amacıyla eş-bütünleşme yöntemini yedi farklı test istatistiği ile sınamalar gerçekleştirerek geliştirmiştir. Çalışmada, eş-bütünleşme ilişkilerinin testinde geliştirilecek başka alanlar da bulunduğunu belirtmekle birlikte xt ile ifade edilen bir zaman serisi vektörünün sadece farkı alınarak durağanlaşması ancak α ile ifade edilen eş bütünleşen vektörün bir doğrusal kombinasyonunun farkının alınması gerekmiyorsa, xt zaman serisi ile α eş-bütünleşme vektörü birinci düzeyden eş-bütünleşiktir denilmektedir. Geliştirilecek alanlar ile değinilenin Phillips in tek başına ve Darlauf ile 1985’te yaptığı çalışmaların test performansına potansiyel katkısından söz edilmektedir. Çalışmada sınanan, ADF testinin o dönemde kritik değerler ve testin gücü açısından uygulamalı çalışmalarda kılavuz olarak kullanılabilmesi de yer almaktadır (Engle & Granger, 1987, s. 264–275). Türkçe alan yazında, Engle – Granger testinin uygulamada ADF testi olarak gerçekleşmekte olduğuyla beraber Granger’in iki seri eş bütünleşikse seriler arasında en az bir yönde nedensellik ilişkisi olması gerektiği belirtilmektedir(Tarı, 2010, s. 416).

Vektör otoregresyon modeli (Vector Autoregressive Model, VAR) kurularak, üçlü değişkenler için Tablo 2’de listelenen en düşük değerli bilgi kriteri AIC olarak tespit edilmiştir ve üç gecikme vermiştir. LR sonucu iki gecikme önermektedir. Tablo 2’de ortalama şube sayısı ile kayıt olmuş dijital bankacılık kullanıcı sayısı ilk kısımda yer almaktadır. Tablo 2’de ortalama şube sayısı ile aktif olarak dijital bankacılık kullanan sayısı ikinci kısımda ve son olarak da üçüncü kısımda ortalama şube sayısı ile aktif kullanıcılarla dijital bankacılığa kayıt olmuş kullanıcıların birlikte değerlendirildiği üçlü VAR modeli gecikme uzunluğu seçim sonuçları sunulmuştur.

Tablo 2. Gecikme uzunluğu seçim değerlendirilmesi

VAR Lag Order Selection Criteria
 Endogenous variables: OSB DBK
 Exogenous variables: C
 Sample: 2005Q1 2020Q4
 Included observations: 54

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1461.375	NA	1.18e+21	54.19906	54.27272	54.22747
1	-1164.484	560.7928	2.30e+16	43.35127	43.57227	43.43650
2	-1147.390	31.02284*	1.42e+16	42.86630	43.23463*	43.00835*
3	-1142.809	7.974159	1.39e+16*	42.84478*	43.36045	43.04365
4	-1140.916	3.155419	1.51e+16	42.92281	43.58580	43.17850
5	-1139.939	1.555244	1.70e+16	43.03479	43.84512	43.34730

Endogenous variables: OSB DBA
 Exogenous variables: C
 Sample: 2005Q1 2020Q4
 Included observations: 54

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1431.267	NA	3.88e+20	53.08395	53.15762	53.11236
1	-1146.020	538.7983	1.16e+16	42.66743	42.88842	42.75266
2	-1127.671	33.30007	6.84e+15	42.13598	42.50431	42.27803
3	-1119.072	14.96883*	5.78e+15*	41.96564*	42.48131*	42.16451*
4	-1118.868	0.339922	6.67e+15	42.10624	42.76923	42.36193
5	-1116.965	3.031763	7.25e+15	42.18388	42.99421	42.49639

Endogenous variables: OSB DBK DBA
 Exogenous variables: C
 Sample: 2005Q1 2020Q4
 Included observations: 54

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-2313.836	NA	3.71e+33	85.80874	85.91924	85.85135
1	-1973.172	630.8592	1.72e+28	73.52489	73.96689*	73.69535
2	-1959.248	24.23883*	1.43e+28	73.34250	74.11600	73.64081*
3	-1949.831	15.34543	1.42e+28*	73.32708*	74.43207	73.75323
4	-1947.314	3.822641	1.84e+28	73.56717	75.00366	74.12117
5	-1943.877	4.836678	2.32e+28	73.77323	75.54121	74.45507

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

Tablo 1'deki serilerin düzeyde durağan olmadığı ve birinci farkı alınınca durağanlaştığı belirlenmiştir. Ayrıca, durağanlık derecelerinin de aynı olduğu belirlenmiştir. Araştırma sorusunu cevaplamaya çalışırken kurulan hipotezin açıklanmasında serilerden kaynaklı çeşitli problemler ortaya çıkabilmektedir. Klasik regresyon modelinde mevcut durumda tahmin ve/veya çıkarım yapılmaması gerekmektedir. Ayrıca Tablo 2'de listelenen gecikme uzunluğu

seçimi ile ilgili çelişen sonuçlar, analizin ilerleyen kısımlarında ayrı ayrı modellerle çalışılırsa daha başka çelişen sonuçlarla karşılaşılacağına işaret etmektedir.

Bütünleşmeden şüphelenilen durumların varlığında, VAR için standart asimptotik teori kullanılarak istatistikî çıkarımların incelenmesi ve konu üzerine tartışmalar için Toda ve Yamamoto, 1995 çalışması derinlemesine bir bakış sağlamaktadır (Toda & Yamamoto, 1995). Eğer değişkenlerin $I(1)$ olduğu biliniyor ancak eş-bütünleşme yoksa, geleneksel asimptotik teori VAR ile hipotez testi için geçerli olacağından, birinci farklarda gerçekleştirilecek bir VAR modeliyle tahminde bulunmakta herhangi bir sakınca yoktur. Eğer değişkenlerin $CI(1,1)$ olduğu biliniyorsa ("CI" cointegrated anlamına gelmekte ve parantez içerisindeki sayı 1,1 seviyesinden eş bütünleşmeyi ifade etmektedir) bu durumda hata düzeltme modeli kullanılmalıdır. Çoğu durumda değişkenlerin önceden birim kök içerip içermediği, eş-bütünleşik veya trendde durağan olup olmadığı bilinmemektedir. Çıkış yolu olarak kısıtlayıcılardan kurtulmak çözüm olarak görülebilir. H_0 hipotezinin değişken alt setinin gecikmelerinin katsayıları üzerinde sıfır kısıtlama ile formüle edildiği VAR çerçevesindeki Granger nedensellik sınavının, $I(1)$ olan bir süreçte, araştırma sorusuna uygun olarak düzeydeki verilere uygulamasının yapılması düşünülebilir. Ancak, $I(1)$ olan bir süreçte Granger nedensellik sınavının hatalı sonuçlar verdiği belirlenmiştir. VAR çerçevesindeki Granger nedensellik sınavının $I(0)$ verilere uygulanması düşünülmelidir. Çalışmadaki serilerimiz $I(1)$ olduğu için eğer serimiz de boyut sorunu olmayacak ise, seriye uygun olarak LR (Likelihood Ratio, olasılık oranı) ve Wald ilkelerine dayanan Johansen tipi vektör hata düzeltme (Vector Error Correction, VEC) modeli uygulanması ve $I(1)$ olan süreçte Granger nedensellik uygulaması gerçekleştirilebilir. Alternatifler değerlendirilerek, eş-bütünleşme ile ilgili derin bilgi gerektirmemesi nedeniyle çalışmanın Granger nedensellik testi için Toda ve Yamamoto, 1995 prosedürleri takip edilmiş ve kayıtlı dijital bankacılık müşterileri ve aktif dijital bankacılık müşterileri için gösterilmiştir. Tablo 1'de sunulan birim kök testi sonucunda DBK veya DBA içerecek şekilde kurgulanan her iki OSB serisi için de sürecin $I(1)$ olduğu maksimum entegrasyonun da böylece bir olduğu belirlenmiştir. Toda ve Yamamoto prosedürü gereği verilerin düzeyinde VAR model kurgulanarak önce OSB ile DBK, ardından OSB ile DBA incelenmiştir. Son olarak ise üçlü bir VAR modeli hem DBK hem de DBA serilerini dikkate alarak kurulmuştur. Gecikme seçim kriteri VAR modellerde çalıştırıldığında, farklı bilgi kriterlerinin farklı seçimler önerdiği görülmektedir. Sonuçlar doğrultusunda OSB ve DBA ilişkisini tekil olarak inceleyen model üç gecikme ile analiz için uygun olmayacağı için dışlanarak çalışmaya, üçlü model ile devam edilmiştir.

Toda ve Yamamoto 1995 çalışmasında, gerçek gecikme uzunluğunun önceden bilindiği varsayımında hesaplamaların ve çıkarımların yapıldığı; ancak bunun nadir bir durum olduğu belirtilmiştir. Ayrıca VAR gecikme uzunluğu seçiminin genel olarak durağan VAR modelleri için geçerli olduğu belirtilse de, gecikme uzunluğu seçiminin Sims, Stock ve Watson'un 1990 çalışmasında $I(1)$ olan bütünleşik ve eş-bütünleşik sistemler için de uygun koşullar altında (gerçek gecikme uzunluğu "k", eş bütünleşme derecesi "d" ye eşit veya "d" denden uzun oldukça) geçerli olduğu belirtilmiştir (Toda & Yamamoto, 1995, s. 242).

3 gecikme için model tahminleri sunulmuştur. Bundan sonra seri korelasyon testleri maksimum 12 gecikme uzunluğu olarak belirlenerek gerçekleştirilmiştir.

Estimation Proc:

=====

LS 1 3 OSB DBK

VAR Model:

=====

$$OSB = C(1,1)*OSB(-1) + C(1,2)*OSB(-2) + C(1,3)*OSB(-3) + C(1,4)*DBK(-1) + C(1,5)*DBK(-2) + C(1,6)*DBK(-3) + C(1,7)$$

$$DBK = C(2,1)*OSB(-1) + C(2,2)*OSB(-2) + C(2,3)*OSB(-3) + C(2,4)*DBK(-1) + C(2,5)*DBK(-2) + C(2,6)*DBK(-3) + C(2,7)$$

VAR Model - Substituted Coefficients:

=====

$$OSB = 1.69190902551*OSB(-1) - 0.772955305027*OSB(-2) + 0.0632283827584*OSB(-3) + 4.22750131338e-06*DBK(-1) - 5.01986413789e-06*DBK(-2) + 8.06874657701e-08*DBK(-3) + 234.556909793$$

$$DBK = 2849.27476261*OSB(-1) - 9253.86657865*OSB(-2) + 6868.18416825*OSB(-3) + 0.887775900589*DBK(-1) - 0.101435348631*DBK(-2) + 0.256433313357*DBK(-3) - 3785549.53571$$

Estimation Proc:

=====

LS 1 3 OSB DBK DBA

VAR Model:

=====

$$OSB = C(1,1)*OSB(-1) + C(1,2)*OSB(-2) + C(1,3)*OSB(-3) + C(1,4)*DBK(-1) + C(1,5)*DBK(-2) + C(1,6)*DBK(-3) + C(1,7)*DBA(-1) + C(1,8)*DBA(-2) + C(1,9)*DBA(-3) + C(1,10)$$

$$DBK = C(2,1)*OSB(-1) + C(2,2)*OSB(-2) + C(2,3)*OSB(-3) + C(2,4)*DBK(-1) + C(2,5)*DBK(-2) + C(2,6)*DBK(-3) + C(2,7)*DBA(-1) + C(2,8)*DBA(-2) + C(2,9)*DBA(-3) + C(2,10)$$

$$DBA = C(3,1)*OSB(-1) + C(3,2)*OSB(-2) + C(3,3)*OSB(-3) + C(3,4)*DBK(-1) + C(3,5)*DBK(-2) + C(3,6)*DBK(-3) + C(3,7)*DBA(-1) + C(3,8)*DBA(-2) + C(3,9)*DBA(-3) + C(3,10)$$

VAR Model - Substituted Coefficients:

=====

$$OSB = 1.64874753428*OSB(-1) - 0.761258119645*OSB(-2) + 0.096806315329*OSB(-3) - 1.97781396015e-07*DBK(-1) - 2.0522081211e-06*DBK(-2) - 2.46464661938e-06*DBK(-3) + 1.07613578534e-05*DBA(-1) - 9.62993371996e-06*DBA(-2) + 5.65902678302e-06*DBA(-3) + 254.510560038$$

$$DBK = 1961.99424103*OSB(-1) - 9367.44331047*OSB(-2) + 7888.42184102*OSB(-3) + 0.82796069635*DBK(-1) - 0.0564242928093*DBK(-2) + 0.182639792524*DBK(-3) + 0.122026507859*DBA(-1) - 0.150794277626*DBA(-2) + 0.185505359839*DBA(-3) - 3061004.41337$$

$$DBA = 4217.93884789*OSB(-1) - 12461.5744209*OSB(-2) + 8175.06303633*OSB(-3) - 0.00443121838766*DBK(-1) + 0.0153972033613*DBK(-2) + 0.0583905497794*DBK(-3) + 0.964354132205*DBA(-1) - 0.237210921068*DBA(-2) + 0.20702502899*DBA(-3) + 937474.295462$$

Tablo 3. Toplu sunulan seri korelasyon test sonuçları

VAR Residual Serial Correlation LM Tests

Null Hypothesis: no serial correlation at lag order h

Sample: 2005Q1 2020Q4

Included observations: 56

Lags	DBK		3lü model DBK DBA	
	LM-Stat	Prob	LM-Stat	Prob
1	4.423202	0.3518	6.242469	0.7154
2	3.124166	0.5373	14.89807	0.0938
3	7.519371	0.1109	10.10294	0.3422
4	1.031852	0.9049	2.594608	0.9782
5	2.453903	0.6529	4.920397	0.8412
6	3.414216	0.4910	10.19162	0.3352
7	2.725801	0.6047	4.300430	0.8906
8	2.668045	0.6148	3.661736	0.9322
9	1.636678	0.8022	6.201998	0.7195
10	1.332230	0.8559	3.865093	0.9201
11	1.481978	0.8298	5.096696	0.8258
12	1.453816	0.8348	6.280644	0.7115

Probs from chi-square with 4 df.

Probs from chi-square with 9 df.

Seri korelasyon testi ile ilgili sonuçların sunulduğu Tablo 3 incelendiğinde VAR modellerinde de sorunlar olduğu gözlenmektedir. Tahmin gayesi ile dinamik olarak kararsız olan bir model kullanmak arzu edilen bir durum değildir. DBK için seri korelasyon 4 gecikmede, DBK ve DBA'yı beraber içeren üçlü modelde 4 gecikmede ortadan kalkmaktadır. Toda ve Yamamoto 1995 çalışmasında genel modeli tartıştığı ikinci kısımda ve en fazla I(2) olan değişkenlerle sınırladıkları üçüncü kısımdaki tartışmaların Johansen tipi eş-bütünleşme testlerinde durağan değişkenlerin kısıtları olarak eş bütünleşme hipotezini veya birim kökü ifade etmeyi olanaklı kılmak için ekstra gecikme uzunluğu tanımlanabileceğini belirtmişlerdir; ancak bu tür problemlere metodlarının uygulanmasını tavsiye etmemektedirler (Toda & Yamamoto, 1995, s. 246). Johansen eş-bütünleşme testi incelemeleri DBK ve DBA serilerini birlikte içeren üçlü model üzerinden gerçekleştirilmiş ve sonuçlar sunulmuştur. İlk önce sınamalar gerçekleştirilmiş ve model tespiti çalışması yapılmıştır.

Tablo 4. Johansen eş-bütünleşme model seçim sonuçları 1

Sample: 2005Q1 2020Q4
 Included observations: 56
 Series: OSB DBK DBA
 Lags interval: 1 to 2

Selected (0.05 level*) Number of Cointegrating Relations by Model

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Test Type	No Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept Trend	Intercept Trend
Trace	1	2	1	1	0
Max-Eig	1	1	0	0	0

*Critical values based on MacKinnon-Haug-Michelis (1999)

Information Criteria by Rank and Model

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Rank or No. of CEs	No Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept Trend	Intercept Trend

	Log Likelihood by Rank (rows) and Model (columns)				
0	-2056.198	-2056.198	-2042.873	-2042.873	-2032.961
1	-2037.271	-2037.251	-2032.885	-2032.702	-2025.198
2	-2032.692	-2030.124	-2027.810	-2025.090	-2020.893
3	-2032.158	-2025.685	-2025.685	-2020.792	-2020.792

	Akaike Information Criteria by Rank (rows) and Model (columns)				
0	74.07850	74.07850	73.70974	73.70974	73.46291
1	73.61682	73.65183	73.56732	73.59649	73.39994*
2	73.66756	73.64730	73.60034	73.57463	73.46048
3	73.86280	73.73876	73.73876	73.67113	73.67113

	Schwarz Criteria by Rank (rows) and Model (columns)				
0	74.72950	74.72950	74.46925	74.46925	74.33092*
1	74.48483	74.55600	74.54383	74.60917	74.48495
2	74.75257	74.80465	74.79385	74.84047	74.76249
3	75.16481	75.14927	75.14927	75.19014	75.19014

Analiz edilen seriler arasında deterministik terimlerde gözlenebilecek trendler için çeşitli alternatifler Johansen'in 1995'teki çalışmasında sunulmuştur. Bu alternatiflere göre düzeydeki veri, birinci alternatifte deterministik trende sahip olmayabilir ve eş-bütünleşen denklemler kesişmeyebilir, ikinci alternatifte deterministik trende sahip olmayabilir ve eş-bütünleşen denklemler kesişebilir, üçüncü alternatifte doğrusal trend olabilir ve eş-bütünleşen denklemler sadece kesişebilir. Dördüncü alternatifte düzeydeki veri ve eş-bütünleşen denklemler doğrusal trende sahip olabilir. Beşinci alternatifte düzeydeki veri kuadratik trende sahip olabilir ve eş-bütünleşen denklemler doğrusal trende sahip olabilir (Johansen, 1995, s. 80-84). Analiz öncesinde verinin hangi varsayım altında inceleneceği belirlenmelidir. Ayrıca sunulan kritik değerlerin hangi çalışmadan esas alınarak belirlendiğinin açıklanması önemlidir örneğin (MacKinnon, Haug, & Michelis, 1999) çalışmasından gibi.

Tablo 4 ve Tablo 5'te sunulan model seçimi ve sonuçlarında eş-bütünleşme ilişkisi doğrulanmıştır. Eş-bütünleşme varlığı tespit edildiği için, veri seti uzunluğu yeterliyse Granger nedensellik ilişkisinin de tespit edileceği düşünülmektedir.

OSB, DBK ve DBA değişkenlerinin kombinasyonu ile kurgulanan model için, veriye uygun olarak kurgulanan yöntemle Johansen eş-bütünleşme sınaması gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla öncelikle tüm olasılıklar için sınama gerçekleştirilmiş, ardından iz istatistiği ve eş bütünleşme denklemi açısından uygun olduğu belirlenen modelle analiz sonuçlandırılmıştır.

İz değer ve öz değer istatistiğine göre bir eş bütünleşme vektörünün varlığını öne süren bir numaralı model seçimiyle devam edilmiştir. "Deterministic trend assumption of test: Assume no deterministic trend in data: Intercept (no trend) in CE – no intercept in VAR" şeklinde ifade edilen deterministik trendin olmadığı, eş-bütünleşme vektörlerinin kesişmediği ve trend içermediği durum için test gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Johansen eş-bütünleşme model seçim sonuçları 2

Sample (adjusted): 2006Q4 2020Q3
Included observations: 56 after adjustments
Trend assumption: No deterministic trend
Series: OSB DBK DBA
Lags interval (in first differences): 1 to 2
Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.491334	48.07930	24.27596	0.0000
At most 1	0.150873	10.22534	12.32090	0.1095
At most 2	0.018869	1.066761	4.129906	0.3507

Trace test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.491334	37.85396	17.79730	0.0000
At most 1	0.150873	9.158577	11.22480	0.1130
At most 2	0.018869	1.066761	4.129906	0.3507

Max-eigenvalue test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegrating Coefficients (normalized by $b^*S11*b=I$):

OSB	DBK	DBA
0.000111	1.15E-08	4.15E-08
0.000390	-3.19E-07	5.06E-07
-0.000103	-8.91E-08	2.53E-07

Unrestricted Adjustment Coefficients (alpha):

D(OSB)	D(DBK)	D(DBA)	
0.938075	1301869.	775709.7	10.18048
			252756.8
			-207841.0
			-8.052378
			74075.45
			-25024.45

1 Cointegrating Equation(s): Log likelihood -2037.271

Normalized cointegrating coefficients (standard error in parentheses)

OSB	DBK	DBA
1.000000	0.000104	0.000375
	(0.00025)	(0.00050)

Adjustment coefficients (standard error in parentheses)

D(OSB)	0.000104
	(0.00102)
D(DBK)	144.0999
	(24.8456)
D(DBA)	85.86094
	(15.3508)

2 Cointegrating Equation(s): Log likelihood -2032.692

Normalized cointegrating coefficients (standard error in parentheses)

OSB	DBK	DBA
1.000000	0.000000	0.000479
		(0.00013)
0.000000	1.000000	-0.999722
		(0.18347)

Adjustment coefficients (standard error in parentheses)

D(OSB)	0.004076	-3.24E-06
	(0.00367)	(2.9E-06)
D(DBK)	242.7194	-0.065633
	(89.8521)	(0.07071)
D(DBA)	4.766493	0.075215
	(54.9430)	(0.04324)

Çalışmaya daha önce belirlenmiş olan üç gecikme ile devam edilme kararı alınmış ve her bir değişken için süreç I(1) olarak tanımlanmış olduğu için standart uygulama ile ekstra bir gecikme, dışsal değişken olarak modele tanımlanmıştır.

Tablo 6. Granger nedensellik sonuçları

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests

Sample: 2005Q1 2020Q4

Included observations: 55

Dependent variable: OSB

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DBK	3.171530	3	0.3659
DBA	1.682008	3	0.6409
All	4.164731	6	0.6544

Dependent variable: DBK

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
OSB	7.083035	3	0.0693
DBA	1.587731	3	0.6622
All	7.537813	6	0.2740

Dependent variable: DBA

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
OSB	12.28765	3	0.0065
DBK	0.612678	3	0.8935
All	13.48545	6	0.0359

Granger nedensellik testi değişkenlere ait seriler arasında ilişkinin varlığını ve varsa ilişkinin yönünü belirleme amacıyla kullanılmaktadır. ‘Granger nedensellik’ ilişkisinin ‘nedensellik’ kelimesi ile ifade edilmesi yanlış bir ifade biçimidir, çünkü gerçek anlamıyla Granger için nedensellik, yalnızca bir değişkenin mevcut değeri ile diğerlerinin geçmiş değerleri arasında bir korelasyon anlamına gelir; bir değişkenin hareketlerinin diğerinin hareketlerine neden olduğu anlamına gelmez (Brooks, 2014 s.335).

Granger nedenselliğinin tercih nedeni ve uygulamadaki kolaylığı, uzun dönemli zaman serilerine uygulanabilmesi ve aynı seviyeden durağan olma zorunluluğunu içermemesidir. Serilerin durağan olması yeterlidir. Granger testi konusunda dikkat edilmesi gereken noktalar, test sonuçlarının mevsimsellikten, örneklem büyüklüğünden ve verinin yıllık, çeyreklik veya aylık olma durumundan etkilenme durumlarıdır. Bunların yanı sıra araştırmada kullanılacak gecikmeli değişken sayısının da tespiti sonuçlar üzerinde etkili görülmektedir (Tarı, 2010, s. 436–437).

Tablo 6’da Wald test sonucu olarak sunulan çıktılar Toda ve Yamamoto 1995 sürecinden esinlenerek çalışılmıştır ve benzer şekilde sunulurken Granger nedenselliği olarak temsil edilmektedir. Elde edilen bulgulara göre, OSB’den DBA’ya ve OSB’den DBK’ya doğru Granger nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Sözel olarak ifade edilecek olursa geleneksel şube bankacılığında hem kayıtlı hem de aktif dijital bankacılık şubesine doğru Granger nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'nin içinden geçtiği dijital dönüşüm sürecinde, hem politika yapıcılar için hem de finans sektöründe yeni tutunmaya çalışan FinTek kuruluşlarıyla birlikte, rekabet gücünü korumaya çalışan bankalar gibi finansal aktörler için, geleneksel ve yenilikçi yöntemlerin ilişkisi incelenmiştir.

Tekrarlanabilir olması ve alternatif programlarla sınılanması amaçlarını sağlaması için açık kaynak olarak sunulan, veri setimizin sağlayıcısı kurumlar, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu(BDDK) ve Türkiye Bankalar Birliği(TBB) olup öncelikle veri frekansı olarak analize uygun hale getirilmişlerdir. Analize konu olan serilerin sınırı ile ilgili kısıt, dijital bankacılıktan kaynaklı olarak, 2006 yılının ilk çeyreğinden başlatılabilmektedir. 2005 yılı ile ilgili veriye de ulaşmak mümkün olup sağlıklı olmadığı düşünüldüğü için çıkarılmasının daha uygun olduğuna karar verilmiştir. Çalışmanın kapsamı her biri 59 veriden oluşturulmuş OSB, DBA ve DBK serileridir. Her bir çeyrek için kayıtlı dijital bankacılık kullanıcı sayısı, aktif dijital bankacılık kullanıcı sayısı ve ortalama şube sayısı çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Çalışma sonucunda ve çalışma sürecinde çeşitli tespitler yapılmış olmakla beraber, sorgulanan ana problem, Türk bankacılık sisteminde iş yapma biçimleri açısından dijital bankacılık ve geleneksel şube bankacılığının rakip olup olmadıkları sorusudur. Dijital bankacılık için henüz geleneksel bankacılığın alternatifidir denilememektedir hatta geleneksel bankacılıkla dijital bankacılık arasında sıkı bir bağ tespit edilmiştir. Dijital bankacılığın, geleneksel şube bankacılığıyla ilişkili olup bağımsız bir alternatif olarak henüz rakip olamamasının altında yer alan etmenler düşünüldüğünde, Türk toplumunun büyük bir çoğunluğunun bankada hesap açmak hatta yeni bir bankada sadece dijital hesap açmak için bile banka şubesine gitmeyi zorunluluk olarak değerlendirmesinin yer aldığı düşünülmektedir.

Dijital bankacılığın, geleneksel şube bankacılığına bağımsız bir rakip olmamasının bir başka nedeninin, finans sektörünün bankacılık özelinde, bankaların fon toplama ve fon kullandırma temel fonksiyonlarının ancak ve ancak güven unsuruyla desteklendiğinde aktifleşeceğinin yer aldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Türk toplum yapısının henüz dijital kanalla sunulan, insan etkileşimi ve ıslak imza içermeyen süreçlere tam anlamıyla adapte olabildiği olmayabileceği ayrıca değerlendirilmelidir.

Dijital bankacılık ve geleneksel şube bankacılığı ilişkisi hakkında, Türk toplum yapısıyla değerlendirilmeler sunulmaya devam edildiğinde, özellikle de yerleşim yerleri küçüldükçe, insanımızın bankaları sosyalleşme alanı olarak değerlendirmekte oldukları değerlendirmelerde dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli husustur. Şube kapatılarak banka giderlerinden tasarruf etmeyi düşünmek mevcut koşullar altında henüz aktif olarak dijital bankacılık kullanıcısı olmayan bireylere erişimi sınırlayacak ve dijital kanalların aktif kullanımına doğru geçişi sektöre uğratacaktır. Şube kapatılarak tasarruf etmek mevcut durumda rasyonel görülmemektedir. Çalışan sayılarıyla yapılabilecek bir başka değerlendirme şube kapatmadan, çalışan sayısı azaltmanın tasarrufa etkisi açısından farklı bir değerlendirmeye olanak sağlayabilir. Başka bir çalışmanın konusu olarak gündeme alınması faydalı görülmektedir.

Demografik faktörlerin ön planda tutulduğu Türkiye açısından güncel bir çalışmayla, eğitim seviyesi farklılıklarını, şube bankacılığında bağımsız bir dijital bankacılık algısına yönelik tutumların tespiti ve teknoloji kabullenmeye hazırlık durumlarının tespiti için gerçekleştirilebilir. Bu sayede politika yapıcılarının ve finansal aktörlerin dijital ajandalarında yeni düzenlemeler gerçekleştirilebilir.

Yakın zamanda Jetgiller dönemi bankacılığına geçiş olmayacağı ile birlikte finans ve bankacılık eğitimi veren bölümlerde eğitimin geleneksel şube bankacılığı, dijital bankacılık ile birlikte devam ediyor olacağı için müfredat güncellemeleriyle çağa adapte edilmelidir. Şubelerdeki potansiyel küçülme öngörülerek, sektör insan kaynağının iletişim becerileri ve

teknolojik yetkinliği üzerinde katma değeri yüksek olacak alanların eğitimde öncelikli olarak tespit edilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Geleneksel şube bankacılığının, şube bankacılığına alternatif olduğunu öneren literatür çalışmaları ile farklı tespitler yapılmıştır. Çalışma sonucuna göre dijital bankacılık geleneksel bankacılığın alternatifi ve rakibi değil, tamamlayıcısı konumdadır. Geleneksel şube bankacılığından hem kayıtlı hem de aktif dijital bankacılık şubesine doğru Granger nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Özet olarak bakıldığında çalışma sonucunda finans piyasasında dönüşümün tüm sancılılarıyla sürmekte olduğu ve dijital bankacılığın geleneksel bankacılığa karşı bir rakip olma durumu için henüz çok erken olduğu belirlenmiştir. Rekabet bir yana geleneksel şube bankacılığından, hem kayıtlı hem de aktif dijital bankacılığa doğru bir Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Apostolik, R., Donohue, C., & Went, P. (2009). *Foundations of Banking Risk: An Overview of Banking, Banking Risks, and Risk-Based Banking Regulation*.
- Apostolik, Richard, & Donohue, C. (2015). *Foundations of financial risk: An overview of financial risk and risk-based financial regulation*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Arslan, G., & Yavuzaslan, K. (2019). Bankacılık Sektöründe Inovasyonun Yeri Ve Önemi: Türkiye Örneği. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(2), 946–968. <https://doi.org/10.15295/bmij.v7i2.1131>
- BDDK. (2021). Aylık Bülten. Retrieved February 6, 2021, from <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık>
- Brooks, C. (2014). *Introductory Econometrics for Finance*. (C. Brooks, Ed.) (3rd ed.). Cambridge University Press, New York: Cambridge University Press. Retrieved from <https://www.cambridge.org/bs/academic/textbooks/introductory-econometrics>
- Carbó-Valverde, S., Cuadros-Solas, P. J., & Rodríguez-Fernández, F. (2020). The Effect of Banks' IT Investments on the Digitalization of their Customers. *Global Policy*, 11(S1), 9–17. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12749>
- Chiorazzo, V., D'Apice, V., DeYoung, R., & Morelli, P. (2018). Is the traditional banking model a survivor? *Journal of Banking & Finance*, 97, 238–256. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2018.10.008>
- Descartes, R. (2010). *Felsefenin İlkeleri* (12th ed.). İstanbul: Say Yayınları.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057. <https://doi.org/10.2307/1912517>
- Drasch, B. J., Schweizer, A., & Urbach, N. (2018). Integrating the ‘Troublemakers’: A taxonomy for cooperation between banks and fintechns. *Journal of Economics and Business*, 100, 26–42. <https://doi.org/10.1016/j.jeconbus.2018.04.002>
- Engle, R. F., & Granger, C. W. J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251. <https://doi.org/10.2307/1913236>
- Galazova, S. S., & Magomaeva, L. R. (2019). The Transformation of Traditional Banking Activity in Digital. *International Journal of Economics and Business Administration*, VII(Special Issue 2), 41–51. <https://doi.org/10.35808/ijeba/369>
- Hill, R. C., E. Griffiths, W., & Lim, G. C. (2018). *Principles of Econometrics* (5th ed.). Wiley.

- Retrieved from <https://www.wiley.com/en-us/Principles+of+Econometrics%2C+5th+Edition-p-9781119320944>
- Holmlund, M., Strandvik, T., & Lähteenmäki, I. (2017). Digitalization challenging institutional logics: Top executive sensemaking of service business change. *Journal of Service Theory and Practice*, 27(1), 219–236. <https://doi.org/10.1108/JSTP-12-2015-0256>
- Hubrich, K., Lütkepohl, H., & Saikkonen, P. (2001). A review of systems cointegration tests. *Econometric Reviews*, 20(3), 247–318. <https://doi.org/10.1081/ETC-100104936>
- Johansen, S. (1995). *Likelihood-based inference in cointegrated vector autoregressive models*. Oxford: Oxford University Press.
- Jun, M., & Cai, S. (2001). The key determinants of Internet banking service quality: a content analysis. *International Journal of Bank Marketing*, 19(7), 276–291. <https://doi.org/10.1108/02652320110409825>
- Kesharwani, A., & Singh Bisht, S. (2012). The impact of trust and perceived risk on internet banking adoption in India. *International Journal of Bank Marketing*, 30(4), 303–322. <https://doi.org/10.1108/02652321211236923>
- Keskin, S. (2019). Banka Müşterilerinin İnternet Bankacılığı Kullanmama Nedenlerinin Analizi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 99–110. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kusbd/issue/42808/453884>
- Kılıç Depren, S., & Kartal, M. T. (2017). Bankacılıkta Şubeleşme Eğilimini Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin Belirlenmesi. *Journal of Turkish Studies*, 12(Volume 12 Issue 24), 97–120. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.12373>
- Laforet, S., & Li, X. (2005). Consumers' attitudes towards online and mobile banking in China. *International Journal of Bank Marketing*, 23(5), 362–380. <https://doi.org/10.1108/02652320510629250>
- Larsson, A., & Viitaoja, Y. (2017). Building customer loyalty in digital banking. *International Journal of Bank Marketing*, 35(6), 858–877. <https://doi.org/10.1108/IJBM-08-2016-0112>
- Lütkepohl, H. (2005). *New Introduction to Multiple Time Series Analysis*. New Introduction to Multiple Time Series Analysis. Springer Berlin Heidelberg. <https://doi.org/10.1007/3-540-27752-8>
- MacKinnon, J. G., Haug, A. A., & Michelis, L. (1999). Numerical Distribution Functions of Likelihood Ratio Tests for Cointegration. *Journal of Applied Econometrics*, 14(5), 563–577. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1255\(199909/10\)14:5<563::AID-JAE530>3.0.CO;2-R](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1255(199909/10)14:5<563::AID-JAE530>3.0.CO;2-R)
- Makarchenko, M., Nerkararian, S., & Shmeleva, I. A. (2016). How Traditional Banks Should Work in Smart City. In *Communications in Computer and Information Science* (pp. 123–134). https://doi.org/10.1007/978-3-319-49700-6_13
- Mbama, C. I., & Ezepue, P. O. (2018). Digital banking, customer experience and bank financial performance. *International Journal of Bank Marketing*, 36(2), 230–255. <https://doi.org/10.1108/IJBM-11-2016-0181>
- Mishkin, F. S., & Eakins, S. G. (2012). *Financial Markets & Institutions* (7th ed., Vol. 28). Prentice Hall.
- Ng, S., & Perron, P. (2005). A Note on the Selection of Time Series Models. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 67(1), 115–134. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2005.00113.x>
- Niemand, T., Rigtering, J. P. C., Kallmünzer, A., Kraus, S., & Maalaoui, A. (2020). Digitalization in the financial industry: A contingency approach of entrepreneurial orientation and strategic vision on digitalization. *European Management Journal*.

<https://doi.org/10.1016/j.emj.2020.04.008>

- Okumuş, A., Bozbay, Z., & Dağlı, R. M. (2010). Banka Müşterilerinin İnternet Bankacılığına İlişkin Tutumlarının İncelenmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (36), 89–111. Retrieved from <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TVRReU16VXdNQT09/banka-musterilerinin-internet-bankaciligina-iliskin-tutumlarinin-incelemesi>
- Paçan Özcan, H., Sabah Çelik, Ş., & Özer, A. (2019). Bireysel Müşterilerin Mobil Bankacılık Kullanım Niyetini Etkileyen Faktörler. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 475–506.
- Pala, E., & Kartal, B. (2010). Banka Müşterilerinin İnternet Bankacılığı ile İlgili Tutumlarına Yönelik Bir Pilot Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 43–61. Retrieved from <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TVRFek9ESTJOZz09/banka-musterilerinin-internet-bankaciligi-ile-ilgili-tutumlarına-yonelik-bir-pilot-arastirma>
- Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335–346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Souiden, N., Ladhari, R., & Chaouali, W. (2020). Mobile banking adoption: a systematic review. *International Journal of Bank Marketing*, 39(2), 214–241. <https://doi.org/10.1108/IJBM-04-2020-0182>
- Takan, M., & Boyacıoğlu, M. A. (2011). *Bankacılık Teori Uygulama ve Yöntem* (4.Basım). Nobel Yayınevi.
- Tarı, R. (2010). *Ekonometri* (6th ed.). 2010: UmutTepe. Retrieved from <https://www.dr.com.tr/Kitap/Ekonometri/Ders-Sinav-Kitapları/Universite-Ders-Kitapları/Iktisatekonomi/urunno=0000000332501>
- TBB. (2021). TBB Veri Sistemi. Retrieved February 6, 2021, from <https://verisistemi.tbb.org.tr/>
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1–2), 225–250. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01616-8](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8)
- Tsay, R. S. (2013). *Multivariate Time Series Analysis: With R and Financial Applications* / Wiley. Wiley. Retrieved from <https://www.wiley.com/en-us/Multivariate+Time+Series+Analysis%3A+With+R+and+Financial+Applications-p-9781118617908>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018). 30474 sayılı 10/07/2018 tarihli Resmi Gazete.
- Uğur, N. G., & Turan, A. H. (2016). Mobil Uygulama Kabul Modeli: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(4), 97–126. <https://doi.org/10.17065/huniibf.310526>
- Uygurtürk, H. (2015). Bankaların İnternet Şubelerinin Bulanık MOORA Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(25), 115–128. Retrieved from <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TVRjNE5USXINZz09/bankaların-internet-subelerinin-bulanik-moora-yontemi-ile-degerlendirilmesi>
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 27(3), 425–478. <https://doi.org/10.2307/30036540>
- Wooldridge, J. M. (2018). *Introductory Econometrics: A Modern Approach* (7th ed.). Cengage.

Zeybek, H. (2018). Dijital Bankacılık. *Mali Çözüm*, 28(150), 79–107. Retrieved from <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TXpBeE1qTTBOQT09/dijital-bankacilik>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

The Impact of Operational Performance on Profitability: An ARDL Approach on Turkish Airlines

Operasyonel Performansın Karlılığa Etkisi: Türk Hava Yolları Üzerine ARDL Yaklaşımı

Dr. Öğr. Üyesi Eyup ATIOĞLU¹

Abstract

In this study, the effect of revenue passenger kilometer, passenger load factor and number of revenue passengers, which are among the commonly used operational performance indicators, on the return on equity was examined by ARDL model specifically for Turkish Airlines. The data set includes 40 observations on a quarterly basis between 2010 and 2019. The study suggests that the passenger load factor has a significant effect on the return on equity. It has been revealed that the revenue passenger kilometer has a low negative effect on the return on equity, and number of revenue passenger has a low positive effect on the return on equity. Empirical results show that when the increase in the number of revenue passenger is not supported by passenger load factor, in other words, because of the flights where the breakeven point is not exceeded in terms of cost, it is evaluated that revenue passenger kilometer and the number of revenue passenger do not affect the return on equity positively.

Keywords: Return on equity (ROE), operational performance, ARDL approach

Paper Type: Research

Öz

Bu çalışmada yaygın olarak kullanılan operasyonel performans göstergelerinden ücretli yolcu kilometre, yolcu doluluk oranı ve ücretli yolcu sayısının özsermaye karlılığına etkisi Türk Hava Yolları'na yönelik olarak ARDL modeli ile incelenmiştir. Veri seti, 2010 ile 2019 yılları arasında üç aylık bazda 40 gözlem içermektedir. Çalışma, yolcu doluluk oranının özsermaye karlılığı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ücretli yolcu kilometrenin özsermaye karlılığı üzerinde düşük olumsuz etkiye sahip olduğu, ücretli yolcu sayısının ise özsermaye karlılığı üzerinde düşük olumlu etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Ampirik sonuçlar, ücretli yolcu sayısındaki artışın yolcu doluluk oranı ile desteklenmediğinde, bir başka deyişle maliyet açısından başabaş noktasının aşılmadığı uçuşlar nedeniyle, ücretli yolcu kilometre ve ücretli yolcu sayısının özsermaye karlılığını olumlu etkilemediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Özsermaye karlılığı, operasyonel performans, ARDL yaklaşımı

Makale Türü: Araştırma

Introduction

The ultimate aim of airlines in financial management is to maximize the market value of the business and the earnings of the shareholders. One of the most important tools in achieving this ultimate goal is to gain and increase profits. Airlines are trying to achieve their goals through their operational performance. In this context, it is important to examine the effects of managerial decisions that will shape the operational performance of airline companies on profitability (İskenderoğlu, Karadeniz, & Atioğlu, 2012, s. 291).

¹Kapadokya Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, eyup.atioglu@kapadokya.edu.tr

Atf için (to cite): Atioğlu, E. (2021). The impact of operational performance on profitability: An ARDL approach on Turkish Airlines. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1441-1452.

Profit can be explained as the positive difference between the total revenues obtained as a result of the activities performed in a certain period and the total costs incurred for the activities (Türkiř, 2001, s. 65). Profitability, on the other hand, is a concept that shows the operating results of businesses as a ratio rather than an amount. In other words, it gives information about whether the profit earned by the enterprise is measured, sufficient and satisfactory on the assets, equity and net sales used in the production (Apak & Demirel, 2010, s. 165). There are various ratios used to measure the profitability of companies. Within the scope of this study, return on equity, which is one of the ratios measuring profitability, was used. The return on equity, which shows the financial performance of the business, is calculated by dividing the net profit after tax to equity (Van Horne & Wachowicz, 1995, s. 142).

Many previous studies on airline performance have focused mainly on operational activities. Financial performance that can affect an airline's survival can often be overlooked. Indeed, the financial performance of an airline company in an increasingly competitive environment must be carefully observed (Wang, 2008, s. 1837). The presence of a highly competitive environment in the airline industry has had a highly positive impact on consumers, business activities and the tourism industry. To cope with this increasingly competitive environment, airlines are desperately focused on improving their operational performance (Yu, Chen & Chiang, 2017, s. 197).

The ability of airlines to survive in tough competitive conditions is possible by accurately determining and evaluating their performance. Assessment of financial performance provides benefits to business managers in terms of detecting inadequacies, determining factors affecting performance, and achieving future goals (Macit & Göçer, 2020, s. 904).

Despite the important role of full service airlines supporting trade and tourism through their mobility capabilities (Gunn, 2002, s. 33; Middleton & Clarke, 2001, s. 15), the increase in fleet size and flight frequency leads to fierce competition (Austria, 2000, s. 17). In addition, full-service airlines are struggling with fierce competition on mutual routes resulting from low cost airlines entering the market (Citrinot & Bailey, 2006, s. 1). There are also studies examined by researchers and industry professionals that focus on evaluating the competitiveness of airline businesses (Delbari, Ng, Aziz, & Ho, 2016, s. 23). Competitiveness for full service airlines has been examined with financial indicators such as profitability (Jenatabadi & Ismail, 2014, s. 25; Parast & Fini, 2010, s. 458).

Incorrect decisions made in terms of financial and operational management can result in higher operational costs and, if the resulting financial difficulties cannot be dealt with, they can lead to a bankruptcy statement or the shutdown of the airline. In airlines, it is vital that managers are able to determine and evaluate the financial and operational performance of the company, and as a result, make the necessary improvements (Pineda, Liou, Hsu, & Chuang, 2018, s. 103).

Airlines struggle to improve their operational performance and therefore increase their profitability (Parast & Fini, 2010, s. 458). Therefore the question is, what are the operational performance indicators of flag-carrier airlines that maximize their return on equity?

In this study, the effect of RPK, load factor and number of passengers, which are among the indicators of the operational performance of airlines, on the return on equity will be examined. In the study, the direction and degree of the relationship between independent variables and equity profitability will be revealed specifically for Turkish Airlines. Porter (1990) stated that businesses should compete in international markets, not with industries or nations. Does Turkish Airlines hold the title of 'the airline that flies to the most countries in the world' in recent years (Curran, 2019) positively affect profitability through RPK?

1. Literature Review

There have been many studies examining various aspects of operational performance in airlines and their effects on financial and market performance. (Scheraga, 2004, s. 383; Bhadra,

2009, s. 227; Merkert & Hensher, 2011, s. 686; Merkert & Pearson, 2015, s. 261; Barros & Couto, 2013, s. 11). These studies differ in terms of the type, size and quality of the data sets and the econometric methods used by the researchers.

Dayı and Sezgin Alp (2020) evaluated the efficiency of fuel cost of airline companies and the factors affecting financial performance. In the study, Data Envelopment Analysis was carried out in order to evaluate the efficiency of 15 airline companies operating in the Asia-Pacific continent, and the financial ratios that affect the efficiency levels of the companies were determined by the decision tree method. In the study, it was determined that the most important variable in order of importance among the variables was the fixed assets/constant capital ratio. Since airlines spend large amounts of capital, the ratio is important in determining the efficient use of fixed assets.

Dayı and Ulusoy (2020) examined the financial performance of airline companies using various ratios. As financial performance indicators, Accounts Receivables Turnover Rate, Average Collection Period of Receivables, Inventory Turnover Average Inventory Turnover Period, Asset Turnover, Net Profit Ratio, Return on Assets Ratio and Return on Equity were used. The results of the study using the Minimum Spanning Tree method show that airline companies have increased their financial performance and Turkish Airlines has grown in terms of profitability, total assets and sales revenues every year.

Dayı (2019) examined the relationship between operating leverage and sales revenues by using panel data analysis method using the data of 20 airline companies, including at least one company from every continent of the world. According to the results of the analysis, a positive correlation was determined between the degree of operating leverage and sales revenues. As the number of revenue passengers increases, more sales revenue is generated by the leverage effect. The increase in the load factor also positively affected the performance of the companies. There is a positive relationship between financial leasing expenses and sales revenues. A positive relationship was also found between sales revenues and return on assets.

Pineda, Liou, Hsu, and Chuang (2018) proposed an integrated soft computer model to set various indicators for improvement of airline performance. The model developed in the study determined the interrelationship between critical factors and the degree of these factors in order to identify the strengths and weaknesses of airlines in operational and financial performance and determine the necessary improvement aspects. It has been determined that operational performance indicators have an effect on financial performance.

Alan and Lapre (2017) examined the impact of operational performance on future financial problems in airlines. Four different operational performance areas were examined in the study. According to the findings of the study, it was determined that airlines with high operational complexity and low capacity utilization may experience more financial problems in the future. On the other hand, there was no correlation between average service quality and future financial problems.

Nasir, Ahmed, and Barkat (2017) empirically examined the effect of operational performance on financial performance in Malaysia Airlines. The findings suggested that operational performance of Malaysia Airlines has no effect on profitability. On the other hand, employee productivity and capacity utilization were found to have a high degree of positive effect on incomes.

Mantin and Wang (2012) empirically investigated the effects of operations strategy, productivity, and service measures on profitability. In the study, it was determined that all three types of measures have a positive effect on profitability. When the stage length increases, a negative effect is observed on profitability. It has been determined that both loading factors and aircraft utilization have a high degree of positive impact on profitability.

Parast and Fini (2010) examined the effect of productivity and quality on profitability. Findings show that there is a positive correlation between labor productivity and profitability. It has been observed that on-time performance has no effect on profitability.

Tsikriktsis (2007) examined the impact of operational performance on profitability. The analysis shows that operational performance has a positive impact on profitability in terms of efficiency and quality. The study showed a link between "Focused" airlines and late arrivals and profitability, while full-service airlines did not. Additionally, capacity utilization has a higher rate of impact on profitability for full service airlines than focused airlines. Finally, the study suggested that focused airlines performed better than other airlines operating in the US domestic airline industry in terms of profitability.

Behn and Riley (1999) examined the effect of non-financial operational performance indicators on financial performance. On-time performance, mishandled baggage, overbooked flights and in-flight service have been found to be significantly associated with customer satisfaction, and customer satisfaction has been found to have a positive impact on the load factor, market share and operating revenues of the available tonne kilometres.

One of the main reasons for this study is that there has not been an empirical study examining the relationship between operational performance indicators and profitability in the Turkish airline industry.

2. Data and Variables

In the literature, it is stated that load factor, aircraft capacity, aircraft size, network size, hubs, service quality, seasonality, available seat kilometers, revenue passenger kilometers are generally used as operational performance indicators (Francis & Humphreys, 2005, s. 207; Coelli, Perelman & Romano, 1999, s. 251; Ahn, Good & Sickles, 1997, s.20; Good, Rller & Sickles, 1995, s. 508; Baltagi, Griffin & Rich, 1995, s. 245; Cornwell, Schmidt & Sickles, 1990, s. 185; Schmidt & Sickles, 1984, s. 367). To explain the operational indicators used in the study, the revenue passenger kilometer (RPK) is the value obtained by multiplying the paid passenger carried at each flight stage and the kilometers flown. It is the total number of kilometers traveled by all paid passengers (Oum & You, 1998, s. 407; Scheraga, 2004, s. 383; Bhadra, 2009, s. 227). The load factor (LF) is a ratio that increases in direct proportion to the number of passengers. Increasing the load factor (LF) allows fixed costs to be distributed to more passengers per flight, thus reducing the cost per passenger on the flight (Zhang et al., 2014, s. 8).

While this study contributes to the understanding of operational performance indicators that affect return on equity, only the Turkish flag carrier, Turkish Airlines, is included in the dataset used in the study. Since sufficient time series data sets are only available at Turkish Airlines.

This study requires operational and financial data. The data set were obtained from the Annual Reports issued by Turkish Airlines, includes 40 observations on a quarterly basis between 2010 and 2019. While return on equity (ROE) is determined as the dependent variable in the study, passenger load factor (LF), number of revenue passenger (PAX) and revenue passenger kilometers (RPK), which are among the operational performance indicators commonly used in the literature, constitute the independent variables.

3. Empirical Analysis

3.1. Descriptives, Methodology, Empirical Results and Discussion

Long and short term relationships between variables can be analyzed using different methods. Cointegration analysis is used to reveal the long-term relationship between variables. Engle Granger (1987) and Johansen (1988) developed a classical cointegration method, and analyzes can be made in these methods if the variables are stationary at the same level. This is

an important constraint for cointegration tests, and the ARDL model was used in this study because the variables in the model are stationary at different levels. ARDL (Autoregressive Distibuted Lag) boundary test approach developed by Pesaran and Shin (1995) and Pesaran, Shin and Smith (2001) overcomes the problem of not applying the cointegration method to series with different degrees of cointegration. The possibility of including the error correction model of the ARDL approach enables the model to obtain more reliable results.

ARDL model is defined as below in order to analysis of impacts of passenger load factor (LF), number of revenue passenger (PAX) and revenue passenger kilometers (RPK) on return on equity (ROE).

$$y_t = \alpha + \sum_{i=1}^p \gamma_i y_{t-i} + \sum_{j=1}^k \sum_{i=0}^{q_j} X_{j,t-i} \beta_{j,i} + \epsilon_t$$

ARDL (p, q_1, \dots, q_k), where p is the number of lags of the dependent variable, q_1 is the number of lags of the first explanatory variable, and q_k is the number of lags of the k -th explanatory variable.

In the application of the model, the stationarities of the dependent and independent variables were examined with the Augmented Dickey-Fuller test (ADF) and Phillips-Perron test (PP), and as seen in Table 1, the variables were determined to be stationary at different levels. This situation is decisive in model selection and makes it possible to apply ARDL in examining the relationship between variables.

Table 1. Unit root tests

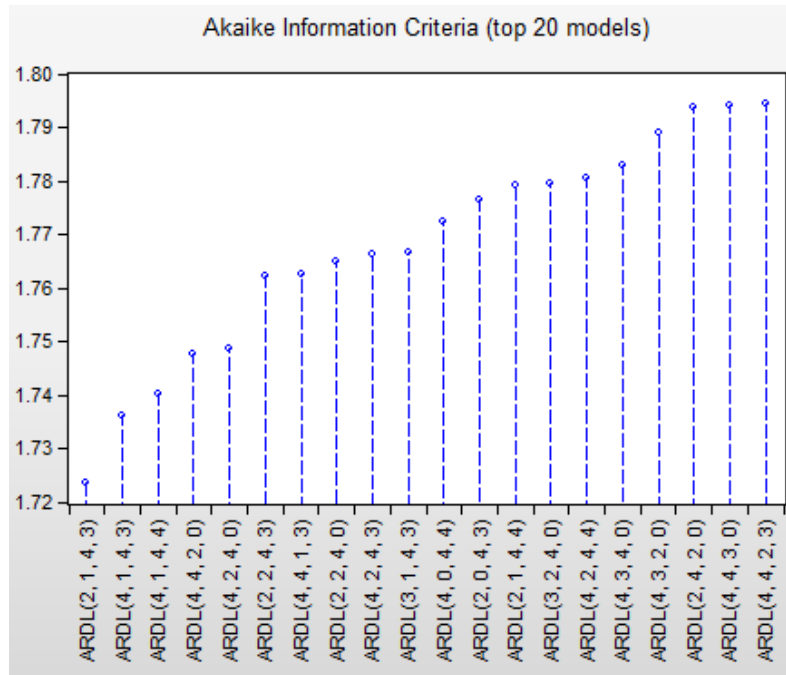
Variables	ADF		PP	
	Intercept	Intercept&Trend	Intercept	Intercept&Trend
ROE	I(0)	-1.5996	-2.3822	-2.2775
	I(1)	-4.1458*	-4.0491*	-6.1366*
LF	I(0)	-4.1257*	-1.8492	-2.3478
	I(1)		-5.5931*	-5.4796*
PAX	I(0)	-2.2557	-5.1137*	-10.509*
	I(1)	-0.7826	-3.6582*	
RPK	I(0)	-4.1257*	-1.8492	-2.3478
	I(1)		-5.5931*	-5.4796*

*Statistically significant at the 5%

The smallest critical value of Akaike Information Criteria was determined as lag length in the model.

The cointegration relationship between variables in the context of the chosen ARDL (2.1.4.3) model is revealed by the boundary test. Boundary test results of the relevant model are given in Table 2.

Figure 1. Akaike information criteria

As a result of the boundary test, the F statistic value (4.839818) was calculated at 5% significance level, greater than the upper critical value, and it is understood that there is a long-term cointegration relationship between the variables.

Table 2. ARDL bounds test

Test Statistic	Value	k
F-statistic	4.839818	3
Critical Value Bounds		
Significance	I0 Bound	I1 Bound
10%	2.72	3.77
5%	3.23	4.35
2.5%	3.69	4.89
1%	4.29	5.61

The coefficients and directions of the variables were estimated in the long-term relationship determined between the variables. According to the long-term model results in Table 3, revenue passenger kilometer has a statistically significant but negative effect on the return on equity. A low rate of positive correlation has been found between the number of revenue passengers and the return on equity. Passenger load factor has been found to positively affect the return on equity.

Table 3. Long run coefficients of cointegration

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
RPK	-0.000000	0.000000	-2.490950	0.0208
PAX	0.000001	0.000000	2.368382	0.0271
LF	23.945992	5.765858	4.153067	0.0004
C	-18.384227	4.001145	-4.594742	0.0001

The error correction model, which is established in terms of containing information about the short-term balance in the model, shows the situation where the imbalances that occur

in the short term are eliminated in the long term. The results regarding the error correction model are given in Table 4.

Table 4. Error correction model

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(ROE(-1))	0.537847	0.174817	3.076635	0.0055
D(RPK)	-0.000000	0.000000	-1.148529	0.2631
D(PAX)	0.000000	0.000000	0.620955	0.5410
D(PAX(-1))	0.000000	0.000000	0.945214	0.3548
D(PAX(-2))	-0.000000	0.000000	-1.159168	0.2588
D(PAX(-3))	-0.000000	0.000000	-2.357685	0.0277
D(LF)	21.141768	8.958211	2.360044	0.0276
D(LF(-1))	-28.010437	8.934282	-3.135164	0.0048
D(LF(-2))	11.663232	6.624981	1.760493	0.0922
CointEq(-1)	-0.811453	0.189423	-4.283821	0.0003

While evaluating the error correction model, the significance and direction of the error correction term should be taken into account. If the error correction term is statistically significant and negative, the error correction model works and short-term imbalances are eliminated in the long-term.

The error correction coefficient of the error correction model established within the scope of the study is statistically significant and negative. In this case, the deviation from balance that occurs in the short term in the model is eliminated in the long term.

Whether the ARDL model includes structural break or not is tested with the CUSUM and CUSUMQ structural break tests developed by Brown, Durbin and Evans (1975). The CUSUM Test is based on cumulative error terms in relation to the (n) observation set and is drawn between two critical lines showing 5% significance. If the curve obtained from the CUSUM test statistics shown regarding the error terms is between the critical limit showing 5% significance, the estimated coefficients are considered to be stable in the long run. The same process CUSUMQ is determined based on the squares of the cumulative error terms and the significance test is evaluated. CUSUM and CUSUMQ test results regarding the model are given in Figure 2 and Figure 3.

Figure 2. CUSUM model stability tests

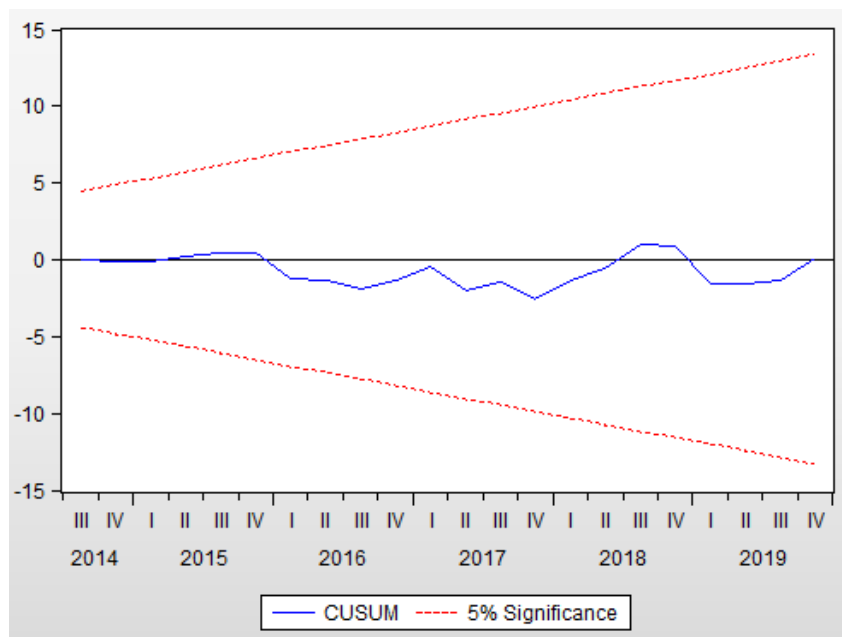
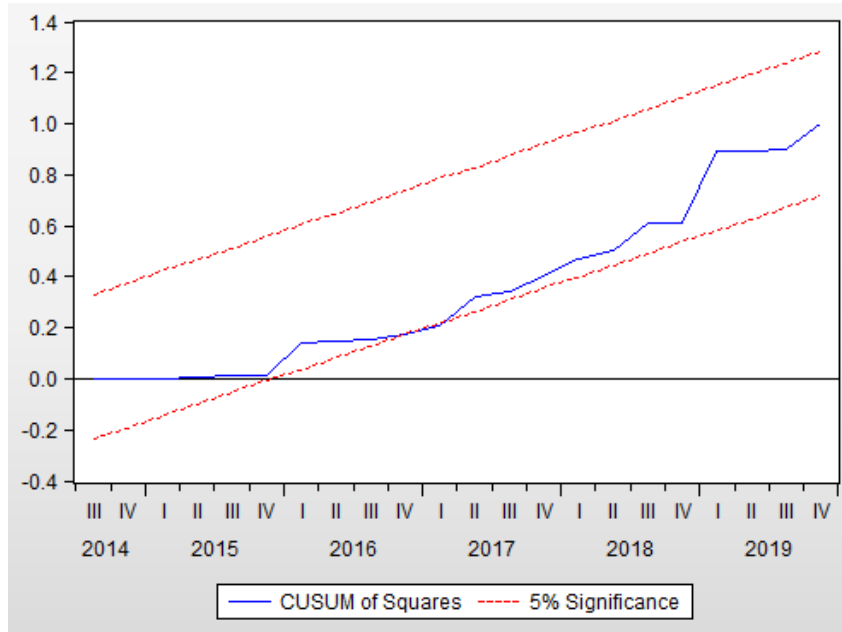

Figure 3. CUSUMQ Model Stability Test

Since the curve obtained from the CUSUM and CUSUMQ test statistics estimated in Figure 2 and Figure 3 is between the critical limit showing 5% significance, it is seen that the estimated coefficients are stable in the long term and there is no structural break.

As stated in the literature part of the study, Dayı (2019) examined that as the number of revenue passengers increases, more sales revenue is obtained with the leverage effect and the increase in the load factor positively affects the performance of the companies. Mantin and Wang (2012) found that both the loading factor and aircraft utilization have a highly positive effect on profitability. Tsiriktsis (2007) revealed that operational performance has a positive effect on profitability in terms of efficiency and quality.

The findings obtained from the analysis of the study confirm the results in the literature. According to the long-term model results, a positive correlation has been found between the number of revenue passengers and the return on equity. Additionally, passenger load factor has been found to positively affect the return on equity.

Conclusion

It is imperative that airlines carefully manage their financial performance in high competitive environment, and in this context, their survival is only possible by accurately determining and evaluating their operational and financial performance. Therefore, for full-service airlines competing with low cost airlines on mutual routes, it is inevitable to focus on financial performance and the operational indicators that affect it.

In this study, it is aimed to examine the effect of RPK, load factor and number of passengers on the return on equity, which are the indicators of the operational performance of the airlines, and in this context, the direction and degree of the relationship between the return on equity has been revealed for Turkish Airlines.

The study suggests that the passenger load factor has a significant effect on the return on equity. It is seen that 1 unit of increase in passenger load factor causes 23.9 units of increase in the return on equity. Based on this, it is concluded that in cases where the increase in the number of revenue passenger is not supported by the passenger load factor, in other words, because of the flights where the breakeven point is not exceeded in terms of cost, revenue

passenger kilometer and the number of revenue passenger cannot affect the return on equity positively.

It has been revealed that the revenue passenger kilometer has a low negative effect on the return on equity, and number of revenue passenger has a low positive effect on the return on equity. Empirical results show that when the increase in the number of revenue passenger is not supported by passenger load factor, in other words, because of the flights where the breakeven point is not exceeded in terms of cost, it is evaluated that RPK and the number of revenue passenger do not affect the return on equity positively.

In the new normal post-COVID-19 era, in an increasingly competitive environment, Turkish Airlines should realize of the illusion of flying to the most countries and focus on passenger load factor.

While this study contributes to the understanding of operational performance indicators that affect return on equity, it has some limitations. Considering the data set used in the study, the results are specific to only Turkish Airlines. Future research could examine the relationship between profitability and different operational performance indicators for specific airlines.

References

- Ahn, S. C., Good, D. & Sickles, R. C. (1997). *A dynamic frontier approach to assessing the relative efficiency of Asian and North American airline firms*. Presented at the Taipei International Conference on Efficiency and Productivity Growth.
- Alan, Y., & Lapré, M. A. (2017). Investigating operational predictors of future financial distress in the US airline industry. *Production and Operations Management*, 27(4), 734-755. doi: 10.1111/poms.12829
- Apak, S. ve Demirel E. (2010). *Finansal Yönetim*, İstanbul: Papatya Yayınevi.
- Austria, M. (2000). *The state of competition and market structure of the Philippine air transport industry*. Philipp. Inst. Dev. Stud. Discussion Paper No. 2000-12.
- Baltagi, B. H., Griffin, J. M. & Rich, D. P. (1995). Airline deregulation: the cost pieces of the puzzle. *International Economic Review*, Vol. 36, 245-259. doi: 10.2307/2527435
- Barros, C. P., & Couto, E. (2013). Productivity analysis of European airlines, 2000-2011. *J. Air Transp. Manag.* 31, 11-13. doi: 10.1016/j.jairtraman.2012.10.006
- Behn, B. K., & Riley Jr. R. A. (1999). Using nonfinancial information to predict financial performance: The case of the US airline industry. *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, 14(1), 29-56. doi: 10.1177/0148558X9901400102
- Bhadra, D. (2009). Race to the bottom or swimming upstream: performance analysis of US airlines. *Journal of Air Transport Management* 15.5: 227-235. doi: 10.1016/j.jairtraman.2008.09.014
- Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 37(2), 149-163. doi: 10.1111/j.2517-6161.1975.tb01532.x
- Citrinot, L., & Bailey, M. (2006). Low-cost airlines-international. *Travel & Tour. Analyst* 19, 1-63.
- Coelli, T., Perelman, S., & Romano, E. (1999). Accounting for environmental influences in stochastic frontier models: with application to international airlines. *Journal of Productivity Analysis*, Vol. 11, 251-273. doi: 10.1023/A:1007794121363

- Cornwell, C., Schmidt, P., & Sickles, R. C. (1990). Production frontiers with cross-sectional and time-series variation in efficiency levels. *Journal of Econometrics*, Vol. 46 No: 1/2, 185-200. doi: 10.1016/0304-4076(90)90054-W
- Curran, A. (2019). *Turkish Airlines Now Fly To An Incredible 125 Countries*, <https://simpleflying.com/turkish-airlines-125-countries/> (Access date: 21.12.2020).
- Dayı, F., & Sezgin Alp, Ö. (2020). Efficiency Estimating in Airline Companies: An Application on Asia-Pacific Companies. *Journal of Accounting & Finance*, (86), 185-204. doi: 10.25095/mufad.710361
- Dayı, F., & Ulusoy, T. (2020). The Effect of Operating Ratios on Firm Value: An Application in European Airlines. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 11(40), 493-505. doi: 10.7827/TurkishStudies.14348
- Dayı, F. (2019). Faaliyet Kaldıraç Derecesinin Satış Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Havayolu Şirketlerinde Bir Uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 923-941. doi: 10.32709/akusosbil.499374
- Delbari, S. A., Ng, S. I., Aziz, Y. A., & Ho, J. A. (2016). An investigation of key competitiveness indicators and drivers of full-service airlines using Delphi and AHP techniques. *Journal of Air Transport Management*, 52, 23-34. doi: 10.1016/j.jairtraman.2015.12.004
- Engle R. F., & Granger C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55, 251-276. doi: 10.2307/1913236
- Francis, G., Humphreys, I., & Fry, J. (2005). The nature and prevalence of the use of performance measurement techniques by airlines. *Journal of Air Transport Management*, 11(4), 207-217. doi: 10.1016/j.jairtraman.2004.10.003
- Good, D., Röller, L. H., & Sickles, R. C. (1995). Airline efficiency differences between Europe and the US: implications for the pace of EC integration and domestic regulation. *European Journal of Operational Research*, Vol. 80, 508-518. doi: 10.1016/0377-2217(94)00134-X
- Gunn, C. A. (2002). *Tourism Planning*. Taylor and Francis, New York.
- Horne V. J., & Wachowicz, J. M. (1995). *Fundamentals of Financial Management*. New jersey: Prentice Hall International Editions.
- İskenderoğlu Ö., Karadeniz E., ve Atioğlu E. (2012). Türk bankacılık sektöründe büyüme, büyüklük ve sermaye yapısı kararlarının karlılığa etkisinin analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 7.1, 291-311.
- Jenatabadi, H. S., & Ismail, N. A. (2014). Application of structural equation modelling for estimating airline performance. *J. Air Transp. Manag.* 40, 25-33. doi: 10.1016/j.jairtraman.2014.05.005
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254. doi: 10.1016/0165-1889(88)90041-3
- Macit, D., ve Göçer, S.G. (2020). Havayolu İşletmelerinin Finansal Performanslarının Ölçülmesi: Pegasus Hava Taşımacılığı AŞ ve THY AO Örneği. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 904-918. doi: 10.48146/odusobiad.689222
- Mantin, B., & Wang, J. H. E. (2012). Determinants of profitability and recovery from system-wide shocks: The case of the airline industry. *Journal of Airline and Airport Management*, 2(1), 1-21. doi: 10.3926/jairm.2

- Merkert R., & Hensher, D. A. (2011). The impact of strategic management and fleet planning on airline efficiency - a random effects Tobit model based on DEA efficiency scores. *Transp. Res. Part A* 45, 686-695. doi: 10.1016/j.tra.2011.04.015
- Merkert, R., & Pearson, J. (2015). A non-parametric efficiency measure incorporating perceived airline service levels and profitability. *J. Transp. Econ. Policy* (JTEP) 49 (2), 261-275.
- Middleton, V. T. C., & Clarke, J. (2001). *Marketing in Travel and Tourism*. Butterworth and Heinemann, Oxford.
- Nasir A. M., Ahmed A., & Barkat, W. (2017). Operational performance and financial performance of Malaysia Airlines. *Paradigms*, 11(1), 34-40
- Oum, T. H., & You, C. (1998). Cost competitiveness of major airlines: An international comparison. *Transport Research Part A* 32, 407-422. doi: 10.1016/S0965-8564(98)00007-X
- Parast, M. M., & Fini, E. E. H. (2010). The effect of productivity and quality on profitability in US airline industry: an empirical investigation. *Managing Service Quality: An International Journal*. Vol. Issue 5, 458-474. doi: 10.1108/09604521011073740
- Pesaran, H., & Shin, Y. (1995). *An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis*. In S. Strom, A. Holly & A. Diamond (Eds.). Centennial Volume of Ranger Frisch. Cambridge University Press.
- Pesaran H., Shin Y., & Smith, R. J. (2001). Bound testing approaches to the analysis of long run relationship. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. doi: 10.1002/jae.616
- Pineda, P. J. G., Liou, J. J., Hsu, C. C., & Chuang, Y. C. (2018). An integrated MCDM model for improving airline operational and financial performance. *Journal of Air Transport Management*, 68, 103-117. doi: 10.1016/j.jairtraman.2017.06.003
- Porter, M. E. (1990). *The competitive advantage of nations*. The Free Press, New York.
- Schefczyk, M. (1993). Operational performance of airlines: an extension of traditional measurement paradigms. *Strategic Management Journal*, Vol. 14 No. 4, 301-317. doi: 10.1002/smj.4250140406
- Scheraga, C. A. (2004). Operational efficiency versus financial mobility in the global airline industry: a data envelopment and Tobit analysis. *Transp. Res. Part A* 38, 383-404. doi: 10.1016/j.tra.2003.12.003
- Schmidt, P., & Sickles, R. (1984). Production frontiers and panel data. *Journal of Business and Economic Statistics*, Vol. 2 No. 4, 367-374. doi: 10.1080/07350015.1984.10509410
- THY AO. (2020). *THY Annual Reports*, <https://investor.turkishairlines.com/tr/mali-ve-operasyonel-veriler/faaliyet-raporlari> (Access date: 21.12.2020).
- Tsikriktsis, N. (2007). The effect of operational performance and focus on profitability: a longitudinal study of the US airline industry. *Manufacturing and Service Operations Management*, Vol. 9 No. 4, 506-517. doi: 10.1287/msom.1060.0133
- Türkış, İ. (2001). *Kar Kavramına Kuramsal Yaklaşım*. Vergi Sorunları Dergisi, (158).
- Wang, Y. J. (2008). Applying FMCDM to evaluate financial performance of domestic airlines in Taiwan. *Expert Systems with Applications*, 34(3), 1837-1845. doi: 10.1016/j.eswa.2007.02.029
- Yu, M. M., Chen, L. H., & Chiang, H. (2017). The effects of alliances and size on airlines' dynamic operational performance. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 106, 197-214. doi: 10.1016/j.tra.2017.09.015

Zhang, Q., Yang, H., Wang, Q., & Zhang, A. (2014). Market power and its determinants in the Chinese airline industry. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 64, 1-13. doi: 10.1016/j.tra.2014.03.003

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

BRICS-T Borsaları İle Altın ve Brent Petrol Fiyatları Arasındaki İlişkinin Zamanla Değişen Nedensellik Testi İle İncelenmesi

The Investigation of the Relationship between BRICS-T Stock Markets, Gold and Brent Oil Prices with Time Varying Causality Test

Doç. Dr. Feyyaz ZEREN¹, Dr. Öğr. Üyesi Selim GÜNGÖR²

Öz

Bu çalışmada BRICS-T ülke borsaları ile ons altın ve Brent petrol fiyatları arasındaki ilişkinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda zamanla değişen nedensellik testi vasıtasıyla söz konusu değişkenler arasındaki ilişkilerin dönemsel farklılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. 5 Kasım 1995 – 29 Aralık 2019 döneminin incelendiği çalışmada haftalık veriler kullanılmış olup, elde edilen bulgulara göre BRICS-T borsaları ile hem ons altın hem de Brent petrol fiyatı arasında çift yönlü zamana bağlı nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Bu nedensellik ilişkisinin yerel ve küresel kriz dönemlerinde kuvvetlendiği görülmüştür. Söz konusu bulgular BRICS-T borsaları, altın ve Brent petrol yatırımcıları için kıymetli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: BRICS-T ülkeleri, hisse senedi piyasaları, ons altın, brent petrol, zamanla değişen nedensellik

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this paper, it is aimed to reveal the relationship between BRICS-T stock markets, gold ounce and Brent oil prices. For this purpose, periodic differences of the relationships between the mentioned variables are tried to be revealed through the time varying causality test. Weekly data were used in the study, which examined the period of 5th Nov., 1995 - 29th Dec., 2019, and according to the findings, the presence of a two-way time-varying causal relationship between both gold ounce and Brent oil prices with BRICS-T stock markets was determined. This causality relationship has been observed to strengthen in local and global crisis periods. These findings provides valuable information for BRICS-T stock market, gold and Brent oil investors.

Keywords: BRICS-T countries, stock market indices, ounce of gold, brent oil, time varying causality

Paper Type: Research

Giriş

Hisse senedi piyasaları, ekonomik refah ve uzun dönem sürdürülebilirlik açısından ekonominin en temel yapıtaşlarıdır. Geçtiğimiz on yıllık dönemde, ekonomiler ve hisse senedi piyasaları, büyük çapta sarsıntı ve kargaşalara tanık olmuştur. Finansal varlık fiyatlarının bağımsız bir şekilde değişmediğine ilişkin görüşü savunan Bhowmik (2013), Engle ve Patton (2001), Ma vd. (2016) ve Wei ve Guo (2016)'nın çalışmalarında da olduğu gibi hisse senedi getirilerindeki öngörülemeyen dalgalanmalar, bir ekonomideki büyüme oranlarının azalmasıyla birlikte yükselişe geçmektedir. Bu nedenle, finansal piyasalarda geniş çapta işlem hacmine sahip olan petrol ve altın gibi diğer faktörlerin de hisse senedi getirilerindeki oynaklık üzerine

¹Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, feyyaz.zeren@yalova.edu.tr

²Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Reşadiye Meslek Yüksekokulu, selim.gungor@gop.edu.tr

Atf için (to cite): Zeren, F., & Güngör, S. (2021). BRICS-T borsaları ile altın ve brent petrol fiyatları arasındaki ilişkinin zamanla değişen nedensellik testi ile incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1453-1467.

önemli etkilerinin olması kuvvetle muhtemeldir (Bhowmik, 2013, s.1-18; Engle ve Patton, 2001, s.237-245; Ma vd., 2016, s. 564-576; Wei ve Guo, 2016, s. 88-100).

Altın, eski çağlardan beri insan toplumunda önemli bir rol oynayan ve büyük bir konuma sahip olan değerli bir metaldir (Toraman vd., 2011, s.37). Altının bu konumu, eşsiz özellikleri nedeniyle toplum tarafından yeri doldurulamaz olarak nitelendirilmesine bağlanabilir (Bilal vd., 2013, s. 485). Tarihte ilk altın kullanımına, piyasada dolaşan mevcut altın formlarının büyük bir bölümünü oluşturan değerli takıların üretimi ile başladığı kabul edilmektedir. Daha sonra altın, madeni para üretimine başlanıldığı mevcut para sistemine kadar bir değer taşıyıcısı olarak kullanılmış, ayrıca ülkelerin sistemlerindeki altını faturalar ve altın sertifikaları için kullanmaları neticesinde 19. yüzyılda altın standart para ve daha sonra altın standart sistemi ortaya çıkmıştır. Yolculuktaki bir sonraki adım, ABD ve diğer birçok ülkenin paralarını sabitlediği ve 1 Ons 31,1 gramdan altına bağladığı Bretton Woods Sistemi'ne geçiş olmuştur. Ancak bu sistem 1971 yılına kadar sürdürülebilmiş, ABD'de yaşanan ekonomik darboğaz sebebiyle doların altına dönüştürülebilirliğine son verilmiştir (Bhunia ve Mukhuti, 2013 s.35). 1971 yılından beri altın bir emtia olarak küresel piyasada kullanılmaktadır. Altın dünyadaki en değerli metal olarak küresel bir üne sahiptir. İnsanlar altına sahip olma duygusunu bir şeref olarak nitelendirmekte ve altını özellikle savaş veya kriz dönemlerinde yüksek risklerden kaçınmak için güvenli bir liman olarak kullanmaktadırlar. Bu nedenle, altın ve petrol ile diğer ekonomik ve finansal değişkenler arasındaki karmaşık ilişkiler dikkate alındığında altın ve petrol uzmanların büyük ilgisini çekmektedir. Bu noktadan hareketle, altın, petrol ve diğer ekonomik ve finansal göstergeler arasındaki ilişkinin ve her birinin diğerine olan etkisinin belirlenmesi büyük önem arz etmektedir (Arouri vd, 2012, s.611; Muhammad vd., 2013, s.28).

Emtia piyasalarında hem altın hem de petrol en önemli emtialar olarak kabul edilmektedir. Sonuç olarak, çalkantılı dönemlerde finansal piyasalar bu iki emtia şoklarının yayılımı ve piyasalar arasında bulaşma sorununu gündeme getiren aşırı bir oynaklık dönemi yaşamaktadır. Bu iki emtiayı zaman serisi yöntemleriyle analiz ederek altın fiyatlarındaki artışın birçok nedenden dolayı petrol fiyatlarında ani bir artışa yol açabileceği sonucuna varılabilir. Bu nedenlerden ilki, petrol fiyatlarındaki artışın üretici ülkelerin milli gelirlerinde artışa yol açması ve bu durumun da ilgili ülkelerdeki bireylerin gelir düzeylerinde artışa sebep olmasıdır. Böylelikle bireyler temel ihtiyaçlarını karşılamanın da ötesinde daha fazla kaynak harcamasına imkân tanıyan daha yüksek bir yaşam standardına kavuşabilirler. İkinci neden ise küresel hisse senedi piyasalarında işlem yapan spekülörlerin bazı durumlarda altın satın alımına yönelmesi ve bu durumun da yüksek petrol fiyatlarından kaynaklanan petrol gelirlerindeki artışı ortadan kaldırma arzusuyla altın fiyatlarında artışa yol açmasıdır. Üçüncü neden ise emtia piyasasında petrol fiyatları oldukça oynakken, kıymetli maden piyasasında ise altının finansal riskteki artışı önlemede sığınılacak bir liman olması, yüksek küresel enflasyon veya siyasi kargaşa durumlarında dahi likiditesini koruyabilmesi, portföy çeşitlendirmede etkin bir şekilde kullanılabilmesi ve daha da önemlisi değer koruma yeteneğine sahip bir lider olarak kabul görmesidir (Ananzeh ve Al-Zararee, 2016, s.135; Coronado vd., 2018, s.193-194; Tripathy, 2016, s.2).

Bu bahsedilenlerden hareketle çalışmanın amacı, BRICS-T ülkelerinde altın fiyatları, hisse senedi piyasaları ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi zamana dayalı nedenellik testiyle ortaya koymaktır. Araştırmanın zamana dayalı nedenellik testiyle yapılmasının sebebi, veri setinin farklı dönemlerde gerçekleşen, farklı özelliklere ve farklı etki alanına sahip krizleri ve olağandışı olayları kapsaması ve ilgili analiz yönteminin her bir dönemi diğer dönemlerden bağımsız değerlendirerek klasik nedenellik testlerine nazaran daha tutarlı bulgular sunabilmesidir. Literatürde, her ne kadar değişkenler arasındaki ilişki farklı nedenellik testleriyle incelenmiş olsa da konuyu zamana dayalı nedenellik testleriyle araştıran herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle, çalışmanın finans literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında ilk olarak literatür taraması ile çalışmanın

veri seti ve yöntemine yer verilmiş, devamında bulgular ortaya konularak açıklanmış ve son olarak bulgular teorik açıdan yorumlanmış ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1. Literatür Taraması

Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde, altın fiyatları, hisse senedi piyasaları ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların yoğun olduğu görülmektedir. Bu nedenle, bu kısımda değişkenler arasındaki ilişkiyi nedensellik boyutuyla ele alan çalışmalara farklı örneklem grubu çerçevesinde yer verilmiştir.

ABD, Japonya, Hong Kong, Singapur ve Malezya üzerine yapılan bir çalışmada Weng (2011), Ocak 2004 - Aralık 2010 dönemi için hisse senedi fiyatları, petrol fiyatları, döviz kurları ve altın fiyatları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testiyle araştırmıştır. Sonuç olarak, seriler arasında kısa dönemde çoklu bir nedensellik ilişkisinin olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Zhu vd. (2011) çalışmalarında, OECD ülke grubu içerisinde yer alan ve almayan toplam 14 ülke üzerine yapılan bir çalışmada, Ocak 1995 - Aralık 2009 dönemi için hisse senedi piyasaları ile petrol fiyat şokları arasındaki ilişkiyi panel Granger nedensellik testiyle araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, uzun dönemde hisse senedi piyasaları ile petrol fiyat şokları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi görülürken; kısa dönemde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin sapmadaki olumlu değişiklikler altında (pozitif değişim durumunda) çift yönlü ve olumsuz değişiklikler altında (negatif değişim durumunda) ise tek yönlü olduğu tespit edilmiştir. ABD, İngiltere ve Japonya üzerine yapılan bir çalışmada Choudhry vd. (2015), 1 Ocak 2000- 31 Mart 2014 dönemi için hisse senedi getiri oynaklığı, altın getirileri ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi doğrusal olmayan Granger nedensellik testleriyle araştırmışlardır. Sonuç olarak, kriz öncesi dönemde sadece İngiltere’de hisse senedi getirilerinin altın getirilerinin Granger nedeni olduğu; kriz döneminde ise İngiltere ve ABD’de altın getirileri ile hisse senedi getirileri arasındaki nedensellik ilişkisinin çift yönlü olduğu bulguları elde edilmiştir. Coronado vd. (2018) çalışmalarında, ABD’de 2 Ocak 1986 - 5 Şubat 2015 dönemi için hisse senedi, altın ve petrol getirileri arasındaki ilişkiyi doğrusal olmayan Granger nedensellik testiyle araştırmışlardır. Sonuç olarak, hisse senedi getirileri ile altın ve petrol getirileri arasında nedensellik ilişkisinin çift yönlü olduğu tespit edilmiştir. ABD, Kanada, Fransa, Brezilya, Almanya, İngiltere, Japonya ve Çin üzerine Xiao ve Wang (2020)’ın yaptığı çalışmada, 4 Ocak 2001-28 Aralık 2017 dönemi için, petrol fiyatları ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişki-doğrusal olmayan Granger nedensellik testiyle araştırılmış, seriler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir.

Türkiye üzerine yapılan çalışmalardan Şentürk ve Akbaş (2012) çalışmalarında, Ocak 2000 - Mayıs 2011 dönemi için finansal aktif fiyatları ile borsa getirisi arasındaki ilişkiyi Dolado-Lütkepohl Granger nedensellik testiyle araştırmışlardır. Sonuç olarak, İMKB endeks getirisinin altın fiyatlarının Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Ayaydın ve Barut (2016) çalışmalarında, Ocak 1997 - Mayıs 2016 dönemi için hisse senedi getirileri ile petrol ve altın fiyatları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testiyle araştırmışlardır. Sonuç olarak, hisse senedi getirileri ile altın fiyatları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmazken, hisse senedi getirileri ile petrol fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisinin çift yönlü olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2016) çalışmalarında, Ekim 2005 - Eylül 2015 dönemi için BİST Sanayi endeksleri ile petrol ve doğalgaz fiyatları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testiyle araştırmışlardır. Sonuç olarak, kısa dönemde petrol fiyatlarının BİST Sanayi endekslerinin Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Temelli ve Şahin (2019) çalışmalarında, Ocak 2003 - Haziran 2018 dönemi için ham petrol, hisse senedi ve altın fiyatları arasındaki ilişkiyi Balcılar vd. (2010) zamanla değişen nedensellik ve Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testleriyle araştırmışlardır. Sonuç olarak, hisse senedi fiyatlarındaki negatif (pozitif) şoklardan petrol fiyatlarındaki negatif (pozitif) şoklara, hisse senedi fiyatlarındaki negatif şoklardan petrol fiyatlarındaki pozitif şoklara ve hisse senedi fiyatlarındaki negatif şoklardan altın fiyatlarındaki negatif şoklara doğru nedensellik ilişkisinin olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Yıldırım ve İşçanoğlu Çekiç (2019) çalışmalarında, 01.01.2010-01.01.2018 dönemi için BİST

100 getirileri, ham petrol ve altın getirileri ile petrol ve altın oynaklık endeks getirileri arasındaki ilişkiyi doğrusal ve doğrusal olmayan nedensellik testleriyle araştırmışlardır. Sonuç olarak, BİST 100'ün ham petrol getirilerinin asimetrik Granger nedeni olduğu; ancak BİST 100 ile altın fiyatları arasında çift yönlü, doğrusal olmayan ve asimetrik, BİST 100 ile ham petrol getirileri arasında ise çift yönlü ve doğrusal olmayan nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Kiracı (2020) çalışmalarında, 3 Ocak 2000 - 24 Temmuz 2018 dönemi için dolar endeksi, petrol fiyatları ve BİST Ulaştırma endeksi arasındaki ilişkiyi simetrik ve asimetrik nedensellik testleriyle araştırmışlardır. Sonuç olarak, petrol fiyatlarındaki negatif (pozitif) şoklardan BİST Ulaştırma endeksindeki negatif (pozitif) şoklara doğru nedensellik ilişkisinin olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Kocabıyık ve Fattah (2020) çalışmalarında, Ocak 2010-Şubat 2019 dönemi için çalışmalarında makroekonomik faktörlerin borsa endeksleriyle ilişkisini Türkiye ve ABD üzerinde Toda Yamamoto nedensellik testiyle araştırmışlardır. Sonuç olarak, her iki ülke için de anlamlı bulgular elde edilememiştir. Toda Yamamoto nedensellik testiyle yapılan bir başka çalışmada Yıldız Contuk (2020) çalışmalarında, Ocak 2005-Eylül 2019 dönemi için altın ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Sonuç olarak, altın fiyatlarının hisse senedi fiyatlarının Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye, Meksika, Rusya, Güney Kore, Brezilya, Endonezya, Çin ve Hindistan üzerine yapılan bir çalışmada Tiwari vd. (2019), 1 Ocak 2002 - 31 Temmuz 2018 dönemi için hisse senedi getirileri, döviz kurları, altın fiyatları arasındaki ilişkiyi doğrusal olmayan kantil Granger nedensellik testiyle araştırmışlardır. Sonuç olarak, ortalamada kantil nedensellik testine göre tüm kantillerde altın fiyatları ile hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Ayrıca çalışmada, varyansta kantil nedensellik testine göre farklı kantillerde altın fiyatları hisse senedi getirilerinin Granger nedeni değilken, Endonezya hariç diğer tüm ülkelerde hisse senedi getirilerinin altın fiyatlarının Granger nedeni olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Hindistan üzerine yapılan bir çalışmada Banumathy ve Azhagaiah (2015), 1 Nisan 2004-31 Mart 2014 dönemi için hisse senedi ile altın fiyatları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testiyle araştırmışlardır. Sonuç olarak, seriler arasında anlamlı bir bulgu tespit edilememiştir. Hindistan üzerine yapılan başka bir çalışmada Ghosh ve Kanjilal (2016), 2 Ocak 2003 - 29 Temmuz 2011 dönemi için döviz kuru ile hisse senedi ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi doğrusal olmayan Granger nedensellik testinin Toda-Yamamoto versiyonuyla araştırmışlardır. Sonuç olarak, petrol fiyatlarının hisse senedi fiyatlarının Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Çin ve Hindistan üzerine yapılan bir çalışmada Bouri vd. (2017), 16 Mart 2011 - 16 Mart 2017 dönemi için hisse senedi piyasaları ve altın fiyatları arasındaki ilişkiyi Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testiyle araştırmışlardır. Sonuç olarak, hem yüksek hem de düşük frekansta Çin ve Hindistan hisse senedi piyasaları ile altın fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisinin çift yönlü olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Hindistan üzerine yapılan başka bir çalışmada Chopra vd. (2018), Ocak 2006 - Kasım 2017 dönemi için altın fiyatları, faiz oranları, döviz kuru, petrol ve doğalgaz fiyatları ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi Engle-Granger nedensellik testiyle araştırmıştır. Sonuç olarak, hisse senedi fiyatlarının altın fiyatlarının Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Gelişmekte olan 10 Asya ülkesi üzerine yapılan bir çalışmada Yamaka ve Maneejuk (2020), 1 Ocak 2001- 31 Aralık 2018 dönemi için altın fiyatları ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik temelli Vektör Otoregresif ve Yumuşak Geçişli Copula yaklaşımlarıyla araştırmışlardır. Sonuç olarak, finansal kriz döneminde Hindistan, Güney Kore, Çin ve Vietnam'da altın fiyatlarındaki negatif şoklarla hisse senedi piyasaları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu bulguları elde edilmiştir.

Ürdün üzerine yapılan bir çalışmada Ananzeh ve Al-Zararee (2016), Ocak 1993 - Nisan 2016 dönemi için hisse senedi getirileri, petrol ve altın fiyatları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testiyle araştırmışlardır. Sonuç olarak, uzun dönemde petrol ve altın fiyatlarının hisse senedi getirilerinin Granger nedeni olduğu bulguları elde edilmiştir.

Gaire (2017) tarafından Nepal üzerine yapılan bir çalışmada, Ocak 2006 - Aralık 2016 dönemi için faiz oranları, hisse senedi ve altın fiyatları arasındaki ilişki Granger nedensellik testiyle araştırılmış ve altın ile hisse senedi fiyatları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Almanya üzerine yapılan bir çalışmada Al-Ameer vd. (2018), 6 Ağustos 2004 - 30 Eylül 2016 dönemi için altın fiyatları ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile araştırmıştır. Sonuç olarak, seriler arasında anlamlı bir bulgu elde edilememiştir.

İngiltere üzerine yapılan bir çalışmada Tolu (2020), Ocak 2010-Nisan 2020 dönemi için, FTSE 100 endeksi ile altın fiyatları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testiyle incelemiştir. Sonuç olarak, seriler arasında kısa dönemde çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir.

Kazakistan üzerine yapılan çalışmalardan Syzdykova (2018), Haziran 2000 - Nisan 2017 dönemi için makroekonomik değişkenlerin hisse senedi piyasalarıyla olan ilişkisini Granger nedensellik testiyle araştırmıştır. Sonuç olarak, petrol fiyatlarının hisse senedi fiyat değişiminin Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Ahmed vd. (2018) ise Pakistan'da 1 Ocak 2010 - 30 Haziran 2016 dönemi için KSE100 endeks getirileri ile petrol ve altın fiyatları arasındaki ilişkiyi çok değişkenli Granger nedensellik testiyle araştırmışlardır. Sonuç olarak, petrol fiyatlarının KSE100 endeks getirilerinin Granger nedeni olduğu belirlenmiştir.

Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri üzerine yapılan bir çalışmada Al Kharusi ve Başçı (2019), 1 Ocak 2010 - 31 Aralık 2016 dönemi için hisse senedi ile altın fiyatları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testiyle araştırmışlardır. Sonuç olarak, hisse senedi ile altın fiyatları arasında güçlü ve farklı Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri arasında da çoklu bir nedensellik ilişkisinin olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

61 ülke üzerine yapılan bir çalışmada Enilov vd. (2021), Ocak 1951-Mart 2018 dönemi için petrol ve değerli metal fiyatları ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkiyi Karışık Frekans Vektör Otoregresif Granger nedensellik testiyle araştırmışlardır. Sonuç olarak, ülke gelişmişlik düzeyine ve küresel emtia şoklarının süper döngüleri üzerindeki pozisyona bağlı olarak gözlemlenen dönemde zamanla değişen nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir.

Literatür genel olarak değerlendirildiğinde, seçilen örneklem, dönem ve yöntemle göre farklı bulguların elde edildiği bu nedenle de literatürde seriler arasındaki ilişki ve ilişkinin yönüyle ilgili bir görüş birliğine varılamadığı söylenebilir.

2. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada, BRICS-T borsaları ile altın ve Brent petrol fiyatları arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, 5 Kasım 1995 ve 29 Aralık 2019 dönemi için BOVESPA, RTSI, Nifty 50, Şanghai, Güney Afrika Top 40 ve BİST 100 endekslerinin kapanış fiyatları ile ons altının ve Brent petrolün spot fiyatları dikkate alınmıştır. Çalışmada, literatürde yer alan Chopra (2018) ve Weng (2011) gibi çalışmalar referans alınarak incelenen veri aralığına ilişkin haftalık frekansların kullanılması tercih edilmiştir. İlk olarak günlük frekanslı çalışmalarda aşırı oynaklık görülmesi ve tercihen finansal ekonometri yöntemlerinin kullanılması haftalık frekansta verilerin tercih edilmesinin sebeplerinden biridir. Öte yandan aylık ya da yıllık verilerin kullanılması durumunda, az sayıda gözlem elde edilecek olmasından dolayı bu durumun zamanla değişen ekonometrik yöntemlere uygun olmaması gibi ikinci bir faktör de verilerin haftalık olarak tercih edilmesinin bir başka sebebi olarak görülmektedir. Çalışmada kullanılan BRICS-T borsaları ile altın verileri Investing.com portföy yönetimi portalından, Brent petrol spot fiyatları ise ABD Enerji Bilgi İdaresi, ABD Federal İstatistik Sisteminin www.eia.gov isimli web sitesinden elde edilmiştir.

Çalışmada, öncelikle RALS-LM birim kök testi ile serilerin birim kök sınaması yapılmıştır. Zaman serileri analizlerinde birçok birim kök testinden bahsetmek mümkündür.

Yapısal kırılmaları hesaba katmayan geleneksel PP, KPSS ve ADF birim kök testlerini takiben Zivot Andrews (1992) bir yapısal kırılmalı, Lee ve Strazicich (2003, 2004) iki yapısal kırılmalı ve Carrion-i Silvestre vd. (2009) ise çoklu yapısal kırılmalı birim kök testlerini geliştirmişlerdir. Bunun yanında yumuşak geçişli çok sayıda geçici yapısal kırılmayı hesaba katan Fourier formundaki çeşitli birim kök testlerinin de literatüre kazandırıldığından bahsetmek gerekmektedir.

Bu aşamaya kadar bahsedilen testlerin tamamı hata terimlerinin varyansının sabit olduğunu kabul etmektedir. Oysa son dönemde Meng vd. (2014) tarafından literatüre kazandırılan ve bu çalışmada kullanılacak olan kalıntılarla arttırılmış en küçük kareler yöntemine dayalı lagrange çarpanı (RALS-LM) birim kök testi ise hata teriminin geçmiş değerlerinin karesini kullanan G/ARCH (p, q) modelleri vasıtasıyla hata terimlerindeki oynaklık problemini çözmektedir. Bu yöntemin temeli Schmidt ve Phillips (1992) ile Lee ve Strazicich (2003) tarafından geliştirilen LM testine dayanmaktadır. Modelin dayanmış olduğu test istatistiği ve yardımcı regresyon denklemi aşağıdaki iki formülde yer aldığı şekilde hesaplanmaktadır:

$$y_t = \delta'Z_t + e_t, e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + \phi \tilde{S}_{t-1} + e_t \quad (2)$$

Schmidt ve Phillips (1992) tarafından geliştirilen LM testine, ilk olarak Lee ve Strazicich (2003) tarafından yapısal kırılmalar dâhil edilmiş, daha sonrasında ise Meng vd. (2014) tarafından hata terimlerindeki varyans problemi çözülerek LM testine yeni bir boyut kazandırılmıştır. Yukarıda yer alan 2 nolu modele hata terimleri ile ilgili w_t teriminin ifade edilmesi ile aşağıdaki yeni regresyon denkleminde ulaşılmaktadır.

$$\hat{w}_t = h(\hat{e}_t) - \hat{K} - \hat{e}_t \hat{D}_2 \quad (3)$$

Meng vd. (2014) tarafından RALS-LM test istatistiği aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$$T_{RALS-LM} \rightarrow \rho \tau_{LM} + \sqrt{1 - \rho^2} Z \quad (4)$$

Meng vd. (2014) bu modelde oynaklığı azaltmak için hata terimlerinin ikinci ve üçüncü momentlerini modele dâhil etmiştir. Modelin bahsedilen momentler eklenmiş son hali aşağıdaki gibidir:

$$\hat{w}_t = [\hat{e}_t^2 - \hat{m}_2, \hat{e}_t^3 - \hat{m}_3 - 3\hat{m}_2 \hat{e}_t]' \quad (5)$$

Öte yandan Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından literatüre kazandırılmış Bootstrap Toda-Yamamoto nedensellik testi temel alınarak zamanla değişen nedensellik testi geliştirilmiştir. Zamanla değişen nedensellik testi vasıtasıyla, bootstrap nedensellik testini incelenen veri aralığının tamamına tek seferde uygulanmak yerine her bir gözlem için teker teker uygulanmaktadır. Bu sayede tüm dönem hakkında genel bir yargıda bulunmak yerine, farklı haftalarda farklı nedensellik bulgusunun olabileceği ortaya konmaktadır. “Yuvarlanan Pencereler” olarak da anılan bu yöntemde göre hem test istatistikleri hem de kritik değerler bootstrap simülasyonu ile normalize edilmektedir. Modelin temel hipotezine göre, elde edilen grafiklerde, test istatistiklerinin kritik değerlerin altında olduğu dönemler nedenselliğin yokluğunu işaret etmektedir. Modelin alternatif hipotezine göre ise test istatistiklerinin kritik değerlerin üzerinde olduğu dönemler nedenselliğin varlığını işaret etmektedir. Bu sayede incelenen zaman aralığının tamamı için temel ya da alternatif hipotezin kesin olarak kabul edilebildiğini söylemek mümkün olmayacaktır. Bu yöntem vasıtasıyla dönemselsel olarak elde edilen sonuçlar farklılık gösterebilecektir. Son olarak, Toda-Yamamoto testini takip etmesi bakımından zamanla değişen nedensellik testinde ele alınan serilerin farklı seviyelerde durağan olması durumunda dahi kullanılmaktadır.

Hacker ve Hatemi-J (2006) bootstrap nedensellik testinin geleneksel Toda Yamamoto testinde matematiksel model açısından herhangi bir farkı bulunmamaktadır. Söz konusu nedensellik ilişkisi denklemde sunulan gecikmeli VAR modeli vasıtasıyla araştırılmaktadır.

$$y_t = \alpha + A_1 \cdot y_{t-1} + \dots + A_p \cdot y_{t-p} + u_t \quad (6)$$

Denklemde yer alan y_t ; 2×1 boyutundaki değişken vektörünü, A ise parametre matrisini ifade etmektedir.

Öte yandan Granger nedenselliğinin olmadığını gösteren sıfır hipotezi Wald test istatistiğiyle sınanabilir. Bu doğrultuda kullanılan denklem ise aşağıda sunulmuştur.

$$W = (C\beta)I [C(ZIZ)^{-1} \times Su) CI) CI]^{-1} (C\beta) \quad (7)$$

Nihai olarak zamanla değişken nedensellik testi ile ilgili istatistiki süreçte veri setinin tamamı için değil, zaman serisinde yer alan her bir hafta için teker teker uygulanarak dönemsel farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Zamanla değişken nedensellik testi bu yönüyle literatüre orijinallik katmaktadır.

3. Bulgular

Çalışmada ilk olarak serilerin birim kök sınaması RALS-LM birim kök testiyle araştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 1’de raporlanmıştır.

Tablo 1. RALS LM Birim kök testi sonuçları

Endeksler	Seviye		Birinci Fark	
	$T_{RALS-LM}$	p^2	$T_{RALS-LM}$	p^2
Brezilya	-2,518*	0,386	-	-
Rusya	-1,098	0,169	-21,582***	0,828
Hindistan	-0,852	0,271	-22,114***	0,823
Çin	-1,702	0,217	-14,959***	0,768
Güney Afrika	-2,391	0,417	-23,073***	0,792
Türkiye	-3,938***	0,827	-	-
Altın	0,105	0,186	-15,44***	0,776
Brent Petrol	-2,124	0,846	-19,298***	0,849

Not: Kritik değerler Meng vd. (2014)’nin çalışmalarından elde edilmiş olup ***, * sırasıyla %99 ve %90 güvenlilikle anlamlılığı ifade etmektedir. Ayrıca Brezilya ve Türkiye endekslerinin seviye değerlerinde durağan olması sebebiyle birinci fark değerlerine yer verilmemiştir.

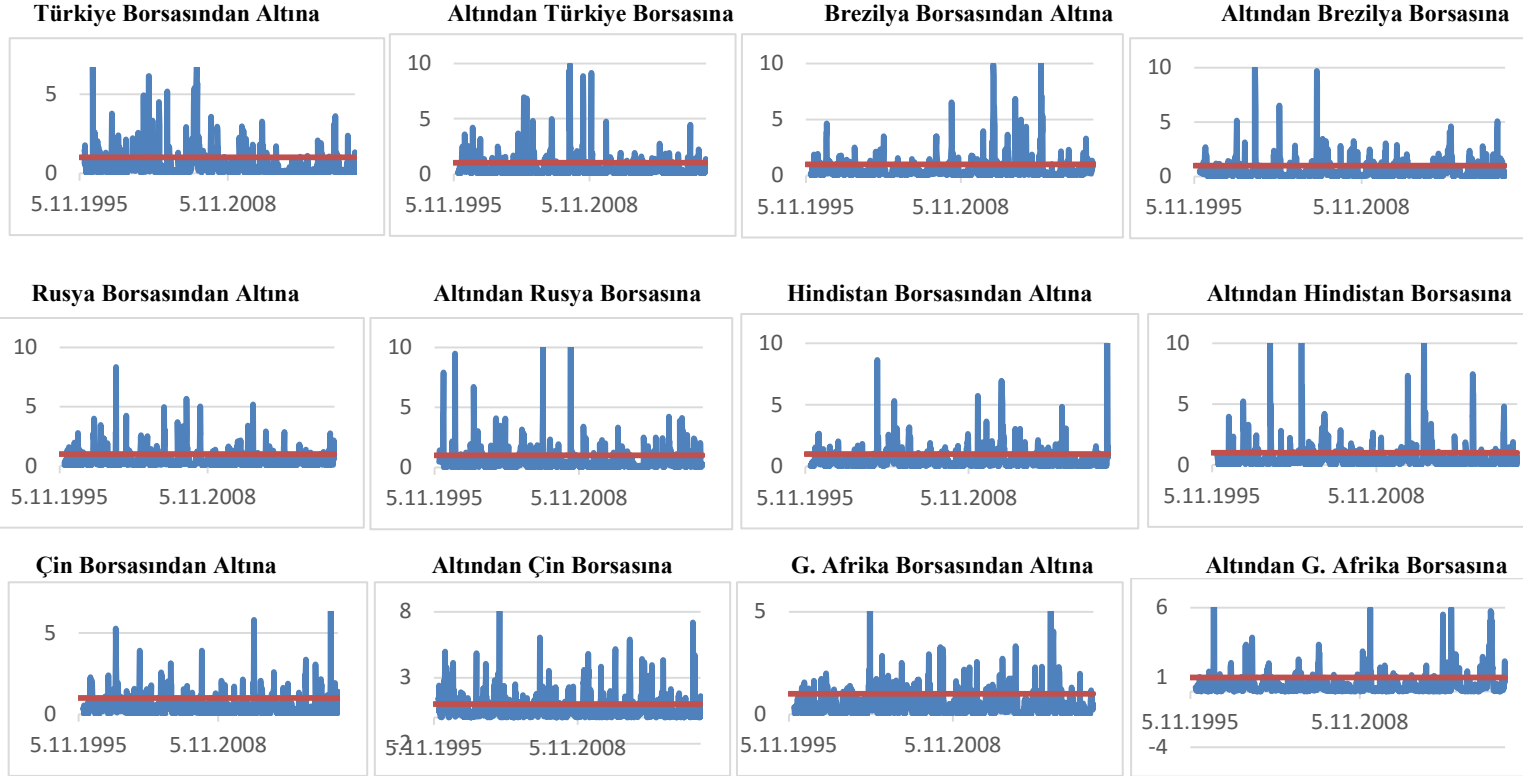
Tablo 1’de sunulmuş olan RALS-LM testi sonucunda elde edilen bulgular incelendiğinde Çin, Rusya, Güney Afrika ve Hindistan borsalarına ilişkin serilerin seviyelerinde birim kök içerdiği belirlenmiştir. Ayrıca ons altın ve Brent petrole ilişkin serilerin de seviye değerlerinde birim köke sahip olduğu görülmüştür. Söz konusu serilerin birinci fark alma işlemi sonucunda durağanlaştığı anlaşılmıştır. Öte yandan, Brezilya ve Türkiye borsalarına ilişkin serilerin ise seviye değerlerinde durağan olduğu ortaya konmuştur. Bu yönüye göre elde edilen test istatistiklerinin p^2 değerleri göz önüne alınarak ulaşılan kritik değerler ile karşılaştırılması sonucunda serilerin durağanlık seviyeleri tespit edilmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre, bazı serilerin birinci farklarında bazı serilerin ise seviyesinde durağan olduğu böyle bir durumda her iki serinin de $I(1)$ seviyesinde durağan olmasını gerektiren yöntemler uygulanamamıştır. Bu doğrultuda çalışmada, farklı seviyelerde durağanlık durumunda da kullanılan Hacker ve Hatemi-J (2006) nedensellik testinin zamanla değişen formu kullanılmıştır. Altının onsu ile borsalar arasındaki ilişkiler Şekil 1’de ve Brent petrol ile borsalar arasındaki ilişkiler ise Şekil 2’de yer almaktadır. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde hem altın hem de Brent petrol ile BRICS-T borsaları arasında çift yönlü zamana bağlı nedenselliğinin olduğu tespit edilmiştir. Dalgalı bir seyir gösteren test istatistiklerinin düz

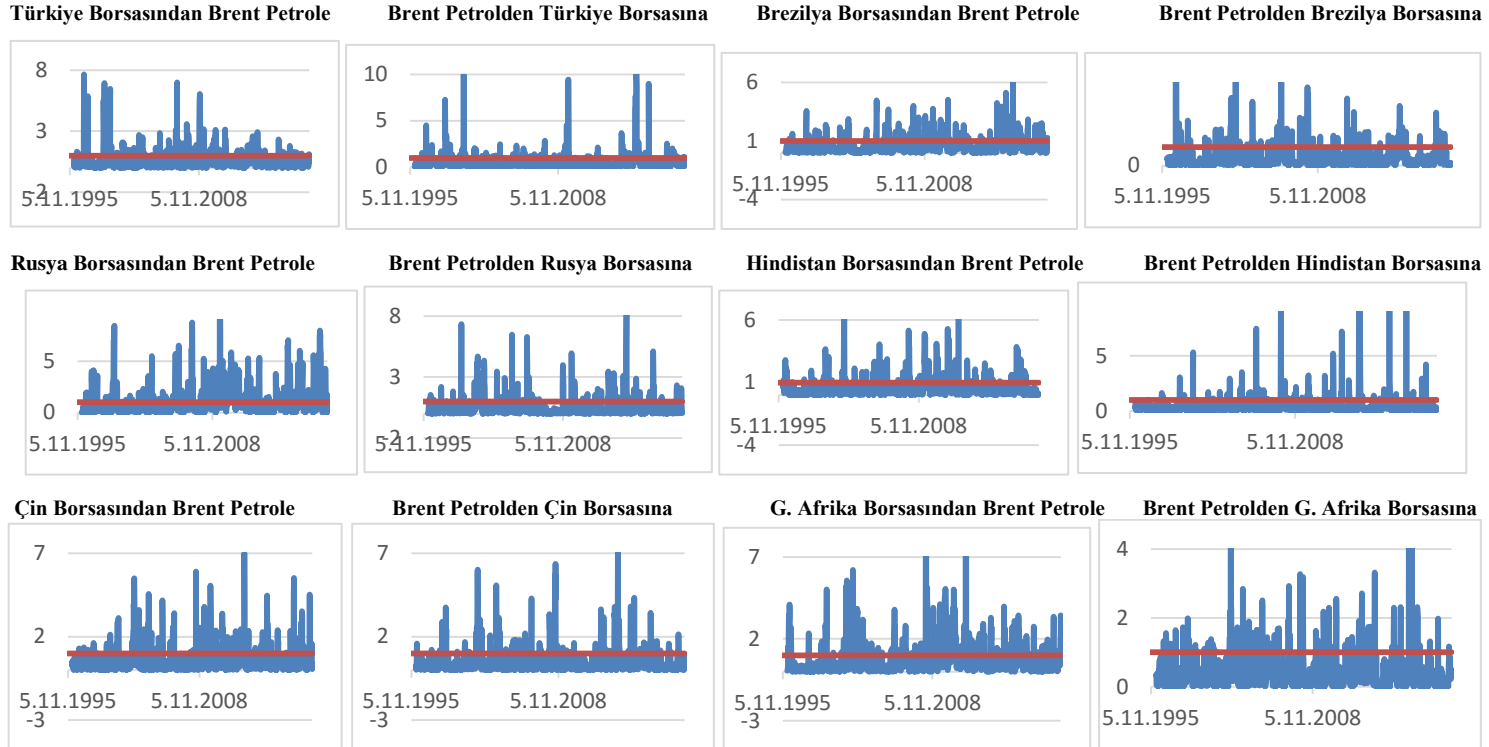
bir çizgi ile gösterilen kritik değerlerin üzerinde olduğu dönemler nedenselliğin varlığını gösterirken, test istatistikleri kritik değerlerin altına indiği zamanlarda nedenselliğin ortadan kaybolduğu anlaşılmaktadır. Şekil 1 ve Şekil 2 birlikte incelendiğinde, bu nedenselliğin özellikle kriz dönemlerinde daha kuvvetlendiği anlaşılmaktadır.

Ülkelerin gelişmekte olan bir yapıda olması söz konusu bulguların beklentileri karşılar nitelikte olduğunu göstermektedir. 1997 Asya mali krizinin ve 2008 Mortgage krizinin incelenen tüm örneklem için çift yönlü nedensellik ilişkisini arttırdığı görülmektedir. Öte yandan, ülkeler özelinde ortaya çıkmış olan yerel krizlerin etkilerini de yine zamanla değişen nedenselliği gösterir grafikler vasıtasıyla görmek mümkündür. Örneğin, Türkiye özelinde 2000-2001 ikiz krizler söz konusu sonuçlar üzerinde etkiye sahiptir. Özellikle Borsa İstanbul ve altın fiyatları arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisi bu dönemde ciddi artış göstermiştir. Altının yatırımcılar tarafından kriz dönemlerinde güvenli liman olarak görülmesi bu ilişkinin doğruluğunu kanıtlar niteliktedir. Bir başka örnek ise Brezilya'da yaşanan 2016 krizi için verilebilir. Özellikle bu kriz döneminde Brent petrol ile Brezilya borsası arasında çift yönlü etkileşim gerçekleştiği görülmektedir. Benzer şekilde 1998 Ruble krizinde de Rusya borsası ile her iki değişkenin de etkileşiminde artış yaşandığı gözlemlenmiştir.

Şekil 1. Altının onsu ile BRICS-T borsaları arasındaki zamanla değişen nedensellik testi sonuçları

Şekil 2. Brent petrol ile BRICS-T borsaları arasındaki zamanla değişen nedensellik testi sonuçları

Sonuç ve Öneriler

Hisse senedi piyasaları, ekonomik refah ve uzun dönem sürdürülebilirlik açısından ekonominin en temel yapıtaşlarından biridir. Geçtiğimiz on yıllık dönemde, hisse senedi piyasaları ve ekonomiler, büyük çapta sarsıntı ve kargaşalara tanık olmuştur. Finansal varlık fiyatlarının bağımsız bir şekilde değişmediğine ilişkin görüşü savunan Bhowmik (2013), Engle ve Patton (2001), Ma vd. (2016) ve Wei ve Guo (2016)'nın çalışmalarında da olduğu gibi hisse senedi getirilerindeki öngörülemeyen dalgalanmalar, bir ekonomideki büyüme oranlarının azalmasıyla birlikte yükselişe geçmektedir. Bu nedenle, finansal piyasalarda geniş çapta işlem hacmine sahip olan petrol ve altın gibi diğer faktörlerin de hisse senedi getirilerindeki oynaklık üzerine önemli kanıtlar sunması kuvvetle muhtemeldir.

Altın tarihsel olarak enflasyon, toplumsal kargaşa ve savaş döneminde ortaya çıkan kayıplarla mücadele etme aracı olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle, hisse senedi fiyatları düştüğünde finansal danışmanların dönem içerisinde yatırımcılara altın üzerindeki pozisyonlarını korumalarını tavsiye etmeleri beklenmektedir. Ancak 1990'larda olduğu gibi, ani artışların yaşandığı bir dönemde hisse senedi fiyatları arttıkça altın yatırımlarının değer kaybettiği görülmektedir. Hatta bazı yatırımcılar, altın fiyatlarının portföy riskinden kaçınma değerine sahip olmadığına ve fiyat değişikliklerine arz ve talep ile kesin olarak belirlenen diğer emtialarda da olduğu gibi muamele edilebileceğine inanmaktadır. Petrol fiyatlarında belirsizliklerin yaşandığı bir dönemde ise hisse senedi piyasa hareketleri ile ters ilişki bağlamında, petrol yatırımları riski caydırıcı bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bu bahsedilenlerden hareketle altın fiyatları, hisse senedi piyasaları ve petrol fiyatları arasındaki ilişkinin zamana bağlı olarak değiştiği söylenebilir.

Bu çalışmada, BRICS-T ülkelerinde altın ons fiyatları, hisse senedi piyasaları ve Brent petrol fiyatları arasındaki ilişkinin zamana dayalı nedensellik testi ile ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, altın ve Brent petrol spot fiyatları ile ilgili ülkelerin en büyük işlem hacmine sahip endekslerinin 5 Kasım 1995 -29 Aralık 2019 dönemine ilişkin haftalık verileri dikkate alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, BRICS-T borsaları ile hem altın hem de petrol fiyatları arasında zaman içerisinde değişkenlik göstermekle birlikte çift yönlü nedenselliğin bulunduğu görülmektedir. Söz konusu nedensellik ilişkinin ele alınan tüm veri aralığında geçerli olmadığı ve dönem dönem görüldüğü anlaşılmıştır. Bununla birlikte söz konusu çift yönlü nedensellik ilişkisinin kriz dönemlerinde artış gösterdiği elde edilen sonuçlarda görülmektedir. Bu durum, altının kriz dönemlerinde önemli bir emtia olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bununla birlikte elde edilen bulgular kriz dönemlerinde petrol fiyatlarının patlak verdiğini kanıtlamaktadır. Hem altın hem de petrol fiyatları kriz dönemlerinde ciddi öneme sahip makroekonomik değişkenler olduklarını bu araştırma ile doğrulamışlardır. Söz konusu bulguların doğruluğunu Covid-19 koronavirüs salgını boyunca altın ve petrol fiyatlarının göstermiş oldukları değişim ile de ispatlamak da mümkündür.

Çalışmanın sonuçları literatürde yer alan hisse senedi piyasaları ile altın fiyatları arasında çift yönlü nedensellik bulunduğunu ifade eden Bouri vd. (2017), Tolu (2020) ve Yamaka ve Maneejuk (2020) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Benzer biçimde hisse senedi fiyatları ile petrol fiyatları arasında çift yönlü nedensellik tespit eden Xiao ve Wang (2020) ile Zhu vd. (2011)'nin çalışmalarıyla bu araştırmadan elde edilen bulgular aynı yönlüdür. Bununla birlikte, daha önce borsa ile altın ve borsa ile petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi zamanla değişen nedensellik testi vasıtasıyla inceleyen yalnızca bir çalışma bulunması sebebiyle bahsi geçen benzerliklerin kısmen geçerli olduğunun ifade edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, söz konusu ilişkiyi zamanla değişen nedensellik testiyle irdeleyen öncü araştırmalardan biri olması çalışmanın orijinal yanını ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, hata terimlerindeki olası oynaklık problemini çözebilen RALS-LM testi kullanılmış olmasına rağmen, bu yönü takip eden bir nedensellik testi kullanılamamıştır. Literatürde RALS formunda herhangi nedensellik testinin olmaması bu durumun sebebidir.

Bununla birlikte çalışmanın kaleme alındığı dönemlerin Covid-19 pandemisinin başlangıcı ile paralellik göstermesi sebebiyle pandemi dönemi veri seti kapsamının dışında bırakılmış ve 2019 sonu itibarıyla veri aralığı sınırlandırılmıştır. Bahsedilen bu durumlar çalışmanın kısıtlarını temsil etmektedir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda söz konusu ilişkiyi zamanla değişen asimetrik nedensellik, zamanla değişen panel simetrik nedensellik, zamanla değişen panel asimetrik nedensellik ve zamanla değişen oynaklık modelleri gibi ekonometrik yöntemler ile geliştirmek mümkündür. Öte yandan, söz konusu yöntemlerin gelişmiş ülkeler için tekrar edilmesi söz konusu bulgularda değişkenlik gösterebilecektir. Dahası Covid-19 pandemi dönemi öncesi ve sonrası için söz konusu ilişkideki değişkenliklerin araştırılması bir başka çalışma konusunu oluşturabilmektedir.

Kaynakça

- ABD Enerji Bilgi İdaresi ABD Federal İstatistik Sistemi. (2020). *Oil prices data*, <https://www.eia.gov>. (Erişim tarihi: 24.01.2021).
- Ahmed, R. R., Vveinhardt, J., & Streimikiene, D. (2018). Multivariate Granger causality among oil prices, gold prices, and KSE100: Evidence from Johansen cointegration and garch models. *Acta Montanistica Slovaca*, 23(2), 216-231.
- Al Kharusi, S., & Basci, E. S. (2019). Cointegration and causality between the GCC stock indices and gold indices. *Business and Economic Horizons*, 15(1), 60-69. doi: <http://dx.doi.org/10.22004/ag.econ.287249>.
- Al-Ameer, M., Hammad, W., Ismail, A., & Hamdan, A. (2018). The relationship of gold price with the stock market: The case of Frankfurt stock exchange. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8(5), 357-371.
- Ananzeh, I. E. N., & Al-Zararee, A. N. (2016). Examining the dynamics relationship between gold, oil prices and stock markets: Experience from Jordan economy. *European Journal of Business and Management*, 8(27), 135-142.
- Arouri, M. E. H., Jouini, J., & Nguyen, D. (2012). On the impacts of oil price fluctuations on European equity markets: Volatility spillover and hedging effectiveness. *Energy Economics*, 34, 611-617. doi:10.1016/j.eneco.2011.08.009.
- Ayaydın, H. ve Barut, A. (2016). Petrol fiyatları, altın fiyatları ve hisse senedi getirisi ilişkisi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2016, 13-26.
- Balcılar, M., Ozdemir, Z. A., & Arslanturk, Y. (2010). Economic growth and energy consumption causal nexus viewed through a bootstrap rolling window. *Energy Economics*, 32(6), 1398-1410.
- Banumathy, K., & Azhagaiah, R. (2015). Long-run and short-run causality between stock price and gold price: Evidence of vecm analysis from India. *Management Studies and Economic Systems (MSES)*, 1 (4), 247-256.
- Bhowmik, D. (2013). Stock market volatility: An evaluation. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 3(10), 1-18.
- Bhunja, A., & Mukhuti, S. (2013). The impact of domestic gold price on stock price indices-an empirical study of Indian stock exchanges. *Universal Journal of Marketing and Business Research*, 2(2), 60-63.
- Bilal, A. R., Talib, N. B. A., Haq, I. U., Khan, M. N. A. A., & Naveed, M. (2013). How gold prices correspond to stock index: A comparative analysis of Karachi stock exchange and Bombay stock exchange. *World Applied Sciences Journal*, 21, 485-491. doi: 10.5829/idosi.wasj.2013.21.4.2870.

- Bouri, E., Roubaud, D., Jammazi, R., & Assaf, A. (2017). Uncovering frequency domain causality between gold and the stock markets of China and India: Evidence from implied volatility indices. *Finance Research Letters*, 23, 23-30. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.frl.2017.06.010>.
- Breitung, J., & Candelon, B. (2006). Testing for short- and long-run causality: A frequency domain approach. *Journal of Econometrics*, 132, 363-378.
- Carrion-i-Sylvestre J. L., Kim, D., & Perron, P. (2009). GLS-Based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypotheses. *Econometric Theory*, 25, 1754-1792.
- Chopra, S. I. (2018). Relationship between gold and other markets: A cointegration approach with structural breaks. 12 January, *IIMA-IGPC Conference on Gold and Gold Markets*, India.
- Choudhry, T., Hassan, S. S., & Shabi, S. (2015). Relationship between gold and stock markets during the global financial crisis: Evidence from nonlinear causality tests. *International Review of Financial Analysis*, 41, 247-256. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.irfa.2015.03.011>.
- Coronado, S., Jimenez-Rodriguez, R., & Rojas, O. (2018). An empirical analysis of the relationships between crude oil, gold and stock markets. *The Energy Journal*, 39(11), 193-207.
- Engle, R. F., & Patton, A. J. (2001). What good is a volatility model?. *Quantitative Finance*, 1(2), 237-245.
- Enilov, M., Fazio, G., & Ghoshray, A. (2021). Global connectivity between commodity prices and national stock markets: A time-varying midas analysis. *International Journal of Finance & Economics*, February 2021, 1-13. doi: <https://doi.org/10.1002/ijfe.2552>.
- Eyüboğlu, K. ve Eyüboğlu, S. (2016). Doğal gaz ve petrol fiyatları ile BİST sanayi sektörü endeksleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Yasar University*, 42, 150-162.
- Gaire, H. N. (2017). Stock index, interest rate and gold price of Nepal: Cointegration and causality analysis. *NRB Economic Review*, 29(2), 15-30.
- Ghosh, S., & Kanjilal, K. (2016). Co-movement of international crude oil price and Indian stock market: Evidences from nonlinear cointegration tests. *Energy Economics*, 53, 111-117. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.eneco.2014.11.002>.
- Hacker, R. S., & Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: Theory and application. *Applied Economics*, 38, 1489-1500. doi: 10.1080/00036840500405763.
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric causality tests with an application. *Empirical Economics*, 43(1), 447-456.
- Investing.com Portföy Yönetimi Portalı. (2020). *Major indices*. <https://www.investing.com/> (Erişim tarihi: 24.01.2021).
- Kiracı, K. (2020). BİST ulaştırma endeksi ile dolar endeksi ve petrol fiyatları arasındaki ilişkinin ampirik olarak analizi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 180-189. doi: 10.14784/marufacd.688344.
- Kocabıyık, T. ve Fattah, A. S. (2020). Makroekonomik değişkenlerin borsa endeksleri üzerine etkisi: Türkiye ve ABD karşılaştırması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 116-151. doi: 10.14784/marufacd.691108.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.

- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2004). Minimum LM unit root Test with one structural break. *Appalachian State University Working Papers*, 4(17), 1-15.
- Ma, Z., Xu, R., & Dong, X. (2016). World oil prices and agricultural commodity prices: The evidence from China. *Agricultural Economics (Zemědělská ekonomika)*, 61(12), 564-576. doi: 10.17221/6/2015-AGRICECON.
- Meng, M. K. Im, J. Lee ve Tieslau, M. (2014). More powerful lm unit root tests with non-normal errors. R. Sickles and W. Horrace (Ed.), *The festschrift in honor of Peter Schmidt: Econometric method and applications* içinde (ss.343-357). Berlin/Germany: Springer Publishing Co.
- Muhammad M. B., Shahbaz, M., Imran, M., Jabbar, M., & Ain, U. A. (2013). Relationship between gold and oil prices and stock market returns. *Acta Universitatis Danubius*, 9(5), 28-39.
- Schmidt, P., & Phillips, P. C. (1992). Lm tests for a unit root in the presence of deterministic trends. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 54(3), 257-287.
- Syzdykova, A. (2018). Makroekonomik değişkenler ve hisse senedi piyasası ilişkisi: KASE örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 331-354.
- Şentürk, M. ve Akbaş, Y.E. (2012). Finansal aktif fiyatları ve borsa getirisi ilişkisi: Türkiye örneği üzerine bir uygulama. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 3(6), 41-53.
- Temelli, F. ve Şahin, D. (2019). Hisse senedi fiyatları, altın fiyatları ve ham petrol fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi. *EKEV Akademi Dergisi*, 23(67), 161-178. doi: <http://dx.doi.org/10.17753/Ekev1017>.
- Tiwari, A. K., Adewuyi, A. O., & Roubaud, D. (2019). Dependence between the global gold market and emerging stock markets (E7+1): Evidence from Granger causality using quantile and quantile-on-quantile regression methods. *The World Economy*, 42, 2172-2214. doi: 10.1111/twec.12775.
- Tolu, F. (2020). Londra FTSE100 borsa endeksi ile altın fiyatları arasındaki ilişki. *BEYDER*, 15(1), 59-70.
- Toraman, C., Başarır, C. ve Bayramoğlu, M. (2011). Determination of factors affecting the price of gold: A study of mgarch model. *Business and Economics Research Journal*, 2(4), 37-50.
- Tripathy, N. (2016). A study on dynamic relationship between gold price and stock market price in India. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 88, 1-16.
- Wei, Y., & Guo, X. (2016). An empirical analysis of the relationship between oil prices and the Chinese macro-economy. *Energy Economics*, 56, 88-100. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.eneco.2016.02.023> 0140-9883.
- Weng, Y. W. (2011). Causal relationship between gold price, oil price, exchange rate and international stock markets. *Prosiding Perkem*, 6(2), 282-291.
- Xiao, D., & Wang, J. (2020). Dynamic complexity and causality of crude oil and major stock markets. *Energy*, 193, 1-20. doi: <https://doi.org/10.1016/j.energy.2019.116791>.
- Yamaka, W., & Maneejuk, P. (2020). Analyzing the causality and dependence between gold shocks and Asian emerging stock markets: A smooth transition copula approach. *Mathematics*, 8(120), 1-27. doi:10.3390/math8010120.
- Yıldırım, E. ve İşcanoğlu Çekiç, A. (2019). Altın, ham petrol, Gvz ve Ovx'in Türk finansal piyasalarına simetrik ve asimetrik etkileri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(3), 714-731. doi: <http://dx.doi.org/10.17130/ijmeh.2019355047>.

- Yıldız Contuk, F. (2020). Altın ve hisse senedi fiyatları arasında nedensel ilişki: Toda-Yamamoto nedensellik analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 619-630.
- Zhu, H. M., Li, S. F., & Yu, K. (2011). Crude oil shocks and stock markets: A panel threshold cointegration approach. *Energy Economics*, 33, 987-994. doi:10.1016/j.eneco.2011.07.002.
- Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3):251-270.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50
2. yazar katkı oranı : % 50

Örgütlerde “Beyaz Yaka Suçları”: Mevcut Alanyazın Kapsamında Bir Değerlendirme

“White-Collar Crimes” in Organizations: An Evaluation in the Scope of Current Literature

Öğr. Gör. Onur SARIKAYA¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, beyaz yaka suçlarını harekete geçiren koşulları ve örgütsel nitelikleri inceleme konusu yapan 2000 sonrası çalışmaları inceleyerek, ulaşılan sonuçlar ve tespitler üzerinden bir değerlendirmeye gitmektir. Ele alınan çalışmalar incelendiğinde beyaz yaka suçlarını tetikleyen üç temel koşul olarak ekonomik (fırsat/tehdit), örgüte özgü (elverişli durum) ve davranışsal (rasyonelleştirme) koşullar öne çıkmaktadır. Ayrıca, amaç/sonuç odaklı, lider-takipçi ilişkilerinde güçlü bir hakimiyetin izlendiği, risk alma düzeyi yüksek, etik duygusunun ve ahlaki değerlerin gelişmediği, formel ve/veya informal kontrol mekanizmalarından ve ortak norm/değerlerden yoksun örgütlerde beyaz yaka suçları daha sık görülebilmektedir. Beyaz yaka suçlarının yarattığı olumsuz etkilerin gün geçtikçe artması, olguyu daha önemli hale getirmekte ve özel bir çalışma konusu olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Beyaz yaka suçları, örgütsel davranış, literatür taraması

Makale Türü: Derleme

Abstract

The aim of this study is to make an assessment based on the results and findings obtained by examining the post-2000 studies that examine the conditions and organizational qualities that trigger white-collar crimes. When the studies are examined, economic (opportunity/threat), organization-specific (favorable situation) and behavioral (rationalization) conditions stand out as three basic conditions that trigger white-collar crimes. In addition, white-collar crimes can be seen more frequently in organizations that are goal/result-oriented, have a strong dominance in leader-follower relationships, have a high level of risk-taking, do not develop a sense of ethics and moral values, and lack formal and/or informal control mechanisms and common norms/values. The fact that white-collar crimes and their negative effects increase day by day makes the case more important and requires it to be handled as a special study subject.

Keywords: White-collar crimes, organizational behavior, literature review

Paper Type: Review

Giriş

Beyaz yaka suçları, en genel ifadeyle, herhangi bir kazanç elde etmek yahut herhangi bir kaybı önlemek için örgütün çeşitli kademelerindeki çalışan/çalışanlar tarafından gerçekleştirilen, fiziksel olmayan araçlar vasıtasıyla işlenen yasa dışı eylemler olarak tanımlanmaktadır (Edelhertz, 1970; Turner, 2014). Hukuktaki yerinin belirsizliği ve tespit edilmesinin zorluğu gibi unsurlar nedeniyle engellenmesi güç olan ve yıkıcı etkileri her geçen gün artan beyaz yaka suçlarının örgütlere ve toplumun birçok kesimine zarar verdiği belirlenmektedir (Bashir vd., 2011; Karmann vd., 2016).

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Rektörlük, onursarikaya1993@gmail.com

Sutherland (1939), beyaz yaka suçları araştırmalarının öncüsü olarak kabul edilmektedir. Sutherland’in çalışmaları (örn. 1939-1940) suç kavramının yalnızca düşük sosyal statüyle ilişkili olmayabileceği ve toplumda nispeten daha saygın ve varlıklı konumda bulunan bireylerin de çeşitli suçlar işleyebileceği fikrinin oluşması ve güçlenmesine yol açmıştır. Beyaz yaka suçları, güven kavramını çiğnemek suretiyle güvensizlik oluşturarak, sosyal ahlakı azaltarak ve sosyal kurumlarda düzensizlik yaratarak topluma ciddi zararlar verebilmektedir (Sutherland, 1939).

Beyaz yaka suçları kavramının önemli olduğuna yönelik bu tespitlere ve son yıllarda konuya yönelik farkındalığın artmasına rağmen alanyazında bu kavrama ilişkin önemli bir boşluk olduğu belirtilebilir. Örgütlerde davranışsal olgular ve sonuçlar ile ilgilenen bir bilim disiplini olarak örgütsel davranış yazınının, çalışanların suç teşkil eden davranış ve tutumları ile ilgilenme tarihi oldukça yenidir. Beyaz yaka suçları, örgüte zararlı davranışlar kapsamında zaman zaman ele alınmakla birlikte spesifik bir çalışma konusu olarak incelenmesine 2000’li yılların başında az sayıda çalışma ile başlanmıştır, yakın tarihli çalışmalarla konuya yönelik tespitler artmıştır. Örneğin, Doğrusözöğlü (2005), içeriden öğrenenlerin ticareti ve manipülasyon suçlarının sosyolojik analizini beyaz yaka suçları kapsamında incelemiştir. Mengi (2009), çalışmada beyaz yaka suçlarının özelliklerini, bu suçların işletmelere ve topluma verdiği zararların mahiyetini, bu suçların önlenmesine ilişkin yapılması gerekenleri açıklamayı ve Türkiye için bir tespit ve değerlendirme ortaya koymayı hedeflemiştir. Işık (2012), beyaz yaka suçlarını sanayi sektörü, Çelik (2016) ise eczacılık alanında incelemiştir. Bununla birlikte, konuyla ilgili olarak özellikle işletme alanında olmak üzere yerli alanyazında önemli eksikler olduğu görülmektedir.

Bu doğrultuda, bu çalışma ile beyaz yaka suçlarını harekete geçiren koşulları ve örgütsel nitelikleri belirlemek amacıyla, ilgili konudaki araştırmaları inceleme konusu yapan 2000 sonrası çalışmaların incelenerek, ulaşılan sonuçlar ve tespitler üzerinden bir değerlendirmeye gidilmesi hedeflenmiştir. Çalışmada, yerel alanyazındaki çalışma eksikliği ve mevcut çalışmaların kavramı yalnızca muhasebe veya finans perspektifinden ele alması nedenlerinden ötürü yabancı alanyazına odaklanılmıştır. Bu çalışmanın, artan önem düzeyine rağmen alanyazında göz ardı edilmiş bir hususu inceleyecek ve sonuçlarıyla ilgili boşluğun doldurulmasına fayda sağlayacak olması nedeniyle önem arz ettiği düşünülmektedir. Beyaz yaka suçlarına örgütsel davranış perspektifinden yaklaşılmasının amaçlandığı bu çalışma ile yeni çalışmalara da ışık tutulacağı öngörülmektedir.

1. Beyaz Yaka Suçu Kavramı ve Çeşitleri

Beyaz yaka suçu, herhangi bir para veya mülk elde etmek, ödemedi kaçınmak, para veya mülk kaybını önlemek ya da işle ilgili veya kişisel avantaj sağlamak için genellikle üst ve orta düzey olmak üzere örgütün çeşitli kademelerindeki çalışan/çalışanlar tarafından gerçekleştirilen, fiziksel olmayan yol/araçlarla ve gizleme/saklama ya da kurnazlık yoluyla işlenen yasa dışı bir eylem veya eylemler serisidir (Edelhertz, 1970; Turner, 2014). Beyaz yaka suçları yüzünden hem toplumun hem de içlerinde Enron, Rolls-Royce, Siemens, Volkswagen, WorldCom gibi önemli firmaları da barındıran birçok firmanın ciddi zararlar gördüğü belirtilmektedir (Karmann vd., 2016; Harvard Business Review, 2019). Hukuktaki yerinin belirsizliği ve tespitinin zorluğu gibi unsurların bu olumsuz etkilerin engellenmesini önlediği hatta artmasını kolaylaştırdığı söylenebilir (Bashir vd., 2011).

Beyaz yaka suçu kavramı yabancı alanyazında genellikle “white-collar crime” kavramıyla ele alınmaktadır. Bununla birlikte, yapılan incelemeler sonucunda çalışanların işlediği suç (*wrongdoing*), yolsuzluk (*corruption*) ve dolandırıcılık (*fraud*) kavramlarıyla da benzer hususlara atıfta bulunulduğu, hatta bu kavramların zaman zaman eş anlamlı kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bu kavrama ilişkin araştırmalarının öncüsü yaygın bir şekilde Sutherland (1939) olarak kabul edilmektedir. Sutherland’in bu konuyla ilgili çalışmalarından önce suç kavramının

genellikle sosyal statüsü düşük kişilerle ilişkilendirildiği ve Sutherland'in çalışmalarının bu fikrin değişerek sosyal statüsü yüksek kişilerin de suç işleyebileceği fikrinin oluşmasında önemli rolü olduğu belirtilmektedir.

Beyaz yaka suçları ağırlıkla finansal suçlarla ilişkilendirmekle birlikte alanyazında tanımlanmış farklı çeşitler de mevcuttur. Beyaz yaka suçlarının çeşitleri genel olarak şantaj, hırsızlık (Bashir vd., 2011), kaynakların kötüye kullanılması, rüşvet, siber suçlar (Turner, 2014), gelir vergisi ve menkul kıymet gibi unsurlara ilişkin dolandırıcılıklar, zimmete para geçirme (Piquero ve Benson, 2004) vb. yasa dışı faaliyetler olarak ifade edilmektedir.

2. Yöntem

Beyaz yaka suçlarını örgütsel davranış perspektifinden ele almayı amaçlayan bu çalışma ile beyaz yaka suçlarını harekete geçiren koşulları ve örgütsel nitelikleri inceleme konusu yapan 2000 sonrası çalışmaların incelenerek, ulaşılan sonuçlar ve tespitler üzerinden bir değerlendirmeye gidilmesi hedeflenmiştir. Konuyla ilgili olarak yerli alanyazının yetersizliği nedeniyle uluslararası alanyazına odaklanılmıştır. Bu doğrultuda, bilimsel olarak meşru olarak kabul görülen önemli veri tabanlarından biri olan Web of Science Core Collection temelinde bir tarama yapılmıştır. 2000-2019 arasındaki çalışmalar değerlendirilmiş, başlık (title) ve/veya konu (topic) bakımından beyaz yaka suçu (white-collar crime) kavramını ele alan İşletme (Business), Yönetim (Management) ve İşletme Finansı (Business Finance) alanındaki çalışmalar incelenmiştir.

3. Bulgular

3.1. Beyaz Yaka Suçlarını Tetikleyen Koşullar

Belirlenen çalışmalar kapsamında alanyazında beyaz yaka suçlarını tetikleyen koşullar üç başlık altında toplanabilir (Tablo 1):

Ekonomik (tehdit, fırsat): Yönetimin beklentileri, yatırımcının beklentileri, rekabet koşulları

Örgüte özgü (elverişli durum): Hiyerarşik konum, örgüt kültürü/normları, örgütsel karmaşa/karmaşıklık

Davranışsal (rasyonelleştirme): Bireysel farklılıklar, sosyal karşılaştırma

Tablo 1: Beyaz yaka suçlarını tetikleyen koşullar

Temel Koşullar	Açıklama	Türleri	
Ekonomik (Gottschalk, 2017; 2019)	Tehdit (Pinto vd., 2008; Puah vd., 2009; Turner, 2014; Alalehto, 2015; Gottschalk, 2017; Schnatterly vd., 2018; Gottschalk, 2019)	Ekonomik temellere dayanan, çalışanı suçta yönelten baskılar	- Yönetimin beklentileri (Turner, 2014; Karmann vd., 2016; Gottschalk, 2017; Schnatterly vd., 2018; Gottschalk; 2019) - Yatırımcının beklentileri (Schnatterly vd., 2018) - Rekabet koşulları (Pinto vd., 2008; Schnatterly vd., 2018)
	Fırsat (Pinto vd., 2008; Gottschalk, 2017; 2019)	Ekonomik temellere dayanan, çalışanı suçta yönelten cazip fırsatlar	- Büyük ekonomik ödüller (Pinto vd., 2008; Gottschalk, 2017, 2019)
Örgüte özgü (Gottschalk, 2017; 2019)	Elverişli Durum (Aguilera ve Vadera, 2008; Karmann vd., 2016; Gottschalk, 2017; Schnatterly vd., 2018; Gottschalk, 2019)	Çalışanı suçta teşvik eden örgüte yönelik elverişli koşullar	- Hiyerarşik konum (Piquero ve Benson, 2004; Aguilera ve Vadera, 2008; Bashir vd., 2011; Gottschalk, 2017; Schnatterly vd., 2018) - Örgüt kültürü/normları (Bashir vd., 2011; Gottschalk, 2017; Schnatterly vd., 2018) - Örgütsel karmaşa/karmaşıklık (Pinto vd., 2008; Puah vd., 2009; Bashir vd., 2011; Gottschalk, 2017; Schnatterly vd., 2018)
Davranışsal (Gottschalk, 2017; 2019)	Rasyonelleştirme (Aguilera ve Vadera, 2008; Alalehto, 2015; Gottschalk, 2017; Schnatterly vd., 2018; Gottschalk, 2019)	Çalışanın işlediği suçu rasyonel hale getirmesini sağlayan unsurlar	- Bireysel farklılıklar (Puah vd., 2009; Turner, 2014; Alalehto, 2015; Gottschalk, 2017; Schnatterly vd., 2018) - Sosyal karşılaştırma (Lee ve Gino, 2015; Gottschalk, 2017; Schnatterly vd., 2018)

3.1.1. Ekonomik Koşullar

Ekonomik koşullar, tehdit ve fırsatlar olmak üzere iki başlık altında değerlendirilebilir. Ekonomik tehdit (Pinto vd., 2008; Puah vd., 2009; Turner, 2014; Alalehto, 2015; Gottschalk, 2017; Schnatterly vd., 2018; Gottschalk, 2019), ekonomik temellere dayanan ve çalışanı suçta yönelten baskılar, ekonomik fırsat (Pinto vd., 2008; Gottschalk, 2017; 2019) ise ekonomik temellere dayanan ve çalışanı suçta yönelten cazip fırsatlar olarak ifade edilebilir.

Ekonomik tehdit unsurları, yönetimin beklentileri, yatırımcının beklentileri ve rekabet koşulları olarak kategorize edilmiştir. Yönetimin beklentileri genellikle çalışanın performansı ile ilgilidir. Yönetimin güçlü, zaman zaman da çalışanları zorlayan performans beklentileri taşınması, bu doğrultuda çalışanın performansının izlenmesi ve beklenen performans sonuçlarına ulaşılmadığında yöneticilerin çalışan üzerinde bazı yaptırımlar uygulayabilmesi bir baskı unsuru olarak değerlendirilebilmektedir. Yönetim tarafından beklenen finansal, stratejik vb. performansa ulaşamayan ve/veya performansını yükseltmesi beklenen çalışan bu durumu, işini kaybetme ile ilgili tehdit olarak algılayabilmekte ve bu beklentileri karşılamak adına beyaz yaka suçlarına yönelebilmektedir (Turner, 2014; Karmann vd., 2016; Gottschalk, 2017; Schnatterly vd., 2018; Gottschalk; 2019). Bu durum iş güvencesizliği algısının çalışanları beyaz yaka suçuna ittiği şeklinde yorumlanabilir.

Yatırımcının beklentileri genellikle firma performansı ile ilgilidir. Yatırımcıların performans beklentileri, çalışanların ise bu beklentilere ulaşma ve hatta bu beklentilerin ötesinde performans gösterme isteği de bir baskı oluşturarak beyaz yaka suçlarına yol açabilmektedir. Bununla birlikte, firma beklenen performansa ulaşsa dahi yatırımcılar daha fazlasını talep edebilir. Bu ve benzeri durumlar beklenen sonuçlara ulaşılabilmesi adına çalışanlar üzerindeki baskıyı artırarak beyaz yaka suçlarının tetiklenmesine yol açabilmektedir (Schnatterly vd., 2018).

Beyaz yaka suçlarının bir başka tetikleyicisi olan rekabet koşulları da bir tehdit unsuru olarak algılanabilir. Sektördeki rekabetin etkisiyle beyaz yaka suçlarının işlenmesi arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Rekabetçi baskılar (güçlü ve oligopolistik rekabet, nispeten farklılaşmamış ürünler, müşteri ve fiyat rekabeti vb.) beyaz yaka suçları için en önemli baskılardandır. Rekabetin bu koşulları, elde edilmek istenen sonuçlara ulaşılması adına beyaz yaka suçları için tetikleyici bir rol üstlenebilir. Örneğin, müşteriler için rekabet edilen durumlarda, müşterilerin elde tutulması için firmalar beyaz yaka suçlarına yönelebirlir (Pinto vd., 2008; Schnatterly vd., 2018).

Ekonomik fırsatlar ise genellikle büyük ekonomik ödüller ile ilişkilendirilmektedir. İddialı ekonomik hedef ve ödüllerle motive edilmek istenen çalışanlar beyaz yaka suçlarına yönelebirlir. Terfi, çeşitli teşvikler, ekstra kişisel bonus ve ödemeler gibi unsurlar zaten finansal olarak tatminsiz olarak kabul edilen kişileri beyaz yaka suçlarına yöneltebilmektedir. Çalışan, bahsi geçen bu ödüllerini kendisine özel hayatında daha iyi koşullar sağlayacak ekonomik fırsatlar olarak görmekte ve bu fırsatları kaçırmamak adına gerekirse beyaz yaka suçlarına başvurabilmektedir (Pinto vd., 2008; Gottschalk, 2017; 2019).

3.1.2. Örgüte Özgü Koşullar

Örgüte özgü koşullar, genellikle elverişli durum kavramıyla ilişkilendirilmektedir (Aguilera ve Vadera, 2008; Karmann vd., 2016; Gottschalk, 2017; Schnatterly vd., 2018; Gottschalk, 2019). Elverişli durum kavramı, çalışanı suça teşvik eden örgüte yönelik elverişli koşullar olarak ifade edilebilir. Elverişli koşullar alanyazında genellikle, hiyerarşik konum, örgüt kültürü/normları ve örgütsel karmaşa/karmaşıklık kavramlarıyla açıklanmaktadır.

Çalışanın örgütün içinde bulunduğu hiyerarşik konum beyaz yaka suçu işleme adına elverişli bir durum oluşturabilir. Çalışan, bulunduğu konumun sağladığı meşru gücü suistimal ederek ve/veya “suçu meşru hale getirerek” yakalanma olasılıklarını azaltabilir. Otoritesini, bulunduğu konumdan kaynaklı kendisine duyulan güveni vb. unsurları kendi çıkarları doğrultusunda kötüye kullanabilir. Örneğin, bulunduğu pozisyon vasıtasıyla başta çeşitli kaynaklara yasal erişim hakkı olmak üzere birçok konuda ayrıcalık ve aşırı özgürlüğe sahip olan çalışan, bulunduğu pozisyonun sağladığı meşruiyetten de faydalanarak bu kaynakları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak suretiyle beyaz yaka suçu işleyebilmektedir (Piquero ve Benson, 2004; Aguilera ve Vadera, 2008; Bashir vd., 2011; Gottschalk, 2017; Schnatterly vd., 2018).

Örgüt kültürü/normlarının örgütün performansı üzerinde önemli etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir. Örgütün sağlıklı bir kültüre sahip olmasının sapkın faaliyetleri de tetikleyeceği düşünülmektedir. Beyaz yaka suçları da bu faaliyetlerden bir tanesidir. Suistimalin ve etik olmayan benzeri davranışların yaygın olduğu, başta etik ve ahlaki olmak üzere ortak değer ve normlardan, informal kontrol mekanizmalarından yoksun bir örgüt özellikle yakalanma riskini azaltmak suretiyle beyaz yaka suçlarının işlenmesi adına elverişli ortam yaratabilmektedir. Beyaz yaka suçları işlendiğinden haberdar olan çalışanların bunu ihbar etmek yerine yardım etmesi bu konuyla ilgili örneklerden bir tanesidir (Bashir vd., 2011; Gottschalk, 2017; 2019; Schnatterly vd., 2018).

Örgütsel karmaşa/karmaşıklık (*organizational complexity*) olarak ifade edilen örgüt içerisindeki karmaşa halinin de beyaz yaka suçları için elverişli bir ortam hazırladığı

düşünülmektedir. Bu karmaşa genellikle formal kontrol eksikliği ile ilişkilendirilmektedir. Yeterli kontrol ve raporlama mekanizmalarının bulunmamasının çalışanların eylemlerinin birbirlerine görünürlüğünü azalttığı, bu durumun ise işlenecek suçların tespit edilmesini zorlaştırarak beyaz yaka suçlarının işlenmesi adına elverişli bir durum yaratabildiği ifade edilmektedir. Kimi zaman bazı çalışanlar, çalıştıkları örgütte beyaz yaka suçu işlendiğinden şüphelenseler de, örgüt içinde sağlıklı ve/veya güvenilir bir kontrol ve başvuru mekanizması bulunmaması nedeniyle, işlerini kaybetme korkusunun da etkisinde kalarak susmayı tercih edebilmektedirler (Pinto vd., 2008; Puah vd., 2009; Bashir vd., 2011; Gottschalk, 2017; Schnatterly vd., 2018).

3.1.3. Davranışsal Koşullar

Beyaz yaka suçlarını tetikleyen koşulların davranışsal boyutu ise genellikle rasyonelleştirme kavramıyla ilişkilendirilmektedir. Burada rasyonelleştirme kavramı ile çalışanın işlediği suçu rasyonel hale getirmesini sağlayan unsurlara atıf yapılmaktadır (Aguilera ve Vadera, 2008; Alalehto, 2015; Gottschalk, 2017; Schnatterly vd., 2018; Gottschalk, 2019). Bu unsurlar bireysel farklılıklar ve sosyal karşılaştırma kavramlarıyla değerlendirilebilirler.

Bireysel farklılıklar olarak ifade edilen, çalışanın sahip olduğu, bireyler arasında değişim gösterebilen kişisel özelliklerin de beyaz yaka suçlarının işlenmesi üzerindeki etkileridir. Örneğin, çalışanın sorumluluklara, ahlaki kodlara, etik vb. değerlere olan bakış açısı beyaz yaka suçlarını tetikleyebilir. Benzer şekilde, narsist, psikopati eğilimli, uyumluluk ve vazifeshinaslık düzeyi düşük bireylerin de beyaz yaka suçları işleme olasılıkları yüksek olabilir. Bu bireysel farklılıklar, çalışanın beyaz yaka suçlarını işlemeyen önce ve/veya işledikten sonra kendisini haklı çıkaracak gerekçeler bularak, suçu zihninde rasyonel hale getirmesine yol açabilmektedir. Bu tür çalışanlar, sahip oldukları bu özellikler nedeniyle yapılacak en doğru şeyin ilgili suçu işlemek olduğunu düşünebilmekte veya yaptıkları eylemi bir suç olarak değerlendirmemektedirler. Özetle, çalışanın kişilik özelliklerindeki farklılıklar, suçu zihninde rasyonelleştirmesine yol açarak beyaz yaka suçlarının işlenmesini tetikleyebilir (Puah vd., 2009; Turner, 2014; Alalehto, 2015; Gottschalk, 2017; Schnatterly vd., 2018).

Sosyal karşılaştırma da rasyonelleştirmeye yol açan unsurlardan biridir. Çalışanın sosyal bağları, çalıştığı firmanın kültürü ve/veya çalıştığı firmanın dahil olduğu endüstrinin kültürü gibi unsurların da beyaz yaka suçlarını rasyonelleştirmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Örneğin, çalışanın sosyal çevresinde beyaz yaka suçu işleyen bireylerin bulunması, çalışanın beyaz yaka suçunu rasyonel hale getirmesinde önemli bir role sahiptir. Benzer şekilde, çalışanın kurum içerisinde ve/veya firmanın dahil olduğu endüstride beyaz yaka suçlarının işleniyor olması da beyaz yaka suçlarını rasyonelleştirmesinde etkilidir. Bu tür çalışanlar, aktarılan unsurlar nedeniyle yapılacak en doğru şeyin beyaz yaka suçu işlemek olduğunu düşünebilir ve/veya “herkes yapıyor, dolayısıyla ben de yapabilirim” düşüncesiyle eylemini meşrulaştırabilir (Lee ve Gino, 2015; Gottschalk, 2017; Schnatterly vd., 2018).

Mevcut kavramsal bilgilerden yararlanarak, bu başlık altındaki tüm bu unsurlar “sosyal karşılaştırma” kavramı altında toplanabilir. Sosyal karşılaştırma, temelde bireylerin davranışlarını değerlendirirken kendilerini başkalarıyla (akranları, arkadaşları vb.) karşılaştırmalarıyla ilgilidir. Benzer bir durum çalışanlar için de geçerlidir. Çalışanlar bu karşılaştırmaları genellikle yetenek, maaş ve tahsis edilen kaynakların düzeyi gibi unsurlar üzerinden yaparlar. Lee ve Gino’nun (2015), Festinger’in (1954) Sosyal Karşılaştırma Teorisi’ne dayandırdıkları, çalışanların etik olmayan ve illegal davranışlarının, çevresindeki diğer bireylerle yaptıkları kıyaslamalarla ilgili olabileceğini aktardıkları çalışmalarından hareketle, beyaz yaka suçlarına dair benzer bir değerlendirme yapılabilir. Kendisini başkalarıyla kıyaslama eğiliminde olduğu varsayılan birey (çalışan), başta sosyal, firma ve endüstri çevresi olmak üzere çevresinde beyaz yaka suçu işlenmesi halinde, kendisini çevresiyle kıyaslayarak işlediği suçu haklı çıkaracak gerekçeler bulur ve rasyonelleştirebilir.

3.2. Beyaz Yaka Suçlarının Daha Yoğun Olduğu Örgüt Türleri

Yapılan incelemeler kimi örgütlerde beyaz yaka suçlarının daha sık görüldüğünü göstermektedir. Örneğin, kural değil de amaç odaklı olan ve amaçlara ulaşılmasının o amaçlara hangi araç/yollarla ulaşıldığından daha önemli olduğu örgütlerde beyaz yaka suçlarının daha sık görülebilir. Böyle bir durumda beyaz yaka suçu işleme kararı çalışanın vicdanına bırakılmakta, çalışan da amaçlara ulaşmak için beyaz yaka suçlarına yönelebilmektedir (Pinto vd., 2008; Gottschalk, 2017).

Lider-takipçi ilişkilerinde güçlü bir hakimiyetin izlendiği durumlar da beyaz yaka suçlarının sıklığını artırmaktadır. Takipçilerin liderle olan ilişkileri, liderin beyaz yaka suçu işlemesini kolaylaştırabilir. Örneğin, nihai ürünün bilgi olduğu örgütler veya nihai ürünün bilgi olmadığı bilgi yoğun örgütlerde astlar genellikle yöneticiler tarafından söylenenleri sorgulamadan, doğrudan yapmaya alıştıklarından, yöneticilerinin yönlendirmesi nedeniyle beyaz yaka suçlarına dahil olabilmektedirler (Gottschalk, 2017).

Risk alma eğilimi yüksek örgütlerde de beyaz yaka suçları sıklıkla görülebilmektedir. Bu tür örgütler genellikle normalin üzerinde sonuçlar beklediklerinden, bu durum bir baskı oluşturarak beyaz yaka suçlarının işlenme oranını artırabilir. Yenilikçilik odaklı örgütlerde ise beyaz yaka suçlarının işlenme sıklığının düşük olduğu ifade edilmektedir (Karmann vd., 2016).

Tartışma

Alanyazındaki veriler doğrultusunda kavrama ilişkin bazı hususlarda değerlendirmelerde bulunulabilir. Beyaz yaka suçları başta örgütlere olmak üzere topluma zarar veren bir olgudur. Şiddetli rekabet koşulları ve ekonomik kaygıların yarattığı baskının etkisi de kabul edilmekle birlikte, özellikle etik, ahlaki ve toplumsal değerlerin göz ardı edilmesi, artan tüketim kültürü ve bilhassa maddi doyumsuzluk gibi unsurların bireylerin beyaz yaka suçlarına yönelmelerinde etkili olduğu düşünülebilir. Beyaz yaka suçlarının kanun ve yasalardaki yerinin net olmaması ve tespit edilebilirliğinin zorluğu bu tür suçların artmasına neden olduğu söylenebilir. Hangi unsurların beyaz yaka suçu olarak kabul edileceği ve nasıl cezalandırılacağı gibi hususlara ilişkin hukuki belirsizliklerin azaltılması bu sorunun önüne geçebilir. Örgütsel açıdan düşünüldüğünde ise başta eleman seçimi ve amaçların belirlenmesi olmak üzere birçok hususta etik ve ahlaki değerlere önem verilmesi gerektiği söylenebilir. Ayrıca, çalışanın üzerindeki baskıyı artırarak beyaz yaka suçlarına yönelmesine neden olacak, ulaşılması mümkün olmayan amaçlar belirlenmemesine de özen gösterilmelidir. Örgütte ortak norm ve değerlerin oluşturulması ve korunması dikkat edilmesi gereken bir başka husustur. Bu unsurlar sağlıklı bir örgüt kültürü ve informal kontrol mekanizmalarının oluşmasına katkı sağlayarak beyaz yaka suçlarını engelleyebilir. Ayrıca, verimli formel kontrol mekanizmaları inşa edilerek, hiyerarşik konum gözetmeksizin her bir çalışanın faaliyetlerinin denetlenmesi gerekli görülebilir.

Sonuç ve Öneriler

Son yıllarda birçok örgütün beyaz yaka suçları nedeniyle çeşitli şekillerde zarara uğradıkları gözlemlenmektedir. Bu durum beyaz yaka suçları kavramının incelenmesinin önemini artırmıştır. Bununla birlikte, ilgili kavramın alanyazında yeterli düzeyde ele alınmadığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, bu çalışma ile beyaz yaka suçlarına örgütsel davranış perspektifinden yaklaşılarak beyaz yaka suçları kavramına, bu suçları tetikleyen koşullara ve hangi örgütlerde daha sık görüldüğüne ilişkin hususların değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda mevcut alanyazından yararlanılarak bir değerlendirme gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, yerel alanyazındaki çalışma eksikliği ve mevcut çalışmaların kavramı yalnızca muhasebe veya finans perspektifinden ele alması nedenlerinden ötürü yabancı alanyazına odaklanılmıştır. Bu çalışmanın, artan önem düzeyine rağmen alanyazında göz ardı edilmiş bir hususu incelemiş ve sonuçlarıyla ilgili boşluğun doldurulmasına fayda sağlayacak olması nedeniyle önem arz ettiği düşünülmektedir. Beyaz yaka suçlarına örgütsel davranış

perspektifinden yaklaşılmamasının amaçlandığı bu çalışma ile yeni çalışmalara da ışık tutulacağı öngörülmektedir.

Yapılan inceleme sonucunda beyaz yaka suçlarını tetikleyen üç temel koşul tespit edilmiştir. Ekonomik koşul kapsamındaki türlerden büyük ekonomik ödüller fırsat; yönetimin beklentileri, yatırımcının beklentileri ve rekabet koşulları ise tehdit yaratarak beyaz yaka suçlarını tetiklemektedirler. Örgüte özgü koşul kapsamındaki türlerden hiyerarşik konum, örgüt kültürü/normları ve örgütsel karmaşa/karmaşıklık ise elverişli durum yaratarak beyaz yaka suçlarını tetiklemektedirler. Davranışsal koşula dahil olan bireysel farklılıklar ve sosyal karşılaştırma ise rasyonelleşme yoluyla beyaz yaka suçlarını tetiklemektedirler.

Ne tür örgütlerde beyaz yaka suçlarının daha sık görüldüğüne ilişkin inceleme ise amaç/sonuç odaklı, lider-takipçi ilişkilerinde güçlü bir hakimiyetin izlendiği, risk alma düzeyi yüksek, etik duygusunun ve ahlaki değerlerin gelişmediği, formel ve/veya enformel kontrol mekanizmalarından ve ortak norm/değerlerden yoksun örgütlerde beyaz yaka suçlarının daha sık görülebildiğini göstermiştir.

Bu çalışmanın sonuçları örgütsel davranış perspektifi ve bu doğrultuda üretilmiş araştırma soruları ışığında yürütülmüş incelemelerle sınırlıdır. Farklı araştırma soruları, perspektifler vb. unsurlar doğrultusunda yürütülecek araştırmaların daha farklı/verimli sonuçlar verebileceğinin hatırlatılmasında fayda görülmektedir. Örneğin, toplumsal veya endüstri ile ilgili koşullara odaklanılması alanyazındaki bu unsurlara ilişkin eksiklik/belirsizliklerin giderilmesine yardımcı olabilir.

Son yıllarda birçok firmanın beyaz yaka suçlarından zarar görmüş olması bu kavramı önemli bir hale getirmekte ve bu nedenle bu konuyu irdeleyecek çalışmalar da önem arz etmektedir. Uluslararası alanyazında bu konuyla ilgili hem görgül hem de kavramsal araştırmalar açısından önemli bir boşluk bulunmaktadır. Örneğin, konu örgütsel davranış alanıyla doğrudan ilintili olmasına rağmen, yerli alanyazında konunun bu perspektiften yeterince ele alınmadığı tespit edilmiştir. Bu tespite konuyla ilgili diğer bağlam ve perspektiflere ilişkin boşluklar da dahil edilebilir. Ayrıca, her ne kadar konuyla ilgili nicel veri üretmek güç olsa da nitel yöntem kullanılarak konuyla ilgili katkı sağlayacak görgül veriler üretilebilir. Bu bağlamda, özetle, araştırmacılara, alanyazında bu kavrama dair çalışma eksikliği bulunduğu, bu doğrultuda yapılacak çalışmaların ilgi görebileceğinin ve ilgili alanyazının zenginleşmesine katkıda bulunacağına hatırlatılmasında fayda görülmektedir.

Kaynakça

- Aguilera, R. V., & Vadera, A. K. (2008). The dark side of authority: Antecedents, mechanisms, and outcomes of organizational corruption. *Journal of Business Ethics*, 77, 431-449.
- Alalehto, T. (2015). White collar criminals: The state of knowledge. *The Open Criminology Journal*, 8, 28-35.
- Bashir, S., Shahzad, K., Abbass, M., Abbass, N., & Saeed, S. (2011). Antecedents of white collar crime in organizations: A literature review. *African Journal of Business Management*, 5(35), 13359-13363.
- Çelik, G. (2016). *Eczacılık alanında beyaz yaka suçları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Doğrusözöğlü, M. (2005). *Beyaz yaka suçları kapsamında içeriden öğrenenlerin ticareti ve manipülasyon suçlarının sosyolojik analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kara Harp Okulu Komutanlığı, Ankara.
- Edelhertz, H. (1970). *The nature, impact and prosecution of white-collar crime*. Washington: U. S. Government Printing Office.

- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7(2), 117-140.
- Gottschalk, P. (2017). Convenience in white-collar crime: Introducing a core concept. *Deviant Behavior*, 38(5), 605-619.
- Gottschalk, P. (2019). Organizational convenience for white-collar crime: Opportunity expansion by offender behavior. *Criminal Justice Studies*, 32(1), 50-60.
- Harvard Business Review. (2019). *How to scandal-proof your company*. <https://hbr.org/2019/07/white-collar-crime> (Erişim tarihi: 12.03.2021).
- Işık, M. (2012). *Beyaz yaka suçları kapsamında endüstriyel bilgi hırsızlığı suçunun sosyolojik analizi: Sanayi sektöründe bir uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kara Harp Okulu Komutanlığı, Ankara.
- Karmann, T., Mauer, R., Flatten, T. C., & Brettel, M. (2016). Entrepreneurial orientation and corruption. *Journal of Business Ethics*, 133, 223-234.
- Lee, J. J., & Gino, F. (2015). Envy and interpersonal corruption: Social comparison processes and unethical behavior in organizations. *Edmond J. Safra Working Papers*, 67, 1-43.
- Mengi, B. T. (2009). *Beyaz yaka suçları ve bir uygulama* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Pinto, J., Leana, C. R., & Pil, F. K. (2008). Corrupt organizations or organizations of corrupt individuals? Two types of organization-level corruption. *Academy of Management Review*, 33(3), 685-709.
- Piquero, N. L., & Benson, M. L. (2004). White-collar crime and criminal careers: Specifying a trajectory of punctuated situational offending. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 20(2), 148-165.
- Puah, C. H., Voon, S. L., & Entebang, H. (2009). Factors stimulating corporate crime in malaysia. *Economics, Management, and Financial Markets*, 3, 87-99.
- Schnatterly, K., Gangloff, K. A., & Tuschke, A. (2018). CEO wrongdoing: A review of pressure, opportunity, and rationalization. *Journal of Management*, 44(6), 2405-2432.
- Sutherland, E. H. (1939). *Principles of criminology*, Philadelphia: Lippincott Company.
- Sutherland, E. H. (1940). White-collar criminality. *American Sociological Review*, 5(1), 1-12.
- Turner, M. J. (2014). An investigation of big five personality and propensity to commit white-collar crime. *Advances in Accounting Behavioral Research*, 17, 57-94.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Bu çalışma, 2019-2020 Güz Dönemi'nde Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Doktora Programı'nda Prof. Dr. Ferda ERDEM tarafından yürütülen Örgütsel Davranışta Yeni Tartışmalar Semineri isimli ders kapsamında üretilmiştir. Çalışmaya yönelik yönlendirmeleri için Prof. Dr. Ferda ERDEM'e teşekkürlerimi sunarım.

Mahalli İdarelerde Altyapı Yatırımlarının Finansman Yöntemleri: Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi (ASKİ) Genel Müdürlüğü Örneği

Financial Instruments of Infrastructure Investments in Local Administrations: The Case of Ankara Water and Sewerage Administration (ASKİ) General Directorate

Doç. Dr. Mustafa TUNA¹, Sevilay BOSTANCI²

Öz

Mahalli idarelerin öncelikle belediye yasaları olmak üzere çeşitli kanun ve diğer mevzuatla birçok görevleri bulunmaktadır. Bu doğrultuda, üstlendikleri hizmetleri yerine getirilebilmek için mahalli idarelere yasalarla birtakım gelirler tahsis edilmiştir. Birçok gelir kaynaklarına rağmen mahalli idare gelirlerinin yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Kentleşme süreciyle birlikte, halkın bu idarelerden beklentileri de artmış ve çeşitlenmiştir. Bu süreçte yörenin kalkınmasının kilit noktası durumundaki mahalli idareler, yöreye ilişkin yüksek maliyetli altyapı ve diğer yatırımlar nedeniyle yoğun kaynak ihtiyacına gereksinim duymaya başlamışlardır. Türkiye’de merkezi idare son yıllarda yeni altyapı yatırımlarının finansmanı için alternatif ve yeni finansman teknikleri geliştirmeye başlamıştır. Yasal olarak yapılması gerekli yeni düzenlemelerle mahalli idarelerde hali hazırdaki ve yeni yatırımların finansmanında, merkezi idarenin uygulayacağı yeni finansman tekniklerini uygulanabilir hale gelecektir. Mahalli idarelerin uygulamalarında bazı farklılıklar olsa da merkezi idare ile benzer finansman tekniklerini kullanmaktadırlar. Bunlar; finansman şirketleri ile yapılan özel uygulamalar ve özel sektör şirketleriyle yapılan sözleşmelere dayanan özel imtiyazlar, sermaye piyasası araçları ile finansman şeklinde özetlenebilir. Seçilmiş ülke örneklerinde olduğu gibi, Türkiye’de de son yıllarda altyapı yatırımları alanında bazı yasal düzenlemeler yapılarak alternatif finansman yöntemlerinin kullanılmasına olanak sağlandığı görülmektedir. Literatür taraması, ikincil veriler ile örnek olarak incelenen kurumun yatırım kaynaklarının analiz sonuçlarına göre yerel yönetimlerde sermaye piyasası araçlarının kullanım olanaklarının geliştirilmesinin zorunlu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mahalli idareler, altyapı yatırımları, finansman yöntemleri, yatırım finansmanı, yerel ve kamusal ihtiyaç analizi, sermaye piyasası araçları, Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Local administrations have many duties regulated by various laws and other legislation, including mainly municipal laws. Accordingly, defined revenues are allocated to local administrations to fulfill services they have undertaken. Despite many sources of income, it isn't possible to state that local governments' revenues are sufficient. The expectations from local administrations have increased and diversified with urbanization. Local administrations begin to need higher resources for higher cost of infrastructure and other investments. In recent years, the Turkish central administration has begun to develop alternative and new financial models for infrastructure investments. New regulation adjustments are necessary for new financial models of central administration, to be applicable in financing of existing and new investments in local administrations. Although there are some differences in the practices of local administrations, they use similar financing techniques as central administration. These can be summarized as; special concessions based on private practices with financing companies and contracts with private sector companies financing through capital market instruments. There are also some examples of alternative financial models in Turkey. According to the literature review, secondary data and analysis results of the

¹Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, mtuna57@gmail.com

²Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, svlybstnc@gmail.com

Atf için (to cite): Tuna, M., & Bostancı, S. (2021). Mahalli idarelerde altyapı yatırımlarının finansman yöntemleri: Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi (ASKİ) Genel Müdürlüğü örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1477-1499.

investment resources of Ankara Water and Sewerage Administration has been examined in this study. It is revealed that it is necessary to improve the utilization opportunities of capital market instruments in local governments.

Keywords: Local governments, infrastructure investments, financial models, investment finance, local and public needs analysis and capital market instruments, Ankara Water and Sewerage Administration

Paper Type: Research

Giriş

Mahalli idareler; sınırları belirlenmiş olan coğrafi yerleşim alanı içerisinde yaşamını devam ettiren yerel halkın mahalli ve müşterek ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla kurulan, yetkileri kanunlarla sınırlandırılmış, mali ve idari özerkliği bulunan, merkezi yönetimden ayrı tüzel yapısı bulunan anayasal kuruluşlardır. Sundukları hizmetlerin yanında ayrıca demokrasinin gelişmesi bağlamında da önemli rollere sahip olan mahalli idarelerin önemi her geçen gün artmaktadır. Kentlere göçlerin sonucunda nüfusun ve şehirleşmenin artış göstermesi ile birlikte mahalli idarelerin vatandaşlara sundukları hizmetlerin sayısı ve niteliğinde artış olmuştur. Mahalli idarelerin etkin hizmet sunmaları, mali kaynakları, kaynaklarını verimli kullanmaları, kapasiteleri ve mali özerklikleri gibi konular, 1980'li yıllardan itibaren oluşan iktisadi, siyasi, mali ve idari gelişmelerin sonucunda Türkiye de dâhil olmak üzere dünyadaki diğer ülkelerde önemli konular haline gelmiştir. Mahalli idareleri kuruluş amaçlarına uygun bir şekilde yapılandırmak, güçlendirmek, modern kamu yönetiminin gerektirdiği hesap verilebilirlik, katılımcılık, saydamlık gibi değerleri daha iyi yerine getirebilmelerini sağlamak için özerkliklerini artırıcı düzenlemeler yapılmıştır (Tümer, 2019, s.1).

Mahalli idareler, demokrasinin ayrılmaz ve vazgeçilmez unsurları olmasının yanı sıra, toplumdaki vatandaşlarla da en fazla görüşen, en fazla hizmeti sunan ve bu sebeple belki de en fazla eleştiriye maruz kalan kuruluşlar olmaktadır. Bu kapsamda düşünüldüğünde, finansal açıdan iyi yönetilmeleri, kaynakları verimli kullanmaları, kendine hemşerilik bağıyla bağlı olanlara her türlü altyapı hizmetini en iyi şekilde sunması gerekmektedir. Bir taraftan kaynaklarının kıt olması diğer taraftan anılan hizmetlerin çok ve çeşitli olması sebebiyle çok daha fazla yeni ve uzun vadeli finansal kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır (Acar, 2019). Bu çalışmada kaynak araştırması, konu ile ilgili ikincil veriler ile örnek olarak incelenen Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi (ASKİ) Genel Müdürlüğü verileri ve özellikle altyapı yatırımlarının finansman kaynaklarının analizi yapılmış ve çalışma sonuçlarına göre mahalli idarelerde büyük ölçekli altyapı yatırımlarının finansmanının geliştirilebilme olanakları ve bu çerçevede sermaye piyasası araçlarının kullanım olanaklarının geliştirilmesi değerlendirilmiştir.

1. Yöntem

Çalışmada; literatür taraması, ikincil veriler, örnek olarak incelenen Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi (ASKİ)'nin bilanço, performans programı, faaliyet raporu ve bütçe verileri kullanılmıştır. Kaynak araştırması ve nicel veriler kullanılarak yapılan değerlendirme sonuçlarına göre genel değerlendirme yapılmış ve sonuca ulaşılmıştır.

2. Mahalli İdare Kavramı

Mahalli idare kavramının birçok şekilde tanımı bulunmaktadır. Maliye biliminin amacı, toplumda yaşanan mali olayları incelemek, sonuçlarını saptamak ve sonuçta onlara yön verebilmektir. Mali olay denilince ilk akla gelen merkezi idare birimleridir. Fakat her ne kadar böyle düşünülse de mali olayların, yalnızca merkezi idare ile sınırlı tutulmaması gerekmektedir. Merkezi idarenin yanı sıra kamu hizmet ve malları sunan, kamu iktisadi teşebbüsleri, mahalli idareler gibi çeşitli birimler de bulunmaktadır (Öncel, 1992, s.6-7). Mahalli idareler, merkezi yönetimin belirlediği sınırlar çerçevesinde, inisiyatifleri doğrultusunda kendisinden hizmet bekleyen toplumun ihtiyaçlarını gidermek için hizmet sunmakta olan birimlerdir (Akbulut vd., 2016, s.352). Mahalli idare, mali ve idari özerkliği olan, katılımcılık ilkesi doğrultusunda aynı

bölgede ikamet eden halkın ortak ihtiyaçlarını gidermek için kurulan bir yönetim birimidir (Çetinkaya, 2015, s.4).

Devlet, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde yaşayan halkın belirli özellikler barındıran ortak ihtiyaçlarını gidermek için kurulan siyasi bir organizasyondur. Bu siyasi organizasyon kendisini var eden katılımcılarının ortak ihtiyaçlarını karşılamakla sorumludur. Fakat bu ihtiyaçların bazılarının faaliyet alanı bütün ülkeyi kapsarken bir kısım ihtiyaçlar mahalli veya diğer ifade ile mahalli sınırlar içerisinde yaşayan insanlara özgü özelliktedir ve bu ihtiyaçların hepsi merkezi hükümet tarafından karşılanacağı düşünülse bile uzun vadede rasyonel sonuçlar elde edilememektedir. Öyleyse mahalli ihtiyaçlar merkezi idarenin taşra teşkilatlarınca tespit edilmeli ve karşılanmalıdır (Nadaroğlu, 1998, s.3).

Mahalli idareler, yerel özellikteki kamusal ihtiyaçları karşılayan merkezi idarenin tüzel kişiliğinden bağımsız başka tüzel kişiliği olan kurumlardır. Belli bir bölgede yaşayan insanların ortak yaşam alanlarını paylaşması sonucu oluşan ihtiyaçlarını karşılamak ve çıkarlarını korumak için ortaya çıkmışlardır (Türkoğlu, 2009, s.10-12).

Devlet kendi kontrolü dahilinde bazı hizmetleri mevcut olan özerk kuruluşlar gibi kuruluşlara da yaptırabilir (Tortop, 1999, s.10-11). Yerinden yönetim şu şekilde tanımlanabilir, halkın seçmiş olduğu idarelerce yerel kamuya ait olan hizmetlerin yapılması olarak ifade edilen ve âdem-i merkezîyet olarak da bilinen siyasi ve hukuki bir terimdir. Yerel kamusal hizmetleri yerine getiren idarelere ise mahalli idare veya yerel yönetim denilmektedir (Yavuz ve Keleş, 1989). Çağdaş anlamda mahalli idare, devletin tüzel kişilik tanınması ile doğabilmektedir (Karahanoğulları, 2013; Ortaylı, 1982). Batı dünyasında, mahalli idareler merkezi idarenin var olmasından daha önce ortaya çıkmıştır ve bu idarelerin demokrasi bakımından iyi durumda olmalarının yanı sıra kamusal hizmetlerin vatandaşa sunulması ve fonksiyon bakımından vatandaşın yönetim olgusuna katılımının birinci safhası olarak değerlendirilmiştir (Ertan, 2002; Nadaroğlu, 2001; Toprak, 2010; Uyar, 2004).

3. Altyapı Yatırımları ve Önemi

Ekonomide devletlerin en fazla müdahale ettiği kavram olan altyapı; hem fiziki sermayeyi hem de kurumsal, hukuki ve finansal örgütlenmeleri de içeren kapsamlı bir terimdir. Diğer bir tanımda ise; ekonomilerin sahibi olduğu enerji, su ve kanalizasyon, haberleşme, ulaştırma gibi teşekküllerin yanında, sağlık ve eğitim alanında kurumlar ile bu teşekküllerle ilişkili beceri ve bilgiyi de içeren toplumsal sabit sermaye olarak tanımlanabilir (Aktan ve Dileyici, 2005; Aktan ve Dileyici, 2010; Irmak ve Çetin, 2012). Finger vd. (2005) tarafından altyapı kavramı; toplumun ana hizmetlerini tedarik eden, iç içe geçmiş ve karmaşık, iktisadi, politik ve teknik sistemleri içeren bir kavram olarak ifade edilmektedir.

Zorunlu (sert) altyapı (hard infrastructure); maddi bir sabit sermaye oluşumunun sahip olduğu sosyal ve fiziki altyapı olarak tanımlanırken, ihtiyari (yumuşak) altyapı (soft infrastructure) faaliyetleri ise; bu altyapılardan hizmetlerin sunulabilmesinde tamamlayıcı role sahip olan ve sabit sermaye oluşumunu gerektirmeyen diğer unsurlar şeklinde ifade edilebilir. Kamu altyapı harcamalarının ekonomiye etkisi incelendiğinde temel olarak sosyal ve fiziki altyapı anlaşılmaktadır (Aschauer, 1989; Farhadi, 2015; Munnell, 1990).

Tarihsel olarak düşünüldüğünde altyapıların ana esasını coğrafi özellikler belirlemektedir. Coğrafi niteliklere göre yatırımcıların talepleri ve öncelikleri belirlenerek şekil almakta, yatırımların geri dönüşleri de talepler sonucunda uzamakta veya kısalmaktadır (Kohn ve Pease, 2008). Altyapı kavramı, yatırım yapılmış olan bir yerleşim yerinde aranan; enerji, haberleşme, ulaştırma, su gibi ekonomik imkânların hepsini oluştururken, geniş anlamda ise; başlangıçta sağlık ve eğitimi içermekle beraber beceri ve bilgiyi de kapsayan sosyal sabit sermayeleri de barındırmaktadır. Kısaca altyapı hem ekonomik hem de sosyal yanı olan bir kavramdır (Seval, 2013, s.27). Basit şekilde ekonomik ve sosyal bir birim şeklinde anlaşılrsa da Dünya Bankasının 2004 yılındaki raporunda; ekonomi ve endüstri bakımından çok önemli bir

görev ve faaliyeti üstlenen üst bir yapı şeklinde bahsedilmektedir (Snieska & Zykiene 2009, s.17).

Belirtilen gerekçe ile ekonomi biliminde altyapı kavramı dar anlamda altyapı ve geniş anlamda altyapı olmak üzere iki şekilde anlatılmaktadır. Bunlardan ilki **dar anlamda altyapı**; yatırımın yapılacağı bölgede yatırımdan beklenen hizmetin verebilmesi için gerekli bütün maddi imkanları ifade etmektedir. Bunlar yatırımın gerçekleşebilmesi için gerekli olan maddi imkanlar, haberleşme, ulaşım, enerji, su ve kanalizasyon hizmetleri gibi hizmetlerden oluşmaktadır. **Geniş anlamda altyapı** ise daha bütüncül yaklaşımla ekonominin barındırması gereken haberleşme, eğitim ve sağlık, enerji, su ve kanalizasyon gibi konularda hizmetlerin yerine getirilebilmesi için gerekli olan kurum ve tesislerinin varlığını ifade etmektedir. Geniş anlamda altyapı, beceri ve bilgiyi de kapsayan ana sermayenin varlığını içermektedir (Acar, 2019).

Dar anlamda altyapı ile anlatılmak istenen hem maddi (ekonomik) ve hem de manevi altyapı hizmetleri iken, geniş anlamda altyapı ise maddi ve manevi altyapı hizmetlerinin yanı sıra eğitim ve sağlık hizmetlerinin bulunduğu sosyal altyapı hizmetlerini barındırmaktadır (Aktan ve Dileyici, 2010). Genel anlamda incelendiğinde Türkiye’de kamunun gerçekleştirdiği altyapı yatırımları, bütçe ve yönetim tarzıyla bağlantılı şekilde iki değişik yönetim birimince gerçekleştirilmektedir. Bunların ilki merkezi hükümet tarafından yapılan altyapı yatırımları, diğeri ise mahalli idareler tarafından yapılan altyapı yatırımları’dır. Bu çalışmada mahalli idareler tarafından yapılan altyapı yatırımları incelenmiştir.

Tablo 1. Türkiye’nin 2016-2040 yılları altyapı yatırım ihtiyacı

Sektörler	Altyapı ihtiyacı (Milyar \$)	Pay (%)
Ulaştırma	581,10	59,7
Enerji	241,50	24,7
Telekom	98,80	10,1
İçme suyu	53,40	5,5
Toplam	974,80	100

Kaynak: T.C Başbakanlık Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı (ISPAT), (2018)

Türkiye’nin 2016 ile 2040 dönemi altyapı yatırım ihtiyacı incelendiğinde; en yüksek payın %59,7 ile ulaştırma sektörü yatırımında olduğu anlaşılmaktadır. İkinci sırada 24,7’lik pay ile enerji sektörü gelmektedir (Tablo 1). Özellikle kentlerde toplu taşıma ve raylı sistem yatırımları ile şehirlerarası hızlı tren, otoyol, gar, liman ve havalimanı yatırımlarına büyük ölçüde gereksinim olduğu ve bu tür yatırımların da yüksek maliyetli olması nedeni ile sınırlı bütçe kaynakları ile yapılmasının mümkün olmadığı dikkati çekmektedir (Ünal 2019; Ünal 2021).

3.1 Mahalli İdarelerce Yerine Getirilen Altyapı Yatırımları

Mahalli idareler tarafından yapılan altyapı yatırımları mahalli idarelerin tabii oldukları yerel yönetim kanunlarında genel çerçevesi ile açıklanmaktadır. Bunlar yerel yönetimlerin organizasyon yapılarında gösterilen hizmetlerden yararlanılarak şu şekilde özetlenebilir;

Ulaşım Altyapı Yatırımları: Bu hizmetler; 5216 Sayılı Kanun, 5393 Sayılı ve 5302 Sayılı Kanunlarda açıklanan ve mahalli idareler tarafından yerine getirmesi zorunlu olan altyapı yatırımları olarak görülmektedir. Bu yatırımlar yerel yönetim sınırları içerisinde yapılan karayolu ile yerine getirilen toplu ulaşım yatırımları, hava ulaşım yatırımları, deniz ulaşım yatırımları, raylı sistem yatırımları ve bunların koordinasyonlarının sağlanmış olduğu terminaller olarak özetlenebilir (Acar, 2019).

Su ve Kanalizasyon Altyapı Yatırımları: Mevzuat olarak İSKİ kanunu olarak bilinen ve İSKİ (İstanbul), ASKİ (Ankara), ASAT (Antalya), İZSU (İzmir) gibi yerel yönetimlerin ve bağlı idareleri olan su ve kanalizasyon idarelerinin de tabii olduğu “2560 sayılı İstanbul Su ve

Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun” ile belirtilmektedir. Yine diğer yerel yönetim kanunları tarafından yerine getirilmesi zorunlu olan altyapı yatırımlarıdır. Bunlar; temiz su arıtma tesislerinin yapılması, kirli su arıtma tesislerinin yapılması, içme suyu ve endüstriyel temini için gölet ve göllerin yapılması, temiz su temini, temiz ve kirli suların iletim hatlarının yapılması, kirli suların bertaraf edilmesi gibi altyapı hizmetleridir.

Çevre Temizliği, Koruma ve Kontrol Altyapı Yatırımları: Bu hizmetler toplum sağlığının genelini ilgilendiren hizmetlerdir. Çöplerin toplanması ve bertaraf edilmesi, katı atık depolama ve imha tesislerinin yapılması, yerel yönetimlerin sınırları içinde bulunan deniz, akarsu ve derelerin temizliğinin sağlanması için yapılması gereken altyapı yatırımları, hafriyat sahalarının oluşturulması ve toplum sağlığını tehdit eden haşerelerden korunma gibi yatırımlardan oluşmaktadır.

İmar ve Şehircilik Altyapı Yatırımları: Bu yatırımlar yerel yönetimlerin merkezi hükümet ile birlikte müştereken yürüttüğü yatırımlardır. Fakat yerel yönetimler kentin yerel dokusunun korunması ve gelişme alanlarının oluşturulmasında ihtiyaçların belirlenmesinde konuya daha hâkim olması sebebiyle daha çok yetkilidir.

Yol Yapımı ve Bakımı Altyapı Yatırımları: Bu yatırımlar her ne kadar merkezi yönetim tarafından yerine getirilen yatırımlar ile benzerlik gösterse de yerel yönetimler kanunların verdiği yetkilere bağlı olarak mahalli idarenin sınırları kapsamında mahalli (yerel) ihtiyaçlar dâhilinde yerine getirdiği altyapı yatırımlarıdır. Bunlar ihtiyaç olması halinde köprülerin inşası, kavşakların yapımı ve tünel yapımı, ilçeleri mahallelerine bağlayan yollar, mahalle içi yollar gibi altyapı yatırımlarıdır. Günümüzde yerel yönetimler kıtaları birbirine bağlayan kanallar, tüneller ve köprülerin yapımını da üstlenmektedir.

Gayrimenkul Yatırımları: Yerel yönetimler kanunların vermiş olduğu yetkilere bağlı olarak sınırları dâhilinde ticarete yön vererek, halkın genel ihtiyaçlarına bağlı olarak birtakım gayrimenkullerin yapımını üstlenebilmektedir. Bunlar; yerel yönetimin yer aldığı alanın gelişmesi, yeni iş imkânlarının oluşturulması, il dışından sağlanan bazı hizmetlerin vatandaşlara daha yakın bir hale getirilebilmesi amacıyla yapılmaktadır. Bunlar; rekreasyon alanlarının oluşturulması, ticaret merkezlerinin oluşturulması, mezbaha yapımı, iş merkezlerinin kurulması, toptancı hallerinin yapılması, gelir gruplarına bağlı olarak toplu konutların yapılması, vb. altyapı yatırımlarıdır.

İletişim ve Isınma Altyapı Yatırımları: Bu türdeki altyapı yatırımları Türkiye’de yerel yönetimlerinin yerine getirme zorunluluğu olduğu fakat kaynakların yetersizliği sebebiyle merkezi idare tarafından yapılan ve karşılanan yatırımlarıdır. Fakat bazı yerel yönetimler o yörenin sahip olduğu birtakım yeraltı kaynaklarından faydalanarak ısınma amacı ile termal suların kullanılması amacıyla birtakım altyapı hizmetlerini yerine getirmektedir. Yine yerel yönetimler için o yörede yeterli iletişim ağı altyapısının oluşturulabilmesi veya bu iletişim altyapısının kurulmasının planlanabilmesi önemli hizmetlerdendir.

Sosyal Altyapı Yatırımları: Türkiye’de genellikle yerel yönetimlerin yerine getirmek için ciddi kaynaklar aktardığı altyapı yatırımlarıdır. Halkın bütünü veya ihtiyaç sahibi olan bir kısmını ilgilendirmekte olan bu yatırımlar şu şekilde özetlenebilir; aşevleri yapımı, huzur evleri ve yetimhaneler yapımı, konferans ve sergi salonları yapımı, park ve bahçeler yapımı ile mezarlık alanlarının oluşturulması. Kurumsal finans yatırımcıları için altyapı yatırımları büyük bir potansiyel oluşturmaktadır. Fakat varlıkların yönetimi konusunda tecrübeli olan, bağımsız varlık fonları, sigorta şirketleri, emeklilik fonları gibi kurumsal yatırımcılar açısından gelişmekte olan ülkelerde halen birtakım sorunlar devam etmektedir. Kurumsal sermayeleri, altyapı yatırımlarını çekmek hedefiyle bu pazarlarda başarı garantisi verilmeli, vergi ve bürokrasi gibi engellerde kolaylıklar sunulmalıdır (OECD, 2015).

4. Mahalli İdarelerde Altyapı Yatırımlarında Finansman Yöntemleri

Dünyada diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de merkezi idareler tarafından yerleşme faaliyetlerinin sonucunda mahalli idarelere altyapı yatırımlarının yapımı bırakılmaya başlanmıştır. Daha önceki dönemlerde kentlere suyun getirilmesi, enerji, ulaşım için köprü ve geçitler, çevre temizliği gibi hizmetler merkezi idarenin görevleri arasında görülürken, günümüzde ve özellikle yeni Büyükşehir Kanunu ile bütün kırsal kesim ve kentlerin altyapılarının büyük bir kısmı yerel yönetimlerin sorumluluğuna verilmiştir. Günümüzde İstanbul’da, bir mahalli idarenin Marmaray projesi gibi projelerle yerel yönetimlerin altyapı yatırımlarında aktif olacağının bir göstergesidir (Yaprak, 2020).

Günümüzde mahalli idareler; çevre sağlığı için kirli su arıtma tesisleri kuran ve kirli su atıklarından enerji üreten, katı atık depolama tesisleri kurarak bu tesislerden enerji üreten, çöp tesisleri ile geri dönüşüm tesisleri kuran ve bundan gelir elde eden, içme suyunun kalitesini arttırmak amacıyla barajlar kuran, halkın sağlıklı gıdalar tüketmesi için büyük toptancı hallerini kuran ve işleten, halkın daha sağlıklı koşullarda ikamet etmesi için büyük toplu konut projelerini yürüten, hava ulaşımı terminali kuran ve işleten, ulaşımı daha kolaylaştıran ve rahatlatan terminaller kuran ve işleten, bulunduğu bölgede raylı sistemler kuran ve işleten, marina ve liman projeleri geliştiren ve işleten, hayvan gübrelerini kullanarak enerji üreten ve kırsalın atıklarını değerlendiren, jeotermal enerji ile ısınma projeleri yapan birimlerdir.

Tablo 2. Mahalli idareler karşılaştırmalı bilanço

	2012	2013	2014	2015	2016
3.Kısa vadeli yabancı kaynaklar	26.833.412	30.570.499	27.618.351	31.860.831	35.397.675
Kısa vadeli iç mali borçlar	8.114.223	5.446.348	3.539.148	4.303.993	5.413.065
300 Banka kredileri	2.010.154	2.601.639	2.536.705	3.066.027	3.871.564
303 Kamu idarelerine mali borçlar hesabı	6.007.575	2.820.344	983.376	1.222.220	1.529.152
Kısa vadeli diğer iç mali borçlar	96.494	24.365	19.067	15.746	12.349
4.Uzun vadeli yabancı kaynaklar	22.099.252	24.673.755	28.345.081	31.717.236	45.265.705
40 Uzun vadeli iç mali borçlar	13.787.523	13.705.644	17.335.507	18.524.356	22.699.918
400 Banka kredileri	5.678.332	8.841.572	10.337.808	10.940.831	13.976.624
403 Kamu idarelerine mali borçlar hesabı	7.580.440	4.814.022	6.970.813	7.559.310	8.696.573
Uzun vadeli diğer iç mali borçlar	528.750	50.050	26.888	24.215	26.721
41 Uzun vadeli dış mali borçlar	5.659.646	5.961.022	5.496.437	6.016.749	8.041.839
410 Dış mali borçlar	5.659.646	5.961.022	5.496.437	6.016.749	8.041.839

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü (2021)

Mahalli idarelerin 2012 ile 2016 yılları arası bilançoları incelendiğinde; uzun vadeli yabancı kaynaklar ile kısa vadeli yabancı kaynaklar ve her geçen yıl artış gösterdiği görülmektedir. Uzun vadeli yabancı kaynaklarda, kısa vadeli yabancı kaynaklara kıyasla tutarların daha fazla olması mahalli idarelerin genellikle uzun vadeli borçlanmayı tercih ettiklerini göstermektedir. Ayrıca kısa vadeli yabancı kaynaklar sadece yurt içinden banka kredileri iken uzun vadeli yabancı kaynaklarda hem banka kredileri hem de dış mali borçlar da bulunmaktadır. Mahalli idareler dış mali borçlanma yoluna da başvurmaktadır (Tablo 2).

Tablo 3. 2020 yılı merkezi yönetimin mahalli idarelere cari transferleri

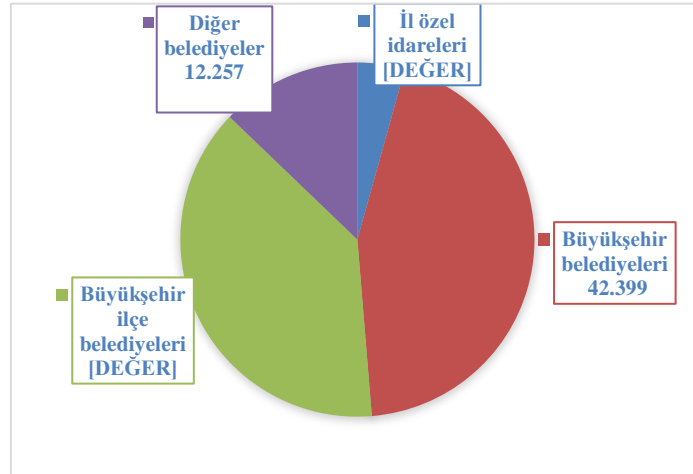
Cari Transferler (Milyon TL)	İl Özel İdareleri	Büyükşehir Belediyeleri	Büyükşehir İlçe Belediyeleri	Diğer Belediyeler
Ocak	302	3.060	2.703	901
Şubat	339	3.539	3.034	1.011
Mart	359	3.820	3.228	1.076
Nisan	185	1.768	1.663	554
Mayıs	246	2.520	2.211	737
Haziran	280	2.874	2.487	829
Temmuz	315	2.869	2.491	830
Ağustos	380	3.920	3.421	1.140
Eylül	494	5.160	4.430	1.477
Ekim	345	3.477	3.074	1.025
Kasım	383	3.961	3.448	1.149
Aralık	509	5.431	4.581	1.527
Toplam	4.137	42.399	36.770	12.257

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü (2021)

Maliye ve Hazine Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü verilerine göre; 2020 yılı merkezi yönetimin mahalli idarelere payları ocak ve aralık ayları toplamı il özel idarelerine 4.137.000 TL, büyükşehir belediyelerine 42.399.000 TL, büyükşehir ilçe belediyelerine 36.770.000 TL, diğer belediyelere 12.257.000 TL'dir. En büyük payı büyükşehir belediyeleri almaktadır (Tablo 3, Şekil 1).

Yukardaki rakamlara Büyükşehir belediyelerinin bağlı kuruluşları olan su kanalizasyon idareleri ve ulaşım idareleri dahil değildir.

Şekil 1. Mahalli idare payları

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü (2020)

Maliye ve Hazine Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü verilerine göre; 2020 yılı merkezi yönetim bütçe giderleri gerçekleşmesi ocak ve aralık ayları toplamı 1.202.236.000 TL'dir. En yüksek olduğu ay aralık ayıdır.

Maliye ve Hazine Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü verilerine göre; 2020 yılı merkezi yönetim bütçe giderleri gerçekleşmesi ocak ve aralık ayları toplamında mahalli idarelerin payları yüzdesel olarak incelendiğinde; Büyükşehir belediyeleri en yüksek paya sahiptir ve merkezi yönetimin tüm giderler içerisinde büyükşehirilere verilen pay %3 civarında bu oran tüm giderler içinde çok düşük kalmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. 2020 yılı merkezi yönetim bütçe giderleri gerçekleşmesi

Ay	İl Özel İdareleri	Büyükşehir Belediyeleri	Büyükşehir İlçe Belediyeleri	Diğer Belediyeler
Ocak	3,33	0,33	0,37	1,12
Şubat	2,76	0,26	0,31	0,92
Mart	2,54	0,24	0,28	0,85
Nisan	5,86	0,61	0,65	1,96
Mayıs	3,47	0,34	0,39	1,16
Haziran	3,06	0,30	0,34	1,03
Temmuz	3,69	0,41	0,47	1,40
Ağustos	2,11	0,20	0,23	0,70
Eylül	2,20	0,21	0,25	0,74
Ekim	2,83	0,28	0,32	0,95
Kasım	2,51	0,24	0,28	0,84
Aralık	2,72	0,25	0,30	0,91
Toplam	2,91	0,28	0,33	0,98

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü (2020)

Türkiye'de merkezi idare son 10 yılda yeni altyapı yatırımlarının finansmanı için alternatif ve yeni finansman tekniklerini geliştirmekte ve uygulamaya başlamaktadır. Yasal olarak yapılması gereken yeni düzenlemelerle yerel yönetimlerde hali hazırdaki ve yeni yatırımların finansmanında, merkezi idarenin uygulayacağı yeni finansman tekniklerini

uygulanabilir hale getirecektir. Yerel yönetimlerin uygulamalarında bazı farklılıklar olsa da merkezi idare ile benzer finansman tekniklerini kullanmaktadır. Bunlar, finansman şirketleri ile yapılan özel uygulamalar ve özel sektör şirketleriyle yapılan sözleşmelere dayanan özel imtiyazlar, sermaye piyasası araçları ile finansman şeklinde özetlenebilir. Dünyadaki ülke örneklerinde olduğu gibi Türkiye’de de son yıllarda altyapı yatırımlarında, bazı yasal düzenlemeler yapılarak aşağıda belirtilen alternatif finansman yöntemleri uygulanmaktadır.

4.1. İller Bankası Finansmanı

“İller Bankası A.Ş. (“Banka”) 11 Haziran 1933 tarih ve 2301 sayılı Kanunla “Belediyeler Bankası” şeklinde oluşturularak kurulmuştur. 13 Haziran 1945 tarih ve 4759 sayılı “İller Bankası Kanunu” ile bankanın sorumluluk, yetki, görevleri ile birlikte bankanın ismi değiştirilmiş İller Bankasına dönüşmüştür. 8 Şubat 2011 tarih ve 27840 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiş olan 6107 sayılı “İller Bankası Anonim Şirketi Hakkında Kanun” (Banka Kanunu) ile Banka’nın devamı niteliğinde sorumluluk, yetki ve görevleri aynı şekilde kalarak, İller Bankası Anonim Şirketi şekline dönüşmüştür”

İller Bankası, nominal sermayesi 30.000.000 TL olan ve ortaklarının tamamı belediye ve il özel idarelerinden oluşan, görevleri arasında kentsel projelerin altyapı ve üst yapı yapımına yardımcı olmak, danışmanlık yapmak olan bir yatırım ve kalkınma bankasıdır. 6107 sayılı İller Bankası A.Ş. kanunda da belirtildiği gibi asli fonksiyonu; mahalli idareler ve bağlı kuruluşları, il özel idareleri, mahalli idare birliklerinin finansman ihtiyaçlarını karşılamaktır (İlbank, 2020).

2019 yılı itibarı ile krediler toplamı 27.394.959.000 TL 2020 eylül ayı itibarı ile 29.689.563 TL olan, güçlü sermaye yapısı (2020 yılı eylül ayı ödenmiş sermayesi: 18.707.261 TL) ile İller Bankası yerel yönetimlere; uzun vadeli, orta vadeli, kısa vadeli krediler ile teminat mektupları gibi özelliklerine göre birçok farklı kredi türü temin etmektedir. Yatırım bankası olması sebebiyle İller Bankası 2007 yılından beri özel durumların haricinde kısa vadeli ihtisas kredisi kullanılmaktadır. İller Bankası kaynaklarından finansman sağlayacak mahalli idareler, krediyi temin etmeden önce ayrıntılı inceleme için bazı prosedürleri yerine getirme zorunluluğu vardır. Kısa vadeli nakit kredilerde ve yatırım kredisinde mahalli idareler, kullanacakları kredinin geri ödenmesinin temini için bir ödeme planı ve bütçelerinde kredi finansmanının karşılanacağı gelir kalemini bildirme zorunluluğu bulunmaktadır (Ökmen ve Koç, 2015, s.556).

Genel olarak finansman ve gelir yetersizlikleri sebebiyle yabancı kaynak kullanmak zorunda olan yerel yönetimlerin finansman kaynakları arasında İlbank A.Ş. ana finans kaynağı şeklinde ifade edilmektedir. Yerel yönetimlerin mevcuttaki teşkilatlanmaları, günümüzde kaynak kullanımındaki eğilimleri ve becerileri sebebiyle farklı finansal kaynaklara ulaşmalarını kısıtlamaktadır.

4.2. Yurtiçi Bankalardan Borçlanma Yoluyla Finansman

Merkezi idareden alınan payların az olması ve vergi gelirlerinin yeterli olmaması nedeniyle, yerel yönetimler birtakım yatırımlarını yurtiçi konvansiyonel banka kaynakları ile gerçekleştirmektedir. Yerel yönetimler bakımından yurtiçi bankalardan borçlanmayı seçmeleri, İller Bankasına kıyasla, ekonomik göstergelerin daha iyi olduğu zamanlarda faiz oranları nispetten daha makul seviyede ve maliyetleri daha düşük olduğundan tercih edilmekte ve finansman sağlanmaktadır.

Türkiye’de ticari bankalar, mahalli idareleri sonuçta kamu kurumu niteliğinde bir kuruluş şeklinde benimsemeleri ve bütçe gelirlerinin arka planında merkezi hükümetin bulunmasından sebeple kredileri fiyatlandırırken ticari kredi faizlerinin altında makul cazip fiyatlandırmaya sevk etmektedir. Mahalli idareler bakımından borçlanma işlemleri, uymak zorunda oldukları bazı kurallar ve prosedürler bütünüdür. Borçlanmaya sebep olan temel neden; hazırlanan bütçelerde yetecek kadar gelir kaleminin olmamasıdır. Mahalli idareler bütçe giderlerini karşılayabilmek, borçlarda ödeme ile ilgili sıkıntı yaşamamak ve vermiş oldukları taahhütleri yapabilmek için zorunlu olarak borçlanmaktadırlar. Her yıl Ekim-Kasım aylarında

(ilçe belediyelerinde Ekim ayında, Büyükşehir Belediyelerinde Kasım ayı) gelecek bir sonraki yıla ait hazırlanan bütçelerinde gelirlerinin, giderlerini karşılayamaması halinde yerel yönetim yöneticisi bu duruma dair çözüm önerileri geliştirmektedir.

Mahalli idarelerde iç borçlanma, söz konusu yerel yönetim meclisinin yetkisinde bulunmaktadır. Ancak iç borçlanma yoluyla kaynak temini bütçenin %10'u ile sınırlı olup, %10'dan daha fazla yapılacak iç borçlanma talepleri, belediye ve il özel idaresinin meclisinin salt çoğunluğu ve İçişleri Bakanının onayına tabidir. Ayrıca iç ve dış borç stoku belediyeler ve il özel idareleri için, en son kesin olan bütçe gelirleri toplamının 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nda belirtilen yeniden değerlendirme oranıyla değerlendirilme yapıldıktan sonraki tutarını geçemez. Bu oran büyükşehir belediyelerinde 1,5 kat şeklinde hesaplanır.

4.3. Yurtdışı Bankalar Yoluyla Finansman

Kamu idareleri harcama yapabilmeleri için bütçelerinde ödenekleri olmalıdır. Bütçe hazırlanırken altyapı yatırımlarının hangi biçimde ve şekilde finanse edileceğine karar veren yerel yönetim yöneticileri, yatırımlara daha ucuz finansman bulabileceği kanısıyla bir diğer finansman yöntemi olarak, yurtdışı borçlanmayı finans kaynağı şeklinde düşünmektedir. Aslında yerel yönetim bakımından tercih edilen yöntem döviz riski taşıyor olsa da, yurtdışı kaynaklarının daha uzun vade ve uygun faiz oranları içermesi, Türkiye'nin yerel kaynaklarının yeterli olmaması, yurtdışı finans sağlayan kuruluşların ülkenin altyapı yatırımlarına yatırım yapma isteğinin bulunması, yerel yönetimlerin bu yöntemi seçmelerinin sebebi olarak görülebilir.

Mahalli idareler görev ve yetkilerinde bulunan hizmetleri gereği gibi yapabilmek için borçlanma yoluna gitmek zorundadır (5393 Sayılı Bel.Kan.m.66). Bütçe gelir gider dengesini oluşturamayan, altyapı yatırımlarını yapabilmek için bütçe gelirleri ile kaynak sağlayamayan yerel yönetimler için bu bir kanuni zorunluluk olmaktadır. Türkiye'de mahalli idarelerin yurtdışı finansman kaynaklarına başvurabilmeleri için bazı yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemeler merkezi idarenin yerel yönetimler üzerindeki vesayet yetkisi sebebiyle birtakım kısıtlamalarla daraltılmaktadır ve sıkı kontrol altına alınmaktadır. İnsan kaynaklarının yeterli olmaması, kur riskinden dolayı oluşacak sorunlar ve finansal kaynağın kullanılması esnasında verilecek yanlış kararlar, yerel yönetimlerin ve ülke hazinesinin zor durumda kalabileceği kanısı; bu kısıtlamaların ve koşulların oluşmasında büyük etki göstermektedir. Özellikle Türkiye'de yerel yönetimlerin finansal yönetim ile ilgili insan kaynakları bakımından uzmanlaşmaması ve Türkiye'nin finansal piyasalarının tam anlamında gelişmemesi merkezi idarenin bu gibi borçlarda ülke çıkarları ve menfaati ile uyum sağlayacak sözleşmelerin oluşabileceği düşüncesi ve güvensizliği sebebiyle yurtdışı kaynaklara ulaşmakta bazı kısıtlamalar uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir (Ökmen ve Koç, 2015, s.556).

"5393 sayılı Belediye Kanununun 68/f maddesinde, 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yapılan değişiklik ile yurtdışı borçlanmaya ilişkin getirilen diğer bir kısıtlama ise, ileri teknoloji gerektiren büyük tutarlardaki altyapı yatırımlarının borçlanılmasında sadece Cumhurbaşkanının onayladığı projelerde dış borçlanma yapılmasında kısıtlama bulunmamaktadır". Yerel yönetimlerin yurtdışı borçlanmayı tercih etmeleri halinde, iki tür yurtdışı borçlanma yöntemi bulunmaktadır. Bunlarda ilki; bir kamu idaresi olması sebebiyle, hazine garantisini güvenerek yurtdışı fon kaynaklarına başvurmadır. İkincisi ise, hazine garantisiz olmadan borçlanmadır.

4.3.1. Hazine Garantili Borçlanma

Yurtdışı finansman kaynaklarını kullanacak yerel yönetimler, hazine garantisi ile daha uygun fiyat alabilme veya kullanılacak fonda ilgili garantinin zorunlu olması, yurtdışı finansman kaynaklarının teminatlanması bakımından, hazine garantisi ile borçlanma tercih edilebilmektedir. Bu garanti kısmen de olabildiği gibi, yükümlülüğün tamamını da içerebilmektedir. Yerel yönetimler hazine haricinde başka bir kuruluşun vereceği garanti ile de

dış finansman sağlayabilmektedir. Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından garanti veren kuruluşa verilen “karşı garanti” adı altında bir garanti ilgili dış kaynağın teminini sağlamaktadır (4749 sayılı Kanun M.3).

Yine “4749 sayılı Kanunun beşinci bölümünde belirtilen; Hazine Garantileri ve Borç Üstlenimi faslında belirtildiği üzere, verilecek tüm garantiler üzerine yapılan müzakereler, temaslar ve hazırlıklar konusunda yapılan tüm çalışmaları kamu adına Hazine ve Maliye Bakanlığı yürütmektedir. Kamu Finansmanı Genel Müdürlüğü, dış finansmanın gerçekleştirirken dört farklı yöntem uygulamaktadır (4749 Sayılı Kanun Kapsamında Dış Finansman Sağlanmasına İlişkin Usul ve Esasları Yönetmeliği).” Bunlar şöyle sıralanmaktadır: dış borcun tahsisi, dış borcun ikrazı, dış borcun devri ve sonuncusu ise, Hazine tarafından yurtdışına ihraç edilen borçlanma senetleri ile elde edilen kaynağın tahsis edilmesidir.

Mahalli idarelerle bunlara ait tüzel kuruluşlar ve sermayesinin %50’sinden fazlasını elinde bulundurduğu tüzel kişiliklerin, hazine garantisizlikle elde ettikleri dış finansman kaynaklarının ödenmemesi ya da aksatılması durumunda Hazine ve Maliye Bakanlığı borç ve yükümlülüklerden müteselsil sorumludur.

4.3.2. Yurtdışından Doğrudan Borçlanma

Mahalli idareler hazinenin garantisi olmadan da dış borçlanma için yurtdışı fon kaynaklarına başvurabilmektedir. Buna doğrudan yurt dışı borçlanması denilmektedir. Fakat uygulamada bu durum mahalli idarelerin borçlanması olduğundan fiiliyatta doğrudan borçlanılsa da, yasal olarak mahalli idarelerin merkezi idarenin izni olmaksızın bu şekilde borçlanma olanağı bulunmamaktadır. Doğrudan borçlanmadan kasıt hazinenin garantisi olmadan borçlanmadır. Hazine bu borçlanmada mahalli idarenin üstleneceği yükümlülüklerle, müteselsilen kefil olmamaktadır. Fakat yurtdışı borçlanmaya izin verip, vermeme yine Hazine ve Maliye Bakanlığı’nın onayına tabidir.

“4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkındaki Kanun Kapsamında Dış Finansman Sağlanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında çıkarılan yönetmeliğin 5. maddesinde belirttiği üzere borçlanmayı gerçekleştirecek kurum her halükârda ilk olarak Kamu Finansmanı Genel Müdürlüğü’ne müracaat edecektir. Müdürlükçe finansman çalışmalarına başlanmadan önce projenin yatırım programındaki yeri, ihtiyacı, önceliği, yıllara sair olarak ilgili projeye aktarılacak ödenekleri öğrenmek için Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı’ndan uygun görüş sorulmaktadır. Uygun görüş verilmesinden sonra Kamu Finansmanı Genel Müdürlüğü uygun görüşü ve Hazine ve Maliye Bakanı’nın onayı alınarak yerel yönetimin yurtdışı finansmanı kullanmasına izin verilmektedir. Fakat mahalli idarelerin devleti herhangi bir borç işlemine uğratmaması amacıyla dış finansmanın tahsisinin doğrudan Hazine ve Maliye Bakanlığı’na yapılması esas olmakla beraber, bazı hallerde finansmanın doğrudan ilgili idareye yüklenilmesine izin verilmektedir”. (Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Hazine Garantisi Olmaksızın Hibe Hariç Dış İmkân Sağlanmasına İzin Verilmesine ve Sağlanan Dış İmkânın İzlenmesine İlişkin Yönetmelik, 2009, M.5/3).

4.4. Kamu Özel İşbirlikleri (Public Private Partnership)

Kamu kuruluşlarının, inşası devam eden yatırımları ve planladığı yatırımları gerçekleştirebilmesi için çok büyük kaynaklara ve bu kaynakların etkin ve verimli kullanılmasına gereksinim duyulmaktadır. Bu tip projelerin mevcut öz kaynaklarla gerçekleştirilmesi gayet zor ve bu yetersiz bütçe gelirleri ile gerçekleştirilmesi ciddi zaman kayıplarına sebep olmaktadır.

Kaynakların yetersiz olması kamuyu projelerin finansmanında yeni metotlar bulmaya ve oluşan liberal politik stratejiler karşısında yeni politikalar üretmeye yönlendirmektedir. Kamu hizmet tesislerinin doğrudan inşası, tesislerin finansmanı için bütçelerinden kaynak aktarılması, hizmetin ifası için kendi personelinin çalıştırılmasının yerine; bu tesislerin inşası, finansmanı, işletilmesi hususlarına özel sektörü dâhil ederek, yalnızca kontrol ve denetimin kamunun eliyle

yürütüldüğü kolektif bir çalışmaya yönelmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020).

Ülkeler bazında altyapı yatırımlarının özel sektör katılımı ile yapılmasında büyük düşüşlerin yaşandığı son 5 yılda Türkiye enerji ve ulaşım sektöründe yaptığı yatırımlarla son 5 yılın en fazla altyapı yatırımını yapan ilk 5 ülke arasına girmiştir. Kamu-Özel-İşbirliği modelleri ilk etapta altyapı tesislerinin yatırımlarının finansmanı olarak düzenlenmiş sözleşmeler şeklinde anlaşılabilir, aslında özel sektörün işletmecilik becerilerinden yararlanan ve kamunun asli görevleri olan denetim, planlama ve politika belirleme yönlerine daha çok ağırlık vermesini sağlayan yönetim metodudur (Özkaya, 2016).

1999 yılında Anayasanın 46. maddesinde yapılan değişiklikle devlet tarafından yürütülen birtakım kamu hizmetlerinin özel teşebbüs tarafından, kanun oluşturmak şartıyla özel hukuk hükümleri kapsamında düzenlenecek sözleşmeler yoluyla yaptırılacağı hususu eklenmiştir. Kamunun yatırım hedeflerinin oluşturulmasında yol gösterici olan 11. Kalkınma Planında Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) modelleri ve yatırım alanları hakkında ayrıntılı yer verilmiştir. Türkiye’de yerel yönetimlerin, altyapı yatırımlarının artması ve hizmetlerine karşılık gelirlerinin yeterli olmaması, yerel yönetimleri birtakım hizmetleri özel sektör ile beraber ortak yürütülmesi yoluna yöneltmiştir. Bunun sonucunda üretilen hizmetin karşılığında özel sektör yatırımcısına; hizmetinin karşılığında ücret veya gelir getirici hizmet gelirinin paylaşılması yöntemi taahhüt edilmiştir.

Türkiye’de uygulanan KÖİ modelleri; Yap-Kirala-Devret, Yap-İşlet, Yap-İşlet-Devret ve İşletme hakkının devridir. 2020 verilerine göre; Türkiye’de gerçekleştirilen KÖİ projelerinde 4 farklı KÖİ modeli kullanılmaktadır. En çok kullanılan model 120 projeye yap-işlet-devret, 109 projeye işletme hakkı devri, 18 projeye yap-kirala-devret ve 5 projeye yap-işlet modeli olarak sıralanabilir. Sektör düzeyinde KÖİ projelerinin dağılımında ilk sırayı 23,3 milyar ABD \$ ile karayolu sektörü almakta ve bunu 18,7 milyar ABD \$ ile enerji sektörü izlemektedir. Yap-kirala-devret ile yapılan sağlık projeleri 10,8 milyar ABD \$ ile 4.sırada yer almaktadır. İşletme hakkı devri bedellerinin sektörel dağılımında havaalanları 54,2 milyar ABD \$ ile ilk sıradadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020).

Özellikle yatırımlarını finanse eden özel sektör, borçlanma maliyetleri bakımından devletten daha yüksek oranlarla borçlanmaktadır. Bu sebeple yatırımların özel sektöre yaptırılması faiz maliyetleri bakımından yükseltici etki oluşturmaktadır. Yine yatırımların finansmanında hazine garantilerinin bulunduğu sözleşmelerde tek taraflı olarak fesih edilmesinde borç yükleniminin uygulanması ve KÖİ sözleşmeleri riskinin hepsinin kamu tarafından üstlenilmesi, kamu bakımından ileriki dönemlerde çok fazla miktarda risk alınmasına sebep olmaktadır. Bir diğer eleştiride, yapılan yatırımın atıl bir durumda kalması ve bu yatırımın ayakta kalabilmesi için çok fazla miktarda sabit giderlerin ödenmesidir. Bu çeşit yatırımlar, kamu kaynaklarının israfıdır ve bu yatırımdan vazgeçilmesi halinde yüksek miktarda kaynağın heba olması sebebiyle vazgeçilemeyen kamunun üzerinde yük olan yatırımlardır (Bozdoğan, 2003, s.323-324).

4.5. İştirakler Yoluyla Finansman

Türkiye’de iştirak kavramı ilk olarak kamu iktisadi teşekküllerin kurulması ve faaliyetleri ile gündeme gelmiştir. Yerel yönetimler bakımından ise, Belediye iktisadi teşekkülleri ve özellikle Büyükşehir Belediyesi İktisadi Teşekkülleri öne çıkmaktadır. Yerel yönetimlerin iktisadi teşekkül kurmasındaki amaç; doğal yerel tekel konumundaki ulaşım, su ve doğalgaz gibi varlıkları işletmek ilk sıralardadır. İkinci sırada sosyal belediyecilik gereğince birtakım temel maddelere ulaşımı sağlamak amacıyla kurulan; mezbaha, ekmeke, tanzim satış mağazaları vb. işletmeler bulunmaktadır. Bir diğeri ise yerel yönetimlere ek gelir sağlamak için oluşturulan işletmelerdir. Bunlar yerel bölgenin kalkınmasını sağlamak, yerel yönetime ek gelir sağlamak amacıyla kurulan iktisadi teşekküllerdir. Bunların iş alanları ise yerel ürünlerin

üretildiği ve pazarlandığı tesisler, iş hanları, kaplıca tesisleri, toplu konut idareleri, otoparklar, kum ve micir ocakları, oteller, su ve maden suyu tesisleri şeklindedir.

Yerel yönetimler bakımından önemli bir finansman yolu olan iştiraklerle finansman sağlama Türkiye’de farklı şekillerde uygulama alanına sahiptir. Bunlar; mevcut bir özel hukuk tüzel kişisine ortak olmak, şirket kurmak ve hibe ile şirket devralmaktır. Yerel yönetimler hizmet ve görev alanları dışında bir şirket kuramaz ve ortak olamazlar. Bu ortaklıkların kurulmaları merkezi idarenin sıkı vesayet denetiminde olduğundan Cumhurbaşkanlığı onayı alınması yasal bir zorunluluktur (Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü 2008/31 Sayılı Genelge).

4.6. Özelleştirme Yoluyla Finansman

1970’li yıllarda tartışılmaya başlanan özelleştirme kavramı, özellikle 1980’li yıllarda ülkelerin gündeminde çokça yer almıştır. Türkiye’nin gündemine de 1980’li yıllarda girmiştir (Vural, 2015, s.19). Belediyeler limited şirketlerdeki paylarını, anonim şirket niteliğindeki iştirak paylarını ve bu payları gösteren hisse senetlerini, üçüncü kişilere belediye meclisi kararıyla satabilir ve devredebilir. 4046 sayılı Özelleştirme Kanunu’nun 26. maddesi de “belediyelere ait ticari amaçla kurulmuş işletmeler ile pay nispetleri dikkate alınmaksızın her çeşit iştiraklerde bulunan paylarının özelleştirilmesiyle ilgili işlemlerin yetkili birimiyle (belediye meclisi) saptanıp yürütülebileceği belirtilmiştir” (Bozlağan, 2003). Türkiye’de yapılan özelleştirmeler genellikle merkezi yönetimin bütçe açıklarının finansmanında kullanılmaktayken, yerel yönetimlerde özelleştirme; barınaklar, ilaçlama ve halk sağlığı hizmetleri, temizlik hizmetleri, toplu konut yapımı, çöp toplama ve ulaşım vb. hizmetlerin özel sektör tarafından yaptırılmasıyla idari ve mali tasarruf sağlanacağı düşünülmektedir.

4.7. Tahvil Yoluyla Finansman

Tahvil; vadesi bir yıldan daha uzun borçlanma araçları şeklinde tanımlanmaktadır. Özellikle 1990’lı yıllarda Türkiye’de İstanbul ve Ankara Büyükşehir Belediyelerinin tahvil ihraç denemesi olmuştur. İhraç edildiği yıllarda ülke ekonomisinin içiresinde bulunduğu belirsizlikler sebebiyle yeterli talebin sağlanamaması ve Türkiye’de sermaye piyasası araçlarının yeterince gelişmemesi sebebiyle, ihraç eden belediyelerin yeterli verimi alamaması ile sonuçlanmıştır (Dinçsoy, 2001, s.45).

Tahvil; geri ödeme periyotlarındaki esneklikler, vade uzunluğu vb. özellikleriyle altyapı yatırımlarının finansmanı bakımından, alternatif bir finansman aracı olarak görülmektedir. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nde yerel yönetimlerce sıklıkla kullanılan, finansman yöntemidir. Ayrıca ABD’de yerel yönetim tahvillerinin bulunduğu, alım- satımın yapıldığı belediye tahvilleri piyasası da bulunmaktadır. Dünya örneklerine bakıldığında, yerel yönetimlerce ihraç edilen tahvillerin; bankacılık sektörüne alternatif olmakla katkı sağlamakta ve sermaye piyasalarının gelişmesine de yardımcı olmaktadır. Sağlanan vergi avantajları ve temerrüt oranlarının düşüklüğüyle de yatırımcı için alternatif güvenilir yatırım aracı olarak görülmektedir. Ayrıca yerel yönetimlerin şeffaflığı ve denetlenmesi bakımından da gelişmesini, mali disipline uygun davranmasını zorlayan bir finansman yöntemidir (Özer, 2016, s.49). Yerel yönetimler bakımından yasal mevzuatı bulunan tahvillerin hem yurtiçi hem de yurtdışı finansman sağlama fırsatı da bulunmaktadır. Türkiye’de son 15 yılda oluşturulan siyasi güven ve istikrar ortamında, sağlanacak vergi avantajları ve hazine veya İbank tarafından verilebilecek garanti ile yerel yönetimlere altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesinde uzun vadeli, ciddi kaynak oluşturma potansiyeli bulunmaktadır.

4.8. Mahalli İdarelerin Altyapı Yatırımlarının Finansmanında Alternatif Bir Yöntem Olarak Sukuk İhracı

Mahalli idarelerin altyapı yatırımlarının finansmanında alternatif yöntem olarak sukuk ihracı, diğer yöntemlere göre daha yeni bir kavramdır ve bu nedenle çok bilinmeyen ve çok kullanılmayan bir yöntem olarak da kabul edilebilir.

Altyapı yatırımları kamuya ait bir gayrimenkulle ilgili olması nedeniyle birçok bakanlığın yetki ve sorumluluk alanını ilgilendirmektedir. Önerilen model Türk hukuk sisteminde bir borçlanma aracı şeklinde görülmesinden dolayı Cumhurbaşkanlığı ile bakanlıkların ve bazı düzenleyici ve denetleyici kurumların denetim ve yetki alanı içine girmektedir. Bu nedenle mahalli idarelerin sukuk ihracıyla ilişkili kuruluş ve kurumlarla sıkı bağlantı ve koordinasyon sağlanması gerekmektedir. Fakat mevcut hukuki durumda mahalli idarelerin doğrudan sukuk ihracı olanağı mevcut değildir. Hukuki eksikliklerin tamamlanması ile birlikte mahalli idareler doğrudan sukuk ihracını gerçekleştirebilecektir. Bu hukuki eksikliklerin tamamlanması ile mahalli idareler iki farklı model ile sukuk ihracı gerçekleştirebilir. Bunlar; mahalli idarelerin gayrimenkul yatırım ortaklıkları (GYO) eliyle sukuk ihracı ve mahalli idarelerin doğrudan sukuk ihracı şeklinde olabilmektedir (Acar, 2019).

4.8.1. Mahalli İdarelerin GYO Eliyle Sukuk İhracı

Önerilen bu modelde; sukuk ihracı, mahalli idarelerin hukuki olarak doğrudan sukuk ihracı gerçekleştirememesi nedeniyle, mahalli idare tarafından kurulacak GYO vasıtasıyla gerçekleştirilecektir. Mevcut hukuki durumda mahalli idareler GYO kurarak altyapı yatırımlarını bu GYO vasıtasıyla yürütebilmektedir. Modelde bir mahalli idarenin altyapı yatırımı gerçekleştirebilmesi için hukuki bir irade gereksinim bulunmaktadır. Bu da mahalli idarelerin karar organı, yerel yönetim meclisidir. Belediye meclisi bu yatırım projesi ve finansmanı için karar yetkisi almakla işe başlamaktadır. Sukuka konu yatırım, mahalli idarenin o yılki yatırım programında yer almalıdır. Sonrasında bu borçlanmanın oluşturulması, mahalli idareye izin ve yetki verilmesi için borçlanma talebi Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na bağlı bir birim olan Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü'ne gönderilecektir. Yüksek tutarda borçlanma olacağından Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü tarafından ilgili proje hakkında Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'ndan uygun görüş istenecektir. Strateji ve Bütçe Başkanlığı izni verilebilmesi için kamu mali disiplinin sağlanması amacıyla KÖİ'nde olduğu gibi 5 yıllık Stratejik Plan içinde yer alıp almadığına, ülke kalkınması için öncelikli olup olmadığına bakılacaktır. Daha sonra Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın sukuk ihracı yöntemi ile finanse edilmesi yönünde uygun görüşünü vermesi halinde diğer aşamaya geçilebilecektir. Onayın alınmasının ardından Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), Borsa İstanbul A.Ş.(BİST) ve şeri olarak da Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bağımsız ve denetleyici kuruluşların incelemelerinin tamamlanması ve tamamının onayı alınması gerekmektedir (Acar, 2019).

Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü tarafından tamamlanan incelemelerin olumlu sonuçlanması durumunda, proje ve finansman metodu İçişleri Bakan'ının uygun görüşüne sevk edilmesinden sonra son olarak Cumhurbaşkanının olurlarına sunulacaktır. Bu prosedürler her ne kadar uzun gibi gözükse de mahalli idareler kanununun amir hükmü gereğince bütçelerinin %10'u aşacak borçlanmaların tamamında aynı metodu izlemek zorundadır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmeden önce mahalli idarelerin şirket kurma yetkisi Bakanlar Kurulu onayına tabiydi ancak cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile birlikte Bakanlar Kurulunun kaldırılmasıyla birlikte bu yetki Cumhurbaşkanlığına verilmiştir. Bu nedenle yeni kurulacak GYO Cumhurbaşkanının onayı halinde kurulacak ve yine Cumhurbaşkanının son onayı ile birlikte sukuk ihraç işlemine başlanabilecektir. İlgili konuda Cumhurbaşkanının onayının alınması halinde ticaret sicile başvurularak ilgili mahalli idarenin iştirakleri arasında GYO kurulması sağlanacaktır. GYO'nun yöneticilerinin mahalli idarece atanmasına müteakip, mahalli idare, Varlık Kiralama Şirketi (VKŞ) kurularak doğrudan sukuk ihraç işlemleri için BİST'e başvurabilecektir (Acar, 2019).

Proje için gerekli izinlerin ve uygun görüşlerin tamamlanmasından sonra finansman için gerekli izinlerin alınması aşamasına geçilmelidir. Dünya sukuk ihraç örneklerine incelendiğinde, sukuk ihraçlarının tamamının özel sermaye şirketleri (SPV'ler) aracılığıyla yapıldığı görülmektedir. Türkiye'de aynı işlem için (VKŞ) kurulması gerekmektedir. Yurt içi sukuk ihraçlarında işlemler de VKŞ üzerinden gerçekleştirilebilir (Acar, 2019).

4.8.2. Mahalli İdarenin Doğrudan Sukuk İhracı

Türkiye’de mahalli idarelerin mevcut yasal mevzuatta doğrudan sukuk ihraç edebilmesinin olanağı bulunmamaktadır. Fakat mahalli idareler kanunları ile kira sertifikaları mevzuatında birtakım değişikliklerin yapılması ile mahalli idarelerin sukuk ihraçları mümkün olabilecektir. Hukuki olarak TBMM tarafından mahalli idare kanunlarında değişiklikler yapılarak sukuk veya kira sertifikasına borçlanma başlığı altında bir finansman metodu olarak yer verilmesi gerekmektedir. Mahalli idarelerin sukuk ihraçları hakkında yasal düzenlemelerin yapılması ile birlikte sukuk ihraçlarını üç farklı VKŞ ile yürütebilmektedir. Bunun başında mahalli idarelerin kamu kurumu olması nedeniyle Hazinesinin sukuk ihraçlarında kullandığı, Hazine Varlık Kiralama A.Ş. (HVKŞ)’i kullanılabileceği gibi, bir diğer alternatifte İlbank’a ait İlbank VKŞ kurulması ve sukuk ihraçlarına aracılık etmesi yasal olarak mümkün olacaktır (Acar, 2019).

İlbank’ın bir finans kurumu olması nedeniyle VKŞ kurması ile ilgili yasal bir engel bulunmamaktadır. Aksine mahalli idarelerin sukuk ihraçlarında kefalet verebileceğinden ve merkezi yönetim tarafından aktarılan tüm gelirlerin İlbank eliyle dağıtılması sebebiyle VKŞ kurulması, ihracın bu VKŞ üzerinden yapılması ve ihraç edilecek sukuka kefalet vermesi gayet uygun olacaktır. Yine Katılım Bankaları aracılığıyla da sukuk ihracı yapılması da mümkündür. Özel sektöre ait bütün sukuk ihraçları yine Katılım Bankalarına ait VKŞ’ler aracılığıyla gerçekleştirilebilir (Acar, 2019).

5. Ankara ASKİ Genel Müdürlüğü Örneği

Bu bölümde ASKİ Genel Müdürlüğü örnek olarak incelenmiştir. ASKİ Genel Müdürlüğü’nün 2020 yılı altyapı yatırımları incelenmiştir (Tablo 5). 2014, 2015, 2016, 2017 yılları, 2018 yılı ve 2019 yılı 6 yıllık bütçe gelir ve giderleri incelenmiştir (Tablo 6, Tablo 7, Tablo 8, Tablo 9). 2020 yılı kesin hesabı henüz Ankara Büyükşehir Meclisince onaylanmadığı için 2020 yılına yer verilememiştir. Mahalli idare ve bağlı kuruluşlarında bütçe gelirleri bütçe giderlerini karşılayamamaktadır. 2019 yılı bütçe gideri 2.809.552.916,07 TL, bütçe geliri 2.531.662.310,37 TL’dir. Bütçe gelir gider farkı -274.266.275,33 TL’dir (Tablo 8). ASKİ Genel Müdürlüğü 2020 yılı performans programı ve faaliyet raporu incelendiğinde yapılacak olan altyapı programında bütçe içinden kaynak oluşturulduğu görülmekte olup, bütçe dışından kaynak oluşturulmamıştır.

Tablo 5. ASKİ Genel Müdürlüğü 2020 yılı altyapı yatırımları

ASKİ'nin faaliyeti	ASKİ'nin kaynak ihtiyacı		
	Bütçe	Bütçe dışı	Toplam
Kullanma ve içme suyu şebeke hattı	281.710.000,00	0,00	281.710.000,00
Kullanma ve içme suyu iletim ve isal hattı	73.568.000,00	0,00	73.568.000,00
Kullanma ve içme suyu su deposu	11.851.000,00	0,00	11.851.000,00
Pompa istasyonları, arıtma tesisleri, kullanma ve içme suyu su depoları, hizmet binası bakımı, tamiri ve onarımı	23.173.000,00	0,00	23.173.000,00
Kullanma ve içme suyu arıtma tesisleri	13.834.000,00	0,00	13.834.000,00
Kullanma ve içme suyu pompa istasyonları	27.789.000,00	0,00	27.789.000,00
Kullanma ve içme suyu barajları	9.767.000,00	0,00	9.767.000,00
Kullanma ve içme suyu göletleri	10.568.000,00	0,00	10.568.000,00
Kullanma ve içme suyu altyapı projeleri	2.992.000,00	0,00	2.992.000,00
Depo ve pompa istasyonları projeleri	1.581.000,00	0,00	1.581.000,00
Su arıtma tesisi projeleri	1.931.000,00	0,00	1.931.000,00
Gölet ve baraj projeleri	2.486.000,00	0,00	2.486.000,00
İçme suyu yatırımına gerekli olan kamulaştırmalar	22.858.000,00	0,00	22.858.000,00
Hali hazırdaki hatların rehabilite edilmesi ve işletilmesi	312.325.000,00	0,00	312.325.000,00
Küçük ölçekteki arıtma tesisleri	9.500.000,00	0,00	9.500.000,00
Membran arıtma tesisinde verimi düşmüş, ömrünü tamamlamış tesislerin yenilenmesi ve kapasitenin artırılması	6.040.000,00	0,00	6.040.000,00
Pursaklar içme suyu arıtma tesisinde sodyum hipoklorit üretim tesisi	2.478.000,00	0,00	2.478.000,00
Atıksu altyapı projeleri	3.687.000,00	0,00	3.687.000,00
Yağmursuyu altyapı projeleri	2.587.000,00	0,00	2.587.000,00
Atıksu arıtma tesisi projeleri	5.496.000,00	0,00	5.496.000,00
Kanalizasyon yatırımlarına gerekli olan kamulaştırma işlemleri	13.958.000,00	0,00	13.958.000,00
Yerleşim yerlerinde atıksu debilerine ve nüfusa göre atıksu arıtma tesislerinin yapımı	40.507.000,00	0,00	40.507.000,00
Ankara sınırlarındaki mahalle ve ilçelerin atıksu hatlarının yapımı	326.245.000,00	0,00	326.245.000,00
Ankara sınırlarındaki mahalle ve ilçelerin yağmursuyu hatlarının yapımı	125.873.000,00	0,00	125.873.000,00
Ekonomik ömrünü dolduran ve sık arızalanan altyapıları yenilemek	63.180.000,00	0,00	63.180.000,00
Mevcuttaki yağmursuyu ızgaralarının rutin temizliği	15.400.000,00	0,00	15.400.000,00
Atıksu hatları temizlemek	8.500.000,00	0,00	8.500.000,00
Toplam	1.419.884.000		1.419.884.000

Kaynak: ASKİ Genel Müdürlüğü (2021)

Toplam yatırım harcaması 1.419.884.000 TL olup, en yüksek harcama kalemleri arasında; Ankara sınırlarındaki mahalle ve ilçelerin atık su hatlarının yapımı işi (326.245.000,00 TL), mevcut hatların işletilmesi ve rehabilite edilmesi (312.325.000 TL), kullanma ve içme suyu şebeke hattı yapımı işi (281.710.000,00 TL) bulunmaktadır (Tablo 5). ASKİ Genel Müdürlüğü'nün incelenen dönemdeki toplam yatırım harcaması içinde en yüksek payı %23 ile Ankara sınırlarındaki mahalle ve ilçelerin atık su hatlarının yapımı işi almakta ve kurumun atık su arıtma yatırımlarına mümkün olduğunca fazla yatırım yaparak kentin su kaynaklarının korunması ve atık suların arıtma sonrası yeniden kullanımına ilişkin faaliyetleri ile sürdürülebilir kentsel gelişme ve yerel sürdürülebilirlik göstergelerine önemli ölçüde katkı yapmaktadır.

ASKİ Genel Müdürlüğü 2020 yılı toplam bütçesi 3.422.000.000,00 TL ve toplam bütçesi içindeki yatırım harcamalarının oranı %41 olarak tahmin edilmiştir. Kurumun yıllık bütçesinin neredeyse yarısını yatırım harcamaları kaleminin oluşturduğu ve yatırım

harcamalarının bütçe içi kaynaklardan karşılandığı görülmektedir (Tablo 5). Kurumun bütçe içi olanaklarla kentin uzun dönemde içme ve kullanma suyu yatırımları ile kanalizasyon, yağmur suyu toplama ve atıksu arıtma çalışmalarını finanse etmesi ve özellikle iklim değişikliği ve kuraklık gibi yakın tehlikelerin etkileri de dikkate alındığı zaman oldukça güç görünmektedir. Kurumun başka bir çalışma konusu olan içme ve kullanma suyu ve kanalizasyon fiyatlama modeli ve tarife ile ilgili düzenlemeler de gelecek için fon oluşturma ve uzun dönemli yatırımlar için kaynak oluşturmaya yönelik hizmet fiyatlaması yapmaya olanak vermediğine dikkate edilmelidir.

Tablo 6. ASKİ Genel Müdürlüğü 3 yıllık bütçe gideri (2014-2016)

	2014 yılı	2015 yılı	2016 yılı
Personel giderleri	127.325.684,13	155.619.474	150.525.403,72
Sosyal güvenlik kurumunda devlet primi giderleri	21.512.185,19	23.933.719,87	24.133.282,45
Mal ve hizmet alım giderleri	519.290.941,47	1.092.339.477,50	667.296.226,74
Faiz giderleri	11.896.344,43	24.711.476,78	15.975.454,19
Cari transferler	14.064.024,31	17.523.523,31	20.209.468,49
Sermaye giderleri	594.841.870,89	861.804.495,96	590.616.810,40
Borç verme	144.746.750,00	89.995.800	550.000.000
Toplam	1.433.677.800,42q	2.265.927.967,42	2.018.756.645,99

Kaynak: ASKİ Genel Müdürlüğü (2017)

Örnek olarak incelenen kurumun yatırım giderleri (altyapı yatırımları) sermaye giderleri içerisinde yer almaktadır. Kurumun yatırım giderleri, 2014 yılı 594.841.870,89 TL, 2015 yılı 861.804.495,96 TL ve 2016 yılı 590.616.810,40 TL olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında sermaye gideri 2014 yılına kıyasla artış göstermiştir (Tablo 6)

Tablo 7. ASKİ Genel Müdürlüğü 3 yıllık bütçe gideri (2017-2019)

	2017 yılı	2018 yılı	2019 yılı
Personel giderleri	129.399.015,87	139.195.314,98	176.296.582,41
Sosyal güvenlik kurumunda devlet primi giderleri	22.229.771,79	24.205.706,18	29.773.924,33
Mal ve hizmet alım giderleri	791.840.016,82	939.748.693,50	836.482.822,84
Faiz giderleri	16.449.383,53	7.739.462,59	4.399.835,21
Cari transferler	138.986.305,50	267720.646,50	135.905.124,35
Sermaye giderleri	625.828.301,82	837.588.758,52	1.476.694.626,93
Borç verme	700.000.800,00	664.880.000,00	150.000.000,00
Toplam	2.424.733.595,33	2.881.078.582,27	2.809.552.916,07

Kaynak: ASKİ Genel Müdürlüğü (2019)

İncelenen kurumun yatırım giderleri, 2017 yılı 625.828.301,82 TL, 2018 yılı 837.588.758,52 TL ve 2019 yılı 1.476.694.626,93 TL olarak gerçekleşmiş (Tablo 7) olup, cari fiyatlarla yatırım giderleri kaleminin sürekli artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak belirtilen bütçe ile kentin yıllarca birikmiş olan altyapı inşaatı ve mevcut altyapı yatırımlarının yenilenmesinin kısa ve orta vadede tamamlanması mümkün görülmemektedir. Yerel düzeyde su ve kanalizasyon gibi altyapı yatırımlarının sadece bütçe olanakları finanse edilmesi ve bu yolla yerel halkın gereksinimlerinin karşılanması mümkün olamamaktadır. Bu koşullarda altyapı yatırımları için mevzuatta tanımlanan harcamalara katılım payının hesaplanması ve tahsil yöntemlerinin iyileştirilmesi, Aliefendioğlu ve Tanrıvermiş (2011), Aliefendioğlu ve Bostancı (2018), Ünal ve Tanrıvermiş (2019), Ünal (2021), gibi araştırmacılar tarafından önerildiği gibi, mahalli idarelerce sunulan altyapı hizmetlerinin ve özellikle su ve kanalizasyon hizmetlerinin fiyatlanmasına sabit ve değişen masraflar ile yatırım fonu tesisi için kullanıcılardan uygun payının alınmasına dayalı modellerin geliştirilmesi, su havzalarının yönetiminde yönetim anlaşmaları ve boş bırakma politikalarının değerlendirilmesi, gelir getirici faaliyetlere ağırlık verilmesi ve mevcut gayrimenkullerin varlık yönetimi ve kurumsal sosyal sorumluluk içinde değerlendirilmesi, metro ve dönüşüm projelerinin neden olabileceği değer artışının proje finansmanında kullanım olanaklarının analiz edilmesi ve bu yönde mevzuatta gerekli düzenlemelerin yapılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

İncelenen kurumun 2014 yılı bütçe gideri 1.433.677.800,42 TL, bütçe geliri 1.462.808.513TL ve bütçe gelir-gider farkı ise 29.130.712,64 TL olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılı bütçe gideri 2.265.927.967,42 TL, bütçe geliri 1.964.334.537 TL ve bütçe gelir gider farkı – 301.593.430,40 TL, 2016 yılı bütçe gideri 2.018.756.645,99TL, bütçe geliri 2.131.453.239 TL ve bütçe gelir-gider farkı ise 112.696.593 TL olarak gerçekleşmiştir (Tablo 8). İncelenen dönemde bütçe gelir-gider farkının pozitif olduğu, ancak çoğunluğu gayrimenkul kira gelirlerinden oluşan sermaye gelirlerinin 2014 ve 2015 yıllarında olmaması dikkati çekici olarak görülmektedir.

Tablo 8. ASKİ Genel Müdürlüğü 3 yıllık bütçe geliri (2014-2016)

	2014 yılı	2015 yılı	2016 yılı
Teşebbüs ve mülkiyet gelirleri	1.281.618.900,70	1.696.833.453,09	1.876.326.130,49
Diğer gelirler	185.899.491,33	208.283.706,78	243.651.143,49
Sermaye gelirleri	0	0	26.294.260,36
Alacaklardan tahsilat	1.638.880,00	69.861.376,15	9.388.672,17
Bütçe gelirlerinden ret ve iadeler (-)	6.348.758,97	9.643.999,04	24.206.967,50
Bütçe gelir	1.462.808.513	1.964.334.537	2.131.453.239
Bütçe gideri	1.433.677.800,42	2.265.927.967,42	2.018.756.645,99
Bütçe gelir gider farkı	29.130.712,64	-301.593.430,40	112.696.593

Kaynak: ASKİ Genel Müdürlüğü (2017)

Kurumun 2019 yılı bütçe gideri 2.809.552.916,07 TL, bütçe geliri 2.531.662.310,37 TL ve bütçe gelir-gider farkı ise -274.266.275,33 TL olarak gerçekleşmiş olup, bütçe gelirleri ile bütçe giderlerinin karşılanamadığı görülmektedir (Tablo 9). Gerek incelenen kurumda, gerekse birçok mahalli idare biriminin benzer kurumunda gelir-gider farkının menfi olduğu dikkati çekmekte olup, mevcut koşullarda incelenen kurum gibi önemli altyapı yatırımları yapan idarelerin kaynak yetersizliği sorunlarının olduğu ve kaynak geliştirme konusunda kalıcı çözüm yollarının bulunması konusunda yeterince çalışmanın yapılamadığı anlaşılmaktadır. İncelenen kurum gibi genellikle altyapı yatırımı yapan idarelerin mutlaka gelir getirici faaliyetlerle kaynak oluşturması, yeni hizmet fiyatlandırma modeline geçmeleri, sermaye maliyetleri dahil toplam işletme giderleri üzerinden hizmetlerin fiyatlanması, içme suyu toplama havzalarında kullanımı kısıtlanan parsellerin maliklerinin el atma davaları ve tazminat yükünü azaltacak yönetim anlaşmaları ve kiralama gibi yöntemlerin geliştirilmesi (Aliefendioğlu ve Tanrıvermiş 2011, Tanrıvermiş 2019) ve sürdürülebilirlik hedeflerine daha yüksek düzeyde katkı yapabilecek yatırım ve yönetim modellerinin geliştirilmesine gereksinim bulunmaktadır.

Tablo 9. ASKİ Genel Müdürlüğü 3 yıllık bütçe geliri (2017-2019)

	2017 yılı	2018 yılı	2019 yılı
Teşebbüs ve mülkiyet gelirleri	2.250.622.330,98	2.485.001.564,91	1.897.207.096,59
Diğer gelirler	271.609.510,32	357.709.547,92	305.011.796,82
Sermaye gelirleri	138.764.737,09	147.513.335,46	0,00
Alacaklardan tahsilat	11.039.138,14	10.891.298,56	333.067.747,33
Bütçe gelirlerinden ret ve iadeler (-)	9.013.623,46	10.198.522,30	3.624.330,37
Bütçe gelir	2.663.022.093,07	2.990.917.224,55	2.531.662.310,37
Bütçe gideri	2.424.733.595,33	2.881.078.582,27	2.809.552.916,07
Bütçe gelir gider farkı	238.288.497,74	109.838.642,28	-274.266.275,33

Kaynak: ASKİ Genel Müdürlüğü (2019)

Altyapı yatırımları sermaye giderleri içinde yer aldığı için 2019 sermaye giderleri incelenmiştir: 2019 Sermaye giderleri gerçekleşmenin bütçeye oranı %87,71 iken, toplam gerçekleşme içindeki oranı %52,56 olmuştur (Tablo 10). 2019 gelir bütçesi gerçekleşmesinde gerçekleşmenin bütçeye oranı %66,62 olup, bu durum gelir bütçesi yapılmasında tam olarak gerçekleşme tahmininin yapılmadığını göstermektedir.

Tablo 10. ASKİ Genel Müdürlüğü 2019 yılı sermaye giderleri gerçekleştirme oranı

	Bütçe	Gerçekleşme	Gerçekleşmenin bütçeye oranı %	Toplam gerçekleştirme içindeki oranı %
Sermaye giderleri	1.683.553.282,65	1.476.694.626,93	87,71	52,56

Kaynak: ASKİ Genel Müdürlüğü (2020)

İnceleme sonuçlarına göre genel olarak mahalli idarelerin ve özellikle su ve kanalizasyon ile ulaşım gibi büyük altyapı yatırımları yapan kurumların kaynak geliştirme, hizmet fiyatlandırma ve klasik yönetim yaklaşımından modern varlık yönetimi modeline geçmelerine gereksinim bulunmaktadır. Birçok büyükşehir belediyesi su ve kanalizasyon idaresinin su havzalarının korunması ve kaynak tedarikinde önemli kamulaştırma ve el atma tazminatı ödemediği ve arazi edinimi ve yönetimi modelinin geliştirilemediği dikkati çekmektedir. Bunun en önemli örneklerinden birini kamulaştırma işlemleri tamamlanmadan inşa edilerek kullanıma açılan, Kesikköprü Barajı ile İvedik İçme Suyu Arıtma Tesisi arasında inşa edilen ve her biri 128 km uzunluğunda toplam 384 km'lik üç ayrı boru hattı yatırımı olarak gösterilebilir. İnşaatı 2009 yılında tamamlanan boru hattı ihtiyaç duyulması halinde kullanıma alınmakta olup, henüz hattın güzergahında kalan özel mülkiyete konu arazilerin kamulaştırma işlemleri tamamlanamamış, her yıl el atma tazminatları ödenmekte ve yatırım güzergahının hatalı olması ve uygun boru tipinin seçilememiş olmasının neden olduğu patlama ve kazalardan dolayı da her yıl önemli tutarda tazminatların ödenmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Yatırımcı ve diğer yerel yönetim kurumlarında proje geliştirme, arazi edinimi, kamulaştırma ve gayrimenkul yönetimi konularında önemli sorunların olduğu ve mevcut insan kaynağı ile bu sorunlara çözüm bulunmasının oldukça güç olduğu açıktır. Birçok mahalli idare biriminde Kesikköprü Barajı ile İvedik İçme Suyu Arıtma Tesisi gibi içme suyu ve kanalizasyon, arıtma, otobüs terminali, tramvay ve metro yatırımına rastlanmakta ve hatalı yatırım kararı veren ve seçimle işbaşına gelen yerel idare yöneticileri de genellikle hesap vermemekte, yatırım kararlarında rasyonellik ve şeffaflık yüksek düzeyde olduğu için uygun koşullarda ve düşük faizli kredi bulma olanakları da genellikle mümkün olamamaktadır. Belirtilen sorunların asgari düzeye çekilmesi için bir yandan mevcut işgücüne yatırım yapılması ve diğer yandan da 5393 sayılı Belediye Kanununun 49'uncu maddesindeki norm kadroda yer alacak mesleklerin gözden geçirilmesi ve yukarıda belirtilen hatalı yatırım kararları ve oluşan kamu zararlarının asgari düzeye çekilmesini sağlamak üzere norm kadroda üniversitelerin gayrimenkul geliştirme ve yönetimi bölümlerinden mezun olan uzmanların istihdamına önem ve öncelik verilmesi zorunlu görülmektedir. Mevcut koşullarda incelenen kurum gibi altyapı idarelerinde inşaat, yatırım geliştirme, kamulaştırma ve mali hizmetler gibi birimlerde istihdam edilen personelin eğitim-öğretimi ve mesleki konuları arasında belirtilen konuların olmadığı ve bu konuların sadece üniversitelerin gayrimenkul geliştirme ve yönetimi bölümlerinin lisans ve lisansüstü programlarında ele alındığı vurgulanmalıdır. Kurumların insan kaynaklarının nitelik ve veriminin artırılması için personel rejiminin gözden geçirilmesi ve yasal düzenleme yapılmasına gereksinim bulunmaktadır.

İncelenen kurum ve benzer yerel yönetim birimlerinde tesis ve gayrimenkul yönetimi, yatırım analizi, proje finansmanı ile proje ve yapım yönetimi konusunun yeniden ele alınması gerekmektedir. Mevcut koşullarda yerel yönetim kurumları bütçe olanakları ve genellikle yüksek maliyetli borçlanma ile yatırımları finanse etme gibi geleneksel yöntemleri kullanma eğilimindedirler. Bu koşullarda gerek bir bütün olarak mahalli idarelerin faaliyetleri, gerekse özel olarak altyapı yatırımlarının finansmanı için proje finansmanı modellerinin geliştirilmesi (yap-işlet-devret, yap-kirala-işlet-devret gibi), tahvil ve gelir ortaklığı senedi ihracı, GYO kuruluşu, gayrimenkul ve kira sertifikası, sukuk ve diğer İslami finans ürünlerinin ihracı olanaklarının tesis edilmesi ve buna yönelik mevzuatta ve kurumsal yapıda düzenleme yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Ancak yerel yönetimlerde proje geliştirme, proje finansmanı ve belirtilen diğer yeni finansman araçlarının başarılı olarak uygulanabilmesi için 5393 Sayılı Kanunun 41'inci maddesine göre tesis edilecek norm kadroda mutlaka yukarıda

belirtilen bölümlerden mezun olan uzmanların da yer almalarının sağlanması ve ayrıca yerel yönetimlerde proje finansmanı ve alternatif yatırım finansman modellerinin geliştirilmesine ilişkin yasal altyapının iyileştirilmesi, işleyişin kolaylaştırılması ve sürecin şeffaflaştırılmasına da gereksinim olacağı vurgulanmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Kamu idarelerinde altyapı finansmanında kullanılan yöntemlerin sınırlı olması, bütçenin yeterli olmaması, halkın yerel yönetimin sunduğu hizmetleri nitelik ve nicelik bakımından sorgulaması, kamuoyunun ekonomik politikalar ile ilgili gelişmeleri duyarlılıkla izlemesi, kamu harcamalarının artması gibi gelişmeler, kamuda yöneticilerin görev ve sorumluluklarının artmasına sebep olmuştur. Birçok merkezi ve mahalli idare birimlerinin yeni kaynak arayışlarına yöneltmiş oldukları görülmektedir. Buna ilave olarak son yıllarda kamu mali yönetimi konusunda meydana gelen yeni anlayış, kamu kaynaklarının daha etkili, verimli, ekonomik ve performans geliştirici şekilde kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Hem görev ve sorumlulukların artmasının etkisi, hem de uluslararası organizasyonlar ve yasal zorunluluklar gereğince son zamanlarda birçok devlet, kurumlarının idari yapılarını geliştirmek için çalışmalar yapmaktadır.

Ulaştırma, haberleşme, kentsel altyapı, sağlık, eğitim gibi altyapı yatırımlarının kapasite artırıcı, gelir artırıcı ve ekonominin yapısal değişimine etkileri bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde asgari düzeyde altyapı yatırımlarının yapılması ve belirli seviyede kent halkına hizmet sunulması zorunlu görülmektedir. Sürdürülebilirlik hedefleri ve yaşam kalitesini yükseltme hedefleri, daha fazla altyapı ve üstyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesini zorunlu kılmakta ve bunun için de çok yüksek tutarda sermaye yatırımlarının yapılmasına gereksinim olmaktadır. Ancak mahalli idarelerin bu altyapı yatırımlarını kendi öz kaynakları ile gerçekleştirilmesi neredeyse imkânsız görülmekte ve yabancı sermaye kullanımı ile proje geliştirme ve uygulama yapılması zorunlu olmaktadır. Birçok belediyede ağırlık kentsel dönüşüm projelerine verilmekte ve altyapı yatırımları da genellikle ihmal edilmekte, kuraklık, sel ve su baskını ve deprem gibi afetler yaşandığı zaman altyapı yatırımlarının gerekliliği anlaşılmaktadır. Ancak altyapı yatırım projelerinin geliştirilmesi, arazi edinimi ve finansman tedariki uzun zaman almakta, inşaat süresi ve maliyetleri yüksek olmakta, yatırım uzun vadeli ve yatırım geri dönüş süresi çok uzun olmakta ve belediyelerin mali yapıları uygun koşullarla yabancı kaynak kullanmaya imkân vermemektedir. Bunlara ilave olarak alternatif finansman araçlarının da geliştirilememiş olması gibi nedenlerle yüksek maliyetli altyapı yatırımları ya genellikle merkezi idare ve mahalli idarelerce finanse edilmekte ya da yatırım kararları sürekli olarak ertelenmektedir.

Merkezi idare ve yerel yönetimler altyapı yatırımlarını finansmanında aynı yöntemleri kullandığı gibi farklı yöntemleri de seçebilirler. Bu kaynaklardan en önemlisi borçlanmadır. Borçlanma konusu finansman kaynağı benzer olabilir fakat borçlanma şekilleri ve borçlanma kaynakları değişiklik gösterebilir. Hem merkezi idare hem de yerel yönetimler iç ve dış borçlanma yapabilir. Merkezi hükümet Sosyal Güvenlik Kuruluşlarından iç borçlanma, Merkez Bankası'ndan, Devlet Tahvili ile, Hazine Bonosu ile; İslam Kalkınma Bankası, Uluslararası Kalkınma Ajansı, Asya Kalkınma Bankası gibi kuruluşlardan dış borçlanma gerçekleştirilebilir. Yerel yönetimler ise hazine garantili veya hazine garantisiz olarak dış borçlanma, ticari bankalardan ve İller Bankası'ndan tahvil ihracı şeklinde iç borçlanma yapabilmektedir. Örneğin İstanbul'da yerel yönetim kurumlarınca ulaştırma yatırımları genellikle Türk ve yabancı bankalardan borçlanma yoluna giderek finanse edilmektedir.

Altyapı yatırımlarında finansman sorunlarının yanı sıra başka sorunlar mevcuttur. Altyapı hizmetleri sunulurken yaşanmakta olan sorunlardan biri de yerel yönetimler seçimle iş başına geldikleri için belediye başkanları seçim odaklı çalışmaktadırlar ve altyapı yatırımlarından daha çok üst yapı yatırımlarıyla ilgilenebilmekte ve bazen önemli altyapı problemleri göz ardı edebilmektedirler. Başka bir sorun ise, yerel yönetimlerin borçlanma araçlarının kullanımı veya sermaye piyasası işlemlerinde yer alamamaktadır. Halbuki yerel yönetimler altyapı yatırımlarının finansmanında bu araçları kullanabilir. Bunun muhtemelen en

büyük sebebi yeterli ve yetişmiş insan kaynağının bulunmaması olabilir. Bu nedenle personel istihdamında bu durum gözetilmesi gerekmektedir. Altyapı yatırımları proje geliştirme, başarılı yönetim, uygun finans bulma ve rasyonel varlık yönetimi çalışmalarının yapılabilmesi için işgücüne yatırım yapılması ve mevcut işgücünün nitelik ve veriminin artırılması ve ayrıca ilgili birimlerde gayrimenkul geliştirme ve yönetimi ile ilgili diğer uzmanlık dallarının norm kadro kapsamına alınması zorunlu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin benzer kurumlarına bakıldığında zaman nitelikli işgücünün istihdamının başarının ilk şartı olduğu ve uzmanlığa önem verildiği dikkati çekmektedir.

Mahalli idarelere aktarılan kaynakların yeterli olmaması da altyapı hizmetlerinin sunumunu kısıtlayan bir etken olmaktadır. Altyapı yatırımlarının finansmanının sadece geleneksel yatırım finansmanı olarak ele alınması, kentlerin yeni altyapı yatırımları ve mevcut olanların da yenilenmesi ve yönetimi giderlerinin yüksekliği nedeni ile uygun bulunmamaktadır. Bu koşullarda yerel yönetimlerde proje finansmanı ve alternatif yatırım finansman modellerinin geliştirilmesine ilişkin yasal altyapının iyileştirilmesi, işleyişin kolaylaştırılması ve sürecin şeffaflaştırılmasına da gereksinim olacağı vurgulanmalıdır. İlk olarak su ve kanalizasyon idareleri ve daha genel olarak bütün yerel yönetim mevzuatının gözden geçirilmesi ve altyapı yatırımlarının finansmanı için proje finansmanı modellerinin geliştirilmesi (yap-işlet-devret, yap-kirala-işlet-devret gibi), tahvil ve gelir ortaklığı senedi ihracı, GYO kuruluşu, gayrimenkul ve kira sertifikası, sukuk ve diğer İslami finans ürünlerinin ihracı olanaklarının tesis edilmesi gerekli görülmektedir. Belirtilen finansman araçları ve yöntemlerinden büyük ölçüde belirli bir kapasiteye sahip olan büyük kentlerin daha fazla yararlanma olanaklarının olacağı ve buna yönelik mevzuatta ve kurumsal yapıda düzenleme yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Diğer il, ilçe ve belde belediyeleri için başta İlbank olmak üzere yatırım geliştirme ve destek programlarının hazırlanması ve uygulanması zorunlu olacaktır.

Sonuç olarak mahalli idarelerin su ve kanalizasyon gibi altyapı yatırımlarını yalnızca kendi bütçe imkanları ile finanse edilmesi ve bu yöntemle vatandaşların gereksinimlerinin karşılanması mümkün gözükmemektedir. Bu şartlarda altyapı yatırımlarının finansmanı için harcamalara katılım payının hesaplanması ve tahsil yöntemlerinin daha da iyileştirilmesi, altyapı hizmetlerinin fiyatlanmasına sabit ve değişen masraflar ile yatırım fonu tesisi için kullanıcılardan pay alınmasına dayalı modellerin geliştirilmesi, gelir getirici faaliyetlere ağırlık verilmesi ve mevcut gayrimenkullerin varlık yönetimi ve kurumsal sosyal sorumluluk içinde değerlendirilmesi ve bu yönde mevzuatta gerekli düzenlemelerin yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Acar, V. (2019). *Yerel yönetimlerin alt yapı yatırımlarının finansmanında alternatif bir yöntem olarak sukuk ve bir model önerisi*. (Yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Muhasebe ve Finansman Bilim Dalı, Balıkesir.
- Akbulut, A. ve Tekeli, R. (2016). Mali özerk yerel yönetimlerde gelir kaynakları, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 40(1), 351-369.
- Aktan, C. C. ve Dileyici, D. (2005). *Genel olarak altyapı hizmetleri*, C. C. Aktan, D. Dileyici, İ. Y. Vural (ed.) içinde, ss. (11-19). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Aktan, C. C., Dileyici, D. ve İstiklal, V. (2010). *Altyapı ekonomisi, altyapı hizmetlerinde serbestleşme ve özelleştirme*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Aliefendioğlu, Y. ve Bostancı, S. (2018). Yerel yönetimlerde raylı sistem yatırımlarının yapılabilirliği: Ankara Büyükşehir Belediyesi Batıkent-Sincan-Törekent Metro Hattı örneği, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(21), 117-142.
- Aliefendioğlu, Y. ve Tanrıvermiş, H. (2011). Türkiye’de çevre koruma alanlarında arazi kullanımı ve koruma kararlarının arazi piyasalarına etkileri: Gökova Özel Çevre Koruma

- Bölgesi örneği, *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik (Yeni ismiyle Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi)*, 46(1), 64-102.
- Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi (ASKİ) Genel Müdürlüğü (2017). *2016 yılı faaliyet raporu*. <https://www.aski.gov.tr/TR/Anasayfa>. (Erişim Tarihi: 10.02.2021).
- Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi (ASKİ) Genel Müdürlüğü (2019). *2018 yılı faaliyet raporu*. <https://www.aski.gov.tr/TR/Anasayfa>. (Erişim Tarihi: 12.02.2021).
- Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi (ASKİ) Genel Müdürlüğü (2020). *2019 yılı faaliyet raporu*. <https://www.aski.gov.tr/TR/Anasayfa>. (Erişim Tarihi: 12.02.2021).
- Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi (ASKİ) Genel Müdürlüğü (2021). *2020 yılı faaliyet raporu*. <https://www.aski.gov.tr/TR/Anasayfa>. (Erişim Tarihi: 20.02.2021).
- Aschauer, D. A. (1989). Is public expenditure productive? *Journal of Monetary Economics*, 23(2), 177-200.
- Bozlağan, R. (2003). Kamu yönetimi paradigmasında değişim ve özelleştirme yaklaşımı. Acar, M. ve Özgür, H. (Ed), *Çağdaş kamu yönetimi içinde* (ss. 278-196). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çetin, V. R. ve Irmak, I. (2012). *Posta hizmetlerinin ekonomisi ve regülasyonu*. İstanbul: Rakun Matbaacılık.
- Çetinkaya, Ö. (2015). *Mahalli idareler maliyesi* (5.Baskı). Bursa: Ekin Kitapevi.
- Dinçsoy, S. (2001). Belediye Tahvilleri (Municipal Bonds) Kavramı ve Mahalli İdareler Tarafından İhraç Edilebilecek Sermaye Piyasası Üzerine Öneriler. *Sermaye Piyasası Kurulu Ortaklıklar Finansmanı Dairesi, Yeterlilik Etüdü*.
- Ertan, B. (2002). Yerel yönetim kavramı, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 11(1), 22-30.
- Farhadi, M. (2015). Transport infrastructure and long-run economic growth in OECD countries. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 74(4), 73-90.
- Finger, M., Groenewegen, J., & Künneke, R. (2005). The quest for coherence between institutions and technologies in infrastructures. *Journal of Network industries*, 6(4), 227-259.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü (2020). <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/3/2019/02/2016Y%C4%B1Mali-Analiz-Raporu.pdf>. (Erişim Tarihi: 05.02.2021).
- ISPAT (2018). T.C. Başbakanlık Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı <https://www.igc-turkey.com/tr/news/tc-basbakanlik-turkiye-yatirim-des-tek-ve-tanitim-ajansi-ispat-igcturkiye-2018i-destekleme>. (Erişim Tarihi:20.02.2021).
- İlbank (2020). *İlbank 30 Eylül 2020 Dönemine Ait Konsolide Olmayan Finansal Tablolar ve Sınırlı Denetim Raporu*. <https://www.ilbank.gov.tr/storage/uploads/reports/iller-bankasi-30092020-bdr.pdf>. (Erişim Tarihi: 05.02.2021).
- Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Hazine Garantisi Olmaksızın Hibe Hariç Dış İmkân Sağlanmasına İzin Verilmesine ve Sağlanan Dış İmkânın İzlenmesine İlişkin Yönetmelik, (2009).<https://mevzuattakip.com.tr/mevzuat/kamu-kurum-ve-kuruluslarinin-hazine-garantisi-olmaksizin-hibe-haric-dis-imkan-saglamasına-izin-verilmesine-ve-saglanan-dis-imkanin-izlenmesine-iliskin-yonetmelik>. (Erişim Tarihi: 10.02.2021).
- Karahanoğulları, O. (2013). *Yerel özerklik: mahalli müşterek ihtiyaçların yerinden yönetimi*, Beşinci Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu, Türkiye Belediyeler Birliği, Ankara.
- Keleş R. ve Yavuz, F. (1989) *Yerel yönetimler*, genişletilmiş 2. baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.

- Kohn, L., & Pease, R. (2008). Infrastructure Investing: Key Benefits and Risks. *J.P. Morgan Asset Management*, 1-8.
- Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü 2008/31 Sayılı Genelge. <https://yerelyonetimler.csb.gov.tr/genelgeler-i-90284> (Erişim Tarihi: 15.02.2021).
- Munnell, A.H. (1990). Why has productivity growth declined? productivity and public investment, *New England Economic Review*, (January/February), 3-22.
- Nadaroğlu, H. (1998). *Mahalli idareler* (6.baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Nadaroğlu, H. (2001). *Mahalli idareler*, (yenilenmiş 7.basım). İstanbul: Beta Yayınları.
- OECD. (2015). *Fostering Investment in Infrastructure*. <https://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/Fostering-Investment-in-Infrastructure.pdf> (Erişim Tarihi: 06.02.2021).
- OECD. (2015). *Risk and Return Characteristics Of Infrastructure Investment In Low Income Countries*. *Worldbank*, <https://www.oecd.org/g20/topics/development/Report-on-Risk-and-Return-Characteristics-of-Infrastructure-investment-in-Low-Income-Countries.pdf>. (Erişim Tarihi: 06.02.2021).
- Ortaylı, İ. (1982). Osmanlı imparatorluğunda idari modernleşme ve mahalli idare alanındaki gelişmeler, *İdare Hukuku ve İlimler Dergisi (İHİD)*, *Sarıca'ya Armağan*, 3(1), 137-148.
- Ökmen, M., ve Neslihan, K. (2015). Türkiye’de belediye gelirleri içinde borçlanma ve borçların azaltılması için öneriler. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 551-565.
- Öncel, S.Y. (1992). *Mahalli idareler maliyesi* (2.baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özer, M. (2016). Yerel yönetimlerin borçlanma araçları, *Gösterge Dergisi*, 49-63.
- Özkaya Haykır B. (2016). *Kamu özel sektör işbirliği sözleşmeleri kapsamındaki fesih ödemesi düzenlemeleri, ülke örnekleri ve Türkiye uygulaması*, (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Hazine Müsteşarlığı, Ankara.
- Seval, Ç. Z. (2013). *Türkiye’de desantralizasyon çabaları çerçevesinde yerel yönetimlerin kamu altyapı yatırımlarının finansmanında sermaye piyasasında yararlanma imkanları*, (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Snieska, V., & Zykiene, İ. (2009). Socio-ekonomik impact of infrastructure investments. *Engineering Economies*, 63(3), 16-25.
- Tanrıvermiş, H. (2019). *Türkiye ekonomisinde inşaat ve gayrimenkul sektörlerinin rolleri ve gelişme eğilimlerinin değerlendirilmesi*, Kent, İnşaat ve Ekonomi Kongresi, 2 TMMOB Mimarlar Odası Gaziantep Şubesi, Gaziantep.
- Toprak, Z. (2010). *Yerel yönetimler*, (8. baskı). İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Tortop, N. (1999). *Mahalli idareler* (6.baskı). Ankara: Yargı Yayınları.
- Tümer, D. (2019). *Mahalli idarelerde mali özerklik ve Türkiye açısından değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı Bütçe ve Mali Planlama Bilim Dalı, Bursa.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/10_YerelYonetimler.pdf. (Erişim Tarihi: 28.03.2021).
- Türkoğlu, İ. (2009). *Yerel yönetimlerde mali reform arayışları: Türkiye’de belediyelerde mali özerklik ve belediye başkanlarının mali özerklik algısı*, Ankara: T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No:389, s.10-12.

- Uyar, H. (2004). Türkiye’de ve dünyada yerel yönetimler: kısa bir tarihçe, *Aydınlanma 1923 Dergisi*. 8(51), 31-38.
- Ünal, A. O. (2021). *Kamu ulaşım projelerinin gayrimenkul değeri ve kullanımına etkileri: Ankara İli metro projesi örneği*, (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Ünal, A. O. ve Tanrıvermiş, H. (2019). Raylı sistem projelerinin gayrimenkul değerine etkisi: Ankara İli Keçiören İlçesi M4 Metro Hattı Projesi örneği, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 29-55.
- Vural, T. (2015). Özelleştirme kavramının yerel yönetimler açısından değerlendirilmesi, *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(1),17-28.
- Yaprak, N. (2020). Mahalli idarelerin Türk idare tarihi açısından gelişim süreci ve hizmet sunum yöntemleri, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 319-341.
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf> (Erişim Tarihi: 28.03.2021).
- 4749 Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4749&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 28.03.2021).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 70
2. yazar katkı oranı : % 30

BIST İnşaat Endeksinde Bütünleşik CCSD-COCOSO Tabanlı Finansal Performans Analizi

Integrated CCSD-COCOSO Based Financial Performance Analysis in BIST Construction Index

Dr. Osman PALA ¹

Öz

Finansal performans, işletmelerin gelecekle ilgili fikir verebilecek başlıca göstergelerden biridir. İşletmeler için finansal performans analizi sonuçları, sektörel bazda nerede olduklarını ve ayrıca ne yapmaları ile ne yapmamaları gerektiğini gösteren değerli işaretleri barındırır. Bu nedenle her bir işletme için finansal performans analizi bulunduğu sektör bağlamında çok önemlidir. Bu çalışmada BIST İnşaat endeksi işletmelerinin finansal performansı mali tablolardan elde edilen finansal oranlar üzerinden analiz edilmiştir. Türkiye’de inşaat sektörünün önemi, diğer sektörlerin kalkınmasına etkisi ve oluşturduğu istihdamın büyüklüğü açısından oldukça büyüktür. Dolayısıyla bu sektörde yer alan işletmelerin performans düzeylerinin yüksekliği ekonomiyi doğrudan etkilemektedir. Çalışmada çok kriterli karar verme yöntemlerinden CCSD ile kriterler olarak kullanılan finansal oranların önem dereceleri hesaplanmış ve farklı yaklaşımları birlikte kullanan COCOSO metodu ile işletmeler 2019 ve 2020 dönemleri için finansal performans yönünden sıralanmıştır. Bu çalışmada her ikisi de ayrı ayrı çok etkili olan bu iki yöntem ilk defa birlikte kullanılmıştır. Öte yandan finansal performans analizi pandemi dönemini de kapsamaktadır. Bu iki açıdan yapılan çalışmanın literatüre anlamlı katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: CCSD, COCOSO, finansal performans, BIST inşaat

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Financial performance is one of the main indicators that can give an idea about the future of businesses. Financial performance analysis results for businesses contain valuable signs that demonstrate where they are on a sectoral basis and also display what they do and what they do not do. For this reason, financial performance analysis is very important for each business in the context of its sector. In this study, the financial performance of BIST Construction index businesses is analyzed through the financial ratios obtained from the financial statements. The importance of the construction sector in Turkey is quite large in terms of impact and magnitude of employment created by the development of other sectors. Therefore, the high performance levels of the businesses in this sector directly affect the economy. In the study, the importance levels of the financial ratios used as criteria were calculated by CCSD, which is one of the multi-criteria decision making methods, and the businesses was ranked in terms of financial performance for the periods of 2019 and 2020 by the COCOSO method, which uses different approaches together. In this study, these two methods, both of which are very effective separately, were used together for the first time. On the other hand, financial performance analysis also covers the pandemic period. It is thought that the study conducted in these two aspects will make a significant contribution to the literature.

Keywords: CCSD, COCOSO, financial performance, BIST construction

Paper Type: Research

Giriş

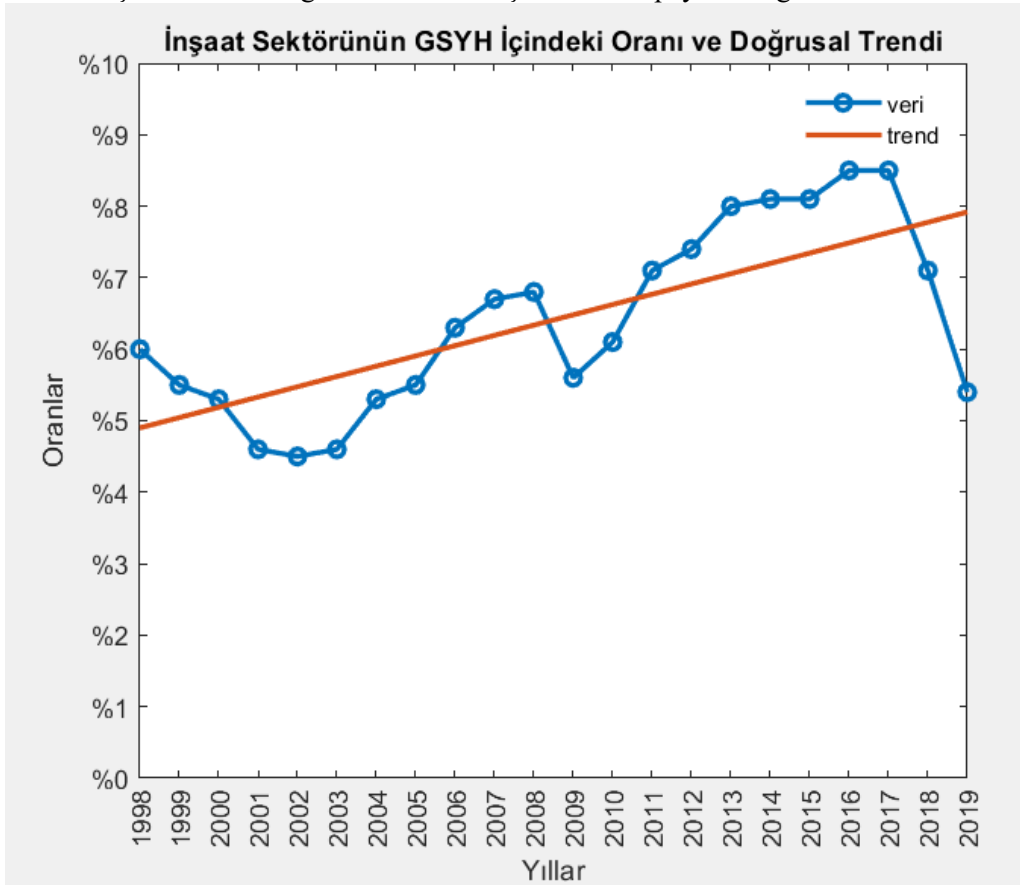
¹Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, osmanpala@kmu.edu.tr

İşletmeler gerçekleştirdikleri faaliyetler ve yaptıkları ticari işlemler vasıtası ile artı değer üretmeyi amaçlamaktadırlar. Sürdürülebilir artı değer üretimi için işletmelerin finansal durumlarının etkin olması ve her türlü riske karşı güçlü direnç gösterebilir halde bulunması gerekmektedir. İşletmelerin finansal durumlarının ölçülmesi ile ortaya çıkan finansal performans bu nedenle işletme yöneticileri için çok önemlidir.

İşletmelerin büyüklüğü, bulunduğu sektör ve dönem itibari ile belirlenen finansal performans göstergeleri ile gerçekleştirilen finansal performans analizi, işletmelerin finansal açıdan yer aldıkları sektörde durumlarının özeti olarak değerlendirilmektedir. Ortaya çıkan sonuçlara göre avantajlı ve dezavantajlı yönlerini belirleyen işletmeler gelecek plan ve stratejilerinde bu bilgiyi lehlerine olacak şekilde kullanabilmektedir.

İşletmelerde sürdürülebilirlik anlamında, piyasada yer alan diğer rakip işletmelerle rekabet edebilir olmaları açısından işletmelerin sektör içindeki durumlarını görebilmeleri gerekmektedir. Periyodik olarak gerçekleştirilen finansal performans analizi, işletmenin gerçekleştirilebilir hedefler belirlemesi ve bu hedefler doğrultusunda başarılı olabilmesi için kullanılması gereken yönetsel araçlardır (Ertaş ve Peşmen, 2020, s. 1335). İşletmelerin yükselen finansal performansları buldukları sektörleri olumlu etkilemekte ve sektörlerde artan verimlilik ile ülke ekonomisinde iyileşmeler görülebilmektedir. Ekonomik hayatı etkileyen kilit sektörlerden biri ise inşaatır. Şekil 1’de görüldüğü üzere Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içindeki payı gitgide artan inşaat sektörü ülke ekonomisinde önemli yer tutmaktadır.

Şekil 1. Yıllara göre GSYH’de inşaat sektörü payı ve doğrusal trendi

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Ülkemizde inşaat sektörü ekonomide kendisi ile ilişkili çok sayıda sektöre yön ve güç veren bir sektör olarak görülmektedir. İnşaat, büyük projelerle kalkınmada önemli rol üstlenirken, işgücünün etkin kullanılmasına etkisi ise oldukça yüksektir (Ertaş ve Peşmen, 2020,

s.1336). Dolayısıyla inşaat sektöründe finansal performansın doğru ve etkin bir şekilde ölçülmesi, işletmeler açısından başarılarını etkilerken, aynı zamanda işletmelerin başarısı ise inşaat sektörünün başarısı ve etkinliği olarak önümüze çıkmaktadır. Güçlü bir inşaat sektörünün ülkemiz ekonomisine büyük değer katacağı, insanımıza yeni çok sayıda istihdam olanağı sağlayacağı muhakkaktır. Bu nedenle inşaat sektöründe finansal performans analizi gerçekleştirilmek oldukça önemlidir.

Çok sayıda kriter ve alternatif bulunan değerlendirme ve seçme problemlerinde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri problemi etkin bir şekilde ele alabilmesi nedeniyle tercih edilmektedir. İşletmelerin finansal performans analizi çalışmalarında genellikle farklı tipte ÇKKV yöntemleri kullanılmaktadır.

Çalışmanın amacı, diğer objektif kriter ağırlıklandırma yöntemlerine göre daha güvenilir ve farklı bir yapı sunan Korelasyon Katsayısı ve Standart Sapma, “Correlation Coefficient and Standart Deviation” (CCSD) yaklaşımı ve alternatif değerlendirmede farklı teknikleri bir arada kullanan Birleştirilmiş Uzlaşık Çözüm “Combined Compromise Solution” (COCOSO) metodunu birlikte kullanan bir hibrit yaklaşım ile BIST İnşaat sektöründe finansal performans analizi gerçekleştirmektir. CCSD-COCOSO hibrit yaklaşımının ilk kez birlikte kullanımının literatüre katkısı olacağı düşünülmektedir.

1. Literatür

Finansal performans analizi ile ilgili inşaat sektörünü konu edinen çalışmalara bakıldığında;

San & Heng (2011) çalışmalarında kriz döneminde sermaye yapısının finansal performansa etkisini incelemişlerdir. Malezya’daki inşaat şirketlerini konu edinen çalışmalarında güçlü sermaye yapısının özellikle kriz dönemlerinde pozitif yönde finansal performansı etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Bolek & Wili’nski (2012) tarafından gerçekleştirilen çalışmada finansal performans bakımından finansal likitide ve karlılık arasındaki ilişki irdelenmiştir. Polonya’daki inşaat sektöründe yer alan işletmelerin ele alındığı çalışmada gerçekleştirilen analiz sonucunda finansal likitide durumunun işletme karlılığını etkileyen bir faktör olduğu ortaya çıkmıştır.

Çalış (2013) bilançolar üzerinden Türk inşaat sektörünün finansal durumunu incelediği çalışmasında ortaya çıkan sonuçlardan birisi olarak diğer sektörlerle nazaran inşaat sektöründe dönen varlıkların aktiflere oranının yüksek olduğunu ifade etmiş ve bu nedenle inşaat sektörünün finansal yapısının diğer sektörlerden ayrıştığını belirtmiştir.

Kanapickiene & Marcinkevicius (2014) kriz döneminde iflas tahmin modelleri üzerine yaptıkları çalışmalarında farklı tipte finansal performans ölçütleri kullanan modelleri karşılaştırmışlardır. Litvanya’daki inşaat firmalarını örneklem olarak kullandıkları çalışmalarında tüm modellerin belirli ölçüde isabetli sonuçlar verdiğini ifade etmişler fakat uzun dönemde hepsinin başarı oranının düştüğünü gözlemlemişlerdir.

Vargün ve Uyguntürk (2016) BIST’de işlem gören inşaat şirketlerinin 2013-2015 yılları arasında altı nakit akım oranına göre finansal performansını değerlendirmiştir. Kriter önem seviyesini eşit ağırlık yaklaşımına göre belirledikleri çalışmalarında VIKOR yöntemine göre sıralama gerçekleştirmişlerdir. EDIP ilk iki dönemde ilk sırada yer alırken YYAPI üçüncü dönemde birinciliği elde etmiştir.

Özer ve Karabulut (2017) İnşaat sektöründe gerçekleştirilen kalite uygulamalarının işletmelerin finansal performansına etkisini araştırdıkları çalışmaları sonucunda uygulanan kalite yaklaşımlarıyla işletme performansının iyileştiği sonucuna varmışlardır.

Önder ve Altıntaş (2017) çalışmalarında piyasa değeri oranları ve finansal oranlar kullanarak 2012- 2015 arası dönem için inşaat firmalarını GRA kullanarak sıralamışlar ve kriter ağırlıklarını ise ANP kullanarak elde etmişlerdir.

Kocarik ve Gacar (2017) tarafından yapılan çalışmada BIST inşaat endeksinde bulunan şirketlerin finansal performansları TOPSIS yöntemiyle on adet finansal oran kullanılarak analiz edilmiş olup 2016 yılı analiz döneminde ENKAI en yüksek performansa sahip şirket olarak belirlenmiştir.

Şahin ve Karacan (2019) 2017 yılı için inşaat sektöründe bulunan firmaların finansal performanslarını on dokuz adet finansal oran kullanarak GİA ve TOPSIS yaklaşımlarıyla sıralamışlardır. Subjektif kriter ağırlıklandırma yöntemiyle kriterlerin önem seviyelerinin belirlendiği çalışmada her iki yöntem için de ORGE ilk sırada yer almıştır.

Gümüş ve diğerleri (2019) BIST inşaat endeksinde tabi işletmelerin 2014-2017 yılları ortalaması için on adet finansal orana SWARA tekniği ile uzmanlara göre önem derecesi atayarak ARAS yöntemiyle finansal performanslarını analiz etmişlerdir. Ortaya çıkan tabloya göre EDIP firması ilk sırada bulunmuştur.

Şahin ve Karacan (2020) on dört finansal rasyo kullanarak 2018 yılında inşaat işletmelerinin finansal performans sıralamalarını gerçekleştirmişlerdir. Entropi yöntemiyle kriter ağırlıklarının belirlendiği çalışmada COPRAS ve ARAS yöntemleri ile ayrı ayrı sıralamalar sonucunda her iki yaklaşım için de EDIP işletmesinin en yüksek performansa sahip olduğu görülmüştür.

Hacıfettahoğlu ve Perçin (2020) 2016 yılı için on beş finansal rasyoya göre gerçekleştirdikleri finansal performans analizinde inşaat firmalarını sıralamışlardır. Çalışmada kriter ağırlıkları entropi yöntemine göre belirlenirken sıralamalar TOPSIS ve VIKOR yöntemlerinden elde edilen sonuçlara Borda kuralı yaklaşımı uygulanmasıyla elde edilmiştir.

CCSD yöntemi ise literatürde çeşitli ÇKKV yöntemleriyle birlikte kullanılmaktadır. Wang & Luo (2010) çalışmalarında CCSD yöntemini ilk defa ortaya koymuşlardır. Bunu izleyen dönemde birçok çalışmada bu yaklaşım kullanılmaya başlanmıştır. Igoulalene et al. (2015) tarafından yapılan çalışmada stratejik tedarikçi seçimi probleminde kriterleri CCSD yöntemi ile ağırlıklandırmışlardır. Sıralama işlemi için ise bulanık TOPSIS ve bulanık hedef programlama yaklaşımlarını kullanmışlardır. Dahooi et al. (2019) güçlü bir objektif ağırlıklandırma yöntemi olarak adlandırdıkları CCSD ile bankaların finansal performans sıralaması probleminde kriterlerin önem seviyelerini belirlemişlerdir. Bulanık k ortalamalar ve ARAS yaklaşımlarını birlikte kullanarak alternatif önem skorlarını elde etmişlerdir. Kim et al. (2020) hava kirliliğine yol açan ince toz kaynaklarını değerlendirdikleri çalışmalarında CCSD’i dayanıklı yapısı nedeniyle kriterleri ağırlıklandırmada kullanırken, sıralamayı basit ağırlıklı toplam yöntemiyle gerçekleştirmişlerdir. Ulutaş et al. (2020) tarafından yapılan çalışmada lojistik sektöründe kullanım için palet taşıyıcı seçim problemi kriterlerini CCSD içeren bir yaklaşım ile değerlendirmişlerdir. Narayanamoorthy et al. (2020) hava temizliğini sağlayacak farklı yöntemlerini değerlendirmek için belirledikleri kriterlerin önem derecelerini, güvenilir bir yaklaşım olarak ifade ettikleri CCSD ile elde etmişlerdir. Alternatifleri ise bulanık MULTIMOORA ile değerlendirmişlerdir. Liu & Zhang (2021) çalışmalarında CCSD’yi bulanık karar matrisi ortamında kriter ağırlıklarını belirlemede kullanmışlar ve üniversite kütüphanelerine kitap tedarikçi seçim problemindeki alternatifleri MABAC yöntemiyle değerlendirmişlerdir.

Öte yandan COCOSO yöntemiyle de gerçekleştirilen çalışmalar literatürde bulunmaktadır. Yazdani et al. (2019) çalışmalarında yeni bir ÇKKV olarak COCOSO yöntemini önermişlerdir. COCOSO kısa sürede ÇKKV alanında yapılan çalışmalarda kendine yer edinmiştir. Barua et al. (2019) nano parçacıklı kompozit fiber malzeme alternatiflerini değerlendirdikleri çalışmada COCOSO ile nihai değerlendirmede bulunmuşlardır. Peng et al.

(2020) mobil iletişim teknolojilerinden olan 5G teknolojisi açısından iletişim cihazlarını değerlendirdikleri çalışmalarında kriterleri CRITIC yaklaşımı ile değerlendirirken sıralamayı ise COCOSO yöntemi ile belirlemişlerdir. Ecer & Pamucar (2020) sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi için bulanık karar ortamında COCOSO ile tedarikçileri sıralamışlardır. Peng & Huang (2020) finansal risk değerlendirmesi için bulanık COCOSO yaklaşımını önerdikleri çalışmalarında kriterleri CRITIC yaklaşımı ile derecelendirmişlerdir. Lai et al. (2020) çevrimiçi bulut sağlayıcısı seçim problemi için kullandıkları COCOSO yaklaşımında metod için iyileştirme önerileri sunmuşlardır. Deveci et al. (2021) trafik yönetim metodlarını değerlendirdikleri çalışmalarında bulanık üstel Heronian fonksiyonu kullanarak geliştirdikleri COCOSO yaklaşımını kullanmışlardır.

2. Yöntem

Çalışmada finansal performans kriterlerini değerlendirmede CCSD objektif kriter ağırlıklandırma metodu kullanılırken alternatifleri kıyaslamada ise COCOSO yaklaşımından yararlanılmıştır.

2.1. CCSD Yaklaşımı

Wang & Luo (2010) tarafından ortaya atılan CCSD objektif kriter ağırlığı belirleme yönteminde kriter içi standart sapma ile kriterler arası korelasyon katsayısı birlikte ele alınarak, kriterlere dair önem dereceleri hesaplanmaktadır.

CCSD aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (Wang & Luo, 2010, s. 2-3):

CCSD’de ilk olarak A_1, \dots, A_n kadar alternatifin O_1, \dots, O_m kadar özellik için değerlendirilerek elde edilen $X = \|x_{ij}\|_{(n \times m)}$ karar matrisinin özelliklerin fayda ve maliyet yönlü kriter olmasına göre sırasıyla Eşitlik 1 ve 2’ye göre normalize edilmesi ile elde edilen ve Eşitlik 3’te verilen normalize karar matrisi $Z = \|z_{ij}\|_{(n \times m)}$ elde edilir. Eşitlik 1 ve 2’de bulunan x_j^{\min} ve x_j^{\max} sırasıyla ilgili kriterdeki en düşük ve en yüksek değerleri ifade etmektedir.

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad \text{eğer } j \text{ fayda kriteriyse} \quad (1)$$

$$z_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad \text{eğer } j \text{ maliyet kriteriyse} \quad (2)$$

$$Z = \begin{bmatrix} z_{11} & z_{12} & \dots & z_{1m} \\ z_{21} & z_{22} & \dots & z_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ z_{n1} & z_{n2} & \dots & z_{nm} \end{bmatrix} \quad (3)$$

Sonrasında ise kriter O_j modelden çıkartılarak, kriterin alternatifleri değerlendirmede etkisi görülmek istenmektedir. Eşitlik 4’de O_j olmadan alternatiflerin değerlendirilmesi yapılmaktadır. Burada w_k henüz bilinmeyen kriter ağırlıklarıdır.

$$d_{ij} = \sum_{k=1, k \neq j}^m z_{ik} \cdot w_k, \quad i = 1, \dots, n \quad (4)$$

Kriter O_j ve kriter olmadan hesaplanan değerlendirme d_{ij} arasındaki korelasyon ise Eşitlik 5’te olduğu gibi hesaplanmaktadır.

$$R_j = \frac{\sum_{i=1}^n (z_{ij} - \bar{z}_j)(d_{ij} - \bar{d}_j)}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (z_{ij} - \bar{z}_j)^2 \cdot \sum_{i=1}^n (d_{ij} - \bar{d}_j)^2}}, \quad j = 1, \dots, m \quad (5)$$

Eşitlik 5’te bulunan \bar{z}_j ve \bar{d}_j değerleri Eşitlik 6 ve 7’deki gibi hesaplanmaktadır.

$$\bar{z}_j = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n z_{ij}, \quad j = 1, \dots, m. \quad (6)$$

$$\bar{d}_j = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n d_{ij}, \quad j = 1, \dots, m. \quad (7)$$

Elde edilen R_j değeri ne kadar büyük olursa, kriter O_j aynı oranda alternatif sıralamasında etkisiz olmakta ve değerlendirmede bulunup bulunmamasının yarattığı değişiklik az olmaktadır.

Buradan CCSD ile kriter ağırlıklarının hesaplanması kriter sayısı kadar denklem içeren doğrusal olmayan modelin çözülmesi ile Eşitlik 8’deki gibi hesaplanmaktadır.

$$\begin{aligned} \text{Min } J &= \sum_{j=1}^m \left(w_j - \frac{\sigma_j \sqrt{1 - R_j}}{\sum_{k=1}^m \sigma_k \sqrt{1 - R_k}} \right)^2 \\ \text{kst; } &\sum_{j=1}^m w_j = 1, \\ &w_j \geq 0, \quad j = 1, \dots, m \end{aligned} \quad (8)$$

Doğrusal olmayan optimizasyon modelinde yer alan kriter standart sapmaları ise Eşitlik 9’daki gibi hesaplanmaktadır.

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (z_{ij} - \bar{z}_j)^2}, \quad j = 1, \dots, m. \quad (9)$$

2.2. COCOSO Metodu

Yazdani vd. (2019) tarafından ortaya atılan COCOSO, basit toplamsal ağırlık ve üstsel ağırlıklandırılmış toplam yaklaşımlarının birlikte kullanımına dayanmaktadır.

COCOSO metodu aşağıdaki adımlarla alternatifleri değerlendirmektedir (Yazdani et al., 2020, s. 4-5);

Karar matrisi $X = \|x_{ij}\|_{(n \times m)}$ için öncelikle CCSD metodunda olduğu gibi Eşitlik 1 ve 2 kullanılarak Eşitlik 3'tekiyle aynı şekilde $Z = \|z_{ij}\|_{(n \times m)}$ normalize karar matrisi elde edilmektedir. Buradan alternatiflerin toplamsal ağırlıkları ve üstel ağırlıklandırılmış toplamaları S_i ve P_i , kriter ağırlıkları w_j kullanılarak Eşitlik 10 ve 11'deki gibi elde edilmektedir.

$$S_i = \sum_{j=1}^m w_j z_{ij}, \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (10)$$

$$P_i = \sum_{j=1}^m (z_{ij})^{w_j}, \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (11)$$

Alternatiflerin göreceli önemleri ise Eşitlik 12 – 14'de olduğu gibi üç farklı şekilde hesaplanmaktadır. Burada λ değeri karar verici tarafından belirlenebilmekle birlikte bir karar yoksa varsayılan değeri 0,5 olmaktadır.

$$k_{ia} = \frac{P_i + S_i}{\sum_{i=1}^n (P_i + S_i)} \quad (12)$$

$$k_{ib} = \frac{P_i}{\min P_i} + \frac{S_i}{\min S_i} \quad (13)$$

$$k_{ic} = \frac{\lambda S_i + (1 - \lambda) P_i}{\lambda \max S_i + (1 - \lambda) \max P_i}; \quad 0 \leq \lambda \leq 1 \quad (14)$$

Alternatifleri sıralaması ise en yüksek k_i değerli alternatifin birinci sırada olacağı biçimde yapılmakta olup ilgili değer Eşitlik 15'teki gibi elde edilmektedir.

$$k_i = (k_{ia} k_{ib} k_{ic})^{\frac{1}{3}} + \frac{1}{3} (k_{ia} + k_{ib} + k_{ic}) \quad (15)$$

3. Bulgular

Çalışma kapsamında 2019-2020 yılları arasında BIST İnşaat endeksi dahilinde işlem gören 9 adet inşaat işletmesinin finansal performansı ele alınmıştır. Tablo 1'de ilgili işletmeler bulunmaktadır. Finansal performans analizinde değerlendirme faktörü olarak ele alınan finansal oranları oluşturan değerler Kamuoyu Aydınlatma Platformu (KAP) üzerinden elde edilmiştir (KAP, 2021).

Tablo 1. BIST inşaat endeksi işletmeleri

İşletme Kodu	İşletme Adı
ANELE	Anel Elektrik Proje Taahhüt ve Ticaret A.Ş.
EDIP	Edip Gayrimenkul Yatırım Sanayi ve Ticaret A.Ş.
ENKAI	Enka İnşaat ve Sanayi A.Ş.
KUYAS	Kuyumcukent Gayrimenkul Yatırımları A.Ş.
ORGE	Orge Enerji Elektrik Taahhüt A.Ş.
SANEL	San-El Mühendislik Elektrik Taahhüt Sanayi ve Ticaret A.Ş.
TURGG	Türker Proje Gayrimenkul ve Yatırım Geliştirme A.Ş.
YAYLA	Yayla Enerji Üretim Turizm ve İnşaat Ticaret A.Ş.
YYAPI	Yeşil Yapı Endüstrisi Anonim Şirketi

Çalışmada BIST İnşaat endeksinde kayıtlı işletmelerin mali tablolarından elde edilen finansal oranlar, finansal performansın ölçülmesinde kullanılmıştır. Alan yazında BIST İnşaat endeksi performans analizleri dikkate alınarak oluşturulan kriterler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Analizde kullanılan finansal oranlar

Oran Tipi	Kodu	Adı	Hesabı	Kaynak
Likidite Oranları	LO1	Cari Oran	Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Borçlar	Kocarık ve Gacar (2017), Gümüş ve diğ. (2019), Şahin ve Karacan (2020), Hacifettahoğlu ve Perçin (2020)
	LO2	Nakit Oranı	(Hazır değerler + Menkul Kıymetler) / Kısa Vadeli Borçlar	Kocarık ve Gacar (2017), Gümüş ve diğ. (2019), Şahin ve Karacan (2020), Hacifettahoğlu ve Perçin (2020)
Mali Yapı Oranları	MO1	Finansman Oranı	Öz Sermaye / Toplam Borç	Kocarık ve Gacar (2017), Gümüş ve diğ. (2019), Şahin ve Karacan (2020), Hacifettahoğlu ve Perçin (2020)
	MO2	Kısa Vadeli Borç Varlık Oranı	Kısa Vadeli Borçlar / Toplam Varlıklar	Gümüş ve diğ. (2019), Hacifettahoğlu ve Perçin (2020)
Karlılık Oranları	KO1	Net Kar Marjı	Net Kar / Net Satışlar	Kocarık ve Gacar (2017), Gümüş ve diğ. (2019), Şahin ve Karacan (2020), Hacifettahoğlu ve Perçin (2020)
	KO2	Brüt Kar Marjı	Brüt Satış Karı / Net Satışlar	Kocarık ve Gacar (2017), Şahin ve Karacan (2020), Hacifettahoğlu ve Perçin (2020)
Faaliyet Oranları	FO1	Öz Sermaye Devir Hızı	Net Satışlar / Öz Sermaye	Gümüş ve diğ. (2019), Şahin ve Karacan (2020), Hacifettahoğlu ve Perçin (2020)
	FO2	Varlık Devir Hızı	Net Satışlar / Toplam Varlık	Şahin ve Karacan (2020), Hacifettahoğlu ve Perçin (2020)

Tablo 2’de yer alan kriterlerden MO2 maliyet yönlü olup diğer bütün kriterler fayda yönlüdür. YAYLA işletmesinin ilgili yıllarda net satış değeri bulunamadığı için analizden çıkarılmış olup, çalışmaya diğer 8 işletme ile devam edilmiştir. Çalışmada 2020 yılı verileri detaylı bir şekilde aktarılmış olup, 2019 yılı için ise elde edilen sonuçlar verilmiştir. Tablo 3’de 2020 yılı için karar matrisi bulunmaktadır.

Tablo 3. 2020 yılı karar matrisi

Firma \Kriter	LO1	LO2	MO1	MO2	KO1	KO2	FO1	FO2
ANELE	1,234	0,053	0,376	0,639	1,671	0,457	-0,192	-0,088
EDIP	0,283	0,049	0,101	0,048	0,805	0,074	-3,451	0,504
ENKAI	3,376	2,629	4,021	0,127	0,234	0,187	0,388	0,250
KUYAS	1,889	1,234	1,594	0,081	0,039	0,024	1,481	0,556
ORGE	3,210	0,764	1,535	0,268	0,684	0,414	0,331	0,390
SANEL	0,964	0,023	0,409	0,608	2,184	0,634	-0,329	-0,116
TURGG	0,554	0,245	1,423	0,210	0,158	0,093	-0,354	-0,380
YYAPI	0,723	0,050	1,231	0,434	0,013	0,007	0,498	-0,530

Kriter ağırlıklarını belirlemek için CCSD yöntemine göre ilk önce Eşitlik 1 ve 2 kullanılarak normalize karar matrisi elde edilmelidir. Tablo 4'te 2020 yılı için normalize karar matrisi bulunmaktadır.

Tablo 4. 2020 yılı normalize karar matrisi

Firma \Kriter	LO1	LO2	MO1	MO2	KO1	KO2	FO1	FO2
ANELE	0,307	0,011	0,070	0,000	0,764	0,718	0,661	0,407
EDIP	0,000	0,010	0,000	1,000	0,365	0,107	0,000	0,952
ENKAI	1,000	1,000	1,000	0,867	0,102	0,287	0,778	0,718
KUYAS	0,519	0,465	0,381	0,944	0,012	0,027	1,000	1,000
ORGE	0,946	0,284	0,366	0,629	0,309	0,649	0,767	0,847
SANEL	0,220	0,000	0,078	0,052	1,000	1,000	0,633	0,381
TURGG	0,087	0,085	0,337	0,727	0,067	0,137	0,628	0,138
YYAPI	0,142	0,010	0,288	0,347	0,000	0,000	0,801	0,000

Normalize karar matrisinin elde edilmesinden sonra Eşitlik 8'deki doğrusal olmayan optimizasyon problemi MATLAB programı yardımıyla çözülmüştür. Optimizasyon sonucu elde edilen amaç fonksiyon değeri olması gerektiği gibi 0 olup, bu durumda elde edilen kriter ağırlıkları Tablo 5'deki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 5. Kriter önem dereceleri

	LO1	LO2	MO1	MO2	KO1	KO2	FO1	FO2
2019 YILI								
Ağırlıklar	0,092	0,092	0,108	0,155	0,145	0,144	0,099	0,165
Sıralama	8	7	5	2	3	4	6	1
2020 YILI								
Ağırlıklar	0,073	0,087	0,102	0,179	0,175	0,155	0,117	0,111
Sıralama	8	7	6	1	2	3	4	5

Tablo 5'teki sonuçlara göre 2019 yılı için en düşük ve en yüksek ağırlık farkı 0,073 olarak gerçekleşmiş ve FO2 en yüksek ağırlığa sahip iken onu MO2, KO1 ve KO2 takip etmiştir. 2020 yılında ise 2019'a göre en büyük fark olarak FO2'nin ağırlığının azalmış olduğu sonucu ile karşılaşmıştır. MO2, KO1 ve KO2 kriterleri ise yine yüksek ağırlıklara sahip olmuşlardır. Bu yılda ise en büyük ağırlık farkı 0,104 olarak hesaplanmıştır. Bu durumda 8 kriter için eşit ağırlık durumundaki 0,125 değerinden her iki sene içinde aralık değerleri daha düşük çıkmış ve kriterler arasında büyük ağırlık farklarının olmadığı saptanmıştır. Öte yandan, LO1 ve LO2 ise her iki sene için de en düşük ağırlığa sahip kriterler olmuştur.

Alternatifleri sıralamak için kullanılan COCOSO yaklaşımında ilk önce normalize matris CCSD'deki gibi Eşitlik 1 ve 2 kullanılarak hesaplanmış ve Tablo 4 ile aynı değerler elde edilmiştir. Sonrasında CCSD'den elde edilen kriter ağırlıkları ile Eşitlik 10'a göre toplam ağırlıklandırılmış matris ve Eşitlik 11'e göre üstel ağırlıklandırılmış matrisler Tablo 6 ve 7'deki gibi elde edilmiştir. Sonuçlara bakıldığında toplamsal ağırlık puanları S_i 'de ENKAI önde iken, üstel ağırlık puanı P_i 'de ORGE önde çıkmıştır.

Tablo 6. 2020 yılı toplamsal ağırlıklandırılmış matris ve S_i değerleri

Firma \Kriter	LO1	LO2	MO1	MO2	KO1	KO2	FO1	FO2	S_i
ANELE	0,022	0,001	0,007	0,000	0,134	0,111	0,078	0,045	0,398
EDIP	0,000	0,001	0,000	0,179	0,064	0,017	0,000	0,106	0,366
ENKAI	0,073	0,087	0,102	0,155	0,018	0,045	0,091	0,080	0,651
KUYAS	0,038	0,041	0,039	0,169	0,002	0,004	0,117	0,111	0,521
ORGE	0,069	0,025	0,037	0,113	0,054	0,101	0,090	0,094	0,583
SANEL	0,016	0,000	0,008	0,009	0,175	0,155	0,074	0,042	0,480
TURGG	0,006	0,007	0,034	0,130	0,012	0,021	0,074	0,015	0,300
YYAPI	0,010	0,001	0,029	0,062	0,000	0,000	0,094	0,000	0,197

Tablo 7. 2020 yılı üstel ağırlıklandırılmış matris ve P_i değerleri

Firma \Kriter	LO1	LO2	MO1	MO2	KO1	KO2	FO1	FO2	P_i
ANELE	0,918	0,676	0,763	0,000	0,954	0,950	0,953	0,905	6,117
EDIP	0,000	0,667	0,000	1,000	0,838	0,707	0,000	0,995	4,207
ENKAI	1,000	1,000	1,000	0,975	0,670	0,824	0,971	0,964	7,404
KUYAS	0,953	0,935	0,906	0,990	0,461	0,570	1,000	1,000	6,816
ORGE	0,996	0,896	0,903	0,920	0,814	0,935	0,969	0,982	7,415
SANEL	0,895	0,000	0,771	0,590	1,000	1,000	0,948	0,898	6,103
TURGG	0,837	0,806	0,895	0,945	0,623	0,735	0,947	0,803	6,591
YYAPI	0,867	0,670	0,881	0,827	0,000	0,000	0,974	0,000	4,220

Bu aşamada Eşitlik 12, 13 ve 14 ile farklı şekillerde alternatif önem sıraları ve Eşitlik 15 ile ise nihai önem sıralamaları elde edilmiş olup 2019 yılı için Tablo 8'de ve 2020 yılı için Tablo 9'da sonuçlar verilmiştir. Bu sıralamalara göre her iki yılda da ENKAI ile ORGE

sırasıyla birinci ve ikinci olurken, aynı zamanda bu iki işletme diğerlerinden sıralama skoru açısından pozitif anlamda ayrılmıştır. YYAPI ise bu senelerde performansta sonuncu sırada yer almıştır.

Tablo 8. 2019 yılı alternatiflerin COCOSO sıralamaları

Firma \Kriter	Kia	Sıra	Kib	Sıra	Kic	Sıra	Ki	Nihai Sıra
ANELE	0,122	6	4,280	3	0,790	6	2,476	4
EDIP	0,110	7	4,222	4	0,707	7	2,369	6
ENKAI	0,154	2	5,917	1	0,996	2	3,324	1
KUYAS	0,132	4	3,997	6	0,850	4	2,424	5
ORGE	0,154	1	5,771	2	0,997	1	3,269	2
SANEL	0,136	3	4,146	5	0,881	3	2,514	3
TURGG	0,124	5	3,818	7	0,798	5	2,303	7
YYAPI	0,068	8	2,000	8	0,437	8	1,225	8

Tablo 9. 2020 yılı alternatiflerin COCOSO sıralamaları

Firma \Kriter	Kia	Sıra	Kib	Sıra	Kic	Sıra	Ki	Nihai Sıra
ANELE	0,124	6	3,479	5	0,808	6	2,175	5
EDIP	0,087	7	2,861	7	0,567	7	1,693	7
ENKAI	0,154	1	5,069	1	0,999	1	2,994	1
KUYAS	0,140	3	4,269	3	0,910	3	2,589	3
ORGE	0,153	2	4,725	2	0,992	2	2,851	2
SANEL	0,126	5	3,893	4	0,816	5	2,348	4
TURGG	0,132	4	3,094	6	0,854	4	2,063	6
YYAPI	0,084	8	2,003	8	0,548	8	1,331	8

Sonuç ve Öneriler

Bir işletmenin en önemli amaçlarından bir tanesi finansal açıdan başarılı olmaktır. Finansal açıdan başarısızlık ise uzun süre sürdürülemez ve bu durum işletmelerin ömrünü tamamlamasına neden olmaktadır. İşletmelerin özellikle buldukları sektör dahilinde rekabet edebilir olması için sektördeki işletmelere göre daha iyi performansla sahip olmaları önemlidir. Bu nedenle işletmenin finansal performansının rakip diğer işletmelerle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. BIST İnşaat endeksinde yer alan işletmelerin de bu açıdan birlikte analiz edilmesi gereklidir.

İşletmelerin finansal performansının değerlendirilmesi işletmelerin kendi geleceği açısından oldukça yol göstericidir. Buna göre gelecekteki plan, hedef ve stratejiler belirlenebilmektedir. Öte yandan sektöre yapılacak yatırımlar için de performans ve etkinlik önemli bir gösterge olmaktadır. Ülke ekonomisinin etkin işletmelere yatırımlar ile kalkınacağı aşikârdır.

Finansal performansın ölçümünde sıklıkla kabul görmüş finansal oranlardan faydalanılmaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan farklı tipte finansal göstergelerden toplamda sekiz tanesi belirlenerek kullanılmıştır. Çalışmada 2019 yılında “varlık devir hızı” kriteri öne çıkmışken Covid-19 pandemisinin yaşandığı 2020 yılında ise “kısa vadeli borç varlık oranı” kriteri en önemli kriter haline gelmiştir. Bu sonuç, kriz dönemlerinde işletmelerin pasif yapılarının finansal performansları üzerindeki etkisinin arttığına işaret etmektedir.

Literatürde sıklıkla ÇKKV ile çalışılan finansal performans analizi, bu çalışmada ilk defa CCSD ile COCOSO birlikte kullanılarak ele alınmıştır. CCSD güçlü yapısı ile objektif kriter ağırlıklandırma standart sapma ve korelasyon katsayı değerlerini etkili biçimde birlikte değerlendirebilmektedir. Öte yandan üç farklı analiz yaklaşımını barındıran COCOSO ise kapsamlı yapısı ile alternatiflerin farklı açılardan değerlendirilebilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada iki etkili yöntem birlikte kullanılarak finansal performans analizi gerçekleştirilmiştir.

Gelecek çalışmalarda CCSD-COCOSO bütünleşik yaklaşımı farklı karar problemlerinde kullanılabileceği ve ayrıca Covid-19 pandemisinin inşaat sektörüne gelecekteki etkilerinin farklı bakış açılarıyla incelenebileceği düşünülmektedir. Öte yandan pandeminin ilerleyen dönemlerinde performans sıralamalarında değişiklik olup olmayacağının incelenmesinin de önemli bir araştırma konusu olacağı ön görülmektedir.

Kaynakça

- Barua, A., Jeet, S., Bagal, D. K., Satapathy, P., & Agrawal, P. K. (2019). Evaluation of mechanical behavior of hybrid natural fiber reinforced nano sic particles composite using hybrid Taguchi-CoCoSo method. *International Journal of Innovative Technology Exploring Engineering*, 8(10), 3341-3345. DOI: 10.35940/ijitee.J1232.0881019
- Bolek, M., & Wili'nski, W. (2012). The influence of liquidity on profitability of polish construction sector companies. *E-Finanse: Financial Internet Quarterly*, 8(1), 38-52.
- Çalış, G. (2013). Bilançolar ile Türk inşaat sektörünün finansal yapısının değerlendirilmesi. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 1-20.
- Dahooi, J. H., Kazimieras Zavadskas, E., Salar Vanaki, S., Reza Firoozfar, H., Lari, M., & Turskis, Z. (2019). A new evaluation model for corporate financial performance using integrated CCSD and FCM-ARAS approach. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 32(1), 1088-1113. DOI: 10.1080/1331677X.2019.1613250
- Deveci, M., Pamucar, D., & Gokasar, I. (2021). Fuzzy power heronian function based CoCoSo method for the advantage prioritization of autonomous vehicles in real-time traffic management. *Sustainable Cities and Society*, 69 (2021) 1-20. doi.org/10.1016/j.scs.2021.102846
- Ecer, F., & Pamucar, D. (2020). Sustainable supplier selection: A novel integrated fuzzy best worst method (F-BWM) and fuzzy CoCoSo with Bonferroni (CoCoSo'B) multi-criteria model. *Journal of Cleaner Production*, 266, 1-18. doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.121981.
- Ertaş, F. C. ve Peşmen, S. (2020). İnşaat sektöründe finansal performansın ölçümüne yönelik bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(4), 1333-1350. doi.org/10.16951/atauniiibd.747527
- Gümüş, U. T., Öziç, H. C. ve Sezer, D. (2019). BIST'te inşaat ve bayındırlık sektöründe işlem gören işletmelerin SWARA ve ARAS yöntemleriyle finansal performanslarının değerlendirilmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 835-858.

- Hacıfettahoğlu, Ö. ve Perçin, S. (2020). Bütünleşik ÇKKV yaklaşımı ile finansal boyutta Türk inşaat firmalarının performansının değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 543-567.
- Igoulalene, I., Benyoucef, L., & Tiwari, M. K. (2015). Novel fuzzy hybrid multi-criteria group decision making approaches for the strategic supplier selection problem. *Expert Systems with Applications*, 42(7), 3342-3356.
- Kamuoyu Aydınlatma Platformu (2021). <https://www.kap.org.tr/tr/> (Erişim tarihi: 06.04.2021).
- Kanapickiene, R., & Marcinkevicius, R. (2014). Possibilities to apply classical bankruptcy prediction models in the construction sector in Lithuania. *Economics and Management*, 19(4), 317-332.
- Kim, I., Park, K., Lee, K., Park, M., Lim, H., Shin, H., & Kim, S. D. (2020). Application of various cytotoxic endpoints for the toxicity prioritization of fine dust (PM_{2.5}) sources using a multi-criteria decision-making approach. *Environmental Geochemistry and Health*, 42, 1775-1788.
- Kocarık, B. ve Gacar, A. (2017). TOPSİS yöntemi: Halka açık inşaat şirketlerinin finansal performansları üzerine bir uygulama. H. Kapucu ve Ç. Bektur (Ed), *Current Debates in Accounting & Finance: Volume 3*, içinde (ss. 317-330). Londra: IJOPEC Yay.
- Lai, H., Liao, H., Wen, Z., Zavadskas, E. K., & Al-Barakati, A. (2020). An improved CoCoSo method with a maximum variance optimization model for cloud service provider selection. *Engineering Economics*, 31(4), 411-424.
- Liu, P., & Zhang, P. (2021). A normal wiggly hesitant fuzzy MABAC method based on CCSD and prospect theory for multiple attribute decision making. *International Journal of Intelligent Systems*, 36(1), 447-477.
- Narayanamoorthy, S., Anuja, A., Kang, D., Kureethara, J. V., Kalaiselvan, S., & Manirathinam, T. (2020). A distinctive symmetric analyzation of improving air quality using multi-criteria decision making method under uncertainty conditions. *Symmetry*, 12(11), 1858-1887.
- Onder, E., & Altintas, A. T. (2017). Financial performance evaluation of Turkish construction companies in Istanbul Stock Exchange (BIST). *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 7(3), 108-113. <http://dx.doi.org/10.6007/IJARAFMS/v7-i3/3237>
- Özer, E. ve Karabulut, T. (2017). Kalite uygulamalarının işletme performansı üzerindeki etkisi: inşaat sektöründe bir uygulama. *Istanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(31), 329 – 346.
- Peng, X., & Huang, H. (2020). Fuzzy decision making method based on CoCoSo with critic for financial risk evaluation. *Technological and Economic Development of Economy*, 26(4), 695-724.
- Peng, X., Zhang, X., & Luo, Z. (2020). Pythagorean fuzzy MCDM method based on CoCoSo and CRITIC with score function for 5G industry evaluation. *Artificial Intelligence Review*, 53, 3813-3847.
- San, O. T., & Heng, T. B. (2011). Capital structure and corporate performance of Malaysian construction sector. *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(2), 28-36.
- Şahin, İ. E. ve Karacan, K. B. (2019). BIST'te işlem gören inşaat işletmelerinin çok kriterli karar verme yöntemleri ile finansal performans ölçümü. *International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies*, 3(2), 162-172.

- Şahin, İ. E. ve Karacan, K. B. (2020). Entropi temelli copras ve aras yöntemleri ile borsa İstanbul inşaat endeksi (XINSA) firmalarının finansal performans analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 171-183.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2021). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Ulusal-Hesaplar-113> (Erişim tarihi: 13.07.2021).
- Ulutaş, A., Karabasevic, D., Popovic, G., Stanujkic, D., Nguyen, P. T., & Karaköy, Ç. (2020). Development of a novel integrated CCSD-ITARA-MARCOS decision-making approach for stackers selection in a logistics system. *Mathematics*, 8(10), 1672- 1686.
- Vargün, H. ve Uygurtürk, H. (2016). Finansal performans ölçüm aracı olarak nakit akım odaklı finansal analiz: inşaat ve bayındırlık sektörü üzerine bir uygulama. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık Özel Sayı*, 358-369.
- Wang, Y. M., & Luo, Y. (2010). Integration of correlations with standard deviations for determining attribute weights in multiple attribute decision making. *Mathematical and Computer Modelling*, 51(1-2), 1-12.
- Yazdani, M., Zarate, P., Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2019). A Combined Compromise Solution (CoCoSo) method for multi-criteria decision-making problems. *Management Decision*. 57(9), 2501-2519.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 100

Kemalism, Westernization, and Turkish Left*

Kemalizm, Batılılaşma ve Türk Solu

Doç. Dr. Erkan DOĞAN ¹

Abstract

This article analyzes the question of how a left-Kemalist current in Turkey in the 1960s understood early Kemalist reform period, in particular, and Ottoman-Turkish modernization, in general. Leading figures of this current of thought advocated a Third Worldist, national developmentalist outlook; and Kemalism was an important key element of their understanding of socialism. They glorified the reform attempts of the early Republican era as a progressive, revolutionary transformation. They argued that Kemalist telos of reaching the level of contemporary Western civilization was in parallel with their understanding of national developmentalism. The common belief of the Turkish left in the 1960s was that an underdeveloped country could only develop by breaking all ties with the Western imperialism and adopting a development strategy composed of state ownership, heavy industrialization and central, compulsory and state-led planning. This strategy was thought to be in harmony with Kemalist vision of elevating Turkish nation to the level of Western civilization, and was seen as the only way that could elevate Turkey to a higher level of civilization. In short, in this article, a left-Kemalist account of the modernization history of the late Ottoman and the early Republican periods will be analyzed specifically by reference to the writings of Doğan Avcıoğlu and Niyazi Berkes.

Keywords: Left-Kemalism, Kemalism, westernization, developmentalism

Paper Type: Research

Öz

Bu çalışmada 1960'lı yıllarda ortaya çıkmış olan sol Kemalist bir akımın, özel olarak Kemalist reform dönemini ve daha genel olarak Osmanlı ve Türkiye modernleşmesini nasıl anlamış olduğu üzerinde durulacaktır. Bu düşünce akımının önde gelen isimleri Üçüncü Dünyacı, ulusal kalkınmacı bir sosyalizm anlayışını savunmaktaydılar ve Kemalizm bu sosyalizm anlayışının oldukça önemli anahtar unsurlarından birini oluşturmaktaydı. Aynı isimler erken Cumhuriyet döneminin reform girişimlerini ilerici ve devrimci bir dönüşüm olarak övmekteydiler. Kemalist, Batılı muasır medeniyetler seviyesine ulaşma hedefiyle, kendi ulusal kalkınmacılık anlayışları arasında bir paralellik olduğunu düşünmekteydiler. Türk solunun 1960'lardaki genel inancı, az gelişmiş bir ülkenin Batı emperyalizmi ile olan bağlarını tamamen kopararak, devlet mülkiyeti, ağır sanayileşme, merkezi planlamayı içeren bir stratejiyi uygulayarak geliştirebileceği yönündeydi. Bu stratejinin, Kemalizm'in Türk milletini Batı medeniyeti düzeyine ulaştırma hedefiyle uyumlu olduğu ve yalnızca bu stratejinin Türkiye'yi muasır medeniyetler seviyesine ulaştırabileceği düşünülüyordu. Dolayısıyla, bu makalede, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinin modernleşme tarihinin sol Kemalist bir açıklaması Doğan Avcıoğlu ve Niyazi Berkes'in çalışmalarına referans verilerek ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sol Kemalizm, Kemalizm, batılılaşma, kalkınmacılık

Makale Türü: Araştırma

*This article is from the author's doctoral dissertation entitled, "Articulating Socialism with Nationalism: A Critical Analysis of Nationalism in the Turkish Leftist Tradition in the 1960s" supervised by Prof. Dr. Ümit Cizre at Bilkent University in 2010.

¹ Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, erkan.dogan@kocaeli.edu.tr

Introduction

A leftist interpretation of Kemalism gained a substantial ground within the ranks of Turkish left in the 1960s. In the new political atmosphere of the period following the military coup of 1960, Kemalism was re-invented by the Turkish left as a progressive, anti-imperialist, anti-feudal, and developmentalist ideology. A growing left-Kemalist current of the period, publicizing its views in the pages of a weekly journal, *Yön*, played a crucial role in the efforts of promoting a leftist version of Kemalism. *Yön*, a journal which was founded by writer-journalist Doğan Avcıoğlu, was published between December 1961 and June 1967.² During its publication, *Yön* became very influential among a leftist reading public and had an impact on the formation of the Turkish left of the 1960s. The *Yön* circle's socialism was a mixture of Kemalism and Third World socialism. In this mixture, socialism was seen as a complement of Kemalism and its principles. One important feature of the socialism which was advocated by the followers of the *Yön* circle was its national character. The aim of Turkish socialism was to develop Turkish nation economically and socially. The common belief of the Turkish left in the 1960s was that an underdeveloped country could only develop by breaking all ties with the Western imperialism and adopting a development strategy composed of state ownership, heavy industrialization and central, compulsory and state-led planning. This strategy was thought to be in harmony with Kemalist vision of elevating Turkish nation to the level of Western civilization, and was seen as the only way that could elevate Turkey to a higher level of civilization. The other important feature of the left-Kemalism of the 1960s was compatible with its national character. Turkish socialism was supposed to be based on a broad national coalition of different social classes and groups, the leadership of which was to be played by an alliance of progressive and Kemalist civil-military bureaucrats and intellectuals.

The *Yön* circle's portrayal of Kemalism was elaborated within the circle's account of the modernization history of the late-Ottoman and the Republican eras. We are provided with a specific reading of this history from the prism of the concepts of development/underdevelopment, anti-imperialism, independence, and Westernization. In the following pages, first, a left-Kemalist interpretation of the modernization history of the late Ottoman and the early Republican eras with a focus on the role of Kemalism within this history will be analyzed by reference to the writings of Doğan Avcıoğlu. Secondly, left-Kemalism's understanding of Westernism will be focused on, this time, by reference to the works of Niyazi Berkes.

1. Westernization as Development

Yön Bildirisi (1961), which was published in the first issue of the journal, summarizes the *Yön* circle's perspective on the ideas of Westernization and development. For left-Kemalism, these two concepts were associated. Attaining level of modern civilization involves "the final solution of the problem of education, the enlivening of Turkish democracy, the realization of social justice and the establishment of democratic regime." But, reaching to the level of Western civilization, the main purpose of Kemalism, can only be achieved by rapid economic development, "by approaching to the productivity level of the West."³

This emphasis on the connection between Westernism and development can also be seen in *Yön* circle's account of the history of Ottoman-Turkish modernization. This history was looked at from the prism of the notion of development. The best example of such attempts was produced by the leading figure of the circle, Doğan Avcıoğlu (1969), in his

² For the *Yön* movement, see, Atılğan (2002); Aydınöğlü (1992, pp.73-85; 107-119); Landau (1974, pp.50-64; 79-87); Lipovsky (1992, pp.85-108); Özdemir (1986); Özdemir (2000).

³*Yön Bildirisi* was translated into English by Tachau (1963, pp.75-78).

volumes work, *Türkiye'nin Düzeni*.⁴ In Avcıoğlu's work (1969, pp.121, 223), the 19th century history of the Ottoman Empire was presented as the era of integration and subordination of the Ottoman economy into the world capitalist system, bringing along penetration of imperialism into the country. Accordingly, this history was presented as a history of underdevelopment.

In this historical narrative, the turning point was the Free Trade Treaty signed with Britain in 1838, then with other big Western powers (see, Avcıoğlu, 1969, pp.102, 104-108; Avcıoğlu, 1985, pp.1065-1066).⁵ Reform attempts of the *Tanzimat* era, following these free-trade treaties, were interpreted as the examples of economic and political dependency of the Ottoman state on Western powers. Both *Tanzimat* reforms and free trade treaties were imposed by the encouragements of Western powers: "The 1838 Treaty prepared the conditions for free trade. The *Tanzimat*, on the other hand, would bring the administrative, financial and other reforms dictated by this open market arrangement created in favor of Western interests" (quoted in Güralp, 1994, p.160; see also, Avcıoğlu, 1969, p.118). So, for him, the *Tanzimat* reforms served to the British interests and turned the Ottoman state into a semi-colony of Britain and other Western powers.⁶ The nineteenth century Ottoman state and its high-ranked bureaucrats were labeled as the puppets of the European imperialism. *Tanzimat* bureaucrats together with Armenian and Greek merchants of non-Muslim minorities and the Levantine population of the empire were real beneficiaries of the period; and they gained a comprador character in the course of the time (see, Avcıoğlu, 1969, pp.118, 122, 193-4; Avcıoğlu, 1985, pp.1065-6).

In this historical narrative, the opposition movements of the Young Ottomans and the Young Turks were praised for their opposition to *Tanzimat* Westernism and for their efforts to find solutions for the devastating problems facing the Ottoman state and society. But, their propositions for saving the state and finding solutions for overcoming underdevelopment of the Ottoman society were limited with the constitutional measures. Implementation of a constitutional and educational reform would be enough to save the state and liberate the society from the consequences of underdevelopment. Although well-intentioned, these proposals were lacking analysis of imperialism and were not be able to explain the real causes of the Ottoman underdevelopment. In his evaluation of Gökalp's ideas, for instance, Avcıoğlu argued that Gökalp could not give a satisfactory answer to the question of how development was possible. For Avcıoğlu, Gökalp just ignored the role of imperialism in the "colonization" of the Ottoman Empire. Avcıoğlu (1969, pp.262-263) wrote:

How would civilization be achieved, that is to say, how would development be carried out? This task that we haven't yet accomplished for 150 years seemed very easy to him [Gökalp]. Muslim and Turkish entrepreneurs would bestir themselves, buy machinery from the West, build up roads, bridges, etc. By this way, Turkey would become civilized, and would develop... The key point was not to take the culture from Europe. Gökalp accused the *Tanzimat* bureaucrats of letting the Western culture in the country, but not because of transforming it into a semi-colony in the economic sense. From the viewpoint of Gökalp, *Tanzimat* cosmopolitanism was not the direct consequence of economic colonialism. According to Gökalp, it was possible to be protected from the Western culture in a semi-colonial Turkey. This inadequacy in evaluating imperialism... led to the belief that those goals, civilization and development, can easily be achieved.

⁴ *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın* was first published in December 1968. The book looks a like a collection of what he wrote in *Yön*.

⁵ This treaty was followed by other similar commercial conventions between the Ottoman state and other European countries, which destroyed protective tariffs, state's restrictions on exports and imports, opened Ottoman markets and raw materials to foreign capital, and played an important role in the penetration of world capitalism into the Ottoman economy. See, Pamuk (1987, pp.18-19).

⁶ The process opened up by free trade treaties was accompanied by external borrowing. The foreign loans, seen as a solution for raising state revenues, gravated the process of semi-colonization and increased financial dependence of the Ottoman economy on the Western imperialism. The consequence of the external borrowing was the direct economic control of the Ottoman economy and its financial enslavement by the European powers, a process which was institutionally crystallized with the establishment of *Diyyun-u Umumiye* (the Ottoman Public Debt Administration) in 1881. See, Avcıoğlu (1969, pp.126-134).

It was the national liberation war of 1919-22 under the leadership of Mustafa Kemal that gave the first serious struggle in the last 150 years of the late Ottoman-Turkish history against imperialism and its internal collaborators for attaining civilization and development. According to this account, the Liberation War was waged internally against the Ottoman State, its representatives and the comprador bourgeoisie and externally against the Western imperialism. In this sense, the Kemalist Revolution, seen as the forerunner of the anti-imperialist Third World revolutions of the post-colonial era, was thought to represent a radical rupture with the Ottoman *Ancien Régime* through an anti-imperialist revolution. Unfortunately, this revolution, which was carried out under the leadership of petty bourgeois military-civilian bureaucracy, was left no choice but to make concessions to some conservative forces like local notables in order to secure the support of the peasantry. The Kemalist leadership was not able to deepen the revolution by more radical social and economic reforms, and the effects of the revolution was mostly felt at the superstructural level of the Turkish society. The most important inadequacy of the Kemalist Revolution was its inability to carry through a full-fledged land reform aiming at liquidating big land ownership and re-distributing confiscated land to landless peasantry. Such a land reform could have eliminated the reaction of the local notables and dramatically enlarged the new regime's support base through gaining the support and consent of the large masses of the peasantry (see, Avcioğlu, 1969, pp.504-5).

Although unfinished and interrupted, the Kemalist Revolution was seen as the first major step on the way to true national liberation and first attempt at implementing a national development strategy based on statism. Kemalist model of statist development involved state protectionist measures (state control of foreign trade and internal market), state-led industrialization, nationalization of some critical foreign investments in the fields of public utilities, mining and railroads.⁷ All these efforts were complemented (and tried to be coordinated) by the First Five-Year Development Plan. Turkey, after the Soviet Russia, was the first country which adopted policy of state-led, central and compulsory planning (see, Hershlag, 1988, p.6). Through a certain reading of this model of development adopted by the new Kemalist regime, the Turkish left of the 1960s legitimized their ideology of national developmentalism.

As the Kemalist regime of the early Republican era was praised as an anti-imperialist, national developmentalist revolutionary breakthrough, the years following the accession of the Democratic Party (DP) to power in 1950 were seen as the era of counter-revolutionary resurgence. The change of the government in the 1950 general elections was considered as the signal of the restoration of the *Tanzimat* Westernism under the DP rule. For the Turkish left of the 1960s, the DP government was representing the interests of the alliance between the Western imperialism and its domestic collaborators, i.e. the big land lords and the new comprador bourgeoisie. The DP government abandoned the policy of self-sufficiency and independent development strategy of the previous period, and integrated Turkey once again into the world capitalist system through opening Turkish economy to foreign capital (Avcioğlu, 1969, pp.515-85).

2. Left-Kemalist Perception of Westernization

In the political imagination of the left-Kemalism of the 1960s, as it has been argued above, the idea of social and economic development was identified with the attainment of the level of modern Western civilization. The idea of Westernization/modernization as the transformation of a traditional society into a modern and rational one was thought to be an intrinsic part of the process of social and economic development. But, on the other hand, development in an underdeveloped country could only be possible through fighting against the encroachment of Western imperialism. What was suggested was a kind of Westernization

⁷ For the statism and economic policies of the early Republican era see, Boratav (1982, pp.165-190).

without being subordinated to the West.

The questions of how Westernism should be understood, how the goal of Westernization should be reconciled with the idea of national independence were among issues that had to be tackled with the leading figures of left-Kemalism. The key figure in these debates was Niyazi Berkes. His articles in *Yön* journal on the idea of Westernization and its relationship with nationalism and the idea of social revolution triggered the debate among the leftist intellectuals of the period.⁸ Berkes, like Avcıoğlu, embraced a very critical attitude towards the history of the Ottoman-Turkish Westernization and the intellectual history of Westernism in the modern Ottoman-Turkish society. Berkes especially put target on the idea of Westernism generated by the *Tanzimat* bureaucrats of the 19th century. This caricatured *Tanzimat* type of Westernism/Westernizer was also identified with imitation, opportunism, and inconsistencies in his writings. Sharing Avcıoğlu's account, Berkes also argued that Westernization evolved into a cosmopolitan and reactionary ideology at the hands of collaborationist *Tanzimat* bureaucrats, making the country a mere satellite of the Western imperialist powers. Westernization was not understood by the *Tanzimat* reformers as an all-encompassing economic and societal development and progress of the country, but mostly as imitations of Western ways in the form of superfluous and cosmetic innovations (Berkes, 1975, pp.178-184, 192-197, 201). Westernization could not be simply taking (or borrowing) some missing institutions or faculties from the West.

Tanzimat Westernism, according to Berkes, represented the first stage of a longer historical tradition, involving also, the Westernism of the Abdülhamid era and the Westernism of the Menderes governments. The issues of development and social progress and the goal of protecting national existence, sovereignty and independence could not be achieved through the policies of this type of Westernist tradition (Berkes, 1975, pp.222, 279-281). In opposition to this tradition, Berkes argued, there was an alternative historical legacy of the intellectual-bureaucratic elite, expanding from the era of the Young Ottoman and the Young Turk oppositions to the Republican period, from the leading figures and organizations of the First and Second Constitutional periods to those of the Kemalist Revolution. For him, they deserved a real respect at least for their critical opposition to the collaborationist, superfluous Westernism of the other tradition. It was basically within the Young Ottoman, Young Turk and Kemalist tradition that the intellectual interest started to focus on the question of how the balance between Western civilization and local-national culture should be set up in order to avoid drawbacks of Westernization process. According to Berkes, this tension represented one of the main issues of the modern Ottoman-Turkish political thought and constituted a great intellectual challenge for most of the late Ottoman and Republican political and intellectual elite.

In the Second Constitutional period, Berkes wrote, there were three schools of thought differentiated in their explanation of the problems of the Turkish transformation and Westernization. These schools of thought according to Berkes, were Westernism, Islamism, and Turkism. Westernists, like Abdullah Cevdet, argued that Western civilization involved not only material achievements, but also a different mode of thinking and a new system of values: "The material achievements of Western civilization were only manifestations of Western ideas and values." So, "without adopting the cultural and intellectual foundations of the West, neither social reform, nor Westernization could occur." But, "the Westernists were, surprisingly, more concerned with the appropriation of the non-material aspects of Western civilization than with acquiring its material aspects. Individual freedom as against suppression of individual by the state or religion, reason as against the domination of custom and superstition, the application of the scientific mind as against ignorance- these were the basic differentials, and the powers enabling the West to make an impact on the East" (Berkes, 1998, p.352). Islamists, on the other

⁸ Berkes's two books (1964; 1965) on Westernism, nationalism, developmentalism and social revolution first appeared in *Yön* in the issues between no.57-69 and between no.98-108 respectively. These two books were edited again by Berkes and the new work was published in one volume and titled this time as *Türk Düşününde Batı Sorunu* (Berkes, 1975).

hand, differed from Westernists in the issue of what to borrow from the West and what to reject. They accepted the superiority of Western civilization in sciences and techniques. Borrowing and imitating material aspects of Western civilization, in this sense, was not a big deal for them: “No Islamist, not even an ordinary citizen, paused before going to a physician trained in Western medicine, but such was the only concession made by the Islamists. The material civilization of the West was still secondary in their discussions; borrowing it continued to be viewed by them as a simple matter that did not involve cultural, social, or religious reforms” (Berkes, 1998, p.353).

Turkists’ approach to the issue of Westernization (best represented in the writings of Ziya Gökalp) was in contrast with Islamist and Westernist approaches. But, Turkism also represented a “synthesis”. The Turkists differ themselves from the Westernists and the Islamists, and they also “borrowed many elements from both” (Berkes, 1998, p.345). Berkes (1998, p.355) argued that “the Turkists were neither anti-West nor pro-West or, to put it another way, they were as pro-Western as any Westernist and as anti-Western as Islamist.”

The Turkists agreed with the rationalist and intellectualist approach of the Westernists. But they also argued that the Westernists unfortunately did not understand what the true nature of the West was. Its true nature rested not in mind or reason or humanity, but in the fact that European civilization as an international community was composed of modern nations, each of which was differentiated from others by their own national cultures. According to Berkes (1998, p.355), the Turkists believed that “the basic reality of modern Western civilization was ... nationalism... This was because in the present world only nations were cultural realities. To join modern civilization, as the Western nations had, was, therefore, a matter of appropriating the international civilization, but not the national cultures of the Western nations”. The Turkists, like Islamists, rejected the idea of imitating the West. But the Islamists missed the point that Turkish society was in a transformation changing itself from an *ümmet* to a *millet*. Berkes wrote that, according to the Turkists, “the religious ideals were weakening because the predominant contemporary type of society was the nation, not the religious community. All modern societies were ruled and motivated by national ideals... Islam would survive insofar as it became a living part of the national culture.” Material elements of the Western civilization could be borrowed, but “the final aim would be to cultivate a national culture that was neither the Şeriat nor the pre-Islamic ethnic culture, nor the culture of the Western nations. Without the cultivation of Turkish culture, there could be no genuine reform and modernization “(Berkes, 1998, p.355).

The distinction between culture and civilization holds a central place in Gökalp’s thought. Culture is the site of nationalism, and is composed of the customs and traditions of a particular nation; it “is unique and *sui generis*.” Civilization, on the other hand, is the site of modernization. Civilization without a cultural foundation, according to this schema, eventually turns into a process of mechanical imitation (Berkes, 1981, p.23). The main question for Gökalp was “how the Turks should adopt Western civilization, and how this effort should be harmonized with the Turks’ two historic traditions, i.e. their Turkish and Islamic backgrounds; or in other words, what the Turks as a nation and Islam as their religion would look like under the conditions of contemporary civilization”.⁹

Although pre-Kemalist heritage of those historical-intellectual figures, such as Namık Kemal, Ziya Gökalp, managed to generate a critical relationship with the idea of Westernization, their understanding of Westernism also had their own limitations and inconsistencies. Their Westernism based on the possibility of the compatibility between

⁹ The modern origins of the strategy of adopting a synthesis, a middle road between Western civilization and domestic cultures can be extended back to the writings of Namık Kemal. In a similar vein, before Gökalp, Namık Kemal also embraced a similar strategy that only the material civilization of Europe should be taken, not its non-material aspects. Berkes argues that it is wrong to portray Namık Kemal as an unconditional Westernist. On the one hand, Kemal appealed to local sources, like Islamic tradition of thought or Ottomanism, and on the other hand, he tried to synthesize the Islamic political concepts with those of the Western political thought, like the doctrines of natural rights and the sovereignty of the people. What he tried to achieve was to reconcile the conflicting demands of Islamism, Ottomanism, and Westernism. See, Berkes (1998, pp.209-218; 1975, pp.206-216).

Western civilization and local cultures (Islamic or national), and assumed a delicate balance between them. But these attempts at constructing such a balance was, as discussed in the previous pages, deprived of any understanding of imperialism, anti-imperialism or any idea of necessity for a rapid economic and social development (Berkes, 1975, pp.240-41). For Berkes, it was the Kemalist Revolution which managed to bring together the Westernist and anti-Westernist (it can be read as anti-imperialist) tendencies in a very delicate balance, with the aim of developing the country along the lines of Western civilization, reaching the stage of the civilized nations without being subordinated to the Western powers. Berkes (1998, pp.464) argues that “Mustafa Kemal’s drive ‘towards the West in spite of the West’ by methods contrary to Western liberalism was merely the logical consequence of his belief that the struggle for national liberation was between advanced nations and nations that allowed themselves to be exploited by their insistence on their medievalism. The West was not a West of simply ‘modern sciences and techniques.’ There were different facets of the West that should be confronted with; and imperialism was one of them. An underdeveloped nation had no other choice but “to strive to make itself equal to the developed nations if it did not want to continue to be exploited by them” (Berkes, 1998, p.463).

The history of Westernization and nationalism before the Kemalist Revolution had its own paradoxes. In the pre-Kemalist era, Berkes (1975, p.258) argued, Westernism without a national awareness tended to turn into collaborationism, and nationalism without a Westernist perspective, on the other hand, into racism and reactionism. He was criticizing the Westernizers of the late Ottoman era for being economically, diplomatically and militarily dependent on the Western powers, or for underestimating or ignoring the imperialist face of the Western civilization. For Berkes, not only the Westernism, but also the nationalism of the pre-Kemalist era was characterized by some negative attributes. The search for national identity had to be complemented with a sincere effort towards an independent and national economic-social development. But, nationalism of the early 20th century evolved into a racism (Turkism) or into reactionism in the form of religious nationalism. Neither Westernists nor nationalists were able to find a delicate balance between Westernism and nationalism, a reasonable method of reconciling them in a progressive way. They were not able to develop a strategy that would solve the problems of development and social progress, on the one hand, and that would fulfill the goal of protecting national existence, sovereignty and independence, on the other.

For Berkes, reactionism (*gericilik*), imperialism and underdevelopment (economic and social deprivation) were the main problems of Turkish society, hindering its progress. It was the amalgamation of an anti-imperialist and nationalist tendency and a Westernist outlook that could find solutions to these problems of the country. But, Turkish nation should jealously protect its independence during its relationship with the West; otherwise Turkish nation would not be able to avoid the imperialist pressure of the West. Turkey could keep its national independence and achieve a social and economic modernization and progress only by challenging the West (Berkes, 1975, p.186-87). But, on the other hand, Westernization and preserving national autonomy and independence were not two different irreconcilable processes, standing against each other; there was a close relationship between them, one could not be achieved without the other (Berkes, 1975, p.251). Berkes’s formulation was simple: a Westernism which was deprived of a real nationalism took the form of national treason; and a nationalism deprived of Westernism took the shape of reactionism (Berkes, 1975, 187-88). The desired reconciliation was achieved through the Kemalist Revolution. The lesson that should be drawn from the success of the Kemalist Revolution, according to Berkes (1975, p.250), was the motto of ‘Westernization despite the West’. Westernization should be approached neither with an admiration for, nor with an enmity toward the Western civilization.

Conclusion

One of the characteristics of the left-Kemalism (and Turkish left in general) of the 1960s was nationalism; and this can be interpreted as a way of reflecting the resentment against

the subordination of the country to the Western imperialist powers. But this resentment was also consisting of the recognition of, if not an admiration towards, the material and spiritual achievements of the Western civilization. After all, it was the level of the Western achievements that should be caught up with. The attainment of this level could only be achieved through the secularization of all levels of social life, rapid social and economic development and social justice. But, in the age of imperialism, this aim, social and economic development and progress, could only be achieved by adhering to national independence. The success of the path of development and progress in Turkey was depending on Turkey's ability to break its ties of dependency on Western imperialism. What was needed was an independent and national strategy that would underline the distinctiveness of the Turkish context on the one hand, and elevate Turkey to the development level of contemporary civilization, on the other. The question was to reconcile the particularity of the national context, the inner domain, with the universal criteria of development and progress, the outer domain. That is to say, the issue was to build up a delicate balance between the national difference (and autonomy) and the standards of contemporary civilization (its institutions, norms and technology).

References

- Atılğan, G. (2002). *Kemalizm ile Marksizm arasında geleneksel aydınlar: Yön-Devrim hareketi*. İstanbul: TÜSTAV.
- Avcıoğlu, D. (1969). *Türkiye'nin düzeni: Dün-bugün-yarın*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Avcıoğlu, D. (1985). *Mili Kurtuluş tarihi, Üçüncü kitap*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aydinoğlu, E. (1992). *Türk solu (1960-1971): Eleştirel bir tarih denemesi*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Berkes, N. (1964). *İki yüzyıldır neden bocalıyoruz?* İstanbul: Yön Yayınları.
- Berkes, N. (1965). *Batıcılık, ulusçuluk ve toplumsal devrimler*. İstanbul: Yön Yayınları.
- Berkes, N. (1975). *Türk düşününde batı sorunu*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Berkes, N. (1981). *Turkish nationalism and Western civilization: Selected essays of Ziya Gökalp*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Berkes, N. (1998). *The development of secularism in Turkey*. London: Hurst & Company.
- Boratav, K. (1982). *Türkiye'de devletçilik*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Gülalp, H. (1994). Capitalism and the modern nation-state: Rethinking the creation of the Turkish Republic. *Journal of Historical Sociology*, 7(2), 155-176.
- Hershtag, Z. Y. (1988). *The contemporary Turkish economy*. London and New York: Routledge.
- Landau, J. M. (1974). *Radical politics in Turkey*. Leiden: E.J.Brill.
- Lipovsky, I. (1992). *The socialist movement in Turkey 1960-1980*. Leiden: E.J.Brill.
- Özdemir, H. (1986). *Kalkınmada bir strateji arayışı: Yön hareketi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özdemir, H. (2000). *Doğan Avcıoğlu: Bir Jön Türk'ün ardından*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Pamuk, Ş. (1987). *The Ottoman Empire and European capitalism, 1820-1913*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Statement on economic development in Turkey. (1963). *Middle Eastern Affairs*, 14,(3), 75-78. Yön bildirisi. (1961). *Yön*, 1.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Fine-dining Restoranlarda Müşteri Memnuniyetini Etkileyen

Unsurların Belirlenmesi: Netnografik Bir Araştırma

Determining the Factors Affecting Customer Satisfaction in Fine-dining Restaurants: A Netnographic Research

Dr. Öğr. Üyesi Gizem KANDEMİR ALTUNEL ¹, Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÇİFÇİ ²

Öz

Fine-dining restoran anlayışının dünya genelinde yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte bu alan turizm yazınında daha fazla ilgi görmeye başlamıştır. Ancak, restoran işletmeleri ile ilgili müşteri memnuniyetini belirleyici unsurları ortaya koyan çalışmaların yoğunluğuna kıyasla fine-dining restoranlıklarına yönelik henüz yeterli araştırma yapılmamıştır. Bu araştırmanın amacı, fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini etkileyen unsurların belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda, Türkiye'nin en çok ziyaretçi alan üç ilinde (Antalya, İstanbul, Muğla) faaliyet gösteren fine-dining restoranların Tripadvisor yorumları incelenmiştir. Araştırmada yöntem olarak netnografi yaklaşımı tercih edilmiş ve çevrimiçi yorumlar içerik analizine tabi tutulmuştur. Keşfedici nitelik taşıyan bu araştırmada incelenen 193 adet olumlu müşteri yorumu sonucunda seçici kodlama yöntemi ile 579 adet ifade belirlenmiştir. Netnografik yaklaşım yardımıyla analize tabi tutulan yorumlar neticesinde, fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini etkileyen unsurlar birbirleriyle ilişkili dört ana kategoride toplanmıştır; yiyecek-içecek özellikleri, atmosfer, hizmet personeli ve fiyat-kalite uyumu. Araştırmada ayrıca fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini etkileyen en önemli unsur yiyecek-içecek özellikleri olarak ön plana çıkmıştır. Her ana boyut kendi içerisinde müşteri memnuniyetini belirleyen etkenlerle açıklanmıştır. Fine-dining restoranlarında müşteri memnuniyetini etkileyen birbiriyle ilişkili birden çok stratejik faktör incelenmiş ve önemli bazı yönetsel ve araştırma sonuçları vurgulanmıştır. Gerçekleştirilen bu araştırma fine-dining restoran müşterilerinin memnuniyetini etkileyen unsurları ortaya koymaktadır. Bununla birlikte fine-dining restoranların rakiplerine göre güçlü, zayıf yönlerini ve konumlarını belirleyebilmesine imkân sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fine-dining restoran, müşteri memnuniyeti, netnografik yaklaşım

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Recently, there has been more interest in the fine-dining restaurant concept in the tourism literature with the spread of the fine-dining restaurant concept worldwide. Although previous studies have indicated the determinants of customer satisfaction in restaurants, researchers have not treated fine-dining restaurants in much detail. The present study aimed to explore the determinants of customer satisfaction in fine-dining restaurants. In this study, Tripadvisor reviews of the fine-dining restaurants in Turkey's most visited three provinces (Antalya, Istanbul, Mugla) were examined with a netnographic approach. The reviews were analyzed with content analysis. As a result of the examined 193 positive customer reviews, 579 expressions were determined with the selective coding method. The findings show that the factors affecting customer satisfaction in fine-dining restaurants were shaped around four main categories; food and beverage characteristics, atmosphere, service personnel, and price-quality match. In addition, the study demonstrated that the food and beverage characteristics came to the fore as the most critical factor affecting customer satisfaction in fine-dining restaurants. Dimensions are explained with the factors that influence customer satisfaction. Some important managerial and research implications were emphasized

¹İstanbul Galata Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, kandedirgizem@gmail.com

²İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ibrahim.cifci@istanbul.edu.tr

Atf için (to cite): Kandemir Altunel, G., & Çifçi, İ. (2021). Fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini etkileyen unsurların belirlenmesi: Netnografik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1523-1537.

by examining multiple interrelated strategic factors affecting customer satisfaction in fine-dining restaurants. The study's findings can contribute to a better understanding of factors affecting customer satisfaction in fine-dining restaurants. Also, the data provides further practical information for fine-dining restaurants to determine their strengths, weaknesses and compares themselves to their competitors.

Keywords: Fine-dining restaurant, customer satisfaction, netnographic approach

Paper Type: Research

Giriş

Küresel dünyada hizmet işletmeleri varlıklarını sürdürebilmek adına birçok stratejik faaliyetlerde bulunmakla birlikte farkındalık yaratmak adına da müşteri odaklı hareket ederek ağır rekabet şartlarıyla baş etmeye çalışmaktadır. Günümüz rekabetçi pazarında hizmet işletmeciliği yapan restoran işletmelerinin değişik pazarlama uygulamalarıyla müşterilerine ulaşabilme imkânı olduğu gibi müşterilerin de çok sayıda restoran seçeneği mevcuttur. Bu ağır rekabet ortamında restoran işletmelerinin ayakta kalabilmek için güçlü bir müşteri odaklı oryantasyon uygulaması ve müşterilerinin ihtiyaçlarını rakiplerinden daha etkili bir şekilde karşılaması gerekmektedir (Iglesias ve Yague, 2004). Bu sayede yüksek müşteri memnuniyeti sağlanabilir ve işletmeye bu memnuniyet yeniden satın alma, pozitif düşüncelerin diğer insanlara yayılması gibi birçok davranışsal niyet sonucu getirisi sağlayabilir (Ryu ve Han, 2010).

Kaliteli yemek kavramı küresel pazarda önemli ölçüde değişmiştir. Daha önceleri geleneksel olarak Fransız mutfağı ile ilişkilendirilen kaliteli yemek anlayışı, İspanyol yemek devrimi olarak kabul edilen moleküler gastronomi ile beraber yön değiştirmiştir. Dahası, son yıllarda geleneksel olmayan yemek şehirleri olarak tanımlanabilecek birçok yeni olgu da ortaya çıkmıştır (Harrington vd., 2012). Bu durum fine-dining restoranlara olan ilgiyi de beraberinde getirmiştir.

Fine-dining restoran gastronomi sözlüğünde şu şekilde tanımlanmaktadır: “*Yüksek gelirli kişilere hitap eden ve müşterilere birinci sınıf hizmetin verildiği restoranlardır*” (Akyüz, 2020, s. 198). Bu bağlamda birinci sınıf bir restoran olma özelliğine sahip olsa da hitap ettiği müşteri grubu bakımından tam olarak klasik birinci sınıf restoranlardan ayrılmaktadır. Akoğlu ve Öztürk (2018), fine-dining restoranlara yönelik konseptin Türkiye’de henüz doğru işlemediğini, mevcut fine-dining restoranlarının ise ürün tedarikinde ve fiyatlama politikalarındaki başarısızlıklar nedeniyle sürdürülebilir olmadıklarını belirtmiştir. Fine-dining restoran yöneticilerinin müşteri beklentilerine yönelik olarak ürün ve hizmet özelliklerini entegre ederek rekabet avantajı elde edebilmeleri için müşteri memnuniyetini etkileyen unsurları anlamaları bu bağlamda önem arz etmektedir. Literatürde birinci sınıf restoranlarda (Ör., Iglesias ve Yague, 2004; Andaleeb ve Conway, 2006; Gupta vd., 2007; Namking ve Jang, 2008; Pohl vd., 2009; Obonyo vd., 2014; Riberio ve Prayag, 2019) ve fine dining restoranlarda müşteri memnuniyetini etkileyen unsurlar üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar mevcuttur (Ör., Arora ve Singer, 2006; Harr, 2008). Diğer yandan geleneksel olarak restoran işletmelerinde müşteri memnuniyeti konusu SERVQUAL ölçeği ile yaygın olarak da ele alınmıştır (Bojanic ve Rosen, 1994; Heung vd., 2000; Qin ve Prybutok, 2009; Daniel ve Berinyuy, 2010; Almohaimmed, 2017). Ancak, finin-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini etkileyen temel boyutların neler olduğunu açıklayan geniş kapsamlı kalitatif bir araştırmanın hâlâ literatürde eksik olması tam olarak bu araştırmanın, yazarlar tarafından ele alınmasındaki temel motivasyonu meydana getirmektedir.

Fine-dining restoranlarda müşterilerin memnuniyetini etkilemede hangi unsurların en önemli etkiye sahip olduğunu anlamak, hedeflenen müşterilerin ihtiyaçlarını daha iyi karşılayan ürünleri ve hizmetleri etkili bir şekilde sunmak için bu konseptin henüz geliştiği destinasyonlarda önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmanın ortaya koyduğu bulgular ile hem daha önce SERVQUAL ölçeği ile araştırılan müşteri memnuniyeti konusuna

nitel bir yaklaşım olan netnografi yöntemi uygulanarak literatüre katkı sağlanacak, hem de fine-dining konusu üzerine yapılan araştırmaların kısıtlı olduğu restorancılık alanında memnuniyet unsurlarının keşfi ile ürün ve hizmetlerin daha etkin sunulması noktasında hizmet sağlayıcılarına yol gösterecektir. Bu nedenle bu araştırma fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini etkileyen unsurları farklı kategoriler altında ortaya koymaktadır.

1. Fine-Dining Restoranlar

Fine-dining restoranlar lüks bir atmosfere ve iyi eğitilmiş çalışanlar tarafından sağlanan yüksek kaliteli hizmete sahip restoranlardır (Tsauro ve Yen, 2019). Fine-dining restoranlarının hizmet özellikleri daha profesyonel ve üst düzeydir (Ha ve Jang, 2013). Görece karmaşık hizmet kalemleri veya prosedürleri yelpazesini içeren kapsamlı yemek hizmeti portföylerine sahip olan fine-dining restoranlar müşterilerin nispeten yüksek fiyatlar ödediği zarif ve hatta lüks bir atmosfere sahiptir (Hwang ve Ok, 2013; Jeong ve Jang, 2015).

Fine-dining restoranların kuruluşu Fransa'daki mutfığa olan ilginin artması ile beraber 1765 yılında Bouglanger adlı bir Fransız tarafından Paris'te açılan restoran ile ilişkilendirilmektedir. Daha sonra Paris'te açılan La Grande Taverne de Londres ile beraber iyi bir restoranda hangi yemeklerin nasıl sunulacağına dair açılımlar gerçekleşirken aynı zamanda restorancılıkta şarabın önemi de vurgulanmıştır (Blau, 2015). "Grand Cuisine", "Haute Cuisine" ve "Nouvelle Cuisine" olarak üç farklı süreçte incelenen fine-dining restoranlarının gelişimi, "Nouvelle Cuisine" olarak adlandırılan yenilikçi mutfak akımıyla beraber bütün dünyaya yayılmıştır. Fakat, konsepti gereği taze ve iyi malzemelerin kullanılması, sunum için yeni teknolojilerin kullanılması, usta şeflere ihtiyaç duyulması gibi nedenlerle yaygınlaşması oldukça fazla zaman almıştır (Radjenović, 2014).

Fine-dining restoranlarda verilen hizmetin en az yemek kadar önemli bir yere sahip olduğu ve buna bağlı olarak da yüksek gelirli müşteriler tarafından sosyal değer sağlama ve kaliteli hizmet vermesi sebepleri ile tercih edildikleri bilinmektedir (Eliwa, 2006). Fine-dining restoranların olağanüstü standartlara, ambiyansa ve işletim prosedürlerine sahip olması beklenmektedir (Parpal, 2014). Son yıllarda araştırmacılar modern yiyecek-içecek endüstrisi pazarında başarı için çok önemli bir stratejinin, memnun ve sadık müşterilerden oluşan bir temel oluşturulması ve sürdürülmesi olduğunu savunmaktadır (Kandampully ve Zhang, 2015; Sukhu vd., 2017). Bu argümana yanıt olarak müşteri memnuniyetini sağlamak için restoranların müşteri beklentilerini aşması ve yüksek kaliteli hizmetler sunması gerektiği belirtilmektedir (Back, 2012; Barnes vd., 2016).

Fine-dining restoranlarında hedef grup genellikle lüks pazardır ve müşteriler sadece hizmet için değil aynı zamanda hizmet ile yakından ilişkili prestij, lüks ve statü gibi unsurlar için bu restoranları ziyaret etmektedir (Chon, 1990). Bu durum fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini oluşturan unsurların tespit edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Sulek ve Hensley (2004), bir restoranın çeşitli özelliklerinin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini araştırdığını ve yemek kalitesi, yemek ortamı ve oturma düzeni adaleti gibi bazı önemli kavramların müşteri memnuniyetini etkileyen önemli unsurlar olduğunu belirtmiştir. Okada ve Hoch'un (2004) çalışması ambiyans, hızlı ve kibar hizmet ve lezzetli yemekler ile müşteri memnuniyetinin sağlandığını ortaya koymaktadır. Liu ve Jang (2009), Amerikalı müşterilerin memnuniyet düzeyini etkileyen Çin restoranlarının özelliklerini çevre ve gıda sanitasyonu, yemek tadı ve hizmet güvenilirliği olarak ifade etmiştir. Mathe-Soulek vd. (2015) hazır yemek restoranlarının hizmet özelliklerinin önemini incelemiş ve tat, sıcaklık ve doğruluğu temel faktörler olarak, samimiyeti ise performans faktörü olarak müşteri memnuniyetini arttıran etkenler olarak belirtmiştir.

Görüldüğü gibi daha önce yapılan araştırmaların sonuçları fine-dining restoranlar üzerine yoğunlaşmalar da genel itibarı ile restoranlarda müşterilerin memnuniyetini sağlayan unsurlar üzerine odaklanmıştır. Ancak müşterilerin restoran hizmetlerine yönelik beklentileri restoranın türüne bağlı olduğundan özellikle son yıllarda yapılan araştırmalar daha fazla dikkat

çekmeye başlamıştır; çünkü müşterilerin restoran hizmetlerine yönelik beklentileri restoranın türüne bağlıdır (Kim ve Moon, 2009). Restoran özellikleri ile tüketici satın alma davranışları veya restoran memnuniyeti arasındaki ilişki genel müşteri deneyimi ve nihayetinde restoran başarısıyla ilgilidir (Tsaur ve Yen, 2019).

2. Müşteri Memnuniyeti

Müşteri memnuniyeti kavramı “ürün veya hizmetin performansının, kalitesinin veya tüketici tarafından algılanan diğer sonuçlarının bir değerlendirme standardı ile karşılaştırılması” olarak da karşımıza çıkmaktadır (Westbrook ve Oliver, 1991). Başka bir ifadeyle; “müşterinin algıları ile ürünün nesnel özellikleri arasındaki belirli ilişkilere dayanan, müşterinin tüketim deneyimine ilişkin öznel değerlendirmesi” olarak da tanımlanabilir (Pizam vd., 2016). Zeithami vd. (1996) tarafından şirketlerin başarısını sürdürülebilir kılmak için önemi bir kavram olarak değerlendirilen müşteri memnuniyeti kavramından söz edebilmek için, şirketlerin ürettiği performansın müşteri beklentilerini aşması gerekliliği vurgulanmıştır (Zeithami vd., 1996). Müşteri memnuniyeti, müşterinin ihtiyaçlarını karşılamanın bir göstergesi olarak karşımıza çıkarken, tekrar satın alma davranışı oluşturması ve referans olma niyetini de beraberinde getirdiği için, tatmin edici bir restoran deneyimi için gerekli unsurlar arasında görülmektedir (Alegre ve Garau, 2010; Prayag vd., 2017).

Fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyeti unsurlarını belirleyebilmek son yıllarda araştırmacıların dikkatini çekmeye başlamıştır. Örneğin, Namkung ve Jang (2008) bir fine-dining restoranda müşteri memnuniyetini etkileyecek üç temel özelliği yemek kalitesi, hizmet ve atmosfer olarak açıklamaktadır. Golani vd. (2017) fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini etkileyen unsurları genel imaj, menü çeşitliliği, servis personelinin cana yakınlığı ve kaliteye ilişkin algı olarak ifade etmişlerdir.

Mevcut araştırma ise, Türkiye’de fine-dining restoran müşterilerinin memnuniyetini etkileyen unsurları belirlemek ve durumun iyileştirilmesinde restoran yöneticilerine yol göstermek adına önem taşımaktadır. Araştırma, fine-dining restoranlarda bir ürün veya hizmetin hangi faktörlerinin bir müşteri tarafından en önemli olarak kabul edildiğinin analiz edilmesine imkân sağlarken, fine-dining restoranların rakiplerine göre güçlü ve zayıf yönlerini ve konumlarını belirleyebilmesine, kaybettikleri müşterilerini geri kazanmalarına ve büyüme için yeni fırsatlar belirlemelerine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

3. Yöntem

Bu çalışmada çevrimiçi seyahat formu olarak değerlendirilen TripAdvisor üzerinden alınan yorumlar netnografi analiz tekniği ile incelenmiştir (Kozinets, 2002). TripAdvisor gibi sosyal medya siteleri, restoran müşterilerine deneyimlerini paylaşma ve memnuniyet ve memnuniyetsizliklerini kaydetme fırsatı sunan kullanıcı tarafından oluşturulan içerik yayınlarına izin vermesiyle araştırma alanı olarak seçilmiştir (Litvin ve Goldsmith, 2008). Diğer yandan, netnografi yöntemi turist deneyimlerini ve çevrimiçi paylaşılan duyguları araştırmanın en iyi yöntemi olarak nitelendirilmekte (Rageh vd., 2013) ve “*Bilgisayar aracılı iletişim yoluyla ortaya çıkan kültürleri ve toplulukları incelemek için etnografik araştırma tekniklerini uyarlayan yeni nitel araştırma metodolojisi*” olarak tanımlanmaktadır (Kozinets 2002, s.62). Ancak, farklı araştırma alanları için popüleritesindeki artışa rağmen, turizm araştırmalarında kullanımı hala pek yaygın değildir (Tavakoli ve Wijesinghe, 2019). Bu çalışmada netnografi yönteminin kullanılması ayrıca araştırmanın orijinalliğine katkı sağlamıştır.

Yenilikçi bir araştırma metodolojisi olarak nitelendirilen netnografi yöntemi çevrimiçi topluluklarda nitel araştırma yöntemlerinden biri olan etnografinin uygulanmasıdır (Kozinets, 2002). Netnografi sayesinde gerçek dünyada araştırılamayacak olan gruplara ya da kişilere ulaşılabilir ve bu kişiler üzerinden mümkün olandan daha fazla veri toplayarak araştırmalar yapabilmek mümkündür. Çevrimiçi etkileşim alanının insanların gündelik hayatlarının doğal bir uzantısı olarak kabul edildiği netnografi, teknolojik gelişmelere bağlı olarak anında arşivlenen

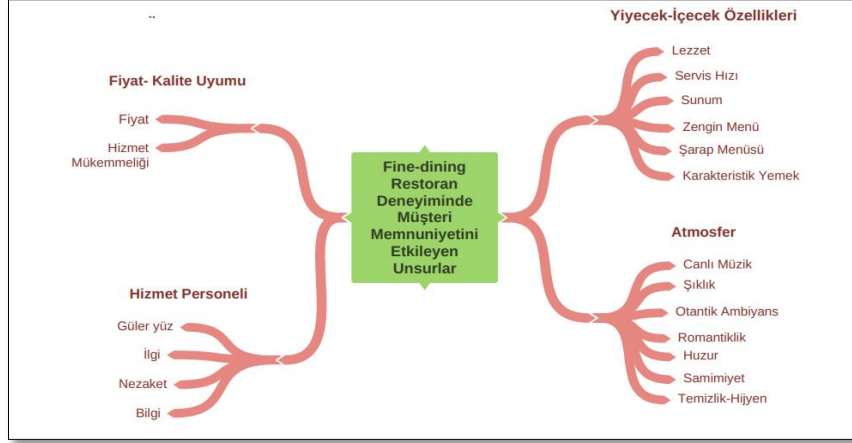
iletişimler, geniş kamusal erişim imkânı ve kimliksizlikten kaynaklanan fırsat ve meydan okumaları gerçekçi kılan bir analiz imkânı sunmaktadır (Varnalı, 2019). Netnografi internette mevcut olan veriyi kullanarak *gözleme dayalı netnografi* ya da bu verileri kullanırken belirli bir süre bu topluluklardaki gruplarla araştırmacının etkileşime girmesiyle *katılımcı netnografi* şeklinde gerçekleştirilebilmektedir (Karakaya, 2019). Netnografinin uygulanabilmesi için odaklanmış araştırma sorularının olması, trafiğin yüksek olduğu gönderilerin olması, daha tanımlayıcı ve aydınlatıcı zengin verilerin ulaşılabilir olması ve araştırma sorularının gerektirdiği türde etkileşimin olması gereken bir ortam gerekmektedir (Rageh ve Melewar, 2013). Bu çalışmada bu nedenle kullanıcılar tarafından oluşturulan içerikler temelinde şekillenen bir paylaşım platformu olan TripAdvisor üzerinden *gözleme dayalı netnografi* yaklaşımı esas alınmıştır.

Netnografi, 5 aşamalı bir araştırma yöntemidir. *İlk aşama* giriş ve araştırmanın planlaması aşaması olarak kabul edilir. Netnografik bir araştırmanın güvenilirliği için fazla sayıda paylaşım yapılan, çok sayıda üyeye sahip olan ve güçlü bir ortak payda etrafında toplanmış toplulukların seçilmesi büyük önem taşımaktadır (Varnalı, 2019). Araştırmanın ilk aşamasında bu güvenilirliği sağlamak için 49 pazarda ve 28 dilde hizmet veren bir seyahat rehberliği şirketi olan TripAdvisor kullanıcı yorumları seçilmiştir (Tripadvisor, 2020). Araştırmanın *ikinci aşaması* veri toplama ve kategorize etme aşamasıdır (Varnalı, 2019) ve TripAdvisor üzerinden çevrimiçi olarak yapılan yorumlar seçilerek, araştırmacının çalışma evrenindeki hangi ögenin evreni en iyi temsil edeceği ve faydalı olacağı kanısıyla seçim yaptığı, amaçlı örnekleme kullanılmıştır (Türnüklü, 2000). 2020 yılı Covid-19 süreci dolayısıyla kapsam dışı bırakılarak, son beş yıl içerisinde en çok ziyaretçi alan Antalya, İstanbul ve Muğla'da (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2017; Turizm Bakanlığı, 2020) faaliyet gösteren ve TripAdvisor'da en çok yorum alan 3 adet fine-dining restoranların yorumları baz alınmıştır. *Üçüncü aşama* araştırma verilerinin analizi şeklindedir ve bu aşama nitel verilerin tekrarlamalı bir yorum sürecinden geçirilerek analiz edilmesi, kodlanması, karşılaştırılması, sınıflandırılması ve anlamlandırılması şeklinde gerçekleştirilmektedir. Toplamda 193 adet olumlu yorum üzerinden kodlama süreci gerçekleştirilmiştir. Veri analizinin başlangıcında öncelikli olarak yorumlar yazarlar tarafından okunarak (Braun ve Clarke, 2006) seçici kodlama yapılmıştır. Yazarlar tarafından bağımsız olarak yapılan kodlama sürecinde çevrimiçi yorumlar arasında müşteri memnuniyetine yönelik ifadelerle odaklanılmıştır. Toplamda 579 adet ifade yazarlar tarafından belirlenmiştir. Ardından birbiri ile ilişkili olan kodlar kategoriler altında birleştirilmiş ve temel kategoriler altında alt kategoriler olacak şekilde yazarlar tarafından sınıflandırılmıştır (Patton, 2002; Creswell, 2007). *Dördüncü aşama*, araştırma etiğinin sağlanması aşamasıdır. *Gözleme dayalı netnografi* kullanılan araştırmada etik ilkelere özellikle dikkat edilmiştir. Veriler arasından araştırmaya dâhil edilenleri oluşturan kişilerin kimliklerinin gizli tutulması amacıyla bu kişilere kod adlar verilip, bulgular bölümüne bu kod adlar altında orijinal kullanıcı yorumları yansıtılarak araştırma etiği sağlanmıştır. Araştırmanın etiğinin sağlanması güvenilirliğini arttırmak amacı ile veriler iki yazar tarafından ayrı ayrı kodlanmış ve sonrasında iki analiz karşılaştırılmış, fikir birliği sağlanmıştır. *Beşinci* ve son aşama üye kontrolleri aşamasıdır ancak grubun sosyal yapısı, içerik üretme kapasitesi ve genişliği düşünüldükçe ulaşılabilen birkaç üyeye danışılarak alınan cevaplar yanıltıcı olabilir bu nedenle eğer üyelere ulaşılacaksa da bu sadece kontrol amaçlı olmalıdır. Netnografi kapsamlı bir içerik ve bu içeriğin analizi ile gerçekleştirilirse güvenilirliği sağlayabilecektir (Varnalı, 2019). Son olarak, yazarlar tarafından belirlenen ana boyutlar, nitel araştırma ve içerik analizi yöntemi konusunda geniş bilgi sahibi bir akademisyen tarafından incelenmiştir. İncelemeyi yapan akademisyen turizm alanında profesör ve netnografi yöntemi üzerine birçok uluslararası alanda yayına sahiptir. Böylelikle araştırma bulgularının güvenilirliği artmıştır (Sikolia vd., 2013). Diğer yandan incelenen bazı yorumlar bulgular kısmında paylaşılarak sonuçların güvenilirliğine ve geçerliliğine de katkıda bulunulmuştur (Elo ve Kyngäs, 2008).

4. Bulgular

Fine-dining restoran deneyiminde müşteri memnuniyetini etkileyen faktörler ile alakalı elde edilen bulgular, yiyecek-içecek özellikleri (%42,2), atmosfer (%30,9), hizmet personeli (%16,4) ve fiyat- kalite uyumu (10,5) olmak üzere 4 ana boyut altında sınıflandırılmıştır.

Şekil 1. Fine-dining restoran deneyiminde müşteri memnuniyetini etkileyen unsurlar

İncelenen yorumlar neticesinde oluşturulan kategoriler ve tekrar etme sıklıkları aşağıdaki Tablo 1’de belirtilmektedir.

Tablo 1. Sıklık dökümü

Kategoriler	Sıklık	%
Yiyecek-İçecek Özellikleri	244	42,2
Lezzet	112	19,3
Servis Hızı	58	10
Sunum	26	4,5
Zengin Menü	24	4,1
Şarap Menüsü	14	2,5
Karakteristik Yemek	10	1,8
Atmosfer	179	30,9
Canlı Müzik	45	7,8
Şıklık	44	7,6
Otantik Ambiyans	33	5,7
Romantiklik	26	4,5
Huzur	12	2
Samimiyet	11	1,9
Temizlik-Hijyen	8	1,4
Hizmet Personeli	95	16,4
Güler yüz	44	7,6
İlgi	33	5,8
Nezaket	9	1,5
Bilgi	9	1,5
Fiyat- Kalite Uyumu	61	10,5
Fiyat	37	6,4
Hizmet Mükemmeliği	24	4,1
Toplam	579	100

4.1. Yiyecek-İçecek Özellikleri

Fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyeti ile ilgili en çok vurgulanan unsur (%42,2) yiyecek-içecek ile ilgili unsurlar olmuştur. Müşteriler yemeğin lezzeti ile alakalı “...mükemmel lezzetlerin tadını çıkarın....” (Y10), “... Lezzette sınırları olmayan bir mekân...”

(Y11), “... lezzetli yemek için eşsiz bir mekan” (Y41), “...lezzetli yemekleri ile gönümüzü fethetti...”(Y58), “...lezzeti ile baş tacı bir mekân ...”(Y132), “...lezzetli yemeklerle karşılaştık”(Y186) gibi ifadelerle memnuniyetlerini belirtmiştir. Harrington vd. (2012) restoranlarda unutulmaz deneyim unsurlarını araştırdıkları çalışmalarında lezzetli yiyeceğin yeni bir müşteri bulunmasına ve tekrarlanan müşterilerin elde tutulmasına imkân tanıyan en önemli unsur olduklarını belirtmişlerdir. Benzer şekilde, Obonyo vd. (2014) yemeğin lezzeti ve özgünlüğünün restoran deneyiminde memnuniyetin önemli bir parçası olduğunu ifade etmiştir. Başka bir araştırmada ise, bir fine-dining restoranında müşteri izlenimini etkileyecek üç temel unsurdan ilkinin yemek deneyimi olduğunu belirtmiştir.

Servisin hızlı gerçekleşmesi (%10) diğer bir memnuniyet unsuru iken “...servis süper ötesi hızlı idi...” (Y113), “...servis hızı harika...”(Y139), sunum (%4,5), zengin menü (%4,1), şarap menüsü (%2,5) ve değişik-karakteristik yemeklerin varlığı (%1,8) da müşteri memnuniyetini etkileyen unsurlar arasındadır. Müşteriler bu unsurlarla alakalı memnuniyetlerini şu şekilde ifade etmişlerdir: “...sunum olarak çok özenilmişti...” (Y191), “...sunumda oldukça özenen bir mekân...”(Y122), “...menü listesi uzun ve oldukça fazla...”(Y81), “...menü farklı lezzetlerden oluşuyor...”(Y112), “...ilginç şarap menüsü...”(Y160), “...şarap listesi oldukça zengin tatmin edici boyutta...”(Y83), “...yemeklerin her biri karakteristik...”(Y7), “...oldukça ilgi çekici yemekler mevcut...”(Y134). Restoranlarda gerçekleştirilen servisin hızı daha önceki çalışmalarda da sıklıkla vurgulanırken (Yüksel ve Yüksel, 2003; Namkung ve Jang, 2008; Golani vd., 2017), sunum, zengin menü ve karakteristik yemekler yiyecek içecek ile ilgili belirtilen unsurlar, araştırmamızla ortaya konulmaktadır. Bir diğer unsur olan şarap menüsü tıpkı Cassar vd. (2020) tarafından gerçekleştirilen araştırmada olduğu gibi fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini arttıran temel unsurlar arasında yer almıştır.

4.2. Atmosfer

Fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini oluşturan unsurlarda yiyecek-içecek ile ilgili yorumlardan sonra en çok vurgulanan unsur atmosfer (%30,9) olmuştur. Hizmet atmosferi müşteri ve hizmet personeli arasındaki etkileşim için tüm kontrol edilebilir fiziksel faktörler olarak tanımlanmaktadır (Bitner, 1992, s. 65). İncelenen yorumlarda canlı müzik memnuniyeti etkileyen ortam unsurlarının başında gelmektedir. “... Piyanonun eşlik ettiği akşam yemekleri muhteşem...”(Y117), “...canlı müziği ile çok çok özel...”(Y21), “...yemeğinizi yerken bir yandan piyano dinleyebileceğiniz eşsiz mekân...”(Y90). Magnini ve Thelen (2008) yapmış oldukları araştırmada müziğin bir tüketicinin bir ortamın dekoruna ilişkin algılarını etkileyebileceğini belirtmişlerdir. Bekar ve Bekar (2020) fine-dining restoran işletmelerinde canlı müzik etkisini araştırdıkları çalışmalarında “fine-dining restoran işletmelerinde canlı müzik uygulamasının müşteri memnuniyeti, işletmede kalma süresi, tekrar ziyaret etme niyeti ve satın alma miktarı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu” belirtmişlerdir. Müşteri memnuniyetini etkileyen diğer atmosferik unsurlar ise şıklık, otantik ambiyans, romantiklik, huzur, samimiyet ve temizlik-hijyen olarak belirlenmiştir. Bu unsurlara ait müşteri ifadelerinin bazı öne çıkan örnekleri aşağıdaki gibidir:

“... şık bir dekorasyonla birleştirilerek çok güzel bir restoran ortaya çıkmış...”(186), “... güzel ve şık bir mekan...”(Y49), “...ambiyansı çok şık...”(Y87).

“...otantik dekorasyonu ile ilk dakikadan itibaren iyi bir izlenim bırakıyor...”(Y1), “...otantik ambiyansı ile büyümlü atmosfer...” (Y57), “...otantik dokusu enfes...” (Y119).

“... romantik bir akşam yemeği yiyebileceğiniz restoran...”(Y20), “...romantik bir yemek için ambiyans harika...” (Y89), “...özellikle romantik bir ortam arayanlar için çok iyi bir restoran...” (Y14).

“...çok sakın, huzurlu bir ortamdı...” (Y150), “...sakın ve uzun oturmak için ideal...”(Y46), “...sakın ve huzurlu ortamı ile çok güzel bir akşam geçirdim...”(Y127).

“...keyifli, samimi bir ambiyans yakalayabileceğiniz bir mekan...” (Y78), “...ortamın samimi ve neşeli bir havası vardı...”(Y148).

“... temiz bir mutfak ekibinin ellerinden yediğimiz harika yemek...”(Y191).

Pohl vd. (2009) bazı durumlarda atmosferin ve ambiyansın algılanan önemi, tüketicinin bir restorana yönelik değerlendirmesinin sembolik yapısında yiyeceğe verilen önemden ağır bastığını belirtmişlerdir. Araştırmamızda yiyecek-içecek ile ilgili unsurlar müşteri memnuniyetini etkileyen en önemli unsur olarak çıksa da restoran atmosferi ile ilgili unsurlar benzer nitelikte müşteri memnuniyetini etkileyen temel unsurlar arasında yer almıştır. Benzer şekilde, Cao vd. (2019) fiziksel çevre ve atmosfer gibi önemli restoran özelliklerinin algılanan değerlere daha bütünsel olarak odaklanmış ve bir yansıtıcı olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ribeiro ve Prayag (2019) ise araştırmamızın sonucuna paralel olarak restoran atmosferinin müşteride olumlu duygular geliştirdiğini belirtmiştir. Bütün bu araştırmalardan farklı olarak araştırmamızda atmosfer unsurları detaylı bir biçimde ele alınarak müşteri memnuniyetini etkileyen atmosfer odaklı unsurlarının canlı müzik, şıklık, otantik ambiyans, romantiklik, huzur, samimiyet ve temizlik/hijyen gibi unsurlarla ifade edilmektedir.

4.3. Hizmet Personeli

Fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini etkileyen bir diğer unsur ise hizmet personelinin güler yüzü (%7,6), ilgisi (%5,8), nezaketi (%1,5) ve bilgisi (%1,5)'dir. Gunaratne vd. (2012) fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetinin, etkileyen unsurlar arasında çalışanları en etkili faktör olarak belirtmişlerdir. Chandralal vd. (2015) yapmış oldukları çalışmada restoran çalışanlarını müşterileri için unutulmaz deneyim unsurlarından biri olarak belirtmişlerdir. Yine, Türkiye’de yapılan bir araştırma sonuçlarına göre hizmet personeli restoran işletmelerinde müşteri memnuniyetini etkileyen en önemli atmosferik unsurlar arasında yer almıştır (Fidan ve Artuğer, 2018). Bu araştırmada ise, hizmet personelinin özellikleri müşteri memnuniyetinin temel unsurları arasında yer almıştır. Araştırmanın bu sonucu daha önceki araştırmaların sonuçlarını destekler niteliktedir ve hizmet personelinin özelliklerini de ortaya koyarak detaylandırmaktadır. Bu unsurlara ait müşteri ifadeleri aşağıdaki gibidir.

“... personel çok cana yakın ve güler yüzlü...”(Y188), “...çalışan kişiler oldukça güler yüzlü...”(Y16), “...Tüm çalışanlar candan ve güler yüzlü...”(Y163).

“... servis personelleri çok ilgiliydi...” (Y37), “...çalışanların ilgisi muhteşem ötesi...”(Y136), “...garsonların ve çalışanların karşılamadan yemek sunumuna kadar ilgisine söylenecek söz yok...”(Y55), “...garsonların karşılaması ve gösterilen ilginin takdir edilmesi gerekir...”(Y133).

“...servis personelleri anlayışlı ve kibar...” (Y5), “...çalışanlar kibar ve vizyonlu...”(Y47), “...kibar servis personelden çok memnun kaldık...”(Y154).

“... çalışanlar gayet ilgili ve eğitilmiş kişiler...” (Y66), “...fazlasıyla bilgili personeldi ilgilenen ekip...”(Y94), “...kaliteli ve bilgili garsonlara sahip inanılmaz mekân...”(Y18).

4.4. Fiyat-Kalite Uyumu

Fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini etkileyen diğer önemli unsurların dışında müşteriler yaşadıkları deneyim sonucunda memnuniyetlerini fiyat (%6,4) ve hizmet mükemmelliği (%4,1) ifadelerini kullanarak belirtmişlerdir. Golani vd. (2017) müşterilerin fine-dining bir restorana ziyaret ettiklerinde en temel beklentilerinin kaliteli ve hızlı hizmet almak olduklarını belirtmişlerdir. Araştırmada müşteriler memnuniyetlerini belirtirlerken diğer bütün unsurların yanı sıra aldıkları hizmeti bir bütün olarak ayrıca değerlendirerek kaliteli ve eksiksiz olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra ödedikleri fiyata karşılık yaşadıkları deneyimi değerlendirirken fiyat kalite oranının memnun edici düzeyde olduğunu belirtmişlerdir. Farklı bir çalışmada ise yemek kalitesinin, uygun fiyatın ve özenli hizmetin müşteri sadakatini artıracak unsurlar oldukları belirtilmiştir (Gupta vd., 2007). Bu araştırma da müşterilerin

benzer görüşü taşıdıkları yorumlardan ortaya çıkan temel bir sonuçtur. Diğer yandan, Iglesias ve Yague (2004) restoran müşterilerinin memnuniyetlerine etki eden unsurları araştırdıkları çalışmalarında algılanan kalitenin müşteri memnuniyeti düzeyini doğrudan ve olumlu yönde etkilediğini, beklenenin aksine algılanan toplam fiyatın ise bu memnuniyeti etkilemediğini göstermiştir. Ancak bu araştırma sonucu fiyat ve kalite algısının birbiriyle uyumlu olmasının finin-dining restoranlarında memnuniyeti etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Bunun temel sebebi finin-dining konseptinin henüz Türkiye’de tam anlamı ile anlaşılmamış olmasından kaynaklanabilir. Aşağıdaki bazı müşteri yorumları bu konuya verilebilecek uygun örneklerden sadece bazılarıdır.

“... verdiğimiz ücret karşılığında mükemmel bir hizmet aldık...”(Y138), “...ödediğim parayı kesinlikle hak ediyor...” (Y142), “...fiyat tuzlu olabilir ama kesinlikle değdiğini hissediyorsunuz...” (Y69).

“...bugüne kadar gittiğim hiçbir restoranda böyle hizmet almadım...”(Y40), “özellikle hizmet olağanüstü...”(Y125), “...tek elime ile harika, eksiksiz, kusursuz hizmet...”(Y2)

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetine etki eden unsurlar netnografi yöntemiyle ortaya konmuştur. Aynı zamanda geniş bir perspektiften memnuniyet unsurlarının ortaya konmasıyla hem literatüre hem de fine-dining restoran yöneticilerinin karar vermeleri noktasında müşteriye göz önünde bulundururken dikkat etmesi gereken noktalara katkı sağlamaktadır. Daha önceki araştırmalar çeşitli restoranlarda ve finin-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini etkileyen faktörler üzerinde durmuştur (Ör., Namkung ve Jang, 2008; Pohl vd., 2009; Obonyo vd., 2014; Riberio ve Prayag, 2019), ancak fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini etkileyen unsurları bütüncül bir yaklaşımla ele alan kalitatif herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu makale, yazarların bilgisi dâhilinde TripAdvisor’da yayımlanan çevrimiçi yorumları netnografi yaklaşımı ile içerik analizine tabi tutarak finin-dining restoran müşterilerinin memnuniyet faktörlerini açıklamaya yönelik yapılan ilk girişimdir.

Araştırmada, fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini etkileyen unsurlar yiyecek-içecek özellikleri, atmosfer, hizmet personeli ve fiyat-kalite uyumu olarak dört ana boyut altında toplanmıştır. Lezzet, hızlı servis, sunum, zengin menü, şarap menüsü, karakteristik yemekler yiyecek içecek özellikleri başlığı altında toplanmıştır. Fine-dining restoran müşterilerinin memnuniyet unsurları olarak en sık tekrar eden ifadeleri yiyecek-içecek özellikleriyle alakalı iken, takip eden unsurlar canlı müzik, şıklık, otantik ambiyans, romantiklik huzur, samimiyet ve temizlik/hijyen gibi ifadelerle atmosfer boyutu altında toplanmıştır. Personelin güler yüzlü, ilgili, kibar ve bilgili olması ise müşteri memnuniyetini etkileyen bir diğer unsur olarak değerlendirilmiştir. Restoranın fiyatlandırması ile alınan hizmetin kıyası müşteri memnuniyetini etkileyen bir diğer unsurken müşterilerin hizmet mükemmelliği de müşteri memnuniyetini etkilemektedir. Araştırmanın bulguları literatürdeki bazı çalışmaların sonuçlarını desteklemektedir. Örneğin, Namkung ve Jang (2008), fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini etkileyen faktörleri yemek kalitesi, hizmet ve atmosfer olarak sıralamıştır. Bizlerin araştırma sonuçlarına göre yiyecek-içecek özellikleri, hizmet personeli ve atmosfer boyutlarımız bu çalışmanın sonuçları ile örtüşmektedir. Diğer yandan, Golani vd. (2017), çalışmasında genel imajı, menü çeşitliliğini, servis personelinin cana yakınlığını ve kaliteye ilişkin müşteri algılarını fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini etkileyen unsurlar olarak açıklamıştır. Çalışmamızın nitel sonuçlarından yiyecek-içecek özellikleri ve hizmet personeli bulgularının Golani vd. (2017) çalışmalarının sonuçları ile kısmi olarak örtüştüğü görülmektedir.

Bu çalışmayla beraber fine-dining restoranlar rakiplerine göre güçlü ve zayıf yönlerinin farkına varabilir ve müşteri memnuniyetini etkileyen unsurları dikkate alarak karar vermelerine yardımcı olabilir. Araştırma sonucumuz göstermektedir ki, fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyeti sağlayan en temel unsur yiyecek-içeceklerin özellikleridir.

Literatürdeki birçok çalışmada (Ör. Harrington vd. 2012; Namkung ve Jang, 2008; Obonyo vd., 2014) benzer şekilde fine-dining restoranlarda sunulan yiyeceklerin lezzet ve özgünlüğünün müşteri memnuniyeti açısından en temel faktörlerden biri olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, fine-dining restoran işletmelerinde yiyecek-içeceklerin özelliklerinin benzersiz olması adına sürekli menünün geliştirilmesinin önem arz ettiği söylenebilir. Harrington vd. (2012), restoranlarda unutulmaz deneyim unsurlarını araştırdıkları çalışmalarında lezzetli yiyeceğin yeni bir müşteri bulunmasına ve tekrarlanan müşterilerin elde tutulmasına imkân tanıyan en önemli unsur olduklarını belirtmişlerdir. Benzer şekilde, Obonyo vd. (2014) yemeğin lezzeti ve özgünlüğünün restoran deneyiminde memnuniyetin önemli bir parçası olduğunu ifade etmiştir. Başka bir çalışmada ise, bir fine-dining restoranında müşteri izlenimini etkileyecek üç temel unsurdan ilkinin yemek deneyimi olduğunu belirtmiştir (Namkung ve Jang, 2008). Bu bağlamda, restoran yöneticileri ve mutfak şefinin menüdeki yiyecek-içeceklerin geliştirilmesine önem vermesi bu nedenle önem arz etmektedir.

Çalışmamızın nitel sonuçları yine göstermektedir ki, fine-dining restoranlarda atmosfer ögesi en önemli müşteri memnuniyeti unsurları arasında yer almaktadır. Pohl vd. (2009) çalışmasında, kimi zaman atmosfer olgusunun tüketicilerin bir restorana yönelik değerlendirmesinde en önemli sembolik yapı olacağını vurgulamaktadır. Diğer yandan, çalışmada atmosfere yönelik öne çıkan en önemli unsur canlı müziktir. Canlı müziğin fine-dining restoranlarda olumlu atmosfere katkı sağladığı yapılan Tripadvisor yorumlarında ön plana çıkmıştır. Çalışmamızın bulgularına paralel olarak, Bekar ve Bekar (2020), canlı müziğin fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkilediğini belirtmiştir. Bu bağlamda, fine-dining restoranlarda atmosfere katkı sağlayacak canlı müzik unsuru üzerinde restoran yöneticileri önemle durmalıdır. Bu olgu aynı zamanda, ileriki çalışmalarda fine-dining restoranlardaki canlı müziğe yönelik yapılacak araştırmalara da fikir sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Fine-dining restoranlar birçok çalışmada (Ör. Eliwa, 2006; Tsaur ve Yen, 2019) da belirttiği gibi kaliteli hizmet sunan işletmelerdir. Dolayısıyla, bu restoranlarda çalışan hizmet personelin güler yüzlü olması çalışmamızın sonuçlarında da anlaşılacağı gibi müşteri memnuniyeti üzerinde yadsınamaz bir öneme sahiptir. Benzer şekilde, farklı çalışmalarda (Ör. Chandralal vd. 2015; Gunaratne vd., 2012) fine-dining restoranlarda çalışan hizmet personelinin müşteri memnuniyetini etkileyen önemli unsurlar arasında yer aldığı belirtilmiştir. Bu bağlamda, fine-dining restoranlarda çalışan bireylerin istihdam edilmesi sürecinde yiyecek-içecek sektörünün yapısına uygun bireylerin istihdam edilmesi konusuna ayrıca önem verilmelidir.

Son olarak, çalışmanın önemli bulguları arasında fiyat-kalite uyumu yer almıştır. Literatürde birçok çalışma (Ör. Golani vd., 2017) müşterilerin fine-dining bir restorana ziyaret ettiğinde en temel beklentilerinden birinin kaliteli hizmet almak olduğunu belirtmiştir. Çalışmamızın bulguları ise, kalite beklentisinin fiyat ile de ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda, restoran yöneticilerinin fiyatlama politikası yaparken sağlamış oldukları hizmet ile uyumlu bir fiyat politikası belirlemeleri işletmelerinin devamlılığı için önem arz etmektedir.

Araştırma, Türkiye’de en çok ziyaretçi alan üç ilde (Antalya, İstanbul, Muğla) faaliyet gösteren fine-dining restoranlar ile sınırlandırılmıştır. Daha geniş bir genelleme yapabilmek için benzer çalışma daha fazla fine-dining restoran ele alınarak tekrarlanabilir. Ayrıca çalışmada, 2020 yılı COVID-19 süreci dolayısıyla kapsam dışı bırakılmıştır, bu süreç müşterilerin bir restorandan beklentilerini değiştirebilir ya da dikkat edilen unsurların önem sırasını etkileyebilir. Sonraki araştırmalarda bu süreç de dikkate alınarak araştırmalar gerçekleştirilmelidir.

Kaynakça

- Akoğlu, A. ve Öztürk, E. (2018). Türkiye’de Fine Dining Restoranlara Bakış: Mutfak Yöneticileri Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(1), 430–443. doi: 10.21325/jotags.2018.196
- Akyüz, H. (2020). *Fine Dining*, İçinde Sarıışık, M., Özbay, G. ve Ceylan, V. (Ed.), Gastronomi Sözlüğü A dan Z ye (ss. 1–20). Detay Yayıncılık, Ankara.
- Alegre J., & Garau J. (2010). Tourist satisfaction and dissatisfaction. *Annals of Tourism Research*, 37(1), 52–73. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2009.07.001>
- Almohaimmeed, B. M. (2017). Restaurant quality and customer satisfaction. *International Review of Management and Marketing*, 7(3), 42–49.
- Andaleeb, S. S., & Conway, C. (2006). Customer satisfaction in the restaurant industry: An examination of the transaction-specific model. *Journal of Services Marketing*, 20(1), 3–11. doi:10.1108/08876040610646536
- Arora, R., & Singer, J. (2006). Customer Satisfaction and Value as Drivers of Business Success for Fine Dining Restaurants, *Services Marketing Quarterly*, 28(1), 89–102, doi: 10.1300/J396v28n01_05.
- Back, K. J. (2012). Impact-range performance analysis and asymmetry analysis for improving quality of Korean food attributes. *International Journal of Hospitality Management*, 31(2), 535–543. doi:10.1016/j.ijhm.2011.07.013
- Barnes, D. C., Meyer, T., & Kinard, B.R. (2016). Implementing a delight strategy in a restaurant setting: the power of unsolicited recommendations. *Cornell Hospitality Quarterly*, 57(3), 329–342. doi:10.1177/1938965515626296
- Bekar, E. ve Bekar, A. (2020). Fine-Dining Restoran İşletmelerinde Canlı Müzik: Müşteriler ve İşletmeler Açısından Değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(2), doi: 10.21325/jotags.2020.613
- Bitner, M. J. (1992). Servicescapes: The Impact of Physical Surroundings on Customers and Employees. *Journal of Marketing*, 56(2), 57–71. doi: 10.1177/002224299205600205
- Bojanic, D. C., & Rosen, D.L. (1994), Measuring service quality in restaurants: an application of the SERVQUAL instrument. *Hospitality Research Journal*, 18(1), 3–14. doi:10.1177/109634809401800102
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. doi:10.1191/1478088706qp063oa
- Cao, Y., Li, X. R., DiPietro, R., & So, K. K. F. (2019). The creation of memorable dining experiences: Formative index construction. *International Journal of Hospitality Management*, 82, 308–317. doi:10.1016/j.ijhm.2018.10.010
- Chandralal, L., Rindfleish, J. , & Valenzuela, F. (2015). An application of travel blog narratives to explore memorable tourism experiences. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 20(6), 680–693. doi:10.1080/10941665.2014.925944
- Chiovitti, R. F., & Piran, N. (2003). Rigour and grounded theory research. *Journal of Advanced Nursing*, 44(4), 427–435. doi:10.1046/j.0309-2402.2003.02822.x
- Chon, A. (1990). Study of Customer Loyalty and Image of Fine-dining Restaurant. *Tourism Review*, 45(2), 2–9. doi:10.1108/eb058040
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. CA: Sage: Thousand Oaks.

- Daniel, C., & Berinyuy, L. (2010). *Using the SERVQUAL Model to Assess Service Quality and Customer Satisfaction: An Empirical Study of Grocery Stores in Umea*, Umea School of Business, Umea.
- Eliwa, R. A. (2006). A study of customer loyalty and the image of the fine dining restaurant. OSU - Electronic Theses and Dissertations, Cairo, Egypt: Oklahoma State University Hospitality Administration.
- Elo, S., & Kyngas, H. (2008). The Qualitative Content Analysis Process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107–115. doi:10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x
- Fidan, D. ve Artuğer, S. (2018). Restoranlardaki Atmosferik Unsurların Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 6(4), 267–284. doi: 10.21325/jotags.2018.309
- Golani, N., Manglik, A., & Pawar, S. (2017). Factors Influencing customer satisfaction & customer delight in fine-dining restaurants. *International Journal for Research in Applied Science and Engineering Technology*, 2, 629–638. doi: 10.22214/ijroset.2017.2095
- Gunaratne, A., & Wilson, G. (2012). Attributes Associated with Customer Satisfaction in Fine-dining Restaurants and their 'Zones of Tolerance'. *Proceedings of the Australian & New Zealand Marketing Academy Conference (ANZMAC)*. 3–5 December, Adelaide, Australia.
- Gupta, S., Mclaughlin, E., & Gomez, M. (2007). Guest Satisfaction and Restaurant Performance. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 48(3), 284–298. doi:10.1177/0010880407301735
- Ha, J., & Jang, S. S. (2013), Variety seeking in restaurant choice and its drivers. *International Journal of Hospitality Management*, 32, 155–168. doi:10.1016/j.ijhm.2012.05.007
- Harr, K. K. L. (2008). *Service dimensions of service quality impacting customer satisfaction of fine dining restaurants in Singapore*. UNLV Theses, Dissertations, Professional Papers, and Capstones. 686.
- Harrington, R. J., Ottenbacher, M. C., Staggs, A., & Powell, F. A. (2012). Generation Y consumers: Key restaurant attributes affecting positive and negative experiences. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 36(4), 431–449. doi:10.1177/1096348011400744
- Heung, V., Wong, M., & Qu, H. (2000). Airport-restaurant service quality in Hong Kong: an application of SERVQUAL. *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 41(3), 86–96. doi:10.1177/001088040004100320
- Hwang, J., & Ok, C. (2013). The antecedents and consequence of consumer attitudes toward restaurant brands: a comparative study between casual and fine-dining restaurants. *International Journal of Hospitality Management*, 32, 121–131. doi:10.1016/j.ijhm.2012.05.002
- Iglesias, M. P., & M.J. Yague. (2004). Perceived quality and price: Their impact on the satisfaction of restaurant customers. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 16 (6), 373–79. doi:10.1108/09596110410550824
- Jeong, E., & Jang, S. S. (2015). Healthy menu promotions: a match between dining value and temporal distance. *International Journal of Hospitality Management*, 45, 1–13. doi:10.1016/j.ijhm.2014.11.001
- Kandampully, J., & Zhang, T. (2015). Customer loyalty: a review and future directions with a special focus on the hospitality industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(3), 379–414. doi:10.1108/ijchm-03-2014-0151

- Kim, S., & Lee, J. S. (2013). Is satisfaction enough to ensure reciprocity with upscale restaurants? The role of gratitude relative to satisfaction. *International Journal of Hospitality Management*, 33, 118–128. doi:10.1016/j.ijhm.2012.06.009
- Kozinets, R. V. (2002). The Field behind the Screen: Using Netnography for Marketing Research in Online Communities. *Journal of Marketing Research*, 39(1), 61–72. doi:10.1509/jmkr.39.1.61.18935
- Litvin, S. W., Goldsmith, R. E., & Pan, B. (2008). Electronic word-of mouth in hospitality and tourism management. *Tourism Management*, 29, 458–468. doi:10.1016/j.tourman.2007.05.011
- Liu, Y., & Jang, S. S. (2009). Perceptions of Chinese restaurants in the US: what affects customer satisfaction and behavioral intentions? *International Journal of Hospitality Management*, 28(3), 338–348. doi:10.1016/j.ijhm.2008.10.008
- Magnini, V. P., & Thelen, S. T. (2008). The Influence of Music on Perceptions of Brand Personality, Décor, and Service Quality: The Case of Classical Music in a Fine-Dining Restaurant. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 16(3), 286–300. doi:10.1080/10507050801946866
- Mathe-Soulek, K., Slevitch, L., & Dallinger, I. (2015). Applying mixed methods to identify what drives quick service restaurant's customer satisfaction at the unit-level. *International Journal of Hospitality Management*, 50, 46–54. doi:10.1016/j.ijhm.2015.07.007
- Namkung, Y., & Jang, S. (2007). Does food quality really matter in restaurants? Its impact on customer satisfaction and behavioural intentions. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 31(3), 387–409. doi: 10.1177/1096348007299924
- Okada, E. M., & Hoch, S.J. (2004). Spending time versus spending money. *Journal of consumer research*, 31(2), 313–323. doi:10.1086/422110
- Otieno Obonyo, G., Awuor Ayieko, M., & Ouma Kambona, O. (2014). Key Determinants of Food Preparation Attributes in Staging Memorable Experiences: Perspectives of Hotel Managers in Western Kenya. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 15(3), 314–331. doi:10.1080/15256480.2014.925733
- Patton, M. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. CA: Sage: Thousand Oak.
- Pizam A., Shapoval V., & Ellis T. (2016). Customer satisfaction and its measurement in hospitality enterprises: a revisit and update. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(1):2–35. doi:10.1108/ijchm-04-2015-0167
- Pohl, E. B., Bollini, L., & Fajardo, J. (2009). *Color & restaurant design*. Reditar Libros.
- Prayag G, Hosany S, Muskat B., & Del Chiappa G. (2017). Understanding the relationships between tourists' emotional experiences, perceived overall image, satisfaction, and intention to recommend. *Journal of Travel Research*, 56(1):41–54. doi:10.1177/0047287515620567
- Qin, H., & Prybutok, V. R. (2009). Service quality, customer satisfaction, and behavioral intentions in fast-food restaurants. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 1(1), 78–95. doi:10.1108/17566690910945886
- Radjenović, M. (2014). Development Model of The Fine Dining Restaurant. *Tourism and Hospitality Industry*, 631-642.
- Rageh, A., & Melewar, T. C. (2013). Using netnography research method to reveal the underlying dimensions of the customer/tourist experience. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 16(2), 126–149. doi:10.1108/13522751311317558

- Rageh, A., Melewar, T. C., & Woodside, A. (2013). Using netnography research method to reveal the underlying dimensions of the customer/tourist experience. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 16 (2), 126–149. doi:10.1108/13522751311317558
- Ribeiro, M. A., & Prayag, G. (2019). Perceived quality and service experience: Mediating effects of positive and negative emotions. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 28(3), 285–305. doi:10.1080/19368623.2018.1517071
- Ryu, K., & Han, H. (2010). Influence of The Quality of Food, Service, and Physical Environment On Customer Satisfaction and Behavioral Intention in Quick-Casual Restaurants: Moderating Role Of Perceived Price. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 34(3), 310–329. doi:10.1177/1096348009350624
- Sikolia, D., Biros, D., Mason, M., & Weiser, M. (2013). Trustworthiness of Grounded Theory Methodology Research in Information Systems., *Association for Information Systems AIS Electronic Library (AISeL)* 16.
- Sukhu, A., Bilgihan, A., & Seo, S. (2017). Willingness to pay in negative restaurant service encounters. *International Journal of Hospitality Management*, 65, 11–19. doi:10.1016/j.ijhm.2017.05.006
- Sulek, J. M., & Hensley, R.L. (2004). The relative importance of food, atmosphere, and fairness of wait the case of a full-service restaurant. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 45(3), 235–247. doi:10.1177/0010880404265345
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019). *Turizm İstatistikleri*. <https://yigm.ktb.gov.tr/Eklenti/69320,turizmistatistikleri2019-4pdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 16.09.2020).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2017). *Bilgilendirme Dosyası*. <https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/60981,bilgilendirme-dosyasipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 16.09.2020).
- Tavakoli, R., & Wijesinghe, S.N. (2019). The evolution of the web and netnography in tourism: A systematic review. *Tourism Management Perspectives*, 29, 48–55. doi:10.1016/j.tmp.2018.10.008
- Tripadvisor (2020). 15 Kasım 2020 tarihinde <https://tripadvisor.mediaroom.com/tr-about-us>
- Tsaur, S. H., & Yen, C. H. (2019). Service redundancy in fine-dining: evidence from Taiwan. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(2), 830–854, doi:10.1108/ijchm-09-2017-0574
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilir nitel bir araştırma tekniği: görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 24, 543–559.
- Varnalı, K. (2019). Dijital kabilelerin izinde: Sosyal netnografik araştırmalar. İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Yüksel, A. ve Yüksel, F. (2003). Measurement of tourist satisfaction with restaurant services: A segment-based approach. *Journal of Vacation Marketing*, 9(1), 52–68. doi:10.1177/135676670200900104
- Zeithaml, V., Berry, L., & Parasuraman, A. (1996). The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 60, 31–46. doi:10.2307/1251929

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

The Effect of Type A Personality Trait and Mental Well-Being on Task Performance: A Research on Five-Star Hotel Managers in Alanya

A Tipi Kişilik Özelliği ve Mental İyi Oluşun Görev Performansı Üzerindeki Etkisi: Alanya'daki Beş Yıldızlı Otel Yöneticileri Üzerine Bir Araştırma

Doktora Öğrencisi Sefa CEYHAN¹

Abstract

Providing qualified service in the service sector where emotional variables are at the forefront is closely related to the mental well-being of managers. However, it is not possible to state that every manager with high mental well-being will provide high performance. Every positive and negative attitude of the managers is interpreted by both subordinates and hotel customers, and the next step is taken according to this interpretation. Therefore, managers' personality traits are also an important factor for performance. In line with this importance, determining the effect of type a personality traits and mental well-being on task performance constitutes the purpose of the research. The research was conducted in Alanya since there has not been a similar study in destination. In accordance with research purpose data set of 154 people obtained by the face-to-face survey method was evaluated. According to result of the research, it was seen that a-type personality traits have a positive relationship and effect on the dimension of importance attached to speed and mental well-being on task performance. Result is important in terms of theoretical and practical contribution in terms of considering type a personality not only with negative qualities such as stress or cynicism, but also in terms of performance and mental well-being.

Keywords: Type A personality trait, mental well-being, task performance, hotel managers

Paper Type: Research

Öz

Duygusal değişkenlerin ön planda olduğu hizmet sektöründe nitelikli hizmet sunulması, yöneticilerin mental iyi oluşuyla yakından ilişkilidir. Ancak mental iyi oluş düzeyi yüksek olan her yöneticinin yüksek performans sağlayacağını ifade etmek mümkün değildir. Yöneticilerin olumlu ve olumsuz her tutumu hem astlar hem de otel müşterileri tarafından yorumlanmakta ve bir sonraki adım bu yoruma göre atılmaktadır. Dolayısıyla yöneticilerin kişilik özellikleri de performans için önemli bir unsurdur. Özellikle hizmet sektöründe yaşanan yüz yüze iletişim sebebiyle bu önem derecesinin daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Öyle ki yöneticilerin kişilik, mental iyi oluş gibi duygusal değişkenlerinin belirlenmesi ve yapılan işin nicelik ve nitelik bağlamında dikkate alınması söz konusu önemi artırıcı nitelik taşımaktadır. Bu önem doğrultusunda, a tipi kişilik özellikleri ve mental iyi oluşun görev performansı üzerindeki etkisinin belirlenmesi araştırma amacını oluşturmaktadır. Araştırma amacı doğrultusunda yüz yüze anket yöntemi ile elde edilen 154 kişilik veri seti değerlendirmeye alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre; A tipi kişilik özelliklerinin hıza verilen önem boyutu ve mental iyi oluşun görev performansı üzerinde pozitif yönlü ilişki ve etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç ilgili literatürde yer alan A tipi kişiliğin sadece stress, sinizm ve tükenmişlik gibi olumsuz kavramlarla değil aynı zamanda performans artırıcı ve mental iyi oluşu yordayıcı nitelikler bağlamında ele alınması bakımından dikkate değer katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: A tipi kişilik özelliği, mental iyi oluş, görev performansı, otel yöneticileri

Makale Türü: Araştırma

¹Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ceyhansefa@hotmail.com.

Atf için (to cite): Ceyhan, S. (2021). The effect of type A personality trait and mental well-being on task performance: A research on five-star hotel managers in Alanya. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1538-1554.

Introduction

Businesses require qualified personnel in order to resist competition and protect themselves (Tağraf, 2009). This need is especially experienced in the tourism sector. As a matter of fact, the labor-intensive structure of the tourism sector reveals the importance of the human factor and service quality (Kozak, 2001). The fact that individuals working in hotel businesses have different cultures and values makes this human factor even more important (Yin-Fah, Foon, Chee-leong & Osman, 2010; Su, 2014; Zopiatis, Constanti & Theocharous, 2014). Actually, it is well-known that organizational success or failure is directly related to the importance given to the human factor in the contemporary management approach (Serbest, 2000). The way to ensure managerial success is that the manager finds the energy and interaction required to meet the needs of his subordinates (Uslu, 2011). The energy and interaction in question should be taken into consideration especially in hotel management since the department managers, such as the front desk, food and beverage and housekeeping, who are in close contact with the guests face-to-face, have to work directly with the focus on guest satisfaction. It is possible that this satisfaction provided in the hotel management will be reflected by the subordinates as an example. At this point, the feedback process, in which emotional variables are at the forefront and managers are afraid of confronting their subordinates and making false communication, is an important element for performance. (Hatipoğlu, Akduman & Demir, 2019). In addition, it can be stated that, when miscommunication is eliminated, problems such as imbalance between individuals or slowing down work will be eliminated, and efficiency and effectiveness will increase. Therefore, researches show that individuals with high psychological and physical health levels have high mental well-being as well (Keyes, 2005; Keyes, Myers & Kendler, 2010). In addition, it is among the results of the relevant research that these individuals establish good relations with other people and are more productive at work than others (Lyubomirsky, King & Diener, 2005; Keldal, 2015). From this point of view, it is necessary to carry out studies and offer suggestions to determine the effect of both well-being and personality on performance, which is an important element in fulfilling organizational goals (Hogan, 1944; Viswesvaran & Ones, 2000). Therefore, this study will provide the relevant literature because the related variables have not been studied together. In addition, the findings obtained as a result of the research offer suggestions to practitioners. In line with this importance, this study aimed to determine the effect of type a personality traits and mental well-being on task performance.

1. Literature Review

1.1. Type A Personality Traits

The concept of type is expressed as a set of social phenomena, behavior or physical qualities clustered according to individual characteristics (Tatar, 2017). In this context, there are some personality typologies developed by researchers (Keenan & McBain, 1979; Howard, Kopta, Krause & Orlinsky, 1986; Dembroski & Costa, 1987; Al-Mashaan, 2001). Kretschmer's personality typology is one of them. According to Kretschmer, there are three personality typologies as athletic, asthenic and pyknic (Stevenson, Sung, Pai & Lyman, 1937). Athletic type individuals are muscular, medium height individuals with long arms and legs. Asthenic types are tall and thin individuals. These individuals are generally weak, cool and introverted. Individuals with a picnic type personality are of medium height, short neck, wide abdominal cavity and tendency to get fat (Köknel, 2005). When the personality typology of Eric Fromm (1944) is examined, two dimensions, namely biophilia and necrophilia, are encountered. According to Fromm, the vast majority of people have both of these orientations in their personalities to a certain extent. In addition, the conflict between these two trends is characterized as the source of a productive development (Fromm, 1942). Another typology is the personality typology of Alfred Adler (1964), which is evaluated in four dimensions: ruling, leaning, avoiding and socially useful. The ruling type individuals adopt a pragmatist lifestyle.

The leaning type refers to individuals who have an indifferent attitude towards the outside world and expect everything from others.

The avoiding type does not have sufficient social interest and is not capable of facing their own problems. Individuals in this typology fear failure rather than success. Socially useful type refers to individuals who have reached the required maturity level and are developed. Socially useful individuals have a high degree of social interest and competence, and they tend to be close to other people (Adler, 1964). Personality typology, which is the subject of this research, is a and b type personality structure. type a personality (Luthans, 2011), proposed by Freidman and Rosenman in the 1950s, describes the common characteristics of individuals who are overly ambitious, over-eager for financial gains and tend to do many jobs in a short time (Rayburn & Rayburn, 1996).

Price (1982) suggests that there are two types of fear mechanisms in individuals with type a personality trait. The first of these fear mechanisms is the anxiety of proving oneself. At this level, the individual is extremely competitive and challenging, feeling that he must always work hard. The second is the idea that under all circumstances, the good, which is formed with the concern that moral principles are not valid, will expel the bad. This thought triggers a person's sense of competitiveness and leads to intolerance (Özcan & Behram, 2013). For this reason, individuals with type a personality trait are ambitious, inclined to complete too many tasks in a short time, anxiety to prove themselves and are constantly increasing goal-oriented (Rayburn & Rayburn, 1996). Type b personality trait expresses the opposite behaviors of type a. Type b individuals are unhurried, not under time pressure and patient. However, this does not make them careless or indifferent. Type b individuals also work hard and want success and performance. The main difference between the two is the perception of stress that emerges regarding whether the individual feels pressured or not (Burger, 2006). Type b individuals with a low perception of stress in question know their emotions well, think a lot in a balanced way and are open to innovation. In addition, they do not like heavy workloads and they do not have any concerns about appearing flawless (Tarhan, 2012).

When the literature is examined, there are some studies on the positive effect of personality on performance. For example, in the study of Güvendi, Işım & Güçlü, (2018), the relationship between personality traits, psychological performance and decision-making styles was examined and it was found that there was a significant and positive relationship between all variables. In another study by Gözmen & Aşçı (2016), optimal performance, personality traits and perfectionism were examined and it was found that personality and perfectionism predicted optimal performance mood. In another study on the relationship between personality and performance in organizational life, it was found that positive activity plays a mediating role between personality and task performance (Harmancı, 2018). However, these studies are based on five factor personality traits rather than studies on type a and b personality traits. A and b type personality has been studied extensively on concepts such as burnout, cynicism, and stress, and findings regarding their effect on these concepts have been obtained (Ceyhan & Çiçek, 2020; Batıgün & Şahin, 2006). At this point, the question of what effect type a personality structure has on task performance is encountered. Based on the problematic, the first hypothesis of the study was formed as follows in order to determine the positive effect of type a personality trait on task performance; “*H₁. Type-a personality traits has positive effect on task performance.*”

1.2. Mental Well Being

There are mental activities that include the cognitive and affective tools used by the individual to make sense of life (Kottke, Stiefel & Pronk, 2016). One of these activities is the creation of well, which is based on the mental aspect of human nature and is one of the concepts of positive psychology (Demirtaş, Baytemir & Güllü, 2018). Well-being, which was first conceptualized by the World Health Organization (WHO) in 1948, is the recognition of

abilities, living a purposeful and meaningful life, contributing positively to society, establishing positive relationships with other individuals, inner peace, happiness and joy, with the ups and downs of life. In another words, defined as the capacity to cope and take responsibility. Based on this definition, it can be stated that well-being is a multifaceted structure that represents both individual and environmental aspects of the individual and at the same time gives pleasure to the individual. The concept of well-being, which has been the subject of discussions due to its pleasure-oriented nature, has been evaluated in two dimensions: subjective and psychological. In the hedonic dimension of subjective well-being, individuals emphasize their positive emotions, and experience negative emotions less than positive emotions (Ryan & Deci, 2001). Subjective well-being of individuals takes place in two stages as cognitive and emotional. While the satisfaction of the individual from life constitutes the cognitive stage, each of the positive and negative emotions is located in the emotional stage (Diener & Suh, 1997). In the oedonomic dimension of psychological well-being, individuals seek meaning and purpose in life, accept themselves and be in positive communication with other people (Ryan & Deci, 2001). According to Ryff & Singer (2008), psychological well-being has features such as positive relationships with other people, meaning of life, self-acceptance, environmental dominance, and personal development. At this point, the interaction of self-determination theory (SD) between the individual and the social context is important. So much so that the positive inference as a result of the support of the individual in the said interaction and negative inference as a result of its prevention is determinant in determining the level of mental well-being. Therefore, the social and individual needs of individuals should be met for their mental health (Deci & Ryan, 2000). The theory of expanding and building emotions (Fredrickson, 2009) can also be a guide in meeting these needs. Negative emotions such as anxiety and anger set limits in the interaction between the individual and the social context.

People are ready to protect themselves. On the other hand, positive emotions constitute cognition and action spirals and become a permanent personal resource for social and individual development (Carr, 2016). Studies support this situation. For example, subjective well-being and strong character (Yasmin & Khan, 2017), interpersonal competence (Baytemir, 2016), life goals, needs and satisfaction (İlhan & Özbay, 2010) presents important findings at the point. In this case, it can be stated that individuals with high mental well-being will have high mental and physical health (Keyes, 2005; Keyes, et al., 2010), and will establish positive relationships with other individuals, whose success and productivity will increase (Lyubomirsky et al., 2005; Keldal, 2015). Mental well-being is known to be associated with self-understanding (Imtiaz & Kamal, 2016), conscious eating (Khan & Zadeh, 2014), life satisfaction (Diener & Chan, 2011), meaning in life (Liang, Lan-xiang, si-jie, & Wu, 2017) and social support (Fuller-Iglesias, 2015). In addition, in a study conducted by Yaşın (2016), a positive effect of the precursors of positive psychology on employee well-being and performance was found. Based on these theoretical and empirical inferences, the second hypothesis of the research was formed as follows; “**H₂. Mental well-being has positive effect on task performance.**”

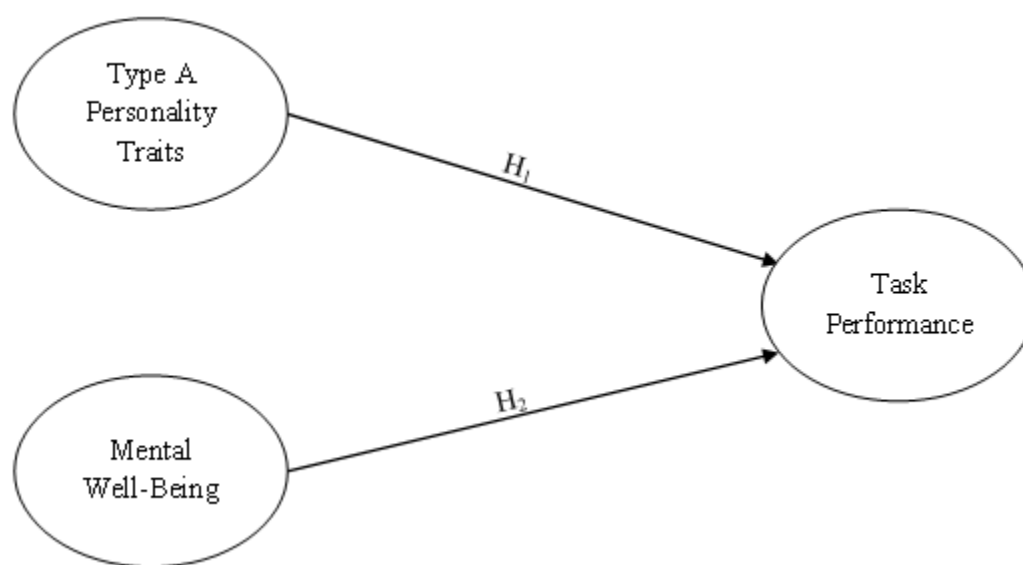
1.3. Task Performance

Performance refers to the productivity of the individual regarding the job he / she is in or doing (TDK, 2020). Professional quality, suitable working conditions, clearly defined job description and moral characteristics are very important in high productivity (Özdevecioğlu & Kanıgür, 2009). In line with this importance, the factors that determine the performance level, performance management and evaluation issues are widely available in the literature (Hatipoğlu et al., 2019). Studies have suggested that performance is a multidimensional structure and should be considered in the context of three types of organizational behavior (Sonntag & Frese, 2002; Viswesvaran & Ones, 2000). The first of these is organizational citizenship behavior. Organizational citizenship behavior that has reached its present state with the theory of satisfaction performance (Podsakoff, McKenzie, Paine & Bachrach, 2000; DiPaola & Hoy, 2005; Katz, 1964) is a set of voluntary behaviors that contribute to the active functioning of the

organization and are not included in the employee's job description (Podsakoff et al., 2000). In other words, it is the employee's voluntary over-role behaviors (Organ, 1988). The second is counterproductive work behaviors, which express the exact opposite of organizational citizenship behavior. These behaviors are deliberate and deliberate actions of the members of the organization that are against the interests of the organization (Sacket & DeVore, 2001). The last type of behavior is contextual and task performance. Contextual performance, also known as citizenship behavior, relates to activities that are not directly related to work and job duties. These activities include working as a collaborator and volunteering to complete task activities that are not within the formal role and task (Borman & Motowidlo, 1997). The expression volunteering here is an individual effort that is not directly related to the individual's main tasks. In this case, contextual performance is a voluntary intermediary for the effective and efficient performance of the tasks that need to be done within the organization (Diaz-Vilela et al., 2015). Contextual performance is classified into three categories according to Goodman & Svyantek (1999). The first of these is that contextual performance contributes spiritually to both the organization and the individual. Second, contextual performance is focused on behavioral role. The last one is that contextual performance emerges in individuals depending on the will (Jawahar & Ferris, 2011). On the other hand, task performance expresses the reason for the employee's presence in the organization. In other words, task performance refers to the implementation behavior and results in the fulfillment of organizational goals and objectives (Viswesvaran & Ones, 2000).

Task performance can be examined in two ways, individual and situational. Individual performance is the quality and amount of output expected from the individual as a result of blending his experience and abilities with his individual efforts and behaviors (Pekdemir & Koçoğlu, 2014). According to this, it can be mentioned that the higher the knowledge, skills, and experiences of the individual, the higher the performance expected from him will increase in the same proportion. Situational performance is determined by the importance or characteristics of the work done, role ambiguity, conflict, and stress factors in the work environment (Sonnetag & Frese, 2002). Furthermore, task performance has two dimensions. They are technical-administrative task performance and leadership task performance (Mohammed & Bartlett, 2002). Technical-administrative task performance includes situations such as stationery, paperwork, business decisions, planning or quality. Leadership and task performance are issues related to supervision, human and team management (Conway, 1999). The research model created in line with the purpose and hypotheses of the study is presented in Figure 1.

Figure 1. Research model

2. Methodology

2.1. Sample and Data Collection

This study was approved by the Ethics Committee of Burdur Mehmet Akif Ersoy University in accordance with decision number GO 2020/338. The research was carried out in five-star hotel establishments in Alanya district of Antalya province in January and February of 2021. The main reason for conducting the research in the mentioned hotel businesses is that approximately 50% (340) of the 685 five-star hotels in Turkey operate in the province of Antalya (KTB, 2017) and these activities are also intensely applied in Alanya. The reason for choosing five-star hotel businesses is the idea that their management approach will be top-notch. As of the end of 2020, there are 84 five-star hotels in Alanya district (Altso, 2019; Altid; 2020). Front office, food and beverage and housekeeping managers who work in these hotels and are in close contact with guests, form the research universe. The reason why the research universe is chosen within the scope of the relevant managers is the obligation of hotel businesses to work with a focus on guest satisfaction and the thought that this obligation is realized primarily at the management level. As a matter of fact, the guest satisfaction provided at the management level is likely to be reflected by the subordinates as an example. In this context, contacts were made with managers who are actually working or who are on hold due to the closed season and epidemic. As a result of this contact, 67 of 84 hotels were reached. At the end of this process, $67 \times 3 = 201$ people covering these three departments were accepted as the universe with 5% margin of error (Can, 2018). The face-to-face survey study was applied with the convenience sampling method, one of the non-random sampling methods, 157 participants were reached within the bounds of possibility, and 154 questionnaires filled out completely were taken into consideration.

2.2. Measures

In the questionnaire form, which is used to collect research data, there are questions expressing demographic characteristics of the participants firstly. Then, in order to measure a-type personality traits, the type-a personality traits questionnaire developed by Rathus & Nevid (1989) and adapted into Turkish by Batıgün & Şahin (2006) was used. The scale consists of 24 questions and 4 dimensions. The dimensions in the questionnaire are as follows; importance attached to work, avoiding social activities, importance attached to speed and importance attached to timing. The scale developed by Goodman & Svyantek (1999) was used to measure the performance of the participants who answered personality questions. In this scale, the participant evaluates his/her own performance. It was seen that the Cronbach Alpha reliability coefficient of the scale, which was used in national and international studies, ranged from 0.78 to 0.93 (Polatçı, 2014; Özdevecioğlu, Mahmut & Karaca, 2014; Bakker, Demerouti & Lieke, 2012; Sparrow, Chadrakumara & Perera, 2010). The translation of Bağcı (2014) was used in adapting the scale to Turkish. In the last part, Warwick-Edinburgh Mental Well-Being Scale (WEMWBS) was used. The scale in question was developed by Tennant et al., (2007) to measure the mental well-being levels of individuals living in England. WEMWBS consists of 14 items and deals with individuals' positive mental health by including psychological well-being and subjective well-being. The scale is in the 5-point Likert type. The Cronbach Alpha reliability coefficient of the scale is 0.83. There is no reverse question on these dimensions. In addition, all of the questionnaires were applied in a 5-point Likert system as in their original forms.

3. Research Findings and Interpretation

Statistical software's were used in the analysis of the research data. Firstly, demographic information about hotel managers participating in the study was presented, then Cronbach's Alpha (α) values were used for the reliability analysis of the data obtained as a result of the research. Normality analysis was performed to determine whether the data showed normal distribution (Skewness - Kurtosis). After the relevant normality distributions were found

to be sufficient, exploratory and confirmatory factor analysis (CFA) was used to explain the relationship between observed and latent variables (İlhan & Çetin, 2014). Finally, Pearson Correlation analysis was applied to determine the relationships between task performance and mental well-being, the importance attached to work, moving away from social activities, the importance attached to speed and timing, which constitute the dimensions of type a personality trait. Multiple Regression Analysis was conducted to determine the effect.

3.1. Demographic Findings of Participants

Statistical findings regarding the demographic findings of the managers participating in the study are included in Table 1.

Table 1. The descriptive profile of the participants

Variables	n=154	F	%	Variables	n=154	f	%
Gender	Female	39	25.3	Marital status	Married	110	71.4
	Male	115	74.7		Single	44	28.6
Working experience tourism sector	0-1 Year	2	1.3	Working experience in the hotel	0-1 Year	37	24.0
	2-3 Year	1	0.6		2-3 Year	41	26.6
	4-6 Year	12	7.8		4-6 Year	30	19.5
	7-11 Year	25	16.3		7-11 Year	21	13.6
	12 Year and over	114	74.0		12 Year and over	25	16.3
Work status at hotel	Seasonal	42	27.3	Department	Front office	41	26.6
	Permanent	112	72.7		Food and beverage	66	42.9
Education	Primary	8	5.2	Age	Housekeeping	47	30.5
	Secondary	39	25.3		24-29	17	11.0
	Associate degree	45	29.2		30-35	25	16.3
	Under graduate	48	31.2		36-41	39	25.3
	Graduate	14	9.1		42 and over	73	47.4

When these findings are analyzed, it is seen that 39 female and 115 male managers participated in the study. This situation indicates that approximately 75% of the participants are male managers. When the findings regarding the age of the administrators were examined, it was found that the overall age was between 36 and over (72.7%). In addition, 69.5% of the managers who participated in the research have associate degree and postgraduate education. When the departments where the managers work are examined, it is observed that the front office consists of 41 people, 66 food and beverage and housekeeping 47 people, and most of them (74%) have 12 years or more of experience in the tourism sector.

3.2. Reliability Analysis

In the evaluation of the Cronbach Alpha coefficient, the results of the analysis carried out considering that the values in the range of $0.00 \leq \alpha < 0.60$ are reliable and the values in the range of $0.00 \leq \alpha < 0.80$ are quite reliable (Kalaycı, 2005); It was determined that only the dimension of “importance attached to speed ($\alpha = 0.680$)” of a type personality trait has sufficient reliability coefficient. Therefore, the dimensions of “importance attached to work”, “importance attached to time” and avoiding social activities were not included in the analysis. In addition, it was determined that the reliability coefficients of one-dimensional mental well-being ($\alpha = 0.852$) and task performance ($\alpha = 0.875$) were also sufficient for analysis. The values obtained from the performed normality analysis are as follows; emphasis on speed (Skewness: -1.013; 0.195 and Kurtosis: 2.142; 0.389), mental well-being (Skewness: -0.233; 0.195 and Kurtosis: 0.044; 0.389) and performance (Skewness: -0.705; 0.195 and Kurtosis: 0.230; 0.389). In this direction, considering that the relevant normality values vary between +3 and -3 (Amin et al., 2019; Middleton, 2018), exploratory and confirmatory factor analyzes were applied.

Explanatory factor analysis of importance attached to speed, which is a dimension of type a personality trait, is presented in the Table 2.

Table 2. Explanatory factor analysis of the importance attached to speed dimension of Type A Personality Scale

Scale Items	Factor loadings
1. I emphasize some important words while speaking.	0.694
13. I think that I should work harder instead of developing myself and spending time on social issues.	0.556
17. I attribute my successes to my ability to work quickly.	0.525
18. I feel that things need to be done immediately and quickly.	0.732
19. I constantly try to find more effective ways to get things done.	0.803
Total Variance	44.923
Keiser-Meyer-Olkin	0.740
Barlett Sphericity	120.140

According to the analysis results in Table 2, the total variance explained is 44.923. This value is within acceptable limits since the total variance explained by all factors is at least 30% in one-dimensional analyzes and at least 50% in multidimensional analyzes (Gürbüz & Şahin, 2014). A Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) value of 0.60 and above indicates that the sample will be sufficient for factor analysis (Seçer, 2015). Therefore, it can be stated that the KMO value obtained as a result of this research is sufficient (KMO = 0.740). In addition, when the Barlett sphericity test results were examined, it was found that the Chi-square ($X^2_{(154)} = 120.140$; $p < 0.001$) value was significant (Kalaycı, 2008).

As a result of the factor analysis, “3. I believe that children should be encouraged to be competitive.” and “14. I make plans to do more in less time.” questions were excluded from the evaluation due to overloading other factors. As a result of this process, Confirmatory Factor Analysis (CFA) was applied to measure construct validation. The purpose of applying the CFA analysis is to verify the validity of the structure and decomposition of research scales (Rathus & Nevid, 2016, Batıgün & Şahin, 2006; Özdevecioğlu et al., 2014; Sparrow et al., 2010; Keldal, 2015; Tennant et al., 2007) that have been determined in many studies before. In the analysis carried out on the dimension of giving importance to speed, it was determined that the construct validity was ensured (RMSEA= 0.028, GFI= 0.970, AGFI= 0.941, CFI= 0.987 and CMIN/DF 1.124). Explanatory factor analysis results regarding mental well-being scale are included in Table 3.

Table 3. Explanatory factor analysis of Mental Well-Being Scale

Scale Items	Factor loadings
2. I've been feeling useful.	0.643
6. I've been dealing with problems well.	0.709
7. I've been thinking clearly.	0.884
8. I've been feeling good about myself.	0.774
9. I've been feeling close to other people.	0.555
10. I've been feeling confident.	0.794
11. I've been able to make up my own mind about things.	0.811
Total Variance	54.661
Keiser-Meyer-Olkin	0.877
Barlett Sphericity	429.516

The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) value found for the suitability of the sample in the Explanatory factor analysis performed for the mental well-being scale is 0.877. As a result of Bartlett test, the approximate chi-square value is $X^2_{(154)} = 120.140$ ($p < 0.001$). These values indicate the suitability of using factor analysis (Kalaycı, 2008). In factor analysis; “1. I've been feeling optimistic about the future.”, “3. I've been feeling relaxed.”, “4. I've been feeling interested in other people.”, “5. I've had energy to spare.”, “12. I've been feeling loved.”, “13.

I've been interested in new things.” and “14. I've been feeling cheerful.” statements were omitted due to excessive burden on other questions. As a result of the second analysis, the mental well-being scale was collected under one dimension as in the original form. After the obtained values, confirmatory factor analysis was applied to measure the construct validity. As a result of this analysis; RMSEA = 0.070, GFI = 0.955, AGFI = 0.911, CFI = 0.975 and CMIN/DF = 1.760. Explanatory factor analysis of task performance, which is a dimension of performance, is presented in the Table 4.

Table 4. Explanatory factor analysis of regarding the task performance dimension of Performance Scale

Scale Items	Factor loadings
1. I complete my business goals successfully.	0.653
2. I meet the performance criteria required by my job.	0.776
3. I use my expertise in all tasks related to my job.	0.754
4. I fulfill all the requirements of my job.	0.838
5. I can take on more than the assigned responsibilities for the tasks.	0.537
6. I think I am suitable for a higher-level role.	0.505
7. I am competent in all areas of work; I can master the tasks.	0.867
8. Perform well in my job by doing my duties as expected.	0.835
9. I work in a planned and organized way to achieve the targeted works and finish them on the given date.	0.784
Total Variance	54.508
Keiser-Meyer-Olkin	0.889
Barlett Sphericity	706.257

According to the analysis results in Table 4, task performance is collected under one dimension as in the original scale. The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) value obtained as a result of the analysis is 0.889. The approximate chi-square value in the Bartlett test result is $X^2_{(154)} = 706.257$ ($p < 0.001$). These values indicate the suitability of using factor analysis (Kalaycı, 2008). The values obtained as a result of the CFA analysis are as follows; RMSEA= 0.071, GFI= 0.942, AGFI= 0.896, CFI= 0.972 and CMIN/DF = 1.768. In addition, summary values for all three scales are presented in Table 5. These results show that all three scales used in the study provide a suitable value of structure and decomposition validity (Bentler & Bonett, 1980; Gürbüz & Şahin, 2014).

Table 5. Summary values for CFA analysis

Index	Normal values	Acceptable values	Importance attached to speed	Mental well being	Task performance
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 3$	$3 \leq \chi^2 /sd \leq 5$	1.124	1.760	1.768
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1.00$	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$	0.970	0.955	0.942
AGFI	$0.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$0.85 \leq AGFI \leq 0.90$	0.941	0.911	0.896
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 1.00$	$0.90 \leq CFI \leq 0.95$	0.987	0.975	0.972
RMSEA	$0.00 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$	0.028	0.070	0.071

3.3. Correlation Analysis

In the interpretation of the correlation values, it is known that the value between 0.26 - 0.46 is weak, the value between 0.50 - 0.69 is medium and the value between 0.90 - 1.00 is high (Köse, 2012). As a result of the analysis carried out by taking these values into account, it has been determined that type a personality trait have a positive and highly significant relationship with each other, the dimension of importance attached to speed, task performance and mental well-being. Findings regarding the analysis in question are included in Table 6.

Table 6. Findings regarding correlation analysis

n=154	Mean	S.D.	1	2	3
1. Importance Attached to Speed	4.0208	0.5334	(0.680)		
2. Task Performance	4.3016	0.5564	0.593***	(0.852)	
3. Mental Well-Being	4.1271	0.5715	0.702***	0.531***	(0.875)

***p<0.001

3.4. Regression Analysis

Multiple regression analysis was conducted to test the research hypotheses. In the model in which two hypotheses are tested, there is no multicollinearity problem “Tolerance> 0.2 and VIF <10” (Gürbüz & Şahin, 2014). Type a personality trait consist of four dimensions: importance attached to work, avoiding social activities, importance attached to speed and importance attached to timing. However, as stated in the reliability analysis section of the study, only the importance attached to speed was included in the analysis.

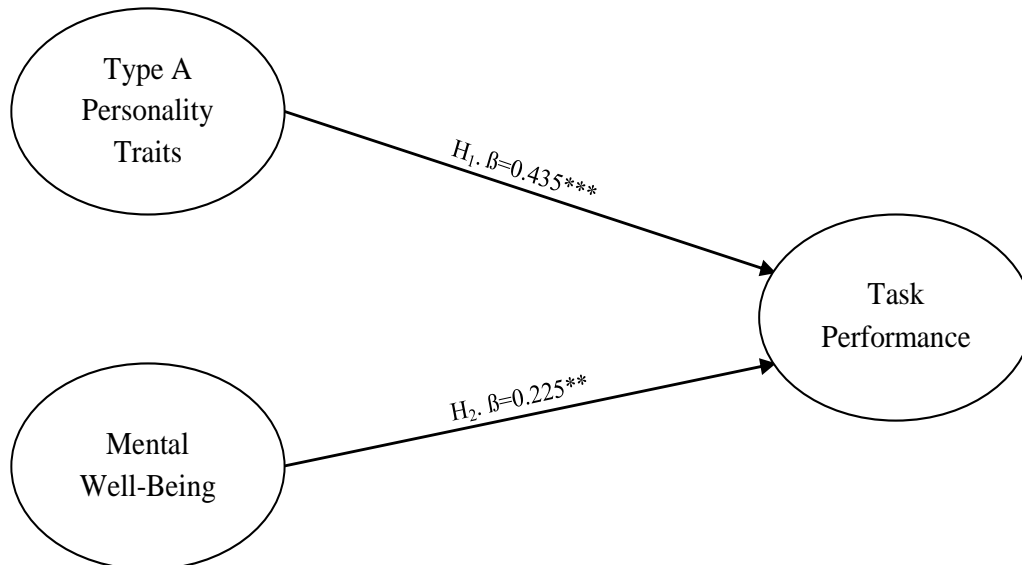
Table 7. Results of multiple regression analysis for testing hypotheses

n=154	Task performance				
	B	Std. Error	β	t	p
Constant	1.571	0.288	-	5.448	0.000
H ₁ Importance Attached to Speed	0.454	0.094	0.435	4.830	0.000***
H ₂ Mental Well-Being	0.219	0.088	0.225	2.501	0.013**
Tolerance = 0.50	VIF = 1.97	R = 0.615	R ² = 0.378	F = 45.849	0.000

***p<0.001; **p<0.01

Accordingly, when the analysis result in Table 7 is examined, it is seen that the effect of the importance attached to speed on task performance can be explained with a significance of 0.000 at 37% level (R² = 0.378). Hence “**H₁. Type-a personality traits has positive effect on task performance.**” The first hypothesis of the research expressed in the form was partially supported ($\beta = 0.435$; p <0.001). Result shows that hotel managers have the importance attached to speed, expressed as active, impatient and impatient behaviors, and personality trait has a quality that increases task performance. The effect of mental well-being on task performance is explained with a significance of 0.01 at the 37% level (R² = 0.378). Therefore, the second hypothesis of the research, expressed as “**H₂. Mental well-being has positive effect on task performance.**”, was supported ($\beta = 0.225$; p <0.01). As a result of the obtained results, it was found that the mental well-being levels of hotel managers are high and so that such situation has an increasing effect on the task performance. In line with the regression analysis findings, result of research model is presented in Figure 2.

Figure 2. Result of research model

Conclusion

This research was carried out to determine the effect of type-a personality traits and mental well-being on task performance. According to the results of the current research, it has been found that the mental well-being and type a personality traits of hotel managers have a positive and significant effect on task performance. This result shows that hotel managers have high levels of well-being and that type-a personality traits have a positive effect on task performance. However, when other studies in the literature are examined, findings regarding the positive relationship of the type a personality with concepts such as stress are encountered (Batıgün & Şahin, 2006). In this case, there is a question about whether type a personality has a negative effect in all circumstances. For example, in a study where type a personality was evaluated together with concepts such as ineffective coping, anger and job obsession, it is known that the stress scores of type-a individuals are significantly higher and they use ineffective coping methods (Şahin, Basım & Akkoyun, 2011). Based on this, it can be stated that type a individuals tend to exhibit aggression and explosive anger, excessive defense or passivation and withdrawal behavior. In a study conducted by Tokat, Kara & Kara (2013), it was concluded that type-a individuals are not inclined to support organizational change. In another study conducted by Üzüm & Şenol (2020), it was found that type a personality has a positive effect on involuntary absenteeism, which is a dimension of absenteeism. In addition, as a result of the study carried out by Yavuz & Kayhan (2020), the fact that individuals with type a personality trait are more likely to be absent at work reflects another negative characteristic of type-a personality. Another study in the sample of five-star hotels also shows similar results. In the study, the relationship between a and b type personality structure and attacks on self-disclosure and attacks on social relations are mentioned (Avcı & Kaya, 2010).

The finding about the effect of type a personality on task performance, obtained within the scope of this study, has a qualification that expresses a different aspect of other research findings in the literature. This qualification can be explained by the contribution made to the self-determination (SD) theory. In SD theory, there are three basic psychological needs called competence, relatedness and autonomy (Ryan & Deci, 2001). The fact that these needs are provided in the individual positively affects mental well-being, while the fact that they are not met results in a decrease in mental well-being (Ryan & Deci, 2001). One of these psychological needs, the need for autonomy, is the individual's determination of his own behavior and acceptance of the possible consequences of these behaviors (Williams & Deci, 1996). One of these possible consequences is that individuals exhibiting type-a personality traits exert more effort than expected in their tasks. Despite the stressful working conditions, mental well-being increases in managers who exhibit high job performance. This increase is also supported by current research results. However, an important problem at this point is how mental well-being changes in the long term. As a matter of fact, considering the labor-intensive structure of the tourism sector and the importance of the human factor (Kozak, 2001), it is likely that the activities at the management level will consume individuals both physically and mentally. It can be assumed that this burnout is more likely, considering the different cultures and values of the employees in the sector. Therefore, there is a need to examine mental well-being of type-a managers with a stressful lifestyle through longitudinal studies. Currently, it is thought that the underlying reason for the high mental well-being and task-performance-oriented work of managers with type a personality trait working in hotel enterprises should be examined through qualitative research. In addition, the fact that mental well-being does not have a tool or regulatory effect and that only the dimension of importance attached to speed of type a personality has been analyzed is another result of the necessity for future studies. It is a limitation that the research sample is limited to the administrators working in the province of Alanya. The main reason for this limitation is that it is not possible to reach 685 five-star hotels in Turkey (KTB, 2017) in terms of both time and cost. Therefore, it is thought that the preference of stratified sampling method, the use of longitudinal research method, and in-depth interviews with qualitative research will contribute to the relevant literature.

References

- Adler, A. (1964). *Social interest: A challenge to mankind*. New York: Capricorn Books.
- Alanya Ticaret Sanayi Odası (2019). *Alanya Ekonomik Raporu 2019*. <https://www.altso.org.tr/dosya-goruntuleyici/?id=342826&rp=342824>. (Erişim Tarihi:01.01.2021).
- Alanya Turistik İşletmeciler Derneği (2020). *Tesis kapasite raporu*. <https://www.altid.org.tr/bilgi-hizmetleri/alanya-tesis-kapasite/> (Erişim Tarihi: 01.01.2021).
- Al-Mashaan, O. S. (2001). Job stress and job satisfaction and their relation to neuroticism, type a behavior, and locus of control among Kuwaiti personnel. *Psychological Reports*, 88(3), 1145-1152.
- Amin, A., Shah, B., Khattak, A. M., Moreira, F. J. L., Ali, G., Rocha, A., & Anwar, S. (2019). Cross-company customer churn prediction in telecommunication: a comparison of data transformation methods. *International Journal of Information Management*, 46(2), 304-319.
- Avcı, U. ve Kaya, U. (2010). Yıldırma (mobbing) ve kişilik ilişkisi: hizmet sektörü çalışanları üzerinde bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(2), 51-79.
- Bağcı, Z. (2014). Çalışanların iş doyumunun görev ve bağlamsal performansları üzerindeki etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 58-72.
- Bakker, A. B., Demerouti, E., & Lieke, L. (2012). Work engagement, performance, and active learning: the role of conscientiousness. *Journal of vocational behavior*, 80(2), 555-564.
- Batıgün, A. D., ve Şahin, N. H. (2006). İş stresi ve sağlık psikolojisi araştırmaları için iki ölçek: a-tipi kişilik ve iş doyumunu. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17(1), 32-45.
- Baytemir, K. (2016). Ergenlikte ebeveyn ve akrana bağlanma ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkide kişilerarası yeterliğin aracılığı. *Eğitim ve Bilim*, 41(186), 59-91.
- Bentler, P. M., & Bonett, D. G. (1980). Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological bulletin*, 88(3), 588.
- Borman, W. C., & Motowidlo, S. J. (1997). Task performance and contextual performance: the meaning for personnel selection research. *Human performance*, 10(2), 99-109.
- Burger, J. M. (2006) *Kişilik: psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri*. İstanbul: Kaktüs Yayınları.
- Can, A. (2018). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem Atfı İndeksi.
- Carr, A. (2016). *Positive psychology the science of human happiness and strength*. London: Routledge.
- Ceyhan, S., ve Çiçek, H. (2020). Ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin a tipi kişilik özelliklerinin tükenmişlik üzerindeki etkisinde genel sinizmin aracı rolü. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 888-903.
- Conway, J. M. (1999). Distinguishing contextual performance from task performance for managerial jobs. *Journal of applied Psychology*, 84(1), 3-13.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The what and why of goal pursuits: human needs and the self-determination of behavior. *Psychological inquiry*, 11(4), 227-268.
- Dembroski, T. M., & Costa J. P. T. (1987). Coronary prone behavior: components of the type a pattern and hostility. *Journal of personality*, 55(2), 211-235.

- Demirtaş, A. S., Baytemir, K., ve Güllü, A. (2018). Pedagojik formasyon öğrencilerinde umut ve mental iyi oluş: yapılandırmacı düşünmenin aracı rolü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 317-331.
- Diaz-Vilela, L. F., Rodríguez, N. D., Isla-Díaz, R., Díaz-Cabrera, D., Hernández-Fernaud, E., & Rosales-Sánchez, C. (2015). Relationships between contextual and task performance and interrater agreement: Are there any?. *PloS one*, 10(10), 1-13, e0139898.
- Diener, E., & Chan, M. Y. (2011). Happy people live longer: subjective well-being contributes to health and longevity. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 3(1), 1-43.
- Diener, E. D., & Suh, M. E. (1997). Subjective well-being and age: an international analysis. *Annual review of gerontology and geriatrics*, 17(1), 304-324.
- DiPaola, M. F., & Hoy, W. K. (2005). Organizational citizenship of faculty and achievement of high school students. *The high school journal*, 88(3), 35-44.
- Fredrickson, B. (2009). *Positivity: top-notch research reveals the 3-to-1 ratio that will change your life*. New York: Harmony Publishing.
- Fromm, B. (1942). *Blood and banquets: a berlin social diary*. New York: Harper & Brothers Publishing.
- Fromm, E. (1944). Individual and social origins of neurosis. *American Sociological Review*, 9(4), 380-384.
- Fuller-Iglesias, H. R. (2015). Social ties and psychological well-being in late life: the mediating role of relationship satisfaction. *Aging & Mental Health*, 19(12), 1103-1112.
- Goodman, S. A., & Svyantek, D. J. (1999). Person–organization fit and contextual performance: do shared values matter. *Journal of vocational behavior*, 55(2), 254-275.
- Gözmen, A., ve Aşçı, F. H. (2016). Sporcularda optimal performans duygu durumunun yordanmasında beş faktörlü kişilik özelliklerinin ve mükemmeliyetçiliğin rolü. *Spor Bilimleri Dergisi*, 27(1), 40-48.
- Gürbüz, S., ve Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Güvendi, B., Işım, A. T., ve Güçlü, M. (2018). Korumalı futbol (amerikan futbol) sporcularının kişilik özellikleri ve psikolojik performans stratejileri ile karar verme stilleri arasındaki ilişki. *İstanbul Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 8(2), 159-175.
- Harmancı, Y. K. (2018). Örgütsel yaşamda kişilik ve performans ilişkisinde pozitif duygusallığın aracı rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 321-341.
- Hatipoğlu, Z., Akduman, G., ve Demir, B. (2019). Babacan liderlik tarzının çalışan görev performansı ve duygusal bağlılık üzerindeki etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 279-292.
- Hogan, R. (1994). Trouble at the top: causes and consequences of managerial incompetence. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 46(1), 9.
- Howard, K. I., Kopta, S. M., Krause, M. S., & Orlinsky, D. E. (1986). The dose–effect relationship in psychotherapy. *American psychologist*, 41(2), 159.
- İlhan, M., ve Çetin, B. (2014). Lısrrel ve amos programları kullanılarak gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli (yem) analizlerine ilişkin sonuçların karşılaştırılması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 5(2), 26-42.

- İlhan, T., ve Özbay, Y. (2010). Yaşam amaçlarının ve psikolojik ihtiyaç doyumunun öznel iyi oluş üzerindeki yordayıcı rolü. *Turkish Psychological Counseling & Guidance Journal*, 4(34), 109-116.
- Imtiaz, S., & Kamal, A. (2016). Rumination, optimism, and psychological well-being among the elderly: self-compassion as a predictor. *Journal of Behavioural Sciences*, 26(1), 32-50
- Jawahar, I. M., & Ferris, G. R. (2011). A longitudinal investigation of task and contextual performance influences on promotability judgments. *Human Performance*, 24(3), 251-269.
- Kalaycı, G., Albayrak, S. A., Eroğlu, A., Küçüksille, E., ve Ak, B. (2005). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kalaycı, S. (2008). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayıncılık, 131-167.
- Katz, D. (1964). The motivational basis of organizational behavior. *behavioral science*, 9(2), 131-146.
- Keenan, A., & McBain, G. D. M. (1979). Effects of type a behaviour, intolerance of ambiguity, and locus of control on the relationship between role stress and work-related outcomes. *Journal of Occupational Psychology*, 52(4), 277-285.
- Keldal, G. (2015). Warwick-edinburgh mental iyi oluş ölçeği'nin türkçe formu: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 103-115.
- Keyes, C. L. (2005). Mental illness and/or mental health? investigating axioms of the complete state model of health. *Journal of consulting and clinical psychology*, 73(3), 539-548.
- Keyes, C. L., Myers, J. M., & Kendler, K. S. (2010). The structure of the genetic and environmental influences on mental well-being. *American Journal of Public Health*, 100(12), 2379-2384.
- Khallad, Y., & Jabr, F. (2016). Effects of perceived social support and family demands on college students' mental well-being: a cross-cultural investigation. *International Journal of Psychology*, 51(5), 348-355.
- Khan, Z., & Zadeh, Z. F. (2014). Mindful eating and it's relationship with mental well-being. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 159, 69-73.
- Knox, J. (2003). *Archetype, attachment, analysis: jungian psychology and the emergent mind*. England: Psychology Press.
- Köknel, Ö. (2005). *Kaygıdan mutluluğa kişilik*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Köse, S. K. (2012). *Korelasyon ve regresyon analizi*. Türk Toraks Derneği 8.Yıllık Kongresi, Antalya.
- Kottke, T. E., Stiefel, M., & Pronk, N. P. (2016). Well-being in all policies: promoting cross-sectoral collaboration to improve people's lives. *Preventing chronic disease*, 13(52), 1-13.
- Kozak, M. (2001). Türkiye'de konaklama sektörü ve çalışan kadınların tükenmişlik durumları üzerine bir araştırma. *Gazi Üniversitesi Turizm Akademik Dergisi*, 2(2001). 11-12.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2017). *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü 2016 Yılı İşletme Belgeli Konaklama Tesislerine Giriş ve Geceleme Sayıları*. <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9579/turizm-tesisleri> (Erişim tarihi: 16.01.2021).
- Liang, J., Lan-xiang, P., Si-jie, Z., & Wu, H. (2017). Relationship among workplace spirituality, meaning in life, and psychological well-being of teachers. *Universal Journal of Educational Research*, 5(6), 1008-1013.
- Luthans, F. (2011). *Organizational Behavior*, New York: McGraw-Hill Companies.

- Lyubomirsky, S., King, L., & Diener, E. (2005). The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success?. *Psychological bulletin*, 131(6), 803-855.
- Middleton, T. (2018). The effectiveness of the three-module job training intervention on job search knowledge, job search attitude knowledge, and job survival/maintenance knowledge. *Schooler works*, 5, 2-184.
- Mohammed, S., John, E. M., & 'Bart' Bartlett, A. L. (2002). Technical-administrative task performance, leadership task performance, and contextual performance: considering the influence of team-and task-related composition variables. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior* 23(7), 795-814.
- Ocak, M., ve Güler, M. (2019). A tipi kişilik ve başa çıkma yöntemlerinin stresle ilişkisi: Türk ve Bosnalı öğrenciler üzerinde karşılaştırmalı bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(8), 135-147.
- Organ, D. W. (1977). A reappraisal and reinterpretation of the satisfaction-causes-performance hypothesis. *Academy of management Review*, 2(1), 46-53.
- Organ, D., W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*. New York: Lexington Books/DC Heath and Company.
- Özcan, E. D., ve Behram, N. K. (2013). A tipi kişilik özelliklerinin işkoliklik eğilimi üzerine etkisi: başarı için çabalama ve tahammülsüzlük/asabiyet boyutları açısından bir değerlendirme. *Sakarya İktisat Dergisi*, 2(4), 85-110.
- Özdevecioğlu, M., ve Kanıgür, S. (2009). Çalışanların ilişki ve görev yönelimli liderlik algılamalarının performansları üzerindeki etkileri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2009(1), 53-82.
- Özdevecioğlu, M., Mahmut, A., Karaca, M., ve İştahlı, B. (2014). Kötü niyetli yönetim algılamasının çalışanların performansları üzerindeki etkisinde duygusal zekânın rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 1-18.
- Pekdemir, I., ve Koçoğlu, M. (2014). İşkoliklik ile iş yaşam dengesi arasındaki ilişkide kişilik özelliklerinin aracılık rolü üzerine bir araştırma. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 309-338.
- Pelit, E., ve Öztürk, Y. (2010). Otel işletmeleri işgörenlerinin iş doyum düzeyleri: sayfiye ve şehir otel işletmeleri işgörenleri üzerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 43-72.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Paine, J. B., & Bachrach, D. G. (2000). Organizational citizenship behaviors: a critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of management*, 26(3), 513-563.
- Polatçı, S. (2014). Psikolojik sermayenin görev ve bağlamsal performans üzerindeki etkileri: polis teşkilatında bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), 115.
- Price, V. A. (1982). *Type A behavior pattern: A model for research and practice*. Cambridge: Academic Press.
- Rathus, S. A., & Nevid, J. S. (1989). Stress: what it is and what it does. Psychology and the challenges of Life. *Adjustment and Growth*, 181-229.
- Rayburn, J. M., & Rayburn, L. G. (1996). Relationship between machiavellianism and type a personality and ethical-orientation. *Journal of Business Ethics*, 15(11), 1209-1219.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: a review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual review of psychology*, 52(1), 141-166.

- Ryff, C. D., & Singer, B. H. (2008). Know thyself and become what you are: a eudaimonic approach to psychological well-being. *Journal of happiness studies*, 9(1), 13-39.
- Sackett, P. R., & DeVore, C., J. (2002). Counterproductive behaviors at work. *Handbook of industrial, work and organizational psychology*, 1, 145-154.
- Şahin, N. H., Basım, H. N., ve Akkoyun, N. (2011). A-tipi kişilik ve stres ilişkisinde üç önemli bileşen: öfke, etkisiz başa çıkma ve iş saplantısı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(68), 31-44.
- Seçer, İ. (2015). Üniversite öğrencilerinde okul tükenmişliği ile psikolojik uyumsuzluk arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 81-99.
- Serbest, F. (2000). İş yaşamı niteliği. *Verimlilik Dergisi*, 2(2000), 21-35.
- Sonnentag, S., & Frese, M. (2002). Performance concepts and performance theory. *Psychological management of individual performance*, 23(1), 3-25.
- Sparrow, P. R., Chadrakumara, A., & Perera, N. (2010). Impact of work values and ethics on citizenship and task performance in local and foreign invested firms: a test in a developing country context. *Sydney Business School, Research Online*, 32, 2-36.
- Stevenson, P. H., Sung, S. M., Pai, T., & Lyman, R. S. (1937). Chinese constitutional differentiation and Kretschmerian typology. *Human Biology*, 9(4), 451-482.
- Su, H. (2014). The factors of turnover intention in hotel industry. *International Journal of Research and Reviews in Applied Sciences*, 21(1), 31-38.
- Tağraf, H. (2009). Personel istihdam sürecinin işletme performansına etkisi ve gaziantep ili tekstil sektöründe bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 398-414.
- Tarhan, S. (2012). *Umudun özyeterlik, algılanan sosyal destek ve kişilik özelliklerinden yordanması*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tatar, A. (2017). Büyük beş-50 kişilik testinin türkçeye çevirisi ve beş faktör kişilik envanteri kısa formu ile karşılaştırılması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 18(1), 51-61.
- Tennant, R., Hiller, L., Fishwick, R., Platt, S., Joseph, S., Weich, S., & Stewart-Brown, S. (2007). the warwick-edinburgh mental well-being scale (wemwbs): development and UK validation. *Health and Quality of life Outcomes*, 5(1), 1-13.
- Tokat, B., Kara, H., ve Kara, M. Y. (2013). AB tipi kişilik özelliklerine sahip işgörenlerin olası bir örgütsel değişime yatkınlıklarının araştırılması. *Turkish Studies*, 8(8), 1973-1988.
- Türk Dil Kurumu (2020). *Türkçe Sözlük: Performans*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=performans. (Erişim tarihi: 17.01.2021).
- Uslu, Y. D. (2011). Örgütlerde yönetsel etkinliğe ulaşmada yeni bir yaklaşım: yaratıcı liderlik. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(22), 419-444.
- Üzüm, B., ve Şenol, L. (2020). Tip a ve tip b kişilik tipi ile devamsızlık ilişkisi: bir araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 257-267.
- Viswesvaran, C., & Ones, D. S. (2000). Perspectives on models of job performance. *International Journal of Selection and Assessment*, 8(4), 216-226.
- Williams, G. C., & Deci, E. L. (1996). Internalization of biopsychosocial values by medical students: a test of self-determination theory. *Journal of personality and social psychology*, 70(4), 767.

- World Health Organisation (2004). *Promoting Mental Health; Concepts Emerging Evidence and Practice* (Summary report). Geneva
- Yaşın, T. (2016). *Kişilik özellikleri ve psikolojik sermayenin psikolojik iyi oluş, akış deneyimi, iş tatmini ve çalışan performansına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Ankara.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yasmin, N., & Khan, W. (2017). Character strengths and subjective well-being: An exploratory study of Indian youth. *Indian Journal of Positive Psychology*, 1, 174-177.
- Yavuz, N., & Kayhan, A. (2020). Presenteeism: a research on type a and type b personality and demographic features. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 77-89.
- Yin-Fah, B. C., Foon, Y. S., Chee-Leong, L., & Osman, S. (2010). An exploratory study on turnover intention among private sector employees. *International Journal of Business and Management*, 5(8), 57-64.
- Zopiatis, A., Constanti, P., & Theocharous, A. L. (2014). Job involvement, commitment, satisfaction and turnover: Evidence from hotel employees in Cyprus. *Tourism Management*, 41, 129-140.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu

Tarih: 02.12.2020

No: GO 2020/338

Öğretmenlerin Gömlek Satın Alma Davranışları ve Gömleklere Yönelik Geri Dönüşüm Konusundaki Görüşleri: Konya Örneği*

Teachers' Shirt Buying Behaviors and Views on Recycling Shirts: The Case of Konya

Öğr. Gör. Kartal Murat AYVAZ¹, Doç. Dr. Hatice HARMANKAYA²

Öz

Bu araştırmanın amacı: “Konya da bulunan milli eğitim bakanlığına bağlı okullarda görev yapan öğretmenlerin gömlek satın alma davranışlarını ve gömleklere yönelik geri dönüşüm konusundaki görüşlerini saptamak” olarak belirlenmiştir. Betimsel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmanın evrenini Konya ili merkez ilçelerde MEB’e bağlı okullarda görev yapan öğretmenler; örneklemini ise bu okullarda görev yapan ve seçkisiz olarak belirlenen 373 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırma ile ilgili olarak, katılımcılardan verileri elde etmeye yönelik anket formu geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Anket üç ana bölümden ve toplam 116 sorudan oluşmaktadır. Anketler üzerinde istatistiksel analizler yapmak üzere veriler SPSS paket programına aktarılmıştır. SPSS programına aktarılan verilerin frekans, yüzdelik dağılımlar, aritmetik ortalama, çapraz tablo analizi, t-testi, anova, korelasyon ve faktör analizlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca bulgular cinsiyet değişkeni dikkate alınarak çapraz tablolarda verilmiştir. Likert sorulardan elde edilen verilerin toplamları alınarak ortalamaları elde edilmiştir. Değişkenler arasındaki istatistiksel ilişkinin anlamlı olup olmadığını tespit etmek için T testi yapılmıştır. T testinin sonuçları ilgili kısımlarda kullanılmıştır. Araştırmaya göre; katılımcıların geri dönüşüm konusuna olumlu yaklaşımları görülmüştür. Katılımcıların, geri dönüşüm ve yeniden kullanım konusunu önemli görmelerine rağmen zamanlarının kısıtlı olması, dikiş bilgilerinin olmaması ve hazır giyim ürünlerinin ucuz olması gibi sebeplerle geri dönüşüm için gerekli faaliyetleri kendilerinin yapmak istemedikleri/ yapamadıkları/ yapmadıkları ancak geri dönüşümü sağlanmış bir ürünü satın alıp kullanabilecekleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekoloji, giyim, geri dönüşüm, sürdürülebilirlik, tekstil ve moda

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The purpose of this study was determined as “to determine the shirt buying behavior of teachers working in schools affiliated to the Ministry of National Education in Konya and their opinions on the recycling of shirts”. Teachers working in schools affiliated to the Ministry of National Education in central districts of Konya province; The sample consists of 373 teachers working in these schools and determined randomly. A questionnaire form was developed and applied to obtain data from the participants regarding the research. The questionnaire consists of three main parts and a total of 116 questions. The data were transferred to the SPSS package program for statistical analysis on the questionnaires. Frequency, percentage distributions, arithmetic mean, cross-table analysis, t-test, anova, correlation and factor analysis of the data transferred to the SPSS program were used. In addition, the findings are given in cross tables considering the gender variable. The averages of the data obtained from Likert questions were obtained by taking the sum of the data. T test was conducted to determine whether the statistical relationship between variables was significant or not. The results of the T test are used in the relevant sections. According to the research; It has been observed that the participants have a positive approach to

*Bu makale, 30.05.2018 tarihinde Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Doç. Dr. Hatice Harmankaya'nın danışmanlığında kabul edilen “Öğretmenlerin Gömlek Satın Alma Davranışları ve Gömleklere Yönelik Geri Dönüşüm Konusundaki Görüşleri: Konya Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinin bir özetidir.

¹Avrasya Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, kmurat.ayvaz@avrasya.edu.tr

²Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, harmankayahatice@selcuk.edu.tr

Atf için (to cite): Ayvaz, K. M., & Harmankaya, H. (2021). Öğretmenlerin gömlek satın alma davranışları ve gömleklere yönelik geri dönüşüm konusundaki görüşleri: Konya örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4),1555-1566.

recycling. Although the participants consider recycling and reuse important, they have reached the conclusion that they do not want to do / cannot do / do the necessary activities for recycling themselves, but they can buy and use a recycled product due to their limited time, lack of sewing knowledge and cheap ready-to-wear products.

Keywords: Ecology, clothing, recycling, sustainability, textile and fashion.

Paper type: Research

Giriş

İnsanoğlunun en önemli ihtiyaçlarından biri olarak görülen giyim; geçmişin farklı yaşam şekillerini yansıtan, siyasi, ekonomik ve sosyo- kültürel şartlara göre şekillenen, dönemin sanatsal yönlerini betimleyen bir araçtır (Şahin, 2009, s. 2-3). Tarihi seyir içerisinde; felsefi, düşünsel, ekonomik, iktisadi, siyasi ve kültürel sistemler değişmiş ve bu değişimler giyim ve giysi kavramlarına, olgularına, uygulamalarına da yeni yaklaşımlar getirmiştir. Özüdoğru'ya göre: Özellikle Fransız devrimiyle sınıflar arası sınırların kalkması, C. F. Worth'ün kendi moda evini kurması, moda ve kadın dergilerinin yayımlanmaya başlaması, endüstri devrimi, kapitalist ekonomik sistem, seri üretim ve küreselleşmeyle birlikte kurumsallaşmış modern bir moda sistemi ortaya çıkmıştır (Özüdoğru, 2013, s. 213). Modernite anlayışı çerçevesinde şekillenen tekstil, hazır giyim, moda sektörü özellikle medya aracılığıyla, giysiye; dış etkilerden korumak, mahrem yerleri örtmek ve süslenmek gibi temel görevlere ek olarak sosyolojik, psikolojik, siyasal, kültürel, ideolojik ve iletişimsel bazı misyonlar da kazandırmıştır. Giyim ve moda artık paradigmalardan oluşan bir göstergeler dünyası elemanı ve iletişim aracıdır. İnsan hayatının en temel eşyası ve çok yönlü sofistike bir aracı olan giysi ve giyim anlayışı, mevcut ekonomik sistemdeki hızlı üretim- tüketim anlayışı vasıtasıyla geri döndürülmesi mümkün olmayan atıklar oluşturmaya başlamıştır. İnsanlık tarihinin dönüm noktalarından kabul edilebilecek aydınlanma çağı ve endüstri devrimi; süreçleri ve sonuçları itibarıyla, insanın dünyayı algılayış ve kavrayışını kökten değiştirmiştir. Özellikle 19. Yüzyıldan itibaren dünyayı etkisi altına alan kapitalist ekonomi, endüstrileşme, küreselleşme, hızlı nüfus artışı, kentleşme ve hızlı üretim/ tüketim anlayışı ve uygulamaları sonucunda ciddi çevre sorunları ortaya çıkmaya başlamıştır. Yeni dünya düzeni; ekosistemin zarar görmesi, atıkların artması, doğal kaynakların tükenmesi, canlı türlerinin yok olması, ozon tabakasının incilmesi ve iklim değişikliği gibi birçok tehdidi beraberinde getirmiştir. Bu duruma karşıt bir felsefi anlayışla hareket eden sürdürülebilirlik temelli ekoloji ve geri dönüşüm uygulamaları tüm sektörlerde olduğu gibi tekstil ve hazır giyim sektöründe de giderek yaygınlaşmaktadır.

Son dönemlerde tekstil ve hazır giyim sektöründe çevresel sürdürülebilirlik konuları önem kazanmaktadır. Birincil uygulamalar, zararlı kimyasalların çevre dostu maddelerle değiştirilmesi ve giyim eşyalarının geri dönüştürülmesiyle atık ve kaynak tüketiminin azaltılmasını içermektedir (Jung & Jin, 2014, 510). Sürdürülebilirlik, insan geçim ve refahını etkileyen hem küresel hem de yerel olarak ekolojik, ekonomik ve sosyopolitik boyutları kesişen, karmaşık çevresel dinamikleri içermektedir (Joy et al. 2012, s. 274). Sürdürülebilirlik, geri dönüştürülmüş materyallerin ve biyolojik olarak parçalanabilir liflerin kullanımını teşvik eder (Shen et al. 2013, s. 135).

Tekstil ve hazır giyim sektöründe mevcut sistem; sürekli üretimi, yeni müşteri ihtiyaçlarını ve yeni ürünleri amaçlayan moda akımlarının hızlı döngüsüne dayanır. Ürünlerin ömürleri kısaltmakta ve şirketler ürünlerinin daha yüksek bir hızda değiştirilmesini istemektedirler (Niinimäki & Hassi, 2011, s. 1878). Dünyada her yıl yaklaşık 80 – 100 milyar ton hazır giyim ürünü üretildiği tahmin edilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde son 20 yılda her yıl son kullanıcıdan kaynaklı 15 milyon ton tekstil atığı meydana gelmiştir. 1 ton tekstil üretmek için yaklaşık 200 ton su harcanır ve sektörde yaklaşık 8.000 farklı kimyasal kullanılmaktadır (Batelier, 2018). Boston Consulting Group Moda Endüstrisinin Nabzı raporuna göre; 2030 yılında dünya nüfusunun 8,5 milyar olacağı öngörüsünden hareketle bugün 62 milyon olan hazır giyim tüketimi, %63 artarak 102 milyona ulaşmış olacaktır (Global Fashion

Agande, 201, s. 8). Tekstil ve hazır giyim sektöründe her yıl 80-100 milyon ton civarında üretim gerçekleştiriliyor. Bu ürünlerin %76'sı atık haline geliyor. 2050 yılında 10 milyara çıkması beklenen nüfusun da etkisiyle hammadde ve kaynak yetersizliğinin yanında atık sorunu da sürdürülemez duruma gelecektir (İTKİB, 2021, s. 69- 70). Tekstil ve hazır giyim sektöründe oluşan atıklar genel olarak; tüketici öncesi atıklar (üretim esnasında oluşan) ve tüketici atıkları (tüketim sonrası oluşan) şeklinde gruplandırılabilir.

İşlevini tamamlayan her malzeme atık olarak kabul edilir. Atık ekolojisi kavramı ise kullanımı sona eren tekstil ürünlerinin zararlı maddeler yaymaksızın yok edilmesi esaslarına dayandırılmıştır. Bu alanda en önemli çözüm recycling'dir. Yani eskiyen tekstil ürünlerinin liflerinin kullanılmasıdır (İTKİB, 2005, s. 4). Atıkların değerlendirme yolları gömme, yakma, gazlaştırma ve piroliz yöntemleridir. Geri dönüşüm için ise en önemli değerlendirme metodu piroliz yöntemidir (Üçgül ve Elibüyük, 2014, s. 40- 46). Bunun dışında atıkların dişlilerle parçalanıp, taranıp elyaf haline getirilmesi işlemi de geri dönüşüm açısından oldukça kazançlı bir yöntemdir. Bunun dışında, tekstil atıkları hurdacılar tarafından toplanarak şekil ve tiplerine göre sınıflandırılıp tiftikleme makinesine atılmakta ve bazı tekstil atıklarından keçe ve temizlik aracı yapılmaktadır.

Kullanılmış hazır giyim atıkları ise; tekstil atık kutuları vb. yöntemlerle toplanmakta ve öncelikle sınıflandırılmakta, kullanılabilir durumda olanlar ayrılarak ikinci el giysi olarak değerlendirilmekte, kullanılamayacak durumda olanlar da geri kazanım yöntemleriyle değerlendirilmektedir. Ülkemizde son yıllarda sayıları gün geçtikçe artan giysi toplama merkezleri yeniden kullanım açısından oldukça önemlidir. Buralarda toplanan giysiler temizleme işlemleri sonrasında ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır. Ülkemizde nadir olarak bazı büyük şehirlerde gönüllü kişiler tarafından gerçekleştirilen takas usulü ile giysilerin değerlendirilmesi yöntemi de yine büyük kazançlar sağlamaktadır.

1. Yöntem

Öğretmenlerin gömlek satın alma davranışları ve gömleklerin geri dönüşümüne yönelik görüşlerini belirleyebilmek amacıyla yapılmış olan bu çalışmada betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Betimsel yöntem, araştırılmak istenen problemin var olan mevcut durumu ortaya koymaya yöneliktir. Mevcut durumu kendi koşulları içerisinde ve olduğu gibi çalışmak betimsel yöntemlerin en temel özelliği olarak kabul edilir (Sönmez ve Alacapınar, 2011, s. 11).

Araştırmanın evreni, Konya ili merkez ilçelerde (Selçuklu, Karatay, Meram) MEB'e bağlı okullarda görev yapan öğretmenlerden oluşmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise, MEB'e bağlı bu okullarda görev yapan ve basit seçkisiz örnekleme yöntemi ile belirlenen 373 gönüllü öğretmenlerden oluşmaktadır. Örneklem sayısı, aşağıda belirtilen veriler kullanılarak formül ile hesaplanmıştır.

Kurum: Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğüne Bağlı Okullar

Evren: 13.359

N= Evrendeki Birey Sayısı

Z= Güvenilirlik Katsayısı (%95 için): 1.96

D= Standart Hata: 0.05

Değişkenin Varyansı: 0,5

$N \cdot Z^2 \cdot (0.5)^2$

$(N-1) \cdot D^2 + Z^2 \cdot (0.5)^2$

$13.359 \times (1.96)^2 \times (0.5)^2$

$(13359-1) \times (0.05)^2 + (1.96)^2 \times (0.5)^2$

n=373

Örneklem: 373

Verilerin formüle uygulanması sonucunda araştırmada olması gereken örneklem büyüklüğü 373 kişi olarak belirlenmiştir. Araştırma ile ilgili olarak katılımcılardan verileri elde etmeye yönelik istenilen güven aralığında anket formu geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Araştırma da katılımcıların gömlek satın alma davranışları, atık ekolojisi ve gömleklerin geri dönüşümüne yönelik yaklaşım ve görüşleri ölçülmüştür. Araştırmanın kuramsal temelini oluşturmak ve ankette yer alacak soruları belirlemek amacıyla alanla ilgili literatür taraması yapılmıştır. Anket üç ana bölümde toplam 116 sorudan oluşmaktadır. Anket formunun başlangıcında araştırmanın amacı ve anketin ne şekilde cevaplandırılacağı açıklanmıştır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla iki soru bulunmaktadır. Bu sorular kapalı uçlu çoktan seçmeli olarak hazırlanmıştır. İkinci bölümde, gömlek satın alma davranışları ve bu konulardaki düşüncelerini öğrenmek amacıyla on soruya yer verilmiştir. Soruların yedisi kapalı uçlu çoktan seçmeli, üçü “Önemsiz- 2- 3- 4- Çok önemli” şeklinde derecelendirilmiş 5’li likert olarak verilmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise; katılımcıların atık ekolojisi ve gömleklerin geri dönüşümüne yönelik bilgi ve düşüncelerinin ölçülmesi amacıyla üç soruya yer verilmiştir. Sorulardan biri kapalı uçlu çoktan seçmeli, ikisi ise “Kesinlikle katılmıyorum- 2- 3- 4- Kesinlikle katılıyorum” şeklinde derecelendirilmiş 5’li likert sorulardır. Anket formu oluşturulduktan sonra elli kişiye pilot uygulama yapılmıştır. Bu pilot uygulamalar esnasında anlaşılmayan sorular ve maddeler yeniden düzenlenmiştir. Uygulanan anketler kontrol edilip eksik ya da hatalı olanları ayrılmış ve doğru olan anketler üzerinde istatistiksel analizler yapılmak üzere veriler SPSS paket programına aktarılmıştır. SPSS programına aktarılan verilerin frekans, yüzdelik dağılımlar, aritmetik ortalama, t-testi ve çapraz tablo analizlerinden yararlanılmıştır. Bu testlerin gerekli görülenleri ilgili kısımlarda verilmiştir. Tablolarda sayı ve % şeklinde gösterilen bulgular yorumlanmıştır. Ayrıca bulgular cinsiyet değişkeni dikkate alınarak çapraz tablolarda verilmiştir. Likert sorulardan elde edilen verilerin toplamları alınarak ortalamaları elde edilmiştir. Değişkenler arasındaki istatistiksel ilişkinin anlamlı olup olmadığını tespit etmek için T testi yapılmıştır. T testinin sonuçları ilgili kısımlarda kullanılmıştır. İlişki testi için hipotezler aşağıdaki şekilde yapılandırılmıştır:

HO: Örnekleme cinsiyet veya yaş faktörleri ile gömlek satın alma davranışları ve gömleklerin geri dönüşümüne yönelik görüşlerine ilişkin değişkenler arasında istatistiksel bir ilişki yoktur.

H1: Örneklemin cinsiyet veya yaş faktörleri ile gömlek satın alma davranışları ve gömleklerin geri dönüşümüne yönelik görüşlerine ilişkin değişkenler arasında istatistiksel bir ilişki vardır. Hipotezlerin kabul ya da reddi için olasılık değeri (p) ≤ 0.05 ise H1 kabul edilir.

2. Bulgular

Araştırmaya katılan öğretmenlerin %65,8’i (231) erkek ve %34,2’si (120) kadındır. Yaş grubu dağılımları incelendiğinde ise 41-50 yaş grubunda %43,3 (152), 31-40 yaş grubunda %29,1 (102), 51-60 yaş grubunda %14 (49), 25-30 yaş grubunda %9,7 (34), 61 ve üzeri yaş grubunda %4 (14) katılımcı bulunduğu görülmüştür. Yaş grubu dağılımları arasında en çok katılımcı 41-50 yaş grubundadır. En az katılımcı ise 61 ve üzeri yaş grubundadır.

Öğretmenlerin gömlek alışverişi yapma sıklıkları incelendiğinde; %47’sinin altı ayda bir, %24,8’inin üç ayda bir gömlek alışverişi yaptığı belirlenmiştir.

Hem kadınlar (%50) hem de erkekler (%45,5) tarafından en çok tercih edilen alışveriş sıklığı “altı ayda bir” seçeneğidir. Kadınlar (%1,7) ve erkekler (%5,6) tarafından en az tercih edilen gömlek satın alma sıklığı ise “ayda bir” seçeneğidir. Öğretmenlerin yaklaşık %50’sinin genel olarak “altı ayda bir” gömlek alışverişi yaptığı ortaya çıkmıştır. Katılımcıların %16’ sının ise gömlek alışverişlerini yaparken düzenli herhangi bir sıklık takip etmedikleri belirlenmiştir. Aktuğlu ve Temel’in “kamu sektörü çalışanlarının giysi markalarını tercihini etkileyen

faktörlere yönelik bir araştırma” adlı çalışmalarında tüketicilerin %42,2’si “altı ayda bir kez” ve %8,6’sı “yılda bir kez” giyim ihtiyacını karşılamak için alışverişe çıktıkları sonucuna ulaşılmıştır (Aktuğlu ve Temel, 2006, s. 43- 59). Gömlek, kamu sektöründe çalışan özellikle öğretmenler için en çok kullanılan giysi türlerindedir. Herhangi bir cinsiyetin daha fazla kullandığı bir giysi türüne sabitlenmeden yapılmış olan giysi satın alma alışkanlıklarını ölçen araştırmalarda, kadın tüketicilerin giysi alışverişi yapma sıklıklarının daha dar aralıklı zamanlarda olduğu görülmektedir. Örnek olarak Budak (2012) tarafından yapılmış olan araştırmada da kadın ve erkek katılımcılar içerisinde genel giyim alışverişi yapma sıklıklarına bakıldığında kadın tüketicilerin daha sık giysi alışverişi yaptıkları belirlenmiştir (Budak, 2012, s. 115). Ancak mevcut çalışmada satın alma sıklığı ölçülen gömleğin, erkek tüketiciler tarafından daha fazla kullanılan bir giysi türü olması sebebiyle araştırma sonuçlarında erkeklerin daha sık gömlek satın aldıkları görülmüştür.

Öğretmenlerin; gömlek alışverişi için harcadıkları aylık miktarlar incelendiğinde; %51’inin (179) 101-200 TL, %44,7’ sinin (157) 0-100 TL, %4,3’ünün (15) ise 201-300 TL harcama yaptıkları belirlenmiştir. En çok tercih edilen seçenek 101-200 TL olmuştur.

Tablo 1. Öğretmenlerin kullandıkları gömlek tarzlarının cinsiyet değişkenine göre dağılımı

SEÇENEKLER	Kadın		Erkek	
	s	%	s	%
Klasik Gömlekler	83	69.2	154	66.7
Spor Gömlekler	71	59.2	142	61.5
Etnik Gömlekler	5	4.2	9	3.9
Vintage ve Retro Gömlekler	7	5.8	9	3.9
Sıra Dışı Gömlekler	13	10.8	7	3
İçinde Rahat Hissedilen Gömlekler	16	13.3	1	0.4

Tablo 1’de öğretmenlerin kullandıkları gömlek tarzlarının cinsiyet değişkenine göre dağılımı verilmiştir. Gömlek tarzlarında kadınların en çok %69,2 (83) ile klasik ve %59,2 (71) ile spor; erkeklerin ise en çok %66,7 (154) ile klasik ve %61,5 (142) ile spor gömlekleri tercih ettikleri ortaya çıkmıştır. Kullandıkları gömlek tarzları incelendiğinde; öğretmenlerin toplamda klasik gömlekleri %67,5 (237), spor gömlekleri %60,7 (213), sıra dışı gömlekleri %5,7 (20), içinde rahat hissedilen gömlekleri %4,8 (17), vintage ve retro gömlekleri %4,6 (16), etnik gömlekleri %4 (14) tercih ettikleri görülmüştür. Koca ve Koç’ un çalışan kadınlar üzerine yapmış oldukları araştırmada da benzer şekilde, çalışan kadınların %63,3’ünün klasik giyimi, %59,7’sinin çoğunlukla spor giyimi tercih ettikleri görülmüştür (Koca ve Koç, 2008, s. 182). Bu bağlamda, ilgili araştırmalarda incelendiğinde çalışanların genel olarak “klasik ve spor” giyim ürünlerini kullandıkları söylenebilir

Tablo 2. Öğretmenlerin gömlek alışverişlerinde tercih ettikleri faktörler

SEÇENEKLER	Kadın		Erkek	
	s	%	s	%
Klasik Gömlekler	83	69.2	154	66.7
Spor Gömlekler	71	59.2	142	61.5
Etnik Gömlekler	5	4.2	9	3.9
Vintage ve Retro Gömlekler	7	5.8	9	3.9
Sıra Dışı Gömlekler	13	10.8	7	3
İçinde Rahat Hissedilen Gömlekler	16	13.3	1	0.4

Tablo 2’de araştırma kapsamındaki öğretmenlerin gömlek alışverişlerinde tercih ettikleri faktörler verilmiştir. Öğretmenlerin moda uygunluğu %89,2 (313) önemsiz, desenini %80,1 (281) “2” derecesinde, fiyatını %81,2 (285) “3” derecesinde, markasını %80,6 (283) “3” derecesinde, rengini %31,1 (109) “3” derecesinde, kumaşını %80,3 (282) “4” derecesinde, kalitesini %71,5(251), yaşa uygunluğunu %63,2 (222), modelini %63 (221) “4” derecesinde ve yine modelini %24,5 (86) “çok önemli”, yaşa uygunluğunu %21,1 (74) “çok önemli” şeklinde tercih ettikleri görülmüştür. Öğretmenler gömlek alışverişinde en çok modeline, yaşa uygunluğuna, kalitesi ve kumaşına dikkat ettiklerini belirtmişlerdir. Modaya uygunluğunu ise

önemsiz bulmuşlardır. Öğretmenlerin gömlek alışverişi yaparken en çok tercih ettikleri özelliklerin modeli ve yaşa uygunluğu olması tasarımcılar açısından önemle üzerinde durulması gereken noktalardandır. Yine azımsanmayacak derecede tercih edilen kumaş ve kalite faktörleri de üretimler esnasında dikkat edilmesi gereken faktörlerdendir. Modaya uygunluk faktörünün önemsiz bulunması, klasik tarz gömleklere değişkenlerin sınırlı olmasından kaynaklanır. Diğer taraftan “fiyatı, kalitesi, kumaşı ve markası” faktörlerinin de hemen hemen hiçbir katılımcı tarafından önemsiz bulunmamış olmasının da üzerinde durulması gerekir. “Kalite ve kumaş” faktörlerinin hem “4” hem de “çok önemli” derecesinde tercih edilmiş olması ve ters bir okumayla “kalite ve kumaş” faktörlerinin hemen hemen hiçbir katılımcı tarafından “önemsiz” derecesinde tercih edilmemiş olması bu faktörlerin oldukça önemli görülüyor olduğunu göstermektedir. Çağman (2010)’ın çalışan kadınlar üzerine yapmış olduğu çalışmada da giysi satın alan çalışan kadınların %56,4’ ünün modayı takip etmediği görülmektedir (Çağman, 2010, s. 55). Aktuğlu ve Temel’ in çalışmalarında tüketicilerin giysi satın alma tercihlerini etkileyen faktörlerden rengi/modeli/stili ve kalitesi her zaman etkili olur sonucuna ulaşılmıştır (Aktuğlu ve Temel, 2006, s. 53). Araştırma sonuçları birbirlerini destekler niteliktedir.

Tablo 3. Öğretmenlerin gömlek modellerinde dikkat ettikleri özellikler

SEÇENEKLER	Önemsiz		2		3		4		Çok Önemli	
	s	%	s	%	s	%	s	%	s	%
Yaka Modeli	-	-	-	-	287	81.8	58	16.5	6	1.7
Manşet Modeli	-	-	12	3.4	170	48.4	68	19.4	101	28.8
Cep Modeli	-	-	-	-	83	23.6	245	69.8	23	6.6
Kapanma Modeli	71	20.2	109	31.1	117	33.3	35	10	19	5.4
Kesiminin Vücutuma Uygunluğu	-	-	-	-	49	14	279	79.5	23	6.6
Süsleme Modeli	-	-	21	6	269	76.6	25	7.1	36	10.3
Çizgili veya Kareli Olması	-	-	-	-	23	6.6	66	18.8	262	74.6
Desen, Motif, Resim Olması	-	-	23	6.6	264	75.2	31	8.8	33	9.4
Kırışmazlık Özelliği Olması	10	2.8	22	6.3	66	18.8	105	29.9	148	42.2
Kumaşının Pamuklu Olması	13	3.7	24	6.8	76	21.7	126	35.9	112	31.9
Kolay Ütülenebilir Olması	-	-	-	-	-	-	71	20.2	280	79.8
Terletmemesi	12	3.4	21	6	68	19.4	114	32.5	136	38.7
Arma, Logo veya Markanın Görünmesi	89	25.4	95	27.1	88	25.1	67	19.1	12	3.4
Bilindik Bir Markaya Ait Olması	16	4.6	106	30.2	125	35.6	104	29.6	-	-
Pahalı Bir Markaya Ait Olması	24	6.8	109	31.1	145	41.3	73	20.8	-	-
Markanın Sezon Ürünü Olması	8	2.3	27	7.7	167	47.6	139	39.6	10	2.8
Markanın Sezon Sonu veya Geçmiş Sezon Ürünü Olması	279	79.5	31	8.8	41	11.7	-	-	-	-
Marka Kimliğinin Düşünce Yapıma Uygun Olması	15	4.3	36	10.3	221	63	70	19.9	9	2.6

Tablo 3’e göre; öğretmenler, markanın sezon sonu veya geçmiş sezon ürünü olması özelliğini % 79,5 (279) ile “önemsiz” derecesinde; arma, logo veya markasının görünür olması özelliğini % 25.4 (89) ile “önemsiz” derecesinde; pahalı bir markaya ait olması özelliğini % 31.1 (109) ile “2” derecesinde; bilindik bir markaya ait olması özelliğini % 30.2 (106) ile “2” derecesinde; arma, logo yada markanın görünür olması özelliğini % 27.1 (95) ile “2” derecesinde; yaka modeli özelliğini % 81.8 (287) ile “3” derecesinde; süsleme modeli özelliğini % 76.6 (269) ile “3” derecesinde; desen, motif, resim olması özelliğini % 75.2 (264) ile “3” derecesinde; marka kimliğinin kendi düşünce yapısına uygun olması özelliğini % 63 (221) ile “3” derecesinde; manşet modeli özelliğini % 48.4 (170) ile “3” derecesinde; markanın sezon ürünü olması özelliğini % 47.6 (167) ile “3” derecesinde, pahalı bir markaya ait olması özelliğini % 41.3 (145) ile “3” derecesinde, patlet (kapama) modeli özelliğini % 33.3 (117) ile “3” derecesinde; kesiminin vücutuma uygunluğu özelliğini % 79.5 (279) ile “4” derecesinde; cep modeli özelliğini % 69.8 (245) ile “4” derecesinde; kolay ütülenebilir olması özelliğini % 79.8 (280) ile “çok önemli” derecesinde, kırışmazlık özelliği olması özelliğini % 42.2 (148) ile “çok önemli” derecesinde, terletmemesi özelliğini % 38.7 (136) ile “çok önemli” derecesinde; kumaşının pamuklu olması özelliğini % 31.9 (112) ile “çok önemli” derecesinde tercih

etmişlerdir. Katılımcılar gömlek modellerinde en çok “manşet, çizgili kareli olması, kırışmazlık, kolay ütülenebilir olması, terletmemesi, kumaşın pamuklu olması” özelliklerini tercih etmişlerdir. En az ise “arma, logo veya markasının görünür olması, markanın sezon sonu veya geçmiş sezon ürünü olması, pahalı bir markaya ait olması, bilindik bir markaya ait olması” özelliklerini önemli bulmuşlardır. Öğretmenlerin arma, marka ya da logonun görünmesini istemedikleri ve marka faktörüne pek önem vermedikleri söylenebilir.

Tablo 4. Öğretmenlerin kullanılmış giysileri değerlendiren herhangi bir organizasyon, kurum veya projeden haberdar olma durumlarının cinsiyet değişkenine göre dağılımı

SEÇENEKLER	Kadın		Erkek	
	S	%	s	%
Evet var	2	1.7	4	1.7
Hayır yok	18	15.0	28	12.1
Olabilir bilmiyorum	100	83.3	199	86.1

Araştırma kapsamındaki öğretmenlerin kullanılmış giysileri değerlendiren herhangi bir organizasyon, kurum veya projeden haberdar olma durumları incelendiğinde; “olabilir bilmiyorum” seçeneği %85,2 (299), “hayır yok” seçeneği %13,1 (46), “evet var” seçeneği ise %1,7 (6) şeklindedir. En az tercih edilen seçenek “evet var”, en çok tercih edilen seçenek ise “olabilir bilmiyorum” seçeneği olmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğunun kullanılmış giysileri değerlendiren herhangi bir organizasyon, kurum veya projeden haberdar olmadıkları görülmektedir.

Tablo 5. Öğretmenlerin geri dönüşüm (yeniden kullanım) konusundaki görüşleri

SEÇENEKLER	Kesinlikle Katılmıyorum		2		3		4		Kesinlikle Katılıyorum	
	s	%	s	%	S	%	s	%	s	%
Atık ekolojisi, tekstilde/ konfeksiyonda geri dönüşüm kavramı hakkında bilgim var.	-	-	10	2.8	71	20.2	102	29.1	168	47.9
Gömleklerin yeniden kullanılabilir hale getirilmesi aile ve ülke ekonomisine katkı sağlar.	-	-	11	3.1	68	19.4	92	26.2	180	51.3
Gömleklerin yeniden kullanılabilir hale getirilmesi yeni istihdam alanları oluşturur.	13	3.7	35	10	92	26.2	133	37.9	78	22.2
Kullanılmayan gömleklerin atık hacmi oldukça büyüktür.	54	15.4	14	4	185	52.7	85	24.2	13	3.7
Gömleklerin yeniden değerlendirilmesine yönelik projeler geliştirilmesi önemlidir.	26	7.4	49	14	167	47.6	97	27.6	12	3.4
Gömleklerde geri dönüşüm çevreye karşı duyarlılığı artırır.	45	12.8	14	4	179	51	97	27.6	16	4.6
Gömleklerde geri dönüşüm sürdürülebilir modanın yaygınlaşmasına katkı sağlar.	-	-	59	16.8	252	71.8	26	7.4	14	4
Kamu ve özel kurumların bu konuda önemli faaliyetler gerçekleştirdiğini düşünüyorum.	48	13.7	68	19.4	159	45.3	62	17.7	14	4
Gömlekleri yeniden değerlendirmeyi maddi durumu düşük olanların yapması gerektiğini düşünüyorum.	54	15.4	59	16.8	180	51.3	48	13.7	10	2.8
Hazır giyim ürünleri ucuz olduğu için gömleklerin yeniden değerlendirilmesine ihtiyaç olmadığını düşünüyorum.	61	17.4	15	4.3	202	57.5	56	16	17	4.8
Aynı zamanda sosyal bir sorumluluk olan geri dönüşüm yöntemleri ile kullanılabilir hale getirilmiş gömlekleri giyerim.	21	6	20	5.7	72	20.5	162	46.2	76	21.7
Gömleklerin yeniden değerlendirilmesi için dikiş ve tasarım bilgisine ihtiyaç vardır. Bu nedenle herkes yapamaz.	26	7.4	23	6.6	78	22.2	135	38.5	89	25.4
Zamanım olmadığı için giysilerin yeniden kullanımına yönelik faaliyetler yapamam.	26	7.4	23	6.6	82	23.4	131	37.3	89	25.4

Tablo 5'e göre; öğretmenlerin % 71.8 (252)'i “gömleklerde geri dönüşüm sürdürülebilir modanın yaygınlaşmasına katkı sağlar”, % 57.5 (202) i “hazır giyim ürünleri ucuz olduğu için gömleklerin yeniden değerlendirilmesine ihtiyaç olmadığını düşünüyorum”, % 52.7 (185) si

“kullanılmayan gömleklerin atık hacmi oldukça büyüktür”, % 51.3 (180)’ ü “gömlekleri yeniden değerlendirmeyi maddi durumu düşük olanların yapması gerektiğini düşünüyorum”, % 47.6 (167)’sı “gömleklerin yeniden değerlendirilmesine yönelik projeler geliştirilmesi önemlidir”, % 51 (179)’ i “gömleklerde geri dönüşüm çevreye karşı duyarlılığı artırır”, % 45.3 (159)’ ü “kamu ve özel kurumların bu konuda önemli faaliyetler gerçekleştirdiğini düşünüyorum” ifadelerine “3” derecesinde katılmışlardır. Öğretmenlerin % 46.2 (162)’ si “aynı zamanda sosyal bir sorumluluk olan, geri dönüşüm yöntemleri ile kullanılabilir hale getirilmiş gömlekleri giyerim”, % 38.5 (135)’ i “gömleklerin yeniden değerlendirilmesi için dikiş ve tasarım bilgisine ihtiyaç vardır bu nedenle herkes yapamaz”, % 37.9 (133)’ u “gömleklerin yeniden kullanılabilir hale getirilmesi yeni istihdam alanları oluşturur”, % 37.3 (131)’ü “zamanım olmadığı için giysilerin yeniden kullanımına yönelik faaliyetler yapamam” ifadelerine “4 derecesinde” katılmışlardır. Öğretmenlerin %51,3 (180)’ ünün “gömleklerin yeniden kullanılabilir hale getirilmesi aile ve ülke ekonomisine katkı sağlar”, “%47,9 (168)’ unun “atık ekolojisi, tekstilde/ konfeksiyonda geri dönüşüm kavramı hakkında bilgim var” düşüncelerine kesinlikle katıldıkları belirlenmiştir. Katılımcılar, gömleklerin yeniden kullanılabilir hale getirilmesinin aile ve ülke ekonomisine olumlu katkılar sağlayacağını, yeni istihdam alanları oluşturacağını ve gömleklerin yeniden değerlendirilmesine yönelik projeler geliştirilmesinin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bunların dışında gömleklerde geri dönüşümün sürdürülebilir modanın yaygınlaşmasına katkı sağlayacağı ve çevreye karşı olan duyarlılığı artıracığı da katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Gömlekleri yeniden değerlendirmeyi maddi durumu düşük olanların yapması gerektiğini düşünüyorum seçeneğinin %57,5 (202) ile “3” derecesinde ve %13,7 (48) ile “4” derecesinde tercih edilmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Aynı şekilde “hazır giyim ürünleri ucuz olduğu için gömleklerin yeniden değerlendirilmesine ihtiyaç olmadığını düşünüyorum” seçeneğinin %57,5 (202) ile “3” derecesinde ve %16 (56) ile “4” derecesinde ve “zamanım olmadığı için giysilerin yeniden kullanımına yönelik faaliyetler yapamam” seçeneğinin %37,3 (131) ile “4” derecesinde tercih edilmiş olması üzerinde durulması gereken noktalardandır. “Geri dönüşüm yöntemleri ile kullanılabilir hale getirilmiş gömlekleri giyerim” seçeneğinin %46,2 (162) ile “4” derecesinde ve %21,7 (76) ile “kesinlikle katılıyorum” derecesinde tercih edilmiş olması geri dönüşüm ve yeniden kullanım konusunda önemli kabul edilebilecek olumlu bir sonuçtur. Çağman (2010: 55)’ın araştırmasında çalışan kadınların %98,8’ inin giysilerini hazır aldıkları, %0,6’sının kendisinin diktığı, %0,4’ünün sipariş diktirdiği ve %0,2’sinin başkalarından aldığı giysileri düzelterek giydikleri tespit edilmiştir. Her iki çalışma karşılaştırıldığında katılımcıların, geri dönüşüm ve yeniden kullanım konusunu önemli görmelerine rağmen zamanlarının kısıtlı olması, dikiş bilgilerinin olmaması ve hazır giyim ürünlerinin ucuz olması gibi sebeplerle geri dönüşüm için gerekli faaliyetleri kendilerinin yapmak istemedikleri/ yapamadıkları/ yapmadıkları ancak geri dönüşümü sağlamış bir ürünü satın alıp kullanabilecekleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

Tablo 6. Öğretmenlerin gömleklerin yeniden değerlendirilmesi konusundaki görüşleri

SEÇENEKLER	Kesinlikle Katılmıyorum				Kesinlikle Katılıyorum					
	2		3		4		Kesinlikle Katılıyorum			
	s	%	s	%	s	%	s	%		
Kullanılmayan gömleklerin/ yakaları, manşetleri değiştirilerek yeniden kullanılabilir	2	0.6	10	2.8	274	78.1	43	12.3	22	6.3
Kullanılmayan gömleklerin kumaşları kullanılabilir	13	3.7	35	10	137	39	109	31.1	57	16.2
Kullanılmayan gömleklere farklı model özellikleri kazandırılarak yeni giysiler elde edilebilir (etek, elbise, çocuk giysisi, aksesuar)	15	4.3	67	19.1	64	18.2	159	45.3	46	13.1
Kullanılmayan gömleklerin problemleri yerleri terziye tamir ettirilebilir	15	4.3	43	12.3	97	27.6	117	33.3	79	22.5
Kullanılmayan gömlekler ilgili kurum ya da kişilere bağışlanabilir	1	0.3	8	2.3	184	52.4	85	24.2	73	20.8
Bu konu hakkında fikir sahibi değilim ve geri dönüşüm konusu ilgimi çekmez	56	16	38	10.8	184	52.4	58	16.5	15	4.3

Tablo 6'ya göre; öğretmenlerin gömleklerin yeniden değerlendirilmesi konusundaki görüşleri incelendiğinde; %78.1 (274) ile “kullanılmayan gömleklerin yakaları/ manşetleri değiştirilerek yeniden kullanılabilir”, %52.4 (184) ile “kullanılmayan gömlekler ilgili kurum ya da kişilere bağışlanabilir”, %52.4 (184) ile “bu konu hakkında fikir sahibi değilim ve geri dönüşüm konusu ilgimi çekmez”, %39 (137) ile “kullanılmayan gömleklerin kumaşları kullanılabilir” seçeneklerine “3” derecesinde katıldıkları belirlenmiştir. Öğretmenlerin %45,3 (159) ile “kullanılmayan gömleklere farklı model özellikleri kazandırılarak yeni giysiler elde edilebilir (etek, elbise, çocuk giysisi, aksesuar vb.)”, %33,3 (117) ile “kullanılmayan gömleklerin problemlı yerleri terziye tamir ettirilebilir” seçeneklerini “4” derecesinde ifade ettikleri görülmüştür.

Katılımcılar, gömleklerin yaka ve manşetlerinin değiştirilerek yeniden kullanılabilir hale getirilmesi, kumaşlarının yeniden kullanılması, problemlı yerlerinin terziye tamir ettirilmesi, ihtiyaç sahiplerine bağışlar yapılarak gömleklerin yeniden değerlendirilmesi şeklindeki öneri ve yöntemleri oldukça yüksek oranlarda önemsedikleri ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin vermiş oldukları cevaplar dikkate alındığında, geri dönüşüm ve yeniden kullanım konusunda oldukça olumlu yaklaşımlar içerisinde oldukları görülmektedir. Geri dönüşüm ve yeniden kullanımın sağlanıp yaygınlaştırılabilmesi için tüketicilerin teşvik edilmesinin ve ilgili imkânların kendilerine sunulmasının yeterli olacağı düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Konya'da Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda görev yapan öğretmenlerin gömlek satın alma davranışlarının ve gömleklere yönelik geri dönüşüm konusundaki görüşlerinin belirlenmesi amacıyla planlanıp yürütülmüş olan araştırmaya göre; 351 katılımcının 120'si kadın ve 231'i erkektir. Yaş dağılımları açısından incelendiğinde katılımcılar en fazla kırk-elli ve otuz bir-kırk yaş aralığındadır. Çalışmada satın alma sıklığı ölçülen ürün erkek tüketicilerin daha fazla kullanmakta olduğu bir giysi türü olan gömlektir. Bu nedenle araştırma sonuçlarında gömlek satın alma aralıklarının erkeklerde daha sık olduğu görülmüştür. Erkek tüketicilerin satın alma sıklıklarında “ayda bir ve üç ayda bir” seçeneklerinin kadın tüketicilere oranla daha fazla tercih edildiği görülmüştür.

Öğretmenlerin gömlek alışverişi yapma sıklıkları incelendiğinde; herhangi bir cinsiyetin daha fazla kullandığı bir giysi türüne sabitlenmeden yapılmış olan giysi satın alma alışkanlıklarına ilişkin araştırmalarda, kadın tüketicilerin giysi alışverişi yapma sıklıklarının daha dar aralıklarda olduğu görülmektedir. Örnek olarak, Budak (2012) tarafından yapılmış olan araştırmada genel giyim alışverişi yapma sıklıklarına bakıldığında “kadın tüketicilerin” daha sık giysi alışverişi yaptıkları belirlenmiştir (Budak, 2012, s. 115). Öğretmenler tarafından gömlek alışverişi için aylık yapılan harcama miktarının “101-200 TL” aralığında olduğu bulunmuştur.

Öğretmenlerin en çok “klasik ve spor gömlekleri” en az ise “etnik gömlekleri” tercih ettikleri belirlenmiştir. Koca ve Koç' un çalışan kadınlar üzerine yapmış oldukları araştırmada da benzer şekilde, çalışan kadınların çoğunluğunun “klasik ve spor giyimi” tercih ettikleri görülmüştür (Koca ve Koç, 2008, s. 182). Bu bağlamda, ilgili araştırmalar incelendiğinde sonuçların birbirine paralel olduğu ve kamu da çalışanların genel olarak “klasik ve spor” giyim ürünlerini tercih ettikleri söylenebilir. Bu durumun sebebi; cinsiyet farkı olmaksızın kamu sektöründe çalışan kesimin klasik giyinme zorunluluğu hissetmesi ve bu klasikliğin vermiş olduğu sıkıntı ile iş dışı yaşamda spor olma ihtiyacı olarak düşünülebilir.

Araştırma kapsamındaki öğretmenlerin gömlek alışverişi yapma sebepleri incelendiğinde genel olarak “eskimesi ve beden ölçülerinde değişiklik olması” durumlarında alışveriş yaptıkları görülmüştür. Dolayısıyla katılımcıların büyük çoğunluğunun gerekli olduğu durumlarda, ihtiyaç halinde gömlek alışverişi yaptıkları söylenebilir. Çağman (2010)'ın çalışan kadınlar üzerine yaptığı çalışmada, kadınların büyük çoğunluğunun gerekli olduğu zaman giysi satın aldığı sonucuna ulaşılmıştır (Çağman, 2010, s. 55). Budak (2012)'ın tüketicilerin giysi satın alma davranışları üzerine yaptığı araştırmada da katılımcıların yarısından fazlası giyim

ürünlerini satın almalarında “ihtiyaç olma durumunun” birinci derecede etkili olduğunu ifade etmişlerdir (Budak, 2012, s. 126).

Tüketicilerin alışveriş tercihlerini yönlendiren birçok faktör bulunmaktadır. Satın alma davranışı üzerinde diğer insanların etkisi sosyal faktörler olarak ifade edilmektedir. Sosyal faktörler üç grupta toplanabilir: aile, referans grupları, roller ve statüler. Durmaz ve Bahar tarafından tüketicilerin satın alma davranışları üzerine yapılmış olan araştırmada da katılımcıların büyük çoğunluğunun ailenin beğenmesinin en önemli faktörlerden biri olduğunu belirttikleri görülmektedir (Durmaz ve Oruç, 2011, s. 60-77).

Öğretmenler gömlek alışverişinde en çok modeli, yaşa uygunluğu, kalitesi ve kumaşı faktörlerini tercih etmişlerdir. En az ise moda uygunluk seçeneğini önemli bulmuşlardır. Çağman (2010)' ın çalışan kadınlar üzerine yapmış olduğu çalışmada giysi satın alan çalışan kadınların yarısından fazlasının modayı takip etmediği görülmektedir (Çağman, 2010, s. 55). Aktuğlu ve Temel' in, “kamu sektörü çalışanlarının giysi markalarını tercihini etkileyen faktörlere yönelik bir araştırma” adlı çalışmalarında tüketicilerin giysi satın alma tercihlerini etkileyen faktörler incelendiğinde: “rengi/modeli/stili” ve “kalitesi” faktörleri büyük oranda “her zaman etkili olur” şeklinde tercih edilmiştir (Aktuğlu ve Temel, 2006, s. 53). Araştırma sonuçları birbirlerini destekler niteliktedir.

Öğretmenler gömlek modellerinde en çok yaka, manşet, çizgili kareli olması, kırışmazlık, kolay ütülenebilir olması, terletmemesi, kumaşın pamuklu olması özelliklerini tercih etmişlerdir. En az ise “arma, logo veya markasının görünür olması, markanın sezon sonu veya geçmiş sezon ürünü olması, pahalı bir markaya ait olması, bilindik bir markaya ait olması” özelliklerini tercih etmişlerdir.

Öğretmenlerin gömlek satın alırken karşılaştıkları problemler incelendiğinde; en çok beden ölçülerine uygun ve farklı modellerde gömlek bulamadıkları belirlenmiştir.

Öğretmenlerde gömlek kullanımında ise en çok “yakalarının çabuk aşınması, kumaşların yıpranması ve manşetlerin yıpranması” sorunları ile karşılaşıldığı görülmüştür. Öğretmenlerin en çok gömlek üretiminde kullanılan hammadde olan kumaştaki yıpranma sebebiyle problem yaşadıkları söylenebilir.

Öğretmenlerin kullanılmış giysileri değerlendiren herhangi bir organizasyon, kurum veya projeden haberdar olma durumları incelendiğinde; katılımcıların büyük çoğunluğunun kullanılmış giysileri değerlendiren herhangi bir organizasyon, kurum veya projeden haberdar olmadıkları görülmektedir.

Öğretmenler, gömleklerin yeniden kullanılabilir hale getirilmesinin aile ve ülke ekonomisine olumlu katkılar sağlayacağını, yeni istihdam alanları oluşturacağını ve gömleklerin yeniden değerlendirilmesine yönelik projeler geliştirilmesinin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bunların yanında gömleklerde geri dönüşümün sürdürülebilir moda yaygınlaşmasına katkı sağlayacağı ve çevreye karşı olan duyarlılığı artıracığı da katılımcılar tarafından belirtilmiştir.

Öğretmenler, gömleklerin yaka ve manşetlerinin değiştirilerek yeniden kullanılabilir hale getirilmesi, kumaşlarının yeniden kullanılması, problemleri yerlerinin terziye tamir ettirilmesi, ihtiyaç sahiplerine bağışlar yapılarak gömleklerin yeniden değerlendirilmesi şeklindeki öneri ve yöntemlere yüksek oranlarda katılmışlardır.

Araştırmaya göre; katılımcıların geri dönüşüm ve yeniden kullanım konusunda oldukça olumlu yaklaşımlar içerisinde oldukları görülmektedir. Geri dönüşüm ve yeniden kullanımın yaygınlaştırılabilmesi için tüketicilerin teşvik edilmesinin ve ilgili imkânların kendilerine sunulmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Katılımcıların atık haline geldiğini düşündükleri giysilerini, gömleklerini bazı basit biçki, dikiş teknikleri uygulayarak “yeniden kullanıma” devam edebilecekleri söylenebilir. Katılımcıların, geri dönüşüm ve yeniden kullanım konusunu önemli görmelerine rağmen,

mevcut şartlarda zamanlarının kısıtlı olması, dikiş bilgilerinin olmaması ve hazır giyim ürünlerinin ucuz olması gibi sebeplerle geri dönüşüm için gerekli faaliyetleri kendilerinin yapacaklarını söylemek gerçekçi olmaz. Yıpranma, eskime, beden ölçülerinde değişiklik veya modasının geçmesi ile ömrü tamamlandığı düşünülen bir giysinin basit biçki- dikiş teknikleri ile yeniden kullanıma alınabilmesi mümkünken modern zamanın getirmiş olduğu meşguliyet, alışkanlık ve kabuller sebebiyle, insanlar “geri dönüşüm veya yeniden kullanım” faaliyetine mesafeli yaklaşıyor olabilirler.

Katılımcıların, geri dönüşüm ve yeniden kullanım konusunu önemli görmelerine rağmen zamanlarının kısıtlı olması, dikiş bilgilerinin olmaması ve hazır giyim ürünlerinin ucuz olması gibi sebeplerle geri dönüşüm için gerekli faaliyetleri kendilerinin yapmak istemedikleri/ yapamadıkları/ yapmadıkları ancak geri dönüşümü sağlanmış bir ürünü satın alıp kullanabilecekleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

Tüketim sonrasında oluşan tekstil ve hazır giyim atıklarının geri dönüşüm, yeniden kullanım ve geri kazanımıyla ilgili olarak bazı öneriler sunulabilir:

- Bu atıkların, atık kutuları veya evlerden atıkların alınması yöntemleri ile toplanarak sınıflandırılmaları ve kullanılacak durumda olanların ikinci el giysi olarak değerlendirilmeleri, kullanılmayacak durumda olanların ise geri kazanım işletmelerine gönderilmeleri,
- Giysi toplama merkezlerinin yeniden kullanım açısından büyük önem taşıdığı ve atık hale gelmiş giysilerin toplama, tasnif, tamir ve temizleme işlemlerinden giysi toplama merkezlerinde ihtiyaç sahiplerine ulaştırılabileceği,
- Takas usulü yöntemi ile giysilerin yeniden kullanıma sunulabileceği,
- Giyim eşyalarını “yeniden kullanılabilir” hale getirebilecek donanım ve anlayışta insanlar ancak eğitim- öğretim faaliyetleriyle yetiştirilebilir. İlköğretimden itibaren eğitim- öğretim müfredatımızda sürdürülebilirlik, ekoloji, geri dönüşüm ve bu bağlamda biçki- dikiş uygulamalarının yer alması,
- Diğer taraftan, atık haline gelmiş giysi veya gömleklerin bir terzi yardımıyla yeniden kullanıma kazandırılmaları gerektiği; giysilerin atık kutuları veya benzeri yöntemlerle belediyeler ve sosyal yardım kuruluşları vasıtasıyla toplanarak ihtiyaç sahiplerine ya da geri dönüşüm işletmelerine ulaştırılmaları gerektiği, öneri olarak sunulabilir.

Kaynakça

- Aktuğlu, I. K., ve Temel, A. (2006). Kamu sektörü çalışanlarının giysi markalarını tercihini etkileyen faktörlere yönelik bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 43- 59.
- Batalier, M. (t.y.). The textile issue – london textile forum 2018: What, why, how and when? London Sustainability Exchange. <http://www.lsx.org.uk/blog/textile-issue-london-textile-forum-2018/> (Erişim tarihi: 11.08.2020).
- Budak, E. (2012). *Hazır giyim sektöründe tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyen psikolojik faktörlerin bütünleşik analizi* (Yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Çağman, D. S. (2010). *Çalışan kadınların giysi kullanım süreleri ve kullanım sonrası giysileri değerlendirme yöntemleri* (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Durmaz, Y., ve Bahar, R. (2011). Tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde sosyolojik faktörlerin etkisinin incelenmesine yönelik bir çalışma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (37), 60-77.

- Global Fashion Agenda & The Boston Consulting Group. (2017). Pulse of the fashion industry, 8. <https://www.globalfashionagenda.com/publications-and-policy/pulse-of-the-industry/> (Erişim tarihi: 13.07.2020).
- İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri. (2005). Tekstil konfeksiyon sektöründe ekoloji ve ekolojik etiketler, İTKİB AR&GE ve Mevzuat Şubesi. <https://www.yumpu.com/tr/document/read/23582613/tekstilde-ekoloji-uenco> (Erişim tarihi: 11.05.2019).
- İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri. (2021). Sürdürülebilirlik. *Hedef Dergisi*, 326.
- Joy, A., Sherry, J. F., Venkatesh, A., Wang, J., & Chan, R. (2012). Fast fashion, sustainability, and the ethical appeal of luxury brands, *Fashion theory*, 16(3), 274. Erişim adresi: <https://www3.nd.edu/~jsherry/pdf/2012/FastFashionSustainability.pdf>
- Jung, S., & Jin, B. (2014). A theoretical investigation of slow fashion: sustainable future of the apparel industry, *International Journal of Consumer Studies*, 38, 510–519.
- Koca, E., ve Koç E. (2008). Çalışan kadınların giysi seçimleri ve renk tercihleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (24), 171-200.
- Ninimaki, K., & Hassi, L. (2011). Emerging design strategies in sustainable production and consumption of textiles and clothing. *Journal of Cleaner Production*, 19, 1876-1883, Journal Homepage: www.elsevier.com/locate/jclepro.
- Özüdoğru, Ş. (2013). *19. Yıdan günümüze moda ve sanat etkileşimi* (Yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Shen, D., Richards, J., & Liu, F. (2013). Consumers awareness of sustainable fashion. *The Marketing Management Journal*, 23(2), 134-147.
- Sönmez, V., ve Alacapınar, F.G. (2011) *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayınları.
- Şahin, A. (2009). *Giysi alışverişinde tüketicilerin haute couture ve hazır giyim tercihleri İstanbul- Konya illerinde örnek bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Üçgül, İ., ve Elibüyük, U. (2014). Tekstil atıklarının piroliz ile değerlendirilmesi. *SDÜ Teknik Bilimler Dergisi*, 4(2), 40-46.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 60
2. yazar katkı oranı : % 40

Cevdet Bey ve Oğulları Romanında “Ev” ve Mekânsal Aidiyet Kavramı

“Home” and Place Attachment in the Novel of Cevdet Bey ve Oğulları

Araş. Gör. Su Kardelen ERDOĞAN¹, Prof. Dr. Gaye BİROL²

Öz

Orhan Pamuk, ilk romanı Cevdet Bey ve Oğulları'nda, 1905'ten 1969'a Türkiye coğrafyasındaki batılılaşma/ modernleşme hareketinin barınma kültürüne ve ev içi yaşam biçimlerine etkisini, bir aile yaşantısı üzerinden aktarmaktadır. Roman, Işıkcı ailesinin konaktan apartman yaşamına geçişini ve tüm bu sürecin doğurduğu çelişkileri, mekânsal dışavurumları, değişen ev içi gündelik yaşam pratiklerini ve alışkanlıklarını, kısacası birey-ev ilişkilerini betimlemektedir. Bu doğrultuda, temelde, üç zaman dilimi ve üç nesle odaklanarak kurgulanan anlatı, hem toplumsal ve kişisel anlam karmaşalarına hem de konuttaki mekânsal deneyimlere ışık tutmaktadır. Mekânın kişiye özgü duygular ve yaşanmışlıklar ile “yer”e dönüştüğü göz önüne alındığında, romanda aktarılan ev yaşamı, evi yer olarak benimseme ve eve ait olma hissi ile ilgili birçok ipucu barındırmaktadır. Ayrıca, anlatının zamansal bağlamı, birey-mekân ilişkilerinin yeniden kurulduğu bir döneme de referans vererek batılılaşma/ modernleşme sürecinin ev içi yaşamındaki mekânsal pratikleri nasıl etkilediğine de odaklanmaktadır. Bu doğrultuda, kişinin ev ile kurduğu etkileşimi mekânsal aidiyet kavramı üzerinden okumayı konu edinen bu çalışmada, Cevdet Bey ve Oğulları romanının ana kahramanlarının birey-ev ilişkilerini ve söz konusu dönemde bu ilişkilerin dönüşümlerini incelemek hedeflenmektedir. Aidiyet hissinin kendini gerçekleştirme ve kendini bulma eylemleri ile ilişkili olduğu düşünüldüğünde roman kahramanlarının eve dair hislerinin birey-mekân etkileşimi açısından yol gösterici olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cevdet Bey ve Oğulları, mekânsal aidiyet, roman, mekân, Türkiye’de konut

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Cevdet Bey ve Oğulları, the first novel of Orhan Pamuk, narrates housing culture and everyday life shaped by modernization in Turkey between 1905 to 1969. The novel examines the life of Işıkcı family from mansion to apartment by focusing their practices and habits, their social contradictions and its spatial reflections between people and home in this period of modernization. Accordingly, the focus of the novel brings out both social and personal inquiries and spatial experiences in housing. The concept of "place" makes sense with feelings and experiences. Because the temporal context of the novel refers to a period in which human-space relations are reconstructed, the novel contains many clues about accepting the home as a "place" with these feelings. Accordingly, this study, which focuses on reading the interaction of the person with the home through the concept of place attachment, aims to examine the changing person-home relations of the main characters of Cevdet Bey ve Oğulları during modernization. Considering that the place attachment is related to the self-realization, it is expected that the feelings of the characters about their homes will be guiding in terms of these relations.

Keywords: Cevdet Bey ve Oğulları, place attachment, novel, place, housing in Turkey

Paper Type: Research

¹İzmir Demokrasi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, sukardelen.erdogan@idu.edu.tr

²İzmir Demokrasi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, gaye.biol@idu.edu.tr

Atf için (to cite): Erdoğan, S. K., & Birol, G. (2021). Cevdet Bey ve Oğulları romanında “ev” ve mekânsal aidiyet kavramı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1567-1580.

Giriş

“Gerçek hayatta mekân, kişilerin kendilerini dünya üzerinde konumlandıklarında ve yaşama karşı mekânsal aidiyet hissiyle bağlanmalarında bu denli önemli bir yere sahipken, hayatın içinden bir tür olan romanda göz ardı edilmesi beklenemez.”

(Soysal, 2013, s. 4)

Roman, insan hayatına odaklanan, yaşam hikâyelerini ele alarak tüm duyguları içinde barındıran bir edebi tür olarak fiziksel bir ortama, yani mekâna ihtiyaç duymaktadır. Mekân, roman anlatısının temel elemanlarından biri olarak romanı durum ve zaman odaklı olmaktan çıkarmakta ve yazılı metne bağlam kazandırmaktadır. Roman, zamansal bir sanat olduğu kabulünün yanı sıra, mimarlık, heykel, resim gibi mekânsal sanatlarla da ilişkilendirilmektedir (Kestner’den akt. Çağlar ve Tuna Ultav, 2004). Böylelikle, roman anlatısının yapısal çevrenin fiziksel ve kültürel boyutuna dair bilgiler taşıdığı görülmekte, yazınsal eserin mimari ve kentsel mekâna dair yürütülen çalışmalara yön verdiği söylenebilmektedir (Çağlar ve Tuna Ultav, 2004).

Narlı (2002a, s. 98), roman mekânını “vakanın varlık bulduğu yer, şahısların içinde yaşadıkları, kendi oluşlarını fark ettikleri alan” olarak nitelendirmektedir. Mekânın kişiye özgü olarak kurgulandığı yerler olan konutlar ise edebî anlatılarda kahramanların mekânla ve zamanla ilişkilennemelerinin, eylemlerinin, benliklerinin, kısaca bireylerin yaşama dair her duygusunun aktarılması noktasında önem kazanmaktadır.

Orhan Pamuk (2011), bu dünyadaki yolculuğun; yani şehirlerde, sokaklarda, evlerde ve odalarda geçen hayatın, gizli bir anlamı aramaktan ibaret olduğunu romanlardan öğrendiğini belirtmekte, romanların kişinin bu dünyada bir yer edinme arayışının yansımalarından biri olduğunu ifade etmektedir. Bu arayışın mekânsal yansımalarından biri olan konutun ise, Orhan Pamuk romanlarında, kurgunun ana öğelerinden biri olduğu görülmektedir (Soysal, 2013). Yazarın ilk romanı olan Cevdet Bey ve Oğulları, bu kurgulardan birine örnektir. Cevdet Bey ve Oğulları romanı, Nişantaşılı üst sınıf bir ailenin yaşamını, Osmanlı İmparatorluğu’nun son çeyreğinden 1960’ların sonuna uzanan bir zaman aralığında, Türkiye coğrafyasındaki batılılaşma/modernleşme serüveni ile harmanlayarak aktarmaktadır. Çolak Bostancı (2010), tüm bu serüvenin yanında romanın kişi-mekân-konut ilişkisine çokça değindiğini ve Pamuk’un hikâyeyi ev içi tüketim zevklerine kadar detaylandırarak konutu ana kahraman yaptığını vurgulamaktadır.

Işıkçı ailesinin üç neslinin hayatlarından kesitler sunan Cevdet Bey ve Oğulları romanının ilk bölümü 1905 yılında geçmektedir. Hikâyenin ana kahramanlarından Cevdet Bey’in ticaret hayatında ilerlemek ve alafranga bir aile kurmak hedefi doğrultusunda yaşadıklarını anlatan bölüm, Cevdet Bey’in Vefa’dan Nişantaşı’na taşınma ve zengin bir paşanın kızı ile evlenme arzularını aktarmaktadır. Nişantaşı semtinde satın almak için gezdiği konak, ticari bağlantılarını artırmak için gittiği kulüp ve kızı ile evleneceği paşaya ziyareti gibi olaylar, okuyucuya Cevdet Bey’in “saat gibi bir aile³”ye (Pamuk, 2020, s. 47) ve hayalini kurduğu hayata dair attığı adımlar ile ilgili ipucu vermektedir. Romanın ikinci bölümü, 1936-1939 yılları arasında geçmektedir. Cevdet Bey, arzuladığı gibi bir paşa kızı olan Nigân Hanım ile evlenerek Nişantaşı’ndaki Işıkçı Konağı’nda ailesi ile birlikte (Cevdet Bey ve Nigân Hanım’ın çocukları, Osman, Refik ve Ayşe, gelinleri Nermin ve Perihan, torunları Cemil ve

³ Rasyonel düşüncenin ürünü olan modernite, makine nasıl çalışıyorsa toplumların da aynı düzende işleyebileceğini öngörmektedir. Modernitenin toplumsal yaşama müdahalelerinden biri, zamanın ölçülebilir, planlanabilir olarak ele alınmasıdır. Bu noktada, saatler, belirsiz bir olgu olan zamanın rasyonel bir karşılığı olmuştur. Dolayısıyla, Mumford’un (1955, s. 14) nitelemesiyle “endüstri çağının anahtar makinesi” olarak saat, modernleşmenin simgelerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Lale) yaşamaktadır. Cevdet Bey'in, artık ticareti bıraktığı ve işi oğullarına devrettiği görülmektedir. Cevdet Bey'in ölümünden sonra ise Osman, ticaret işinin başına geçer, Refik ise abisinden farklı olarak içsel bir arayışa girer ve işten çekilir. Romanda bu arayış, Refik'in lise arkadaşları Ömer ve Muhittin'in yaşam biçimleri ve hayat görüşleri ile harmanlanarak Nişantaşı'ndan Kemah'a uzanan bir yolculuk ile aktarılmaktadır. Refik, Kemah'ta geçirdiği süreçte, ülke kalkınmasına ve halk tarafından benimsenebilmiş bir modern yaşam modeli kurgulamaya odaklanmıştır. Bu arayış içerisinde, kendi yetiştiği konak yaşamı ile çelişkiye düşmekte ve ailesine yabancılaşmaktadır. Ancak bu anlam arayışı, sonuçsuz bir şekilde Refik'in Işıkkı Konağı'na dönmesi ile sonlanmaktadır. Bölümün devamında ise, Refik'in bir birey olarak geleneksel aile rutinlerine dâhil olmaması ve evine duyduğu aidiyet hissini kaybederek eşi ve kızıyla bir apartman dairesine geçmesine yer verilmektedir. Böyle bir bölünmenin tetikleme ile Osman, özellikle annesini konağı yıktırarak apartman yapılması konusunda ikna etmeye çalışmakta ancak Nigân Hanım bu duruma karşı çıkmaktadır. Romanın üçüncü bölümü, 1960'ların sonuna uzanarak, Cevdet Bey'in torunu, Refik'in oğlu Ahmet'in, Işıkkı Konağı yerine yaptırılan Işıkkı Apartmanı'ndaki dairesinde başlamaktadır. Işıkkı ailesini yıllarca tüm fertleri ile ağırlayan ve büyük ailenin simgesi olan konağın (Aytaç, 1999), Nigân Hanım'ın direnmesine rağmen yıkıldığı ve geleneksel yaşama dair izleri sildiği görülmektedir. Işıkkı Apartmanı, aile üyelerinin birbirinden kopararak artık yeni bir yaşam modeline ev sahipliği yapmaktadır.

Belirli bir yere duygusal açıdan bağlanmayı ifade eden, mekânla kurulan sembolik ilişkiyi tarifleyen mekânsal aidiyet (Altman ve Low, 1992), bir yerde var olmak, o yer ile ilişkilenecek, deneyimler ile yeri gündelik yaşamın bir parçası yapabilmek ile oluşmaktadır. Aidiyet hissini kendini gerçekleştirme ve kendini bulma eylemleri ile ilişkili olduğu düşünüldüğünde de (Çelik, 2019) kahramanların romanın ana mekânı olan eve dair hislerinin, kişi-mekân ilişkisi incelemesinde yön göstereceğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla, Cevdet Bey ve Oğulları romanından yapılacak okumanın "eve ait olma" konusu açısından birçok ipucu taşıyabileceği görülmektedir. Bu nedenle, çalışmanın konusu Cevdet Bey ve Oğulları romanı karakterleri üzerinden mekânsal aidiyet kavramını incelemek olarak belirlenmiştir.

1. Yöntem

Bu çalışmada, Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları adlı romanında, Işıkkı ailesinin çekirdek üyelerinin (Cevdet Bey, Nigân Hanım ve çocukları Osman, Refik ve Ayşe) eve yüklediği anlamlar okunarak mekânın kişide uyandırdığı duyguları keşfetmek hedeflenmiştir. Bu bağlamda, öncelikle Cevdet Bey ve Oğulları romanındaki birey-mekân ilişkilerinin incelenmesinde odaklanılacak mekânsal aidiyet kavramı açıklanmıştır. Daha sonra, Türkiye coğrafyasında modernleşme sürecinde konutun geçirdiği dönüşüm aktarılmıştır. Çalışmanın devamında ise Cevdet Bey ve Oğulları romanında konutun dönüşümü ve bu sürecin bireylerde yarattığı mekânsal aidiyet sorunu, kahramanların roman boyunca barındıkları evler üzerinden ele alınmıştır. Bu doğrultuda, mekânın kişiye özgü duygular ve yaşanmışlıklar ile "yer"e dönüştüğü, konutun da kullanıcılarının yaşantısı ve oraya ait olmasıyla "ev" olacağı göz önüne alındığında, Cevdet Bey ve Oğulları romanında aktarılan ev yaşamı ile "yer"e ait olma-olamama ikileminin taşıdığı anlamları keşfetmek, çalışmanın çıktıları olarak değerlendirilmiştir.

2. Mekânsal Aidiyet Kavramı

Mekân, insan eli ile sınırlandırılmış, kullanıcıların psikolojik, fizyolojik ve toplumsal gereksinimlerini karşılayan, insan ilişkilerinin yer aldığı ve bu ilişkilere göre yapısı belirlenen bir uzay parçasıdır (Günel ve Esin, 2010; Norberg Schulz, 1971). İnsan, mekân ile öncelikle fiziksel bir ilişki kurmakta, daha sonra deneyimleri ile mekâna soyut bir anlam kazandırmaktadır (Demir Kahraman, 2014). Mekâna esas niteliğini veren de bu soyut anlam, yani yaşamdır. Heidegger (1975), mekânı somut ve fiziksel bir yapı olarak ele alırken, "yer" kavramını daha soyut bir olgu olarak düşünmekte ve mekânların insan deneyimi ile şekillenen "yer" kavramı ile varlık bulduğunu belirtmektedir (aktaran Yıldız, 2016). Benzer şekilde,

Creswell (2004) de yer kavramını, insanların ilişki kurdukları, dokundukları, bağlandıkları mekânlar yani anlamlı konumlar olarak tanımlamaktadır. Kişi, bu bağlamda mekânla ve diğer kişiler ile kurduğu ilişki doğrultusunda bir deneyim yaşamakta ve mekâna anlam yükleyerek onunla bir aidiyet ilişkisi oluşturmaktadır.

Mekânsal aidiyet, kişinin bulunduğu yere karşı geliştirdiği bağ (Altman ve Low, 1992; Manzo, 2003) ve kişinin mekâna sahip olma duygusu olarak tanımlanmaktadır. Belirli bir yere duygusal açıdan bağlanmayı ifade eden, mekânla kurulan sembolik ilişkiyi tarif eden mekânsal aidiyet, bir yerde var olma, o yer ile ilişkilene, kişisel deneyimler ile yeri gündelik yaşamın bir parçası yapabilme, yani yere dair öznel bir kavrayış geliştirme ile oluşmakta (Altman ve Low, 1992), kişinin mekânla kurduğu ilişki temelinde mekânın deneyimlenme, yaşanma, kişiye göre değişme ve dönüşme eyleminin sonucu olarak gelişmektedir. Yani, mekâna yönelik geliştirilen duygusal bağlanma ile doğrudan ilişkili olan aidiyet hissi, mekân içerisindeki davranışsal, duygusal ve bilişsel etkileşimlere dayanmaktadır (Brown ve Perkins, 1992; Hashemnezhad, Heidari ve Mohammad Hoseini, 2012). Aynı zamanda, mekânsal aidiyet, o mekânda var olan diğer insanlarla kurulan etkileşim ile güçlenmekte ve zaman içinde mekânda gerçekleşen sosyal ve duygusal paylaşımlar ile de ilişkilenebilmektedir. Kısacası, Stedman’ın (2003) da belirttiği gibi, mekânsal aidiyet duygusu, sosyal etkenler ve zamanın yanı sıra mekânın fiziksel özelliklerinden ve sembolik anlamlarından da etkilenmektedir. Benzer şekilde, Hashemnezhad ve diğerleri (2012), mekânsal aidiyetin oluşmasını sağlayan etkenleri, fiziksel faktörler, sosyal faktörler, kültürel faktörler, kişisel faktörler, duygusal faktörler, anılar ile deneyimler, etkileşimler ile eylemler ve zaman faktörü olarak sıralamaktadır.

Söz konusu faktörler ile gelişen mekân-insan ilişkisi ve yaşamsal boyut ile birlikte mekân, “yer” niteliği kazanmaya başlamakta ve daha çok aidiyet hissi barındırmaktadır. Norberg Schulz’un (1971) ifadesi ile “yer”leşme mekâna ait olma ile başlamakta, bir yere ait oluş ise mekânın inşa edilmesini sağlamaktadır. Benzer şekilde, Heidegger’in vurguladığı mekân ve “yer”in farkını ortaya koyan ikamet etme-mesken tutma eylemi de insanın yerleşmesini sağlayan birincil unsur olarak ele alınmaktadır (Gürkaş ve Barkul, 2012). “Yer”leşme eyleminin, bir yeri mesken tutma, yani bir yere ait olma ile başladığı göz önüne alındığında, bu durumun en kolay belleğin, zamanın, alışkanlıkların ve yaşam tarzlarının önemli yansıtıcılarından biri olan ev (Heidegger, 1971) üzerinden okunabileceğini söylemek mümkündür.

Tuan (1991), evi, insanın tutunduğu ve köklendiği, insan benliğinin merkezi olan ‘yer’ olarak tanımlamaktadır (aktaran Gürkaş ve Barkul, 2012). Bachelard (2008) ise evi, öz varlığın topografyası ve insan kimliğinin çözümleme aracı olarak ele almakta ve evin kişisel kimliğin bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Görülmektedir ki, mekânın kişiye özgü kurgulandığı yerler olarak evler, kişiye tek bir yere, evine ait olduğu hissini uyandırmakta, ev ve kişi arasında kurulan bu bağ evi benimseme ve evde olma duygusunu pekiştirmektedir (Soysal, 2013). Dolayısıyla, bir bireyin mekânsal aidiyet hissini en yoğun yaşadığı mekânın onun barındığı yer, yani evi olması beklenmektedir. Ancak, çok yönlü olan bu ikili ilişki aynı etkenlerden dolayı mekân-insan ilişkisinin zedelendiği durumları da doğurabilmektedir. Bu noktada, kişinin evine ait hissetmemesi, mekân ile bağ kuramaması durumunda oluşabilecek aidiyet problemi, kişiye ait bir varoluş problemini de göstermektedir. Bu durum, içinde bulunan mekâna ve mekândaki yaşantıya karşı yabancılaşma hissedilmesine ve arada kalmışlığa neden olmaktadır. Aynı zamanda, kişi mekâna dokunmamakta, kişiselleştirilemeyen ve bağ kurulamayan ev, sadece fiziksel bir boşluk olarak kalmaktadır. Dolayısıyla, bireyin mekân ile kurduğu ilişkinin kimi zaman güçlü kimi zaman zayıf olması durumu, mekânsal aidiyet hissini birey ve mekân ile ilişkili olarak farklı şekillerde oluşabileceğinin bir göstergesidir.

3. Türkiye’de Modernleşme, Konutun Dönüşümü ve Mekânsal Aidiyet Kavramının Cevdet Bey ve Oğulları Romanında Birey Mekân İlişkileri Üzerinden Açıklanması

3.1. Türkiye’de Modernleşme ve Konut

18. yüzyılda Sanayi Devrimi’nin ardından Avrupa’da doğan ve kısa zamanda geniş bir coğrafyaya yayılan modernlik anlayışı, toplumları her açıdan etkisi altına alıp köklü değişikliklere neden olmuştur (Mete, 2009). Türkiye coğrafyası da bu gelişmelerden etkilenmiş, modern anlayış, toplumun her alanında Osmanlı İmparatorluğu’nun son çeyreğinden itibaren batılılaşma hareketleri ile birlikte karşılık bulmaya başlamıştır.

Batılılaşma hareketi, Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi, ticari, ekonomik ve sosyal hayatta Avrupa’yı yakalaması için atılan ve gündelik yaşamda çokça değişim yaratan bir süreçtir. Başlangıcı 18. yüzyılda Lale Devri’ne dayanan bu hareket ile öncelikle batının mimarlık ve sanat anlayışını örnek alma, yaşam tarzına ayak uydurma gibi adımlar atılsa da, bu gelişmeler, saray ve çevresi ile sınırlı kalmıştır (Özakbaş, 2015). 19. yüzyılda ise Tanzimat Fermanı ile Batı’nın teknolojik ve ekonomik gelişmelerini yakalamak ve bunu toplumsal hayata yansıtılabilmek hedeflenmiştir. Özellikle, İstanbul’un ticari ve bürokratik seçkinlerinin gündelik yaşamına, batı kültürü, beğenileri, sofrada adabı ve burjuva terbiyesi sızmaya başlamış, söz konusu kesimin giyinme, evlerini döşeme, kent yaşamına karışma biçimleri, “Avrupaileşmeye” çalışmıştır (Bozdoğan, 2015). Ancak bu durum, hiçbir zaman tam anlamıyla başarıya ulaşamamış, bu süreç Batı hayranlığının ötesine geçememiştir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra ise bu hareket daha güçlü bir şekilde benimsenmiş, modernite, “ülkenin kendi Osmanlı ve İslam geçmişinden kopmuş, tam anlamıyla Batılılaşmış, modern ve laik yeni bir ulus yaratmaya yönelik radikal programın hem gözle görülür bir simgesi hem de etkili bir aracı (Bozdoğan, 2015, s. 18)” olarak kabul edilmiştir. Modernizmin mimarideki ve kentlerdeki karşılığının sosyal yaşantıyı da çağdaşlaştıracığı öngörülmüş, Türk ulusunun modernleşmesini destekleyecek mekânsal organizasyonlar yaratılmaya çalışılmıştır. Kentsel mekânda kadın ve erkeğin bir arada bulunması, kamusal donatıları artırılması, ulaşım ağlarını geliştirilmesi, sanayi ve altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesi gibi birçok yenilik yapılmıştır. Bu doğrultuda, ülkedeki imar çalışmaları, özellikle gar, park, halkevi, okul, fabrika gibi toplumsal yaşama eşlik edecek ve halkın modernleşmesine yardımcı olacak işlevler ile çevrelenen konut alanlarını organize etmek şeklinde uygulanmıştır.

Tüm bu gelişmeler ile Türkiye coğrafyasında barınma kültürü de değişime uğramıştır. Bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, 18. ve 19. yüzyıl İstanbul konutlarının geleneksel Türk konutundan uzaklaşması ile başlamıştır (Kuban, 1995). Çok odalı konaklarda tüm aileyi kucaklamak, büyük salonlarda büyük ziyafetler vermek, çalışma odası gibi prestij mekânlarında antika objeler kullanmak ve pahalı mobilyalar ile evi döşemek gibi eylemler (Demirarslan, 2007), Türk burjuvasının batılılaşma yorumu olarak müstakil konutları şekillendirmiştir. Bu durumun başlangıçta sadece fiziksel bir dönüşüm olarak görülmesi, belli bir süre iç mekân tefrişlerinin aynı kalmasına ve yaşam kültüründe değişmemesine neden olmuş (Törün, 1989), mekânsal bağlamda batılı-geleneksel arasında bir sıkışmışlık yaratmıştır (Bilgin, 2008). 19. yüzyılın sonlarında ise İstanbul’un Beyoğlu, Galata, Nişantaşı, Teşvikiye gibi Müslüman olmayan azınlıkların yerleşim bölgelerinde ilk apartmanlar inşa edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde, Türkler arasında bir apartmana sahip olmak, toplum içinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olmakla eşdeğerde görülmüştür⁴. Böylelikle, Osmanlı’ya özgü bir konut sunum biçimi olan aile apartmanları, çekirdek aileyle geleneksel aileyi buluşturan ilginç bir ara çözüm niteliğinde geliştirilmiştir (Bilgin, 2008).

⁴ Bu konuda Alkan (1991), Avrupa’da sanayi işçileri ve memur kesime hitap eden apartmanların İstanbul’da tüccar azınlıklar ve belli meslek grubu mensupları, yani yüksek gelir sahibi vatandaşlar tarafından tercih edildiğini belirtmektedir. Balamir (1994, s. 30) de “Güzel ve nitelikli bir apartmana sahip olmak ‘şan-şeref’ konusudur.” cümleleri ile bu durumu desteklemektedir.

20. yüzyılın ilk yarısında, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte modern yaşam biçiminin en önemli bağlarından biri, modern konutlar, toplumun en küçük birimi olan ailenin yaşamını yeni mekânsal örgütlenmeler ile dönüştürmüştür. Bu süreçte bahçe içerisinde müstakil, tek katlı evler, dönemin yaygın konut üretim biçimlerinden bir tanesi olmaya devam etmiş, konutların yapısal biçimlenmeleri ve iç mekân kurgularında modern izler ile “Batılı bir ev içi kültürü” oluşturulmaya çalışılmıştır (Bozdoğan, 2015). Buna ek olarak, yeni kurulan devletin önderliğinde yürütülen modernleşme hareketinin konut sunum biçimlerindeki ilk karşılıklarından biri de toplu konutlar olmuştur (Bilgin, 2008). Kooperatif evleri, lojmanlar gibi devlet eliyle üretilen konutlar, dönemin modern aile yaşamını yansıtmak nitelikte tasarlanmışlardır.

19. yüzyıl ortalarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Batılılaşma Hareketi çerçevesinde Türkiye coğrafyasına gelen apartman ise Cumhuriyetle başlayan modernleşme akımı ile yaygınlaşmıştır (Sayar ve Sormaykan Akdur, 2009). Cumhuriyet’in ilk yıllarında “kira evi”⁵ olarak da adlandırılan bu çok katlı yapı türünün nitelikli örnekleri verilmiştir. Geleneksel plan şemasının dışına çıkılarak çekirdek aileye yönelik batılı konut planları geliştirilmiş, süslemeden uzak, az sayıda mobilya kullanılan, fiziksel konfor koşullarını sağlayan bir mekânsal düzenlemeye gidilmiştir. 1950’lerden sonra, ekonomik ve politik gelişmelerin yanı sıra hızlı nüfus artışının da etkisiyle kentsel dokuda “apartmanlaşma” olarak adlandırılacak bir süreç girilmiştir (Sayar ve Sormaykan Akdur, 2009). 1965 yılındaki Kat Mülkiyeti Yasası ile birlikte konut, barınma işlevinin hassasiyetinden öte kâr getirecek bir nesne olarak görülmeye başlanmıştır. Günümüzde ise, bu çok katlı yapılaşma, hem kent merkezinde hem de kent çeperinde dikeyde ve yatayda büyüyerek devam etmektedir.

3.2. Cevdet Bey ve Oğulları Romanında Konutun Dönüşümü ve Mekânsal Aidiyet Sorununun Ele Alınışı

Cevdet Bey ve Oğulları romanında, üç bölüm boyunca birbirini izleyen üç nesil, Türkiye’nin üç ayrı dönemi ile eş zamanlı olarak ele alınmakta (Soysal, 2013), Işıkcı ailesinin gündelik hayatı, Türkiye’deki konut üretimi ve konut yaşamının tarihsel arka planı ile paralel olarak işlenmektedir. Bu anlatıda dikkat çeken nokta, üç kuşak boyunca Cevdet Bey’den miras kalan çelişkiler ile zaman ve mekâna ayak uyduramama (Çolak Bostancı, 2010) durumunun aktarımıdır. Yani, romanda, modernitenin toplum-mekân etkileşimini aralıksız bir yıkım-yeniden yapım sürecine sokmasına (Bayer, 2012) işaret edilerek kişinin bulunduğu mekâna ve zamana yabancılaşmasına değinilmektedir. Bu bağlamda, gelişen “yer”e ait hissetme ve hissedememe duygularının neden olduğu mekânsal aidiyet problemi, roman kahramanlarının batılılaşma hareketi ile şekillenen ev içi yaşamları ile ele alınmaktadır.

Romanda, 1905 yılında Cevdet Bey’in Nigân Hanım ile evlenerek Yahudi bir kadından yeni satın aldığı Işıkcı Konağı’nda kurduğu hayat, batılılaşma sürecindeki tipik bir Osmanlı burjuvasına ait yaşamı betimlemektedir. 1936’ya gelindiğinde ise Işıkcı ailesinin 30 yıl öncesindeki batılı olma-geleneksel kalma ikileminden çıkamadığı gözlemlenmektedir. Konak yaşamı, hem mekânsal organizasyonu hem de aile içi dinamikleri ile aynı devam etmekte, Işıkcı Konağı, Art Nouveau yatak odası takımı, kirlenmemeleri için örtüyle kaplanmış kadife koltuklar, porselenler, gümüş ve sedef takımlar ile modernleşmemiş bir ev içi organizasyonu yansıtmaktadır. 1969’da da konak yerine yaptırılan Işıkcı Apartmanı ise her bir dairesinde aile üyelerinin kurduğu çekirdek aileleri ağırlamaktadır. Bu aile apartmanının, batılı bir yaşamın göstergesi olması beklense de ev içi organizasyonlar ve geleneksel yaşam modelinin devamı ile konaktaki aile içi yaşamdan kopulamadığı, yani Bilgin’in de (2008) ifade ettiği gibi Işıkcı Apartmanı’nın çekirdek aile-geleneksel aile buluşmasına ev sahipliği yaptığı görülmektedir.

⁵ Balamir’in (1994, s. 30) ifadesi ile kira evleri, “bugünün ölçüleri ile oldukça mütevazı sayılabilecek” yapılardır. Balamir (1994, s. 30), tanımını “O dönemde piyasanın en büyük ölçekli yatırımları ve meslek çevrelerinin tasarım, teknik ve üretim açılarından en heyecan verici yapıtlardır.” cümleleriyle tamamlamaktadır.

Bu noktada, Vefa'dan Nişantaşı'na, konaktan apartmana geçişi tarifleyen bu anlatının odağının Türkiye coğrafyasındaki barınma kültürünün batılılaşma/modernleşme serüveni ve bu serüvenin bireylerde yaratabileceği çelişkiler olduğunu söylemek mümkündür. Tüm bu çelişkiler, Cevdet Bey'in "Alafranga bir aile kurayım dedim ama sonunda hepsi alaturka oldu! Sonunda hepsi alafranga olmak isteyen alaturkalar oldular ki, bu da alaturkanın kendine özgü bir türüdür!" (Pamuk, 2020, s. 105) cümleleriyle sorguladığı "Işıkçı Konağı mikrokosmu (Ural, 2018)" içinde özetlenmektedir. Öte yandan, aile üyelerinin buldukları zamanla ve mekânla ilişkilene hallerinin, böylelikle bu durumda karşılaşılan kişisel sancuların ve mekânsal dışavurumların, mekâna karşı kendilerine özgü aidiyet geliştirme biçimlerinin çeşitlendiği roman, mekânsal aidiyet kavramı ile ilgili çıkarımlar yapılmasını sağlamaktadır. Bu bölümde, Işıkçı ailesi üyelerinin eve yönelik geliştirdiği veya geliştiremediği mekânsal aidiyet hissi okunmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, batılılaşma süreci içerisinde geleneksel yaşama bağlılık ve yeniye adapte olamama ikilemelerinin doğurduğu problemler ve ev içi yaşam kültürünün sadece bir prestij unsuru olarak görülen eşyalar ile dönüştürülmeye çalışılmasının yarattığı "yer" olamama sıkıntısı, Cevdet Bey, Nigân Hanım, Osman, Refik ve Ayşe üzerinden yapılacak okumanın odak noktaları olarak belirlenmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Karakterlerin roman anlatısı boyunca buldukları evler

	1905 (I. Bölüm)	1936-1939 (II. Bölüm)			1969 (III. Bölüm)
Cevdet Bey	Haseki'de konak	Işıkçı Konağı			
Nigân Hanım	Şikrî Bey Konağı	Işıkçı Konağı			Işıkçı Apartmanı
Osman		Işıkçı Konağı			Işıkçı Apartmanı
Refik		Işıkçı Konağı	Kemah	Işıkçı Konağı Cihangir'de apartman	
Ayşe		Işıkçı Konağı			Nişantaşı'nda apartman dairesi

Romanın ana kahramanı olan Işıkçı Konağı'nın sakinlerinden Nigân Hanım, alışkanlıklarından kolay vazgeçemeyen, mekâna yönelik aidiyet hissi güçlü bir karakterdir. Nigân Hanım'ın "Bir evde hep birlikte oturulup hep birlikte yaşanır, herkes birbiriyle ilgilenir... Benim ailem büyük evlerde oturmuştur... Üst üste kutularda değil. Herkes birbiriyle ilgilenmeli, herkes birbirini sevmeli, kimsenin hayatı ötekenden gizlenmemeli... Doğrusu budur! Eğer, Allah korusun, bir gün birbirimizden koparsak, o zaman ben ayrı kutulara taşınmak değil, birbirimizle ilgilenmemizi isteyeceğim" (Pamuk, 2020, s. 431) sözleriyle de karakterin Işıkçı Konağı'na bağlılığı, aile kavramını konak mekânı ile ilişkilendirmesi ifade edilmektedir.

Aidiyet hissi oluşmuş mekânların, kişinin mekânın içinde olmasa da, yakınından geçerken, hatta silüetini görünce bile bir bağlılık hissetmesini sağlaması (Çelik, 2019), Nigân Hanım karakteri üzerinden rahatça okunabilmektedir. Nigân Hanım'ın Nişantaşı yürüyüşleri sonunda daha konağa varmadan rahatlık ve huzur duymaya başlaması, eve yönelik hissettiği aidiyeti belirtmektedir. Ayrıca, Nigân Hanım'ın yıkılan konakların yerinde apartman inşaatları görünce gözlerinin dolması, aidiyet duyduğu evin fiziksel niteliğine bağlılığını ve ev kavramını konak imgesi ile birleştirdiğini de göstermektedir.

Walklate'e (2012) göre, insanlar, nesnelere ve çevreleri, fiziksel ve duygusal ilişkileri ortaya çıkaran karşılıklı bir diyalog içindedir. Bu bağlamda, eşyanın birbirini yineleyen eylemlerin bir aracı olduğunu, bir süreklilik içerisinde insan yaşamına eşlik ettiğini (Çolak Bostancı, 2010), yani alışkanlıklar dizisi oluşturarak mekân işle kurulan aidiyet ilişkisini güçlendirdiğini söylemek mümkündür. Romanda, bu bağlanma halinin en önemli örneği, Nigân Hanım'ın eski evin yerine apartman yapıldığı, yani evi ile kurduğu bağın yıkıldığı yıl konağın bütün eşyasını kendi katına taşıması ve "ev"ini yeniden kurmaya çalışması ile verilmektedir. Romanda, "Odanın içindeki eşyalara baktı. Her yer tıks tıks eşya ile doluydu. Nigân Hanım'ın eski evin yerine apartman yapıldığı yıl, evin bütün eşyasını kendi katına taşıdığı hâlâ bazen

anlatılırdı. Duvarlarda da kavukluklar, tespihler, bazı biblolar ve Cevdet Bey’in resimleri asılıydı. Sedef takımlar, sandalyeler, yaldızlı koltuklar, sehpalara, masalar arasında yürümek için insana çok az yer kalıyordu. Hiç kullanılmayan piyano, üzerine biblolar ve eşyalar konan bir masa görevi görüyordu.” (Pamuk, 2020, s. 539) cümleleriyle; geçmişten, eşyalardan, alışkanlıklardan, kısacası yaşanmışlıkların fiziksel bağlamı mekândan kopamama hali bir kez daha vurgulanmıştır. Burada mekânsal aidiyet hissi, duvarlarda asılı kavukluklar, tespihler, Cevdet Bey’in resimleri, biblolar, sedef takımlar, sandalyeler, yaldızlı koltuklar, sehpalara, masalar (Pamuk, 2020, s. 539) ile beslenmekte ve bu nesnelere içerdiği anılar kişinin evinde hissetmesine yardımcı olmaktadır.

Cevdet Bey ve Nigân Hanım’ın küçük kızları Ayşe, kendi için modern bir yaşam kurması yönünde eğitilen ve yönlendirilen bir kız olarak kendi benliğini bulamamış bir karakterdir. Bu durum romanda sık sık Ayşe’nin ağlamaları ve Nigân Hanım’ın eleştirileri ile aktarılmakta ve Ayşe’nin konaktaki yaşamına dair mutsuzluğu vurgulanmaktadır. Ancak, Ayşe nişan günü evde dolaşırken kurduğu; “Sevgili piyano! Sevgili sedef odasında. ... Sedef takımlar... Koltuklar... Küçükken örtülerindeki yaldız bacaklarıma batardı, oturamazdım. Gene de seviyorum o koltukları.”, “Sevgili büyük, büyük oda... Avizemiz... Yüksek tavanlara bakıyorum... Küçükken beni korkutan o melekler... Babamın sevdiği koltuk... Kadife kaplı koltuklar... Ayaklı lambanın boğumları... Büfenin camekânlarında sevgili annemin porselenleri...” (Pamuk, 2020, s. 498) cümleleriyle baba evine duyduğu aidiyeti dile getirmekte ve çocukluğuna eşlik eden eşyaların önemini vurgulamaktadır. Bu noktada, rahat, güvenli ve sakin bir ev ortamını sağlayan baba ocağının her zaman aidiyet hissini tetikleyicilerinden biri (Soysal, 2013) olduğu söylenebilmektedir. Bachelard’ın (2008, s. 52) “Doğduğumuz ev bizi barındıran bir çatı olmaktan çok, düşleri barındıran bir çatıdır” sözleriyle belirttiği gibi, yaşanmışlıkları, çocukluğa dair anı ve deneyimleri içeren bu his, arka planda her zaman eve duyulan aidiyeti beslemektedir. Öte yandan, Ayşe’nin bu ifadeleri, eşyaların zamanla evle ve aile bireyleriyle bütünleştiğini ve evde geçen yaşama tanıklık ettiğini (Soysal, 2013) göstermekle birlikte, Ayşe’nin ev mekânına duyduğu hissin eşyalardan, yani fiziksel öğelerden öteye geçemediğinin de bir göstergesidir.

Evin büyük oğlu Osman, konaktaki yaşamı sorgulamayan, iş hayatındaki hedeflerine odaklanmış, standart hayatına devam eden bir karakterdir. Cevdet Bey’in ölümünden sonra işleri devralarak ev mekânında artık Cevdet’in rolünü üstlenmektedir. Zaman zaman bu sorumluluktan bunalan Osman, hayatın kirine bulandığı (Pamuk, 2020, s. 287) yoğun iş temposu içerisinde evine gideceği anı, ellerini yıkayarak bu kirlere temizleneceğini düşünerek rahatlamaktadır. “İşten eve geldikten sonra, her zaman yaptığı ilk iş ellerini yıkamak oluyordu. Ellerini uzun uzun sabunlayarak temizledikten sonra, yüzünü de bol suyla yıkıyordu. Bunları yaptıktan ve banyodan çıktıktan sonra günün geri kalan kısmını neşeye karşılamak için yeterli gücü ve ruh sağlığını kendisinde kolayca buluyordu.” (Pamuk, 2020, s. 287) cümleleri ile ifade edilen bu durum, Osman’ın evi arınabileceği, saf ve temiz olarak hayatına devam edebileceği bir içtenlik mekânı olarak gördüğünün (Soysal, 2013) bir işaretidir.

Bunun yanı sıra, Bounia’nın “nesnelere öznel alanını hem fiziksel hem de sosyal olarak paylaştığını” ve bu paylaşımın mekânı ürettiğini vurguladığı gibi (Bounia’dan akt. Özmen, 2014) Osman, konaktaki nesnel öğeler ile bağ kurmuş bir karakterdir. “Merdivenlere doğru yürüdü. Basamakları tırmanıyordu. Evler, eşyalar, odalar, çocuklar, yıllar, fotoğraflar, halılar, perdeler ve uğultu. Ne güzel! Gene bıraktığım gibi. Ne curcuna, ne karmaşa, ne neşe! Hayat!” (Pamuk, 2020, s. 501) ifadelerindeki gibi Osman evdeki her bir nesne ile yaşanmışlıkları hatırlamakta ve ev ile bütünleşmektedir.

Mekân ile ilişkilenebilme, yani aidiyet duygusunun oluşmama durumu, bulunan mekân ile bağ kuramama nedeniyle muğlaklaşan insan-mekân ilişkisi, yani arada kalma halidir (Çelik, 2019). Romanda, bu arada kalma hali Cevdet Bey üzerinden okunabilmektedir. Yeniye ve moderne ayak uydurma isteği ve ticaret hayatında gayrimüslimler ile rekabet etme gayreti ile Cevdet Bey, akrabaları ile yaşadığı Vefa semtini arkasında bırakarak batılı bir aile kurmak için

Nişantaşı'na taşınmaktadır. Bu süreçte Vefa'da bıraktığı geçmişi ve Nişantaşı'nda umduğu modern yaşamı “iki hayatı birbirinden nasıl ayırmalı?” (Pamuk, 2020, s. 83) sorusu ile sorgulamaktadır. Ancak romanda, Cevdet Bey'in kurduğu aile, arzulanan batılı bir aile yaşamını değil geleneksel bir mikrokosmu (Ural, 2018) yansıtmaktadır. Vefa'daki konakla aynı tipolojide bir eve geçmesi ve Osmanlı kültüründen gelen bir paşanın kızı ile evlenmesi, Fransız romanlarındaki ailelere özenen Cevdet Bey (Pamuk, 2020, s. 15) için bu ayrımın sağlanmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, burjuva tarzı modern bir aile planlasa da geleneksel bir Türk ailesi kuran Cevdet Bey, ne modernleşen ne de geçmişinden kopabilen bir karaktere işaret etmektedir (Britten, 2017). “Alafranga” bir hayatı hedefleyen Cevdet Bey'in konaktaki kişisel mekânı olan çalışma odasından da gerçekleşemeyen bu arzunun yansımaları okunmaktadır. Işın'ın (1991) deyiimi ile “ ‘Osmanlı aydını’, kişisel hayatını çalışma odasının duvarları arasında şekillendirmiş, yaşadığı dünyayı kavramak ve yorumlamak isteğini sembolize eden kitaplık, yazı masası gibi Batı tarzı mobilyalar ile de oluşan bu yeni kişiliğe kültürel bir kimlik kazandırmaya” çalışmıştır. Romanda, Cevdet Bey'in çalışma odası da benzer bir şekilde, hiç bir zaman okunmayan kitaplar, pahalı ahşap mobilyalar, yazılmaya başlanmış ama ilerlememiş bir otobiyografi ile ilişkilendirilmiştir.

Ayrıca, Cevdet Bey'in evdeki varlığı ile ilişkilenen eşyalar, konak yaşamındaki bir sürekliliği de işaret etmektedir. Bu durumu Çolak Bostancı (2010), eşyanın kültürel ve duygusal bağlamlara göre yan anlamlar kazandığını belirterek açıklamaktadır. Eşya, insanın yaşam biçimini ve zevklerini taşıdığı gibi mekânsal pratiklerini de yansıtmakta, böylelikle mekâna bağlanma noktasında önem taşımaktadır. Romanda, Cevdet Bey'in konaktaki eşyalar ile kurduğu bağı ve değişime kolay adapte olamayışı şu cümleleri ile ifade edilmektedir: “*O zamanlar alt kattaki eşya ne kadar başkaymış! Diye düşündü. Her şey ne çabuk değişiyor fark etmiyoruz. Alt kattaki eşya... Sedef odası... Şimdi Nigân yatak odası takımını değiştirmek istiyor. O yatağa otuz yılda zor alıştım, şimdi bir de bu yaştan sonra yenisine mi alıacağım.*” (Pamuk, 2020, s. 193). Görülmektedir ki, mekânsal aidiyeti besleyen yaşanmışlıkların ve alışkanlıkların şahidi eşyaların tüketimine ayak uyduramayan Cevdet Bey, giderek mekânla bağı koparmaktadır.

Aidiyetin oluşmama durumunun bir başka nedeni ise arada olma, muğlak olma, başka bir ifade ile “yersiz yurtsuzlaşma” olarak da tanımlanabilmekte, bulunan mekânla kurulan ilişkilerin çözülmeye başladığı bir durumu ifade etmektedir (Berber, 2011). Romanda, bu durum Refik karakteri ile ele alınmaktadır. Babasının ölümünden sonra Refik'in hayatı sorgulayıcı tavrı ve yaşam amacını tanımlayamaması üzerine konaktan uzaklaşarak Kemah'a gitmesi ve orada geçirdiği süre içerisinde “yersiz yurtsuz” olması örneği de kişinin mekânsal aidiyet duygusundan yoksun olmasını göstermektedir. Kemah'taki zamanı boyunca Refik, Nişantaşı'ndaki burjuva hayatını ve ev içi tüketim zevklerini sorgularken yakın çevresi ile sınırlı bu alışkanlıkların kalıcılığı ve gerçekçiliği ile ilgili soru işaretleri taşımaktadır. Ancak yine de, İstanbul'da bıraktığı eşi ve kızı Refik'i Işıkçı Konağı'na bağlamaktadır. Kemah'ta girdiği kendini arama süreci ve bu sürecin Refik'te yarattığı bunalımın sonucunda konağı hatırlayarak kendini rahatlatması durumu, romanda “*Perihan'ı ve çocuğu düşündü... Merdivenlerdeki saat tıkırtısını, o kendine özgü huzur kokusunu duyar gibi oldu*” (Pamuk, 2020, s. 281) cümleleriyle betimlenmektedir. Baba evinin yarattığı içtenlik hissi ile (Soysal, 2013), en sonunda İstanbul'a dönen Refik'in arayışı ise devam etmektedir. Artık, akşam yemeklerinde sofraya dâhil olmayan, kravatla oturlan bayram yemeklerine sakalını uzatarak katılan, yavaş yavaş Konak'taki mikrokosmozdan sıyrılan bir karaktere dönüşmüştür. Bu kırılma noktaları, Norberg Schulz'un (1980) “İnsan kendini çevresi ve kimliği ile adapte olabileceği bir yerde ikamet etmeye yönlendirir” (aktaran Çelik, 2019, s. 15) ifadesinde olduğu gibi, Refik'i konaktan ayrılarak kendi çekirdek ailesine ait bir apartman dairesine taşınmaya ikna etmiştir. “Yersiz hissetme” halini sadece kendisine ait bir ev ile çözebileceğini düşünen Refik, eşi ve çocukları ile kendilerine ait eşyaların bulunduğu evini kurmuştur. Bu süreçte, Refik'in “*Eşyaların çoğu eskiden kimsenin değil, evindi. Birisi ya da herkes kullanırdı. Şimdi eşyalar bizimkiler ve onlarınkiler diye ayrılıyor. Mesela o dolap!.. Biz evlenirken alınmadı, ama yıllardır bir*

kullanıyoruz. Yemek takımımız da yok. Annem eşyaların böyle bölündüğünü işittikçe küplere biniyor, bizden tiksiniyormuş gibi yüzünü buruşturuyor.” (Pamuk, 2020, s. 488) ifadeleriyle büyük aileden çekirdek aile olma haline geçişi sorgulaması, roman karakterlerinin birey olma sancularına da bir kez daha işaret etmektedir. Aynı zamanda, taşındıkları apartman dairesinin geniş büyük pencereleri, bembeyaz duvarları ve aydınlık atmosferiyle (Pamuk, 2020, s. 479) betimlenmesi, modern bir mekânsal kurguya işaret etmekte ve Işıkçı Konağı’ndaki yaşamdan ayrıldığını vurgulamaktadır.

Görüldüğü üzere, romanda, “ev yaşamı” ve “eve duyulan aidiyet duygusu” bağlamında romanın ele aldığı batılılaşma/modernleşme süreci içerisinde kişilerin bulunduğu zamanla ve mekânla ilişkilendirme durumları, karşılaştıkları mekânsal aidiyet sorunu ve arayışlar ortaya çıkarılmaktadır (Şekil 2). Kişisel eylemlerin, görüşlerin ve sancuların mekânla kurulan bağ üzerindeki etkisinin açıkça okunduğu anlatıda, kendi benliğinin arayışında olan kahramanların aidiyet hissinden yoksun bir şekilde yaşadıkları, zamana ve duruma ayak uyduran kahramanların ise buldukları mekâna bağlanarak ve bu bağı korumak için çaba harcayarak hayatlarına devam ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla, roman boyunca mekâna ait hissederek hayatına devam eden kahramanlar ve mekâna ait olamayan kahramanlar arasında batılılaşma hareketinin getirdiği ikilemler üzerinden gizli bir çatışma devam etmekte, süreç içerisinde karşılaşılan geleneksel-modern çelişkisinde, mekânsal aidiyeti zayıf olan kahramanlar mekândan uzaklaşmaktadır.

Şekil 2. Karakterlerin roman anlatısı boyunca buldukları evler ve ev mekânına yükledikleri anlamlar

	1905 (I. Bölüm)	1936-1939 (II. Bölüm)	1969 (III. Bölüm)		
Cevdet Bey	Haseki’de konak ↓ eski hayatın simgesi	Işıkçı Konağı ↓ «saat gibi bir aile» arzusu alafranga olmak isteyen alaturka bir ailenin yuvası			
Nigân Hanım	Şükürü Bey Konağı ↓ baba ocağı	Işıkçı Konağı ↓ ev, yuva, bir arada olma, alışkanlıkların devamı aile hayatının simgesi	Işıkçı Apartmanı ↓ üst üste kutular		
Osman		Işıkçı Konağı ↓ içtenlik ve arınma mekanı	Işıkçı Apartmanı ↓ prestij ve zenginlik göstergesi		
Refik		Işıkçı Konağı ↓ birey olamama hali kollektif yaşam	Kemah ↓ arayış	Işıkçı Konağı ↓ çekirdek ailenin yuvası	Cihangir’de apartman
Ayşe		Işıkçı Konağı ↓ fiziksel öğeler ile tanımlanmış bir mekân baba ocağı		Nişantaşı’nda apartman dairesi ↓ kendine ait bir yuva zenginlik göstergesi	

Sonuç

“Eğer bir romanın içindeyse eşyalar, mobilyalar, odalar, sokaklar, ağaçlar, orman, manzaralar, pencereden dışarısının görünüşü, her şey bize kahramanın ruh halinin bir parçası olarak görünür.” (Pamuk, 2011, s. 67)

Mekân, roman anlatısına fiziksel bir bağlam kazandıran temel unsurlardan bir tanesidir. Aynı zamanda, bu fiziksel bağlam içerisinde kültürel ve sosyal birçok olguyu içinde

barındırarak romandaki toplum-mekân-zaman ilişkisine bir zemin hazırlamaktadır. Narlı'nın (2002b, s. 104) "Romanda çevre insanın kaderini etkilerken, olayın geçtiği yer, fizikî ve sosyal bir etken olarak da yerini alır. Böylelikle mekân, bir karakter olarak bazen de karakteri şekillendiren bir yapı olarak karşımıza çıkar." ifadeleriyle de görüldüğü gibi mekânın da romanın ana kahramanı olarak anlatıdaki yerini alabileceğini söylemek mümkündür.

Varlığın ilk mekânı olarak belleğe, anılara, zamana, alışkanlıklara dair bir örüntü içeren ev ise (Bachelard, 2008), özellikle romanlarda kişisel yaşantı ve deneyimlerin yansıtıcısı görevindedir. Kişinin mekân ile ilişkisinin biricik olduğu, dolayısıyla herkesin mekâna yüklediği anlamın değiştiği (Solak, 2017) düşünüldüğünde, evin bir anlatı ögesi olarak kişinin mekân ile kurduğu etkileşim ile ilgili çokça veriyi içerdiği söylenebilmektedir. Bu noktada, çalışmada ele alınan Cevdet Bey ve Oğulları romanının, anlatının ana kahramanı olarak evi ele alması ile bu konuda birçok ipucu taşıdığı görülmektedir.

Pamuk, Cevdet Bey ve Oğulları romanı ile ilgili, "bizden olmayan, Batı'nın kapitalistleşmiş ailesi" gibi olmaya çalışan bir ailenin yaşamını "Cumhuriyet'in ve Batılılaşmanın hikâyesi" içerisinde anlattığını belirtmektedir (Pamuk'tan akt. Işık, 2012). Dolayısıyla roman, Türkiye coğrafyasında, 1900'lerden 1970'lere uzanan batılılaşma sürecine dair kişisel ve mekânsal birçok sancıyı aktarmaktadır. Romanda, "burjuvalığa soyunanların gerçek anlamda burjuva olamayışları, alaturkalık ve alafrangalık arasında yaşadıkları çelişkiler" (Özkırımlı, 1995, s. 37) irdelenen esas konudur. Bu çelişkilerden biri ise mekânsal aidiyet problemidir. Bu bağlamda, Cevdet Bey ve Oğulları romanında kurgulanan zaman-mekân-insan ilişkisi, kahramanların kendilerine, çevrelerine, toplumlarına veya kültürlerine karşı yabancılıkları ve bunun sonunda olumsuz etkilenen mekân-insan etkileşimini vurgulamaktadır (Özer, 2013).

Roman mekânı ve roman karakterleri ile Türk toplumunun değişen siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik hayat karşısında aldıkları tavır ve bu sürece uymaları-bu süreci reddetmeleri incelenmektedir. Tüm bu ikilemin konut kavramı üzerinden okunabildiği roman, başlangıçta tüm aileyi bir arada tutan, köklü olmayı temsil eden bir içtenlik mekânı olarak Işıkçı Konağı'nda geçmekte, devamında ise içsel yolculuklara çıkarak aileden uzaklaşan kahramanların konaktan apartmana geçiş sürecinde yaşadıkları evden kopma hissini işlemektedir. Roman kahramanları eve karşı hissettikleri mekânsal aidiyet duygusunu yitirerek gündelik yaşamda hem kişisel sorgulamalarda bulunmakta hem de geleneksel yaşam tarzlarını terk etmektedir.

Soysal (2013), roman incelemesinde, evin, Cevdet Bey'in ideallerindeki ocağa dönüşmeyen, yarım kalmış bir modernleşme imgesi olarak ele alındığını belirtmektedir. Ancak, bu süreçteki esas sorun, tüm bu değişimin içselleştirilmeyerek yaşanması, konutun bir arzu nesnesi olarak tüketilmesidir. Kısaca, bu yeni yaşam, sadece bir batılı kimlik kazanma hevesi ile sınırlı kalmış, benimsenememiştir. Cevdet Bey ve Oğulları romanında işlenen batılı olma süreci de, Demirarslan'ın (2007, s. 212) "Modernleşen hayat, ev ve süs eşyalarının asıl işlevleri dışında kullanılmaları, yaşamın kültürel dengesini bozmuş, eski ile yeni arasında bir karmaşanın yaşanmasına sebep olmuştur." cümleleriyle ifade ettiği gibi kahramanların mekânsal aidiyet problemine gönderme yapmaktadır.

Sonuç olarak, Cevdet Bey ve Oğulları romanında, kahramanların eve ait olma-olamama ikilemindeki davranışlar ve mekâna karşı geliştirdikleri duygu ve eylemleri, mekânsal aidiyet kavramının edebi bir anlatı üzerinden okunmasını sağlamaktadır. Romanda, odak noktası olarak ele alınan ev, anlatı içerisinde ele alınan her bir karakter ile yeniden tanımlanmıştır. Böylelikle, mekânsal aidiyet kavramının kahramanlar açısından farklı karşılıklar bulması, mekânsal üretimin kişiye özgü olabileceğini ve insanın mekânda var olma biçimlerinin "yer"i etkilediğini tekrar hatırlatmaktadır. Aynı zamanda, Türkiye coğrafyasındaki batılılaşma/modernleşme serüveninin anlatının zamansal bağlamını oluşturması, bu sürece dair toplumsal arka planın mekân-insan ilişkileri üzerindeki etkisini bir kez daha tartışmaya açmaktadır.

Kaynakça

- Alkan, A. (1991). Apartman ve Aile. *Türk Aile Ansiklopedisi* içinde (ss. 126-130), Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Altman, I., & Low, S. M. (1992). Human Behavior and Environments: Advances in Theory and Research. I. Altman, and S. Low (Ed), *Place Attachment* içinde (ss. 279-304), New York: Plenum Press.
- Aytaç, G. (1999). “Cevdet Bey ve Oğulları”, E. Kılıç (Ed), *Orhan Pamuk’u Anlamak* içinde (ss. 28-44), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bachelard, G. (2008). *Uzamın Poetikası* (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Balamir, M. (1994). Kira Evlerinden Kat Evlerine Apartmanlaşma: Bir Zihniyet Dönüşümü Tarihçesinden Kesitler. *Mimarlık Dergisi*, 260, 29-33.
- Bayer, G. N. (2012), *Orhan Pamuk’un “Cevdet Bey ve Oğulları” ile Thomas Mann’ın “Buddenbrooks” Adlı Romanlarında Aile ve Toplum Eleştirisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Berber, Ö. (2011). Yok Yer, Yersizleşme ve Yersizyurtsuzluk Kavramları Üzerine Bir Sorgulama. *İdeal Kent-Kent Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 142-157.
- Bilgin, İ. (2008). Anadolu’da Konut ve Yerleşmenin Modernleşme Süreci. <https://v3.arkitera.com/diyalog.php?action=displaySession&ID=62&aID=652>, (Erişim tarihi: 27.02.2021)
- Bozdoğan, S. (2015). *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür* (4. baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Britten, F. I. (2018). The Anxiety of Writing the First Novel: Houses as symbols in Cevdet Bey ve Oğulları and Buddenbrooks: Verfall Einer Familie. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8(15), 90-102.
- Brown, B. B., & Perkins, D. D. (1992). Disruptions in place attachment. I. Altman, and S. Low (Ed), *Place attachment* içinde (ss. 279-304). New York: Plenum Press.
- Cresswell, T. (2004). *Place: A Short Introduction*. USA: Blackwell Publication
- Çağlar, N., ve Tuna Ultav, Z. (2004). Emile Zola Yazınından Mimari/Kentsel Mekâna Dair Okumalar Ve Düşünceler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 21(1), 43-60.
- Çelik, E. (2019). *Aidiyetsizliğin Mekân İhtimalleri* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Çolak Bostancı, G. (2010). Eşyaların Göstergeselliği ve Edebi Metinlerde Şeylerin Dili. *Journal of Turkish Studies*, 34 (1), 51-74.
- Demir Kahraman, M. (2014). İnsan İhtiyaçları ve Mekânsal Elverişlilik Kavramları Perspektifinde Yaşanılabilirlik Olgusu ve Mekânsal Kalite. *Planlama Dergisi*, 24(2), 74-84.
- Demirarslan, D. (2007). Batılılaşma Sürecinde Türk Barınma Kültüründeki Değişim ve Konuttaki Yansımaları. Z. Dilek, M. Akbulut, Z. C. Arda, Z. Bağlan Özer, R. Gürses, B. Karababa Taşkın (Ed), 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik Cilt I* içinde (ss. 209-2020). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları
- Günal, B., ve Esin, N. (2010). İnsan-Mekân İletişim Modeli Bağlamında Konutta Psiko-Sosyal Kalitenin İrdelenmesi. *İTÜDERGİSİ/a*, 6(1), 19-30.

- Gürkaş, E. T., ve Barkul, Ö. (2012). Yer Üzerine Kavramsal Bir Okuma Denemesi. *Sigma*, 4, 1-11.
- Hashemnezhad, H., Heidari, A. A., ve Mohammad Hoseini, P. (2013). "Sense of place" and "place attachment". *International Journal of Architecture and Urban Development*, 3(1), 5-12.
- Heidegger, M. (1971). *Poetry, Language, Thought*. New York: Harper&Row.
- Işık, B. (2012). *Aydınlıktan Karanlığa İktidar, Orhan Pamuk Romanlarında Demiryolu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuban, D. (1995). *Türk Hayat'lı Evi*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Manzo, L. C. (2003). Beyond House And Haven: Toward a Revisioning of Emotional Relationships With Places. *Journal of Environmental Psychology*, 23, 47-61.
- Mete, H. (2009). 1950'ler İzmir Mimarlığında Apartman Olgusu ve Melih Pekel. *Ege Mimarlık*, 4 (71), 28-32.
- Mumford, L. (1955). *Technics and Civilization*. Londra: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Narlı, M. (2002a). Romanda Zaman ve Mekân Kavramları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(7), 91-106.
- Narlı, M. (2002b). *Orhan Kemal'in Romanları Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Norberg-Schulz, C. (1971). *Existence, Space & Architecture*. New York: Praeger.
- Özakbaş, D. (2015). "İstanbul Konut Mimarisinin 1923-1940 Yılları arasındaki Gelişim Süreci", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 40, 283-309.
- Özer, H. (2013). Cevdet Bey ve Oğulları'nda Üç Neslin Ortak Dramı: Yalnızlık ve yabancılık. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6 (7), 915-934.
- Özkırmı, A. (1995). *Öykülerle ve Romanlarda Yaşamak*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Özmen, M. (2014). *Construction Of "Physical" And "Dream" Spaces Through Things/Objects In The Selected Works Of Georges Perec And Orhan Pamuk* (Yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Pamuk, O. (2011), *Saf ve Düşünceli Romancı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2020). *Cevdet Bey ve Oğulları* (10. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sayar, Y., ve Sormaykan Akdur, T. (2009). İzmir Karşıyaka'da Apartman Tipi Konut Yapılarında Mekânsal ve Morfolojik Dönüşümler: 1950-1980. *Mimarlık Dergisi*, 349, 85-92.
- Solak, S. G., (2017). Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 13-37.
- Soysal, A. (2013). *Orhan Pamuk'un Romanlarında Ev İmgesi* (Yüksek lisans tezi). Ardahan Üniversitesi, Ardahan.
- Stedman, R. C. (2003). Is It Really Just a Social Construction?: The Contribution of the Physical Environment to Sense of Place. *Society & Natural Resources*, 16(8), 671-685.
- Törün, P. (1989). *Geleneksel Türk Evi ve Apartman Dairesinin Plân Tipi ve Yaşantı Açısından İstanbul Ölçeğinde İncelenip Karşılaştırılması* (Yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Ural, T. (2018). Türkiye Burjuvazisi Aile Sofrasında: Cevdet Bey Ve Oğulları İle Sessiz Ev'de Aile Yemekleri. <https://t24.com.tr/k24/yazi/aile-yemekleri,1564>, (Erişim tarihi: 27.02.2021)

Walklate, J. (2012). The Mutuality between Objects and Persons, Introduction. S. H. Dudley, A. J. Barnes, J. Binnie, J. Petrov, J. Walklate (Ed), *Narrating Objects, Collecting Stories içinde* (ss.13-17), London: Routledge.

Yıldız, N. B. (2016). *Rezidanslarda Aidiyet Oluşumu: İstanbul/Şişli “Anthill Residence” Örneği* (Yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50
2. yazar katkı oranı : % 50